8178

III

W. A. Maciejowski

Historia Prawodawstw Słowiańskich

T. 4

Brulion od s. 1-556

nieliczne braki

I

Historyi prawa rządowego
wydania drugiego

Tom IV^ty

II 1,

Historyi prawodawstw słowiańskich
część czwarta.

Dział I. Rządy słowiańskich ludów dalej się rozwijające i rozwinięte.

Rozdz. I. Pogląd.

§. 1. Polityczne Słowian prawa doprowadzane [illegible] się do kresu który za [illegible] badań naszym dotknęliśmy, które mało [illegible] chcąc nic dać [illegible] w dalszym pochodzie, [illegible] niewinnie [illegible] nowy [illegible] [illegible] udał się powzięty zamiar, ale nie zupełnie, z Sejmy i rządy poprawiały prawo jako stary budynek, podpierając go ale nie z każdej strony; co też chwiejąc się sam gdzie był nie podparty, przejmował strachem że runie, skoro najsilniej burza polityczna uderzy. Ci którzy zmiany w prawach projektowali, nie odwoływali się do teoryi ale do faktów, do historyi; nie opierali swoich wniosków, a przynajmniej nie wszystkich, na tem co być powinno, ale na ogólnej potrzebie zaradzenia na teraz [illegible] kłopotowi lub nadużyciom; dążyli nie do zidealizowania, ale do zrealizowania powszechnych życzeń. Kto [illegible] nie wziął w głąb duszy wszystkich dni ubiegłej przeszłości, i o nie jednym a wielkim [illegible] czynniku [illegible]

z ba [illegible] nie [illegible] doprowadzono wszędzie do końca.

z narodowego życia, (o czem tu do nich posłużyć za przykład) zapomnieli, lub dziwić się [illegible], z przyczyny zasta-

złego zwyczaju, nie śmieli.

~~ludzie~~ zapomnieli. Więc dla tej przyczyny musieli się znowu w byt cofnąć, azeby nagrodzić co opuścili, ~~azeby~~ odzyskać co utracili.

§. 2. Powodem ~~był~~ ...

z miejsca przez ustanowione prawo, i ~~...~~ prawo do bezzabawiać dalej azeby gdy się ~~...~~ zestarzeje

~~...~~ postępowo, azeby nie dzierżało, jak ~~azeby~~

~~...~~ z siebie samego z martwych ~~...~~

wydawało, i jak ~~...~~ własny ~~...~~ rozwój. Zatem samego ~~...~~ tylko przywod wierny, ~~...~~

~~...~~ zapominali, że się niki tem nawod: innego kto inny zrzucić nie powinien, kto inny orze, a kto inny zbiera; gdy wszyscy jednej ~~...~~ prawdzie jesteśmy robotnikami, i jednego mamy gospodarza, który choć z weselem przyjmuje tego co ma z nas pożytek, nie zapomni jednakże i o tym co ~~...~~ zniweczyć, albowiem ~~...~~ sprawie-

(1) O ważności jego I. §. 323. 324. 412. tegoż Dzieła, i Legn. I. 6.

zwalczywszy duchowi czasu już nieodpowiedni ów zwyczaj, 2 więc zaczynowania postępu, był zwyczaj, którego dla tego się trzymano upornie, że stojąca na niskim stopniu nauka prawa, nie umiała narodowi wykazać różnicy dobrego a złego zwyczaju, i naruszyć go, jak ma drugi rugować

ugruntowana ośmielała, a miłowanie

~~...~~ przyszłości, ~~...~~ teraz ~~...~~ który lub ~~...~~ przyszłości.

~~Azeby jeżeli nie na teraz to przydało się na przyszłość, i przyjmieło który. Dla tych co to nas będą, chociażbyśmy też nie mieli być przez ~~...~~~~

przynajmniej

rolnictwo owoców jeżeli nie na teraz tej na przyszłość korzyść nie ~~...~~ ~~...~~

dla niewczesnie nie mielibyśmy samych nawozów, czyby

Otwarty on jest niż ziemska sława, będąca niby przebrzmiewające skrzypce dożynków. Rzadki też byt, cały uwagę spółziomków zwracać na to, że późna potomność z wdzięcznością wspominać tego będzie, kto się odważył być dla korzyści bliźniego zaparciem własnego szczęścia, kto zasiewać a plon do zbioru zbyt spodziewany następcom przekazywać zechce.

Dodatki do ~~[illegible]~~

Początek liberum veto

W dodatku do rozprawy swej De successoris designandi consilio vivo Joanne Casimiro Polonorum rege, Berolini 1855, umieścił Józ. Kazim. Plebański artykuł o znaczeniu wyrazu "nie pozwalam" (liberum veto) przez który posłowie pałacy zrywali sejmy, poddając go pod sąd publiczny. Twierdząc w nim, że już [niektórzy się do] jego [przed] Sicińskim [przed r. 1652, w którym] [illegible] [przezeń] zerwał sejm, używano w Polsce ~~[illegible]~~ owego "nie pozwalam", i że nie pierwszym był ~~[illegible]~~ do wiele rzeczony poseł, który się ~~[illegible]~~ do wiele [illegible] mi- znaczącym tym wyrazem sejm obalił, minął się mojem zdaniem z prawdą: albowiem według mojego ~~[illegible]~~ rozpatrzenia się w źródłach dziejów, poseł ten rzeczywiście użył go pierwszy ~~[illegible]~~ rze, ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ [illegible] ~~[illegible]~~ Przed nim ~~nie~~ ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ , za pa- ~~[illegible]~~ głosów ~~[illegible]~~ stanowiono wszystkich sejmujących stanowiono zgodą,

~~Elekcji [illegible] elekcyjnych [illegible] większości już do wyboru, już do większości głosów przy wyborze [illegible] uciekając się,~~

Rozdz. II. Zachodnio-europejskie a słowiańskie i zesłowiańszczone ludy.

§. 3. Pod jasną helenizmu gwiazdą rozpoczęło się ludów zakarpackich, z pierwszego domu [illegible] dzieła nam znanych, umysłowe życie, ale odbijające z gwiazdy tej światło nie zawsze mogło działać na nich z przyczyny ciągłego napływu wylęgającego z Azyi barbarzyństwa, które ustawicznie niszczyło co się raz naprawiło, zmuszając samo [illegible] jednak i tak się wznieść [illegible] się cywilizacya. Leżące u samych Madziarów podnieśli jednakże [illegible]

Nawet po ucywilizowaniu się przez przyjęcie tych ludów na łono katolickiego kościoła, rozpromieniona im chrześcijańska gwiazda, nie długo świeciła: skryła się bowiem wnet za chmurę, skoro Tatarowie zniszczyli katolicki wschód. Ostatecznie za Karpaty wśród Turkami napłynęła w zyd znowu rodzimą słowiańską na czas nie[illegible] Madziarów hordy, świetną [illegible] jali [illegible] niezabawem Chociaż się nie tylko

sobie przyswoiwszy rodzimą swoją wyższą cywilizacyę, jakiej kultury ona była [illegible] w nią [illegible] zanim [illegible]

wierna światła oświaty, nie mogła stać się posiadaczką rodzimych nauk w tak różnolitej jak węgierskie państwo, gdy [illegible] to nie wniosło sobie za każdą [illegible] piać swą cywilizacyę w ojczystych naukach ogniskach. Po opanowaniu Carogrodu przez

W tych ludów, które z różnych składów się na to otomskie cesarstwa u zakarpackich Słowian potworzyły, Ty, [illegible] swoich [illegible] barbarzyństwa nagły jej [illegible] nie przyniosło jej się podnieść nie dozwoliło.

ludów (nieistniejących) Przynie... z nad ... i przez Greków z Hiperboreanami (północnej sfery mieszkańcami) długo w czystości zachowanych,

z tej strony Karpat ... skandynawizmu, ... zachodnio-europejskiej oświaty garażu ... za normandzkiej ... Przez nią mając sobie ... przeciągłą dalszego postępu drogę, szukała sobie ścieżek nowych, i znalazła je, ale w XVI. dopiero wieku, ... protestantyzmu. ... Nie dobała się daleko zaprowadzić. ... oświecili ... bowiem za Dniepr, na wpływ ...

zasilana ...

... polityczne związki, zjednoczeni.

Szedł więc o swej mocy silniej-sza niż za Karpatami Słowian, a mia-nowicie Czechów, Polaków i Rusinów z nad Wisły, ... i Wełdy oświata, nie uległa pod wpływem ger-manizmu, który ją od zachodu na-pierał.

(1) Dyaboł... ... który ... na ... ...wszego ... po ... kradali ... nocnych ... ludów, iż przybywały do nich ... mieli im ... z Zachodu ... unijące się z Polską ... Czechy, w darze ... gości bogów napierani ... Polacy, mając obawę, że tą drogą wciśnie się do nich germanizm pro-testantyzmu, zagarnąć(?) zasłonili. Kiedy następnie z-unijowane Litwa i Prusy zostały przysposobione dla nowej wiary przyszło-sne, zorowały ... protestantyzmowi. ... dopiero musiał drogę ... po uporczywej walce, ... niezupełnie, nie bez wielkich wstrząsów, zadał szwan-ku oświacie krajowej. Która oświacie ... ków.

a z nią rozwijowi poli-tycznego prawa

g. ... do stano-wiska polityczne

... zestarzałych ... ludów także ... wrażliwych samej co przez tym wiekiem. Od Zachodu okalało je rzymsko-germańskie cesarstwo, na tradycyi pogań-skiego Rzymu oparte, które mu starać się o panowanie nad światem,

Od XIV. wieku początkowo było

oświata, wśród Karpackich ugruntowało na Rusi chrześci-jaństwo, ... które wzmocnione także będąc przez cerkiew grecką, nie dała do siebie protestantyzmowi przystępu. Nie dopuścili zwrotu do siebie oświaty prote-stanckiej

§. 4. Innym torem, ale z tymże skutkiem, szła cywilizacya ludów z tej strony Karpat mieszkających. Przyniesioną z nad Dunaju w czasach przedhistorycznych przed Karpaty, i od Greków z Hiperboreami (północnej strefy mieszkańcami) długo w styczności zostających (1), zasilaną oświatę wsparli nowi za Trajana przesiedleni nad Dniepr i Wisłę wychodzcy, z których drudzy przenieśli się z Dacyi poza góry olbrzymie nad Mołdawę; i tamże ... w tak zwanej Rusi i Polsce nie wychowanej ... mogli rozwinąć, z przyczyny najsilniejszego germanizmu i skandynawizmu, kiedy następnie pierwszy w Kijowie i Nowogrodzie od sławiańskości przeparty, a drugi ... nie mogł już takiej cywilizacyi ... Łabę odparty, niespokojnie w swoim rozwoju, wtedy miejsce pierwszego Cesarzem, ... a drugiego krzyżactwo i rzymsko-germańskie cesarstwo (Saksonowie i Szwaby względem Sławian) między Normanowie zaczęło ... zajęwszy, też samą co ... odgrywać rolę.

§. 5. Widać stąd, że od najdawniejszych czasów było sławiańskich, a mianowicie polskich i ruskich krajów sąsiedztwo takie. Od zachodu okalała je rzymsko-germańskie cesarstwo na tradycyi pogańskiego Rzymu oparte, która mu starać się o panowanie nad światem

(1) Dyodorowi sycylijskiemu, który żył na początku pierwszego wieku po Chr., opowiadali współcześni jakoby styczność tą mieli od północnych ludów, że niegdyś przybywszy do nich Grecy, przynieśli im w darze posągi bogów z napisami greckiemi.

Laoświatę, na gminnej tradycyi opartą ugruntowawszy,

od szlachetności, która się z rodowości i ludowej gminności roz-

§. Królewskie dwory składem się urzędów od-
znaczyły ~~się~~. Te na wojskowe, cywilne i pro-
wincjonalne podzielone i teraz będzie mało z
dawnych nazwisk zachowamy. Miejsce ich za-
jęły nomenklatury nowe, a dawne albo do
ziemstwa przeszły, albo się uczepiły ko-
rony, albo ministerialnymi się stały. ~~[illegible]~~
~~[illegible]~~ Których więc nie zobaczymy na dwo-
rze tych w ~~[illegible]~~ ~~z~~ trojakim tym pa-
szukajmy składzie, a reszty upatrzymy w
osobnie służebnych ludzi, którzy też ale
nie właściwie liczyli się do dworu.

(wiąże nakazywała. Poza cesarstwem tem

rozszerzać swoj rasowego i prawa

leżały ger-

mańsko-germańskie to jest francuzkiem i an-

gielskiem królestwa, a po obu jego

bokach północy i południowi pośrzednich bokach

rzeczpospolite helwecka (szwajcarska) i ho-

lenderska, w XV. XVI. wieku powstałe, widzieć

się dawały, które mające dalszą samą co i owe

królestwa, dawnym Grekom i Rzymianom

właściwą. Do rozszerzenia swego wpły-

przez kolonizowanie się dążności

się dawały. Od południa włoskie, a mianowicie wenecka rzeczpospolita,

od północy skandynawskie, duńskie i szwedz-

kie (z norwegskiem) rozciągały się państwa,

a na północno-wschodniej i południowej

Europy szwonie Tatarów i Tur-

ków, napierwszemu, wielowładne, najczęściej słabe, rozkazywały rządy.

W granicach jak od Tatarów i Tur-

ków władzcą, równie jak po boku obu tych władców leżąca

na wschodzie i wscho-

dzie Litwa, ciężarem się swej po-

lityki ku obudwom nachylając,

Polsce się wraz z po-

krewnioną sobie Jaćwieżą (Podlasiem), Prusami i

Litwą ostatecznie nachyliła, Litwa za

ciążyła ku niej Ruś pośrednie przekazana

za znowu Ruś środnie przekaz, lecz na próżno (ani) wabiła do niej.

Za Karpatami pozostało wszystko

w tym, jaki wyżej (w §. 3.) przedstawiliśmy ~~[illegible]~~

~~[illegible]~~ zdanie.

[Jak utrzymując się długo w uchorze drogi, po których idąc cywilizacya, swą rozwijać mogli, 5.

Rozdz. III. Szczegółowy pogląd na Finnów, Litwę i Rumunów.

§. 6. Ciemem na końcu słowiańskich ludów są Finnowie, Czudami też zwani, dalej Litwini [Rumunowie; utrzymały się tu końcem tych ludów niezawiernie i z nimi jedne zwaśniły losy, czepiając się pierwszych Słowian ruskich, drużyny polskich, a trzeci przy Madziarami się ważąc, już do tych już do owych przystawali.]

dla tego nader miękki zajęli w historyi prawa

ma ustanowiło. Daleko ważniejsze Litwa, której lud mocne cywilizacyi pogańskiej przechował ślady, a cywilizacja odznaczyła się wielkim a osobliwie polskiej potęgą. Ta też narodowości

[Finnach nader mało, z przyczyny których w §. 482. pierwszego tomu wyraziliśmy, o Rumunach zaś ile zakres dzieła pozwoli, a o Litwinach obszerniej mówić postanowiłem.

§. 7 Pierwszą wzmiankę o Finnach w Germanii znajdujemy Tacyta (116). Według danego sam o nich świadectwa był to lud ubogi, w ostatnim końcu wyparty i w czyny północy aż do nie wsadzą dzisiejszej Finlandyi, Kupkami siedząc, rozpoza niegdy się na południe dolnej wieków ślady. Sam wzajemnego się zbliżania fińskiej mowy z teutońską między Łabą a Renem też

[Tenże na przestrzeni ziemi, która się od ostatnich wschodnich Europy końców o północnej

(jak niektórzy twierdzą) w obecnie żyjącym języku francuzkim wyrazy, ni teutońskim ni celtyckim dyalektów [szwedów] znanej, a w żyjących dziś fińskiego szczepu mowach, w fińlandzkiej, estońskiej, madziarskiej, spostrzegać się dają (1). Mniemam atoli że się wyrazy te nie wprost przez Finnów lecz za pośrednictwem Normanów (Saksonów, Szwedów i t. p.) tu zakradły, czyli że ich tu nie przynieśli przesiedlający się aż w te strony Finnowie. Szczep fiński z Normanami się i z Sławianami Litwinów wielka na przestrzeni od rzeki Wołchowy aż ku Niemnowi rozciągającej się ziemi, nasiada ludów mięszanina, która ważniejszą w niej prawie odgrywały rolę, na Połabiów i dalszych Sławian żadnego nie wywarła wpływu. Ziemia ta, gdy się przez do... stała celem zabiegów Niemców, Duńczyków i Szwedów, zaczęła być pod raz ta u siebie także w prawach co w ludności mięszaniną, i niej odznaczać się zdołała. Chciwość handlowa w stałe nawracania na chrześcijaństwo obleczona była tego przyczyną (2).

(1) Lelewela Narody 261 i nast.

~~Patrz Niepewności ... do Gaz. Warsz. ... nr. 245 podano.~~

które

w których

lecz raczej, zaczerpnąwszy ich od nich Saksonowie i t.p. upowszechnili je w tych stronach.

tudzież połamanymi z nimi Litwinami trzymającą gród bardzo do Mogiłowy, co jak z jednej strony dało własnej niezwykłej cywilizacyi rosyjskiej, tak z drugiej

z przyczyny położenia swego do prowadzenia handlu dogodnego

spowodowało nowy ludności tego szczepu mięszaninę. Powstali stąd wspomnieni w §. 355. pierwszego tomu Letowie (Ładygże, Łotwaki), którzy tak od Polaków nazywane Jeplanty, zawsze szukając, mało się zdali dla Litewskiej prawa ważni. Zrządził to prosty obyczaj ludu, litewskiemu albo starszyzna gromadzka przewodniczący, albo rządzili nimi znakomitsi kwa- ju mężowie, zwyczaju się najwięcej w rządzeniu trzymali.

§. 8. Daleko-ż od nich warmiejsi wybitniej w tymże §. wyrażeni Litwini, nie odstępni Polaków towarzysze, z nimi tak dalece spojeni, że gdyby nie język, religija, prawo i charakter obu ludów, mogliby jedni i drudzy, jak się mylnie Szafarzyk wyraził, za jeden naród, za rozstrzelony gałęzie jednego szczepu, uchodzić.

Ale w tym właśnie charakterystyczna strona, z cywilizacji zdjęta, naprowadza na wniosek: że jak ludu tego części jego, która się do łużnych gromad w czasie zachpra- nej podległ Rzymian przydzierżyła, gdy goniec za postrem, aż na brzegi północnego morza, do Armoryki i do dzisiejszej Belgii, razem z legionami rzymskiemi w zdarzeniu najemnego żołnierza, zawsze tak też z postępem czasu, siedząc na miejscu, i wszędzie już nie wydalając, zawsze się dziś dotąd, będąc w bretońskich Francuzów przeobrażana (2); przeciwnie część co z nad Dunaju, nie wiadomo kiedy przyszedłszy, dostała się nad Bałtyckie morze, i na obu północnej brzegach w dawnej między niemi

(1) Szafar. Star. I. 361. 366. O stosunkach wzajemnych Polaków a Litwinów potem pierwsze w dodatkach do tego tomu artykuły.

(2) Porówn. artykuł w Gaz. Warsz. z r. 1858. nr. 278.

czwartym przed chrystusem a drugim po chr.

(czasy Pitheasa, Pliniusza i Ptolomeusza) w odległej dobie

pod niewiadomym imieniem wespół z Łotwą ~~zamieszkała~~ ona od niej prze-
za części mniejszej narodowości swoj ocaliła.
przebywała, ~~ocalała ta na zawsze~~, (na niżu się [illegible]) {gdzie ziemi,
i górzysty kraj, czyli na Żmudź i Litwę dzieląc, prawami, których
~~podzielona~~ / ~~będąc~~ ~~od drugiej~~ (na południe, w VI. dzieła tego wydruko-
mieszkała dalej w dzisiejszem Podla- wali sami, i oby-
(wyżej zmianowana) czajem różniła. /
gin, a/ na zachód rozciągała się / Łotwa, na Pod Litwą, idąc
wschód zaś / ~~Prusy~~. ~~Litewskie z Słowianami~~
~~Finnami i Niemcami ...~~
~~których ...~~
~~... aż do czasu Jagiełły, ...~~
~~... ...~~ ~~trzaty~~, ~~które~~ ~~...~~ ~~...~~ ~~...~~

leżały, ważną / ~~...~~ ~~większość~~, Prusy. / rolę w politycznem Polaków
prawie odgrywające

§. 9. Wspomnieliśmy też w tomie pierwszym (s. 216) o Rumunach i z rzymskiego języka wytłumaczonej a z słowiańskiej powikłanej ich mowie. W osadach które cesarz Trajan nad rzeką Mołdawą w drugim po chr. wieku

założył osiedlony Rumun znaczył osiadłego a uprawie ziemi oddanego a [illegible]ka, uprawie ziemi oddanego do uprzywilejowanej ludności nie należącego. Ludności tej Cygani i Bojarowie, na zmywających i wielkich podzieleni, składali. Upośledzony Rumun zaczął od r. 1848, w którym się do wyzwolenia go z pod Turków zabrała europejska dyplomacya, nabierać wagi, jako pierwotny właściciel tej ziemi tej mieszkaniec. i nawzajem kraju dawne, od podarzenia go nad rzeką, ludzież od zamieszkiwania przez ludzi z Włoch sprowadzonych, wszędzie, zaczyna na wierzch Rumunii wynosić, rokując jej na przyszłość Mołdawii i Wołoszczyzny (Włochowie ojczyzny) zwada, połączonej była zupełnie.

Dopiero i oddział uzieniony jest wyżej nad przybysza

Z ludzież przyszłej cywilizacyi krajowej przodpłacza.

polityczne znaczenie, którego dahad się

§. 10. Rodowe lub gminne, aż do XIII. wieku, kraj rządy. W owym wieku

1.

Historyi prawodawstw słowiańskich

Część czwarta.

Dział I. Rządy słowiańskich ludów ~~w~~ [dalej się] roz- ~~moja dalszym~~ wijające i rozwinięte.

Rozdz. I. Pogląd.

§. 1. Przypuszczając, że czytelnik nabył sobie w pamięci com o rządzie ludów słowiańskich w pierwszym i drugim dziele tego pamię- dział dowie, ludzież co w pismach innych, dopełnieniem historyi prawodawstw będących, rzekł o moralności narodu z jego chara- ktera i stanu oświaty wynikającej, postę- pować rzecz dalej, i naprzód rządy sło- wiańskich ludów w przestworze wieków XIV a XVIII. upłynionych rozwinięte, opi- szę. Z toku opowiadanych wypadków sam czytelnik wyprowadzi sobie ten wniosek, że gdzie oświata ~~w~~ [ośmnastego] wieku [była] do owej którąśmy z czternastego stulecia zaznali, tam ~~[illegible]~~ moralność ludu ~~[illegible]~~ stojąc na niskim stopniu, wybywała niekorzystnie na rozwój ~~[illegible]~~ zwarzyłości społecznej; a gdzie dobry lub zły przykład szedł z gó- ry, tam wyższe narodu warstwy choć nie odpadały do jednakże czyniąc obyczajów odmiennych się nie mało.

[illegible pencil marginal notes] … podobna …

Rzecz o pochodzeniu Rumanów, i z rzymskiego języka wybadanej a z słowiańską powikłanej ich mowie. Od osad które tu cesarz Trajan założył Wołochami to jest Włochami nazwany kraj i kraju tego mieszkańcy, będąc ... i ... zostaw następnie na ... Mołdawią i Wołoszczyzną, ... zkąd Wołochowie i Mołdawianie poszli, podzielony. Ziemia nad rzeką Mołdawą rozciągająca się ... od Pokuciów, pod zwierzchnim ich zasiadając ... Wołoszczyzna ... (Wołochów ojczyzna) się zwała po dawnemu. Gnieźnie się lub przez naczelników ...

... różni przybysze, najwięcej z Węgier, w ... zawiadowszy, ... krajowani się z ..., którzy zwierzchnictwo nad sobą Despotów i Carów bułgarskich uznawali pokonawszy, zaczęli go państwowo, w duchu słowiańskim urządzać. Uznani za naczelników państwa, pod nazwą Wojewodów, Hospodarów sprawowali, ... Mołdawią, zudzież (Bessarabią oddzieloną od niej granicz r. 1396 ... sprawując. Znamy ich imiona, ale niedokładnie, inaczej je bowiem węgierscy a inaczej polscy uczeni podają (1). W czasach po owym przybyciu wojewodowanie ...

(1) Mikołaj Jankowich w Peszcie zrobił spis Wojewodów obu krajów. Według niego pierwszym Wojewodą wołoskim miał być r. 1247 Linoy, drugim Lythen 1272, trzecim Szarbach 1274, czwartym Radul-Czarny (Negrawod) 1313. ostatnim Draco Suza 1786. Pierwszym Wojewodą mołdawskim Laczko 1370, drugim Piotr 1397, ostatnim Jerzy Gika 1774. Według Zejera t. 8. str. 218. pierwszym Wojewodą bessarabskim Włada 1396. który (wspomniany jest u Długosza I. 623.) Lelewel, w Atlasie Korzeniów-skiej, na tablicy chronologicznej, wszystkich Wojewodów znaczniejszych zawiera, począł ich od Barawada 1330 zaczyna.

Graniczno naprzód całym krajem, a następnie od r. 1370, oddzielnie Wołoszczyzną (która się ... krajem zagórskim, za gorami karpackimi, Transalpina terra) i w dyplomatach Dogieta nazywano) a oddzielnie

naprzód wołoscy Węgrom się (Bożorad r. 1330), następnie Polakom (Mircza r. (1307 czy 1309)), dalej Turkom, między jeszcze w Adryanopolu stolicę mieli (uczynił to r. 1393. Mircza), i znowu Polakom (uczynił to Stefan Wojewoda, jako świadczy akt uczynionego r. 1485 hołdu (1)), a w tak kilka Węgrom, (miał to r. 1498. uczynić Radu IV.) ale na próżno poddawali: trzymali ich bowiem Turcy w swej mocy, i dopiero za dni naszych na wolność wypuścili. Toż samo się z Mołdawią, i z udawni dziejów nie długo stało. Pióro zniknąć Bessarabią Wojewoda jej a hołdownik Węgier wierność Polsce r. 1393. ślubował, i w wierności tej trwał ciągle. Turcy atoli pragnąc i Mołdawią wziąć pod swoje panowanie, łączyli o zwierzchnictwo nad nią ustawiczne z Polakami boje, prawo obywatelstwa (indigenatu) wypraszali sobie (1).

(1) Pator Vol. I. 237. nastęn.

(1) Porówn Naruszew. VI. 210. nastęn. r. 1393. u Zejera x. st. str. 367. r. 1307 – 1654. u Dogiela I. 597. nastęn. i artykuł Padaurowa w Ossoliń. wsiąnych zapiskach r. 1050. jeszcze r. 1676 (Vol. V. 399) Piotr Stefan Wojewoda i Hospodar ziemi mołdawskiej opuściwszy ojczyznę przeniósł się do Polski.

przeciw rzeczpospolitej

i które musiała im w rzeczy ustąpić (przez pokój chocimski r. 1621), pomimo że dobrze o tem wiedziała, iż straci tak wielkie panowanie nad czarnem morzem, (handlowi swemu) tę klęskę zadaje. Mimo przez to usiłowań politycznych z Mołdawią stosunków Wojewodowie jej garnęli się do Polski.

Rozdz. IV. Związki i unije polityczne Sło-wian i sąsiadujących się ludów wzajemnie z sobą i z narodami Europy zachodniej za-wierane.

§. 11. Rzymsko-germańskie cesarstwo, na sta-łej tradycyi. jak w poprzedzającym wie-ku widziałem oparte, dwojako, a prze-ciwną sobie szło drogą do celu, posu-wając się na północy z orężem w ręku ku wschodowi, a na południu drogą idąc układów. Pier-wszą drogą szli Saksonowie dawnych Normanów następcy, którzy [?] otwarcie i tem śmielej [?] przestali, gdy od czasów Chrobrego Polska obróciła ku wschodowi swe zapę-dy, stawając się przez wzajemne z Ru-[?]dy stawając się przez wzajemne sobie się związki nagradzać [?] przez zabory germańskiego utracała cesarstwa. Tak gminy i królestwa po których dziś nie-[?] nigdy nad sobą [?] przez podania że istniały (1) nie pa-[?] zostało. Ostatnie wysilenie zrobił Ja-[?] śla z Kopijnik, siostrzeniec panującego w połowie XII. około Branibora (Branden-burg) księcia Przybysława, który atoli gdy za-mianowi jego nie wsparła Polska, upadł ze szczętem (2). Odtąd [?] [?] który [?] rzecz [?]

(1) Jeszcze rozprawka o Malicy serbskiej [?] dali zwanych wendzkich królach,

Lw. r. 1849-1850. II a III. Le-wel. Zeszy-tach I. 16. i nast.

(2) Patrz dziełko Rabe-go ocenione w Gaz. Warsz. z r. 1847. № 274. na str. 6.

~~ze Szwabami tak jak na układach~~ rozpoczęli
opierając, prowadzili dalej. ~~Oprzez kościel-~~
~~ności dawno się do tego nadbałtyckich~~
Włochajcy Słowian, do rzymskiej korony dyecezyi należeli,
~~Kowalewo ... z Szwabami~~
~~[illegible]~~
~~i przez ... przedostali Czechowie, a ...~~
rzymni ci uniję w XIII. zawarli wieku. Obu
znowu dom cesarski habsburski, za-
siadłszy ~~[illegible]~~ na cesarskim ~~[illegible]~~
przez czeskich królów zajmowanym aż do XV. wieku
tronie. Chociaż ich dziedzictwo co do roz-
dwojenia się z północnemi ~~od~~ Germana-
mi ~~przez Saksonami~~ ~~[illegible]~~
~~[illegible]~~ powodów, zmuszając niby prawem spadku
~~[illegible]~~ do sojusznictwa protestantyzmu
których się z ~~[illegible]~~ czesko-husyckich ~~[illegible]~~
~~[illegible]~~ przypadkowo rozwinął zasad, i
i od Saksonów wspierany był głównie,
jednakże na rozdwojeniu tem nie dom
habsburski lecz germanizm utracił
cesarstwo. Upadając potężnego za-
bor Czechów i Węgrów, gdy się stan rzeczy
tak nakierował, że jedni i drudzy, naprzód
samowolnie a następnie mimowolnie uniję
zawrzeć ~~[illegible]~~ z domem habsburskim mu-
sieli.

była chwilowa cisza, którą gdy na czas dłu-
gi przerwali Krzyżacy, wnet, ale jeszcze przed
ich upokorzeniem i oddaleniem Margra-
biowie Zgorzeleccy (von Brandenburg) za-
częli też same [illegible]

[illegible] wyglądem z Polski odgrywali
rolę. Przez ziemiańską [illegible] z
[illegible] królewnami polskiemi, przez
układną uniżoność i zręcznie użyte po-
chlebstwa, uzyskali to pierwsi że im
Polacy nie tylko marchię zgorzelicką nadto swoje
nad Sprewą i Hawelą położone przy nich
zostawili, ale nawet za namową po zapędem kr-
zyżackiego państwa części zachodnie [illegible]
[illegible] w dom Margrabiów frankońskich (von
Anspach) przenieśli. Polacy też na posiadłość
książąt pomorskich na tymże Margrabiom
[illegible] oddali, [illegible]
[illegible] dwa nadto powiaty kaszubskie
Bytowa i Lębora (Lauenburg), dawniej
[illegible] godności polskiego królestwa
nieziome [illegible] pod dym [illegible]

[illegible]

Zdobyła [illegible] wpły-
wie: lecz i z tego.

(rzeczeni Krzyżacy) z ca[illegible]

połączy wydania Krzyżaków części Prus
królewskiemi zwanych, [illegible]

[illegible] Prus książęcych przy Albrechcie [illegible] Margrabiów

i od lennictwa Polsce zaprzysiężonego uwolnionemu, i
nader niepewnym dali warunkiem, że to wszystko, czyli szczecińskie Pomorze, księstwo Prusy, i kaszubskie powiaty, po wygaśnięciu ansbachskiego domu znowu zwrócone im będzie. Zgoda wyzuwając się Polska z dawnych posiadłości swoich

(Nowemi Niemcami), na[illegible] zaledwie się przyjęła [illegible] kim kołowało na kresy
spadli ze Krzyżacy [illegible]
bałtyckiego morza [illegible] jak
Dzieje Gdańska uczą, rzymsko-germańskie cesarstwo [illegible] wyzuć ją
[illegible] starała się usilnie (1).

(1) Porówn. t. 210–14. I. tego dzieła, Lengnicha I. 10. t. 1–7, i dzieła Droysena Geschichte der preussischen Politik, w Gaz. Warsz. z r. 1850 nr. 309. 311. pobieżnie streszczone.

a nie mogąc ostać [illegible] na swem

ta rozdziela się gromadnie, mając na czele możnego pana, którego sobie albo sama na opiekuna [illegible] wybrała, albo który jej opiekę swą narzucił. [illegible]

23. Wszystkie

[illegible] przypadek [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] się [illegible] [illegible] [illegible] leżące słowiańskie gminy, [illegible] poza Germanią [illegible] [illegible]

[illegible]

[przyszło się mu-siało szanić

[tym się, ale od germańskich wcześniej, narodnadły trybem. Jedne były pogranicze, które [illegible] między na wojskowe [illegible] wydzierowały hordy, drugie wewnątrz kraju leżąc, dali same się co nadrzędnie i t. p. raz winęły mało. Stawiała w niepamiętnych już czasach

] ale w duchu słowiańskim rozwinęły

11 10. 6.

czyną, że Prusy krzyżackie w dom Mar-grabiów brandeburskich (Anspach) prze-szły, że dwa powiaty kaszubskie bitowa (Lauenburg) pomorskie Bytowa i Lauenburga odpadły od korony. Wśród to-czącej się na drodze pokoju [illegible] bieży, że wszakże [illegible] Polska, że po wygaśnię-niu panującego w Prusiech r. 1657 od lennictwa uwolnionego domu, przejś-cia ta wraz z [illegible] posiadłości, wra-cają znowu do Polski (2).

Krzyżacy, jednakże po upokorzeniu ich i zjednoczeniu się Polski z Litwą, nie groźni już, ale polityka, dalszą zaborczość [illegible] grożą. [illegible] Nepotyzm, do którego dom ja-giellański bardzo był skłonny, sprawił, że sama Polska przysposobiła [illegible] go królestwa pruskie-go [illegible] podwa-liny (1).

§. 12. Drugą węgierską [illegible] Swaki, który jak według domysłu† ze Szwedami zwabili, jak też więzi, † [illegible] zabierali co mogli.

Przez bogatość Pa-nów się do [illegible] naddunajskich wielka [illegible] Słowian i Finnów (Madziarów), do rzymskiej bowiem dyecezyi należeli,

(1) Porown. §. 10-14. I. tego dzieła, także Lengnicha I. 10. §. 1-4.

(2) Drajsena dzieło, w Gaz. Warsz. r. 1858 nr 309. 311. zmiankowano.

† z następcami ich, czyli z Judami, [illegible] Słowian [illegible] układając się,

† w tomie pierwszym tego dzieła (§. 362) objaśnionego, i [illegible] całego dzieła popieranego, układ między

8. Wcale inne były Mazury, nader słuszne
żądania. Chciała ona swej osobistości od
samowolności zabezpieczyć prawa, i wy-
prosiła sobie aby obwinionego szlach-
cica ani w akt z domownikiem, i bez są-
du nie karać go śmiercią, ukarawszy
zaś nie konfiskować majątku i ale go
żonie i Dzieciom skazanego zostawić.
W tak [illegible] [illegible] sam, gdy na tron Wła-
dysława Zygmuntowicza

przyciągali do siebie wszystko co było na podorędziu i z rzymsko-germańskiem łączyli cesarstwem. Tym sposobem Czechów naprzód dla kościoła rzymskiego i cesarstwa panów zjednali, chrzcąc w Ratysbonie (Regensburg) czeskich panów, kiedy jeszcze kraj był pogański, którzy przyjmując pod swoją opiekę młodszych panującego księcia braci, którym zwierzchnictwo monarsze a z czasem władzę oddawali, pierwszym czyli z monarchą, a gdy ci pokonali sami, wtedy wszystkich pod swą moc podgarniali, zawięzując z nimi niby to osobiste kraju wcale dodanie, dziwić się nie mającej umowy. Przez to nie mamy bez sojuszu prawem. Przez co odwiódłszy Czechy od obrządku słowiańskiego, odrabiwszy przez folgowanie którzy słowiańskim władzom możnym ... Mimo to gdy na Wacławie III. wygasł ród Przemysłowiców (r. 1306) rozdawał Czechy jako cesarz (Albrycht I. r. 1308) cesarstwa lenność, żenił swych synów z potomkami króla Wacława czeskiemi, i tak przeniósł koronę tego kraju w swój dom.

11.

Syn króla Jana, który z domu tego pochodził, będąc na cesarza wybrany (Karol IV), zawarował w prawie, pod nazwiskiem złotej bulli, ważno dla Niemców jak Czechów napisanem (r. 1356), że gdyby dom jego wymarł, ma na tron czeski ten wstąpić, kogo nam powoła naród (1). Z powodu tego mamy, Czesi

(1) Porówn. artykuł Tomka w Czas. XXXI. 4.

Dom jagielloński będąc w ziemi pozacem głębokiem pierwiastku plemiennego powodami ani dom Jagielloński, Wskutek też przez Jerzego z Podiebradu r. 1462 zawartej umowy, z Kazimierzem Jagiellończykiem w Głogowie r. 1469 został Królem trzynasto-letni Władysław. Atoli domu rakuskiego polityka zachowawcza, jak może wpłynęła na to (r. 1648) ażeby nie wstąpił na tron naprzód polski a następnie czeski, Fryderyk Margrabia zgorzelecki, i przez to, z koronami ziem położonych krajów nie zjednoczył (1), wszystkich nad łabą dołożył starań, ażeby wdzięcznie przez ten dom Jagielloński zdołał mieć wspólny tron węgierski z Rusią?

Wtedy, kiedy Jerzy z Podiebrad królem czeskim zostawał r. 1460

Częście też Rusi i Polski dostała się mu z czasem.

I spełniły się jego nadzieje, z koronami królem czeskim i węgierskim

który Austryą od posiadania Czech usunął, nie tylko się mu tron czeski znowu wrócił, ale nad to tron węgierski się mu dostał.

(1) Długosz w księdze XIII. str. 18. i Wapowski III. str. 14. o tem mówią, tenże Długosz (tamże str. 344) gorąco o to zanosił do Boga modły, ażeby Śląsk, stopniowo i częściowo Pomorze, w których pierwotnie królowie polscy urzędowali, również i kaszubskie ziemie zabrali i znowu wróciły do Polski.

§. 13. Według Notaryusza Króla Beli, weszli Madziarowie pod wodzą siedmiu mężów w czele siedmiu rodów za Karpaty, i z ludami różnej narodowości które sami zaszli, a między którymi Kumanowie i Szeklerowie, Bissenowie (a których Biesza w dzisiejszym Jarosławiu Galicyi austryackiej cyrkule zamieszkali), Bułgarowie Madziarowie łowali, zwrócili się. To też Madziarowie dawali im/ przed innymi, później z sobą związanymi celowały między nimi iliryjskie, chorwackie i dalmackie, jak wiadomo ludy, z których się dla nas najważniejsze są, które w Karpatach zamieszkały, a się

z powodu statutów, gminy zakarpackich i węgierskich ziemstwa wielce wpływowe, się też na Węgry i zewnętrznej Scytyi prawa co gdy się zdawało samo wać na domowi nu na wpływy, za-

miechano wtedy drogi prawa a polityki się dla dojścia do celu chwycono: co się tyczy też za przyczynieniem Czech, którzy znowu/ Włoch powód nimowolnie

gminy czeskie / polskie i węgierskie, światło wielkie rzucającym. Atoli nie samo prawodawstwo lecz inne jeszcze okoliczności Polskę, Węgry i

Czechy do siebie zbliżą [wszy…]

domowi ra-
chuśnemu korzyści [zapewnidy wielkie.] zwierzyny, jak
się do stada.

10,

13. 14.

~~Tiedy jeszcze [illegible]~~

[illegible] azeby kiedy ~~[illegible]~~ zjednoczyć
się z Austryą miały, już ~~[illegible]~~ sami Wę-
grzyni ~~[illegible]~~ prawu austryackiemu wstęp
zabraniali do siebie (1), i królowie ich zger-
manizowanych miast ~~[illegible]~~ [illegible] wszystkich
ustawa przenosili na Węgry (2). To, zu-
pełnie jak odwieczny zwyczaj wprowadzania do
siebie praw obcych zrobiło, że madzia-
ryzm nigdy się rozpościerać nie mógł,
że był niby pajęczyna która wewnątrz [illegible]
sieni latające czepia się prazno [illegible]
dopaść może. Więc też skoro zagospo-
darowywać się na Węgrach zaczęli Niem-
cy, zmiatali i zmiatają tę pajęczy-
nę, a madziarskie zwyczaje, niby kurzow-
który lekko zapuścił w ziemię korzenie
swoje, wyrywali i wyrywają, za sam
ujmując go czubek. W takim przypadku za-
cząły się Węgry mieć ku Polsce, mając na-
dzieję że tej się to lepiej uda, niż się

~~[illegible]~~

§. 14. ~~[illegible]~~ Odwieczny ~~[illegible]~~ ie ~~[illegible]~~ Polska, z ce-
sarstwem ~~[illegible]~~ przez małżeństwa; za ~~[illegible]~~ Jagiełłowiczów zaczęła się toczyć i przez związki polityczne, które z Książę-
tami szwabskie-
mi

~~[illegible]~~ też ani opieki nad nią ani nad Litwą nie wykonywa-
mi ~~[illegible]~~ niej bratającemi się ~~[illegible]~~
jąc cesarstwo. ~~[illegible]~~
~~[illegible]~~ nie mogły! Więc też gdy Litwę nawra-
cając garnęły się do jej królestwa Prusy, szem-
rali na to ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ odmawiali, ~~[illegible]~~ po-
litycznemu,

stawiać zapory ~~[illegible]~~ zjednoczeniu ludowi ~~[illegible]~~ owemu
się z Polską ~~[illegible]~~ którego ~~[illegible]~~ rząd zostawał
~~[illegible]~~ z Germanią w stosunkach ścisłych.

(1) ~~Niemcy [illegible]~~ [illegible] się z Niemkami samę [illegible] De consue-
tudine terre Austrie [illegible], r. 1325 u Fejera VIII. 2. str. 655.

(2) Statut Grodzisku (Grätz) [illegible] ludu [illegible] miasta Koprowicza r. 1356. u Fej. IX. 2. str. 495.

od składania jej hołdu

Mierów korzyściach ... Ci sami jawnie wspierali książąt śląskich gdy odstępując Polski przystawali do Czech z Germanią zamiesz- wanych: a gdy znowu już to ci sami książęta już nawet Czech chcieli odstępując cesarstwa poddzierżić się z Polską, ujadło za nim Papież, i zakład od nawracanych na dano wszystko -- krzyżackiego zakonu wielkich książąt litewskich, których Polsce Litwę i przedmieść wielkiej panowa- ... Rusi, wyszukany (1). Krótko mówiąc umieli Cesarze korzystać z niedołężnej polityki Polski, by zapobiedz łączeniu się jej z Czechami, zaborczą narzym koszten ... podwaliny przyszłego państwa pruskiego (1), i za pośrednictwem ... drogę sobie ... zamierzała. W

(1) wed. (1). Korzystały się był wtedy spodziewać, że związki ze wzięte domowi rakuskiemu ma drogę nie tylko do owładnięcia Węgier, lecz i Czerwonej Rusi, o posiadanie której spór ... po śmierci Kazimierza Wielk. Polacy z ... Madziarami wiedli;

(1) Dogiel Długosz Bocola scriptores rerum silesiacar. tom IV. gdzie kronika Książąt li- gnickich.

(2) Dzieła Dreyssena w Gaz. Warsz. z r. 1852. w nrze 309. ... przetłumaczone.

(1) u Fejera IX. 2. str. 292. i nast.

... kiego korzyści. Już Albertem drogę ... trafił do Małopolski ... Zatora i Oświęcimia, na Śląsk i na Ruś Czerwoną, której z dziedzictwa ze Czech i węgierską nosi koronę zagarnąć. Pierwszy zabor ... upoważnił tem,

wed (1). Związki ... na celu, ... łączyć w czem której interes domu rakuskiego z interesem Węgier i Polski, wydał choć późno pożądane dla ...

r. 1362. Rudolf, Fryderyk, Albert i Leopold bracia, Austryi i Styryi Książęta, w Austryi i Tyrolu ... ... Meinharda, ostatniej Bawaryi i Tyrolu władczyni imieniem zawarli z Ludwikiem i Kazimierzem Królem polskim, ... uczciwą ... umowę której zobowiązali się wzajemnie razem przeciwko każdemu, coby władców tych najechał, ... nikomu bez wzajemnego porozumienia się nie wypowia- dać wojny, z nikim nie zawie- rać braterstwa lub sojuszu ... ... Wszystko to ... dał ... cesarstwa jak razem ... habsburskiego domu ... cesarstwa ... Czechom, Polsce i Węgrom nadzieję ... zgubę ...

którzy byli rządzili

że mu i drogę do zabrania księstw zatorskiego i oświęcimskiego, dalej do zabrania hrabstwa spiskiego a na koniec do zagarnięcia Małopolski wskazują; i że na koniec zabory te, samych nawet Węgrów i Czechów, w których imieniu dom rakuski je czynił, zbliżały do Polski, połączą znowu z sobą oba narody. Dom rzeczony upozorować zabór pierwszy przez to niby,

nie wyrażała się przez zaprzeczenie lub twierdzenie (nie pozwalam, nie wiem), lecz przez większość głosów a oświadczenie się za tą lub ową stroną sposobem na publicznych obradach więcej swoj ogłaszana, ilekroć, jak w G. Izbie na drugiego szeregiem, albo się gdy odbywało, albo o sprawach zasadniczych [illegible] radzono. Było wtedy przy wieży veto, ale osoba gdy nie raz pojedynczego rozstrzygał członka,

nabycie prawa, ludzież uwalniało od kary, co nas naprowadza na wniosek,

14. 16

zapowiadało. Związek z jednem z tych państw zawarty, drugie do niego pociągające, zagadkę na trzecie, a wymarzona przez wszystkich unija i wolności, naprzód Czech, następnie Polski, na koniec Węgier pobożyła koniec. Dom habsburski cesarską i królewską koronę zgarnął, to na samą to na tę zwracając koronę, to na samą, to na tę zwracał winę, ilekroć szkodę komu wyrządził. Szwedów z Polski niby spiamagając już wypędzał nie jako cesarstwa lecz królestwa węgierskiego reprezentant, a Małopolskę

że oświecimski książę sprzedając księstwa swe Polsce nie miał do tego prawa warunkiem będąc czeskim, drugi po prostu bez dania przyczyny zaniknął, trzeci z tytułu że Węgrzyni parę kilka na halickim siedzieli tronie zająć: chociaż sami królowie węgierscy ogłosili to jawnie, że prawa swe do Spiża sprzedali, i że Ruś odstąpili Polsce (2). Przez dom rakuski pożera w znaczeniu politycznem sprowadzone Węgry, gdy swoja oraz Polski upadek zobaczyły

zwany [illegible] sprzedaż (owa r. 1457) uczyniwszy, że chociaż książę

znać wyraźnie, że w r. 1454 uzyskał na to od czeskich królów pozwolenie (1);

rodzona jej, mówi Polinjak (3), zapragnęły, mając nadzieję, że z pomocą jej z martwych kiedyś powstaną dla ogólnej sprawy ludzkości.

(1) R. 1327. u Fejera VIII. 3. str. 252. vol. I. str. 106.

(2) Oryginał mój w Bibl. Warsz. z r. 1459. III. str.

(3) Polignac, sprawował francuskie poselstwo za Jana III. w Polsce. Jego Pamiętnik wydał r. 1854. Załęski w Poznaniu.

§. Zunijowane z Polską Pomorze oderwali od niej Cesarze, a gdy się znowu dostało z niej szczecińskie księstwo rozerwali zamierzony związek Margrabiowie Zgorzeliccy (1). Toż samo uczynili ze Szlązkiem a Polską czescy królowie, i już sami, gdy na cesarskim osiedli tronie, tegoż samego z Polską Litwą Rusinie, żeby [illegible] unijny dzieła [illegible] rozerwać, próbowali. Chcąc ją zawojować, na Ruś, i do Litwę i do Mazowsze rzucić pokusił.

(1) Szczegółów ten dotąd nie wyjaśniły dzieje. Do odgadywania go wiodą dwa świeżo wydane pisma.

(1) Pierwsze pod r. 1019, drugie pod 1005-to w Nest. [illegible] Lift. 1. kz. 88. wydawnictwo.

§. Przed dopuszczeniem Waragów do rządzenia Nowogrodem był po dzielnicach Rossji

§. 15. Wędrujące z Azyi przez Kaukaz do Europy ludy, jedne do Skandynawij przeszły, a drugie w głębi dawnego możnowładztwa państwa ([illegible]) osiadły. w Tmutorokanie w czasach przedhistorycznych rządzili sobie wszy (państwo) [illegible]

i poza niem nad rzeką Kubanem

Drugie to ludy, zetknęły się znowu z pierwszymi, [illegible]

[illegible] przed [illegible] Tmutorokanu do Przemysla (a) [illegible] ze wschodu na zachód, rozciągnęli się władztwo, w którem liczni znamy ich przeszłą dzieje) [illegible]

gdy Waragowie w Nowogrodzie i Kijowie panować zaczęli. Wtedy to rusko-waraskie powstało od

Książęta włodzim., bardzo się wcześnie z
Madziarami, Polakami i Litwinami potyka-
li; [X] długie czasy normandzkie
zwyczaje: myśleli i działali po
skandynawsku, włóczyli się po świecie jak
inni Niemcy, kłócili się i nienawidzili
wzajemnie, z wielkiem dla kraju, któremu pa-
nowali nieszczęściem (1). Ktośmie te władziwszy
Tatarom zwycięstwo nad Rusią, na
dwojaką ją: zadnieprską i przednieprską
podzieliły. Reprezentowała tamtą, występująca
w historyi pod r. 1175 po raz
pierwszy Moskwa (2); reprezentowały tę miasta różne,
które gdy szczęśliwie w jednej całości książęta
halicko-włodzimierskie odłączywszy, umarł,
nie zostawiwszy syna po sobie, r. 1337 (1336)
wziął je po nim Lubart
więc nie jego
Gedyminowicz i przekazał Litwie. Pośród
między Litwini Ruś koło Grodna, Wilna,
tąd, że jak
Nowogrodka, Mińska, Połocka i białą uczynili
wolną, tak
tego czyli od daniny tatarskiej
teraz i [...] Ruś
Po jego śmierci zagarnąwszy Ruś halicką
Węgrzyni, zostali z niej przez Jadwigę
królowę Jagiełły małżonkę wyparowani.
W kilka set lat po tem zabrała ją znowu
cesarzowa niemiecka Marya Teresa

(1) O tych ruskich, nie słowiańskich
lecz normandzkich książętach dzie-
ło Kuniga, w drugim
osobliwie tomie roz-
prawia szeroko. Porówn. też Zubrz. I. 12. II. 10.

[co miało ważne
na losy książąt
ruskich, a osobli-
wie halicko-włodzi-
mierskiego [ludzież tak na stan polityczny
zwanej Białej-Rusi wpły-
wy. Waraścy owi książę-
ta zachowali w
[i przemyskie-
go,

(2) Jak podług Nesto-
ra, Karamz. I. S.
82. tego dzieła;
Strojew (w dziele
Uchodi p. w.
Moskwa), już pod
r. 1147. wiekowie +

(3) R. 1349. w Akt.
Z. I. nr. 1.

+ tyrza-
nie w dziejach
pienie go
Moskwy władzie.

[uwolnili od haracza i

[

[resztę jej czyli, przed Dnie-
prem leżącą Ruś [i, że za
pośrednictwem Litwinów, tylko że
spór jaki o rzeczoną Ruś Polacy
mieli z Madziarami, nie łatwy na
czas nie jaki. Wspomniał my. Kiedy
Kazimierz W. o Ruś
dęsłu się spokrewni-
nej z sobą Litwy:
otrzymał ją, lubo nie
całą (3). Zbliżywszy
się Pol-
ska przez nią
z Rumunami, we-
szła przez to z Turcyą (w związki,
które za Jagiellonów:

„Okoliczność" [która się „Czer-
woną" nazy-
wała)

15

r. 1378

(1) u Fejera IX. 5. str. 262.

§. Ani myśleć o związku między Tatarami a Rusi, a tem mniej o jakiej unii; na czemżeby mógł być oprzeć ~~się~~ ~~związek~~ barbarzyniec spodeczciwie(?) związki? Nie miała ich z nią i Litwa będąc równa swej cywilizacyą Rusi. Prędzejby zunijować się z nią mogli ~~Rusini~~ Węgrzyni, lecz czasu po temu nie mieli. Jedyny więc ślad pobytu ich w tych stronach byli Wojewodowie sędzież [illegible] z ruskiego na niemieckie przeniesiony. Zunijowani z Polakami Rusini[1] w miejsce pierwszych uzyskali Starostów: reszty stanowisk prawnych nie zmieniano tem bardziej gdy Litwa przyszła pierwszy następnie do Polski ~~jedna~~ dopiero co Ruś unijowała się z nią trybem. Księżęta przysięgali na wierność wielkim Książętom litewskim, ~~sędziei Królom polskim, a gdzie nie było Książąt sami Królowie [illegible]~~ ~~Ty~~ stanowią, miasta zaś jeżeli chciały prawo otrzymywały niemieckie. Owszem stanowiło z poprzednich i z ówczesnego dzieła naszego znanych, nadawana [illegible] polski

18

do Serbij przez Węgry, zaprowadzili się nawet, za pośrednictwem Władysława Warneńczyka, a stanu jej politycznym pod Turkami ułowkiem pomiędzymy.

† ale nie zaprowadziły. Spojrzyjmy na rzęs Serbiej.

§. 16. Po ... nieszczęśliwej na polu Kosowem, jak w §. 55. pierwszego rzekliśmy, zaczynając od r. 1389. bisurmanów, Serbią z Turkami w ustawicznej wojnie. Rozpadły się ... na odrębne władztwa, szła dalej w różnych siłach jak mogła. Jedne księstwa zawierały pokój z nieprzyjacielem haracz mu opłacając (1) ∠ drugie jak Hercegowina, były wolne, [aż do owego czasu] od haraczu, których posiadały i sam Turcy! miejscowych książąt przyprawili o sułtana (3) Hetra ... zad jegbelskiego cesarstwa, choć w wojnie ustawicznej z nieprzyjacielem rozdawała, samodzielnem się jednakże równie jak Bośnia, mając Węgrów i Turków się samowładnie panowała panującem (4) jak Serbij jak innych zakarpackich władnym krain (5) nazywał panem. Rzeczywiście atoli w samych tylko grodach władał (6). kraj odwarty w rękach Serbów zostawał. Ta i inne okoliczności, jak o tem świadczyły nie objaśniały wcale, że Serbia jeszcze żyje, jak znowu niczem ... Były jak niegdyś tak i teraz duch naradowości blasków, atoli świetności ich sa-

∠ r. 1566

bisurmanów ∠ i aż do upodlenia uniżając się (2) przed nim;

† Jego gospodarza Sułtan Mechmeda, samże 511.

życia [jego] ...

† siedliskiem

(1) R. 1391. w Mon. 223,

(2) R. 1470. Ali beg syn Kneza Iwana Wlachowicza Czarnogórskiego, nazywa się sklaw weli-†

(3) W r. 1466 Hercegowina zamieszkana, władzy Szwedzkiej, r. 1481 ulegda. W r. 1566 miejscowi książęta z władzy wyrwali się z łaski Hospodara wołoskiego. Porown. samże 405. 527. 556.

(4) R. 1441. tudzież 1496. i (Bośnia) 1450. samże 406, 541. 401.

(5) W r. 1422. Amurat II. pisze się "panem Bułgarji, Wołoch, Serbów, Albanów," samże 410.

(6) Jan Zapolya król węgierski pisze do przyszłego Serbiey Mehmed-Beja wyraża się: gospodarz serbskie ziemie, belgradzkie granice i inne gospodarowu, samże 558.

me Sulżanki, radem Serblanki, pod którym wydały (1) o bieu dawnej dar-
rów wspaniałości były w ziemi swiet. Obywatel-
stwa zagrzebskiego gminy przechowały. Lud zaś w tych
żyjący gminach, w wielkiej i niższej szczędował i
nawet niż na Węgrzech niedoli. Rozwój
prawa, ile z dyplomatów, które jedynego są prawodawstwa
serbskiego przez wpływ szwedzkie niepokalanego, źródłem
można wnosić, nawet o krok nie postąpił dalej.
Lecz wróćmy się do Rusi.

Poznawszy ludy z którymi się sło-
wiańskie ludy w drugim zwrocie ich
prawodawstwa, samowolnie lub niewo-
wolnie zunijowały, zastanówmy się te-
raz nad tem, czy z połączenia dla
tego wynikła jaka dla prawodawstwa
korzyść? Na co odpowiadam, że nie
wynikło stąd żadnej korzyści
czeskie, szląskie i pomorskie
prawo, że się dalej przez
Szwabów i Saksonów z nie-
mieckiem zlało; że tegoż
samego losu polskie i li-
tewskie madziarskie uciera-
piące się prawo doznało losu,
i że na odwrót
madziarskiego surowości przez
zetknięcie się z słowiańskiemi
gminami złagodniała. Toż samo
o Turków na Serbów, u Tata-
rów na Ruś wpływie rozumieć
mamy.

Wszakże jeżeli na korzyść do zaiste na
Finnów, Wołochów i Litwę korzyści, z
unii przez nich z Rusią i Polską
zawartej spadła, o czem mówić przedsię biorąc, napród się
o statutach przez to wszystkich innych, roz-
(zacznę od Litwy, źródę. Przez

(1) Jelka Mara (Maria) Sul-
żanka, klasztor chilan-
darski, na który jak
mówi, byli dawni ca-
rowie serbscy Tuskami,
obdarza r. 1497. i o
jego duchowieństwie ze
czcią się wyraża, dam
że 421.

Porównywając rządzące się
Polska i t.d.

~~a~~ królewskiego oddzielnie ~~i~~ [illegible] rzyły (?)

§. 17. Dopóki był jeden na całej Rusi wielki książę, który prawem starszeństwa godność tę obejmował, była jakaś między ruskiemi krajami jedność, którą związkami i umowami między sobą utwierdzali książęta. Gdy godność tę [illegible] zaraz coraz mocniejszy, bądź że jej [illegible] odziedziczył, jak wielcy książęta litewscy [illegible], bądź od samowładnie za Dnie prem. wtedy [illegible] władnącego Tatarzyna nadaną w samej Rusi oddzielne, mianowicie wtedy powstały nazywające się władztwa, z Rusią [illegible] nie nazywające się władztwa, z których czelniejsze były: Moskwa (Ruś moskiewskie gosudarstwo) i Orda czyli Tatarska pod bezpośrednim Tatarów zostawał po ustaniu panowania Tatarów i po przyjęciu carskiego tytułu, dzisiejsza Rossya mająca [illegible] wpływem (1) ~~[illegible]~~ ... ~~[illegible]~~ w przeszłości lat 1590–1635. ~~[illegible]~~ ... nazywała każdego ~~[illegible]~~ państwem (2), ~~[illegible]~~ ... ~~[illegible]~~ bądź to był Rusin (4), bądź Polak, bądź Litwin bądź inny jaki ~~[illegible]~~ ... ~~[illegible]~~

† ze swych krajów "Rusią" nazywał, r. 1470–1. Tamże nr. 87–91.

~~Także [illegible]~~

† kto państwa tego poddanym nie był lub zwłaszcza do niego przyjechał, cudzoziemcem nazywając (3),

Europejczyk ~~[illegible]~~ ... angielski lub szwedzki Niemiec, z których

Porównaj Tamże nr. 34.

~~[illegible]~~

Drugi jak samo się, jak za Nestora, do jego u niego Warjagiem nazywał, chociaż miano to [illegible] przybyszy nadbałtyckiego morza mieszkańców

Najogólniejszy [illegible] dla Europy zachodniej mieszkańców [illegible]

† W ogóle wszystkich Europy zachodniej mieszkańców Niemcami nazywano w Moskwie. Był więc w pojęciu Moskala [illegible]

† Dyaryusz mój wielce jest i owej epoki najobszerniejsze [illegible] źródło

(1) R. 1363–89. Akty sobr. I. nr. 7, r. 1435. w Ordie i na Rusi, Tamże 29. Także wielki Nowogród jeden †

(3) R. 1581. Tamże IV. nr. 170. a kto przyjedzie z moskowskiej ziemli, i Nowogrodcu i Pskowidin i Tweridin i Kazaniec, i Rezaniec (w r. 1430., Akt. arch. eksp. I. str. 17.) lub wielki kniaż rjezanski służbujemy czyniąc Witoldowi wielkiemu litewskiemu Księciu który się do inozemców wzalej.

(2) Akty jurid. nr. 215. VII. Wielikia Rossii moskowskago gosudarstwa po gramotam.... Pol

(4) R. 1610. Zastanawia, jak gminą rozumie za rzeczy za nim że nie będzie nikt żadnych urodzonych nie przychylnych związkom z cudzoziemcami polskich litewskich i ruskich krajów, Tamże nr. 300. 339. VII. Porównaj też nr. 296.

Unijowanie krajów [illegible] od Polski się zaczęło.

Takimże trybem szły rzeczy w księstwach lennych: unijowano się z nimi pozwalając im układać sobie osobne prawodawstwa, których rząd polski, jak statutu mo- dawskiego z r. 1411., tudzież wodockiego z r. 1633. nie przejrzał nawet, lub jak to z kurlandzkim było przejrzawszy pa- ło twierdzał całkowicie. W czem się tem mniej ociągał: gdy nawet krajom część Korony stanowiącym pozwalał włas- ny różną stanowiącym pozwalał wła- snemi a nie koniecznie koronnemi rzą- dzić się statutami. Inaczej poszły w Pru- siech i na Litwie. Pierwsze wahające się między związkiem do niemiecko-krzyżackiego zakonu a obawą ciężarów mogących spły- nąć na ich barki po upadku miejscowych praw, pragnęły mieć stan osobny, a nie z Koroną wspólny; ~~[illegible]~~ na co przyznał Zyg- munt I. i w statucie im dany wyraźnie (w §. 36.) zastrzegł, że nie bez zezwo- lenia stanów nie ma być nowo stano- wionem. Druga zaraz po wstąpieniu Jagiełły na tron (r. 1386) zaczęły się unijować z Pol- ską, wtedy dopiero ogólną, r. 1569. za- wartą połączyła się z nią [illegible] ⌐ w imię społecznego interesu i przyszłości, kiedy się "ubo- żono tak, iż Litwa nie będzie nigdy ~~[illegible]~~ podobnie ~~[illegible]~~ jak Wielko i Małopolska lub Mazowsze prowin- cyą Korony. Wtedy to zerwała ona niemal zupełnie z swoją przeszłością, "by stan swój polityczny oblec w nowe, ogólne rzeczpospolite ciało. Oba kraje główne formych przyszłych elekcyi i sejmików ~~[illegible]~~ ustanowiły, skarb narodowy

§. 18. … szego są, Stawianie pod panowaniem Saksonów i następców ich ludzież pod władztwem i wpływem Szwabów będący, którzy nie inaczej około nich, jak w zupełnej z nimi amalganie żyć mogli; gdy przeciwnie będący pod panowaniem Turków Serbowie, a Tatarów Rusini i Moskwa, choć zdziczeli, jednakże ocaleli. Też sama Moskwa, garnąc pod swe panowanie kraje nadzwyczajnie ludzież pskowskie i nowogrodzkie, własne im zostawiała urządzenia, dosyć mając na tem, że zwierzchni nad niemi rozciągnęła nadzór (1). Tymże trybem i inne słowiańskie i zesłowiańszczone ludy postępowały sobie, o czem szeroce się w pierwszym dziele tego rozmie (o zwodach prawa n. §. 190. nast. mówiąc) rozwiodłszy się, raz jeszcze przypomina czytelnika upominam, że temu to przechopowi do szanowania obcej narodowości winni są Nowogrodzanie i Rumunowie ocalenie swej narodowości. Ja też na wzajem chętnie się ludy le z sąsiadów prawami skuznajmiały, widząc że oni zachowują im prawa własne. Nowogród

(pod Litwy i Polski panowaniem zostając,) i warbeiski z palskiemi się prawami, skutek wiślicki swa swój zdomacnia język (2), otwające chętnie. Rumunowie w państwach Polski mieszkając, wołochem się swem rządzili prawem (3). ↑ na korzyść z-unijowanych a

§. 19. Tem więcej przestrzegano tego swobodzie jakiego kraju mieszkających ludów, któ-

(1) Porown. gramoty (z r. 1294 – 1340) dla krajów nad Dźwiną położonych, ludzież z r. 1470-1. nowogrodzkie w Akt. Zahr. I. nr. 1. 2. 94. 90. 91.

(2) Porown. Tłomacz. w Akt. Zapadn. I. nr. 27.

(3) Tangkodzi, od Pierwszy przywilej na prawo wołoskie] Władysława Opolczyka, r. 1378., drugi od 1426. Ziemowita na Mazowszech. na wieś Lubicz w Bełzk. XXVI. wieku są liczne: r. 1532. Dla wsi Stebnicach, r. 1560. Dla osad w Bieckim. Porown. Przegl. Pozn. r. 1846. Nr. 312.

przewodnictwem … przeciwnie … niwie … pisząc przez urzędy …

rym nie tylko własne [illegible] zda-
żda, ale nawet miejscowe ich stanowiono
zwyczaje, dozwalając
wyraźnie się jedne-
mu od drugiego in-
nym sygnatem, przez który
stawał się z-unijowany
Niemiec, Litwin, Wołoszyn i t. d. dla Po-
laka, a dla niego Polak, obcym. Było to
do najwyższego stopnia w swojem pra-
wodzicielstwie [illegible] posunięte rozmiłowanie
się, w którem nie tyle sobie

Prusakami żadnej różnicy, tylko wszyscy
że jednemu Królowi podlegali, ale majestatu,

Dzięki zetknięciu się, gdy
przez unię lubelską (r. 1569), odtąd
wszyscy w jednej izbie poselskiej zasiedli, że
i wtedy miał każdy swój
swoje wyłączności, które w praktyce
jak samym im służą i [illegible]
i w jednym Sejmie całe państwo kor-
ronne nie spajały się jednością.(2)

Inni stwierdzają, ile Polacy lubo-
wali (1). Nawet między

lennym
księstwem z nimi z-
unijowanym nie samo-
wolą drogi do wzaje-
mnych stosunków, i nie
przeszkadzały temu aże-
by

szlachcy mieli tak pierwsi
pewne uprzywilejowania,
gdy od czasu Zygm. I. nie mógł
Wielkopolanin w Małopolsce,
a Małopolanin nawzajem w Wielko-
polsce sprawować urzędu, czyli
raczej korzyści do urzędu przy-
wiązanych ciągnąć nie miał pra-
wa. Znowu mieli z Litwą
stosunki osobiste, albowiem
na sejmach kolejno z trzech pro-
wincyi kraju głównych do jej z Wielko-
polski, do których Mazowsze też i Pru-
sy należały, dalej z Małopolski do
z trzech województw krakowskiego,
sandomierskiego i lubelskiego,
do których Zator i Oświęcim,
Siewierz, Spisz, Ruś, Wołyń,
Podole, kijowskiego i Podlas-
kiego województwa części na-
leżała, na koniec z Litwy
Marszałka wybierano, jak
jak Litwa jak Wielko i
Małopolska, [illegible] porząd z

z województwa
poznańskiego,
kaliskiego, gnie-
źnieńskiego,
i wielu ziem,
w poczet

gdy się z [illegible]

(1) Porown. Junga w II. 446. nazyw.

(2) Lengn. I. 7–11.

18.

Krym, Litwa, Nogaj (Tatarów nogajskich kraje), Czerkasów pole (między Tatarów krymskimi położone kraje tatarskie), Niemcy (3), przez co właściwie cesarstwo germańskie rozumiano.

nosić (1) ⁊

⁊ Szczególnej baczności na Nowogród z i jego obwodem, z których bywały znakomitsze dalej na powiaty Dźwińskie (nad Dźwiną położone), na Ruś, Wołchowskie, zwjatska ziemia i Ładoga (2) kraje od strony Litwy położone, włodzimirskie, pskowskie, smoleńskie, połockie, na kolonie na całym kazańskie, astrachańskie, sybirskie, z przyczyn, które niżej poznamy, zwracano. Z obcych ściągały na siebie uwagę de kraje:

Porównaj też r. 1639. w Akt. jurid. nr. 344.

(1) Porówn. Nest. Lj. I. 58 pod r. 1015. z Ngr. Ljet. 203, także 227 (pod r. 1300–5. tamże) z Karam. ob. pomorza Waraskiego

(2) Wymienione są w dyplomatach z r. 1470–1. w Akt. sobr. I. nr. 87. 91.

(3) Akt. jurid. nr. 304.

II

Wielką wagę do związków z cesarstwem rzymsko-germańskiem przywiązywała Moskwa. Przywiązując do częsco na rozjemcę w sporach z sąsiadem Polakiem. Po niem Szach perski, Sułtan turecki i Chan krymski w największem był poszanowaniu, a po nich królowie szwedzki i polski jako najbliżsi sąsiedzi, po tych zaś duński i angielski (dla handlowych stosunków cenie. Przez wysyłanych do państw tych posłów przesyłano dary, (

budzenie wydatków krajowych (1).

Jusze stopniowanie mocarstw miała dyplomacya polska. Po cesarzu rzymskiem i przed Sułtan i po nim król francuzki, któremu w drugiej połowie XVIII. wieku zabrał miejsce car rossyjski. Dawne germańskich królów z Karolem W. i Karlowingami stosunki poszły w zapomnienie, (co trwało) aż do wieku XVI. w którym Polacy na szym tronie posadzili francuzkiego księcia. Od Władysława IV. i Jana Kazimierza brane na królowe rodu także rodu Francuzki, pozbawione zyskały za cel politycznych intryg Ludwikowi XIV., sprawiły, że o mało nie osiadł u nas drugi Francuz (Kondeusz) na tronie.

Mówi Poliniak że od r. 1680 przez całe pół wieku Polska chorowała na francuzkie. Do monarchy też że polityka sąsiadów uzadawać się na nim nie dała.

(1) Kotoszych. III. 1. – 14.

(Ludzież stany holenderskie i miasta hanzeatyckie były w wysokiej

(a osobom znaczenie w rządzie tychże państw mającym dawano bogate podarunki, na co był wyznaczony fundusz w

§. 18. Starożytni Grecy zakładali między obcymi ludami osady handlowe, i przez to cywilizowali je. Przeciwnie Rzymianie osady wojskowe w tymże zakładali celu podbojów; przez to czynili. Pierwszych torem szli Słowianie, drugich Niemcy. Te też ludy między Słowianami osiadali same nie traciły swéj narodowości, chyba że się wyzuwały z niéj dowolnie; a przeciwnie ludy między Niemcami siedliska sobie drudzy obiérali, tracić swoję musiały, albowiem zmuszali ich do tego zwycięzcy. Tym torem szły i ludy władztwo po Słowianach i Teutonach dziedziczące. Bezpieczniejszy był samo- byt narodowości i prawa pod Tatarem i Turkiem nawet pod Niemcem. Świadkiem

---

składa się od r. 1370. dom także dla Polski, panował z Litewskim, na koniec (od r. 1399. w którym królowa Jadwiga umarła) wyłącznie mu panowa- [illegible] nie zostawił, z którego dom także przywilejów dawnych pewnych narodowi nie potwierdził wszy- narodom danych przyrzeczeń obiad (1).

naprzód sam, następnie spólnie (od r. 1386) z domem

z którego atoli nie byłby korzystał dom także, gdyby był narodowi dawnych przywilejów nie potwierdził (1).

przyrzekał przywilejów

(1) Zernaś Władysław Jagiełło r. 1386, jak Vol. leg. I. 109, i wyrażnie do Polaków dobitnie (r. 1433. Vol. leg. II. 352.) pod tym tylko warunkiem synów jego następcami uznają, że im dawne przywileje stwierdzi.

Carem, r. 1610, mieć chciała.

§. Pierwszy więc tron szwedzkich monarchów był ~~obieralny~~ równie jak skandynawskich i germańskich obieralny,

co się działo na mocy przywileju, pokazując źródła

21. 23

Rozdz. V. Początek, rozwój i upadek gminy słowiańskiej.

§. 21. Zebrawszy razem com o zielęłej ludności i jej ustroju społecznym u Słowian, Celtów i Niemców i w drugiem dodatku do tego tomu poprzednich tomach dzieła mego powiedział, będzie miał czytelnik ten mych badań wynik: że gmina w Europie pierwotnej była albo jednodworcowa albo wiejska. Pierwsza składała się z pojedynczych, (domowo) w jedną całość zebrany, dobrowolnie się lub przymuszony, dworów, które z postępem czasu się, dla własnego bezpieczeństwa dworzysty jednej przez zarząd jednego z pośrodka siebie wybranego, lub z góry sobie powszechnego narzuconego męża. Rzeczone zrządzoną, jedno i czasami chwili. Czasami się kilku w tym celu zjednoczonych lub kilkunastu. W posiadanie dwory pierwszej na własność uprawiającym ją przez swą czeladź z jej urządzeniami, zbudowaniami, lasu, wody i t. d. gospodarze byli za przewinienia własne ludzie wydziejście odpowiedzialni. Ustrój ten ludności zielęłej nazwać krajowemi rządami z czasem Niemcy rządem dworskim (die Hofverfassung). Przetrwał on od niepamiętnych czasów w pierwotnej swej postaci, z wyjątkiem zażywania ziemi, która dla swej do-

podwaść na wyłączną z roli, i na powszechną z pastwisk i t. d. [pierwszej po dawnemu sam dla siebie używał dwór każdy i drugiej używały społecznie wszystkie gminy składające dwory, trzymając się w tym względzie postanowień wydanych przez rząd. Obok dworskiej istniejąca druga czyli wiejska gmina miała także wspólność swoją zupełnie osobno, przez władze obok siebie dwór. Składali ją w towarzystwach spółdzielność dobrowolnie zebrani gospodarze, którzy za wspólną pomocą nie opodal jeden od drugiego w okrąg lub czworobok pobudowane dwory [

[składające się wspólności podzieli...

[zamieszkujące i otaczające je role wraz z użytkami ich za wspólną własność uważając, wszyscy zażywali ją wspólnie.

Osiedlenie się czyli osada taka, że wszystko (wieś wspólna) nosiła wsi nazwisko jej starsz. używana miała społeczne, rząd z dwóch najmniej osób, niby z Starosty i jego zastępcy, składający się, wolnemi głosami wybrany bywał, czuwał nad tych gospodarzy, ażeby równy miał każdy udział w używaniu wydzielanej mu rok rocznie pastwiski i t. d. dzierżawy roli, [za wszelkie przestępstwa

we wsi i jej okręgu papełniane odpowiedziały: wszyscy bowiem gospodarze byli prawem ręki społecznej czyli solidarnie z sobą związani.

Ustrój ten sielskiej ludności wiejskim (die Dorfsverfassung) nazwawszy z czasem ośrimy, nie zamawiali jego postępu tam gdzie mając on potrzebne warunki do rozwinięcia mógł się rozwijać swobodnie: dogodniejszy on był bowiem dla krajowych rządów od ustroju pierwszego. W jednodworcowych siołach każdy dwór odpowiadając za siebie zamiast rząd w kowierzenie [illegible] pilnowania wyłącznie tego który w czem przewinił albo się zadłużył, w resztę zaś zastawić musiał w policji dworów, z winowajcą solidarnie nie związanych. Przeciwnie w siołach wiejskich kiedy rząd pociągał na gdy który z nich członków przewinił do odpowiedzialności szczególnej się gminy winowajcy, a do zmowa [illegible] potrzeba.

§. 22. Ustrój jednodworcowy wynikł z potrzeby. Ludność która z Azyi przez północ do Europy się przenosiła, z napro[illegible] na północ w Skandynawii się osiedlenie wyszukiwać same dogodnej do uprawy roli, osiadała tam gdzie kawał dobrej gleby znalazła, lub gdzie się jej udało zdobyć, po osuszeniu bagien lub wykarczowaniu lasu, dogodne do uprawy pólko, i na niem sadybę założyć. Zdobywca własności w ten sposób nabytej z nikim się nią nie dzielił, posiadał dla siebie wyłącznie. Kiedy w czasie który latami oznaczyć nie podobna z krainy w ręku do Germanii ukra-

skandynawska ludność — sobie jakie osmanieńsko

czajów osiedlała się tam gdzie (zdobyta przemocą, [illegible] Gdyż miał porządek wiejski, (Ludność która się posunęła drogą z Azyi [illegible] do Europy [illegible] osiadła w stepach nad Dunajem - znajdując przedwiekiem [illegible] roli, mogła od razu także wieś tworzyć [illegible] i mnożyć ich coraz większą liczbę. Posuwając się na zachód, i w tak nazywanej Germanij okrągłe i obwarowane wsie (Ring-runden Dorfer, wendische Dorfer) od Niemców nazywane budując [illegible] zachowała ich pierwotny wiejski i jak [illegible] nazywany ustroju [illegible] w którym ustrojowi temu zabrakło na [illegible] nie stało [illegible] ranbach do życia, czyli [illegible] do zdobywania jej pługiem, i [illegible] Dania na niej (

[illegible] przyjął od niej zasadę o [illegible] wspólnej własności i [illegible] wszystkich [illegible] jej na niej [illegible] mi zachowało [illegible] w [illegible] urządzanie gminom [illegible] zachował [illegible] nym a [illegible] ogrodów i roli, własnością ról i [illegible] na wrajem [illegible] gospodarstwa [illegible] dów obdarzywszy przy dawnem prawie. Nadali z [illegible] przy [illegible] i we wsiach istniejący [illegible] przez [illegible] w siołach jednodworcowych [illegible]

nie inne jak jednodworcowe zakładała sobie [illegible] osady. W tejże samej potrzebie znalezli się z pasa Renu do Germanij

(który był towarzyszącym mu o kolicznościom [illegible] był swoj zawdzięczał. Wynikło on bowiem nie z potrzeby leczą da- [illegible] ziemi.

cisnący się w czwardym przed Chrystusem wieku Celtowie. I oni [illegible] osiadli w niej (zwyczajem, a gdy ich z [illegible] z postępem czasu wyparto, [illegible] okoliczności, w których [illegible] później, zmusiły ich do zachowania w sobie ustroju jednodworcowego na zawsze.

(jednodworcowe

(za ludności,

(co trwało aż do czasu

(dawnym trybem osad. Wyjątkowo [illegible] okoliczności wiejski [illegible] na jednodworcowy ustrój, nie [illegible] się na [illegible] wzór jego urządzał. Role, ogrody, łąki, o ile się do uprawienia dało, po-

dzieliwszy raz na zawsze między wiejskich gospodarzów, zostawił pastwiska, lasy i t.d. w niepodzielności. Rząd też zachował dawny. Tym sposobem i wiejska ludność na dziedziców wyforytowana posiadała swe gospodarstwa prawem własności póki jej rodów starczyło. Gdy te wymarły, rząd krajowy brał jej własność prawem puściżny, i albo czynszowników, albo poddanych osadzał na nich, obchodząc się z tak nabytą rolą w ten sam sposób co z każdą prawem władztwa pod swój wyłączny zarząd wziętą w posiadanie ziemią.

§. 27. Ponieważ, według uwagi wyżej zrobionej, nie miała północ Europy zachodnich do zakładania wsi warunków, przeto na samym tylko zachodzie i wschodzie osiedlano się wsiami. Pierwszy uważił go prędzej niż drugi, gdy Europa zachodnia wzmogła się, z postępem czasu tak dalece w ludności, że celów do szukania sobie nowych siedlisk zmunia osiągł. W zdobywanych nowo krajach osadzając ani wyprowadzony lud z ojczyzny nie sam gdzie chcieli lecz gdzie go szczególnie stawiali go w ku pomieszczeniu mogli, sobie budować jednodworcowe siedliska. Podobna konieczność zaszła i dla tej ludności która się w kraju pozostała, lub wyszła która wróciła do ojczyzny. Przesiedlona z Germanii wróciła do ojczyzny. Tym sposobem ta ludność pod feudalne prawo w

którego piła wjdy jaś przemożne kra-
jowców rycerskie i haydamackie hasły.
To też nie zna historya innej u Celtów
ludności wiejskiej nad czynszowe i wyraźnie tenuje że była różna czyn-
szów tych stopa.

Lud najniżej w towarzyskiej tychże
Celtów społeczności postawiony robotą
się słodą woli, a postawiony wyżej edu-
kacyą wojskową lub dworską wypłacał: własnej bowiem jeden i drugi nie posiadał ziemi wyżyły z niej będąc od zwy-
ciężcy, a wy-
kupić jej u nie-
go nie miał za
co.

w przeciwnym się położeniu zna-
lazł wschód Europy. Nie przeładniany,
bo ciągle przez nadbywane z Azyi lu-
dy niszczony, miał on zawsze i długo ma ziemi podostatkiem.
To też osiadliwie są ludności od której pozo-
stałe wzięli Słowianie zaberpie cza-
sów aż przed Scytami, Sarmatami i t. d.,
albo zakładała sak dziś jeszcze,
jak w czasztym oreżnie nastę-
pnego powszemy dziadu, zwane u Al-
banów czyli fizy, albo obrzęde i czwa-
rte osady (wsi przez rozwadzanych zamieszkiwane braci i potomstwo ich); ozdobnie ziemianskimi, jak
rozbonne siedła, nazywane zakładała.
Wyżej ...
Pierwsze były stowarzyszeniami rodo-
wemi jednego rodu, drugie związkiem
różnych w jedną społeczność towarzyską
rzeczpolitych rodzin i pokoleń. Obie mia-
ły wtórą wiejską, i mają go po dziś
w krajach zakarpackich. Z tej strony
Karpat w Germanii się drugie w nie-
ciemiężnych przeważały czasach, rozto-

zinne będąc ~~[illegible]~~
~~[illegible]~~
nad Łabą i Menem i Skaldą, w tych krajach, które starożytniejsi Swewów (początkowo Stawian) zamieszkiwali. Ówcześnie w okolicach wyżej rzeczonych rzek
~~[illegible]~~
ponad brzegami północnego morza be-
rozszych szaty jednodworcowe, przez
Saksonów, ze Skandynawii do Germanii
przybyłych, początkowo pobudowane sioła.
Obu siół ustroje daleko się niósł ze wschodu na
zachód bo aż w kraje dzisiejszej Bel-
gii i z wschodniej Francji rozciągały. W
tymże kierunku z zachodu na wschód szły one ponad
brzegami baltyckiego morza bli- z północnej ludzi
ższej Germanii szaty jednodworcowe Saksonów
a śród nich Swewów wiej-
skie sioła. Za nimi na wschód idąc dalej czyli jedno-
spostrzegać się dawały
dworcowe Litwinów i Zimów — sioła, w których wydzielona była z roli i pól wspólna z pastwisk i t.d. składająca się własność.
~~[illegible]~~
~~[illegible]~~

§. 27. Długi minął sam przeciąg czasu, zanim na wschodzie
nastał tak sam rzeczy, jaki w Ger-
manii w przeciągu pierwszego a czwar-
tego po Chr. wieku, czyli w przeciągu cza-
su między końcem Tacyta a spisaniem
ustawy salickiej upłynionego, ukształtował
się w pełni. W czasie tej wyszczególniające
jednodworcowe sioła miały jeszcze taki sam
ustrój, ale wsie, choć one w zu-
im dawnym były składzie, miały na czele od
monarszego tijuna zawisłego setnika. Vo-

niewaź kraj miał jeszcze dosyć zie-
mi, więc przeludniona wieś zakłada-
ła nowe osady, które aźali, na
rali dodaw niezasiadłej a więc
pod swój zarząd od monarchy wziętej, sławianie będąc
, czynsz mu opłacać
musiały. Co u panujących nad Skal-
dów Franków, toż samo w kraju ger-
mańskich Drewlan (w dzisiejszem Hol-
sztyńskiem) pod władztwem Duńczy-
ków rosnącym spostrzegamy. Inny znowu
widok przedstawiają rozsiane nie wia-
domo kiedy w krajach germańskich
od strony władztwa Franków podbo-
żanych pobudowane marki. Były to, jak z pierwszego końca (r. 545 ustępu) wiadomo,
pojedyncze lub zbiorowe czę-
ścią jednostawcowy a częścią wiejski ustrój
mające siedła, pierwiastkowo jak się zdaje na siedlisko dla
pogranicznych przeznaczone stróżów.
Nie były ich zrazu na północy gdzie Saksonowie władli; później pokazały się będąc prze-
ciw Sławianom i Duńczykom sławiane takoż. Na-
domiast wyszlepowały żupy, a w nich osadzowane

miejskie przez dziedziców, czynszowników i poddanych zaludnione, śleskie jednostawcowy urząd mające gminy. Na ich czele stawał Sołtys
lub wójt z przewodnika gminy wybrany, a nadzorował je narzucony im z góry urzędnik.

~~dwunożnych gmin~~ ~~dziedzicami~~ ~~wspólnikami~~

§. 25. Kiedy wiejski i ziemny Słowian uczony, do jednadworcowych siół i marh niemieckich nachylając się układu, zaprowadzać w sielskowarzyskiej Germanów spodobności dziwną mięszaninę rządów i praw; na odwrót u Słowian sens wziął kierunek nowy, który naprzód na szlachecką i ludową gminę (rozczłonkować ich), następnie ludową na pojedynczą i zbiorową (obbeść niby germańska marha(1)) a mieszkańców jej podzielił, lud na dziedziców, czynszowników i poddanych podzielił. Sprawiło to obu ustrojów zetknięcie się, jednakże przed i po zaprowadzeniu do Polski prawa magdeburskiego nie mogło w czysto-niemiecką przeobrazić nie tylko wiejską gminę, lecz nawet miejską. Czech i na Węgry ... Duch narodowości słowiańskiej na słowarzyszeniu ... ziemiaństwa na krajowym przemysłem (bartnictwem) dążący rolnictwem trudniącego się ludu stanowi ... nad tem na przeszkodzie. Słowarzyszeni z sobą członkowie jednego rodu i herbu (2) siedząc na rolach, z ludowych w szlacheckich ...

u Słowian za czasów monarchicznych

odwieczne od nich (bo jeszcze w przedmonarchicznych czasach dzierżanych) ... przedzierżyli się, ale mężowie gmina ich w swem zwiąsku się, którą niżej poznamy, rozpoczęta. Ciż sami rozrodzeni osiadając ...

(1) Patrz §. 540–8. I. tego dz.

(2) Porówn. Pieśniem.

(jeżeli zamiast oręża pilnowali rali rząd twój wiejski zamie-
niać musieli na jednodworczanie, jaki się naprzód u Frantów objawił.
na Środowszczyźnie)

przechodzili potem

u Niemców od Tacyta czasów aż
do XVIII. wieku (1), na dziedziców, czyszo-
wników (Lidi, Luzi ludzie, Lassiten, Leibeigen)
i poddanych ... dziedziców ... w gorszy ... przez
do stan prawa ... nie wstępowali:

złowarzyszając się bardziej ...

Poddani nawet
choć niemieckim zwyczajem w Czechach, na
Węgrzech i w Rossyi, poddaństwa szlach-
wali (Eigenbehörigkeit), jednakże w Polsce
... a osobliwie ...
bij, złowarzyszeni w dziedziców ...
... wolność, po wymarciu rodów ...
... poddani ...

zawrząd, poświadcz-
czącego ...
między ...
... a ...
... dzie-
dziczny.

Czasu ... w takiej sa-
mej doli, wpadali
... w ...

mogli na osiedlanej od sta-
rości Środowszczyźnie przyjść
przez "uczynki" do dziedzictwa
co ich w stan ... Niemców
przenosiło; albo dawało im ... nowej za-
kładania całej nowej za-
pełnie wiejskiej ... ma-
jącej gminy ... na
jednodworczaną, po wpro-
wadzeniu do Frantów jak wyżej wskazano
niezależnego prawa
upowszechnionego, po
wszystkich przewagę
sprawiła.

że gmina wiejska ... w Polsce
... aż do wie-
ku XVIII. Tyczasem akulirz-
ność do podrzędnie się
przyczyniały od ...
dynastyczne gminy wiej-
skiej ... W
... środku miejsca ...
... czasem ...
... rozmaicie ...
... Frantów za-
... gmina. ... wszystkich

I gdy nie-
miecka od
wieku XV
w ... upadała.

(1) Patrz dodatek drugi

(2) ... 1273. homines ... descriptionis ... de ... ow w §. 99 przyp. c. II. R. 1336. quia homines ... Eqni w §. 163. III. ... w §. 56. III. ... zmu.

Wyjątek za-
chodził co do
rolnika służ-
by wojsko-
wej, odbywać
poddawującego
się, który
dawał się li-
czyć pod
wyłączny kró-
la nadzór
zarząd. Tak
jak się w
drugim do-
datku ... (§. 7. przyp.
5.) ... w
jednej wsi
razem lud
i szlachta,
co jeszcze
w XVI. wieku
miało miej-
sce w pol-
skich gmi-
nach hart-
nik.

§. 26. choć z począt-
kiem

Na osobliwie o polskiej i rossyjskiej ... szcze-
gółowo ..., a o reszcie gmin jako mniej roz-
winiętych, ogółowo nawzajem w tym dzi-
ale rozprawiać i ze szlachectwem czyli
z niemieckiem porównywać ją będę. Osta-
tecznie (w drugim do tego samego dodatku) opartem stosunek gmin ... u ... urzędowo do skandynawskiej, germańskiej i celtyckiej.

... Ponieważ
od nich wiele nad tym przejęła miejska gmina,
więc i ... ale odrębnie (w osobnym
rozdziale następnego działu) zaczyna
wiąże się, i ... spełnie przez to samo
zaniedbanie, czyli ... szlachecki
... przeważnie miejskie w hi-
storyi cywilizacyi Słowian ...
zajmującego obrazu, który może ktoś wykonywa
... po mnie w dziele specyalnem.

... Przystąp-
myż więc do rzeczy, i przedstawmy
w zarysie gminę wiejską, zupełnie
wolną, albowiem niczyich prócz na-
wszych rządów nie uznającą nad sobą i
... samorząd ludzie ... posiadającą ... własne.

§. 27. O Opieke (?) ... w Polsce przed
wieki ...

(przód pięki: §. 32. O pierwszeństwie książęcem w Polsce) … się w najdawniejszych kroni-

gminy … (kronice Marcina Gala i dyplomatach dawniejszych) napomknienia, które wiążą aż do statutu warckiego (r. 1423.) … idąc wspominają o kmieciach dziedzicznem prawem po puszczach dzierżawionych.

… wysadzonych, z ramienia … księgi jedleńskie w … tomu pierwszego zamia-

§. 227. … kowane, a w r. 1826

rycznym Komissyi królestwa polskiego

kmieci, reskryptem Komissyi rządowej przychodów i skarbu r. 1826. nakazanem,

usiady … a prawa ich poszły w niepamięć. Dawniejszemi czasy prawa te … wysoko szanowane …, znajdowały wielką u rządu opiekę. Nie będąc one, według wyrażenia ich samych … ani magdeburskie, ani ziemskie (pisane), utrzymywały się zwyczajem. Polegając na zborze czyli wiecy, na zawrzędzie czyli na gminnym urzędzie i na sądach kmiecich, miała gmina w osobie ochotników każdego. Starosty dobra-mi królewskiemi zawiadujące-go opiekuna, który się, jak … starosta mówią, znosił z juryzdykcyą gminy kmiecej, i sprawy jej przed siebie wywoływał jej przed siebie wyrokiem … sprawy jej przed siebie wyrokiem … w ostatniej instancyi rozstrzygał. Gmina ↑ z kilkunastu wsi i dwóch przyległych imiom … miasteczek, Praszny(?)a i Cie-chanowa, składająca się, wybierała sobie na zawrzędcę

(1) Porown. artykuł Lelewela pod tytułem Ustrojy i kmieciowa w Polsce w tomie IV. jego dzieła Polska dzieje i r.z. na str. 509. i nast., i o statutach §. 226. 227. I. tego dzieła zwłaszcz., a … przypisek] … porównaj.

] aktach radzieckich Kamieńczyka

2 §. następnego

] królestwa polskiego

po nowem urządzeniu kurpiowskiej i praszyńskiej puszczy … i wysforowaniu kmieci kmieciów z lasów rządowych

] Inne wzmianki z statutów w pierwszym tomie tego dzieła opisanych, ludzież z akt radzieckich Kamieńczyka mazowieckiego (tery przyjęcia Litwa do Bugu) wyjęte (1) odnoszą się do gmin, które

↑ praszyńska (weźmy tę za przykład)

Rozdz. XI. Ziemstwo i urzędnicy ziemscy.

§. 83. Państwa słowiańskie podzieliwszy się na pewne, z dawnych poprzednich wiadome okręgi, w czasem je na inne duchowi czasu odpowiedniejsze lub sobie dogodniejsze zamienili; a powiedział i zkąd powstał nowy układ w Polsce i na Węgrach po szlachecku rozwiniętego ziemstwa, zkąd i w Rossyi po ożywieniu gmin kształtujące się urzędy ziemskie, zarzędy braé w danskie w (w całości), znać ich zamknąć wszystkich bardach działalności.

Oba zaś te ziemstwa niżej od czeskiego, pańskiem i władyckiem będącego stanowiły, co poszło stąd, że go od dworu korona, jak było w Polsce nie oddzieliła, czyli że

kraj cały (ziemię) z nim rzeczywiście rozdzielił. Przyczyną tego było, że się tak wyraże, gminowładztwo pańskie, tylko w Czechach co w Polsce gminowładztwo szlacheckie znaczące, które się dam po niemiecku, po feudalnemu rozwinęwszy, gdy interes panów z władyckiem pogodzi. To, nie miało już żadnego w.

pod nadzorem króla i sejmu sprawujące

drugiego, a znowu najważniejszą część admi-
nistracyi w rękach swych piastujący Hetman
od Starogradzkiego najwyższego, konserwowany bywał,
co właśnie charakter stycznego było władyckiego
ziemstwa cechą: że wśród wiec słowiańskiego

pośrednictwa urzędowi miejscowemu. Tak więc od statutu a nie od zwyczaju miała oddział prawszystkiej gminy zależeć prawo.

§. 33, Sąd barwi, który w następnym brzmieniu opiszę, zajmując się rozpoznawaniem spraw o własności i posiadłości w lesie rządowym nabytą stania dowód na to, że każdy członek gminy mógł korzystać z powszechnej własności, i na wyłącznej czyli na następstwo dziedzictwo, byle to bez cudzej szkody, obracać ją miał prawo. Ten więc komu las rządowy w posiadanie oddano nie mógł bronić barcnikom robić w nim tak zwanych wyrąbów i [illegible]

…wyszczególniano, więc …

…kładać barci na podstawach skarbu. W pierwszym przypadku osiadającego w lesie barcnicy,

…osiadali sobie tylko, osadzali przerzutami swoje lub [illegible] jak w §. 227 dano pierwszego prawo dziedziczenia) nazywali, a na jednem słowem własność; …zyski obracając w użytki. W przypadku drugim same tylko czyniali sobie barci, a przeto …

…tego. Pojmujemy przez to, jak rozumieć należy §. 26. statutu …, że …

będąc w jednem imieniu (dobrach) dziedzicami, bywali w drugiem posiadaczami. Pojmujemy stąd co znaczyło wyrażenie się §. 26. warszawskiego statutu: że kto ma barcie, może w cudzym lesie brać w posiadłość drzewo, a właściciel bronić mu tego nie może; sędzieś co rozumiał statut mazowiecki z r. 1529. i konstytucya sejmowa z r. 1550, gdy się wyraziła w te słowa: …: że jeżeli monarcha dawszy komu dobra odgraniczy je od przyległych

dane swoich innych, da w dobrach zakuł, za prywatne już uznanych, bartnikom niewolno zakładać barci (1). Pojmujemy też, jak rozumieć akta radzieckie miasta Kamieńczyka, które mówią: o sprzedażach, darowiznach, zastawach i t. d. drzew, pól, gości, w puszczach królewskich wyczynionych, tudzież o przypisanym sobie o udziałach tamże nabytych, o zastawach drzew w lesie i t. d (2). Zachodził za ... den sam szczegół co w niemieckich nawiasach w których znajdujem, już za Zygmunta ... jedniejszym, upowszechniło się prawo: że własność powszechna, a iże już za wiedzą i wolą rządu) ... pługa, kosa, i topór nabywszy w prywatnej własności przechodzi (3). Zatem było utwierdzenie tej, czyli stawa- mo ... gminy?

które po r. 1526 pozostawszy do Kamieńczyka, stąd do archiwum warszawskiego przesłane zastały. W tych aktach

barcznich

(1) Stat. maz. w VI. jev. 207. tego dzieła r. 1450. Vol. II. 590.

(2) Archiwum akt dawnych w warszawie, o których w VI. jev. 2. tego dzieła wspomniałem, posiada regestr akt, pod okiem Starostów miodowych (Praefecti mellicidarum) r. 1660 – 1700. sporządzonych, czytamy: Donavit arborem pinaticam, vendidit arborem cum apibus, mellificium cum prato, sortem suam, obligavit certam partem angali Grochoski – Kozłowo (nazwa wyczynionego łazu), divisio prati. Aż do r. 1600. pisano te akta po łacinie, odtąd po polsku.

(3) Qua falx et arator ierit, porówn. Gryma R Alt. 36. 498.

§. 34. Odwarzając się, czyli dwór (mieszkanie) na jałowem miejscu zakładając sobie rolnik, osiedlił się (osiedlał) na niem i stowarzyszał z sąsiedem; przez co z dworów powstawały sioła, które przez używanie się pługa, kosy i topora, coraz się więcej mnożące, oraz lepiej szerzyły rolnictwo przemysł. Sioła że dwojakiego były składu, jedne, drewniami, że z dworów się z drzewa pospolicie budowanych i rozproszonym sło- jeszcze składały (1), drugie zaś, że kilka zakonych w jedną całość skupionych zawierały drewien, wsiami pospolicie zwano. Sioła te organizując starszyzna miejscowa, Dziesiętników nad niemi i Setników szanowita, których już snadź zastali w Nowogrodzie Waragowie, gdy w nim rozpostarli rządy (2). Niemi posługując się, po rozłożeniu ich zbierali podatki z ludu na dwory podzielone, na sta podzielone (3). Już sama [illegible] uczynili Tatarowie, którzy, jak się kronikarz wyraził, podzielili, co ma znaczyć, że lud ruski na dziesiątki i sta, Mongołowie zaś zaczęli więcej Rusi sami podział (4), tem chętniej się do niego ludzi zastosowali, gdy

(1) Tego Dzieła I. §. 547.

(2) Pod r. 986. 992. wzywał Włodzimierz W. na radę starców (stare rzłopiszy czyli starszych) i dziesiątki. Nest. Lijet. 75. 53. 54.

(3) R. 1230. po stom rozdzielicza, r. 1289-91. sotska po dwie łukienne (naczynie) medu, Ngr. lijet. 76. 225.

(4) Patrz wyżej przypis 2., andrzejż. Ławr. rękopis 203. pod r. 1255-61. a Troicki 220. pod 1241.

im zakony poprzednio już znany był dokrześli (1).

Jedyną nowością jaką w tem zaprowadzili Tatarowie były większe rozmiary w rozkładzie owych dziesiątków i sotni, porozrywane. Podzielili wszy je na tak zwane ćmy czyli wielkie tłumy, przełożyli nad niemi kontrolującego je urzędnika ćiemnicznego (2). W dbałem nazywanego ćmy mając czasy Tatarzy na myśli, kijowskie też i podolskie porządy, wtedy nawet kiedy sam ... nazywać zwanie przekładali wykładali (3).

§. Po złamaniu tatarskiego jarzma, i rozpędzeniu ćmy z ćiemnikiem wszędzie, pokazało się, że wolnicze gminy martwienie na posługiwaniu się z przeszłości zarzucili kopem czasu zamienity. kom... jak następny wykaże §. istnieli dalej. Wyłamywał się jak w polskich "pierwszych gdach" wahały posiadacz, przekazał car Łachanie. którym swobody z gminy ciągnione ... pod opiekę i kontrolę jako prywatnych osób, ... jak i cywilnych ...

(1) Patrz tego Dzieła II. 272. i relacyą o Tatarach u Erbena str. 1019. Na dziesiątki, sta i t. d. dotąd się dzieli dzisiejszych kaukaskich Tatarów państwo.

(2) Porówn. tego dz. II. §. 214. sądziej zaw. rzh. 207. pod r. 1283. i Twich. rzh. pod r. 1327–60.

(3) Jarlik krymskiego chana r. 1506. 1507. Zygmuntowi I. królowi polskiemu a wielkiemu księciu litewskiemu dany, w Akt. Zap. Ross. II. 4. nast.

31.

gmina p.

lecz dał z swej Łaski prawo pobierania dochodów z gminy, ... ten mógł i rządził, sędzięi w imieniu jej stawał w sądzie (1). (Prikaszczyk ...) ciega nawet będący stopnia ... grabił urzędników gminnych (2), i na zasadzie że mu gmina dana była w miejsce pensyi (w kormlenie), zdzierał ją bez litości (3). Co na uwagę zasługuje, i ludowi w pomoc iść chcąc, wielcy książęta i carowie rossyjscy postanowili: że każda gmina ma prawo rządzić się sama przez się, czyli wybrać sobie urzędnika pod imieniem Starosty, któremuby przy dodanego mu pomocy Dziesiętnika, Pięćdziesiętnika i Setnika, sędziego a niekiedy i Podpisarza (Djak, Podjaczy), Γ wyjątek zachodził co do tych gmin które od Cara w niczyjem posiadaniu nie były, Γ ... Prikaszczik, Γ który był wraz z opiekunem jej, przy pomocy Starosty z sędzią i Cełowalników sprawował się urzędników gminnych. Wreszcie: gmina sama się rządziła i rządziła.

Γ rządzące niej przez rok jeden, miejsca swego po upływie tego czasu nowo na tychże warunkach obranym urzędnikom ustępować.

Γ czyli posiadany wprost od Cara zależąc, ... mianowanego od niego Prikaszczyka, tak które prywatnej osobie w posiadanie wraz z sądownictwem oddano: wtedy bowiem pobierający dochody z gminy

Γ lub Dworskie: t.j. tak pomieszczyk ów

(1) R. 1491. w Akt. Jurid. nr. 7. Nie wiemy nam było (ściąłi ...). Tatarowie u nas byli, da żądali ... ma wrócić.

(2) R. 1555. zażalenie o to w imieniu swego Dziesiętnika zaniesione na carskiego Namiestnika ... Akt. ... nr. 361. I.

(3) Nader ważny Dyplomat z r. 1555 w Akt. Istr. I. Nr. 242.

ludzież majątkiem zawiadywała swoim. Jeżeli się jej owi ‡ w posiadaniu Danadaryusz oddana wtedy wybierała sama należące się mu od gromady dochody, a wręczywszy mu je, nic z resztą z nim do czynienia nie miała. Car lub w imieniu jego rządzący Bojarowie i t. p. wpuszczać się z gminą zwykli, i w przedmiotach policyi, skarbowości, wojskowości, i sądownictwa, a mianowicie karnego dotyczących się, rozkazy jej do spełnienia wydawali. Majątki

gminy stanowiły dwojakie, w posiadaniu i dzierżeniu będące, przez udział lub kupno nabyte role, z których gdy pierwsze tylko powszechną własność (wotczee, wotczina) stanowiły, wtedy też jedynie te, i do tylko opuszczałe lub tak zwane "dzikie pola" (niezajęte)

na posiadłość, za powszechną całej gminy zgodą (zgoworitsja so wsjemi Krestjani), mogły też przez Starostę lub Sockiego dyplomata, dawane być mogły (1). Dalej wszelkie inne, a mianowicie blisko wsi leżące, nawożone i jak niosł zwyczaj (o którym wszakże nic w źródłach nie stoi) kolejno po pewnym przeciągu czasu dzielone między gromadników role, przybyszom dawane, a nawet jak niosł Mazurów

‡ bez udzielenia mu sądownictwa

(1) O prywatnej a powszechnej własności dyplomata nowogrodzkie z XIV. XV. wieku (w Akt. jurid. nr. 309, 257. III) ludzież moskiewskie z r. 1490. także pod literą 6. znajdujące się porównaj.

zwyczaj, przedawane być nie mogły. Każdy bowiem, według ustanowa-
~~[illegible]~~
~~mógł się w niej osiedlić, jeżeli jeden nawet z osadników założył veto (1); co następnie zmienił wyżej (w §. 32) przywiedziony Statut Litewski, postanowiwszy: że tylko prawem dozwolona przyczyna upoważnia gromadę, do odmówienia przychodniemu osadnikowi nabycie w niej osady, której gdy nabędzie, to i gromada przyjęcia w poczet [illegible]~~

wnego od rzeki Skałdy aż wgłąb Moskwy upowszechnionego zwyczaju, osadnik ~~wsi~~ mógł założyć veto (1), i udaremnić przychodniowi osiedlenie się we wsi.

wyżej §. 32. i

(1) Porówn. tego dzieła I. §. 201. w przyp. 1. na str. 198.

gmina 9.

na do sama tylko gromada, bez wykonywającej w niej urzędy szlachcica, nie zgodziła (1). Powiedzmy szczegółowo o dodanych do pomocy opiekunowi gminy urzędnikach, którzy, jak wiadomo byli: Dziesiętnik i Pięciodziesiętnik, Setnik i Tysiącznik.

(1) Porówn. tego dzieła I. §. 201. w przyp. 7. na str. 198. przy ~~...owany~~ ~~...~~ zwrotu ~~...~~, tudzież z r. 1377. pochodzący statut, gdzie stoi: communitas alias osada cum senioribus dictis starci.

nazywać. Wspominając o tem

starożytny' mianem ... Nestor ... powiada że się stawszy ... wespół z książęciem i Bojarami o rządach kraju i ... ustawach ludzkie o wojsku naradzała (1). Kiedy więc przez to ... szczegółowe że urzędników gminnych miała w ogólnej naturze urzędów ... miejskich (starieiszina po wsiem gradam), nędy Tatarzy zaraz po opanowaniu Rusi, Dziesiętników, Setników i Tysiącników ... ustanowili, czyli przywrócili je, albowiem o istniejących na Rusi wspomina ... przywiedziony wyżej Nestor ... wielki ... bardzo na rękę urzędy ... (2). Były albowiem, jako z między Tatarów, z mógł ... obeznajmieni byli od wieków ... wschodniej, ... z którego się ... i używali jej, wojsko swe, z którego się ... ta ich składała ludność, dzieląc na dziesiątki i sta, nad którą Dziesiętnicy i Setnicy byli stworzeni (3). Dla kontrolowania ich, czy wiernie swą pełnią powinność, postawili, znanych nam już Ciemników (4), którzy Tysiącznikowi odpowiadają, ... okazali się nadzwyczajnie, po zbawieniu ... Dziesiętnicy i t. d. ... zasię nie były ... bni. ... przy dawnem znaczeniu, lecz ... ho pozostali przy dawnem znaczeniu, lecz powiększyć się nawet działalności ich zakres ... w gminy

(1) ... Dziemirz W. wezwał na radę Bojarów swoich i starców gradskich, mówiąc im że są starci ludzkie, naroczniki mężi ludzkie sockie ... i dziesiatskie, dla rozmyślania z nimi o stroi (urzędy) ziemskiem i o ustawie ziemskiem. Porown. Ney. Ljet. ... 53. ...

(2) Zawr. ... 203. pod r. 1255 ... a Twerch. ... 220. pod r. ...

(3) tego dz. II. 322 i relacya o Tatarach ... 1241. u ... pr. 1019. Na Dziesiątki, sta i t. d. dzielił ...

(4) tego dz. II. 214. ... Zawr. ... 207. pod r. 1203. i Twerch. ... pod r. 1327 ... wspomina.

Lecz i dzisiejsze na Kaukazie Szarnila państwo.

F poprzednich uwag o Dziesiętnikach wielki, dodać przy ... §. 37., że Przysław pobiera dochód z każdej Decany.

(5) tego dz. II. 244. O Dziesiętniku Akt. zahr. I. 54. 69. pod r. 1455. 1461. i juridicz. nr. 287. III. (nowogrodzkie z XV. wieku) ... a o Pięciadziesiątniku również oba te źródła (Akt. zahr. I. 250, jurid. 27.) pod r. 1556. 1613. i z lat następnych, wspominają. Do tego należy n F

§. 36. Z urywkowych w starożytności ... odległej wzmianek o Dziesiętnikach i Pięciadziesiątnikach zmianek (5) nikłby sobie jasnego nie był w stanie

uczynić pojęcia, gdyby nie dyplomata mazowiec-
kiego, które przepisują, jak ma gmina urzędników
tych wybierać (1), obo-
wiązki ich oraz wskazały. Był Dziesiętnik,
jak dzisiejsi Sołtysi, z osadnikiem nie-
równej urzędniczej ogniwem, chociaż
niem powinien być Dzie-
siętnik, albowiem z przepisu prawa pięć też wiosek, a nie tylko dzie-
sięć lub dwanaście
ich (wielkie z § 272. tomu drugiego, znane
nam dziesięć, albo nawet dwadzieścia a na-
wet więcej – razem się
na dan, przez urząd nadzorowany,
składało (2).

(1) R. 1540. w Akt. zakr. I. nr. 192.

(2) R. 1437–62. w Akt. arch. chap. I. str. 24. a Korm z dziesięci grzywien książęcy; r. 1509. w Akt. zakr. I. nr. 150. z drewni po chlebu, z pięci de-rewen...., r. 1591–1661. z XII. dworow w poroczne rzdowrotin z teleggi (na podwody dla wojska) akt. jurid. nr. 291. II; r. 1639–72. dengi z 20. 29. dwo-row, tamże nr. 309. III.

gmina §.

§. 37. Sedników nazwę i znaczenie w bardzo odległe bo w Tacytowe posunęliśmy czasy (1), i z poprawionego od nas sekstu w piśmie przez Księgi historyków rzymskich "Germanich skreślonego" wnieśliśmy, że w każdej oddanej Sedników w zarząd gminie on jedynie rządził naczelnie, mając dodanego sobie do pomocy towarzysza (1). Takiego pomocnika Sednik posiadał w Pięciodzieściącilu, a sam znowu na usłudze był Szaroszy, który go wespół z wołoszą obierał (2), i nim zastępował, tak że zamiast pierwszego drugi, czyli zamiast Szaroszy, występował Sochi (3).

Im znakomitsza była gmina, którą reprezentował Sednik, tem większe też miał znaczenie; a więc nad Dońcem lub w Pskowie urzędujący, więcej znaczył niż nad Dźwiną, a znowu Dźwiński na jednym stojąc z urzędującym po hałickich i białopolskich miastach, niższym był od możliwie sprawującego gminy Sochiego (4). Ponieważ Szarosza kryminalnymi też zajmował się sprawami, więc był mu i w nich Sochi pomocnym (5). Zresztą jednakże same tylko cywilne, a mianowicie graniczne sprawy sądził (6).

1 Zap. r. 1514. II. 87. i

(1) Patrz tego dz. I. §. 361. przyp. 5., dodaj też §. 425, i szczeble gmin istryjskich z których każdy Sedników wspomina.

(2) Wymieniony pod r. 1486 Sochi, w r. 1506. pod nazwą Szaroszy występuje w akt. jurid. nr. 123. 144.

(3) O niektórej Wołogi Sochim wyraźnie to pod r. 1690. w akt. jurid. nr. 288. powiedziano. Tamże pod r. 1663–700. nr. 321. II. wyrzeczono, że Sochi za wolną Szaroszy i wydoszonych ludzi został wybrany.

(4) O Sochich tych r. 1360, 1382. w akt. istor. I. str. 3. 9. Wypisz r. 1398. w Akt. arch. eksp. I. str. 8., na koniec w akta czerwonoruskie w XV. str. 146 tego dzieła powołano.

(5) R. 1690. w akt. jur. nr. 288.

(6) R. 1462. 1490. Akt. jur. 5. dodaj też IV. oddział (odwodnija, rozjezdzija itd.) tychże aktów.

§. 38.

Jeszcze zawczasu od Setnika był Tysiącznik, znany Gotom i Wandalom jako urzędnik wojskowy, którego władza, nie wiadomo kiedy na Wojewodów przeszła (1). Za czasów monarchicznych zawsze się Księciem, pozostał w republikach pod dawną nazwą.

Atoli i z tych jeden go tylko Nowogrod wzięli przedawać, i aż do końca XV. wieku, czyli do czasu przejścia pod władzę Carów, utrzymywał w republice władzy wojskowej (2). Był on nominalnym wyobrazicielem, rzeczywistą miał w innych W innych zostawał w monarchiach do Księcia, będąc jego Wojewodą. Pełno na to dostarczają wzmianek z XIV wieku latopisy [illegible]

‡ utracili znaczenie polityczne moskiewscy tysiącznicy, i odtąd już tylko na pałowaniu przy weselnych obrzędach (3) pod dawną swoją występowali nazwą.

§. 39. Szata i chwała się, wznosiła i upadała, ale nie ze wszystkiem upadła walna gmina: w moskiewskiem albowiem państwie gmina: po wieku wszakże, jak zaraz okażemy, przemianach nowo się zorganizowawszy, ⌈ w dobrach carskich, ludzie na Syberyi, majoratach na czele lub będąc

⌈ trwała jeszcze w innych początkach XVIII. wieku w dawnym swoim składzie, rządząc się przez wybranych od siebie urzędników (4). W tej postaci istnieje ona dotąd

(1) Lega Dz. I. 443. 446.

(2) Jeszcze na aktach z tego wieku (patrz akty jurid. nr. 257 II. 409 III) stoi jego podpis.

(3) Karamzin w skazówce p. w. Tysiącku.

(4) Porówn. piękny artykuł Bielajewa pod tytułem Krestiane na Rusi do Bjesiedy podany (patrz V. w ruskiej [illegible] 32–39), o którym niełatwo mnie [illegible] będziemy.

od niego wolną (1). Był jej zbyt niepewny od samego monarchij zawiązku, a atoli [illegible]

[illegible] i kołosrych VIII. 7. ludzież

[illegible] Normanowie, nawykłszy do gminnego [illegible] pod dawnem prawem żyjących [illegible], sprawując rządy samorządnie, nie mogli [illegible] przyjąć [illegible] na[illegible]

To też gdy Włodzimierz Wielki miejską starszyznę na obrady wraz z Dziesiątnikami i Setnikami, i z inni[mi] krajowych ludźmi, zapraszał, się o sprawach ziemskich (krajowych) ludziż o wojskowości naradzać (2); to przeciwnie Włodzimierz Wszewłodowicz, samych tylko, r. 1113–1125, jak w §. 36. Pr. R. stoi, Tysięczników wzywał,

(1) Porówn. Lartyludy: o społecznościach gromadzkich i gminnych w dobrach rządowych w cesarstwie, w Bibl. Warsz. r. 1856. III. 616. IV. 105. następnie szczęty z życia korzącego tamże 1859. IV. 195. następ.

(2) Wzywał, mówi Nestor, bojar[y] [illegible] ba-lavi swoja i starci grad-skie, ludskie, navarzi-lii mużi, także san-kie i derachie, dla ras-myslania o sdrav(stvu?)-dzie) zemlenem i o ratiech i ustavie zem-lenem.

pamiętając dawnych. Rozumie się że Tatarzy tych nawet nie używali, że się z nimi nie naradzali wcale, i że urzędy ziemskie za prośbę narzędzie do uciśnienia poddanego z mieszczanów mieli.

Co gdy je w oczach naroda upośledziło, nie podniosło i po Tatarach aż dopiero pod Iwana Groźnego panowaniem. Wszakże chybił car przez to, że prawa o gminach [woli ludowi zostawił, [wojskowo / stanowo gminy rząd, że]. Pośrodku

nie uogólniwszy, do [...], czy tak samoistnej gminy, lub folwarcznej [...] czytamy o gminach z Nowogrodu na czele, czytamy o gminach pod [...] do gminach przez cara nakazy od duchowieństwa gminom, czym wydawane znachodzimy (4). Na przeto do zbliżone do siebie rolnicze i wiejskie gminy [...] jednakowo, według rozkazu danego z góry, obierały urzędnika. Jeżeli niezgodnego obraty, lub nie chciały się na przedstawionego przez, wtedy

[zarządem Przykaszczyków różnej zamianowane nazwy, Klucznikow (1), Tijunów, a nad Drwiną Waragów, Wałamanów, Osnaczew (Osnaszczew? pieczęć nad Podkarczewem majęcy?), pod r. 1179, Kormników (co dyeky, korm, pobierali) (2) [...] ludzie o gminach [pod zarządem dwóch Starostów, jednego ziemskiego a drugiego cerkiewnego (3), zacznych [...]. Także o[...] kak nakazów zmiany [...] [...] drogą

[zakie do [...] od Wojewody

wybierał go sam Wojewoda (5).

Wybierani wiedząc co ich po wyborze czeka, nie bardzo się do urzędów kwapili. Widać to z nakazów do wyborców wydawanych. Bywało bowiem że

---

(4) Patrz takiż nakaz z r. 1561. w Akt. sobr. I. nr. 258. w którym czytamy: z przykaszczika słuszali we wszem, i na monastyrskoe djelo chodili na całkowitem wschodzie, kak deszczy wsjeh podach.

(1) Pierwsza o nim w Ławr. zgl. 197. wzmianka. Był Klucznik pierwszej (który ma potem zarządzającym) r. 1148. Akt. jur. nr. 139., z kluczem coś do przechowywania pobierając majątku, z pieczęcią (pieczęć sądowej do ratuszowej) r. 1471. Akt. sobr. I. nr. 92 ... (do ... używany) r. 1548. tamże nr. 218.

(2) R. 1294–1304. i 1407–54. w Akt. sobr. I. nr. 1. 72.

(3) R. 1654. w Akt. jur. nr. 283.

(5) R. 1627. Akt. sobr. III. nr. 171., r. 1641. Akt. jur. nr. 280.

Klasztor potem swoim skarbowemi przedmiotami zajmującym się urzędnikom (zamożniejsze gołowi, myśli Karnaczej) tudzież ludziom na pasadzie będącym, wybrać na, że go tak nazwę, ssadharostę (gołowny Karwelu), jednego z posady, i dawał mu moc wiednego wolić sobie do posłuszeństwa tych coby go słuchać nie chcieli (1). To naprowadza na wniosek, że ponieważ ... do urzędowi i do okazywania im posłuszeństwa przyjąć ... nie wolno musiano (przedo ... dla piastujących je ja... niedogodne ko, też dla podwładnych im ... przykrość była i w rzeczy samej ... odpowiedzialność na urzędniku, za niespełnienie nie danych jakoż sobie z góry poleceń, ciążąca, nie tylko majątkiem lecz i osobą swą odpowiadał (zwłaszcza, jak mawiano, naprawdę, co w następnym objaśni się dowodnie) – wybrany urzędnik (a wespół zwłaszcza z nim, jeżeli zdarzą do... zagrażająca wyniku powszechnemu ... był szkoda, jeżeli kradzież, rozboje i t.p. miały miejsce, odpowiadała i (gmina wybierająca go karana jest bowiem za to, że niezdatnych i majątkiem nie odpowiedniego wybrała. Z tego powodu ... trze... hające się wyboru urzędników (gminą), o nadzieja-

Rzecz sama za okoliczność dowodzi iż urzędy te musiały być tak

(1) R. 1650. w Akt. jurid. nr. 282.

nie ich sobie ~~[illegible]~~ przypisała (1). Mógł im w tem fol-
gować rząd ale nie ze wszystkiem: podnie-
bowiem rząd. Do publicznych liczyło się
ciężarów ziemskich, od których nikt wyłamywać
się nie mógł. ~~[illegible]~~
~~[illegible]~~
Rzecz ta lepiej się nam wyjaśni gdy
poznamy ziemstwo, co zanim ~~[illegible]~~ uczynię,
rzeczą o gminie wypowiedzieć mu-
szę.

(1) Porówn. rozprawę Bie-
lajewa w Bies. II. r.
1859. Nauki str. 63.
[illegible] 64.

§. 40. Między polską a ruską gdzi w środku bośniacka, serbska i t. p. (ludzież) iliryjska gmina, z których pierwsza (serbska) miała pod na czele Prikastrzyka (1) druga (ilirycka) nie miała go wcale. Tamta, bądź była wsią (selo), bądź otwartem miastem (grad) bądź warownią (warosz), która miała pewny przydział, z realności jakiej albo praw składający się z miejscem przymyślnem cadszić (2), jedne i pod jedno z sposobnej rzeki wypływające podpadała (3) z niem prawo Chociaż. Jak ruski ujazd, tworzac wielką gminę, na mniejsze znowu komon (łacińskie communitas) nazywane rozpadały się gminy (2). Policy porzywani kaznami zwani.

... i dziedzice, już sami tylko dziedzice (właściciele), którzy albo wszyscy razem obradowali albo na wiecy, przez deputowanych radziny. W pierwszym przypadku zaś się półki (puk) czyli na obradę schodziły; w przypadku drugim przychodził na wiece tylko gmina wysyłała. Teraz o tem we wszystkich ilirycznych, ile z nich mamy, statutach: wiadomości i polskich najdobitniej się w tym względzie wyraziły. Wszechodzona zaś na obrady według wyrażenia się (§. 245) politickiego statutu, dla już dla dyktowania prawa (4), już dla prawdy i sądu już dla porządku wenia się z własności gminnej, łasów i pastwisk składających (5). widać.

(2) R. 1370 sela z międzami (międza, granica) i z sabelci (krańska przyrzecze) prawa do wsi i z wsini prawitami. R. 1439 grad s władaniem, dostaniem. R. 1446 warosz s kolari (dawniej ilirycka) sela i wsi ku prikodiszcza (przynależności) u Mon. 145. 378. 439.

(3) Porown. wyroki spraw granicznych r. 1322. w Tk. II. 232.

(4) Dictare legem jak w §. 393. tom I. o nadaniu takiej miary przez niedźwiedziem. W Rossyi jeszcze r.

(5) Najdokładniej się o tem statut Policy, §. 8. 101. wyraził, i (w §. 222. nast.) dodał, że łąki były wolne dla wszystkich.

obie gminy (czyli ilirycka i serbska) równo podlegały, jednak pierwsza większe miała od drugiej znaczenie. Ta ilirycka będąc tem niby co polskie opole, co ruski ujazd, miała pod sobą mniejszą gminę nazywającą się komon (łacińskie communitas), i miała według uwagi w tomie poprzednim (§. 111) zrzuconej, posługując się statutem do niej co ziemianów do gminy słowiańskiej. Przeciwnie gmina bośniacka, bułgarska, serbska i t. p. upadająca pod urzędów dworskich naciskiem, u reszty Stowian, Czelnik (dawniej Naczelnik) lub co prim... cepa w starosł. znaczeniu:

będąc, zeszła na polskie pustę sło i upadła ze szczętem.

Ponieważ żeśmy ją zo znili pustę sło objaśnili przeto go już tylko sam ujazd na uwagę weźmiemy.

podobny mu komon poświęcając,

(1) Z wymienionych w §. 56. II. urzędów i teraz Teparza (w akcie bośniackim r. 1399. w Mon. 234. wymieniony, jest-że to dawny Toperszikal?), Knez (Kniaź), Kefalia, niżsi nosili dworskich ludzi, u reszty Stowiańskich, istniejących urzędów, nazwiska.

§. 41. Według wyrażeń uważonego prawa składali się gminę już ujazdem będący, już

(1). Jak, zaś sam Dubrownik

nym „ nazywał się grodem,

dla glirji, jak glirya znowu szała się

w Prilaszczykani na czele

i bez nich jak i nikomu nie

podległe pozostały. W gminach tych

częściej drobna szlachta, lud miejski

oręzny (2). Lud prosty

a więc przeciwnie jak było glirji, na

dla węgier wzorem, spowodowawszy im rozwój gmin szlacheckich, które niżej, mówiąc o ziemstwie, przedstawimy.

wach się swych osady, nie w tem dziwnego,

wszystkie kowiem, w całej słowiańszczyźnie,

na jakiem bądź prawie osiadłe gminy [miej]skie osady;

przez wpływ szlachecki zaś, prócz

rosyjskich i węgierskich szlacheckich, a ili-

ryjskich ludowych, upadły. Drugie szano-

wać musiał gminami rządzący Ma-

dziar, wiedząc dobrze o tem, że jeżeli ich

nie zaszanuje, to je poszanuje unikający

się do nich Włoch i Szwab, czyli Wenecya-

nie i w marce wschodniej (późniéj

Oesterreich) rozpościerający się Niemiec. Poznamy niżej, jak z postępem czasu, u samych Madziarów tak szlacheckie jak i ludowe rozwinęły się gminy.

Oesliche Mark

(1) Porówn. r. 1435. 1442. w Mon. 383. 419. Makamek II. nadanych r. 1471. na Raguzę kawaicz, [?] 514.

(2) Gmina Turopole o której ustawy z r. 1723. 92, i 1741. 60, w Corp. jur. hung. II. 163. 202. O gminach miejskich Janga Priv. Decha I. s. 148. 149. i cynozurę p. w. civis, civitas, zabacz.

39.

z wiadomego statutu (z §§. 14. 16. 25.) że sam nawet władzący republiką Książę sędzia jej i jego urzędnicy prawu gminy podlegali, że bez jej zezwolenia postanowienie jego nic nie znaczyło, że przywłaszczeni sędziowie ulżyła się musiał z gromady. Gdy między wszystkiemi ilirjyjskiemi gminami wodził, znany nam z dzieła drugiego (s. 62. 64) Dubrownik, który, póki go Turcy nie opanowali, podobnie jak co Nowogród wielki „wielowładnym" sędzią „Boga ulubio-

Za Polską ku Dunajowi pokonawszy, na wielkie jej, z przyczyny zetknięcia się z Turkami, narażała szkody.

§. Po pierwszej już klęsce r. 1389. przez Serbów na Kosowem polu (jak w §. 55. tomu pierwszego wskazaliśmy) przeciwko Turkom przegranej, książęta serbscy jak który mógł umawiał się z nieprzyjacielem o haracz, albo prowadził z nim dalej wojnę, co od końca XIV. aż do naszych czasów, czyli aż do ustanowienia z władnym rządem serbskiego księstwa. Jak daleko więc sięgał oręż turecki, tak daleko też sięgało ich panowanie, podgarniając pod swą władzę już to dawne z carstwem serbskiem połączone, już nowo w niem ulożone księstwa.

i dopiero dziś po ustanowieniu serbskiego księstwa ustało.

Rozdz. VI. Rząd monarchiczny, w królestwach i carstwach rozwinięty, ludzież rządu tego dla narodu pełniących.

§. 42. Rząd jaki od XIV wieku nastał u Sławian i ludu rozwijając się drogą zwyczaju, nie wrzędzie się z sprawiedliwością rozwinął zgodnie. Ustawodawczyni, był ... nie prawość, przeto wzbudzała ... ujął go w karby, i tak go od ... uwolnić. Zdawało się go nadużyciu uwolnić. Zdawało się jej powrócić zaniór doprowadzić do głuchu, itd. sformułowało jej prawo, na zasadach sprawiedliwości ustawa. Zobaczmy, w rządach się monarchii, przy których były wykonawcy naród, brali się do nowego władz tego organizowania, radzono się w rząd monarchiczny lub narodowy czyli sejm. przy którym była władza prawodawcza, widząc iż z postępem czasu lud został wielce uciśniony przez naród, gdy się przekonano że nikt ten powstał przeciw nadużyciu, który zmienił się w życie polityczne narodu dłuższy zwyczajem wieczór, ze doświadczenia i nauki.

... przez nowego wnętrzną ustawę, zwyczaj tej naprawić znowu co nadużycie zepsuło, i tak rozstrojonej harmonii władz rządu przywrócić do ładu.

Walkę jaką z powodu tego prawo ze zwyczajem przez cztery wieki toczyło, zanim się zamieniło w ustawę rządową ... opowiadając, opowiemy przez co ... monarchicznego rządu w królestwach i carstwach.

Rozdz. VI. Rząd monarchiczny, w królestwach i carstwach rozwinięty, kończy rządu tego do rządu stanowych.

§. 42. Rząd jaki od XIV. wieku zasad u Słowian był ciągłym postępem, który drogą zwyczaju rozwijany, usiłowała ustawa ująć w karby, ażeby w bezpieczne nadużycie nie wyrodł. Jednakowoż się [illegible] ile kroć prawo [illegible] znalazło powzięty zamiar doprowadzać do skutku, znalazło poparcie u oświeconego narodu. Wtedy to [illegible] poparcie u narodu skłonienie na naród [illegible] chwili, Wtedy to zamujac zgubny rozwój zwyczaju nie dozwalało mu wyrazić w nieprawości i bezpieczne nadużycie.

Prawa władzy monarchicznej, na zwyczaju i umowie (pacta conventa) opartemu, od XV wieku, rozwinęły się po dwóch dopiero ... to trzy charakteryzujące rządy.

Rozdz. ... który rozwój władzy ... praw, na zwyczaju i nadaniu (pacta conventa) opartej, i prawa majestatowe monarchów ... [illegible]

§. ... Rząd jaki się od XIV wieku rozwinął u Sławian był zdobyczą przeszłości; gdy atoli ... pośród nich ... na wewnątrz kierować, a nadto jedną tylko czyli polityczną stronę, w życiu i do nie całego społeczeństwa ale samej tylko rozwijać szlachty, przeto zasada dawna z drugiego domu (§. 15) tego działu znana, która wrócić od nieprawości, w bardziej jeszcze korzystniej wyrodzić nadużyciu. Więc też wojsko czyli szlachcic miał i rząd największe w kraju znaczenie, i znaczenie to nie tylko ludowi ... i samemu dawać ... monarsze dawać uczuwać tem bardziej, gdy dzieje ... od zwyczaju jak to był bywało, też od prawa pisanego, miał swe wzrosty, warowane, i gdy dla tego nie mógł temu przeczyć, że ma swoje rządy od dyktującego mu prawa zawiśle.

[illegible]

(1) Eichorn §. 17. b. i §. 17. przyp. i. k.

~~Unikając więc wszystkich zdarzeń, wyniknąć mogących, zawierano z monarchą ... umowy (pacta conventa), że ...~~

~~Unikając więc wszystkich zdarzeń, wyniknąć mogących, zawierano z nowego monarchą umowy (pacta conventa)~~

i że nadto przysięgali. Wiadomo też i to

§. 43. Wiadomo z poprzednich działu naszego ... że podług prawa rządzić mieli ... ilekroć samowładnie panowali, ... ~~podług prawa~~ ... z zwyczaju powołani do nich, mianowicie w prawie, pierwsi Sławian monarchowie i że ... wtedy atoli ich z tronu zrzucano, a w ich miejsce innych książąt, z panującego wprawdzie rodu, na władzców brano, atoli nie koronowano ich, czyli za prawodzierzycieli uważano rządów. Z przeszłego od Niemców (1), i ... począwszy się ... zwyczaju, już wszystko następnie w narodów ... prawa ... wszystkich ... cie.

ilekroć

po wygaśnięciu panującego rodu wchodził na tron rad [illegible]

Takimi po wygaśnięciu domu Arpada na Andrzeju III. (zgasł r. 1278) był dla Węgier dom andegaweński, który w osobie Karola Roberta doszedł się r. 1310. na tron madziarski. Takimi ‡ ... (francuzkie legitimité)

Wszystkie te domy chcąc się przypodobać narodowi, któremu nowo panować zaczęły, przywileje mu albo przed swem na tron wyniesieniem, albo po usadowieniu się na nim dawały z wiedzą lub bez wiedzy narodu, albo też ... jakowe okoliczności obligacone z nim, albo ty sobie ... warunek ten naruszony, ... inaczej bowiem panować ... nadanie przywilejów takowych miały sobie za warunek królowania naruszone, albo sobie same naruszały ... dobrowolnie przywilej

Węgrom Karol Robert i syn jego Ludwik, także Polakom tenże Ludwik, a Czechom Jan Luksemburczyk, jego syn Karol IV Cesarz i wnukowie Wacław i Zygmunt: jako warunek zaś panowania dawali je, tymże Węgrom wyniesieni na ich tron Arcyksiążęta austryaccy, królewicze polscy i czescy. Za królowie; Polakom udzielali takowe Jagiełło i Jagielończykowie, a Czechom je ciż sami książęta co i Węgrom wydawali. Moskwie mimo jej wiedzy dał Wasili Janowicz Szujski r. 1606. przywilej carem będąc obrany; dał nie inaczej jak pod warunkiem Władysława Zygmuntowicza

(od r. 1370) dla Polski

‡ zlawszy się dom tenże, wnet (r. 1386) z Litwą skon- ligacony, otworzył po śmierci królowej Jadwigi (r. 1399) Polakom drogę do uzyskania

żeruał (?) co Władysław Jagiełło r. 1386 u Bandtkie hist. pol. 189, wyraził ... Polacy r. 1433 ... II. 852. że pod tym tylko warunkiem synów Jagiełły na tron wezmą, zezwalali ... Jagielończyków wszyscy Jagiełłończykowie, o czem Bandtkie hist. pol. i tom I. ... porównać

... się albo z poprzednią panującym skoligacił, lub przez jakowe z nim szczególne ...

był polscy Wazowie, bądź zupełnie obcy, jakim względem Moskwy ... który jakową ... zdawał się mieć choć cień prawowości ... tak też ... był

Narwoj ?

41

nowych przywilejów (1). Takim dla Czechów był dom Luxemburski, który r. 1311 od udzielenia im przywileju panowanie swe u nich rozpoczął. Takim stał się dla Moskwy dom Romanowów, który r. 1606 pierwszy z carów obdarzył przywilejem naród. Takim miał się dla niej stać dom Wazów polskich, któremu przedstawiono warunki rządzenia (pacta conventa).

Po wygaśnięciu lub, jak się do swoim ostatnim wygasł, po usunięciu domów tych od tronu, nowo powołana do rządów rodzina, albo dziedzicznie dalej, albo czasowo, w sposób następujący rządziła.

... rodzinom władzcom warunki (pacta conventa, conditiones) rządzenia, na które jeżeli nie przysiągł panować mający, ani na tron wstąpić, ani oznak carskiej władzy na srebrze ... królewskiej, ani godła panowania nie wziąć, ani monarchą ... mógł. Królów ... nie mógł monarcha zrobić wszystko z prawa wszystkiego ...

Stosunkiem monarchowie byli w tem znaczeniu co naczelnicy rodzin dziedzicami tronu, albowiem z pomiędzy rodziny panującej lub z niej wybierano, a nawet z ... jej gałęzi, ... z pośrodka uprzywilejowanych osób.

gdyż ... nie wszczęte ... aż do r. 1668, kiedy po zrzeczeniu się tronu przez Jana Kazimierza stało się prawem ogólnem, ...

(1) Zerwał Władysław Jagiełło r. 1386 u Bandtk. jus pol. 189, i wyrazili to dobitnie Polacy r. 1433 (u Przyb. II. 1927) że tylko pod tym warunkiem synów jego na tron wzięli.

~~[illegible]~~

~~[illegible]~~

~~[illegible]~~

~~[illegible]~~

~~[illegible]~~

~~[illegible]~~

~~[illegible]~~ na tron Henryka Walezyusza, bo sądzono że się z domem panującym przez małżeństwo skoligaci. Toż samo miano przy wstąpieniu na tron przez Stefana Batorego na względzie. ~~[illegible]~~ na uwagę zwyczaj, który przy wyborze króla od dawnego czasu przewodniczył. Ten nakazywał ażeby mający panować monarcha był tejże co religii ~~[illegible]~~ w Polsce, w Czechach, na Węgrzech ~~[illegible]~~ na koronę ~~[illegible]~~ rzepolskiego królewica ~~[illegible]~~ czona Moskwa), ażeby cały ~~[illegible]~~ naród, to jest szlachta i mieszczaństwo, czyli, jak było w Moskwie, wszyscy bez różnicy swobodnego stanu ludzie monarchę wybierali, ażeby przy wyborze króla miano przedewszystkiem zmarłego króla potomstwo na względzie, ~~[illegible]~~ ostatni z Jagiellonów, ~~[illegible]~~ mniemał atoli naród że tron jest mimo to dziedziczny, chociaż głosić tego nie chciał publicznie. Co gdy, z wyjątkiem pierwszego warunku który trwał ciągle, inszy wszędzie atrói, gdy coraz więcej na sejmach upośledzane

i to nie bez względu nad to, że się nowo obrany król z domem dawnym przez rodzinne skoligaci,

~~[illegible]~~

Po jego zgonie nastąpili Wazowie po Jagiellonczykach, ~~[illegible]~~

naród, czyli ażeby rzymski katolik, ~~[illegible]~~ w Polsce, a w Moskwie wschodniego kościoła wyznawca panował (trzeba się nawet prawa ~~[illegible]~~

bo choć w Polsce zrzekł się syn dziedzica tronu

§. 44. Stawa się Czechom

przez dom luksemburski nawrócili na władzców Czechy niemcy, zaś skoro na bydlu swego chodzili, że go swej rodzinie w długie zapewnili wieki, Ż broniąc w ogóle ⌈ wskazali im na własne ich stadła, i w nich kazali czytać te przepisy: że jeżeli z razem nie stanie Dziedzica czeskiemu tronowi ⌊ po mieczu, wtedy dziedziców jego po kądzieli, a jeżeli i wszelkiej dziedziczka (kądziel) nie dobędzie dopiero, wtedy wiesz naród szarzystą następcy, na tron wziąć tego rzeczy (1). Tej wolności że samej z całą z Węgrami dokazali, wyrobiwszy sobie u stanów (r. 1687. art. 2.), że pierworodztwo po mieczu ‡ w równi z pierworodztwem na rzecz domu rakuskiego po kądzieli postanowiono (r. 1723. art. 2.).

W Rossyi po wygaśnięciu domu Ruryka, powołane na tron lub wcale z żadnej spowinowacone ⌉ (dom Godunowych, Szujskich) z nim styczności (dom Jagielończyków po kądzieli) nie zważające dom, lub miały brać brały go zupełnem dziedzictwa pod wpływem prawem. Toż samo, o ile się da, u Turków dochować dało, u reszty ludów zaś u Polaków zakarpackich zachowywano, którzy się aż do r. 1675. dalej samej czyli niemieckiej Gdy atlantem r. 1660. zrzekł się berła ostatni z Jagiellończyków po kądzieli (Jan Kazimierz), zasady(2) dziedziczenia tronu trzymali.

(1) Zend. Von der Erbsuccession I.

(2) Phillips Geschichte 14. 6. i §. 17. z. k.

nie tylko zachodnim europejskim, lecz nawet słowiańskim ludom zapewnie obce prawo, które rozważyć należy.

§. Właściwie, jak w drugim tomie powiedzieliśmy, wstępowali na tron prawem dziedziczno-elekcyjnem: ~~dziś~~ ~~sama~~ ~~edukacja~~ Jagiellonowie zaś choć się też pisali dziedzicznemi panami, mniej od nich prawa do tronu posiadają (1). Uznawali to jednak sami że ~~Jagiellonowie~~ kiedy ostatni z nich (Zygmunt August r. 1572) wstąpił do grobu, [illegible] (r. 1574) na tron Henryka Walezyusza rodem Francuza, bo sądzono że będąc bezżennym, skoligaci się przez małżeństwo z domem jagiellońskim. Toż samo mniemano biorąc za monarchę Stefana Batorego na względzie, który też za małżonkę pojął siostrę Zygmunta Augusta. Po jego śmierci nastąpili Wazowie, po kądzieli Jagiellończykowie, z których gdy trzeci (Jan Kazimierz) zrzekł się w ostatnim (1668) roku panowania,

(1) Domini et heredes, tecz porównaj Lelewela Polska dzieje i t.d. II. 195.

oddane wtedy panowanie rodakowi (Michałowi Wiśniowieckiemu r. 1669); może [a] i dla tej przyczyny, że dalekim był Jagiellonów koligatem, i na dworze się Jana Kazimierza wychował. Gdy (r. 1673) umarł, i gdy na tron lecz się inaczej stało.

[a] na monarchę, wybrawszy

Lwstąpił, z domami dotąd panującemi nie skoligacony Jan Sobieski, zdawało się, że rod jego, nowy szereg monarchów rodzinnych rozpocznie na dziedzictwie Polskim

§. 45. Po śmierci ostatniego z Jagiellonów osierocony naród kłopotów, jak się w uchwale tym końcem r. 1572 danej wyraził, przebrawszy, czyli zabaw ogłosiwszy, i przeciwko każdemu coby pokój kraju naruszył się odważył związek braterski (konfederacyą) zrobiwszy, gdy następnie do wyboru nowego króla przystąpił, książętom obcej narodowości dał pierwszeństwo. gdyż ten najwięcej obietnicy uczynił. Toż zrobił, będąc panowania r. 1696, kiedy sama niezamożny się zasadą (1) i usunął bowiem od tronu potomstwo zmarłego króla Jana, a posadził na nim bogatego Niemca. Rzecz dziwna, że

(1) Czack. Dz. III. 543.

króla tego (Augusta II. Sasa, który z pobłażania Szymakim haniebnie wstąpiwszy na tron r. 1697. wstąpił) przymusił inny niemieckiego też monarcha (Karol XII. król szwedzki) zrzec się korony na rzecz Polaka (Stanisława Leszczyńskiego) (r. 1706) lubo nie na długo; znowu bowiem na tron (r. 1736) wrócił król dawny i/ do synowi swe... Po nim nastąpił przez usługę mu (Augustowi III. um. 1763) został. ... rodak (Stanisław August Poniatowski r. 1764) i odtąd, za wpływem dworu ... który utrzymanie konstytucji polskiej zagwarantować, zapadła r. 1775 ustawa (1), że tylko Polak a nie kto inny ma być nadal królem obierany. ... konstytucyi tej ... ludzie ... uważając ją ... r. 1791. ustawą pochodzącą ... przeglądając, rozważni ... wermes ... na uwagę ... bieg rządu, jako ... carstwach i królestwach ... w czasie ...

(1) Patrz też u Vol. VIII. 62.

... ludzie ... o uznawaniu w Polsce i t. d. przyjętem prawie wermes, z tego powodu uwagę ... królestwach i carstwach ... w ... aż do XVIII. wieku ...

pod czas panowania Dziedzicznych i

[rejency] ludzie bezkrólewia ... pół-dziedzicznych a pół-obieralnych, ludzie zupełnie obieralnych monarchów ... Polska jest pod tym względem najważniejsza: jej wszystkich ... zwyczaje, a mianowicie ... uwzględniające ... ... uwagi

... wszystkich ... ... z wielkiej zgodne, ... uwagi ... berłem, religiją wszystkiego króla, Dyplom jego, koronę, sztukę w ręcznie czyli symbol władzy ... pacta conventa wraz z historyą ich, majestat

oddano władzę [panowanie] rodakowi (Michałowi Wiśniowieckiemu r. 1669) może i przeto, że z dziećmi był Jagiellonów koligatem i na dworze się Jana Kazimierza wychował. Gdy (r. 1674) umarł, wstąpił już na tron [r. 1676] choć rodak (Jan III. Sobieski), jednakże żaden ich koligat z domów dotąd panujących

ostatniego z Jagiellonów po mieczu wnijściem na tron [czyli w przestworze lat 92 i kilku] Króla Jana upłynionych, dawszy poznać narodowi niepraworzeczność [?] elekcyi obierania królów, której nawet w porządkową formę rzetelności zgodnej z bytem ucywilizowanego narodu ująć nie umiano, i która przed wstąpieniem na tron i ustąpieniem z niego zamieniła się w hańbiącą sprzedaż korony więcej dającemu; że

niestateczności tronu elekcyjnego, wznowienia systematu dziedziczenia tronu, i powrócenie przez to do zarządy bez żądania kłamstwa zdawało się zadawnym obyczajom: atoli daremnie, albowiem naród chwyciwszy się zasady narodowości, zupełnie obcej, których koniem poznańskiej rodała kiedy męża za obcej rodziny, ażeby mąż wszedł po śmierci naczelnika rodu?), i pominięto wszystkich potomstwo zmarłego króla, oddano tron nie swojskiego bo niemieckiego rodu, mężowi; Rzecz dziwna, że

Jagiellończykom po każdej ... Lecz ten do tej chwili, wykazawszy

bez dalej nawet, jak miał przy wyborze Francuza, względności.

§. 46. Jeżeli monarcha był małoletni ustanowiono opiekę, która sprawowała i miała pod okiem panów, a w przypadku sierocctwa, albo gdy tron został opróżniony, rządził na Węgrach Paladyn, w Czechach umyślnie na to posłany Sprawca (niemiecko-cesarski Provisor), w państwie zaś moskiewskiém rada carska (duma) panowała. Polska miała osobne na wszystkie te przypadki zwyczaje. Jeżeli jéj król miał być w kraju nieobecny, zastępca wymianował (gubernator) i za małoletności Władysława Warneńczyka, Sprawców z starostów i wojewodów posłano wiele. Za czasu wolnych królów miejsca to mieć nie mogło, gdyż ze śmiercią monarchy ginęły jego do kierany prawa

Bezkrólewia Prymas, albo w jego miejscu Biskup kujawski (rządzenie kraju obejmował, a naród

z Księdz

z jak wyżej

przywodzi i kaptur, w jego imie i rządził i sądził. Uwiadomiony o bezkrólewiu zjeżdżał się na sejm konwokacyjny, zachowanie bezpieczeństwa kraju podatki, i wszystko zgoda co całość państwa i jego polskiej nowy król obrany nie został, stan po... miało na celu, naznaczony czas na wybór nowego króla

z Kiedyś królowi Ludwikowi często zdarzało,

na którym generalnej konfederacyi zawiązywał, zobowiązujące się przez nią pokój z różnowiercami (ni religione dissidentes)

od Prymasa sobie majorc, rozjeżdżał się do domu i dalej się kapturem (rządami i sądami bezkrólewia) zajmował.

§. 47. Gdy czas ten nadszedł, i gdy do wyboru króla przystępować miano, pytano naprzód czy prosząca do korony tęż samą wiarę co naród któremu panować ma wyznaje? Skrupulatniejsze w tym względzie były ludy

cerkwi wyznawczyni. Moskwa od ludów cerkwi, atoli zgodziła się na panowanie Władysława Zygmuntowicza rzymsko-katolickiego wyznawcy.

Wszakże Polska była w tem najskrupulatniejsza, za długiem samych tylko rzymskich katolików przypuszczała do tronu. Pisano następnie umowę (pacta conventa), jak mówi naprzód od Węgrów, następnie od Czechów, nakoniec od Polaków z Niemiec, według uwagi wyżej rzuconej, przejęty zwyczaj.

Moskwa się z nim dopiero po wygaśnieniu domu Ruryka obeznała. Prawo to umawiania się o względy z wstępującym na tron władzcą naprzód Czesi utracili. Skoro ich wolność zdeptał dom rakuski, dosyć było składać przy koronacyi przysięgę w ręce Arcybiskupa praskiego lub Biskupa ołomunieckiego na to: że się religii rzymsko-katolickiej stale trzymać i wspierać ją będzie, że sprawiedliwość każdemu wymierzy, że stanom państwa dawne (wymieniać je) zachowa prawa, królestwa nie umniejszy, ale owszem go zawsze pomnażać będzie (1).

Na inną rolę wykonywali ci sami władzcy przysięgę Węgrom, w której, aż do r. 1687, szedł i ten warunek przez złotą bullę Andrzeja II prawomocnie utwierdzony warunek (2), że gdyby co w brew prawu monarcha postanowił, przyjąć mogą stany nie wykonania tego postanowienia. Miało to wpływ i na Polskę, o czem wnet będzie.

(1) Ferd. Von dem Jurament und Aid dess Königs. III.

(2) Porown. Kelemen histor. 12. 3. przyp. d.

46

Po wykonaniu przysięgi przystępując król węgierski dawał narodowi tak nazwany dyplom, czyli zapewniał go na piśmie, że wszelkie podane sobie a przez siebie przyjęte warunki wypełni święcie; który to dyplom będąc znany i w Polsce pospolicie [illegible] Jagiellonowie [illegible] składali przysięgi, dawali tylko zapewnienie na piśmie że prawa i przywileje narodu święcie zachowają. Przysięgali więc Królowie wolno obierani, a naprzód Henryk Walezy, który przysięgał (r. 1573) między innemi i na to, że gdyby sam nie dotrzymał, uwalnia tem samem od posłuszeństwa należnego sobie naród. Następnie Zygmunt III. gdy mu zarzucono że umówione warunki łamie, poddawał się osądzeniu [illegible] (r. 1607. 1609) wyrzekł, jak się ma złamanie przysięgi rozumieć, jak i kiedy ma być naród [illegible] od posłuszeństwa wolny. Na to prawo i Stanisław August (r. 1764) przysięgał (1).

4.49. Przed rozpoczęciem panowania nowy monarcha powinien był jeszcze pogrzeb dawnemu królowi sprawić, ukoronować się, i sejm zwybrać, na co wszystko czas przy elekcyi [illegible] na-

(1) Tak zwane artikuli Henricani w Vol. II. 862. następ. Zobacz. Manifest obojga polskiego i litewskiego narodu, posłuszeństwo Zygmuntowi III. wypowiadający, z rękopisu w Bodarh. Bibl. Pism. kr. 264. wydany. Uchwały sejmowe z r. 1607. 1609, które manifest ten sprowokował, są w Vol. II. 1637. 1659. Przysięga Stanisław. Aug. w Vol. VII. 302. znajduje się.

uroczystość zaś koronacyjnej prawa opisały. Był to aż

znaczano;

od potwierdzenia praw krajowych a przeciwnie ... węgierskie

zanijowanym

zaraz po złożeniu

sejm zwołany, rozpoznawał na nim stan kraju.

przysięgi

Toż było niegdyś

i w Czechach K.; ale od czasu Ferdynanda II., król, bez względu na to czy się koronował lub nie koronował,

(Monomachowa czapka (1) ... zwana konstantynową, czyli Cesarza Konstantyna Wielkiego koroną (3)) zdobili. Królowie czescy mieli świętowacławską (2), polscy bolesławowską, węgierscy świętostefańską koronę. Dziś ostatnie miały swoje przyrządy (insygnia) własne.

Pierwsza posiadała jak zwane jabłko majestatyczne, drzewiec i jabłko, płaszcz i pałasz ś. Stefana oraz miała i. Dotąd ma ‡ oprócz Monomachowskiej istnieje po dziś węgierska korona, a polska koronowała się Bolesław Chrobry r. 1025.

Dwie się korony ... nie są wiadome przyrządy reszty koron

‡ rozpoczynał swe rządy.

§. 50. Korona się i koronacyjne ... zwano królewskie ... utwierdzały. Carowie moskiewscy

nader ważny ... po dopełnieniu którego monarcha polski nowych już pieczęci używając rozpoczynał panowanie,

(1) Jak to uroczystość pod i owe przy wyborze króla, i całej ceremonii. Starodawne Lengnich I. rozdz. 2-5. obszernie opisuje. Dopełniliśmy ten opis w Polsce i t. d. IV. 356. Na tenże rzecz w mowie będącej kar... czymy. U innych Stanów ... rzadko ... na to względu ... prawa.

(2) Porown. Czas. r. 1831. 1. str. 174.

(3) Nazywano je monomachowi regalij, które się z większego i mniejszego berła (porach niby drzewa ś. Maurycego, a trzonek Stanisława i włócznia ś. Ś...) 323. porównaj ... scepter ... dzisiaj trzonu (berło) składały. Porown. W... chodzi p. t. wyrażenie.

(3) Pieśn. szych. III. 80.

(4) Polska i t. d. IV. 351. ...

(zapadziała się gdzieś wraz z szczerbcem i jabłkiem)
koronował, // przy najściu na Kraków wojsk
austryackich (r. 1794). ~~wraz ze szczerbcem i~~
~~jabłkiem zaginęła~~. Czy ~~[illegible]~~ korona,
którą wkładano na głowę serbskich ca-
rów, ~~[illegible]~~ ~~a~~ [była rzeczywiście] tą, jaką się mieniła,
według mniemania ludu, koronować miał Kon-
stanty Wielk., ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~; lub czy podanie
o niej jest wymysłem piśmiarza, odgadnąć
nie umiem.

sprzyjał wśród partykularyzmowi, u nas kon-
centrował swą władzę. Tam było więcej gmin
które oddając się przemysłowi i han-
dlu szanować się kazały. Więc też sko-
ro się rozwijać zaczęły miasta, zla-
ła się na nie łaska rządu [illegible], i tym
też własne zostawiono [illegible] z
małym co do [illegible] lub ubogich
górali Karpackich, na których nawet nie
zwracano uwagi, wyjątkiem. Rzadka kra-
ju [illegible] się po miastach, w całej
przed-karpackiej [illegible], [illegible]-
dowała, zwłaszcza gdy ów przypadek
ten co za Karpatami nie zachodził.
Gdy się albowiem sam o

[illegible] w Polsce (że też na przykład [illegible])

~~[illegible]~~ wśród samych następujące gromady w ~~[illegible]~~
~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ domie drugim tego dzieła (ś.
6. rozdz. [illegible] mając,

§. 51. Wypadałoby w tem miejscu zrobić ustęp o uroczystościach, według których się odbywały sejmy konwokacyjne, dalej elekcyjne, na koniec koronacyjne; [Pomijając się atoli uwagą, którzyśmy w pierwszym tomie (§. 39) powiedzieli, że nie piszemy szczegółowo prawa, ale historyą zasad jego i rozwoju dziejowe zasad, śledzimy i dla przyczyny tej wiec nich uroczystości do zaj mających (1),]

(1) Lengnich II. 4. 5. Lelewel (Polska dzieje i t. d. I. 265–269) zajmuje się dziś, do czego dopełnienia niektóre w Polsce i t. d.

Dziś wyłącznie się idąc przejdziemy dalej w opowiadaniu rzeczy przedsięwziętej, zasadniczej się przedewszystkiem zachodzącym przed zrytułem monarszym, z którym się nad prawa cywilnie i królewskie łączyły ściśle.

to zabrzmie dzieła tego uczynili, gdzieśmy zrobiliśmy. W niej 33. nast. pogrzeb królewski, który i panowie jeszcze za Jana III. jak otworzony podróżnik francuski (w Bibl. Warsz. r. 1859. IV. 29. nast.) świadczy, naśladowali, tudzież 356. nast. koronacyą, pasowanie na rycerzy, i obrzęd składania hołdu monarchy opisaliśmy.

[wypadałoby też o herbie i pieczęciach państwa powiedzieć.

] ważnego się pomieści

] tudzież do osobnego w następnym tomie o archiwach] rozdziału odkładamy go. // rozrzeczonym

Działo nie poczęcie opisując, znali też na nich herbowe i urzędowe wyciskane opiszemy. Teraz zaś

koronował, przy poddaniu się Krakowa (r. 1794) Austryakom, wraz ze srzebrem i jabłkiem przepadł (1)

§. 52. W pismach wyraził monarcha swój tytuł cały lub krótki, i takiż wyrażano w podaniach do niego czynionych, i publicznych lub prywatnych.

Tytuł cały obejmował kraje obecnie i niegdyś posiadane. Król więc węgierski pisał się monarchą Dalmacyi, Kroacyi, Raszyi (Bośnij), Serbij, Galicyi, Lodomeryi, Komanij, Bułgaryi i księciem zalesiańskim: czeski Margrabią Morawii i panem krajów leżących, a mianowicie w niej księstwa jemniońskiego, jędawskiego, znojmeńskiego, brneńskiego, Luksenburskim i ziem dalejszych księciem Turyńskim, i okrajów tego księstwa wyrzekać się. Po imieniu polski pisał się królestwa (1): polski, księciem litewskim, ruskim, pruskim, mazowieckim, żmudzkim, kijowskim, wołyńskim, podolskim, podlaskim, inflanckim, Liwońskim, smoleńskim, siewierskim, czernichowskim (2). Władzcy serbscy, odkąd (r. 1392) z Turkami układ o płacenie haraczu zrobili (3), w tym do nich stosunku w jakim niegdyś do Cesarzów, według uwagi w §. 52. Ioniu pierwszego, nie przeszkadzając zwanych władców serbskich (4).

Oszalmin z biskupem, w swym kraju władzcą, oraz Arcybył Makrym, wnuk Jerzego Brankowicza (5), po którego śmierci Turcy Serbią najgroźniej uciemiężyli. Przed tym rolnik jeszcze się władzca uważa i ów knez, jak między innemi Spoleński jak

Polska pod wzgl. obyczajów IV. 356. (1) Czasop. XX. 6. str. 640.

(2) Jagiellonowie jak z Vol. I. widać dawniejszych królów polskich tytuły Polski równać z resztą. Lengnicha I. vol. 6.

(3) R. 1392. w Mon. 223.

(4) Jak r. 1405. samowładca i gospodin, lub 1427. władzca, lub 1428. gospodin, albo r. 1441 gospodin despot (Despot) Giurg gospodar wszelkiej ziemli, lub na koniec r. 1496 samodzierżawny gospodin ziemlie wszelkie Iwan Despot, w Mon. 264. 333. 406. 541.

(5) R. 1514. 1516. w Mon. 549.

czyli jak się tytułowali despotami

nadawali sobie.

chociaż przez czas krótki

zmarły r. 1516.

książę Hercegowiński y ... zwało (1) sposobem niemieckiego mianował (1): odtąd Ercega (Hercegu, Heerzog) i to ustało. Najwięcej jest do powiedzenia o sytule Carów moskiewskich.

§. 53. Gdy upadało serbskich znaczenie władzców, w tym samym czasie na Moskwie szedł górą sposób kniaziów ruskich, ale nie tak daleko zaszedł. Widoma z drugiego domu, że

(1) R. 1404 Herceg spljetski (Spoletu), r. 1450 Knez Władisaw sin gospodina Hercega, r. 14[illegible] Herceg s. Saby gospodar chumski (chełmski) i primorski, knez drinski, w Mon. 253. 377. 443. 485.

Rusini zwali władzcę swego najwyższego "wielkim księciem" inaczej także, niż dawniej prawo na jego do tronu zapatrując się. Niegdyś tylko najstarszy książę w rodzie panujących Rurykowiczów śmiał się tak tytułować; lecz odkąd Tatarowie wyznaczać zaczęli, kto z pomiędzy nich ma godność tę piastować (1), odtąd zwali ją też Rurykowicze [illegible] na wszystkich władzcy tej Rusi, która na Litwie wsparcie jakowe znajdowała, [illegible] słowy i przywłaszczali sobie. Książęta haliccy [illegible] tytułu króla za innym się tytułem oglądać zaczęli. Przewyższe zapragnęli, wysoko także cenione co niegdyś lekce ważyli. Więcej słowem "kniaź, wielki kniaź, samowładzca" niż "król" (według wyrażenia się ich "królik") znaczył (2). Przeciwnie Moskwa tytuł cara, [illegible]

Dla swych przywłaszczeń tylko r. 1547 monarchów (3) porzucawszy jednakże tytułów ich dawnych czyli nie przestawszy się Gosudarami i wielkimi kniaziami swoich mianować Carów [illegible] tytu- [illegible] ty atoli te, jako mniej także znaczące w dra-

(1) R. 1262–3. Mindowg samodzierzec wo wsei zemli litowskoj. Hipat. 201.

(1) Do Jarosława Wsewołodowicza, księcia włodzimirskiego, mówi r. 1239–43: Chan tatarski: budi ty starij wsiem kniazem w russkom jazyce. Synowi jego Aleksandrowi dał r. 1249–51 także starijszeństwo wo wsei bradi jego.

(2) O Peli węgierskim królu mówi latopisiec (Hipat. 169): riks (rex) rekomij korol. Jerzy włodzimirski zaczął się Rex Russie pisać, Ładimerie mianować. Daniela halickiego księcia królem (rex) nazwał. Ojciec jego Roman samodzierzec wsej russkoj zemli nazywał się (Zubrz. m. 249. 255). Na początku XI. wieku następnie tytuł samowlaster (kontynuator Nestora w Podm. sobr. russk. lj. T. I. 115 mówi: Jarosław (książę kijowski r. 1031–7.) bieł samowlaster russkij zemli. Jos. litewskij.

i derzia

(3) 1471. Cesarz niemiecki, r. 1512. [illegible] cesarski, Carami mianowani w Akt. sobr. I. nr. 91. 154. 175. 199. Pod r. 1598–1633 XVI. także powiedziano: Weliki Gosudar światejszij Patriarch Filaret Nikiticz.

Niegdyś obcy mocarze, a następnie znakomici władzcy, mianem się tem nazywali. W dyplomatach pod r.

gim władały się miejscu (1).

§. 54. Około tego czasu (r. 1547.) pierwsza zmiana rossyjskiego jego atoli carstwa, występuje w dziejach, władcy już nie na samych tytułach swych (Gosudar, Car, Weliki Kniaź) poprzestali, ale nowe do nich, od zdobywanych krajów przydawali. Inny, bo Ukształtował się zresztą znowu „Carów wszech Rossyi" tytuł, który był dwojaki, długi i krótki. Car był Aleksy Michałowicz pierwszy, co się „wszech Rossyi" władzcą, czyli, jak dyplomata pisze, „samodzierżcą" Wielkiej, Małej i Białej-Rusi, mianować zaczął. Przez Wielką Ruś dawne państwo moskiewskie, przez Białą Połock i Smoleńsk na Polsce zyskany, przez Małą Ruś kozackie ziemie (po poddaniu się Chmielnickiego) i czerkaskie rozumiano grody. Karę ponosił z krajowców ten, który pisząc do Cara nie wypisał tytułu całego, lub nie wyraził w nim jego najwyższej, że tak powiem, rangi (2). Carscy atoli do panów zagranicznych piszący, nie wkładali tych które od ziem zdobytych na państwach przybrał. Czy zaś cały lub krótki tytuł, wyrażał w nim że jest „ojcowskim dziedzicem i następnikiem" w swych państwach; co miało znaczyć, że się ma władztwo nad niemi po ojcu i dziadzie należy; i że państwa te syn jego odziedziczy (3) prawem.

Γ przyzhanych

Γ zakonnie

~~Czy prawo to w narodkach odziedziczone rozniło się od naszego przez umowę zaważem rozniło się wielce, a czem szczególniej, że względem na każde państwo ... przedsiębiorę, ... mówię~~

(1) R. 1547. Wienczannij Car i Weliki Kniaź, r. 1548–1633. Gosudar i Weliki Kniaź Władisław Zigmuntowicz, w Akt. zabr. I. nr. 213. 209. XIII.

(2) Weliczestwo, „najwyższa cześć", porówn. słown. akad. p. w. weliczestwo, cześć.

(3) Kotoszych. VIII. n. III. 7.–14. 17. r. 1660 Akt. IV. nr. 150.

~~[illegible]~~ się wrządy i jakiemi warunki swe pacta conventa?

§. 55. [~~[illegible]~~] (Obawa napadów Attyli na Włochy pobudowana ~~[illegible]~~ okolice starożytnego Tergestum (dzisiejszy Tryest) i brzegi Padu zamieszkująca ludność, schroniwszy się na ~~małe~~ wysepki po morzu adryatyckiem rozsiane, i na nich podwaliny republiki XIII. wysepek czyli weneckiego państwa założywszy, nadała ~~[illegible]~~ rząd, częścią dawny patrycyat rzymski, częścią panowanie pierwotnych Scytyi i Sławii władców przypominający. Jak szczątki do Sławii wędrowne plemiona księcia z pomiędzy naczelników rodzin znakomitych, tak lud po swych wysepkach osiadły z naczelników wszystkich wysepek wybierał Dożę ~~[illegible]~~, rozciągając nad nim swój nadzór, ażeby powierzonej sobie nie nadużył władzy (1). Podobny sobie rząd rzymsko-germańskie utworzyło cesarstwo, powód do tego od Rzymian wziąwszy.

(Po wygaśnieniu nie tylko rodu Cezarów rzymskich lecz i osób z nimi skoligaconych, wojsko obierało ~~Cezarów~~ nowych, pod warunkami pewnemi, cezarów. Naśladując ten zwyczaj rzymsko-germańscy panowie, jednego z pomiędzy siebie, ale z pomiędzy siebie koniecznie, na swego króla wybierali, ~~[illegible]~~ ten zawsze który następnie, po ukoronowaniu się w Rzymie, dopiero zjechawszy, tytuł cezara przyjmował. Król

[Zwróćmy teraz uwagę naszą na inną stronę, i zapytajmy się naprzód zkąd

(1) Porown. Paolo Paruta Istoria Veneziana w XII. księgach, w Wenecji 1605. w ćwiartce wydanej, tudzież §. 207. I. §. 77. II. tego dzieła.

się przez swój wybór Frankiem, czyli nazwę Franka nosił na się panującym, że pierwszym był Karol W. który wznowił cesarstwo zachodnie [za Germanów z niem połączył.] Za główny obowiązek miał ten Frank być Wójtem (Advocatus, Defensor Ecclesiae) rzymsko-katolickiego kościoła, a wtedy się rzymsko-germańskie cesarstwo ustanowiło, którego zasługą przybył mu obowiązek być tegoż cesarstwa.

Władzę swoją miał nie sam, lecz społem z radą panów, i gdyby w czem przeciwko państwu wykroczył, winien był w sądzie panów, pod przewodnictwem Palatyna odbywanym, odpowiadać za to.(1) Trwało aż do r. 1519, w którym gdy się wyborcy zgodzili na to, ażeby korona cesarska po różnych domach wędrująca, a od XIII. wieku w domu habsburskim ciągle przebywająca, i nadal też w domu [zreszoną zostawała domu, więc wprowadzili też wtedy i to, ażeby warunki władania] w złotej za Karola IV. cesarstwu nadanej buli wyrażone, w szczegółowe warunki urządzenia (pacta conventa) na rzecz Karola V. Cesarza zamienione, każdego odtąd cesarza obowiązywały. Tym sposobem rzymsko-germańskie cesarstwo [...] państwo się federacyjne zamieniło, się zostało w reszcie przez pokój westfalski za takowe na zawsze uznane.(1) Miało to wpływ na słowiańskie ludy wielki, a osobliwie na Czechy, Węgry i Polskę, a na Moskwę mało, na Serbię żadnego to wpływu nie wywarło. §. 56. Części pierwsze

(1) Porówn. Eichorna §. 287-9. 476-7. 531. 592.

pacta conventa, Domowi Rakuzkiemu, który po Luksemburskim tron u nich objął, podawszy (1), ciągle mu je ścieśniony podawali na wstępie. Umiał atoli Dom ten tak nakierować rzeczy, że warunki te coraz lekszemi się stając, w formę przywileju przeszły wreszcie. Według nich miał Król w spokojności wyznania chrześciańskie w Czechach (od czasów husyckich) istniejące zachować w spokojności, praw jakie stanom narodu służyły dotrzymać, wojny mimo woli panów z nikim nie prowadzić, władzę sądową według prawa wykonywać. Już atoli Ferdynand II. wstępując na tron oświadczył, że wypełniając te warunki, czyni to z dobrej swej woli (2). Trudniej przyszło Domowi Rakuskiemu lecz i tu radzić sobie umiał. Γ dokazać tej rzeczy na Węgrach, Γ s. 57. Byłaby nader władza królów ich ścieśnianą, gdyby byli i Węgrzyni brali od Wenecyan wzor Dla szczątkowania swych urzędów. Co gdy z przyczyny rywalizacyi jaka między Rzeczpospolitą a węgierskiem trwała królestwem nie mogło mieć miejsca, i gdy nawet prawo wzbraniało mieszkańcom państw obu zanosić się wzajemnie (3), przeto skończyło się na tem, że władza węgierskich monarchów nie została więcej jak za złotej bulli Andrzeja II. ścieśnianą.

(1) R. 1437. sz. de pakta w Palach. Arch. III. 460.

(2) Wolf z Wisz. lib. VIII. – XII. XLIV., Vernew. L. O. I. 4 et pn. Jakie warunki i cesarzom przym germańska przepisywała rzesza Eichorn s. 292. 477. 488.

(3) Maciej Korwin r. 1486. (Dekret VI. art. 32) zakazał sprzedawać dóbr na rzecz Wenecyan i Polaków w Corp. jur. I. 244.

Lubo i węgierski

po wstąpieniu na tron domu
habsburskiego były wali królowie obie-
ralni, jednakże gdy obieralność ta w rzeczonym
domu się koncentrowała,
przez warunki zradzona
prawie też same [madziarskich i
czeskich królów, krępowały. W pracy
ich wchodziło rozdawnictwo ziemi i
od króla i sejmu zawisły wybór Palatyna, z ...

co się wszakże do innych urzędni-
ków, wydorzenie przez monarchę
obieralnych, bynajmniej nie roz-
ciągało (1).

(1) Wyraził w rozpra-
wie drugiej (jura
majestatica) i wska-
zane samże wyra-
żenia.

§. 50. Na większą uwagę zasługuje Polska. W niej z rodowych i gminnych rządów rozwinąwszy się monarchia dziedziczna, nachylać się znowu do gminowładztwa ale szlacheckiego zaczęła, gdy za panowania Kazimierza Jagiellończyka (wstąpił na tron 1447, um. 1492) wszczęła się walka o zasadę rządu, co lepiej czynić, czy wzmocnić władzę króla, czy też przelać ją na odrębne części narodu? Obstawał za pierwszem zdaniem znakomity swego wieku polityk, Jan Ostroróg (1), ale większości mniejszych rozumów przeważyły; w skutek czego monarchowie polscy nie tylko się do tego co królowie czescy (r. 1454 / 1496) lecz i do tego r. 1505 zobowiązali, że bez dołożenia się sejmików i sejmów nic ważnego w rządach kraju nie przedsięwezmą, a nawet małżonek bez wiedzy senatu (r. 1576) pojmować nie będą. Gdy w r. 1578 zrzekł się król Stefan sądownictwa nad narodem, wtedy monarcha polski przy samej tylko wykonawczej pozostał władzy, prawodawczej się bowiem już wprzód był podzielić z narodem. Gdy wszystko co w pacta conventa wpisano, zdawało się że monarchiczne nie będą już w niczem [illegible] prawa: lecz jak rzymsko-germański cesarz tak i król polski nie wybiegał się od sejmów nowych: tak więc r. 1641. Ułożono w nie i to, że bez wyraźnego

(1) Ocenimy jego zasługi w pięknej rozprawie Leona Wegnera w Poznaniu r. 1858. pod napisem Jan Ostroróg i t. d. wydanem

wśród stanów rzeczypospolitej (pozwolenia wyjeżdżać) za granicę kraju nie będzie. Panowała więc odtąd bezkrólewia od r. 1573., za przyczynieniem się do tego drugiego Jana (Zamojskiego) (swoi posiadali rzeczpospolita), która i króla na czele mająca, gdyby zamach na odmianę rządów kraju uczynił, ⌈ mogła go, podobnie jak Niemcy swego cesarza sądzić. Pociągany pod taki sąd Zygmunt III, jedynie się uratował czystem z swej strony zeznaniem, że się o samowładztwo nie kusił, od niego uwolnił (1).

§. 59. Na utworzenie się takiej rzeczypospolitej różne doktryny, to łacińska, to rzymska, to wenecka, to na koniec, szwajcarska i rzeska (jak z Kromera widać) ⌈ jakie się z ciągłego kazania sejmowego ⌈ Skargi pokazuje, czyli rzymsko-germańska wpływały; i to wszystko razem zmieszane uczyniło formę (polskiego rządu), według wyrażenia się Lengnicha (2), „nieprawną i niezgodną", nazywają po największej części opartą. Jan Zamojski który wpływem swym był tej formy rządu utwierdził, wszystkich ⌈ ani tej znajomości ani tak szlachetnych pobudek co Jan Ostroróg, co tamten (on) nie miał (3). Chciał monarchę w tem położeniu stawić, azeby wszystko dobrze a nic złe nie czynił, powstawić go w takiem, że mogąc ⌈ przeciwnie

⌈ w rzeczpospolitej monarchię naszą zamienił, nie posiadał, stworzyć tak ważne dzieło

(1) R. 1607. Vol. II. str. 1597. nast.

(2) Lengn. II. 1. §. 5.

(3) Porówn. o nim nasze Pismo I. 71. 475. nast. II. 127. 775. nast.

55.

być wszystko źle działać, paraliżując mądre swej rady zdanie (1), a nie mogą nic dobrego uczynić gdy chcą, ile kroć się jego rada przybocznа urządziła na to, ażeby zepsuć dobre panującego zamiary. Więc naród koléjno nad tem że nim ojcowanie (2) a nie ojcowie rządzą, gdy mniemał że odwróci od siebie złe, kiedy jeszcze bardziej władzę króla ograniczył, dostrzegł przez to do tego co dawniej wyłącznie czyli władzę, monarchy rady spostrzegł się. Do zera sprowadził (3). W reszcie, dostąpił celu swych życzeń r. 1791. w ustawie rządowej wyrzekłszy: że tak ma i nadal izba poselska być składem wszechwładztwa narodowego i wyłączną prawodawstwa, jednakże w kraju naszym król nieodpowiedzialny z ministrami odpowiedzialnymi, którzy jeżeli złe rady dawać będą monarsze, lub dopuszczą ażeby mu przyjęto, pociągnięci za to przed sąd sejmowy, nie unikną kary. Według ustawy więc od tąd rządzić miał odtąd w Polsce król dziedziczny i nieodpowiedzialny a w jego imieniu kraj i rządy miały sprawować odpowiedzialne władze, przez co mógł już być monarcha ojcem i sługą narodu, a nie jego, jak dotąd bywało, ojczymem.

Tże zbudził, pracował przez pół wieku XVIII. nad naprawą tego co zepsuł, nad odzyskaniem co utracił, ale pracował bezskutecznie. Na koniec lecz się r. 1764. a to na późno,

Tmu je było dawać.

(1) Porówn. manifest narodu z r. 1607. wypowiedziany Zygmuntowi III. wypowiadającego, który w Dodatk. do Pismienn. pr. [illegible] nadpr. wydrukowano karabem.

(2) Takich co zapewne królów ma na uwadze Lelewel (w dziele Polska dzieje i t.d. III. 257. i następ. 308. 311. 462–466) gdy na monarchiczną władzę powstaje.

(3) Już Karolowi V. dyle warunków nakładziono, że jego następcom mało co przydać można było, mówi Eickorn w G. 531.

Kadłubek (Epist. II. 242) dał władzę króla polskiego określić: Regnis ordo complecti dur in se auctoritatem, et gratiam distribuendam: finalis decisio omnium publicorum negotiorum, non nisi a toda republica haec ejs a vintus ordinibus [illegible] mul junctis habebur.

§ ~~Stupy ha~~

rany, ale nie
lewzaim. Tak byw
najmniej w czasi
ezy bez różnicy
i w królewskach

~~...~~

Króla i naród
Dał na sejmie
być na usługach
~~...~~ Takim
sam sybka Pala
kuratorów królewski
prawo zasiadać
ni, jak Ochmistrz,
nie mieli tego (prawa) wcale.

~~...~~

(przez unija)
cie do zasiadania

~~...~~

wcze Marszałkowi
rawi, trzecie Podk
karbiemu, ostatni
rzedu Marszałkowi
przybyło zgoła mie
po Marszałku koron
nadwornym zasiadł

Klassyfikacya

~~potoczne zdarzenie~~
~~(Dwa) nim mało zw~~

§. 61. Twierdzi Lengnich (1), że z monarchów europejskich tylko Król Francyi, i Cesarz rzymsko-germański polskiemu władzcy, tytułu majestatu odmawiali; lecz twierdzi mylnie. Dyplomata bowiem francuski z r. 1500 przeczy, a luka pochodzący z r. 1645 nie odmawia (2), omija go (3), przypadkowi zaś a nie celowi pewnym przypisane być może. Mówiłby w prawdzie, że (449.) samowładnie niemal francuski i siebie uważając, patrzał zgoła na polskiego przez wybór narodu panującego; lecz dziedziczenie korony [illegible], nie miał [illegible] król władzy większej, a dla tego jednak tytułu mu tego, iż wiem, ani Ludwik XIV. ani jego następcy nie odmawiali. Mniej powodów mógł do tego mieć Cesarz, który nie większą nadto władzę za Jacyta królowie germańscy, czyli równy polskiemu w germańskiej rzeszy monarsze wybieralnym, sam władzę (3) monarcha, mógłże jej polskiemu równie obieralnemu odmawiać? Żałośliwo! Same dyplomata które Lengnich przywodzi potwierdzają (4) to.

§. 62. Kiedy się wszystko działo, Moskwa nie pomyślała wcale na uważania, jakich z swojemi monarchami [illegible]

(1) II. 6. 9. 3.

(2) Pater de dyplomata u Dogiela I. str. 477. [illegible] z r. 1500. przymierze, między Ludwikiem XII. królem francuskim, a Janem Olbrachtem tudzież bratem jego Władysławem czeskim i węgierskim królem, zawarte przedstawiający tytułu majestat monarchom obudwom (najer. 449) nie odmawia; drugi z r. 1645. umowę między Ludwikiem XIV. a Władysławem IV. o ślubie w małżeństwo Maryi Gonzagi zrobioną zawierający, nie używa tytułu tego.

(3) In quantum germani regnaverunt, mówi Tacyt. ann. XIII. 57.

(4) W umowie o małżeństwo króla Michała z siostrą Cesarza Leopolda zawarłszy się mając [illegible], że Cesarz tudzież Król polski [illegible] związek pro firmiore statu regnorum ac provinciarum utriusque majestati subditorum; a o królowej przyrzekł [illegible] na sprawy żadnej regionali majestate [illegible].

odpowiedne. Toż o Karolu [illegible] r. 1603. 1604. Toż o królu Auguście II r. 1719. u Dogiela I. 323. 330. 342. 349. Inne dowody tamże zaważane pomijam.

tron po śmierci Cara Dymitra Wasili Szuj-
ski pojmował, że dobrze zabezpieczę sam
narodu, gdy ~~ma da zakowe przyjdzie~~ go na piśmie
~~Dał ma~~ ję ~~więc sobie, którą ofi-~~
~~cjalnie ogłosił~~ i od samowolności pra-
wa zabezpieczyć, których nie mamy, zdanie takie:
ażeby obwinionego o zbrodnię ze-
znanie oko w oko z donosicielem, i
bez sądu nie karać go śmiercią; uka-
rawszy zaś, nie konfiskować ma ma-
jątku, ale go żonie i dzieciom zo-
stawić (1). W lat trzy po tem, gdy na
tron Władysława Zygmuntowicza

(1) ~~Karamzin~~:

względem sprawowania rządu układach, choć miała tego nie tylko w sąsiedniej Litwie, lecz i u siebie przykłady: albowiem Nowogród obierając sobie na opiekunów wielkiego Księcia litewskiego a polskiego króla, umawiał się z nim poprzednio o rząd, sądy i cerkiewne sprawy, warując: ażeby kniaziów nie zsyłał w kraju, i pamiętał o tem, że jest z woli mężów wolnych i według zawartej umowy na piśmie (po zawarciu i krzyżowej gramocie) na głowę rzeczypospolitej wybrany. Już samo uczynił poddający się mu Olelkowicz.

Podobne umowy zawierał tenże Nowogród, a następnie Psków z wielkim Księciem moskiewskim (1); a nieżałowanem sama Moskwa jednak pod nader skromnemi warunkami na tron swój Królewicza polskiego powołała, zawarowawszy

(1) Nowogrodzkie z Królem polskim, tudzież wielkim Księciem moskiewskim r. 1470–1. zawierane umowy zobacz w Akt. zachodn. I. nr. 87. 91. Pskowska umowa z r. 1447 jest w Akt. Zap. III. nr. 5.

sobie: ażeby nowo obrany Car przyjął koronę z ręki Patryarchy, szanował i przy swych prawach zachował jak duchownie jak i świeckie stany, na prośbę ani łakanie nadesłany, nie wiał [?] ucha, jeden tylko rzymsko-katolicki kościół w mieście Moskwie dla Polaków i Litwinów wystawić dozwolił, greckiej wiary wyznawców na rzymskie lub inne jakowe wyznanie nie przeciągał. Żądała też ażeby dawny skład urzędu, skarbu i sądów w całości zachował, a gdyby w czem koniecznie zmienić co wypadało z radą się pierwej [?] o tem porozumiał; ażeby grodów i urzędów Polakom i Litwinom nie powierzał, każdego przy tem co posiada zachował, majątku nie zabierał, żony i dzieci za przewinienie męża i ojca na ciele i na majątku nie karał. Żądała na koniec, ażeby przez unią moskiewskiego kraju z Polską i Litwą [illegible] nie bez względu, każdego mieszkańca tych państw sam gdzie żyje zostawił, Żydom i poddanym ludziom z jednego do drugiego przenosić się nie dozwolił; co wcale nie miało się dotyczeć jeńców wojennych, których osobno każdy kraj wydać sobie miał wzajemnie;

i nie [illegible] Po. kupców, którym miał być w każdej chwili wolny tam i sam przejazd(1). Ponieważ umowa ta na niczem spełzła, więc Moskwa rodzinie Romanowych tron carski oddała; a czyli przy tem zrobiła jakie zastrzeżenia na piśmie (2), lub nie zrobiła żadnych, dotąd nie ~~wiadomo~~ wiemy tego z pewnością.

(1) Różne są wersye tych warunków w dyplomatach z r. 1610 (w Muchanowa Zbiorn. nr. 104. i w Akt. zach. II. nr. 165.) ludzież z r. 1612. w Akt. zap. IV. nr. 100. 103.) Ponieważ ojciec powołanego na carstwo Zygmunt III. nie [illegible] w tym względzie (jak dawniej nr. 184. wielcy panowie moskiewscy nie uwiadomili) postąpił, więc warunek nie doszedł do skutku.

i u Byszowa wyrażone.

(2) Jak utrzymuje Kotoszychin [vin. u.] tak też pater przedmowy X. [illegible] wydawców tego pisma z r. 1840. która się z przedmową drugiego wydania różni.

§. 63. Porzniewszy naczelnika rządu, poruczmyż sam rząd, przypatrując się bliżej jego organom, z urzędów się składającym. Ci byli dworscy, ziemscy i koronni [z różnego stopnia, z których ciało zasiadali w senacie Ministerstwa. Kon- centrowały się wszystkie urzędy [w sejmie, nazywani [w sejmikach i który był sędzią życia narodu. Roz- ważając urzędy te po szczególe, po- [jak się w cerednach i królestwach, a następnie [jak w połączeniu królestwie rozwijały, jak przedstaw- wiła wedrug ustawy rządowej z r. 1791. pochodzącej, skoncentrowały się we władzach publicznych, z których prawodawcza zgromadzone na sejm wykonawcza Król i straż (rada panująca), sądownicza zaś urzędy sprawowały oddzielnie. Co wydarzywszy zwrócę uwagę na litewę, i opowiem, jak sam zostawiła niewzruszony pierwotny swój ustrój na kaukazy i następnie potężnie ujednicze przyswoiła sobie. Przedewszystkiem wykład prawa radziny królewskiej, dzieci szczególny a urzędach Książąt udzielnych z przedziwnie wszystkich winien.

58. Prawa rodz. 7.

59

Inwent. II. 143.
ustawy rząd. Dzieci król.
3 v. 1791.

Rozdz. VII. Prawa rodziny królewskiej.

§. 64. O rodzinie królewskiej nic prawie czeskie i węgierskie ... że winien uczynić sprawiedliwość z synów swoich i braci, gdyby komu w czem przeszkodził(1). Nic też zgoda nie powiedziały o tem polskie ... nad wiek XVII. Dawniejsze, ... co i czeskie i węgierskie, z tych zapewne powodów, że jest; że gdy dla królewiczów nie wyznaczano, ani teraz ani dzielnic ... szczególnego do nich prawa (na które w §. 31. koma drugiego uwagę czytelnika zwróciłem) przywiązywano ... wiec po cóż było mówić o prawie przyszłych dziedziców tronu, gdy do niego wszystkie królewskie dzieci miały prawo, równe czyli równo młodsi jak synowie, a w braku ich córki (2) ... zmieniło się postać rzeczy od czasu monarchów wolnego na tron wyboru, odtąd zaś bowiem powołując naród na tron wszystkiego władzcę dzielnego, musiał zawczasu o jego rodzinie ... królewskiego skarbu: wtedy ... pomyśleć, dać ... opatrzenie najświętsze prawa ... i utrzymania ... wyrażały się ... rodziny obrazić sobie przyszłego monarchę ... Królewicy winni byli na obradach publicznych, dla przysłuchania się tokowi spraw, zasiadać, i powierzone sobie od narodu pełnić obowiązki szczególnych praw nad to, jakie każdy

i nie wyrzekły statuta: zatwierdzały drugie to tylko, że sprawca królestwa

Parawicz. v. P. 1430 u Dzyal. II. 479. filii nostri Curia magister, Indziej

wiec i królewny dziedziczyły, jeżeli na to naród zezwolił

Królewnom też ale bardzo rzadko naznaczane, posiadały

głównie i Ochmistrzynie przez Ochmistrza reprezentowany ... zwykle bywali ... kraju dygnitarze i dygnitarki. Synowie

ale najczęściej wolna ... Królewicze (dwór) ...

(1) R. 1458. art. 11. w Corp. Jur. hung. I. 214.

(2) Władysławowi Jagielle przyrzeczono, że po jego śmierci jego z Królewiczów na tron najlepszy, kto się zdarzy, synem uważa, Dług. t. R. str. 537.

(3) Podróż bezimiennego Francuza po Polsce (przez Bibliotekę r. 1854. IV. str. 19), Jagiełła nowi (r. 1425 u Dzyal. II. 835): Zaplata consortis nostra et Hedvigis nata nostra Regina Valencie. Pałac i niżej oprawa dworu królowej.

obywatel posiadał, bez wiedzy i pozwolenia sejmu, mieć nie mogli (1). Ustawa rządowa z r. 1791. uznawszy być przyszłych dziedziców tronu według konstytucji do rządu powołanych pierwszemi "dziećmi ojczyzny", dba... Tości "oddając ich wychowanie narodowi, bez uwłaczania jednakże prawom rodzicielskim. Ustanowiony "Dozorca Edukacyi Królewiczów" który wspomnionemu w §. 30. [illegible] mu drugiego Pedagogowi odpowiadał, sprawę o ich postępach i postępach w religiji, cnocie, miłości ojczyzny, wolności i znajomości konstytucji krajowej sejmowi zdawał. Następca tronu z małoletności wyszedłszy i przysięgę na konstytucyą złożywszy, zasiadać na wszystkich posiedzeniach Straży, lecz głosu w naradach nie miał.

§. 65. Ponieważ dawniej Carowie moskiewscy byli, jak się Dymitr wyraził (2) "przyrodzonemi" i samowładnemi do jego dziedzicznemi, panami narodu, nie było w [illegible] i o rodzinie ich szczegółach. Szczegółowe atoli prawa sama z siebie wyniązała, które o carskiej rodzinie to przepisały: że gdy monarcha nie będzie miał syna, może następcą po nim ten z krewnych, któremu on umierając oddał swój posoch (berło); że o Carewicza i Carewnę [illegible] pierwsze [illegible] wybierano im na Piastuna jednego z Bojarów, i Piastunowi samemu towarzysza z powodu okolicznych lub danych (nadanych) mężów więcej dodawano. [illegible] Gdy carewicz [illegible] nauki (nie określano go) nauczyciel, uczył go czytać i pisać po ruski urzędnik z biura poselskiego [illegible] na to wszystko który Carewny uczył, o tem [illegible]

[illegible] odchowanie, należyte wychowanie i opatrzenie ręke dba... Wzięła z pomocą do ludu na nawalniała mamek, żona męża swego z poddaństwa (ślązko). Ktoś dostał Carewicz lub Carewnę przed tak [illegible] czyli

(1) Lengn. II. 17.

(2) R. 1605. w Akt. zachr. II. nr. 38.

(2) Petrej. 277. Kotoszych. I. 25. 20. 31. II. 20.

nie powiedziano. Dla nich [illegible] brana na sługi niższe Bojarynie,
[illegible] które
jeżeli były bezżenne, nie opuszczały
już dworu: Carowa bowiem wyższej, [illegible]
[illegible] służbę miejsce jej
zastępowała matki, wydawała ją za mąż sta-
rownie, i o dalszym jej myślała losie. Dla
Carewicza dobierana z synów wyższego
urzędu Bojarów, [illegible]
[illegible] wiekiem [illegible] na równi; liczba ich do sta do-
chodziła.

Carewnie niedługiwały dzierżyce, [illegible]
Pod opieką matki
zostawały pierwsze; drudzy mieli
z pewnych krajów [illegible]
na utrzymanie im danych, pobierane do-
chody. Kraje te na wschodzie posiadłwa,
a tym bardziej na zachodzie leżeć musiały;
kazała bowiem polityka na to baczyć,
azeby się Carewicze, z Polską lub Szwe-
cyą sąsiadując, nie [illegible]
wano im w posiadłość carstwy kazańskie,
astrachańskie, sybirskie, [illegible]
nie dawano zaś wodzirnewskich, nowogrodzkich
lub pskowskich posiadłości.

Pierwszą osobą w monarszej rodzinie
była królowa i Carowa (Carica) bądź małżonka
królewska, bądź [illegible] wdowa(1).
Gdy monarcha gospodarzem był całego kraju, ona [illegible]
[illegible]

z gospodynią kraju (Hospodarina) a jej ochmistrzyną

przybliżali do nich

Nie przestała i teraz być królową [illegible] gospodynią [illegible] (i Królewny)

I teraz większe królowe w kra... jakiem znaczeniu jako wdowy(1), ja-
ko [illegible] małżonki królewskie (2), ja...

s. 66. Idąc dalej w rozwoju rzuconej
od nas w s. 22. tomu drugiego myśli,
zastanawiamy uwagę czytelnika nad tym,
że [illegible] w niej swoje
gospodarstwa i swoją w niem ekono-
mię posiadała (2). To też nie tamo
przychodziło dobrać [illegible] dla sprawy
dworu i gospodarstwa [illegible]
osoby

niegdyś królewska owdowiała Królowa być przestała, a jako [illegible]

(1) u Kotyan Carica sta-rica [illegible] 1616. w Akt. jurid. nr. 98.) u Polaków prawa Królowa (dla [illegible] o której niżej [illegible] 601)

(2) Monarchinią polską, Piotrkowski w kazaniu [illegible] Ekonomem Królowej nazywa.

wchodziły w plan nauk.

bo władczynie pojmowano tylko. W trzeciem znaczeniu rozumiano królewską na tron wziętą dziewicę, dla której opatrzony przez naród małżonek, w jej królował miejsce. Ona więc krajem władała, dopóki nie zawarła małżeństwa. Przyjęli ten monarchini do narodu stosunek, w czem się w Polsce u rzędy słowiańskich ludów stawiano położenia, nakazywał nie tylko na to co w Czechach i na Węgrzech baczyć, (ażeby w czasie swego małżeństwa lub wdowieństwa wyznaczone sobie na utrzymanie zabra majorat, [illegible] nie rozporządzała (1), ale dowolnie [illegible] mieć nakrajowe, karać [illegible] małżonki oko być pilne, ażeby się w rzędy nie wdawały mężowskie. Ponieważ zaś też gdyż małżeń[illegible] zakazywał zakazywano już co i król religij musiała być królowa [illegible] przeto trudny był dla króla wybór, itd się, jak zwyczaj i ustawy mieć chciały, wspólnie o tem naradzał z narodem. Panowie nie dopuszczali do tronu rodaczek a z panów pamiętnych nie łatwo wszystko dziło dobrać monarchini, gdyż polityka nie radziła szukać królowej w odległej Francyi, Hiszpanii i t. d. małżonki, a nie było blisko takiej jakaby była dogodna, zwłaszcza gdy sobie Austryaczki nie życzono, gdyż za niemi

co atoli zdarzało się rzadko, albowiem oprócz Polski, żaden inny kraj słowiański, wyjmując katolickiej wiary, wyznawający, nie [illegible] książąt, siedzieli [illegible] władali, żadnego prawie w polityce znaczenia nie mający, zajmowali je [illegible] jak [illegible] Austryaccy [illegible] starać się z nimi tylko prawa nie dozwalały, a dobro nie kazało wszystkie: Austryaczkami [illegible]

(1) Wolf z Wrzow. list x, Cynosura p. w. Regina

szli w też tropy Jezuici z usługą swych w Polsce i Czechach pamiętni. Więc strana włoska i francuska jak z jednej strony Polskę do Francyi tak nawzajem Francyą ku Polsce zbliżała.

i podług tegoż ceremoniału co króla namaszczano je, ani przysięgając mu atoli na żadną zgo- żadnej ta władzy, gdyż posiadać nie miały. Panie że

znikli, ich ślady przeszły na pamięć.

Rozdz. VIII. Książęta udziałowi, pozostali opiekuny.

§. 66. Tytuł wielkiego księcia istniał w Moskwie nawet po uzasadnieniu samże carstwa, który znosili nie tylko brania Cara, ale i innych książąt (1). Obok carstwa więc istniały wielkie księstwa, z których jednem było Twerskie (2), przez wojny z Samozwańcami sławne.

Wielkie księstwo uglickie powstało, które wszakże po zamordowaniu spadkobiercy jego Dymitra (którego wszelako Car Dymitr Samozwaniec uznany) nie długo...

Chociaż nowo stworzeni królcy książęta udzielni, również udzielnych niższych książąt (3) przyjmowali już na swą opiekę

W zajemna obrona, albowiem była bowiem przyczyną, uchylania się od głosowania z Tatarami, składania przywilejów, których jedynym był teraz Car szafarzem, nie mogły być chociaż ani obrońcami od Tatarów, ani dawcami przywilejów być już nie mogli, albowiem sam tylko car moskiewski był teraz obrońcą całej Rusi po lewym brzegu Dniepru leżącej i on jedynym przywilejów udzielnych książąt szafarzem: jednakże tytuł książąt nie zszedł na czczą formalność, i pewne prawa obejmował w sobie. Albowiem ten co książę spólnictwo zawarł z wielkim księciem, stawał się w pewnym względzie od niego zależnym; co przeze tytuł nabyć prawa odbierał. Car więc uważał się za spadkobiercę wielkiego księcia, gdy się zaś ... wyglądniej wtedy na jaw wychodziło, gdy jeden wiel-

(1) Zrzekl się Pskowa Włodzimierz Kniaź wielkiej Rusi Twerskiej, r. 1476. Akt. zbior. I. 290. 316.

(2) R. 1505. tamże nr. 329.

(3) R. 1566. Kniaź Włodzimierz Andreewicz, tamże nr. 37.

(4) Biarow r. 1435. pod swą obronę księżąt warując sobie: a kto mene budet wielikoma kniażu drug i moej bratii mołodszei to i tebe drug; a ne łoworiwati (zawierać umowę) ji bez mene ni s kim w Akt. arch. exp. I. str. 20. Przeciwnie r. 1390. w Akt. zbior. nr. 14. warując sobie poddającym się by innych myta nie płacił, a r. 1435 tamże nr. 29. by nie miał z hordą, żadnego zdawania

ki książę z drugim równie wielkim księciem, dziedziczenia, jak
lenże ... po sobie nie zostawił ... w §. 273. poprzedniego
lennych, i nawzajem ... prawa ... łonu wskazaliśmy, za-
dziedziczyć ... on ... po ... wierać spółkę.

(2) R. 1442. Akt. Kap. I. nr. 40. 41.

(3) R. 1430. u Fej. X. 7. str. 244. pisze się Zygmunt: Rex Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, Ramae, Serviae, Galiciae, Lodomeriae, Cumaniae et Bulgariae.

Moskiewski więc wielki książę z swoskim

... się ... wielkim księciem jednocze-
nabywał prawa i do zjednoczonych z nim,
jeżeli jacy byli, książąt. W przypadku gdy
książęta ci nawet ... od umowy z
wielkimi książętami zawartej, uwolnieni za-
wierać [mieli] z nim zawrzeć chcieli, moskiew-
skich [zawary] umowy, z nim zawrzeć chcieli, moskiew-
scy mieli pierwszeństwo do niej przed innymi, jeżeli takie same co inny ofia-
rować mogli warunki.

Też same widowisko ... w dawnej Polsce spostrzegamy.

z unij wynikającem

... z Królem polskim wchodzili ... szkody
a wielkim księciem litewskim ... wyraźnie ... zawarowali, że je z nim
jako wielkim księciem a bynajmniej jako z królem
nie zawierają ... Też samo zastrzegł ... związki
Kniaź Fedor ... Lwowicz ... monarszych nowogrodzki (4). ... wyjątkiem dytałów ...
że byli ...

zał się król polski a wielki książę litewski
księciem ruskim, pruskim, mazowieckim, żmudz-
kim, allonnem posiadał ... de kraje ... król zaś węgier-
ski pisał się i od tych krajów, których nie posiadał (3), i t. p.

W związku ze ... zależeli i ... jest ... książęta
litewscy ... ale im ... radzieckiej, ... mniej niż ...
kniaziom z rodu Moskalom ... ufanoi
..., i dla tego nie dawano im w radzie
carskiej miejsca ... tylko przez ... do dworu przystęp mieli, tylko
... w świcie carskiej dostojeńst do-
stępowali (1).

(1) Opowiada to o carewiczach syberskich i kasimowskich Kotoszychin II. 12. o drugich rękopis Zółkiewskiego 187. pa-
rowu.

§. 60. Na prawach z unij wynikających
opierając się dzisiejsi Wielkopolanie słusznie
twierdzą, że król pruski, z którym ich te-
prawa, w skutek traktatu wiedeńskiego z r.
1815. wiążą, i powinien się na nie z
stanowiska polskiego a bynajmniej ...
niemieckiego zapatrywać, czyli że
w kwestyach polskich ani jako król pruski,
ani jako członek rzeszy niemieckiej, występo-
wać nie powinien. Też samo zjawisko
w dawnej się Polsce spostrzegać daje. Zapo-
biegając temu dawni Wołochowie, ażeby z
stosunków politycznych w które

... zapatrywać ... ani jako król pruski, ani jako człon-
ek rzeszy niemieckiej występować nie powinien. Zapobiegając ... stosunków politycznych

Rozdz. IX. Dwór monarchy.

§. 69. W cesarstwach wszędzie dwór w ten co w pierwszym okresie sposób, a dwór ten był w Moskwie najlepiej zorganizowany. W królestwach uszczuplonych pierwszy dwór względem ziemstwu, znowu do nich przez koronę wrócił. Jak w Czechach, z rzymsko-germańskiem cesarstwem blisko się stykających z łączących się korona monarszego majestatu blaskiem kraj cały nim olśniewała, i przodkowała ziemstwu, chociaż się na pozór zdawało że i owszem ziemstwo przodkuje koronie. Inaczej było w Polsce. Ta po zerwaniu dawnych łączących siebie stosunków cesarstwem korony na ziemstwie opartszy, dwór tak nią kierowała, że ten przez nią, a nie sam przez siebie nie znaczył, tyle miał rzeczywiście prawa, ile mu go dać raczyła wpływ wielki na sejmach i sejmikach wywierające ziemstwo. Środek trzymały w tym względzie Węgry. Zrazu więcej się do Polski, później zaś, mianowicie gdy pod panowanie domu habsburskiego przeszły, i więcej ku Czechom się nachylając, ich wszędzie między koroną a dworem równowaga się zważyły. Skąd powstało że korona czeska formami feudalnego rządu otoczona czwarty ziemstwo, przewagę nad niem dworowi nadawała; a polska na gminowładztwie oparła się szlachectwem,

miała tyle powagi ile jej sobie przez wpływ na sejmy zjednać zdołała;
węgierska zaś o tyle tylko władać krajem mogła, o ile pozwalała [illegible] ujęć z przywilejów przez stanom narodu nadanych. Wy-chojności Królów [illegible]. Wygodnie więc czeski, mniej wygodnie węgierski, a najmniej wygodniej dla siebie Król polski rządził. Atoli spostrzegli się Polacy i przez ustawę rządową r. 1791. koronę monarchów swych w tem prawie w jakiem ona dziś na skroni angielskich spoczywa monarchów przedstawili. Ciężar jej spadł na głowy ministrów, Król za oznakę związku i bezpieczności od wszelkich nagabań sejmu uznany, czyli za rząd kraju narodowi nie odpowiedzialny, nosił ozdob koronę po to, ażeby kraj olśniewał jej blaskiem.

§. 79. Gdy niektóry z wiadomych nam z domu drugiego służebników, jakimi byli

Podczaszowie, Krajczy, Stolnik i Podstoli, Cześnik, Koniuszy, wyszli na [koronnych] urzędników. Zostali też Sekretarze bez ściśle oznaczonych obowiązków, a pod wojskowemi urzędnikami między klejnotami Korony i Dowódca gwardyi celowat, zdużyli różni, konni i piesi żołdacy (1). W Czechach i na Węgrzech powtarza się wszystko w dawnym stanie: też same co niegdyś były dla urzędy, które się teraz na najwyższe sędziei na Dworskie i ziemskie podzieliły. Inaczej [illegible] w Moskwie, na której

szczególną baczność zwracając się, na kołoszycha drugiej księdze, sędzieś na Stojewa (w zbiorze dz. dzieła) badaniach opierając głównie. Przechodzi [rozpowszechnionem] znaczenie wyrazu Dwór rozważyć.

§. 71. Ten

: Tych według świadectwa Kromera kiedy ich służby w pokojach wewnętrznych niegdyś pełnionych ładzi monarszego urzędu, czyli pokojowy, pachołek na jurgielt-nicy.

(1) Lengnich II. 7.

Gdy na koniec Prowincyonalni bezwzględnie wszyscy w ziemskich się urzędników zmienili, pozostał sam tylko Marszałek nadworny, [illegible] znaczeniu w rządzie. 1791 nie zostawiła i tego w żadnym władz rządzie, [illegible] kiedy monarszy Dwór, który niegdyś wyłącznie [illegible] krajem, niczem odtąd nie był jak monarszego domu służbą.

Dwór monarchy.

v. 1573. w którym Kromer napisał swą "Polskę" wychodzącą coraz więcej na jaw rzeczpospolita, wywołała dworskie czyli, jak je w potocznej mowie wiadomo odtąd, nazywano nadwornemi urzędy od [illegible] koronnymi ziemskiemi, nadworne czyli dalsze urzędów, które rzeczpospolita niby delegowała od siebie na dwór monarszy, celem niesienia pomocy królowi w sprawach ważnych. Tamże więc sztukę ciągle odbywały, że [illegible] podniosły ją kiedy niekiedy, również zaś stale. [illegible] pierwszych, dla drugiej i trzecich osobno rozdziały poświęcimy. Tu zwracamy uwagę na to, że w czasach zebranych z ostatnim i bezpośrednim przestał dwór w dawnym stanie [illegible] już mieszkanie monarchy już sztukę znaczac, i na piętro (wierch, wierzch) się budziej na officyny (dworec), dzie- sielisko lec, wyrażał dali

mianowanie za panowania 1504, uszczuplało. Dodał albo łowami tak samo urzędem dworem i kwadrem (1); od roku zaś tego inne po kraju urzędy, i chociaż na dwór zaś

(1) Officia regni et curiae vol. I. 295.

fungować w środku między obydwoma ziemskie, będące zaraz rozwinięte

osobliwie odemnie nazwane tytularne,

najwyższego rządcy kraju, jako też siedziby tych którzy ... jego po różnych ... w oficynach rozlokowani biorach (prikazi), potrzebami nie fantazji i przeznaczonych na sprawów zarządem, a obok tego administracyą kraju zajmowali, dzieląc swe biora: które na wydziały (podała (?)), izba skarbowa, na dworze i poza dworem urzędy i ... zachowały stale lub kolejno. Jedne i drugie urzędy po części opisując, lub niepodobne przyczepię do nich cokolwiek im podobnego w słowiańskich bądź zachodnio-europejskich państwach zabaczy.

Skiór takich

64. 6. 9. 66

czterdzieści dwa kolegijnych wyrachować, i zauważyć, że liczba ich wielka ztąd urosła, iż każda część administracyi miała osobne swe, od drugiego niezawisłe, więcej mniej ważne biuro, które jakoby odrębne ministerstwo stanowiło. Dwory więc grodowe, patryarsze, zamożenne, które się miastami, sprawami duchownemi z kolatorstwa monarszego wynikającemi, i skarbowemi (1) opiekowały: były też osobne dla pewnych krajów, lub nawet służb, mianowicie wojskowych, przeznaczone biura (syberski, sędziecki prikaz, kazeński dworzec): były na koniec, takie które nad ważniejszemi biur tych urzędami (kassa czyli tak nazywany prikaz bolszoj kazny niech służy za przykład) miały nadzór (prikaz bolszago dworca). Dworcowe szczególniej biuro, tem się od nich różniło, że nie tylko na dworze lecz i za dworem władzę swoją rozciągało. Na dworze zajmowało się zakupem materyałów dla dworu potrzebnych, ludziom przygotowywało pieniądze przez Cara tytułem jałmużny rozdawane, zawiadywało stołowemi, zbierało opłaty czyli czynsze z dóbr stołowych moskiewskich przypadające. Za dworem zawiadując dobrami carskiemi, wyręczało się osobnemi, sobie podwładnemi biurami, między któremi dworzec w Nowogrodzie z Dworcami na [illegible] w Nowogrodzie z Dworcami na [illegible] wymienione celowało. Zgoła czem jest dzisiejsze ministerstwo dworu, tem było rzeczone dworcowym nazywane biuro, gdzie należy być do zauważyć należy, że ich rangi czyli wyższości w ogóle, co ważności biur [illegible] skład jego niż innych.

(1) Zamożenne od zamorna (wdańcie celna) dochodów nie stałych pilnująca izba.

prezydencya wyrażała. Jedyni któ[r]o-

Bojar, Drugimi Okolniczy, innymi
Djak dumny albo zwyczajny, pierwsze- niej. (i ... marszałkaja podała Carycy)
w innych znowu Stolnik, Stryapczy i t. d. (Po- sce zaj- mował.)
waryszami ich bywali Djakowie dumni
lub zwyczajni, a Pomocnikami Podjaczo-
wie. Która z dwory sprawo- [z]atoli które Dozorowała że
wał z Bojarem Dworcki, Okolniczy i du-
mny członek z kilku Djakami (1). Urzędu
czyli klassy, czyli stopnia
urzędnikom ludzieś rangi
przekraczać nie było wolno. I dalej Stryapczy
nie mógł być wziętym na urzędnika przy
przełożonie i t. p.

(1) Kotoszych. I. 12. 13. VIII. 4.

(1) Kotosz.: I. 8. V. 3. wychodi p. w. dwor gosudarew.

(2) Dosyć nawet proto-koły z lat 1632–1682. Patrz Wiskadi

67

§. 72. Opatrujące potrzeby dworu jedno biuro szafarnią się (żytennoj dwor, spichrz), drugie sołodem (kormowoj dwor), trzecie pieczywem chleba (chlebnoj dwor), czwarte piwnicą (sytennoj dwor, miejsce gdzie się miód syci), piąte szatnią czyli garderobą (kazennoj dwor), szóste na koniec stajnią łu-dzież końmi carskiemi, zimą i latem od-prawianemi (konjuszennoj dwor, potiecha na zwierzi), zajmowało. Na przykład, jako każde z tych biór odbywało służbę, weźmy na uwagę ... jednego z grona swego urzędnika, któryby w czasie obiadowej go-dziny dopilnował tego, ażeby w sali jadal-nej klucznik Dworecki dobrze usłużył monarsze. Dworecki stał przy kredensie do którego przynoszono potrawy, odbierał je od Podkluczników i Kluczników, oddawanemu Stolnikowi, ten zaś Krajczemu, dla pasiowania i Strapczych, a ten znowu Stolnikowi je przed Carem i Carycą po-dawał (1).

[illegible] solowe i szatnie biura. Pierwsze zajmowały się w kuchni przez należącego pod swój zarząd technika przyprawy pokarmów, delegowało następnie przygotowania kolej pewną, w tem zachowując [illegible].

Drugie czyli szatnie biura, z fun-duszów na to przeznaczonych, których się administrowaniem zajmowało z należyt... się samo, na bieliznę i stroje dla monarchy po-trzebne zakupując, majstrom je w sobie biura swego (masterskaja palata) i pod swojem kazało sporządzać, a kiemi z nimi się rachowało i opłacało ich.

Ponieważ na każdą uroczystość osobne, a zwłaszcza szatnią i czapkę, brał Car przychodzący, i przychodziwszy te wydając ubiór urzędnikowi i od niego odbie-rając protokularnie (2), nie mało z tego po-szatnie przechowywało biuro, więc nadu miało zajęcie. Lecz przejdź-my pojedynczo wspomniane tu urzędy, i w czem podo-bieństwo z urzędami naszych Starzan miały, poszukajmy.

(1) Wyraz podała znaczy w słowiań. pałac.

Rozdz. Dwór monarchy.

§. W drugim dziale tego dzieła (§. 23 nast.) wykazaliśmy ważność dworu w zarządzie kraju, i nadmieniliśmy o tem, że z ziemstwem, zapowiadało ważne na przyszłość dla administracyi zmiany carów i królów, ciemnymi [illegible] zmiany. Nie miało to miejsca za Karpatami u tych Słowian, którzy wcześniej cerkwi byli zmiany, że wszędzie prawie Rossyi na najwyższy, zasady wywiedziono dawne znaczenie; co sprawiło że się w rossyjskim dworze koncentrowało ziemstwo i wiecz, i że on był administracyi całego kraju ogniskiem głównem. Dwojako pojmowano go: dwór albowiem niższy z potrzebnym do utrzymania go zarządem, nie monarsze, ludzie zawrad kraju znaczyło w pierwszem znaczeniu wrzyty na wierzch (werch) czyli po dzisiejszemu mówiąc zajmował monarcha z rodziną swoją zamieszkujące, górną część jego (która się wierzchem nazywał), a dolną czyli parter dla służby przeznaczając, i ci zajmowały ciura (prikazi) ludzie których izby (podała,(1) sydziaty), dworami też i dworzanami nazywane. Z których, jak wrzekliśmy, umieszczonych i jednę się potrzebami dworu przeznaczonych, na te potrzeby kandufrom, administracyą kraju zarządem, drugie królowie przeznaczony wielkim, (prikaz) kalerząt, dworcami zajmowały. Kilka szczególnie, o których i drugich [illegible]

66. 68

dnicy i posługi na nim czynili. Ci więc właściwie (wymienię ich niżej) zwali się nadwornymi (officia regni et curie r. 1504. vol. I. 345) czyli zwać powinni byli (wyrazu zbliżając się nadwornym) do urzędów nie zaliczały, opisując czyli figurujące na dworze urzędy po szczególe opisując, zacznę od Marszałka i zbliżyć się do polskich, czeskich i węgierskich mieć zbawiona względem.

(1) Zjedop. 44. i 194. Kniaźki Stolnik

Sprawa krajowa między

sędzie dłuższej

i głównie się na Okołoczyki... Sędziego na Wojewa (w Edazn... do dzieła Wichodi) opierając badaniach odgłosi urzędników rosyjskich

właśnie przez swą czasów, czyli na dawne bojarzy do urzędników najmu z jego powodu.

a) Stolnik.

s. 73.

Już pod rokiem 1220. 1230 wspomniał Nestor (1) o Stolniku, nie opisawszy znaczenia jego. Kotoszychin powiada, że urzędnik ten gdy monarcha z posłami panów obcych lub Bojarami ucztował, do stołu stawiał i trzymając na rękach podnosili które od niego Krajczy i Okolniczy odbierali. Tamten stawiał podniesione wprzody przed Carem, ten stawiał go przed posłami. Nie przed Carem, Stolnika zbiera używał do rożnych poselstw wyższego rzędu monarcha. Jednak w poselstwie wyjeżdżając dawał posłom. Dało jego drugi na Towarzyszów za dworem lub na dawnego na urzędzie za Stolników do pisarzy na biorach osadzał. Także i rzeczy dochodziła między liczba. Także i ... polscy Stolnicy w czasie uczty które na zajutor. Po koronacji Król dawał czynili: jeżeli się ... na wspólnie jej w tych imieniu nie stawili, wtedy swoich spełniał jej urzędnik.

b) Spalnik, Postelnik.

dnik. s. 79.

Większe miał znaczenie Spalnik

który Cara rozbierał i ubierał. Sędzie Postelnik, który

staranie miał o monarszej pościeli. Pierwszy do mężów liczył się radnych, drugi prócz monarszej do spraw sekretnych chował. Oba w izbie samej co monarcha sypiali komnacie, itakowi także sam się na spoczynek udał (1).

c, Okolniczy.

§. 75. Tamo najwięcej oznacza że urzędnik [na dworach monarchów] ten, po raz pierwszy ile mi wiadomo r. 1356–57. wraz z Cześnikiem (Czasznik) wspominany (1), miał zdaje swą nazwę, że się nadzwyczajnie około monarchy znajdując, spełniał jego rozliczne najczęściej sądowe zlecenia (2). Naprzód jeden bywał, później bywało ich wielu. Przetrwał ten urząd aż do Piotra W., mając z dzisiejszym urzędnikiem do szczególnych poruczeń, a dawnym węgierskim Personalem, wiele podobieństwa.

d. Strapczy.

§. 76. Tego urzędu znaczenie z samego wyrazu od-gadnąć łatwo: strjapat bowiem znaczy "spełniać jakąś bądź powinność". Więc też urzędnik Strzapne u Czechów w wieku XIV zwany strapa-rza w prywatnej lub rządowej zarządzającego gospodarstwie znaczy, zastępował niekiedy Komornika na sądach (3); na dworze zaś moskiewskich Carów do potocznych monarchy usług używany bywał. On, według Kotoszychina, gdy Car bądź do cerkwi, bądź na radę, bądź na wojnę, lub na zabawę jechał, nosił przed nim berło, w cerkwi zaś trzymał mu płaszcz

(1) Na zachodzie, jak Du-Cange wskazuje, Dormentarius, sypialni przy klasztorach dozorował; Cubicularius zaś i w Polsce (r. 1447 w Bandtk. jus pol. 20. Cubicularius supremus, Sędzia r. 1450. w Rzyszcz. II. 920. Cubicularius [Praefectus cubiculi u Lengnicha III. 10.4.9.]) znany, ale ważnych urzędników jednaczył w sobie.

(1) Akt. istor. I. 2.

(2) Porown. Du-Cange p. w. Proximi gdzie czytamy: qui circa principem versabantur.

(3) Ustanowieni czeskiej prze-gni z r. 1305. w Czas. III. 3. str. 60, XI. 1. str. 47. Jungmana słown. p. w. strzapne.

które się trudno oznaczyć dają.
szedł różne koleje, ...
liem i Ochmistrzem, tudzież potem Skarbcem prawentowym, i w tem znaczeniu brany stanął wyżej od pierwszego, zbliżywszy do Podskarbiego nadwornego. Ponieważ skarb carski prócz dóbr miał różne zakłady finansowe, które przez swych urzędników sprawował, więc stojący na ich czele Dworski stał się też nazywał, i był wielce szanowany. Tylko jako zaś do wojennych nie należał wypraw, jako Dworecki zaś w znaczeniu Marszałka i Ochmistrza brany, rzeczywiście, ...

... z dowodów które w §. 37. tomu drugiego zebrzyłem, Γ w wieku XIV. i XV. za Karpatami, a w XVI. XVII. w Moskwie ...

że zmianki jakie o dowództwie jego nad wojskiem uczynił Nesztor wnosimy, że miał Dworski z Marszałkiem polskim za Piastów, który też (według uwagi w §. 37. przyp. 4. zrobionej) niekiedy dowodził wojskiem, podobieństwo.

10/ Potwierdzają i w poprzednim przypisku wspomniane źródła, które w tym co Marszałka, stanowią Dworskiego, i Dwornika zdarzenia. Widać też

Γ że się i z czeskim Ochmistrzem stykał. Gdy w L wypada stąd, że on

zaszłe zmiany które również z ziemskimi jak Dworskiemi urzędami pokazały Dworskiego, mały ... więc Dworu też i całego kraju (ziemi) ... urzędnikiem, i niby polskim Marszałkiem koronnym został. Co większa, dworu carskiego sprawy pilnując, skarbowego też urzędników wykierował

się Gdy atoliwiem

skarb carski prócz

doba niad rozliczne zakłady finansowe, któ-
re przez swych urzędników sprawować się
stojący na ich czele Dworeckimi się zwą, a
nawet Dworeckim - Wojewodą, jak niżej[1]
zrein swoim opisując poważnie, nazywać. Kro-
nie Dyplomatowi rzecz tę potwierdzają.

(1) Podobne koleje zachodzi Curialis, o czem ponie Du-Canges prze-
gredt.

w §. 37. i 57. tomu drugiego rzekli). Toteż, czyli Marszałkiem też i Ochmistrzem, i według owczesnego zwyczaju równie cywilnym jak wojskowym urzędnikiem [illegible] mężem, skąd się jeszcze, jak w następnym tego dzieła porzącze tomie, zdawnym urzędnikiem. [illegible] Pod jakakolwiek atoli obiawił się on na Rusi nazwą, nigdy się nie podniósł tak wysoko, jak się Marszałek i Ochmistrz w Czechach i w Polsce [illegible] nadwornego posunęli znaczenia według niemieckiego zwyczaju, Marszałka (1). Różnica atoli była między [illegible] Czeslii koronnym [czyli nadworny Marszałek] Ochmistrz [koronny szedł przed nadwornym:] przed Marszałkiem [illegible] a w Polsce [illegible] Ochmistrzem się, który u nas był urzędnikiem dworskim, lecz Marszałkiem [illegible] jeden i drugi nazywał. Od [illegible] znowu (od Ochmistrza i koronnego Marszałka) różnił się Marszałek ziemski, Czechom w tem co u nas znaczeniu nie znany urzędnik.

[on sam]

§. 79. g, Koniuszy

Również w tomie drugim (§. 33) [illegible] od nas wspomniony koniuszy nie pośród ani na Rusi ani w Polsce wysoko, a pośród w Czechach i na Węgrzech. [Tam atlaniem tylko co Marszałek, a tu naprzod tylko co polski Podkomorzy, następnie zaś tylko co [illegible] znaczył (1).] Jeszcze w r. 1526. istniał na Rusi Koniuszego urząd (2), lecz gdy [Bojarzy] sprawujący go przy carze Teodorze Iwanowiczu [illegible] wszechwładnemu (mówi Kotoszychin VI. 6) stron[illegible] opanował, przedo zaraz niemal [illegible] marszałek urząd na [illegible] zawadzający [illegible] Węgierski koniuszemu i Marszałkowi [illegible] polityczny w [illegible] tem miejscu gdzie się sejm-

(1) Landesmarschall, Hofmarschall, Eichorn §. 445.

(1) Du-Cange p. w. Agaso. Cynos. p. w. Agazones.

(2) Bojarski koniuszy w Nowogr. Leh. 149.

70

i sulnię, a w czasie zabawy miał pieczę o jego zbroi (pancerzu, szabli i sajdaku). Stariba jego niższego była rzędu, co i z tąd widzieć, że go między Car do takich co Stolnika, lecz do niższych za Dworem pełnić się mających używał posług. Głowa (naczelnikiem) więc mógł być, ale wojewodą między.

§. 77. e, Djak, Podjaczij

Ludzi co się na piśmie znali, i dla tego byli zdolni Djakami nauczenia się śpiewać z nut zdolni Dja. nazywali, (jakoby Dyakonami) nazywali, po cerkwiach się ro- ci na dworze mieszkali carskim (Djakonami jak i na dworze, śpiewacy). Z nich odznaczający się zdolnością szli górą, i byli używani po biórach jako Pisarze (Djaki Dworcowie, prikaznie) ⌊ do pomocy im dodawani, i przez nich z formami pism urzę- dowych obznajmiani ludzie Podjaczymi (jakoby Pod Djakami będący) się zwali. Zdatniejsi z odznaczonych towarzyszyli urzędnikom na prowincyą do zarządu krajem ⌈ wysełanym, a najzdatniejsi, w liczbie czterech lub czterech w carskiej zasiadali radzie, zwani bywali przeto „Dumnymi ludźmi.”] wspomniony w nowogrodzkim dyplomacie (2) Wieczny Djak Pisarza wiecowego znaczył.

f, Dwarecki, Dworski, Dwornik.

§. 78. Znany z drugiego tomu Dwarecki czyli Dworski na Rusi w XIII. a za Karpatami przez Węgier gdzie go nie- znano w XIV. (się ...) pokazał (3). Prze- glądał wyszapił

z których Karamzin (nazwa rejestr do- tego działu p. w. Dworskie, Dworeckie) zebrał roz- ważywszy, wypadł mi wniosek, że urzędnik ten ... przez ... przez ... na Rusi też same co w Polsce i Czechach (według tego cośmy

] Szanowano ich wielce. Gdy wjeżdżał na Kreml, gdzie Car mieszkał, nie godziło się wjeżdżać wszystkim, lecz zostawiwszy powóz (lub miejsce wierzchowca) pod Kremlem, wchodzić na ... tym czasem wyjątek w tym względzie dla wysłabionych wiekiem urzędników Djaków i Podjaczych uczyniono, szczególnym wyróżnieniem zwany.

⌊ a według Kotoszychina co Referendarze/

w tymże,
⌊ według zeznania Staniał. Żółkiewskiego, co polscy Pieczętarze, szali sku- pniu (1).

(1) Zbh. zakh. 124. Kotosz. II. 4.

(2) R. 1456. Akt. gabr. I. nr. 59.

(2) Dowództwo mi- ał nad księże nad wojskiem, Nestor. Ljet. 180. 181.

∅ w statucie króla wspo- mniony pod r. 1388. 1411. Dwornik urzędnik we wsi

(3) Dwareckiemu, Dworskiemu, oddał r. 1240–1245. książę zeszli Dowództwo nad woj- skiem (Nest. Ljet. 180. 181). W dyplomacie kormiakim ⌊ r. 1398 wyrażono się „nasze- go Królestwa Dworskim” (w Mon. 232), z r. 1433]

≠ w statucie wisia- ckim mowa jest o Dworniku w kraju i na dworze książęcia urzędującym, a w ∅

⌊ pochodzącym z

⌈ lub w posełstwie do obcych państw

] swój „nasz Dworski” (tamże 379), z r. 1434. od Dworu Pristaw, z r. 1444. Pristaw od Dwora nasz Dworski (tamże 379. 428).

odbywał utrzymywać i nie pełnił; obowiązany; [illegible]. Niegdyś miał o kwadratowego [illegible], gdy w czasie wojny odbyto go w obozie, sądził wyłączną sprawę, czem jak z stat. wiśl. wiadomo zajmował się w Polsce Podkomorzy [illegible]. Zkąd się pokazuje że [illegible] obcych ani żeli z urzędem tym wcielił wszelkich obowiązków [illegible] pilnować [illegible] sforzańskim komisarzy, nie miał takiego co w zachodniej Europie znaczenia (1)

~~Prowincyonalni.~~

~~Z prowincyonalnych jedynym był Klucznik, który z ziemstwa na dwór się dostał. Opróżnione przez niego miejsce wnet zajęli urzędnicy [illegible], bądź dawni w poczet wojskowych niegdyś wchodzący, bądź nowo teraz, jakimi był [illegible], Gołowy i Cześnik, poznamy ich z ziemstwem się wydzielający, obrzędniowszy, lecz atoli miejsce prowincyonalnych urzędów zajęło teraz wyłącznie.~~

Dwor monarchy 6. 70. 71

~~(1) Dawny wykaz Oleśnickiego 49. Konsc. p.w. [illegible]~~

(1) Du-Cange p.w. Comes stabuli z ustawami węgierskiemi, które Oleśnicki s. 49. wskaże, porównany.

wszystkie ziemiany były poważne.

Rozdz. X. Dwór monarchini

§. 80. Za panowania w Czechach i na Węgrzech domu należącego mniejszą niż dawniej dwór królowej odgrywał rolę.(1) Zwyczajowi niemieckiemu należy przypisać, z których cesarzowe, [illegible] dla siebie wyłącznie przeznaczoną służbę (fraucymer) używały, wspólny z małżonkami dwór miały, działać w tym względzie (według uwagi w §. 24. wspomnianego poprzedniego zwyczaju) los niemieckich niewiast, które nie tyle co przez prawo niemieckie uprzedmiotowane nie bywały. [illegible] o królowej [illegible] węgierskiej to tylko nadmieniono, że Kanclerzem jej czyli Sekretarzem jest Biskup Weszpremski, który ją też koronuje, i że gdy pierwszy raz przybędzie do kraju, nawet [illegible] się jej na podarunek pieniężny (2). O czeskiej [illegible] wiadomo, że głównym jej urzędnikiem jest Podkomorzy, który [illegible] [illegible] dochodami z miast [illegible] zapisanych pochodzącymi zawiadował, Kanclerza też przy niej obowiązków pełni.

w wielkich rozmiarów. Małżonka Zygmunta I. z domu Sforza, miała [illegible], który [illegible] ju, więc korzystając z sposobności, władzy bezwiednie na [illegible] w umowy [illegible] węgierskiej, że dwór swój do dziedziczenia zaprowadzając. [illegible] wola jej [illegible] Nastąpił coraz więcej dwór

(1) Blaskovits §. 56. Virozsil w rozpr. IV. str. 32. i nast.

(2) R. 1354. Succamerarius reginae Polamet, r. 1370. magister curiae reginae, u Kryż. III. 243. II. 319. 390. [r. 1431. Succamerarius reginalis.]

(3) Panowa §. 50. II. tego Działu, r. 1496. formosa de Warszowia conjunx Stanisl. Gamrath alias puella nostra curiensis, u Kryż. III. 358.

(4) Patrz artykuł J. Lipiński w Bibl. Warsz. r. 1846. IV. 639.

§. 81. Dwory królowych polskich za ostatniego z Piastów, i pierwszych Jagiellonów głównie, stali na ich czele Podkomorzy i Marszałek (2) i [illegible] z krajowców do [illegible] i jak niegdyś [illegible] od dzieci (3). Żona

Naprzód (r. 1518.) dwór z samych złożony Włochów, następnie (r. 1521) i z Polaków, przy ołtarzu złożony (4).

tem ściśniając, baczono głównie na to,
ażeby oszczędzić ile być może
najmniej z rodu swego miała Dworzanek,
Dworzan zaś z samych tylko Polaków składały
dobierała sobie. Skromniejszy niż był

Szedł na czele jej Dworzan-Włochów Podskarbi, po którym szedł Sekretarz, i liczny poczet mniejszej służby (między którémi się też i błazen znajdował), a na czele Dworzan-Polaków Marszałek dworu występował, w końcu zaś szedł Odźwierny (1) starszy i młodszy.

Służba żeńska z włoska, z miarą niż panien, ze dzieci niewiast starszych, (którą niewiasty panien czwórecki) a polska z ma... tylko i panien składała. Wszystkie bez różnicy były stanu szlacheckiego, (między matronami pokojowi, kapłe... występowała) i wszystkie z skarbu królowej bywały płatne. Szedł na jego czele Ochmistrz, który berło przed monarchinią nosił, i Ochmistrzyni, przełożona nad służbą niewieścią. Po nim szedł Kanclerz czyli Sekretarz królowej, a po nim Podskarbi, Cześnik lub Podczaszy, Krajczy, Podstoli, Stolnik i Kuchmistrz, Koniuszy, Kredencerz, Szafarz, Odźwierny. Bezzwłocznie na tron wstępującemu Władysławowi IV. pozwalano w pakta, że dwór swój ustanowi według woli swojej pokazałości według woli swego ... urządzi. Następnie coraz więcej dwór monarchini ściśniając, baczono głównie na to, ażeby oszczędzić kraju, ażeby ile być może najmniej z rodu swego miała Dworzanek, Dworzan zaś z samych tylko Polaków dobierała sobie. Dwór ich

(najmniej się z Ochmistrza i Ochmistrzyni, Kanclerza i Podskarbiego, składał. (2)

Skromniejszy niż był dwór małżonki Zygmunta Augusta.

(między któremi się też i błazen znajdował),

jak mówi Kromer

(do jego Stolnik starszy i młodszy),

(1) Portulanus, na Węgrzech zwał się Janitorum regalium Magister i był urzędnikiem koronnym, czyli t. w. Janitor. Dwaj odźwierni Królowej dworu urzędnicy wysokim bywali, jak na owe czasy, płatni: pierwszy brał na kwartał, licząc na dzisiejszą monetę, po zł 550, drugi po 1500.) [Rękopis w Bibl. Warsz. t. 16. IV.]

2) Lengn. II. rozdz. 16.

+ Patrz oświadczenie w Bibl. Warsz.

t. 1673. vol. V. 170. nsp.

§. 82. Dwór Carowej moskiewskiej, miał na usługach chłopców małoletnich (żaden nie mógł więcej nad dziesięć lat wieku liczyć, po skończeniu ich na dwór carski przechodził) których w liczbie dwudziestu służbę Stolników pełnili. Prócz tych była nieograniczona liczba chodzących na posyłki. Jedni i drudzy zdali w drugim i trzecim służebnikach carycynych urzędów. Pierwsze zajmowała Bojaryni, która skarbu i pościeli doglądała, drugie Krajczyni zajmowała miejsce i za sprawy fraucymeru rządziła. Po Stolnikach szły w godności Majsterzyce, to jest szwaczki i hafciarki, bądź wdowy, bądź mężatki, bądź panny, brane z pośród ludzi dworskich (z czci (głównie wyższej ceny) mających. Po nich Pościelnice, Pokojowe Carowej i Rogarynian poście bające następowały, brane także z dworskich, ale rozleglejszego czynu ludzi. Po nich szły praczki, które więcej niż dzieci znaczniejszych. Po nich których na posyłki używano. Pościelnic i Praczek ogromnie było, sypiać kolejno u Carycy w wierchu, a winne były gdy się monarchini z carkami przejeżdżała, jechać wespół z Pościelnicami i Praczkami wozu karety konno. Liczba tych niewiast do tysiąca dochodziła (1).

(1) Kotosz. II. 20.

(z uwagą na dzisiejszą rodowość zakorzenioną i gminności serbskiej, ludzkiej)

Rozdz. XI. Ziemstwo [urzędnicy ziemscy, z po-

§. 83. Państwa słowiańskie, poglądem na gminę, podzieliwszy się na pewne, z domów poprzednich wra- dzone, przestrzenie, [z czasem i niemal, [zamienione je duchowi czasu odpowiedniejsze lub sobie dogodniejsze, [illegible]: skąd powstało [illegible] w Polsce i [illegible] z gmi- [illegible] nowładztwa gdy się u Czechów na [rozwiniętego nowo] szlacheckiego [illegible] ziemstwo, które [illegible]

[illegible]

germańskiem cesarstwie ziemskiej zwierzchności (Landeshoheit) wykierowało się (1) [przedew ziemstwo [illegible] w tym ale w tym rozdziale [illegible] [illegible] opi- sane będzie. Tu [illegible] o czesnem ziemstwie [illegible] zupełnie pominąć z tej [przyczyny] stosownie zaledwie [illegible] ny że [nie mogąc] niektóre [illegible] urzędy, a mianowicie Burgrabiego najwyższego i Hetmana godności, niejako z ziemskiemi urzędami Po-

(1) Eichorn §. 282–3. 290.

Węgrów/ Winienem czytelnika ostrzedz i o tem, że chociaż
lahów i szczerności.

z r. 1791. przez prawo o straży policyi w Czerwcu tegoż roku uchwalone

jak (polskie ziemstwo) da angielskiego (znowu zbliżywszy)

zbliżyła

wydały przez się nowe władz życie w administracyi utrzymała
krajowej, gdyby się była

(iunąż jakąś podobnąż sobie ustępującą naśladownictwo będzie.

polskie ziemstwo, naj-
lepiej się rozwinęło, atoli
i jemu daleko było do za-
stania tem, czem dziś
jest angielskie(1), w którym
urzędnicy do staro-słowiańskich
Wojewodów i Starostów podo-
bni (Lordlieutenants, Sheriffs, Coro-
ners) zasiadają; w którem
sądy pokoju (justices of the
peace) z urzędnikami tak
ziemskiemi jak i grodowymi rządami
szczególności majątkowe, wielką od-
grywają rolę; w którem na-
koniec sądy przysięgłych (Con-
stables) w Europie najpierw u-
pojawione, miej-
scowe Starostów zajmują. Ustawa rządowa

ponieważ usta-
wa ta upadła,
przeto ziemstwo,
utrzymane w nie-
pamięci, już więcej,
jak się zdaje, nie
powstanie, i przez

(1) Porówn. Darstellung der inneren Verwaltung Grossbritanniens von L. Freih. v. Vincke. Berlin 1848. wydanie drugie.

na nowych się zasadach oparta, przeto obu rząd głównie na uwagę zwraca, jak w nich za pośrednictwem władz prowincyonalnych administrować dwór krajem zdoła, a o Czechach i Węgrzech krócej, rzecz o Kamegach i Niemcach mniej, opuściem.

§. 84. Zupełnie w kształt, jak z poprzednich tomów tego dzieła wiadomo, zaniechana, przez Kasztelana i Starostów i rządzona, zamieszkiwała lud i szlachta, opola [1] wzajemnie podzielona wem. Gdy rycerz nad włościaninem z przyczyny, że się więcej od niego jak w §. 99. tomu drugiego (poprzedniem) wyrastać krajowi brał górę, z wtedy coraz więcej nadwerężany organizm opola groził mu rozprzężeniem, co też w XIII. nastąpiło wielu (2). Odtąd dla samych tylko spraw granicznych schodziła się razem z ludem i ona też na wiecowych zebraniach rej wodziła głównie (3). (na co w §. 90 tomu poprzedzającego uwagę czytelnika zwróciliśmy)

w opolu zamieszkała szlachta, mało się odzywał lud, choć jeszcze wspólnie przybywał na obradować publicznie, więcej że szlachta (1).

Niezastosowała do potrzebę nowej organizacyi podziału kraju, zwłaszcza gdy poza krańce i Małopolska posunięte się granice państwa opolów nie znały, a gdy i nowej nomenklatury dla (gdyby im je narzucić chciano, nie byłaby ta nomenklatura dla nich nawet) Czerwonej Rusi, która granice swe przez opola opatrywać nie mogła skutecznie. Uznano więc bardzo słusznie zerwać od wieży podziały ziem, czyli podzielić kraj na powiaty, co też mogli już za

(1) Markami (marchiae) latopisarz Odona ś. u Pertz XIV. 777. nazywa.

(2) Porówn. Przew. Dzieje 264.

(3) Porówn. tego dzieła II. 6. 66.

ziemstwo 1.

~~Ziemstwo i urzędnicy ziemscy.~~

§. Rząd, uważany jako polityczne ciało, ma swoje organa, przez które obrotem spraw publicznych, na dworze wszy[stkie] [stołu] dan-rem, kieruje. W tym celu podzieli kraj słowiański [jak] pewne, już w §. [...] pierwszego na- ponikniono od nas przestrzenie, [...] z czasem jej na inne, duchowi czasu odpowie- dniejsze lub całkiem dogodniejsze, zamieniając, rząd inną wziął obrót węgierskie, polskie i moskiewskie ziemstwo [...] inny im administra- cyą nadaje. Zmiany takiej doznały Czechy, Polska i Węgry w XV. a Rossya w XVI. wieku, na kraje, województwa, i lepiej teraz urządzone komitaty podzieliwszy swe państwa, i podziały te pod główny zarząd nieznanych nam dotąd Hetmanów, ludzież zna- nych Wojewodów i komesów poddawszy. Co wielki wpływ na wywarłszy rozwinęło się rozmaicie. rząd kraju ale nie wszę- dzie wywarło. W Czechach atoli ziemstwo pozostał w zasadzie nie odmienny, i jak wprzód dał sam co i wprzód i teraz na formach się feudalnych opartszy był z krótkim[...] Na Węgrzech zmienił się w tyle, że w nowo [...] zamieniowanych krajach gminy [...] urządziwszy się zewnątrz- nie po szlachecku, inną miejsce postać rzą- du niż węgierskie otrzymały państwa. W Polsce [...] porządnie roz- winięte po szlachecku ziemstwo [...] nową organizacyą [...] administracyi krajowej sprawowało, różną [...] tych państwach organizacya krajowego rządu

a w Rossyi [...] ważny rząd gminny w ciaśniej- szych krajach zamknął dworskich urzędników [...] Ponieważ więc w dwóch

przewidzieć było łatwo,

że zmieniony zakres działań opola, mimo jego rozgałęzienia po wielko-, Małopolsce i Czerwonej Rusi (1), nie da się już rozciągnąć żadną miarą, gdy nie ma sił potrzebnych do życia; albowiem, po rozwinięciu nowego prawa granicznego, zupełnie opole z pamięci swej wyparłszy, czyli wydzielnie dla bodu [illegible] szlachta, zaczęła zupełnie nowe, ziemstwem nazywane, stwarzać opole. Łatwo się po więcej (po więcej) nań zbierając, czyli gdy obradować przychodziło, się na to nowe opole zgromadzając, wskazała przez to samo jak się ziemstwa tego punkta zborne nazywać mają. Stąd już może za czasów Kazimierza Wielk., a niezawodnie za Władysława Jagiełły powiaty i około ziem i księstw stanęły (2). Wśród podziemi swój zarząd najważniejszy, jak na owe czasy, urzędnik, który się wojennemi zajmował sprawami, wojewodą (3) jak wiadomo nazywany bywał. Od niego przezwisko miano województw, w całe ziemie i księstwa. Każdy miały powiat, lub dwa ich albo trzy, miały swój gród sędziowy, a kilka ich lub nawet wszystkie w jednem województwie leżące miały do trzejmikowania wskazane wspólne miejsce. Po drugim podziale Polski (1793) uchwalono, aby się jedne województwa na powiaty a drugie na ziemie dzieliły: co wszakże, z przyczyny i trzeciego

Dawne opolach wnia[illegible] [illegible] w Pierw. dziej. 223. [illegible] Osiadania a niem

w umowie [illegible] (r. 1374) wspomnione, i po raz pierwszy zamknięto

(1) w wielkopolsce z czasów Łokietka pochodzą na [illegible] latach się 1297. 1298 (u Rzysz. II. 142. I. 160), a w Małopolsce na 1328. (u Kodeksi III. 186) [illegible]. Na Czerwonej Rusi były ziemie, a w nich leżące dobra, jak ak r. 1351. (u Lubr. IV. 191. [illegible]) z[illegible] miały sędziów opolnych.

(2) Porown. §. 94. i §. 95. I. tudzież §. 5. II. tego dzieła. i §. 14. Stat. Warsch. in quolibet districtu seu jurisdictione alias powiat.

(3) W dawnych Anglikow urzędnik podobny nazywał się Earl (§. 467. I. tego dzieła) dziś Lord Lieutenant. Porown. [illegible] 6. [illegible]

jej podziału ~~kraju~~, nie przyszło do głosu (1).

(1) Zobacz ~~o~~ podziały kraju o których się mówiło w Lelewela ~~N.~~ Dziele Polska dzieje i.t.d. I. 208. następ.

~~Kasztelan.~~

~~5. Żupan był pierwszem ogniskiem towarzyskiej społeczności, a drugiem był kasztel, który samca niepotrzebnym uczynił. Grając ~~w~~ ważną rolę w opolu stawał się sam ważniejszy, gdzie okoliczność wymagała większej obrony kraju. Kierujący tym kasztelem urzędnik~~

§. 85. Według średniowiecznych pojęć dbał głównie rząd o bezpieczeństwo kraju, skarb i sądy, i w tym celu powadził ziemie i województwa urzędami ~~[illegible]~~ posadzał czynnymi, którzy ~~[illegible]~~ do pilnowania spraw wojskowości i policyi, tudzież skarbu i wymiaru sprawiedliwości wchodzących przeznaczył. ~~[illegible]~~ Kasztelan, wojewoda i Burgrabia ~~[illegible]~~, a dochodami skarbu ~~[illegible]~~ Starosta się opiekował. Dygnitarze byli to główni dygnitarze ziemscy, i nimi aż do wysforowania się na Senatorów ~~urzędników koronnych~~ pozostali. Niezabawem liczny poczet tak dawnych ziemskich urzędników jak i dworskich sług (wyliczyliśmy ich w §. 33. 38. 49.) ustąpił drugiego, poszedł w górę, a miejsce ich opróżnione zajęli albo wcale jedni, jak ~~[illegible]~~ albo mało dotąd znani ludzie, których ~~[illegible]~~

~~[illegible]~~

~~[illegible]~~ krajczy ~~[illegible]~~ w jedno od ~~[illegible]~~ z Trukczaszymi (Strukczaszym) ~~[illegible]~~ r. 1436 ~~[illegible]~~ Kromena ~~[illegible]~~ koronnymi się znaczyli (officiales regni Poloniae) ~~[illegible]~~ do pilnowania według ~~[illegible]~~ głównego zamku lub miejsca swej powagi ~~[illegible]~~ r. 1673. ~~[illegible]~~ a ziemskich przemieniani ~~[illegible]~~ grodzkich i mniejszych czyli dzierżawcy ~~[illegible]~~

tudzież Kuchmistrz (1) [illegible]

Zajmował się jednem i drugiem

(1) Na pokoju brzeskim r. 1438. z Krzyżakami zawartym podpisali się jako dworscy urzędnicy (officiales curiae) Magister coquinae, Dapifer Vol. I. 130. ~~[illegible]~~ Kromer (resp.) Structor mensae quem incisorem vocant, wyraża się.

Jeżeli r. 1455. Incisor Regni. Przyp. III. 418. O nim Zygmunt I. r. ... w Racz. 220. mówi Structor mensae nostrae, w Zatytułowanego Orędzie do Szwecyi Trukczaszym zwany.

Ponieważ ~~[illegible]~~ zaś ~~[illegible]~~ urzędami ~~[illegible]~~ jak ~~[illegible]~~ drudzy ~~[illegible]~~ jak ~~[illegible]~~ Wojscy ~~[illegible]~~ chwilowo wyjątkiem pozostali na ~~[illegible]~~ będąc, na zawsze ~~[illegible]~~ zaś.

opatrzonych podzielili się (1) Łowczowie, 76. c.

(r. 1255.) w pojedynczej, wnet (r. 1339) w podwójnej, nawet (r. 1425) w potrójnej liczbie (2), w późniéj łowczych powiecie pisali

miejsca, a łowczych mieyscow po niej i nazwany r. 1492. venator minor,

Przeciwnie

(1) Vol. I. 131. V. 172.

(2) R. 1255. Venator Lanciciensis, r. 1335 Subvenator, r. 1399. major venator, r. 1425. generalis venator Lanciciensis, u Dzyal. II. 55. 256. 350. 411. 511.

(3) R. 1235. 1245. u Racz. 17. 27. universis castellanis advocatis ceterisque fidelibus significamus.

significamus etiam Directioni vestre, sędziego r. 1401. u Dzyal. II. 010. Sibi Palatino Sandomiriensi et capitaneo Pereslaviensi, nec non vice Burgrabio aliisque pro tempore existentibus candidinus et mandamus

§. 86. Urzędy te mające monarcha władzy swej organami, wydawał do nich rozkazy (3), w skutek czego, one od siebie znowu, co i jak czynić wypada, polecenia podwładnym ziemianom dawały.

stopnie interesowanej, ażeby na przypadek gdy przed urzędnikiem napadany, a co będzie powinien, kazała mu go, i od dalszej z nich napaści była wolną, albo, wprost do nich pisząc, nakazywał im co mają czynić. W tulkiem razie urzędnicy ci, w myśl rozkazu jak ma być rozporządzali, co za zupełnem się rozwinięciem ziemistwa równą postać przybrało. Wszakże gdy albo monarcha, albo kto z rodziny jego żądał od narodu coś nadzwyczajnego, z prawami istniejącemi niezgodnego, urzędnicy ziemscy ani tego odmówić ani przy-

Lecz zwyczajem, którego się naśladu (jak w §. 304.) przyznanych, wzywały te urzędy obywatelstwo tego działa zanwaźylistnsy) dotąd zgromadzenie publiczne, ilekroć wypadało naradzić się o ważnej jakowej potrzebie. Dowody mamy dwa takowe wezwania, w skutek ich uczynione przez ziemian uchwały.

1383.

i koronnemi się stali urzędami, drudzy
zaś jak Wojscy, u Węgrzynów z wojskowością garnizonową
żelaznej (1), w Moskwie
z najwyższa znani
zaledwie (u Kozaków dozgonnie
byli i dotąd są zastąpieni Atamanów), a w
Polszcze chwilowo wyzyskani, upadli wnet,
i już więcej nie powstali. Jakoż polscy Wojscy, którzy się
r. 1736. między koronnemi znaleźli
(officiales regni Poloniae) wnet, według
Kromera, w poczcie urzędników ziemskich
do pilnowania straży w głównym zamku
lub mieście swego powiatu przeznaczeni będąc, stanowili niższymi urzędnikami na
dworze. W r. 1673. na ziemskich i grodzkich
zawsze i mniejszych, czyli dzierżawą od rządu nie

(1) Patrz w dodatkach artykuł pod napisem *Codex diplomaticus*

żyjnego wcale nie obchodzi, nie będziemy się temu dziwować, że jedyny pomnik litewskiego języka, lubo dawnych i bardzo dawnych czasów jest zabytkiem, wszelk jednakże ma bardzo mały. Pomnikiem tym są pieśni ludu – na które panujący Litwie ~~[illegible]~~ Niemcy zwróciwszy uwagę, pobudzili samychże Litwinów do zbierania ich i upowszechniania drukiem. Działo się to w samym środku XVII. i na początku XVIII. wieku, a więc dziada się w ów czas kiedy litewski lud zupełnie o swej przeszłości zapomniał, a szlachta polska sobie narodowość przyswoiwszy, nie dbał o nią wcale ~~[illegible]~~ ludu wyłącznie liczyła, ~~[illegible]~~

~~[illegible]~~

To też z pieśni tej, z licznych jej zbiorów, w jedną za staraniem Nesselmana ułożonej całość (1), mało dla historyi pożytku.

Więcej go mamy z zbiorników, które naprzód katolicy, a następnie protestanccy księża, zbierać i wydawać zaczęli. Najdawniejszy konstanty

(1) Littauische Volkslieder gesammelt, kritisch bearbeitet und metrisch übersetzt, mit einer Musikbeilage. Berlin 1853. w 8ce. Przekład niewierny. W pieśni nr. 175. Dunaje zamiast ~~[illegible]~~ Dźwiny naturalnie Dunaj. Zakończenia wyrazy Dunajo, Dunajele, Dunojus.

77.

Oba pomniki zeznają, że stany obywatelstwa (Prelati, Barones, Comites, Milites, Proceres, Nobiles, Civitates, totaque communitas regni Poloniae), przez dostojników swych (dignitarii), sędziów ziemskich po dwóch z każdego herbu (duorum de quolibet clenodio terrigenarum) reprezentowane, posłano wtedy na zgromadzenie publicznem (in conventione ad premissa indicta), że jeden z tych ... uchwały ważne (1). ... Ważne to za sobą pociągnęło skutki. Następnie (r. 1460) sejmiki rozwinęły, wysyłano na sejm walny obieranych na tychże sejmikach po dwóch posłów z każdej ziemi, poszło dalej, że gdy ...

... porządnej jak ... porządnej, a w bardzo razie nie ... czem ... jest ziemstwo ... (justice of the peace, constables), nie rozwinęło. ... czas go też jeden po drugim z tych ... a ziemi ziemskie urzędy

... skutku nie mogą, aż zwłaszcza gdy ... nie w ... wszędzie jednostajną ...

niewiele po to zebranej

poszło rząd że

ciągnąć się do senatu ... wywiódł się z tych zgromadzeń, ... wyłączyły

następnie wszelkie ziemskie sprawy rozbierano, a gminowładna rej wodząca w nich szlachta ... przez to

(1) porówn. że uchwały r. 1433. 1434. w ziemi brzesko-kujawskiej i dobrzyńskiej zapadłe u Dryg. II. 550. 856 ...

do upadku, a chyliły [illegible] i po co nie było obsadzić. Albowiem nadzieję i sejmikować chciał każdy, a pracować się lenił, i ledwo za rozkazaniem królewskiem pełnić

Zasiadającym Zygmunt I. pozbawił wiary na Biskupów, Wojewodów i Kasztelanów tak większych jak mniejszych, gdyby na sejmiki nie uczęszczali, i dopiero r. 1768. pierwszych od obowiązku tego uwolniono (1). Atoli nie brali snadź czynnego udziału w ziemstwie wielcy dygnitarze, w skutek czego właśnie w ów czas kiedy się w Anglji (za panowania Elżbiety) niższa szlachta do piękniej wznosiła, u nas powoli (za Zygmunta III.) upadała. Że istnieją ziemskie urzędy, o tem dowie (czy istnieje ziemstwo, lub) nie ma go wiele, tylko się wtedy dowiadywano, kiedy spór między urzędnikami o starszeństwo zachodził, kiedy pytali o to, kto ma na pierwszem, kto na drugiem siedzieć miejscu. Już za czasów Kromera nie Wojewoda, ani Kasztelan, ale Podkomorzy, od Komornikiem (summus Cameravius) nazywany, stał na czele ziemskiej najwyższym

(1) R. 1510. 1768. Vol. I. 366. VII. 626.

† na sejmiki uczęszczać zaniedbywali, lecz dygnitarze

wtedy właśnie kiedy się w Anglji (za panowania Elżbiety) wznosiły się [...] wysoko. Zapobiegając temu pozbawił Zygmunt I. wiary na Biskupów, Wojewodów i Kasztelanów większych i mniejszych, gdyby † się albo się nie stawili do wyboru monarchy (mimo to Biskupów dopiero w r. 1768 od przychodzenia na sejmiki uwolniono (1)), albo od niechcenia nie brali czynnego udziału w zawodach. To też

oba mają na celu dać zapewnienie, że całe województwo dopełni przez Królestwo polskie dem wybora na tron jednego monarchy uczynionego.

siły się też z ziemstwem, które, jak w drugim tomie (s. 60) mówiliśmy, będąc w zjazdach skupione, reprezentowały naród. Lecz ani były stałemi mieć zjazd na każde zawołanie, ani sposobnem dla urzędów uciąż-czać nań w każdej chwili. Urzędy więc znosiły się z ziemiami lub powiatami, które niby delegacyami rzeczonych będąc zjazdów częściej i czynniej od nich wystąpować dla tego mogły, że się na takowe nie wszyscy obywatele, ale delegowani od herbów czyli znakomitych rodzin zjeżdżali (1). Miało to ważne następstwa: albowiem zjazdy z postępem czasu ustawały, przechodząc w koronne, senackie urzędy, lub zamieniając się w sejmy, a miejsce ich nie wiadomo kiedy po raz pierwszy zajęły tak nazwane sejmiki. Wznawiać ich zdawnie się od czasów Jagiełły daje, lecz większą rządową syna jego Kazimierza (r. 1464) powagę, żeby jak w swojem kole przez delegowanych od herbów, tak i w kole sejmujących stanów przez pewną liczbę delegowanych z każdego powiatu (rzeczone sejmiki) reprezentowane były. Sejmiki te, których owszem zjazdów lud nasz, jak w poprzedzającym tomie (s. 200) mówiłem, pamięć dotąd zachowuje; te sejmiki, mówię,

[Andrzej wnuka (Zygmunta I. r. 1520)
[Pierwszy ustanowił,

[Drugi nakazał uwiadamiać o tem powiaty o czem na sejmie stanowione być ma.

(1) Duo de qualibet denario serrigeno, stoi w uchwałach ziemi krakowskiej, kujawskiej i dobrzyńskiej z r. 1433-4. u Dogiel. II. 850. 856.

miały czynności swej obszerniejszy od
istniejących obecnie w Anglij meetingów
zakres. Przy nich było wspomniane w
pierwszym tomie (s. 219) urzędownictwo;
przy nich część administracji kraju
i sądownictwa; przy nich kontrola sej-
mów przez wysłanych na nie posłów,
[illegible] kontrola tychże posłów, na ~~tych~~
~~[illegible] niżej~~ opisać się niżej ~~mających~~
sejmikach relacyjnych wykonywana. Lecz mające one
od meetingów znaczenie większe, nie
miały tak świeżego jak te powo-
dzenia; czemu właśnie winni byli ci
którzy sejmikami ~~[illegible]~~ kierowali.
Anglicy panowie nie czekając na
naciski z dołu, stawali chętnie na czele
odbywającego się w krajowem [illegible]
reformistowskiego ruchu, by kierować
nim, utrzymywać go w ładzie, nie po-
zwolić mu zboczyć na bezdroża, i za-
mienić się w swawolę. Bogaci polscy
ziemianie (panowie) zaniedbując uczęsz-
czać na sejmiki, dozwalali im wz-
[illegible] się właśnie wtedy (za Zyg-
munta III.), kiedy się w Anglij (za
panowania Elżbiety) meetingi wzma-
gać zaczęły. Przewidując już Zygmunt I. ze
... nastąpi [illegible]

(1) po którym przed-
stwa, Starosta sądowy, Chorąży, Sędzia, Stolnik, Podczaszy, Podsędek, Podstoli, Cześnik, Łowczy, Wojski, Pisarz, Miecznik; a po tych Wojscy; w Mazowszu zaś Sędzia grodzki i Podkomorzy nieuchronnie wszakże przed Pisarzem następowali. Uprzedził Mazowiecki dygnitarzów r. 1670. Skarbnik, i tuż po wojskich mniejszych, aż do końca okresu ciągle (2)

(r. 1611.)

(2) R. 1426. st. Maz. u Bandtk. jus pol. 436. qui per flamen cum mercibus defraudavit, Tribuno solvat, sędzieć

teraz i do wybierania cła wodnego używanych zasiadał

(2) Obszernie o Podkomorzym mówi Lengnich III. 10.

R. 1611. 1670. 1673. Vol. III. 25. 950. V. 171. następ.

R. 1428 Prowiedijar (od veredis) Bogdan r. 1444. naszego Królestwa Prowislaw Kneź Brzeskiej, Mon. 355, 428.

(1) Różnił się od Podkomorzego nadwornego, który Szatnemu odpowiadając urzędowi i koniuszemu Fahanrężek Szambelana najwyższego (patrz wyżej §. 74) przy Królu pełnił.

wyszczególniano. W żupie poliskiej były sioła, a w nich katuny, rozpięłymi drewniom odpowiadające (1), które miały zarząd osobny. Sprawowali drugie Katunary, pierwsze Kneziowie, a całą żupą naczelny Knez, inaczym (prestolki) zwany panem zawiady wad. Do pomocy dodawano mu Wojewodę, sudziez dwóch Prokuratorów, i trzech Sędziów, których razem z nim na sejmie wybierano (2). W Raguzie obywatele (właściele) sejm reprezentujący (wełniki), mając na czele Prokuratorów czyli [ziemskich,] z § 59. szomu drugiego znanych nam, posłów,

[w § 124. Szak. Dafrana wspomniony, znaczył

(1) Katun [według zdawnionego zatas, który sanno co dziś na Kauhazie kutan (patrz Szeyn Dzioba m. str. 374).

(2) Szak. Policy § 3. 8. 247. 267. 274.

nie zgodzi się na to iż go Litwini od Skandynawów przejęli, pomnąc, że on był zawsze u Niemców przedmiotem czci i uszanowania szczególnego.

Mówiliśmy dotąd o nazwie którą Litwin sąsiadom swoim w czasach najdawniejszych dawał, powiedzmy teraz jaką nawzajem obdarzany od niego był. Bacznemu czytelnikowi rozważywszy com w pierwszym i drugim tomie dzieła tego o nazwiskach Litwy w ogóle ludzi, o jego plemionach po szczególe powiedział, przyczyna że wyraz **Let** i **Lit**, w mowie pierwotnych ludów (Greków, Niemców, Słowian osobliwie) (**Letuvis**), zdał się być najstosowniejszym na oznaczenie plemienia dłużej jak ich sąsiedzi Słowianie nadbrzeżne mieszkającego po świecie. To też gdzieniegdzie, ci ludzie po oczyszczaniu gmin ruchów, zasiedzieli stale osobne od miejscowości urobili miana, nazywani będąc ziemianami podobnie jak samci Drewlanami, wiązemi z włami (niby Polanami), i t. p., Pospolitemi ich lub sąsiadów mowy (?). Pospolicznej ich lub sąsiadów mowy w temże co rzymskie gentes znaczeniu wzięte miano rozciągnęło po raz pierwszy (missyonarz rzymski, zkąd **Letuva**, **Litua** zasłynęła w dziejach, chociaż krajem tym zrazu nazwano od niego była rzeczywiście.

przyczepką były, lub wabiąc się, nie mając swej ziemi.

powszechny przedłużony będąc o sylabę jedną, te

(na kraj położony za Pregłem

81.

~~[illegible]~~ rząd, pod kierunkiem księcia, sprawowali(1). Wiele znaczyło być tej rzeczypospolitej obywatelem, o co się nawet królowie starali(2). Przyjęty nie tylko się uczestnikiem stawał sejmu, ale i upoważnienie otrzymywał, dostając dom na mieszkanie, ~~[illegible]~~ posiadany prawem przez ~~[illegible]~~ rząd ~~[illegible]~~ nabyty. Kto prawo obywatelstwa utracał ~~[illegible]~~ (3), ten otrzymane utracał też wszystko co od rzeczypospolitej nabył.

~~[illegible]~~

Węgierskie ziemstwo ~~[illegible]~~ części się na przywileju, części na ogólnem całego kraju urządzeniu polegało.

~~§. 88 [illegible]~~

Do uprzywilejowanego ziemstwa liczono szlacheckie Turopolan, ludzieź Jazygów i Kumanów księstwa, ~~[illegible]~~ które niby polski powiat rządy swe, sądy, sejmiki i ~~[illegible]~~ własne ~~[illegible]~~ stałego majątku po... ~~[illegible]~~ rozdzieliły. Odznaczającego republikanckiem ~~[illegible]~~ rząd obdarowujące, się w liczbie pachołków rząd obdarowujące, się w liczbie pacholikowie, stała majątek (sessio), która dawał mu osadę wiejską (sessio), która dawał mu ~~[illegible]~~ w tem niby co rosyjskiego jedno-dworca podążeniu do ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ stawiającej, czyniła odsunięciem przeznaczeni przez ~~[illegible]~~ jej prawa. Też samo daczy ~~[illegible]~~ się o udarowanych ziemian ~~[illegible]~~ posiadłości ~~[illegible]~~ rozumiało ~~[illegible]~~ na polach ~~[illegible]~~ ziem zwanych ~~[illegible]~~ (4) ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ a ~~[illegible]~~ powstało tak ~~[illegible]~~ zwane ~~[illegible]~~ polskie księstwo ~~[illegible]~~ (kanonikalne); stąd też od osiedlanych na pewnej przestrzeni ziemi Jazygów i Kumanów (5) tak nazwane powiaty (6), jazyckie i kumańskie ~~[illegible]~~ powiaty (6), z obdarowania uprzywilejowane.

(1) R. 1391–92. Mon. 219. 221.

(2) W r. 1399. przyjęto w poczet obywatelów króla Polskiej, tamże 239.

(3) Tamże 237.

(4) Ztąd nazwa Turopole, leży między Zagrzebiem (Agram) i Syskiem (Sissek).

(5) Są to niby potomkowie dawnych wojowników, zajmujących się madziarskich po kolei, o których Stefan Horwath (przy końcu v. Magyar historyi Węgier) rozprawia szeroce.

(6) Dały przywilejów wskaże Cynosura p. w. Cumanii, Jazyges.

Kazimierza Wielk., a niezawodnie za Władysława Jagiełły przyprowadzono do skutku(1). Lecz ogólnie ~~[illegible]~~ podział na ~~dwa~~ wielkorządztwa, a szczególnie na ziemie, księstwa (ducatus), podzielony kraj(2), wyłączając teraz pa- rządy, okazał znowu potrzebę zmiany nowej jeszcze a najogólniejszej, czyli sa- kiej nomenklatury, którąby ~~[illegible]~~ nawet gdyby ziemie i księstwa zatrzy- mać gdzie niegdzie wypadało, zdarowną się okazało. I znaleziono ją, poczwawszy od imienia urzędnika, który naj- wyższej po ziemiach, czyli wojskowej sprawować władzę, i nomenklaturę się oboh wręcej od wręcowania poczawszy. Przez co ~~[illegible]~~ kraj cały na województwa i po- ~~[illegible]~~ podzielony, ~~[illegible]~~ rządy ~~[illegible]~~ stawszy się i dla po- ~~[illegible]~~ działu na ziemie i księstwa przystępny, że mógł być poczytany w takim stanie, odpowiednio or- ganizacji charakterowi narodu przybrać, czyli wojskowości i gamizacyą ... mając, mógł rzą- dowania na uwadze głównie ... rozlokować swoj po grodach i jenerałach i w nich kasztelanów, starostów i t.p. pa- mieście.

(1) Porown. przypisy do §. 94. I. go dzieła.

(2) Porown. §. 94. I. i §. 5. III. go dzieła.

wojna i rada, a ... rada i sąd

ne od kmieciów (czyli kamizelaów), na które się dzie- li całe węgierskie (dzielił) państwo. Ponieważ oby- watele kamizelaów, znakomitsi kamera- ni się też (zwali) więc dla tego zo- jęcy na ich czele urzędnik

rząd, pod kierunkiem Księcia, sprawowali (?). ... (comitatus) ... najwyższym się prze- do Komesem nazywał i nazywa (Comes supremus). Władza prawodawcza w tymże co w Polsce znaczeniu (jak w §. 219. temu pierwszego mówiliśmy) pojęta, okazywanie, które niżej przy wojskowości objaśnimy, administracya kraju i sądy, wchodziły w zakres tejże władzy ziemstwa, co się równo w królestwie węgierskiem, jak i o złączonej z niem za panowania Ludwika (r. 1358) Dalmacyi, Ludzie Sławonii i Kroacyi rozumieć [winno]. Różnica w tem jedynie zachodziła, że najwyższy wszystkich w całym obszarze tych krajów położonych komitatów rządca nie Komesem się, lecz Banem według dawnego nazywał i nazywa zwyczaju (1). Kiedy Dalmacya do Węgier przyłączona, wtedy pod Banem służbę wojskową czynili Węgrzy, a na sądach Sędzicy zasiadali (2).

(1) Porown. §. 32. II. tego dzieła, i r. 1416. w Mon. 279. Joannes Ban Knez cetinski. Tu wyraz Ban znaczy sędzię oczywiście.

(2) Porown. Zejera prawo do IX, Ludzie... p. w. Comitatus, Communis inquisitio, Confinia, Confiniarii, Croatia, Solavi.

§. 87. W Serbii, jak w Serbii nie było ziemstwa, panujący sam albo gród nad żupą (1), sprawujący carski urzędnik, albo wyznaczony na to obywatel (2), wyręczał się ziemianami, i na to do ich [illegible] tylko a nie do rady [illegible] używał. Jednem słowem, gminy do godności ziemstwa podniesionej, nie w Serbii szukać należy, których [illegible], lecz w Illiryi czyli [illegible].

żupy, jak w drugim sego dzieła [illegible] mianem [illegible] urzędowne [illegible]. I miejscowi i więcej urzędnicy w działaniu swym sobie sposobem sprawowali (3).

W Kolu występowali: Podrawa(?), Knez, Sędziowie, Przysięgni, Prowidor (Provisor?), Pleban, Sędnik. W Segni siedli na pierwszem miejscu Inkwirenci (examinatores), do rozpytania starców gubnych podobni, którzy osoby o [illegible] (4). Po nich różne przestępstwa obwinione badali [illegible] Doktoregarzy straży ogniowej (5), z których [illegible] nazywał się jasnym (prześwietli), i Wojewodę pod [illegible] gminy [illegible], obywatele (włodzele) [illegible] (6). W Ragusie [illegible] reprezentujący (wełnicy), mając na czele z [illegible] siebie wybranych naczelników (Pol[illegible]) [illegible] zwani [illegible], czyli, z §. 59 [illegible].

(1) R. 1200(?) grad i [illegible] żupom, w Mon. 279.

(2) Zemalnik, zemljanin, polski i czeski ziemianin, w Dypl. z r. 1437 w Mon. 379. Tamże 153. pod r. 1356. [illegible] wywodzą car [illegible], że nie ma być rządzona: ni od carstwa, ni od [illegible] (na [illegible]), ni od zemljanina, ni od [illegible], władający [illegible] a zwłaszcza carstwami.

(3) Statut Krku nazywa ich Dobri muži, obideli (obywatele), [illegible] Rectores, consiliarii, vicarii fide digni, vicarius.

(4) debent examinare omnia malefacta [illegible] civitate, wyrażenie §. 156 statuti Segni.

(5) Trés [illegible] [illegible], tamże §. [illegible] [illegible]

85

§. 89. Rossyjska drewnia była albo oddzielną realnością, albo przyczepkową do sioła (1). W tymże stosunku stało sioło do włości, w której leżała pogost, stan i słoboda. Były to wsi większego rozmiaru, z których drugą i trzecią przemysłowey i różnego zamieszkania ludzie, rolnictwu się nie wyłącznie oddający (2) zamieszkiwali. Wszystkie te osady wraz z miastami, które się w okręgu ich znajdowały, tatarzyi, a zaś ćmą albo ułusem (kosz, obóz), Rusini ujazdem nazywali. Jedno i drugie na koło samo co opole wychodziło i co atkowiemdeż już to miasto z okręgiem (3), już polski przedstawiało powiat. Zwiem się do ziemi, o ile te województwo lub księstwo, osobnem niegdyś państwem będące wyobrażało (4). Jak w polskim powiecie był grod i wyznaczone na sejmik miejsce, tak w ujeździe była tak nazywana guba czyli sąd sprawiedliwości karnej, w którym urząd najwyższy (prikaz) ziemski kierował. Tu i tam schadzki się też publiczne, ziemskie (po zakresu wsi ziemli) zaś też gromadzkie (po mirskomu wołenu) odbywały się zebrania gromadzkiej

(co by ziemskiej rady było celem, o tem się niżej o sejmach rzecz majoru, rozwiedziemy: coby było celem objawu, wola, o tem teraz pamówimy.

(1) R. 1470. selo s drewnani Akk. gotr. I. nr. 37. i bardzo wiele innych.

(2) Przykładaja słoboda w której mieszkali ludzie kamiennarmak (puszka, armata), bobrowaja stany, w której carscy bobrownicy przebywali.

(3) Ułus, ujezd. Jeszcze w r. 1503. wysad Mendigiery Chan krymski do wielkiego ułusa ciemników, tysiączników, setników, dziesiętników, ułanów, kniaziów i wszystkich ruskich ludzi bojarów, metropolitów, popów czerńców, i wszystkich czarnych ludzi, także całemu pospólstwu, w Akk. Zap. II. nr. 6. z czem porównajcie dyplomata w Akk. sobr. I. nr. 174. 187. 190. 281. zaś też w Akk. jur. nr. 313.

(4) Tak wyliczone pod r. 1470. 1471. nowogrodzkie włości: Torżek, Perm, Peczera, Jugra, Lemnie [illegible] 91.

zbliżał się też ułus i ujazd w [illegible]

(1) Porówn. tego dz. I §. 363. II. §. 104. 269.

(1) Porówn. I. §. 547. tego dzieła.

§. 90. Należałoby wyjaśnić z powszechnej kraju własności, wywdzięczać się jej za to był obowiązany, czynem lub datkiem. Nazywali Rusini służbę publiczną czynem, do której jeżeli się kto nie kwalifikował, ten pilnować roli, przyjąć ją. Pierwsza składa się udziałem [illegible] (1). Pierwsza z wyższem, druga z niższem współ[illegible] z wyższem, druga z niższem, tak [illegible] jednem słowem, tak bezmian [illegible]; jednem słowem, czin spełniało od [illegible] nazwany czin spełniało dworzaństwo, a lud w stosunku do obszaru przez siebie [illegible] ziemi, lub w miarę dochodów jakie, siedząc na gruncie, z przemysłu ciągnął swego, służbę czynił posiłkową.

Służba czyniła się w miejscu gdzie kto mieszkał, albo gdzie mu ją spełniać kazano, co wszelako do wyjątków należało: czyn tam gdzie wskazano pełnić należało. Miejsce wskazane obowiązywało czyn; a więc ten sam w stolicy pełniony wyżej ceniony był od pełnionego poza stolicą; i im ważniejsze do urzędowania wskazane było miejsce, tem też więcej ceniony był pełniący go człowiek, jeżeli obowiązek sprawować urzędnik, wtedy osiągnięty ząd [illegible] zaszczyt zdobywał na podstawie jego; co spowodowało podział urzędów na stopnie (rangi),

[illegible] y i dopóru, coraz [illegible] szej nanożyty, coraz rolniczy [illegible] ywać [illegible] ząd swoja [illegible] dano [illegible] ęga składu, z których [illegible] że się z [illegible] ów z drzewa pospo[illegible] budowanych) składały [illegible] wniani, drugi zaś ze [illegible] lka łakowych w jedną [illegible] ość skupionych zanie[illegible] ny drzewni wniani, [illegible] spólnie zwanych.

wybudowanego

ludzi z (powszedu za sobą) (konewkę, czyli słopnia (wzwiad), która miejsce herbów zastępowała) ... Rzecz tę, niżej mówiąc o szlachcie (o Bojarach i dworzaninie), rozwinę, a tu zwracam uwagę czytelnika na to, że do krajów wyżej w ꝗ. 17. wyszczególnionych ... przedano na urzędników (Wojewodów) Bojar i Okolniczych, a na Towarzyszów dodawano im już to urzędników tejże co sami, mnożąc według słopnia naczelnika pomocników jego niższej rangi (Sołników, Djaków), ... herbę. Tak więc obok Wojewody zasiadało raz ... po dwóch, i to po trzech Djaków. [Drugi raz

Ci, że ich tak nazwę, urzędnicy czynu, byli Dworscy;

ꝗ. 91. ... Przeciwnie i co poszczególni służbę byli ziemskimi, w polskiem, węgierskiem, serbskiem znaczeniu, urzędnikami. Wybierała ich gmina a potwierdzał w Moskwie cerujący przikaz, rozważając czy wybrano ... ludzi ukwalifikowanych, z pożyczności i zdatności znanych, a do tego majątkiem odpowiedzialnych. Szlachecie (1) musiał Starosta gubny zawsze ... czytać i pisać, i być z rzędu bojarskich synów, zgoła mieć, jak na owe wieki, cywilizacyę wyższą, aby według ... a nie według swego nizłów ... kolejno co pół roku w sąd równej gubnej zasiadał sobie. [Celem jego urzędowania było wygubiać ... Łotrostwa, i oczyszczać kraju

(1) w pelnowskiej wydanie (str. 12) nie ... zaś dopiero r. 1571. jak ... nimiema, po pierwszy raz wspomniany

albowiem rzadko dwóch na raz wybierano, aże-
by kolejno co rok rolu urzędowali.

z ludzi podejrzanych. Na drugie rok rocznie za-
siadał drugi Starosta, albowiem dwóch zaj-
ko
kle, i potrzebny dla nich, z odda-
li i koni, jak się wyraża
prawo, wybierano zdurbę. Kilka wdorń,
posad lub dóbr klasztornych, w jedno kół-
ko zebranych, Starostę, a z kolka tego
utworzonych kolek kilka, czyli sak zwanych koni, która miarę ziemi na wysiew obracho-
wanej oznaczać ma, zdurbę gubnej izby
wybierano. Za

na zalaniem Wojewody, wyborcze zjazdy, i po następnym spisywano zjazdy, i po następnym
spisywano, który albo
bowie akt wyborczy spisywano, który albo
sami wyborcy, albo jeżeli pisać nie umieli,
duchowieństwo na zgromadzeniu obecne,
za nich go podpisywało i następnie do Moskwy, i jak
rzetelnemu, do kryminalnej po potwierdzenie
posyłano ów akt izby (gubny przykaz). Wybie-
rano też innych dla zasiadania w ziemskiej
izbie Starostów, ażeby policyi, ludzie
pobory skarbowych i dochodów pilnowali, ażeby rozkładali no-
wo przez rząd nałożony podatek i wybie-
rali go, ażeby kolej odbywania ziemskich powinności
naznaczali, i wyborów innych Starostów którzy kolei tej pilno-
wać winni byli (tak zwani jameczy), prze-
podwód dostarczających Starostowie, ażeby ich
odwieczyli, rachunku (okładzek), sami lub
przez wyznaczonych na to sprawozdaw-

cow (Szczeinik, od szczat, polskie paczek), słu-
chali. Oni też odbierali w ziem-
skiej izbie doniesienia (jawka) o wszelakiem
przestępstwie, przyjmowali od ludzi wo-
bec nych zażalenia, i gdzie należało, do
grodzkiego Starosty lub do Wojewody, odsyła-
li takowe. Ta władza ta jest pierwszo-
ziemska służba, jako ogólna i celu wy-
łącznego nie mająca była nader
[illegible] dla wyborców i wybranych uciążli-
wą. Musieli pierwsi na nich
wierzyć za drugich, że służby władz
wykonają, że co winni mniej
[illegible] skarbowi, co jeżeli się sta-
rały i t. p. Co jeżeli
[illegible], wszelkie stąd wynikłe szkody i nagro-
dy, wszelkie kary byli winni. Jedyny wtedy do wznawia-
nia leżał w tem regres, że szkodnika dawano za
Pristawa, co znaczyło, że go kazano urzę-
dowi, lub zmuszano do dania porękі, iż
z kraju nie ucieknie, co winien nie
zapłaciwszy. W czem jeżeli nie dotrzymał
słowa, lub mimo przyrzeczenia uciekł, w ów czas
wyborcy szkodę wynagradzali, i dalej
na nim mogli szkód swych poszukiwali.
Unikano więc służby poborczej, lub
żądać zapomogi, oświadczając gmi-
nie, że się wdziewaną nań obowiązka nie
podejmie, jeżeli się nań ta, na pewne
wynagrodzenie nie zdarzy. Pojąć ła-
two że różnie to w różnych władzach i ujaz-

której jeżeli jej zaś uniknąć nie mogli wybrani,

dach bywało, i że jak w Polsce opole od opola, tak i w Rossyi gmina od gminy odłączoną być zwykła (1).

O pole, o granicę, sąsiadujące z sobą rady. Do siebie z tychże samych powodów przyjeżdżały, z jakich następnie (co w poprzednim dziele samem wykazałem) odjeżdżały od siebie. Łatwo wspierały się w celu wzajemnej sobie pomocy, a rozwiązywały się, gdy dopiąwszy celu, lub gdy się pokazało że dopiąć go niepodobna. Większa za nadzwyczaj z gminy nie było potrzebnie ich [illegible] stwa, zgnuśniała z czasem. Z [illegible] nie będąc

w Polsce i za Karpatami, jak należało, czynnem, albowiem się do czynu ani zewnętrzne ani wewnętrzne czyli ani żadne powody, ani przed z góry od oświaty dany, niepowziął — w Rossyi zmuszone być zanadto czynnem

kraju angielskich przejąć, ani żadnej szczególnej, dawnej inicyatywy słowiańskiej, jak w poprzednim samem wykazałem, użyć nie umiały. Niewiedza nie wiedziała do czego by i jak urzędów użyć. Wszelako gdzie przemysł kwitnął, sam utrzymywały się jakkolwiek gminy, ale pod ciężarem służby poddańczej.

(1) R. 1846. Akt. zabu. I. nr. 210. Porównaj z resztą co wszystkiem co się w rzeczy Czytelnika dzieła obszernie uczynił.

§. 92. Zwróceniem myśli ku gminie zakończę rzecz o ziemstwie, które dziś nie jest już, mojem zdaniem, na czasie, chociażby go jakie państwo sławiańskie w tem podobieństwie co ustawa rządowa polska z r. 1791. [rzucało i mogło] posiadało. Natomiast [?] koniecznem jest a nawet konieczniejszem przywrócić gminę, gdy są w krajach sławiańskich udzielne rządy niegdyś i teraz posiadających z istnienia do czasów najnowszych, [?] i dziś w Rossyi istnieje. Atoli nawet [?] ludzi u Serbów [?] Serbija w swojem odrodzeniu oparłszy ją na radach gminnych, z duchem odległej starożytności sławiańskiej zgodnie, nowo urządziła. Rody te zawsze były i dotąd są w pełni życia u zakarpackich Sławian, a przeciwnie za tej strony Karpat wszędzie prócz Rossyi starożytnej (prócz dawnego państwa machiowelskiego) one upadły, i już pewno z użycia wyszły.

Należałoby atoli ożywić je choć w części, urządzając na nowo gminę w sielach [?] w Polsce i na Rusi, i na słowach [?] w szczeblach [?] jej rolniczych, o których się w następnym dziale mówić [?] pośle, oprzeć jej. Stowarzyszenia bowiem te mogą rodowni [?] powszechnej zastępić,

i zająć miejsce szlachty która się przeżyła i stała niepotrzebną. Właśnie na radowniach, będących według słusznej dzisiejszego pisarza chorwackiego uwagi (1), najdzielniejszym przeciwko zagrażającym proletaryatowi środkiem,

(1) Utieszenović Die Hauskommunionen

[illegible] odpierwszy Serbowie swe gminy (1), do staropolskich swych opolów zbliżyli, przyznawszy im własne urzędy i sądy, dawszy prawo urządzenia się przez urzędników obieralnych [nadzorowanych zaś od komitetu najznakomitszych obywateli rządu] [a z kassy gminnej opłacalnych] również przez gminę z przewodu rządu wybieranych, i zakazawszy urzędnikom rządu od korony zawisłym, mięszać się w czem bądź do urzędu gminy i jego komitetu. Serbska za posiada podobnie jak starosłowiańska gmina wspólną własność, z której rodom użytkować pozwalano, z posiadania członków z łona rodziny występujących, i własne gospodarstwo zakładających.

Za przykład niech posłuży, że to wszystko od nich zaszło.

Owa posiadała już

Wyjąwszy dziś dla samej tylko gminy rossyjskiej wszelkie inne potrzebne do życia pomoce, (tylko bowiem tu jest jeszcze dostatek mogącej się za zezwoleniem urzędu na posiłek powszechny rozdawać ziemi,) posiada każda słowiańska gmina, a więc odradza się i żyje w Polsce, w Czechach i na Węgrzech może.

(1) Porówn. Das Staatsr. von Thalac, i dawne (str. 60, 66. następ.) rozdziały: Die Hausgemeinheit, Die Gemeinde.

która się wyczerpała w Polsce, lub uznano że się wyczerpała, wiejskiej gminy

Po obu stron Karpat wziąłi się do ich oczyszczenia ich, co w Serbii wydaje już dobre owoce, gdzie na podstawie sądów pokoju

wszelkich je ... dzisiejszy pisarz chorwacki radzi

§. 93. Ziemstwo i jego do gminy stosunek wykazawszy, przystąpię do opisania ziemskich urzędów, które są z dawniejszemi ziemskich urzędów, którzy się w następnym wykazie wyszczególnieni się w następnym ... zaś rozdziale kanonnemi urzędami miały powinowactwo, przeto w poczcie urzędów ziemskich wystepuje naprzód

z wyjątkiem Szczernych miast istniały jakkolwiek jak wyżej ... 397 widzieliśmy, (1) Porown. Rzeczpospolite wiejskie ... z r. 1859. ... §. 6.

wiejskie jej upadły ze wszystkiem, a miejskie

wspólnością majątkową, ludzie wolnym wyższej rodów, starsze urzędników wiejskie i miejski oparto gminy (1). Pierwsze jak to, tak wszędzie za ... rody podtrzymaj starosłowiańskie, które gdy się jedynym, i od protektoratu zapewniającym bezpieczeństwo ludności zamożnym, środkiem, słusznie obejmuje z niem

zwłaszcza które jak gminy drażni tak i rodom utrzymać ...

(2) Die Hauskommunion der Südslaven. Von O. g. M. Utiesenović. Wien 1859.

pierwsze opisujące należy przy tem na drugie zwracać ciągle uwagę.

Rozdz. IX. Dwór monarchy.

§. 69. Im bardziej władzę monarchiczną ograniczano, tem więcej się z tą oswajano zasadą, że królestwo polskie w rzeczpospolitą się z królem na czele, zamieniając, raczej przez urzędy ziemskie niż dworskie rządzoną być powinna

a) Komes, Knez, Żupan.

Knez, kmet. Hilf. Poz... [illegible] sna 97. 340.

87. 90

1. Rozpocząłem w pierwszym i drugim tomie dzieła tego o [illegible] rzecz prawę dalej prowadzić, uważam, że com o stosunku dwóch pierwszych [illegible] zmienić się w tyle, że do wyrazu pan powiedział, [illegible] u Słowiańskich i Madziarów Comes raz oznaczał [illegible]

Komeraski i.d. [illegible]

(1) Wstęp do statutu gminy Segni z r. 1340. w Arkiv III. 170.

(2) Na nadanie granicznej (capitulum de metis) z r. 1327. w Arkiv. I. 190. podpisany: Judex Curie Comes Chanadiensis et Sylviensis, aliisque Comitatus regni nostri tenentibus et honores.

(3) We wstępie do statutu gminy Segni stoi: fratres et filii Comitis Bartholomei, Comites Vegle, Modrusie, Gezchae ac Vinodoli nec non Segnie domini naturales.

(4) Perpetui et Liberi Comites, parve [illegible] pos. pow. Comi[illegible]

magnata, który samego tylko monarchy panem podlegającym sądom (1), mógł urzędował w parią koniczem (2), dla tego (3) "dziedzicznym nawet się panem" (4), "Komes zaś, wolnego swobodnym do starosty podobny niższym był od Komesa, [1] który wydzielonym [3] koniczem [2] zarządzającego, sam dobierał sobie zastępcę (Vicecomes).

Stosunek więc między [[illegible] co między tak zwanym Wojewodą a starostą, zakupnym lub nadaniem [illegible] cześnie prowincyą rządzącym, a dobra w niej posiadającym panem. Po stosowaniu zła mógł się jeden i drugi

[za drugi raz urzędnika miejskiego nawet z pomiędzy zagranicznych na czas pewny (5) obranego przedstawiać.

[dziedzicznym a obranym Komesem był taki co między królewskim a przez gminę wybieranym starostą; między dziedzicznym zaś a rządzącym, był taki

(5) na jeden rok, porown. r. 1367. w tej. IX. 4. str. 53. z tem co Du Cange p. w. Comes civitatis mówi.

przewrócić

swego urzędu (1). Podobnież się pisał Żupan, który teraz czczy nosił tytuł, [do urzędu] ... pełniónego przyczepiał (2), albo obok imienia swego i nazwiska położywał (3). Przeciwnie Knieź ... dnego nie miał. Sprawdzić, jak statut gerbalicki (s. 31) mówi, znaczył, nieco gdy kniezował, wszakże ... zdarzało, musiało, gdy wszystkie gminne statuta, przeciw wyniesionego, o kniaziach jako podrzędnej rzeczy w społeczności towarzyskiej odgryw... języki wspominają

[i albo go

[r. 1454. Knez i kapetan Kotorski

Zrzadka się

[... nie znające pana, Knezami, Knenami ... wyższego stanu ludzi oznaczając zarówno ... Smaljera ... I. 327.

nazywać Knezem (1), albo Żupanem (2), przyczepiając ten tytuł do pełniónego urzędu, lub, kładąc go obok imienia i nazwiska (3). Był do niby dzisiejszy spanoszony Grek wołoski, który się Dżupanem a żona jego Dżupanissa czyli panem i panią nazywa (4) ... w tem znaczeniu ... Żupan ... i przeszedł i nazywa się ... do języka madziarskiego, Nadwornym Żupanem. Wyrazy też Szpan, ispany, który ... urzędnika komitaceni, w tymże języku ... oznaczają, a które na ... naczelnie rządzącego ... szpanu przeistoczyli ziemiany, mają swój źródłosłów w Żupana nazwie (5), a znowu Żupan [wyrzeczony, gdy oznacza ... służebnika, schodzi się wiedy w znaczeniu z Starostą, z Knieziem i Władarzem (6).] ... bimy uwagę, że ... [illegible] ... Według statutu gminy gerbalickiej (s. 31) ... Knieź gdy knieź[ow]ał nie miał wyższe ... co miała znaczyć, że Knieź ten co na sądach zasiadał wyżej stał od pracującego ludowym w radzie Kmiecia. Pierwszy ten Knieź (sądownictwem zajmujący się) pod imieniem Kneza u Bośniaków, a drugi, czyli Kmieć, ... rolnik, pod swojem Rataiów imieniem (7) u tychże słynie. ... powaźanie ... [illegible]

(1) R. 1434 Dwora Prisiz Knez Tomasz, 1443 Kamornik nasz (mówi Król bośniacki) Knez Zadrog, 1444–46. Prislav od dwora nasz Dworski Knez Stepan. w Mon. 339. 426. 428. 440. 463. A przeciwnie r. 1395. Knez Mirko Radanowicz, Knez Vojewoj Masnowicz, Knez Pawal Radinowicz, tamże 225. 226. Tak dodać [

(2) R. 1395. od dwora Prislau Żupan Radosław Radivalni, rzeczony był od niego Prislaw tytułem nie ozdabiony Żupana, pod tymże rokiem Prislaw Niklo Władislaić, tamże 225. 227.

(3) R. 1378. Żupan Dimica, 1391. Żupan Prodak, tamże 190, 217.

(4) Gaz. warsz. r. 1859. nr. 291. Dankowski w słowniku 491. wyraz ilirycki Szpan za źródło słów podawał, lecz widzieć ten wyraz skróceniem jest wyrazu Żupan

(6) Prislup chował Żupana który mu dziedziczne wyhiraść r. 1391. u tej. IX. 2. str. 275.

(7) Hilferdyng Bosna 97. 340.

b) Wojewoda a Paladyn

§. 94. Prowadząc dalej rozpoczęte w tomie drugim o Wojewodach badania, spostrzegamy czytelnika że zwrócić się znowu do urzędnika [illegible] pierwotnego znaczenia także miał w czasach przedmonarchicznych i monarchicznych. Powiedzieliśmy bowiem (1), że znaczał naprzód dowódzcę wojskowego, którego zbiór naród na czas wojny wybierał, który wraz z czasem na monarchę, którem się stał na zwiększeniem [illegible] chę, pod [illegible] polnie się Księciem, Królem, Carem [illegible] nie zaniknął. To też i później [illegible] przybierał, [illegible] krajów naczelnika, które się nawet jak Mołdawia i Hercegowina zachowały, lub które, jak Bośnia, Serbia i t.d. w swych władzców upadały, upatrywały ten tytuł za najczęściej wojewodą się (2). Koleje te przechodził [Ponieważ król Madziarów rządzący nad wszystkimi w krajach które zajął nad wszystkiemi Żupanami, nie nazwał wojewodą rządzącemi Żupanami, jak niegdyś w ziemie swoje przewodził, osobie monarcha urzędzenie znajdującym, i jego Wojewodą, przeto a nie udzielnie rządzącym Nadwornym się Żupanem (3) mianował. Lecz były też w węgierskiem państwie u Książętach na czele gmin stojących Wojewodowie, i nadworni urzędnicy (Owarnici); więc gdy te badania [illegible] całą hierarchią urzędniczą, przeto Wojewoda ów w połowicznej tylko mowie, Nad-

⌐ Banickich

⌐ inni Wojewoda i wtedy gdy urzędnikiem został.

⌐ Arcyżupanem

⌐ str. 679

(1) Porown. tego dzieła I. §. 476. II. §. 28. 29.

(2) [illegible] w dyplomatach które tom I. dyplomatariusza Dogiela przedstawia, nazwisko rządzący Mołdawią urzędnik Palatynem [illegible] a w piszących po słowiańsku, które znaczą różnych nazw, Wojewodą się nazywa r. 1456. w Mołdawii 556. Woewoda gospodar zemli moldawskoj). Też król Bośnii r. 1435 tamże 301 Wielki Wojewoda. Też Książę Hercegowiny r. 1442, 1453, tamże 413, 460, 465, lub Wojewodą tylko mianuje się r. 1437. tamże 377.

(3) Według słownika Dankowskiego, Nadorišpan za Nadworny Żupan. Patrz też co wyżej o Kometze, Knezu i Żupanie powiedział.

wornym się zwał Żupanem, a w urzędowej

Palatynem mianowany był zwykle. Polski Wojewoda, prawie do senatu wprost, wyżej jak za Piastów nie urastał. Z nim podczas się ruszył ∠ z początku nader niski, a nawet prywatny służebnik, w XV. zaś wieku znakomity dostojnik (1). O mocniejszym powiedzieć tego nie można.

Bo chociaż, jak wnet okażemy, pośród i on w górę na czele ziemstwa za Lwa Iwana Wasilewicza zdawna,

daleko mu jednakże było do potęgi Wojewody, co niżej wykażemy.

Z tego coś my dotąd rzekli pokazuje się, że

§. 95. stojącemu na wierzchołku w hierarchij urzędów europejskich niemieckiemu Palatynowi (Pfalzgraf) nie tylko wyrównywał, ale nawet przewyższał Wojewoda węgierski, że tenże samym bowiem sądownictwem gdy tylko w imieniu monarchy (2), tenże zaś czemś więcej zajmował. Obierany był Wojewoda

(1) Szajnocha Jadwiga III. 426, r. 1470 u Rzyszcz. II. 545.

(2) Du-Cange p.w. Palatinus, Comites Palatini.

ziemstwo 16. 89.

c) Część p. w. Locumtenens, Palatinus, Olsakowski § 16. 45.

~~a~~ Wojewoda a Palatyn

~~[illegible] w hierarchii [illegible] pierwszym miejscu Palatyn [illegible] (Nadzwyczajny [illegible], którego [illegible])~~

węgierski, przez króla i ziemian (r. 1439) ~~obierany~~, ~~[illegible]~~ stawszy się (r. 1485) zastępcą, a w czasie małoletności ~~jego~~ opiekunem monarchy jego, dawał pierwszy na wybór nowego króla, gdy ten zwycięstwa nie [illegible]. Przeznaczony na sędziego najwyższego w Królestwie z tawernikiem (r. 1609) i Dalmackiem, sędziów na komesa trzech najznakomitszych komitatów (r. 1659), gdy ~~dostęp~~ do takiej, jak w żadnym innym kraju, posłuch władzy, przez dom habsburski podejrzywany w nim namiestnicza (locumtenens) wykorzystywany będąc i wojewodzką władzę (r. 1741), wydzierano go dla jednego z swego rodu zachowali. ~~[illegible]~~ Od ~~[illegible]~~ r. 1765. ciągle tę godność członkowie rodziny domu panującego sprawują na Węgrzech.

~~§. [illegible] Dzieło mniejszego znaczenia być [illegible] ~~wystąpienia~~ w ziemi który się z dworu do ziemstwa, jak ~~[illegible]~~ ski Wojewoda, ~~[illegible]~~ w §. 20. 54. tomu II. powiedzieliśmy, ~~[illegible]~~ przez ~~[illegible]~~ przewodzący, pośród ~~[illegible]~~ łoży sama drogę ~~[illegible]~~. Z tej też zapewne przyczyny ~~[illegible]~~ dawny ~~[illegible]~~ co Landgraf niemiecki ~~[illegible]~~ zdowniknąć cze- ~~[illegible]~~ ~~Wojewoda~~ Wojewodę przywodzę ziemskie- ski ~~[illegible]~~ Wojewodą przywodzą ziemskie- go rycerstwa nazywa, co po wszystkie wieki w Niemczech Landwapa! ~~[illegible]~~ ~~Mądrzejsze~~ było) ~~jego~~ (chorążym). ~~[illegible]~~ Niedzielniej- szemu z ziemian szlachtę do boju prowa- dził Rozkazujący, uczynił go przez to ~~[illegible]~~ przywódcą swej ziemi. ~~Nie~~ Odtąd wyda[...]ł się skład Wojewody urzędnikiem ziemi, ~~z~~ ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ ~~godności~~, i razem w niej ~~[illegible]~~ obowiązki sprawował. ~~[illegible]~~~~

~~[illegible]~~ rzymsko-germański Cesarz niemiecki

~~[Tę kolej i stosunki ski Wojewoda prze- szedł. I on nie był przez ziemian wybierany, lecz przez monarchę mianowany. Wy rę-]~~

~~[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]~~

~~Tom § 33. ~~[illegible]~~ Bohemarius, Dux, Woyewoda, Palatinus, Landrichter.~~

części też policyjnej wyświadczonych, i kontynuował władzy, stanowić cenę rzeczy nad sprawiedliwością miar i wag aż do XVII. wieku, w którym urzędowi skarbowemu czynność tę oddał. (wyjąwszy w wywodywaniu „skazowania" i dozorowaniu nad szlachtą w czasie pospolitego ruszenia wyjawszy, zdał wszystkie obowiązki) na swego zastępcę Podwojewodziego, z władzy obieranego ranienia, a ... Wojewoda był Podskarbim swej ziemi, sam był ... Jnne ... kralowskie Szarwalny oraz grodowym ... przepisy litewskich i Wojewodach, które rozkazują w swem sejmie. Jego też/zarem przed Senatorowie senatorował (1). Sprawy sądowskie które po Wojewodzie objął zdawszy na osobnych Sędziów szczególnych Podwojewodziów mniejszych był przy wodzie, a gdy (szorzy) wag i miar pilnował wybiegernie, zabrali (2) i ten obowiązek swym zastępcom oddał, to i oni go na Strażników, w tym celu jeszcze w r. 1792. obieranych zlali (3).

Szlakowiec

(1) R. 1562. vol. II. 627. Lengnich III. 6.

(2) R. 1673. vol. V. 170. 171.

(3) Kalikowski w Kron. Warsz. r. 1856. nr. 128.

§. 96. Nie poszedł jak Palatynem wysoko polski Wojewoda, chociaż z nim miał ważniejsze podobieństwo niż jakie. Zbliżył się on do niemieckiego Landgrafa, ale i do tego nie zupełnie. Był, jak z §. 20. 59. [illegible] Drugiego wiadomo nasz Wojewoda Palatynem i sądownictwem się zajmował. Okoliczności atoli przywiodły go do tego, że dwór opuściwszy do ziemstwa przeszedł. Cesarz rzymsko-germański za Landgrafa najdzielniejszego w swej ziemi szlachcica dowódzcą siły zbronej miejscowej i [illegible] posadził, że ile było czelniejszych ziem w cesarstwie tyle też było Landgrafów (1). Tak samo król polski uczynił z Wojewodą, a przy tem sądownictwo też przy nim i inne obowiązki urzędnicze zostawiwszy sprawił, że urzędnikiem będąc ziemskim tenże poruczał w części i dworskim. To właśnie odróżnia go od Landgrafa który naczelnie rządził w powierzonej sobie do administrowania ziemi, gdy przeciwnie Wojewoda choć był pierwszym z urzędników swej ziemi, jednakże nią nie rządził wybitnie (2).

(1) Du-Cange p. w. Comes Provincialis, Eichorn §. 234. a. 240.

(2) Odróżnia też obu słownikarz czeski Bohemarius 39. mówi: Dux Wojewoda, a Welesslini 242. Palatinus Lankrabye.

§. 96. Jednak Wojewoda na Rusi w dawnem, aż do czasów Cara Iwana Wasilewicza, znaczeniu, będąc wojskowym tylko Dowódzcą. Odtąd nazad dwojaki, a nawet [illegible] który i Dowódzcą dobrami [illegible] nie pora dawnem zarządującego Wojewodą nazwą krajaki, tej nazwy dostojnik. [Był atoli Wojewoda, że się tak wyrażę, ziemski, był wojenny, był na koniec skarbowy (Sudowy). Pominąwszy wojennego, gdyśmy już wyżej (§. 70) o nim mówili, czynię o pierwszym tęż uwagę, że oprócz dowództwa siły zbrojnej]

[illegible] Naczelnikiem też w imieniu monarchy ogólnego swej ziemi, dalej zewnętrznemi ziemi sprawami, na koniec sądownictwem i administracyą zajmował, a nad wszystkiemi (wszelkiemi nad) urzędami, dzier- żawami, wykonywał nadzór nad powierzonemi od rządu dobrami (rozradnaja, po- miestnaja dieła), na koniec nad policyą, skarbowością i t. p. W tym celu wiec wchodził w stosunki z sąsiedniemi swej ziemi pań- stwami, działając według instrukcyi którą mu dano gdy wyjeżdżał, na urzędowanie we wszystkiem się co w niej nie zdało odnosząc do Moskwy.

Miał obszerną kancelaryą wraz z archiwum (prieznaja, prikaznaja izba), która się na osobne działa szoły (izby), a których było pięć znakomitszych: [illegible], kassa (dieniežnaja), kadaw- [illegible] (sibirnaja), sądowa (sude- bnaja) ekonomiczna czyli dobrami rządowe- mi zarządzająca (pomiestnaja) i pocztowa (jamskaja) izba. W izbach tych Djaki i Sta- rostowie i t. p., a w kancelaryi sam Woje- woda z pomocnikami przez rząd sobie dodanemi zasiadał. Im więcej wagi przy- wiązywano do kraju lub miasta, do którego Wojewodę wysyłano, tem też wyż-

Dworzany Wojew.

(1) Dowody u Czyczer. w oblad. 75. rzeczp. Kotolycych. VIII. 1.

szego stopnia urzędnika sam postanowił i liczniejszych mu
pomocników dodawano; jechał więc do jednych Bojar
a do drugich Okolniczy, z którymi
zadawali się zamęż Dworzany, wyżej od nas pomani
urzędnicy. Znaczniej się rzecz miała z ukraińnymi
Wojewodami: ci albo pierwsze-
mu podlegali, albo wprost zależeli od
siebie. Sadzano ich po niższego stę-
du a takich miastach, które na gra-
nicy leżały, bądź przez się ważnym
punktem działalności wojskowej. Mieli pod sobą siłę zbrojną, i kancelaryą swoją
pod kie-
runkiem dodanego im Djaka, posiada-
li. Niekiedy w jednem miejscu bywało
po dwóch Wojewodów z osobnemi kan-
celaryami (1)

c, Kasztelan

§. 97. Żupa była pierwotnem ogniskiem w którem się towarzyszyli zpołeczne Słowian skupiło, a leżący w tej żupie gród najważniejszym jej punktem obronnym. Kiedy z postępem czasu nie dawał bezpieczeństwa, wznoszono obok dawnego gród nowy i kasztel, go u Polaków nazwano. Przełożony tylem nad tym kasztelem urzędnik kasztelanem u nich, a u innych Słowian Żupanem po dawnemu i t.p. nazywany, się miał kolegą. Starodego co gród dawny dzierżał, i Starodego co się prawdopodobnie nazywał. Pierwsza się prawdopodobnie nazywał. Pierwszą o wojskowości stała się pierwszego, a obronę dawał krajowi jako sprawowanie sądów drugiego udziałem. Im większą kasztel, więcej cenionym był nad inne kasztele. Tem też najwyższej wagi był ten w którym monarcha rezydował i którego był sam jakoby kasztelanem. Obok leżący gród posiadał urzędnik ten, co za ludzkich czasów główną był siłą krajowej przyrody. Był nim jak wiadomo Wojewoda. Okoliczności są że Kraków był zamek jednak Króla polskiego siedzibą, bywał nie raz w czasie wojny Tyranny, zmusiła do przełożenia nad nim Kasztelana, który posiadłszy stale w kasztelu, gdy przez to wyrugował z niego Wojewodę, ostatni był odepchnięty z kasztelu i nadanem w posiadanie gród miejscowy.

Był to pierwszy przykład kumulowania urzędów, że się tak wyrażę, i powód do powstania wyższego dla krakowskich Kasztelanów i Wojewodów prawa, a osoby pierwszy przed drugim zasiadał pierwszy a drugi mniej. (precedencyą miał), oprócz wojewodziński i grodowo-starościńskiej, w miejscu urzędowania swego.

jego prawa. … przodkował pierwszy wszystkimi urzędom świeckim, a drugi mógł obok województwa grodowo-starościńskiego piastować: co wszystko z postępem czasu … pierwszy przed drugim urzędowo stale chodził, …

… wszakże, jak mylnie powiedziałem (w §. 31.) … pomniejszym kasztelanem. Prawo atoli co … zostało aż do podziału Polski w swej mocy, stanowczo nie będąc, ale tylko

[mie wiadomo kiedy (1) ustalone,]

[co do precedencyi z wielkoszczęścią, … albowiem kilku mieć na raz, nawet w tejże samej województwie kasztelanij, lub …]

być Wojewodą a oraz Kasztelanem lub Starostą w jednem województwie, godziło się przed i po owym roku, na co w §. 28. 31. tomu drugiego dowody poczyniłem. A więc …

… nie zdradą kraju, jak dawni … sądzili dawni … dziś … nikczemne. … lecz … większa lub mniejsza naznośi tych a owych grodów, wprowadzona w sferę pogrodów, …

(1) Lelewel w przypisku do Niesiecki wydania Bobrowicza I. 119. rok 1250 ustaleniem się precedencyi kasztelana przed wojewodą naznacza; lecz Kromer w opisie Polski (Wmaszewski (Syrakomli 83) mówi, że dopiero od niejakiego czasu ≠

(… dopiero się … od … 1250 ustaliwszy …)

≠ Kasztelan krakowski w senacie tak co do miejsca jak i co do głosów przed wszystkiemi Wojewodami przodkować zaczął. Lecz mogłoż Kromer być w tak ważnej okoliczności wiarygodnym świadkiem?

Litycznego prawa L

92. ziemstwa 19. Kasztel. 2.

(1) Znaczej niż my kasztelanów rozróżnia wydawca Niesiech. I. 290.

96

kasztelanowie na większych się i mniejszych podzielili z mocy konstytucyi unijowej (r. 1569) dzielili. Pierwszych trzydziestu trzech, drugich po utworzeniu [r. 1764. Buskiego, r. 1768. mazowieckiego, r. 1775. Sulowskiego, żytomirskiego, owruckiego kasztelana] pięćdziesiąt się i czterech dodatkowo. W wieku XIII. i na początku XIV., po zmniejszeniu grodów nad którymi ich ubyło szczególniej dążar mieli kasztelanowie powodem tego był upadek grodów, których nazywać nie widziano potrzeby. Należy i tem wiedzieć, że kasztelanowie ci, którzy między w udzielonych księstwach lub podupadłych grodach (gród wojnicki), rządzili, pomimo że niech posłużą za przykład

L wyjątkowo się w kasztelańskim urzędzie upowodowała, ponieważ upadł ze

L tytułu swego używać nie zaniedbywali: czem rządzić (nie było bowiem grodu), nie mieli, ci zaś nowo po utworzeniu do Korony księstw udzielonych utworzeni zostali, zajęli grody, gdy nie było dla nich kasztelów (za przykład niech posłużą kamieńscy, czerwonowscy kasztelanowie). Nakoniec

ci, co albo nad pogranicznemi grodami (człuchowscy, parawscy t. 202. III. tego dzieła) byli przełożeni, albo z książąt za Jagiellonów z Koroną zunijowanych pochodzili, dopiero

początek mniejszych kasztelanów wziąć zniewoleni byli (1). Jak

raszenia jako ... brać ...

urzędy i nadworne ministerya nigdy być z rozległem szkolniczym porównany (1).

więc podział kasztelanów nie był w Polsce od wieków (1), i ja dopiero r. 1501. pierwszy o nim znalazłem w źródłach wzmiankę (2). W r. 1641. większych "Jenerałami całego województwa,, a mniejszych "powiatowymi,, nazwano (3), i nie chciano się z tym zgodzić. Sędziem kasztelana, żadnej nawet rozległości urzędu nie wyznawano, a

zależy znaleźć w samej tylko Polsce i Litwie, tudzież podbitych z nią krajach znaczenie mu przyznawano: inne ludy nie pojmowały go nigdy w znaczeniu

być Ostrorog uznawał (4), że Węgrzyni ważyli go lekko (5), że cudzoziemcy zmiemiono, lecz się w nim nie umieli (6), i t. p. Jako go takiem w Polsce wysoko, jako urząd odwiecznie europejski. Różne on i na Zachodzie przechodził koleje, dzielił się i sam na większy i mniejszy (7).

(1) Sądzi tak wydawca Niesiecki. I. 290.

(2) R. 1501. u Bandtkie Jus polon. 363. Castellani primores Districtuum

(3) Vol. III. 13.

(4) w Pamiętniku swym 67. mówi: nomen castellani turpe est et absurdum.

(5) porówn. Synonima p. w. Castellanus, castellum. Kie-

(6) Porównaj go także II. 2. z urzędem szkolniczego.

(7) Castellanus, Dux castellanus, porówn. Du-Cange p. w. Castellanus 4. 6.

Ludy niekiedy tylko, Kmieć parafialny, jako w dodatk. artykuł pod napisem Codex Diplomaticus powie, tytuł kasztelana przybierał.

b) Starosta.

§. 99. Ojca rodziny, czyli, jak się wyrażali Czesi, Starostę (1) wyższe uczcili stanowiskiem przedkładacy, naczelnicy imieniem jego ludowych spraw publicznych jak i prywatnych urzędników. Był u Polaków starosta miodowy, był i jest u Rossyan starosta gubny i sielski. Kapłan też i wszelki nadzorca starostą się powszechnie przed Karpatami nazywał (2). Szczególniej jeszcze uszanowali go Polacy, którzy, jak w pierwszym i drugim dowodzie odwiecznie dzieła tego powiedziałem, nazwę urzędu jego pamięci, aż do upadku swego państwa zachowali. Urzędnik ten bywał u nich rządcą dóbr królewskich w kasztelanii teraźniejszych zarządzawszy, w kraju, za przyczynieniem się do tego naprzód kasztelana a następnie samego monarchy, ogarnął w grodzie i w ziemi sądową władzę. Ten co w grodzie sądził grodowym, ten co poza grodem urzędował ziemskim lub dzierżawnym został nazwany starostą. Kto od króla kupił dobra lub w posiadanie je dostał, ten przez to samo brał na siebie obowiązek sędziego w dobrach tych osiadłych ludzi, lecz jego nie szlachtę; i szlachta bowiem sądziła się w grodzie. Starostowie tacy zakupnymi, lub inaczej nie-sądowymi, czyli nie-grodowymi

(1) Jungmana słown. p. w. starosta, dokładnego dodaj r. 1395. w Palach. Arch. I. 58.

(2) Porówn. słowniki czeskie, polskie, rossyjskie, i dodaj wymienionego u Klonowicza i innych pisarzy starostę flisaków, rzemieślników i t.d. [illegible] rzemieślnicy rossyjscy starostę sobie starostę (dla dopilnowania się [illegible]) wybrali, w Akt. jurid. nr. 281.

zwani (1), równali się z grodowymi, iż-
by w dobrach owych leżącym zamku
sądy odprawowali. Wtedy bowiem do są-
dów tych uczęszczająca i szlachta,
sądów ... Starosty zależącego ...

chać musiała (2).

... z tej strony Karpat przy-
dnika jego ... spowodowała jego za Karpa-
tami powszechnie. Ponieważ ...
w Europie ... raz pana,
... a nigdy
drugi raz ... więc ... Sa-
ojca nie oznaczał ... żupanów ...
wianie samych tylko ...
... kraleów, carów i książąt
... ojcami nazywać ... szychli ...
... nie mogli wyrazko cenić Starosty, gdy
... im ... edu-
... wyobrażał. Pomimo więc że ...
jak z Konstantego Porfirogenety wiadomo, ...

starcami czyli przełożone-
mi ... zwać ...
li, nie przenosili ...

przywodnio

---

(1) R. 1562. Vol. II. 610. powiedziano: aby Starostowie zalepni już nie jako Starostowie ale jako tenorum possessores sprawiedliwości ludziom nie omieszkiwali.

(2) R. 1611. Vol. IV. z. starostwa sądowe które oraz ekonomiami są.

§. 100. Chociaż i za Karpatami miał starosta i ma do dziś poważanie wielkie, znaczenie i on ojciec naczelnika rodziny (1), jednakże na wierzch nie wystąpił, lecz pozostał na dole, urzędnikiem nawet ludowym samże nie zostawszy. Miejsce jego zajął zachodnio-europejski kapitan, który nigdy ojca nie oznaczał (2), ludzież grecki kefalia, lecz i pod tem nazwiskiem oba nie wystrzelili w górę, i nigdy takiego co w Polsce i Czechach urzędnika, czyli nigdy

z ludzież

(1) Starejszina, o czem słowo. Wielka powinna, kto co dzierżał w starosł. języku (patrz słown. Miklosicza) znaczeń, na kto znaczy co senior w zachodniej Europie, jak Du-Cange powie, wychodzi.

(2) Du-Cange p. w. capitanagium — capitaneatus, Boguphal samiż p. w. capitanei.

ga
pierwszego kraju dygni-
tarza, nie oznaczało. To też za-
[illegible] Kapitan ani zastępcy swego
nie miał, który się r. 1550. Podstarościm,
a r. 1507. Surrogatorem w Polsce nazy-
wał; ani się z angielskim Lordem, i
z germańskim nie zetknął Wójtem, ani się
nie podwoił (1), czyli na Jenerała nie
wyforytował się nigdy.

(1) Praw Vol. II. 597. 1076. Pod r. 1460. u Dryfr. II. 927. wymieniony jest Surrogatus advocati alias Lanczfoyth (Landesvogt, też co u Niemców Landeshauptmann). R. 1457. u Bandtk. jus pol. 235. universis et singulis capitaneis regni nostri tam generalibus quam particularibus quibuscunque terris et districtibus presidentibus

e, Jenerał.

§. 101. Pyta Du-Cange (1) czy Jenerał zna-
czył kiedy jeneralnego czyli najwyższego kra-
ju urzędnika? Niechby był przyszedł do
Polski, a zaraz by się dowiedział, że imię
to nosili u nas nie tylko Starosto-
wie ale i Woźni, że zjazdy czyli sejmy
prowincyonalne również się jenerałami na-
zywały, a poprzedzające je sejmiki jenera-
likami się mianowały niekiedy (2). Obda-
rzyli nas tym sposobem Rzymianie, którzy
znając jeneralnych Prokuratorów, podali myśl
~~P~~ wymienionym w tomie drugim (§. 44) Pro-
kuratorom królewskim do nazwania się po
przyłączeniu Rusi Czerwonej do korony,
jeneralnymi Starostami, następnie zaś
(r. 1576) ⌊ redagujących ~~[illegible]~~ konsty-
tucyą sejmową posłów że ci i Woźnych,
którym (sych) w całym kraju pozwy wręczać
było wolno, ~~[illegible]~~ jenerałami nazwali (3).
Po Starostach czerwono-ruskich prawcy r. 1511. pod
nazwą

⌊ powodem się zdali
dla

(1) Pod w. Generales mówi: Generales exercituum Praefectos ac Duces Generaux appellamus, tametsi vox haec pro Praefecto Provinciae nescio ~~an~~ reperiatur.

(2) R. 1706. vol. VII. 626. ~~[illegible]~~

(3) Porown. Brisson p. w. Generalis, Procurator, Woźni jeneralnie r. 1576. vol. II. 924. po raz pierwszy, ile wiem, nazwali.

Generalis Du-Cange! 96. Ziemstwo 78. 1423 101

Generał

(na Czerwonej Rusi 1384) Prokuratorowie

Generalnych — Starostów czyli Namiestni-
ków królewskich wyszczególnionych (1), zyskali
wnet w Wojewodach innych ziem, wkrótce (r. 1512) i czerniechowskich
ludzież r. 1513. w Kasztelanach i w Starostach
żmudzkich i krakowskich
naśladowców (2).
zwierzchności po sobie, prócz ostatniego,
Mazowieckiego — władza na jednej tylko Mazo-
wszu, rozciągająca się prawa do tej nazwy,
(mówi Lengnich) nie nadawała mu wiele.
Generałom odpowiadali Wicegerenci ma-
zowieccy (r. 1426), którzy z początku Prokurato-
rami książąt ziemskich, a następnie, gdy się
księstwa mazowie-
ckiego potrzeby namiestnikami kró-
lów z Koroną,
lewskimi, na koniec,
do praw koronnych, chociaż nie zupełnie,
przyjęło, piastowali wtedy
na skromniejszym Wojewody tytule poprzedzali (3). Co skoro nastąpiło, Mazowsze,
wrócił w ów czas
Wicegerent do dawnej mierności, i czem w XV
był wieku, tem i w XVIII. co jest szczegól-
nie grodzkich i ziemskich sądów odrębnieniem pro-
ces (4). Takież same przejścia miał Wojewoda
mianowany przez nas w drugim tomie (s. 46) oba
ruski wojewoda, ludzież Namiestnik.
jeszcze r. 1614. zawszechnych
około czasów Cara Aleksego Mi-
znaczni następcy (5) zarzucili swój tytuł, Cara po grodach

sędziach grodzkich wielko-
polskich, dalej w

F Nadając sobie sen
tytuł, mieli wszyscy
wyżsi urzędnicy

F s. 102.

L zostali. kiedy

1 R. 1363. Odtąd Spitko de Jarn. Capitaneus Russie generalis w Ryp. III. 209. 384.

(1) W stat. pruskiego s. 18 VI. 162. tego dzieła czytamy: Capitaneo Marienburgensi generali tanquam locum tenenti Regio

(2) R. 1513. w Rasz. 199. Lucas de Gorka Capellanus posnan. et Capitaneus majoris Poloniae generalis, o innych powiatów. Lengn. III. rozdz. XI.

(3) Statut maz. z r. 1426. w Bandtk. jus pol. 436, ludzież statut z r. 1531.

(4) R. 1450. mandamus Capitaneis, tenutariis, ac eorundem vicesgerentibus, r. 1496. per Capitaneos aut eorum vicesgerentes w Bandtk. jus pol. 278. 337. ludzież r. 1476. vol. VI. 434. officia quaevis granicialia, terrestria, castrensia, burgrabialia, vicesgerentialia.

(5) Kasztelana bracławskiego, który był Heleny małżonki Aleksandra Jagiellończ. Kanclerzem czyli Sekretarzem Królowej Namiestnikiem monastyrem, r. 1503. Aleks. I. nr. 138 I. nazywa.

czasownika na silniejszy dziś Jenerał-Gubernatorów zamieniać (1). Ten z Wojewodów gadania nazwę.

z do tytuł wyparował z Rossyi

(1) Porown. dyplomata z r. 1614. w Abh. zabr. III. nr. 36. 37. i Kołoszych. IV. 20.

7. Prikazczik, Głowa, Ciędowalnik, Ataman.

§. 103.

Komu dano prawo nakazywania (prikaz) zwał się Prikazczik, bądź to był wyższego urzędnika podwładny, bądź nikomu prócz cara nie podległy urzędnik. Jacy rządzili po grodach, gdzie obowiązków komorników, woźnych, pałekich i t. p. pełnili. Jacy po gródach carskich, posełani będąc z Moskwy, ażeby pod wojewodami dwor-cowymi w charakterze towarzyszów częstszy bez częstego oddzielnie sprawowali. Jacy i przy zbiorowo czyli kolegialnie wojewodach ujeżdżani urzędujących pełnili wszelkie jakie im powierzył obowiązki. W zachodniej Europie Capitaneus nazywając się Głowa (głowa) w tem niby od Starosty rossyjskiego był wyższy, że nie koniecznie jak ten podwładnie, ale i naczelnie mógł pełnić urząd. Szczególniej po miastach urzędować i sam nie tylko się Sockimi i Przysięźnikami, po ruskiu t. p., ale Ciędowalnikami (od cadowania kczyja ś. na który (1) przysięgę składali, nazywającemi się przesługiwać. Przysiężnicy po Skandynawii (2) rozgałęzieni, zawdzięczywszy w Germanii i zasięgli i między Słowianami słynąc, używani będąc,

Którymi rządzili, i

Przysięgałych

Jeżeli były nader liczne lub uciążliwe, to im dobierał sam wojewoda do pomocników z pomiędzy posadskich i słażbowych, czyli takich ludzi, którzy się nie koniecznie uprawą rali lecz i przemysłem, duchownością, carskiej rajnej przez byli u nikogo w obowiązku tych los. Prikazczykami ich nazywano. Takiż co ci odgrywał rolę urzędnik ów który zwyczajem

(1) O Prikazczykach, Głowach, Ciędowalnikach dowody z ruskich źródeł wyjęte, skazał do historyi państw. rossyjsk. Karamzyna dowodzić. O Przysięźnikach III. 4. 175. 291. tego dz. patrz.

(2) Du-Cange p. w. jurata, juratus.

(, jak w §. 174. poprzednego nazw. wyłożonym, do wykładu wydzielenia z ich żernań ...

urzędnik zdanie, [za wszelkie
szkody przez swe niedbalstwo wynikłe [odpo-
wiedziałby. W poczet podwładnych
wchodzili: Asaman, Wadaman, Warman, staro-
normandzki urzędnik, który od Irmulo-
rakana z jednej strony na Ruś Czer-
woną, a od Nowogrodu nad Dźwinę przeno-
wając się, Dalej za Halicz nie zaszedł. Toż samo on
ca Tiwun znaczenie (1), miał swą od po-
boczów (2) swą nazwę, które równie dla mo-
narchy jak i dla prywatnych, u których
służbę pełnił, od poddanych wybierał. Dziś
jak świadomo u samych tylko Kozaków [z drugiego końca (s. 214)
znany, ma u nich najsławniejszy(?), wyższej
rangi, urzędnika znaczenie.

[i wyrok, jak się to dziś w sądach dzieje przysięgłych, stanowił.

i byli też przysięgłymi

i 1477.

(1) Porówn. tego dzieła II. s. 214. Tudzież wypisy z księgi ziemsk. kalis-kich (Bibl. warsz. r. 1850. I. 242. w przyp.).

(2) Wacmal? u Gryma RAlt. 360. 946. W dyplomatach dźwińskich z r. 1294-1304. tudzież w nowogrodzkich 1448-54. (por. Akty zachr. I. nr. 1. 42. 104) występuje Wadag, Wazaman, chodzący, według wyrażenia się dyplomatu z 1446 (tamże nr. 39), na wadagę lub inną jakowąś służbę.

Filius castri sui nobi-lius reparare.

93 Burgrabia.

§. 107. Gdy (1) się Starosta (4) i (3) Kasztelan poza gród, dobra sobie w swe kupiwszy, jako powinni wy-nieśli, to przeciwnie Burgrabia czyli, jak go też lubo rzadko nazywano, Grabia (1) siedział w murach, bo sztredz ich całości był już za czasów Ludwika króla (2) obowiązany. urzędnik ten już kasztelanom większym i mniej-szym (3), już Starostom grodowym i Jenera-łom, a nigdy (4) Starostom zakupnym, już nawet samemu królowi służąc, strzegąc mu w Koronie zam-ku królewskiego, a w Prusach [illegible] w Gdańsku nawet, który [illegible] sądził.

Poświadcza to statut pruski w VI. to-gu dzieła temuż od nas wydany, w którym król warując sobie, że jego Burgrabia bę-dzie w Gdańsku na pierwszem miejscu mię-dzy miejskiemi zasiadał Burmistrzami. Ze zgoła wszystkich Burgrabiów, było obowiąz-kiem w siedzibie całości budowli w rezydencyi królewskiej, lub grodzie lub zamku będących, reprezentować władzę wyko-nawczą tego konusu służyć, dawać opiekę padającym gdyby się o nię zgłosili, sądzić nawet pod niebytność Starosty i Podstarościego. Do pomocy miał dodanego sobie odźwiernego, któ-ry się Wrotnikiem nazywał, i także miał czynić nie ciężaru służby wojennej, a za to ... co jego przyncypał przywileje, to jest ciągle zostawać na zamku. To się szczególniej Burgrabiów królewskich tyczyło, których Władysław Jagiełło znacznie upo-sażywszy, powabnemi urząd nawet dla kasztelanów uczynił. Za czasów Kromera dzieiejszych byli ci li tylko strażnikami zamku liczono.

(2) W umowie koszyckiej r. 1374 (patrz VI. 393 tego dzieła) stoi: si ali-quod castrum nostrum reparatione indigeat, tunc temporis pecunia Burgravius seu pos-sessor et conservator

(1) Lindego słown. p. w. Grabia, r. 1442. u Racz. 168. nullum alienigenam in bur-grabios dictorum ca-strorum ponam, sed dumtaxat terrigenas regni Poloniae bene possessionatos in di-ctis castris grabios faciam.

(3) W Sączu r. 1440, w Brzeźnu 1552. u Racz. 195. 228.

(4) R. 1454. 1488. u Ostroroga jus pol. 266. 321.

r. 1401 u Ryszcz. II. 819. sibi Pala-tino et capitaneo nec non suo Bur-grabio mandamus. r. 1427. u Ryszcz. II. 901 Burgrabius castren-sis,

chociaż rzeczy pospolitej był, ma-siąc jednakże podobnie jak Nowo-gród wielki znosić w swych mu-rach urzędnika królewskiego, nanmiestnikował.

obowiązkami równie pod czas wojny jak i pokoju obchodził osobiście go lub przez zastępców w kodo (1).

polski i czeski Burgrabia wielce od niemieckiego różnił. Ten bowiem imieniem Cesarza sądził zadbany najgłówniej w zamkach od strony Cesarstwa położonych granic

[illegible] w kraju dygnitarzem świeckim, piastował go aż do r. 1782. W tym stopniu odtąd podsiadł go w godności kanclerz koronny z pierwszeństwem uzyskawszy przed nim.

Winienem zauważyć,

Dach, jakim była Norymbergu, granic cesarstwa od strony Czech, sędzie Dziewin (Magdeburg) i Miśnija granic tychże od strony Polski pilnujący (2). Urząd ten od uprzywilejowanej rodziny sprawowany, nigdy nie został szafowany. Niż zdychać bowiem w hniczym. Niż żebym azeby i prywatnych burgrabiów mieli wrodzić Burgrabiowie, jak było w Polsce (3).

(1) Porównaj Inwentarz p. w. Burgrabiowie, Podstarości, Sędzier, [illegible] Ostrogorska II. 139. i Kromera księgę drugą.

(2) Porówn. Mittermajera Grundsätze §. 135. Eichhorna §. 290. następ. Du-Cange p. w. Burggravius.

(3) R. 1369. u Wyszt. III. 320. Burgrabia u panów na Tarnowie, o czeskich słowie Jungmana p. w. Purkrabi porówn.

h) Hetman czeski

Pierwsi byli

§. 105.

Po-lacy (1) odwazywszy się przenieść nazwę Szarowdy z mowy ludowej do tytułu, że się tak wyrażę, lu-rystalnego (1), już nie tylko urzędnika sądowego leiz kapitana z nim po-kazali (2). Jak sobie i Czesi sądzić Morawianie z swoim przetłopili Szarowdy, którego Hetmanem (Heyman) dla wszystkich nazwali.

Powiedzieliśmy w §. 45. 94. tomu pierwszego, że dawny podział czeskiej ziemi na żupy i dekanaty ustał,

(1) Jungmana zdawdawnie, i polska pieśń Bogarodzica (w Dodatk. do Piem.) w której Szarocka wspomniany.

(2) W przywileju Ludwika Krola z VI. str. 394. tego dz. czoi: promittimus nullum bannum alienigenam peitenquam nacione Polonum in Capitaneum vulgo Starostam dictam preficere.

a w jego miejsce nastał nowy, dzielący czeską ziemię na kraje (1), co aż do naszych przetrwało czasów. Sięga ten podział wieku XIII., albowiem już w statucie czeskim v. 1300 spisanym znachodzi (2) się. Wydawszy się w latach burz husyckich, przeszedł z Czech do Ołomuńca, i w XVIII. wzrósł z liczby XII. do liczby XVI. czwartej wieku, z liczby XII. do liczby XVI. podskarbiowskiej (3). Powodem do tego był duch czasu, który większej sprężystości w zarządzie powiatowym, i większej wymagał ścisłości w wymiarze sprawiedliwości krajowej. Więc pisząc w niepamięci [illegible] Starostę, posadzili na jego miejsce kapitana niemieckiego, po niemiecku nazwanego Kapitana: nazwano Hetman (z wyrazu Hauptmann), zajął miejsce znakomite na dworze, w komorze, w grodzie i ziemi (4). Był więc, jak się zwróciła czeskiego prawa XV–XVII wieku ustawy, Hetman królestwa, czyli namiestnik, umyślnie na to, na czas niebytności w kraju monarchy naznaczany, jeżeli go na ten przypadek nie mianowano władzy (w statucie Ferdynanda twierdzi hauptmanem nazywanego) – miejsce monarsze zajmował Burgrabia praski najwyższy, a Hetman, polskiego Starosty grodowego (Schlossburggraf): Hetman kraju, wszędzie Ferdynanda Kreishauptmannem nazwany, co Hetman grodowy samo na prawach z nazwą kraju rozszerzanego władzy czeskiego.

Jednej powincyi [illegible] starostwa morawskiego, który też podwładnych Hetmanów miał pod sobą, powoła się najwyższym nazywał (5). Był też Hetman w ów czas w Pradze i po kraju pełnił urząd. Jeszcze Wszehrd o Hetmanie wspomina, ale stał się jako namiestnikiem Hetmana królestwa jak i Hetmana kraju (w tem tylko co Starosta, co Palacy grodowego [illegible].

(5) R. 1520. w Palach. Arch. I. 76.

(1) Porown. o tem rozprawę p. Tomka w Czas. XXXII. 2. str. 222, tudzież 3. 4. str. 327–475. nast.

(2) W tak zwanych Prawach czeskiej ziemi (porown. o nich §. 238. I. tego Dz.), w §§. 5. 48. już się znachodzi.

(3) Porown. Palackiego w Czas. IX. 4. str. 412–447. Eichorn §. 408. 409.

(4) Hetman, po czesku Heytmann, z przełożenia na niemiecki wyraz Capitaneus (wyraz capanus) [illegible] przez niemieckie Haupt, głowa, powstał, udawszy się, nie miał [illegible] w urzędach niemieckich odpowiedniego. Porown. Glossar. v. Brinckmeier p. w. Capitaneus, Hauptmann (str. 461, 964).

pojmuje znaczeniu (1). Jeszcze Wszehrd Helmana komory, czyli urzędnika skarbowego wspomina, którego zadania pamiętały zupełnie (2).

(2) O tych Helmanach mówi Wszehrd (rejestr wskazuje miejsca) ludzież stawała. Także hauptmann wspomniany jest w zbiór. Ferd. str. 45.

(1) Porówn. dowody w rejestrze do Codex Sil. II. p. w. hauptmann przytoczone, osobliwie zaś akt z r. 1491. tamże II. 70.

Rozdz. XII. Urzędnicy koronni i ministrowie.

§. 106. Królewska godność koronna się nazywała przemiennie, i urzędnicy ci którzy koronę w bliskich zostawali stosunkach koronnymi mianowani bywali dawał im przeto, że ukoronowany monarcha jak prawo mieć chciało,

dostojeństwa. Kłakalwiek się nie mogą pomieścić w zwierzchnictwie, a w poczet nadwornych urzędników, których teraz za sługami, jak rzekliśmy, poczytywać nawet, wnijść nie chciał, u ścian się do korony, i chcąc, że się tak wyższej, otworzyć się o niej pragnąc; bo przez to stać dobie drogą do ministerstwa, które było najwyższym szczeblem w hierarchii urzędowej. Podawać też przez to innych sie do potomności, podpisując się za świadka na wydawanych z kancelaryi królewskiej aktach, i Podwodniczego (Praefectus cursorum) poznaliśmy, chociaż, jak twierdzi Kromer, niby urząd ten istnieć od dawna. Pod względem hierarchii różniły się carstwa od królestw, i znowu same między sobą nie zgadzały się królestwa, i urzędników koronnie służących klasyfikując rozmaicie. I tak Carowie chociaż wszystkich równo uważali, zdawali się jednakże tych więcej cenić, którzy

[ruskiego, jak się w Polsce wyrażano, urzędu, czyli

7 Andrzej kładzie swój na konstytucyach sejmowych podpis, z tych jedynie konstytucyi

się bliżej osoby ich znajdowali. Królowie częstokroć wyżej stawili tych, którzy na dworze urzędując, przodkowali wszystkim po kraju rozsianym, a tymże co tu, ale niższego stopnia [illegible] się zajmowali. W królestwie węgierskiem, kolegowało wespół z Palatynem i Banem, trzech owych ze §. 99. domu drugiego znanych nam starszych służbą po dawnemu nazywające się stolników, którzy ministerya [illegible] sprawowali. W królestwie polskiem zdali obok ministrów urzędnicy koronni, i na tytularnych się także na czynnych dzielili.

§ 2. 108.

Do tytularnych urzędów liczą: Miecznika, Kuchmistrza, Krajczego, Koniuszego i Podkoniuszego, Chorążego, Łowczego, Stolnika, Podstolego, Cześnika, Podczaszego. Ponieważ prawie tych samych w poczcie nadwornych i ziemskich już oglądaliśmy, pytanie więc zachodzi, czemu tych urzędników osobno jeszcze pod imieniem koronnych wymieniam? Odpowiadam na to: że gdy unija Litwy z koroną tego wymagała, ażeby razem jednego miana urzędnicy

ci sami urzędnicy co i też na ziemiach dwór monarchy reprezentowali, służbę jego oglądający, więc wypadało urzędów tych wzajemnie sam i [illegible] do dziedzic, [illegible]

się bliżej aczaby ich znajdowali.

§. 107 Zwróciliśmy w §. 97. tomu drugiego uwagę czytelnika na klassyfikacyę urzędów czeskich, i powiedzieliśmy, że na czele wszystkich stał najwyższy Komornik, najwyższy Sędzia, najwyższy Burgrabia praski, najwyższy Podkomorzy, najwyższy Mincarz (1). Urzędy te z czasem pomnożone (rakiem ornacyi tego nie można) wielomą innemi, spowodowały rozwój ziemskich urzędów radowu, zwyczajem Niemców (2), obejmowanych. Klassyfikując je

(1) Palacki w Czas. V. 3. str. 207.

(2) Eichorn §. 220

W carstwach wszystkie urzędy monar-
sze służące ministeryami jego czyli służe-
bnościami nazywać się mogły, czego w
królestwach nie było: w nich albowiem co innego
przynajmniej jeden urzędnik musiał być
ministrem, czyli za wspólnem porozu-
mieniem się monarchy z królem swoj otrzy-
mać urząd. Pod tym względem uważane Wę-
gry jednego tylko ⌈ministrem. Czechy mia- ⌈ Paladyna miały
ły ich wiele, wszyscy albowiem ziemscy tak
wyżsi jak i niżsi urzędnicy raz drogą na
urzędy wchodzili, a tak

zadała (2), przeznaczyły dla panów [sądziej] urząd Burgrabiego praskiego, Ochmistrza, Marszałka, Komornika [Sędziego i] Kanclerza ziemskiego najwyższego. Władykom pisarstwo czyli namiestnictwo [pisarstwo] desk ziemskich znanych nam z poprzedniego tomu, dalej podkomorstwo, i burgrabstwo hradeckiego, na oprawę królowej przeznaczonego kraju; burgrabstwo zaś Karlsztyńskie (Karlstein) wspólnym dla panów i władyków uczyniły. Każdy z tych urzędów miał sobie właściwe na publicznych obradach, obok króla przeznaczone miejsce. Po prawej ręce monarchy siedzieli najwyższy Ochmistrz i Marszałek, po lewej Komornik Sędzia i Kanclerz ziemski. Po obu stronach na ławie siedzieli panowie, a najwyższe z nich, bo aż po prawej ręce króla i przed Ochmistrzem, miejsce pan z Rozenberga zajmował. Za nimi siedywało po czterech z każdej strony władyków według dawności rodu i lat starszeństwa; za tymi na koniec inni władykowie, nie piastujący urzędów, po jednym z każdego kraju siadywali. Od tych [urzędników] ziemskich stanowiących, odróżniać należy dostojników tych, którzy

(2) Porown. o nich s. 257. I. tego dzieła. pierwszy statut władysława w tej urzędowe ziemskie w sen je szczegół podziela.

sam tylko dwór

Podkomorzy (Szambelan), Podstoli (Truchczaszy), Podczaszy, Ochmistrz, Marszałek i Łowczy, którzy na obrzędach uroczystych, i kiedy niekiedy ten i ów do spełnienia obowiązkach, też to czynnie nie równało ich z owemi urzędami (2), i do uważania się za urzędy koronne nie dawało im prawa.

Z Niemców również zwyczajem (1) składali. Byli nimi:

pod czas koronacyi a ogólnie występując, na publicznych nie mieli obradach. Tylko w poczcie panów mogli. Król polecał im gdzie tylko zasiadł, mieścić się. Stałego miejsca też

(1) Eichorn §. 344.

(2) Wszehrd 13. mówi: Než sedali tito úřad zemsky maje, jako hofmistr zemsky, nebo maršalek, nebo truksas, nebo šenk, nebo kuchmistr najwyšší, spada jakožto jiný pan k domu od Mesta wolený, ale ne dle úřadu swého.

między oba kraje, więc należała Litwinom wziąć tych od Koroniarzy, a Koroniarzom od Litwinów, z których dodać nie mieli. Twierdzenie to Mierniki.., Krajczy.. i t.p., których po kolei przejdziemy, pa-mięci.

ża rzeczone urzędy nie koniecznie potrzebnemi są i sam okazać się miały. Objaśnijmy to przykładem.

Ważny był urząd Miecznika na Litwie a podrzędny w Koronie, ważny w Koronie Kuchmistrza a na Litwie przed unią żaden, i t. p. — był urząd: musiał stamtąd ustąpić, dźmy że urzędy na rzecz... sam przenieść. Lecz przej... po strzegę.

Koronne 2.

a) Miecznik

§. 109. Oziębiony po swym panu w udzielnem księstwie, jak w §. 59. tomu drugiego powiedzieliśmy, Miecznik, nie znalazłszy miejsca na dworze Króla polskiego, w [illegible] pozostać musiał, aż w reszcie okazałość koronacyjna wydobywszy go z nicości, zbliżała znowu do boku monarszego. Odtąd coraz częściej występował Miecznik jako ziemski urzędnik (1), przez co i sam urząd w powadze, i [illegible] litewskiego (2) który się [illegible] dostał z Rusi podniósł znaczenie. Oba [illegible] z prostymi [illegible] i gdzie [illegible] pierwotnie i dla tego z rzymskim Liktorem (3) porównywani będąc, gdy przez zbliżenie się do siebie zajaśnieli, przeżyli jeszcze w r. 1768 (4) jako koronni urzędnicy. Godnem uwagi jest, że pośród Czechów i Polaków nigdzie u Słowian nie popłacał ten urząd, że za czasu Kromera w nicość popadłszy (bo się rzadko kiedy pokazywał na dworze) podniósł się znowu (5), i znaczenie jakie za Jagiellonów miał (pod Wazami i po nich dalej) utrzymać potrafił.

(1) Na aktach z r. 1436 występuje krakowski, sieradzki, poznański, łęczycki Miecznik (Gladifer) Vol. I. 131. 138, i lecz że się r. 1455. (Gladifer cracoviensis) w Przyw. III. 418. ukazał.

110

(2) Porówn. przyp. 2. do §. 33. tomu II. tego dzieła, tu dzieje r. 1176. w Hipac. latop. 22, Miecznik u Rusi i jego dopełniacza I. [illegible] 184. pod r. 1175. 1209-12. gdzie się po dawnemu Mecznikowi zowie.

(3) Porówn. tego dzieła II. §. 33, III. §. 187. i §. 229. w przyp. 4.

(4) Vol. VII. 623.

(5) Du-Cange p. w. Gladiator, Gladifer.

jeżdżającemu się po kraju monarsze, obo-
wiązani byli mieszkańcy dostarczać ży-
wności na przez dla podróżnej kuchni. Je-
den z ziemskich urzędników który że miał
nadzór nad tem kuchmistrzem się miano-
wał, i w Krakowskiem wojewódz-
twie wraz z innymi kuchennemi urzę-
dami, według zeznania Kromera, wysiad-
dani, według zeznania Kromera, wysiedz-
nie przesiadywał, gdy od czasu ustania owego ciężaru
nie miał co robić w ziemstwie
a na dworze nie był potrzebny, albo-
wiem się nie znał na kuchni, nie zaniedbał jednakże tytułu,
który się mu z prawa na-
leżał, używać.

107.

111

b, Kuchmistrz i Krajczy, Stolnik i Podstoli, Czesnik, Podczaszy.

§. 110. Król potali przejeżdżał się [illegible] mieszkańców po kraju, i wyprawiał osadnikom kasztelów i miast biesiady; odznaczył się już Bolesław Chrobry odznaczeniem (1). Przyrządzającym biesiady te kasztelanom dostarczał kraj na rzeź, jak wyżej §. 208. tomu drugiego powiedzieliśmy, bydła; nad którymi przełożony urzędnik kuchni kuchmistrzem się (Magister coquine) nazywał. Jeden z ziemian zamieszkujący jego ziemię, po tej ziemi przejeżdżał monarcha, musiał być dla najbliższej ... osobliwie w województwie krakowskiem ... w powagę urósł. Tylko dla ziemi krakowskiej ... (2), za świadectwem Kromera, a żadnych innych nie miała ziemskich urzędów kuchennych. Po ustaniu przejazdów po ziemi monarszych udał się Kuchmistrz na dwór, i sam kuchnią zawiadywał dworu, i jeżdżąc nawet za monarchą. Towarzyszami jego byli Krajczy i Stolnikiem (3). Z niemiecka Truchsessem zwany, który w [illegible] czyniąc gier mańskiem cesarstwie, jako urzędnik monarszy, i był przez siebie potrawy nań i pokrajane podawał jako do najwyższych dworu liczył się dostojników (3), to przeciwnie w Polsce ... Jeden urzędował stół (Strukczaszy), drugi potrawy krajał (Krajczy, Jnczaszy), drugi podawał je Stolnik pierwszy, a drugi na stole je przed monarchą i jego stawiał

(1) O nim mówi Gallus 73. De quis famulis ribus singulis civitatibus vel castellis deputabat, qui loco qui castellanis et civitatibus convivia celebrarent.

(2) Na akcie wydanym r. 1362. w Wiślicy, także na takimże r. 1330. w Krakowie (u Rzyszcz. ... 279. ...) wydanym podpisał się za świadka Magister coquine.

(3) Eichhorn §. 25. b przyp. r. 287. przyp. b. 344.

... mniejszą. Było dwóch krajczych a obok nich dwóch Stolników.

Rozdz. Dwór monarchy

§. W drugim tomie tego dzieła (§. 23. nast.) wykazaliśmy ważność dworu w zarządzie kraju i powiedzieliśmy, że czynność jego z ziemstwem ważne na przyszłość dla administracyi carstw i królestw zapowiadała znaczenie. Sprawdziło się to na wszystkich trzech: w królestwach tudzież w carstwie rossyjskiem; inne, a mianowicie serbskie, bośniackie i bułgarskie carstwa, czyli jak się teraz [illegible] nazywały, gospodarstwa, bywać wyłącznie od dworu, a szczególniej od urzędników przez naród i lud obieranych, i nadal urządzane, ziemstwa nie znały. Jak dawniej tak i teraz dwór, już mieszkanie monarchy, już urzędy i służbę znacząc dworską, różnił się w carstwach i królestwach wielce. Osobliwie też rossyjski miał charakter odrębny, dzielił się na werch (wierzch) czyli na piętro, tudzież na dwo-rec, to jest na oficyny. Tamten

po gośćmi. To też nie było r. 1547. ale i 1786. zaczerpnięte [illegible] przedstawieniach publicznych [illegible] nie ważył się zasiąść, ażeby według dostojeństwa (lat) siadywali (1) stosownie dygnitarze.

ona, ale oni potrzebowali jej, zkąd poszły owe o urzędy i wysokie oba zabiegi, i ich cenienie.

urząd ażeby jeden wyżej nad drugiego w senacie i na

Co się działo za jadłem toż samo z napitkiem. I tak Cześnik podawał królowi czaszę, a Podczaszy nalewał mu w nią napój. Ale na cóż [illegible] kolejno tylu urzędów stołowych i piwnicznych? Otóż potrzebowali ich.

(1) Vol. I. 589. VIII. 627.

c) Koniuszy i Podkoniuszy.

§. 111. Pasterstwem obok rolnictwa trudniących się Słowian bogactwo, leżało w stadninach głównie, do pilnowania których używani ludzie koniuchami, koniuszymi (agazones) nazywali się pospolicie. Jak też (nazywając się ludzi) urzędnik ten i doglądający tych, który kaukazkich ludów Tabunikowi odpowiadał (1); skoro zaś dalej przedzierał przemysł rolny i wszelki inny przemysł, i gdy zaczęto zapominać o stadninach, niegdyś upowszechnionych od Łaby aż do Dniepru, w samej już tylko Polsce, na Rusi, w Moskwie i na Węgrzech, pozostały, w tych jedynie krajach Koniuszy miał znaczenie większe, i do koronnych urzędów liczył się nie tylko do nadwornych ale i koronnych. Na Czerwonej Rusi jak uważa Kromer, w Polsce atoli koronny ale tylko miał zwykł przebywać. Koniuszy zastępcę, czyli Podkoniuszego.

Tak też i przełożony nad stajnią pańską sługa nazywał się, który na dworze książęcym (jak w §. 37. temu drugiego wskazem) z Marszałkiem.

(1) Porówn. tego dz. II. §. 133. przyp. 1. i §. 38. przyp. 2., Ludzi III. §. 315. n.

5. Szlachcic jak w drugim (§. 105. 269) powiedzieliśmy łonie przed resztą ziemię winien być wywzajemnić się jej za to, bronić jej od nieprzyjaciela, bezpieczną ją czynić od [illegible], z dochodów usługiwać jej

b) Chorąży

§. 112. Wielka zasada znana z wspomnionym od nas w §. 30. dana drugiego Chorążym, albowiem sam tylko ziemski, z przyczyny że jeszcze Wojewoda i Kasztelan prowadzili szlachtę do boju, pozostał czynny, a dworski, lubo też na wzór jego w księstwach naprzód a następnie w królestwie utworzony koronny, stał się tytularnym. Był niegdyś w księstwach Chorąży większy (1) który znadź nosił chorągiew przed wszystkim na wojnę księciom udzielnym; był i mniejszy (2), który zapewne pod czas uroczystości dworskich występował. Ten też tylko na dworze królewskim utrzymał, a nie ów Chorąży, albowiem monarcha nie występował już osobiście do boju. A ponieważ obok niego dwaj inni (dworski i ziemski) powierzone sobie chorągwie nosili, przeto Chorąży, który pod czas koronacyi trzymał chorągiew koronną stał się tytularnym (dwojaka [illegible]). W Niemczech i we Francyi nie chorążowie [illegible] tak u Francuz też tylko [illegible] i lenników chorągiew powiewała. Pierwszą miał Książę przed Cesarzem rzymsko-germańskim [illegible] dowodził wojskiem. We [illegible] ilekroć jednak [illegible] wszystkich były monarchie i republikańskie chorągwie, pod któremi lud zbrojny występował. Do ich noszenia Chorążowie na czas wojny wybierani bywali (3)

(1) W księstwie dobrzyńskiem jeszcze r. 1441. Vexillifer major u Ryszcz. II. 489.

(2) R. 1391. 1400. występuje w Krakowskiem urzędnik Chorążym, bez dodatku: także r. 1385 w warszawskiej pokazuje się ziemi, u Ryszcz. III. 235. 364, także II. 763.

(3) Eichhorn §. 294. Du-Cange p. w. Vexilliferi, regii, hereditarii.

§. Z dziedzicstwem tronu ustały w Czechach na Węgrzech i w Moskwie wszelkie nasuwające się pod czas bezkrólewia okoliczności, jakiemi były sprawowanie rządów kraju dopóki nowy nie nastanie monarcha, wstąpienie na tron i koronacya, gdyż który panuje rodzaj i rozległości jego wskazywał władzy, na koniec prawa których się zrzekał na rzecz narodu, kupując przez to swą władzę. Wszystko to nie było gdzie indziej co w Polsce, na uwagę nie zasługiwało, a z tych znamion osobnie nigdzie się w takich co u nas rozmiarach nie rozwinęło. Albowiem w czasie bezkrólewia rządził ten, kogo prawo wskazało, jakim był na Węgrzech Palatyn, w Czechach najwyższy Burgrabia grodu praskiego, w Moskwie rada państwa, w Polsce Ksiądz Prymas. Wstąpienie na tron i koronacyi,

§. 113. Gdy dotąd wymienieni urzędnicy koronni kiedy nie kiedy usługiwali koronie, tym razem oni usługiwali jej stale, których dla tej przyczyny czynnymi [L] Jedni, jak Pisarze sądowi, Instygatorowie i Podinstygatorowie, Ludzie Referendarze, do sądownictwa należąc w następnym same, drudzy, jako do wielky Sekretarze, Rejenci kancelaryi, Metrykanci, Pisarze Skarbowi, dalej Instygatorze koron. a Podskarbowie, Podkomorzowie, ...

[L nazwiany.]

(1) R. 1494. Canonicus Cracoviensis et Secretarius noster, w Ryszcz. III. 473.

obok nich F wespół z Łacinnymi lub podobnymi im najznakomitsi urzędnicy kró-skowi na Węgrzech i w Czechach występujący mi wymienieni być. Prawie ni. Sekretarzów świeckiego i duchownego stanu (1) osób których na ten urząd, liczba była wielka. Nad nimi wszystkimi

... król Aleksander r. 1504. jednego przełożywszy, wielkim go nazwał, i niemal następcą Kanclerza wielkiego uczynił. Kolegował [z Sekretarzami] Rejent, który był kancelaryi naczelnikiem, a Ludzie Pisarz który metryką czyli archiwem zawiadywał nazywał. Od przez Metrykantem się nazywał. Pisarz wyroków, w sądowego zornił się kancelaryjnych wydawanych, Ludzie Pisarz skarbowy, zamku krakowskim złożonego były przechowywane. W skarbcu tym nie pieniądze się, ale ozdoby królewskie i najważniejsze pisma przechowywały. Ponieważ korona była z wszystkich tych ozdob najważniejsza przeto jej głównie F Zakończę ten §. uwagą, że wyżej wymienieni Podkomorzowie

(2) R. 1576. 1507. Vol. II. 900. 920. 1063. Bendkich III. 8. 5. 52.

[jeden Duchowny a drugi świecki. Obaj do pilnowania skarbca na

Już w Czechach było, gdzie zamek Karlsztein pod Pragą, pod dozorem dwóch Kasztelanów jednego z stanu pańskiego drugiego z władzkiego [wybieranych, skarbiec prze-

F naprzód pod nadzór Podskarbiego i wybranych Senatorów, a od połowy XVII. wieku, pod dozór z duchownego stanu obieranego Kasztelana oddano (2).

chowywano (1). Tak i na Węgrzech, gdzie naprzód na Wyszogradzie pod Preszburgiem, następnie w Preszburgu, pod pieczęcią Palatyna tudzież trzech panów duchownych i tyluż świeckich, tak zwani konserwatorowie korony, z świeckiego stanu przez stany państwa wybrani, klejnoty przechowywali. Król nie mógł pod żadnym pozorem korony wywieźć z kraju. Podkomorzowie w poczet najczynniejszych urzędników koronnych wchodzili, gdziekolwiek się koronie obrócił, czy na sejmie, czy w senacie, czy na zjazdach zasiadł, oni mu towarzyszyli, gdyż rzeczpospolita ich pieczy osobę Króla i jego mieszkanie powierzyła głównie. Wszędzie na pokojach monarchy wszelkiej przyzwoitości przestrzegać było ich szczególnym obowiązkiem, a w Czechach Ochmistrz go pełnił. Kanclerz zaś tego rodzaju urzędników wojskowi Cyganiści (?), o których słów zawiści będzie przy końcu ostatniego zdania. Na uwagę zasługuje, że dom habsburski gdy swoje w Czechach i na Węgrzech utrwalił władanie, rzeczy tak urządził, iż wojskowi krajów tych urzędnicy, przemieniwszy się na cywilnych, przestali naczelnikami siły zbrojnej związku wszelkiego.

[pomiędzy panów

(1) Wolf z Wrz. XX.

(2) Cyw. p. w. corona.

Podkomorzowie rzecz. a osobliwie Królewej.

obonrązkowem.

111. 115

§. 114. Poniamo że urzędy dworskie[1] Czechów były od ziemskich (jak wyżej (§. 107 [?]) powiedzieliśmy niżsże, coraz bliższe jedności czeskiego królestwa z rzymsko-germańskiem cesarstwem związ[ku] ziemskiego[?], że [ob]a [tych] urzędów rodzaje nie były się zrównały, ale dworskie ziemskie wyższe urzędy w Niemczech spoczywał, naj wyższy rząd kraju w rękach cesarza i siedmiu Elektorów, który go obierali. Gdy Elektorowie ci do udzielności zmierzają, więcej o kraje w lenności ziemie dane niż o cesarstwa dbali urzędy, przeto cesarz rad zarząd kraju swoim edukacie powierzał i przez/ wy-ich na urzędników liczebników, zwiali rząd urzędnicy cesarstwa. Od urzędników cesarstwa różnił się. Toż samo się tak pod innym, mało też powodów objawiło w Czechach, sama urzędnik dworstwa: powstały również urzędy króla czyli dworu, od urzędów królestwa czyli ziemskich odrębne. Zwyczaj też Niemców, którzy urzędników państwa na dworze przebywający, nazywali dworskiemi uważali, [z tym] nad [...] Czesi, ziemskie swe urzędy po dworsku

(1) Eichorn §. 220. nstępn. 287. 291. 395.

[1] urzędów [...]

sku ponaszywali, skąd Ochmistrz powstał niemiecki i przed Marszałkiem miał pierwszeństwo, a niżej [illegible] przeto że szczegól[illegible]

§. 115. W następnym czasie usiłowali i czescy tak niemcy jak i dworscy stać się dziedzicznemi, i stawali się. Spotykamy więc

[illegible] dworskim był a nie [illegible] pod-

dworskim pod-szlacheckim urzędnik (1). Chociaż Oba prawie jedne pełnili obowiązki, jednakże drugi zastępcą był pierwszego. Było to niełatwe sprawą polityczną, co zamiennikiem [illegible] na inne jeszcze okoliczności uwagę zwrócić [illegible] wypada!..

(1) Eichorn §. 449.

112. Kovomsio 8. 116

Stolników i Podczaszych od XIV., a Krajczych od XV., Ludzież Marszałków ziemskich najwyższych od XV(1), Ochmistrzów zaś i Odźwiernych od XVII. wieku siedzących na tych urzędach dziedzicznie.

cny dźwigali. Urzędy więc też nie były w znaczeniu polskiem koronnemi, ani w znaczeniu rosyjskiem dwornemi lecz były...

Powiększyła ich szereg skłonność domu habsburskiego pochodzących królów, która, co z Tablic synchronistycznych Palackiego widać, Chorążych też dziedzicznych ... Ludzież Kuchmistrzów i konserwatorów złotowego srebra utworzywszy, i urzędy te częścią panom a częścią włodykom w posiadanie oddawszy, krajowi przez to niepotrzebne ozdoby, a sobie korzyści przysporzyli wiele: im więcej bowiem dalibóg było urzędów, tem więcej zyskiwał tron monarszy stronników i potęgi na nich. Od

XIII. też wieku (od 1253.), według zwykłe czeskich monarchów Tablic urzędowali na dworze Pisarze królewscy (Protonotarii regij), Podskarbiowie, Podczaszowie, Komornicy, Sekretarzowie, Sędziowie miast królewskich (Hofrichterzy), Wodzowie wojsk królewskich i wojujących z nim utrakwistów (Podobozi); dalej ludzież niemieckich Hetmanowie ... pańskiego i rycerskiego Sędzinicy koron, którzy obu w miejsce dawnych konserwatorów nastali, czy stanął pod nadzorem Burgrabiego karlsztyńskiego, strzeżone korony z tak licznego szeregu swoich strzegli.

[Za tymi pojawili się

(1) W stat. Władysława króla czytamy, że panowie z Duby rościli sobie prawo do marszałkostwa ziemskiego najwyższego dziedzicznego. Palacki w Gesch. III. 2. str. 18. mówi, że od XIV. już wieku był ten urząd dziedziczny w domu panów z Lipy; w Tablicach synchronistycznych (Přehled) nie wspomina o tem.

urzędników niad w czem król często wy-
bierał, wszczasdując sobie ſ prywatną czyli,
jak dziś mówimy, tajną gabinetową radę.
Ta rada przemyśli wała nad sem, jakby najskuteczniej
zwalczać ſ [illegible]

§. 116. Karanie węgierskiej usługiwali ciągle
nadworni ſ urzędnicy : a [illegible] same pod ko- ſ i zadworni
lném Królas a [illegible] przewodniczyli
ziemstwu. Nie pomnożyła się znacznie ich
liczba nad tę, którą śmy w §. 24. wspom. ko-
nu dwojego poznali [illegible] Z pośród edukie-
bników wyszli na urzędników Skarbnik
(Magister Tavernicorum), Komisży (Magi-
ster Agazonum), i Odźwierny (Magister
Janitorum). Oni do wraz z wszechwła-
dnym Palatynem rządzono dworem, przy ko-
ronacyi ześ, naczas godła królewskie usłu-
giwali. Rządzący za dawnem Banus,
powiększał wtedy ich liczbę, umyślnie z
celu ustalenia koronie
prawnicy na dwór pod koronacyi
karana do
zjeżdżając.

naprzód na Wyszogradzie pod Preszburgiem,
następnie w samym Preszburgu złożona będąc,
pod pieczęcią się Palatyna, sędziéj tak zwanych Konserwatorów, czyli
trzech panów duchownych i tyluż świeckich,
przez stany państwa wybranych ſ chowała.
Dodawszy do tych urzędów Kanclerza i Pod-
kanclerzego, Notaryuszem [?] nazywanego, sędziéj
Sekretarzów i Protonotaryów królewskich do nich
podczyszczy (2), okaże się zupełny
węgierskich urzędników koronnych zwanych
poczet.

ſ niemieckich cesarzów wzorem

ſ opozycyą w stanie pańskim i wbadychim przeciw koronie się zanurzającą.

ſ pełnili na dworze, także powierzone obowiązki, ci zaś

ſ wraz z klejnotami koronnemi prze-

ſ zwyczajem zachodniéj Europy (1)

(1) Du-Cange p. w. Cancellarius, Camellarii, Notarii.

(2) Porown. Cynosura p. w. corona, Camellarius, Notarius, Secretarii

§. 117. Sługą korony był każdy urzędnik koronny, ale nie był ministrem czyli sługą królestwa; ~~…~~ pierwszy koronie oddany I ~~…~~ [illegible] urzędów

~~królestwa…~~

~~a bynajmniej w carstwach, w nich ołtarzem wszyscy bez różnicy służyli carowi. Stopień między nimi bliższości stanowiła. Kto więc częściej się w bliskości osoby panującego znajdował, ten bywał wyżej nad innych cenion~~ ~~…~~

~~…~~ podzieliwszy i wyższe (Dworskie urzędy na niższe) … drugie imionami ~~…~~ polskich urzędników koronnych ponazywano. Naprzód więc: wielki Dworecki, wielki ~~Kraj…~~ Oręźniczy #, wielki Miecznik, wielki Krajczy, wielki Sokolniczy (Łowczy), wielki Sekretarz a oraz Pieczętarz, ~~wielki~~ sędziów osobny Sekretarz wielki (niby polski Kanclerz i Podkanclerzy), na koniec wielki Podskarbi (1). Zakwitło więc na to co było w Polsce, i gdyby był pożył Dymitr, byłyby się zapewne z urzędów tych ministerstwa ~~…~~ w Moskwie rozwinęły. ~~…~~

~~…~~

~~królestwach …~~

§. 118. Ministrem ~~…~~ nazywał się urzędnik ten, który przez Cara, lub jak było w królestwach † przez monarchę ~~…~~ z jakiego bądź bądź szlacheckiego rodu, lub jak w Czechach z uprzywilejowanego ~~…~~ rodu, godności w narodzie panującego dziedzicznie, ~~…~~ mianowany na urząd będąc, pełnił swój obowiązek ~~…~~ na rzecz publicznego do-

Blachu, [illegible] urzędów jej podpadały ~~…~~. W carstwach Pozycja się jedną z drugiem. Każdy urzędnik koronny był ~~…~~ sługą naczelnego koronę, z Cara, tem dostojniejszy, im bliższy był jego osoby, ~~…~~ im wyżej się jego zasiągał Łaski. Pierwszym był Car Dymitr, który

L drugi był

† wielki Komisarz,

† polskiem i węgierskiem

(1) Karamz. XI. 124, z tych urzędów Oręźniczy, Łowczy, Krajczy, Sędzia, Rind (niby gierméh) już za Cara Wasila, r. 1533, Karamz. VII. 110.

(nad orężem carskim Dozór mający)

Hetman polski.

8. Ostatnim z ministrów jest Hetman, którego z powodu że wojskowej sprawy nad władzą, [illegible] być Senatorem, [illegible] dopiero r. 1768. [illegible] pod tym atoli warunkiem, że urząd jego z urzędem senatorskim złączony być nie ma. Mimo to wszakże miał Hetman od r. 1501. wszystkie warunki ministerialnego urzędu, albowiem dożywotnim był dygnitarzem, sprawując go oprócz Kolegii, z którego władzę swoją nabył. Albowiem aż do r. 1499. Kasztelanie na czas wojny, to Miecznicy, to Wojewodowie, to nawet Marszałkowie dowodzili naczelnie rycerstwu: w tym zaś roku ogólny raz na zawsze w pole wojsko wyprowadzać mający, i dla tego Hetmanem polnym nazywany wódz wystąpił (1), który atoli na przypadek gdyby sam Król dowództwo objął, miał w tym do niego stosunek, w jakim niegdyś w Rzymie zostawał tak zwany Magister equitum do wodza naczelnego (Imperator) zważał.

Luczyniwszy to i władz [illegible]

[illegible] i najwyższym w zakresie swej władzy

(1) R. 1499. Stanislaus de Chodecz? [illegible] Capitaneus Campiductor generalis regni nominatur. Lengnich III. 461. [illegible] 8. 4. 19. Sprawozdanie [illegible] w piśmie do [illegible] w jednym tylko numerze [illegible]

Władysł. IV. Juwent.

~~bra.~~ Takim na Węgrach był Palatyn, niby rzymsko-germański Elektor, (1) który ~~[illegible]~~ siadywać w czasie obrad publicznych po prawej lub lewej ręce monarchy. ~~[illegible]~~ W rzymsko-germańskiem cesarstwie byli [illegible] urzędnicy, którzy ~~cesarza wybierając~~, mając prawo wybierać cesarza (principes electores) mieli oraz za powinność usługiwać mu przy uczcie koronacyjnej etc.; ale byli to urzędnicy ziemscy, wojskowo-polityczni, dworscy, sądowi, administracyjni, którzy pod imieniem Burgrabiego, Ochmistrza, Marszałka, Komornika, Sędziego i Kanclerza, krajowi ~~[illegible]~~

~~[illegible] ~~

kiem był oraz najcesarzowa ~~[illegible]~~ uniżony [illegible]. Takiego ~~[illegible]~~ ani Czechy ani Polska, ~~[illegible] krajów [illegible] którym [illegible]~~

Ochmistrz, pierwsze (sejmu) zajmował miejsce, będąc od ziemi na dwór królewski wydelegowany po to, ażeby ceremoniału przestrzegał, dam-
skiego, sprawę o pochodzenie szlachec-
kie wytoczoną rozpoznawał, sądom ha-
merialnym i t. d. przewodniczył, i jednem powiedziawszy słowem, pierwsze po Królu zajmował na dworze miejsce (2). ~~[illegible]~~ Sejm więc wyrzystra-~~[illegible]~~ jąc się uniżył się przez to, ~~[illegible]~~ W tem ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ i w tym się położeniu ~~[illegible]~~ co węgierski sejm, który w środku między szlachtą a monarchą stanął, ~~[illegible]~~ położył. Uniknął tej (?) między szlachtą i senatowi nadawszy. ~~[illegible]~~ polski ~~[illegible]~~ inny kierunek ministerjom dawszy. Sam zaś monarcha,

(†) jak każąc zwyczaj, na dworze cesarzów bizantyńskich i królów frankońskich przyjęty

‡ Sługa dworu cesarskiego był oraz Cesarza przeciwnikiem. Toż samo zjawisko ‡ w Czechach ~~[illegible]~~ choć tu ani Paladyna ani Elektora nie było, spostrzegamy: dostojnikiem ziemscy urzędnicy uniżywszy się przed dworskiemi pod Królem i pod nimi usługowali. Po Burgrabim praskim

‡ na Węgrach sędziem

(1) Było siedmiu Elektorów: trzech duchownych (Arcybiskupi moguncki, koloński, trewirski), którzy kolejno urząd kanclerza w cesarstwie sprawowali, i czterech świeckich: z nich pierwszy Palatyn był oraz Stolnikiem, książę saski Marszałkiem, brandenburski Podkomorzym, król czeski Podczaszym. Eichorn §. 287.

(2) Du-Cange p. w. Magister aulae Imperialis, Ostiariorum, palatii. Już w §. 42. M. Z. C. nazwany jest Capitaneus regni.

przez Króla i naród mianowany będąc, zasiadał na sejmie, a przytem monarsze był na usługach. Takim niegdyś był na Węgrzech sam tylko Palatyn, ale w Czechach było ich pełno, wszyscy bowiem po prawej i stronie Króla na sejmie zasiadali [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] bądź z pośród senatu, bądź z pośród osób nie będących Senatorami wybierać ministrów. Kogo z drugiej kategoryi wybrał, ten przez to samo Senatorem się stawał, miał do zasiadania na sejmie miejsce. Przez uniją lubelską zostało wskazane: Pierwsze Marszałkowi koronnemu, drugie Kanclerzowi, trzecie Podkanclerzemu, czwarte Podskarbiemu, następnie Marszałkowi czyli, jak się wyraził akt unijny, Marszałkowi Dwornemu (nadwornemu) nareszcie Marszałkowi czono. W r. 1768. przybyło cztery miejsca które Hetman wielki po Marszałku koronnym, i siódme które polny po nadwornym zasiadł. Ustawa rządowa z r. 1791. do dawnej wróciła się liczby, Ministra policyi, pieczęci, wojny, skarbu, i spraw zagranicznych, naznaczywszy, ale osób przez to do według liczby z ministeryalnych urzędów branych nie zmniejszywszy. Ciż sami więc co wprzód byli Marszałkowie, i ta Marszałek jedynie zaszła różnica, że gdy jeden jako Minister w straży (radzie panującej) zasiadał, drugi w Komissyi

L Marszałek drugi

dał, do L[illegible]

rządowej zasiadał, mając przy tem dozór i zwierzchność nad Dworem, i wszystkiego co dawny Marszałek dworu do pilnowania miał. Toż samo się u Pieczętarzach i t. d. rozumieć miało. Poznajmy ministrów w szczególności.

a, Marszałek wielki Koronny.

§. 119 W drugiej połowie XV. wieku wystąpił w hierarchii urzędniczej dygnitarz, który już to Marszałkiem bez oznaczenia bliższego (1), już Marszałkiem królestwa (2) nazywając się, z wielkiego książęcym przybrał miano, ażeby się tak od dwornego, jako też od ziemskiego na Litwie urzędującego Marszałka odznaczył. Rządca głównie do czuwania nad bezpieczeństwem osoby królewskiej przeznaczony, miał najwyższą władzę policyjną tam gdzie monarcha stał swym dworem. Więc też za dworem jeździł, i gdziekolwiek się tenże zatrzymał, tam władzę swą rozpościerał, wykonywając na miejscu sprawiedliwość każdemu, ktokolwiek pokrzywdzony został, karząc bez żadnej folgi ktokolwiek z krajowców lub cudzoziemców przestępstwa się lub zbrodni dopuścił. Miał też nadzór nad targami, i cenę sprzedawanym produktom naznaczał, i z mocy służącego sobie na to prawa pobierał targowe. W czasie bezkrólewia wykonywał społem z Księdzem Prymasem najwyższą w kraju władzę, a nawet usiłował przywłaszczyć sobie wyłącznie moc zwoływania sejmów i sejmików (3), na co jednakże nie przystały narodu stany. Ku woli wykonywania tej władzy swobodnej posiadał, i miał władne osobny sądy. Ażeby zaś władzy swej nie nadużył, określano ją osobnemi prawami (tak zwane artykuły marszałkowskie), które przy wstąpieniu na tron każdego monarchy odczytywane będąc na sejmie umieszczono r. 1699. w zbiorze sejmowych postanowień.

(1) R. 1504. Stanislaus de Chodecz Marschalcus r. Przyśl. III. 139.

(2) Pierwsze wzmianki o niem są pod r. 1466. z wyraźnem wyrażeniem Marschalcus : następnie pod r. 1448 nazywa się Marschalcus Regni Poloniae, lub Regni nostri, u Przyśl. III. 430. 476. tudzież II. 572. 870.

(3) Lengn. II. 7. 4. 3.

Hetman grodzki i ziemski

5. Szerzej o tem w tomach poprzedzających rozprawiliśmy, jak powstała i rozgałęziała się starostwa władza (1).

(1) Tego dzieła I. s. 459. II. s. 45. i następ[?]

6, Kanclerz wielki koronny.

§. 120. Już teraz i ludy greckiego obrządku kanclerzy nazwę zaznały (1), mając jednego nie zaś dwóch, jak bywało w Polszcze. Z tych pierwszy, najwyższym, lub królestwa kanclerzem [w XV. wieku nazywany (2), kiedy mianowali się w XVII. (3) wielkim pieczętarzem zaczął. Urzędnikiem] związem był majestatycznej pieczęci, która na jakiem do pismo wtedy moc takowych użyczać piśmie, przysięgał na to urząd urzędowy. Więc też przysięgał pergaminowych, nieczy obejmując że listów w statucie Zygmunta I. z r. 1511. przysięgi w statucie Zygmunta I. z r. 1511. przyjętych, czyli pism takich, które przyznawanych, czyli pism takich, które przyjmuje lub dyplom na udzieloną godność lub posiadanie dóbr wzrost zawrót, ani sam z wdzięcznej woli wydawać, ani na wydanych przez samego nawet króla, jeżeli je z prawem niezgodnie wydał, pieczęci nie cisnąć. Pierwszym bowiem urzędnika tego obowiązkiem było całości praw, monarsze i obywatelom służących przestrzegać, drugiem słomaczyć prawa stronom gdy się od sądów grodzkich lub ziemskich do monarchy odwołują, trzeciem przewodzić w sądach sejmowych, czwartem przedstawiać senatowi o czem ma być narada, dawać na zapytania Królowi czynione odpowiedź, przytem na koniec podawać do druku uchwały na sejmie zapadłe, i takowe pieczęcią opatrzone wysyłać je gdzie należy rozsyłać. Po nastaniu Trybunałów, jak w następnym opowiemy końcu, część pracy sądowej ich pracy, na dyspozycję przeszedłszy, nie zwolniła i tak kanclerza, od prac nad prawodawstwem, albowiem przez i ustawy

(1) R. 1450. 1454. Kanclerz, Kancilev, w Mon. 442. 465.

(2) r. 1301. 1417. Cancellarius supremus regni Poloniae, r. 1490 regni Poloniae Cancellarius w Dryszr. III. 327. 379. 467.

(3) Od r. 1600. jako świadczy Szulc 25,

wły rządowej (przez prawo a sejmy uchwalone) zabowiązany został do czuwania nad prawodawstwem i rządownictwem krajowym, jako Minister sprawiedliwości.

Kanclerz wielki koronny.

4. Takaż sama co za Piastów była za Jagiellonów i następców ich kanclerzy władza, dyg-

c) Podkanclerzy.

§. 121. Po ustaniu książąt udzielnych ustał zupełnie i urząd kanclerski (i w nich sprawowany), nie mogąc się w ziemstwie, gdzie Pisarz jej wchodził, ostać przy znaczeniu dawnem. Tymczasem po dawnych Kanclerzach na czele [illegible] sposobem monarcha za... obracał się zwykle na naukowe ce[illegible] brawszy, ... le (1). Pierw[illegible] szarzem nazywał zwykle król polski, atoli Podkanclerzem go (2), a nawet Kanclerzem mianowano. Urzędnik ten kancelaryą się szczególniej zajmował, stykając się w imieniu Króla i narodu tak z europejskiemi mocarstwami, jak i z władzami krajowemi, ludźmi prywatnemi, z osobami, które się w swych sprawach do Króla udawały. Kancelarya jego miała rozgałęzienie wielkie, posiadając Regentów senatorskiego i rycerskiego stanu, tudzież Pisarzów, którzy z akt kanclerskich wypisy częścią do archiwum królestwa głównego składali, częścią prywatnym na żądanie ich wydawali. Gdy się jak w następnym paragrafie rozwiążę, Rada nieustająca zjawiła, przeszło wiele czynności kanclerskich do nowego urzędu (3), a gdy ustawa r. 1791. wyszła [illegible] osobne ministerstwo dla spraw zagranicznych ustanowiła.

Gdy atoli przybyło świeckiemu Kanclerzowi dużo, z postępem czasu, pracy, przeszło dodać kolegę, któremu, że mu pod[illegible], główny nadzór oddał pieczęci małej, [r. 1430. u Bandtkie jus pol. 234,]

(1) Tworzenia kanclerstwami uniwersytetu krakowskiego Jagiełło (Wiszniewski hist. lit. IV. 254. w przyp.) upoważnił. 122

(2) R. 1791. Regni Poloniae vicecancellarius, u Prz[illegible] III. 768., r. 1580. jak Statut 25. u[illegible] torynujo Procancellarius.

(3) R. 1775. Vol. VIII. 106.

D, Podskarbi

§. 122. Ponieważ już za Piastów, jak w §. 38. ka... na drugiego okazaliśmy, występowali Skarbnik i Podskarbi (*Thesaurarius*, i *Subthesaurarius*, który się też *Vicethesaurarius* nazywał), więc nic dziwnego że i za Jagiellonów, urzędnicy skarbem zawiadujący, w podwójnej okazali się liczbie, i oba ... na dworze przebywające, od ziemskiego się (*Thesaurarius terrestris*) różnili, z którychby z nich jeden naczelnym, a który podwładnym, chociaż ... ich oznaczała nazwa "zastępcy" (*Vicethesaurarius*) zawsze drugiego wyraźnie, wszelakość jednakże zachodziła, jakie ten a jakie ów pełnił obowiązki. W prawdzie zmieniono z czasem tej wątpliwości, pierwszego Podskarbim Królestwa, a drugiego Podskarbim nadwornym (1), ale nie zmieniono jej zupełnie; albowiem, ... wzajemnie się oba na dworze zastępowali. Zupełne ich odosobnienie dopiero r. 1504. na sejmie piotrkowskim nastąpiło. Postanowiono wtedy, że Podskarbi, jak go z czasem nazywano, wielki, ma pilnować przychodów i skarbu, a oraz mieć mennicę na pieczy, że ma etaty układać i rachunki wydatków utrzymywać (2), każdemu według danego sobie od Króla rozkazu, ... lub urzędnikom usługi ... płacić: dwór... ... a zaś Podskarbi będąc skarbu jakoby Sekretarzem, ma, ... i ilekroćby się z miejsca ciągle na dworze i pełnić samego, oddalić, i obowiązki, i ... wnosić do skarbu ...

(1) Za czasów Kazimierza W. sam tylko *Subthesaurarius* (r. 1350. u Rzyszcz. III. 262), *Vicethesaurarius* (na pogrzebie Kazimierza W. r. 1370. jak u Długosza II. 8. stoi) występował; też za Jagiełły i Kazimierza Jagiellończyka (*Vicethesaurarius*) pod r. 1305. 1464. u Rzysz. III. 337. 430. 437. wymienieni); ... za Jana Olbrachta (tamże 473) za Aleksandra (r. 1504. Vol. I. 297. i r. 1505. u Rzysz. III. 402) i za Zygmunta I. (r. 1506 tamże 479) ... *Thesaurarius regni* nazwany, a ... go *Vicethesaurarius* zastępuje.

(2) ex sua tanquam privilegiata auctoritate *expeditiones* (wydatki) *condictamina* (spisy dochodów) et *rationes* (rozchody) faciet, r. 1504. Vol. I. 297

Sregni Polonie

[Ale r. 1409. za ... (tamże 460) ... r. 1494.

wpływające dochody, i dalowe za radą skarbowych urzędników a rozkazem nowanky tymże co Podskarbi wielki zarządzać trybem. Który z tego powodu ma i on na urząd przysięgę złożyć, i w ciągu urzędowania pilnować głównie tego, ażeby wszelkie z kraja-

wych lub królewskich przychodów wpływy lub rozchody, nie mijały się z swem przeznaczeniem, co wszystko rachunkami usprawiedliwione być winien. Podwładnych urzędników aby dobierali sobie (od skarbu odpowiednie) jeżeli się nie okazali uczciwymi oddalali. Za Zygmunta Augusta postanowiono ażeby się Podskarbi sejmowi rachował i od niego wchodząc na urząd, skarb inwentarnie odbierał (1). W Prusach istniejący od czasów krzyżackich dochodów pruskiemu urzędowi. Sejmowi się z urzędowania swego a nie Podskarbiemu koronnemu (2) rachować.

ri z wdanych przez sejm dyktem wynagrodzenia za czynione na administracyą skarbu wydatki przeznaczonych po-... utrzymywali ich. To sami sobie też i sami ich

i w czasie zawierania unii na Podskarbi tym urzędzie potwierdzony, trudnić się zbieraniem

(1) R. 1563. Vol. II. 617.

(2) Szczegóły o tymże Podskarbim zebrał Konw. Larisch w Bibl. warsz. r. 1849. IV. 273. i nast.

e) Marszałek nadworny

§. 123. Pełniąc Marszałek służbę dworską u Książąt Śląskich, dygnitarzem się oraz ich kraju mianował (1), i pomorskich w Polsce władzy przywłaszczając (3), dopiero dygnitarzem zostawał gdy obok Marszałka wielkiego postawiony, miał sobie pewne obowiązki wskazane.(2) Wszakże i w ów czas nie marszałkował wyłącznie, lecz obok podskarbiego (3) i podskarbio-ziemskiego przez ustawę sejmową (r. 1504 zapadłą).

Wyraźnie bowiem powiedziano że kiedy Marszałek pierwszy urzęduje, nie ma się wtedy do niczego mieszać drugi (4), chociaż jest równie jak tamten sprawcą i nieiuszym dworzan, i ma nad urzędnikami i służebnikami dworskiemi nadzór. 1506. Marschalcus curie w Prz. III. 139. i czasem atoli zwłaszcza się wdziera obu i zwykle rządzili pełniąc obok władzy policyjnej, ochmistrzów miejsce i sejmowego i dworskiego urzędu.

Jeśli zaś i po śmierci monarchy urzędu nie przestali, ochmistrzami będąc nie dować nie przestali, Prymasowi pomoc. W r. 1766. ułożono ciężarą w urzędowaniu obu Marszałkom przez odjęcie im nadzoru nad dworem, który osobnemu urzędnikowi oddał monarcha: atoli zaś nad Dworzanami jak wprzód tak i teraz sprawowali (5). Przez rozporządzenie ustawy rządowej z r. 1791. do dawnego ochmistrza wrócił ten, nadwornym się już nie nazywający Marszałek.

(1) Pod r. 1277. wspominiony od Księcia opolskiego Marsalcus noster, r. 1307. od raciborskiego Marsalcus ducis, r. 1496. od Księcia jednego i drugiego a przy tem i opawskie [illegible] księstwo [illegible] zwiadka Marszałek Księstwa Teszyńskiego, w Cod. Sil. II. 13. 121. 215.

R. 1349. wspominiony od pomorskiego Księcia Marschallus noster w Przyr. II. 711.

(2) R. 1367. Marsalcus curie regalie (sic), i samże Andrzej r. 1369 marsalko, Marschal, i 1392. 1461. 1494. toż samo, w Przyr. III. 262. 302. 313. 346. 430. 473. W roku 1530. curie nostre magister tamże 739.

(3) R. 1547. Marsalcus curie et Thesaurarius terrestris Vol. I. 589.

(4) R. 1504. Vol. I. 295 eo presente Marschalcus curie de nulla administratione incumbentis officii se intromittat.

(5) Vol. VII. 468.

Hetman polski.

§. 124. Od zmiankowanego wyżej Hetmana czeskiego różnił się Hetman polski; był on bowiem zamsem urzędem policyjnym, a ten ściśle wojskowym. W tym znaczeniu w jakim niegdyś Wojewoda do narodu, a za Piastów do króla zastawał stający, za Jagiellonów Hetman prowadził rycerstwo w pole z Chorążym społem, a gdy monarcha dowództwo objął, wtedy (co się o Wojewodzie zauważyłem) pełnił przy nim obowiązek Chorążego. Potrzebnym się stał Hetman, odkąd Wojewoda przestawszy być ściśle wojskowym urzędnikiem, kiedy niekiedy tylko pułkom dowodził. Król więc ilekroć osobiście nie przewodził wojsku, powierzał nad niem dowództwo tego, kogo sposobnym być do tego uznał. Tak wyznaczony dowódzca sprawował swój urząd na raz jeden, wraz z wojenną wyprawą kończył go. Co trwało aż do czasów Kazimierza Jagiellończyka, który przez ciągłe panowania swego wojując, stworzył wodzów jednego po drugim, Hetmanami (Campiductor) ich zowiąc. W wieku nadał r. 1489. który miał Hetman ogólny królestwa (1), pewne szczególnych Hetmanów pod swemi rozkazami. Z nich najcelniejszy polnym (campester) nazwany (2) zjawił się r. 1539, będąc nim jeszcze przed każdem wojny narażony; ażeby wraz z Wojewodą i Kasztelanem dowodził pułkom, ilekroć się ich zebrało (3). Pamię- ... waż w czasie unii lubelskiej hetmaństw nie urządzono, więc choć one wszystkie warunki do ministrowania posiadały, jednakże

(1) R. 1489. Stanislaus de Wyshowicze Sandocensis Capitaneus Campiductor generalis regni nostri, u Ryszcz. III. 761.

(2) Powstan. Hetmaństwa przez Jul. Bartoszewicza w piśmie Stolica zeszyt 1. (więcej nie wyszło) Petersb. 1854. str. 18.

(3) W ustawie sejmowej r. 1544. Vol. I. 583. powiedziano: Superintendent qui eum a Majestate Regia constituti, quales sunt, Palatinus, Castellanus, et regni exercituum Campiductor, quando eis ordinandus exercitus.

za ministerstwa od narodu ‡ urwane, ‡ nie będąc nie wszędy do senatu. Mimo to że władzę Hetmana wielkiego (jak wiemy po ustanowieniu polnego nazwany został pierwszy Hetman) dożywotnią Król Stefan uczynił, mimo wielkiej † jakiej v. 1590. 1716 na sejmie przyznano, jednakże, ten urząd nie pewny w swej powadze przez to, że ilekroć monarcha obejdzie Dowództwo nad wojskiem, Hetman wielki stawał się wtedy polnym, i Królowi miły w charakterze dawnego † Wojewody służył, a polny wstępował w porzędek podrzędnych Dowódzców (1) Trwało to do r. 1768. w którym, wojenne, jak się wyrażano, ministerya z cywilnemi porównawszy, Hetmanowi wielkiemu po Marszałku koronnym, a polnemu po nadwornym miejsce z tem warunkiem wskazano, ażeby między jeden i drugi nie był oraz senatorem (2), czyli ażeby wojennej nie piastował cywilnej władzy.

† władzy

† jak wzkliśmy ‡ Chrobrego i dawnego

(1) Porównaj Lengnicha ... ...

(2) Vol. VII. 677.

§. 125. Z danego przez nas urzędni ko-
ronnych a ministerstw przeglądu pokazu-
je się, że pierwsze dla dworu, a dru-
gie dla dworu i dla kraju urządzone były, i zostawały
w ciągłym rozwoju, gdyż czas
ciągłych zmian potrzebujący uważał
jedne a drugie stworzyć urzędy. Rozwój drugich
ważniejszy jest od pierwszych, ich
bowiem koleje życie polityczne narodu i z czasem dał
ustawowe warunkowały. Dotkliwie się na-
rodowi uczuć brak rozwoju hie-
rarchij urzędniczej niższej czyli biurowości,
albowiem jak wyżej (§. 113) widzieliśmy każdy
minister dowolnie swoje urządzał i roz-
przestrzeniał swe biuro; również dotkliwym
był brak opieki dla oświaty krajo-
wej, którą niedbale nadzorowano. Obu nie-
godnościom usiłowała zaradzić ustawa
rządowa z r. 1791, która dla ministerstw
pod porządnego, (wskazując jak się wyraziła, wy-
konawczej dopełnienia osobne komissye rzą-
dowe i porządkowe wojewódzkie sejmowi usta-
nowić poleciła. W poczet pierwszych, liczbą
czterech określonych, i opieka nad oświa-
tą weszła. Była komissya edukacyjna, która pod
zwierzchnictwem Prymasa, gdyż Duchowień-
stwo szkołami się i teraz opiekować
miało, zostawała. Była komissya poli-
cyi pod prezesostwem jednego z Marszałków,
jak ich teraz zwano, narodowych; była da-
lej komissya wojska, a na koniec skarbu,
pod prezesostwem władnych ministrów, to jest
Hetmana i Podskarbiego nadana. Minister-

szwa pieczęci i spraw zagranicznych miały sobie
biura urzędnicze same.

Senat i rada

Rozdz. XIII.

§. 126. Odwiecznie znosił się monarcha, jak w §. 83. samo drugiego mówiliśmy, z otaczającemi go panami, którzy, od radzenia mu, ogólnem, bądź stowiańskiem (1), bądź łacińskiem będąc zwani mianem (2), Senatorami się ale w samej tylko Polsce (3), od r. 1500. do 1775. nazywali. W tym roku wróciwszy do starodawnej Konsyliarzów, chrabrzących jeszcze czasów, się zajętej, nazwy, (4), ... Dziś u wszystkich bez różnicy Słowian upowszechniona senatu nazwa.

§. 127. Ponieważ w Polsce urząd senatorski rozwinął się najpiękniej, gdzie król Aleksander nad Jagiellończyk wyrzekł, że dopóki powaga senatu szanowaną dopóty i rzeczpospolita od niej trwać będzie (5), więc też zaczynając od niej senackiej, uważam z kromeru magistratury: że każdy z najwyższych duchownego i świeckiego stana dostojników, a mianowicie każdy Arcybiskup i Biskup rzymsko-katolicki, Arcybiskupach i Biskupach siedział Kasztelan krakowski, po nim Wojewodowie, z których krakowski i poznański, zmieniając się ... pierwszeństwa miejsca w senacie, głos dadzierżca każdy Wojewoda i Kasztelan, na końcu każdy Jenerał i Minister, był z mocy urzędowania swego Senatorem, nie inaczej wszakże, jak w ręce monarchy przysięgi. Przez co nabywał prawo zasiadania na sejmie walnej, senatorskiej zwanej izbie, i zajmowania oznaczonego wyznaczone sobie miejsce. Po

I nie długo, bo jeszcze za Stanisława Augusta, bo tylko od r. 1775 do r. 1789, nosili pierwsze nazwanie senatorskiego urzędu, i nazwy ...

(1) Kmieć, Bojar, Rada (dziś Radca), o czem skarżyli do ... poprzedzających zabaczy.

(2) Jeszcze r. 1547. vol. I. f. 509. wyrażono się: Officialibus, Dignitariis et Consiliariis nostris.

(3) Wyraz Senator, ile wiem, dopiero pod r. 1500. vol. II. 1221, w źródłach prawa polskiego, w mowie ojczystej pisanych, występuje.

(4) Consiliarii, patrz §. 65. w przyp. r. 1775. vol. VIII. s. Konsyliarz Rady Nieustającej.

(5) R. 1501. u Bandtk. jus pol. 361. nam quamdiu sua gravitate senatus decorem, tamdiu respublica viribus suis consistet.

Litwa. Prawy
Podkomorzy. Dzwi pilnuje

wali pierwsi. Za nimi rzesza Wojewodów miejsca prawem oznaczone zajmowała. Za tymi siedzieli Kasztelanowie więksi, a za nimi mniejsi; na samym zaś końcu zajmowali miejsce Kasztelanowie trzech mniejszych [w sieradzkiem, łęczyckiem i brzesko-kujawskiem województwie [dziś wsi].

podzielonych, Konarami zwanych, którzy niegdyś byli to [illegible] nazywali. Zadla tego Konarskiemi się nazywali. Zamki obronne [illegible] pewne [illegible] nazywano się Kasztelanami które prawo [illegible] z dawna swym gro[illegible] Senatorach Podkomorzom. Po tych wszystkich Senatorach Ministrowie i Jenerałowie występowali. Senatorzy [illegible] Kasztelanowie litewscy i ruscy między Wojewodami się mieścili. W kole senackiem zasiadał też [illegible] Mistrz Krzyżacki (1) [illegible] od r. 1466. lennik polski i pierwszy radzca królewski. Następca jego Albert książę pruski będąc dalej od r. 1525. lennikiem, nie raczył być i Senatorem. Po przyłączeniu (r. 1529) Mazowsza do korony, senat rozmnożony powiększaniem się kraju przez [illegible] nad większą, ale niepewną liczbę [illegible] Wojewodów i Kasztelanów (2). Od czasu Władysława IV. nastąpi [illegible] dni przyrost ten większej magistratury [illegible] nie powiększał się ale zmniejszał. [Lenguich trzydziestu i siedmiu Wojewodów (włączywszy w ich poczet trzech najwyższych Kasztelanów i Starostę żmudzkiego) a ośmdziesięciu i 5 zapewnita Kasztelanów naliczył (3). Po pierwszym podziale kraju zreorganizowano senat, na sposób ten jaki w rzymsko-germańskiem istniał cesarstwie. Ponieważ przytem konfederacyą germańską stanowiącym był [illegible] się

[zwłaszcza gdy umowa hadziacka, która r. 1658. miejsce w senacie dla Metropolity Kijowskiego i władyków Biskupów wyznaczyła, przez Sejm [illegible] nie uzyskała [illegible] Mare.]

§. 128.

(1) Przywil. r. 1466. u Dog. IV. 162.

(2) Kromer liczy 2. Arcybiskupów a 7. (prócz warmińskiego, który się do pruskiego senatu liczył) Biskupów, 17. Wojewodów, 64 Kasztelanów większych i mniejszych. Junosz liczbę tak Wojewodów jak Kasztelanów naznaczają. Przybylski (w zbiorze praw) z Walerym się nie zgadza Narbut (w stat.). Junosz Bielski (w kronice). Junosz Krzysztof (w opisie Polski). Junosz spis dygnitarzów z r. 1546 w Pamiętn. Niemcewicza (II-196). Junosz Gwagnin i Starowolski (u Miclera I. 264).

(3) Lengn. III. 4. §. 5.

państwom sejmować często, więc zgo-
dzono się na to, ażeby w Rzeszy (Re-
gensburg), składający się z rządu Rzeszy, ciągle
urzędowała, z delegowanych od elektorów średnich,
ludzi od Austryi i Burgundyi po jednym,
i również po jednym od każ-
dego z sześciu cyrkułów, na które się rzymsko-
germańskie cesarstwo dzieliło, wybrana z
piętnastu członków składająca się rada
(Reichsregiment, permanente Reichsversamm-
lung), i wespół z cesarzem wszelkie zwoli-
nie wiążące sprawy zadaniała (1). W tym też niby

(1) Eichorn C. 592. Phillips R.Gesch. 386.

176.

§. 105. Herby czyli rodzinne i gminne na posiadłości oparte u Słowian ruchli (1) pośrednio, jak w drugim tomie (§. no. 243 i następ.) mówiłem, na rzecz na udział prawie zawdy się szlachty

(1) Przeciwnie na dziedziczne orzeka je Szajnocha w Bibl. Warsz. r. 1857. II. 330.

[illegible] ustwom sejmy często odzywać, więc zgodzono się na to, ażeby [illegible] ciągle [illegible] urzędująca rada (permanente Reichsversammlung) zabawiająca się z Cesarzem [illegible] celu w Polsce r. 1775. Radę nieustającą. Ta władzę rządzącą i wykonawczą, reprezentując nie [illegible] miała ani [illegible] Podzielona [illegible] będąc równie jak sejm na trzy stany, bo jeśli na króla, senat i rycerstwo, zasiadała z trzech tych stanów. Marszałka [illegible] Radców zwanych Konsyliarzy [illegible] i na pięć się departamentów, cudzoziemskich czyli spraw zagranicznych, policyi, wojskowy, sprawiedliwości, skarbowy. Bez jej uchwały nie mógł król działać. Bez niej nie mógł zwołać żadnego sejmu, bez niej nie mógł wystąpić na nim z przełożeniem zadań; wprzód go bowiem ta rada, jak była w Germanii już za Tacyta czasów,(1) rozważyć, i należycie roztrząsnąć musiała. Ta [illegible] W roku po odwrzeniu jej ustanowienia powiększono władzę Rady, [illegible] tłumaczenia praw [illegible] (2).

[illegible] przez sejm zwyczajnego sobie [illegible] prawodawczej, ani sejmowej, przy sejmach i trybunałach i nadal [illegible] stanowionej władzy.

Sejm wielki czteroletni [illegible] w miejsce jej straż praw [illegible] zaprowadził. Ponieważ jak rada jak i straż [illegible] przeto zanim [illegible] początek historycznie rozważymy, a radzie monarszej w innych krajach [illegible] s. 129. W mastniejszym [illegible]

r. 1789

tę radę

Tacyt w

(1) German. 11. Uwagi o Radzie nieustającej w Vol. VIII. 84. [illegible]

(2) R. 1776. vol. VIII 849.

słowie,)
w czasie panowania Carowej Heleny, która
imieniem małoletniego syna wykonywała rzą-
dy, Szanowili jej radę książęta carskiego
domu i najznakomitsi Bojarowie, a ile-
kroć pierwszych nie stawało radzili mędrzy albo sami albo wespół
z Patryarchą, których
jak mówiano, niemałego radzenia których też
do jej panującej, nazywano. Mając
i bojarskiej
ona, według wyra-
żenia się

Hetmana Żółkiew-
skiego, zaiste co ze-
wnątrz polski znaczenie, zbliżała się do nie-
go i wewnętrznym przez Cara Dymitra danym
jej składem. Albowiem przez
Patryarchy powołał on, oprócz do niej, średnich Metropolitów,
Arcybiskupów i trzech Biskupów,
ludzież wyliczonym
wyżej (w §. 117) urzędni-
kom koronnym zasią-
dać w niej kazał, na-
zwawszy wszystkich ra-
dy tej członków, których było siedmdziesiąt
Senatorami.

Ta rada, ale nie wiadomo
czy w tym samym składzie, aż do powo-
łania na tron domu Romanowych, w czasie bezkrólewia
rządziła (1). Duma
jej była podczas za Cara Alexego Mi-
chałowicza. Wtedy się bowiem na jawną (du-
ma) i na tajną podzieliła. Do pierwszej należeli
Bojarowie: na dworze carskim znajdujący się do dra-
wszystkiej ci których Car wezwał.
giej wchodzili

Obok rady była zmianko-
wana od nas wyżej (w §. 77)
kancelarya, a w niej ważne
miejsce zajmowała

Zorganizowała się r. 1933 (?). carska duma
(rada.)

(1) Porown. Relacyę
Żółkiewskiego 115,
i dowody które
w słowniku do
Karamzyna pow.
duma znajdzięsz.

[illegible] osobne do czytania przez ustanowione biura (czełobitnoj prikaz). Podanie także do rąk władnych supliki adresat [illegible] Car do tego biura, ażeby je na radzie [odczytano. Odpowiedź na [wraz z siebie i Bojarów zredagowawszy Podskarbowie, odczytywać zebranym na placu przed Kremlem (posolskaja) suplikantom. Zład doradywali się wszakże czy się monarcha przychylił do ich żądania, lub odmawia. odprzęgiwać do [illegible] lub też rzeczy po bliższe do tego a tego urzędu odesłać [illegible] na (1).

§. 130. Inny był skład czcalnej rady, która się w ziemstwie, a innym węgierskiej która się w kancelaryach jednoczyła. Ponieważ, jak to i w rzymsko-germańskiem bywało cesarstwie, tylko na sejmie rada ziemska [illegible] z monarchą zawsze radziła, przeto monarcha ten musiał podobnie jak cesarz, u swej (wyżej w §. 114 wzmiankowanej) rady, poprzednio znaczącej, co do zdania [swej] co do równie jak cesarz.

(Zatem) do opozycji z radzą państwa władzą (2). Jm. mają na uwadze Węgrzyni, utworzyli radę państwa przyjacielską i namiestniczej (Locumtenentiae) kancelaryi która z [illegible] systemem koncyliarzów i szlachty, [Ministra i jego zastępcy, z członkami zasiadających zasiadali z odmieniającemi na posiedzeniu, XIII. ajestowani prawo znajomymi (juris periti). Rada ta miała wespół z monarchą załatwiać pilne a dalsze sprawy, których w liczbie [illegible] nie koniecznie przed sejm wywodzone być [za wdzięcznym na kurialny; i ażeby byli zawsze na podorędziu radzcy, miała połowa ich ciągle pod bokiem króla rezydować (3).

(1) Kotoszychin VII. 1. 28.

(2) Eichorn §. 220.

(3) R. 1498. art. [illegible], 1507. art. 40., 1542. art. 29. Znanych dowodów dostarcza Szlachowicz §. 52. 96-98. Określił rozprawa dwojaka r. VI. uchwała r. 1507. art. 40. wyraźnie w §. 2. rozdwojenie consiliariorum et assessorum media pars apud regem maneat semper.

[w Corp. jur. hung. I. 294. [illegible] 343, 350.

stron domu habsburskiego pierwsza kancelarya do urzędu przemieniona została, druga w miejscu pozostała. Obie w najwyższej instancyi sprawy administracyjne, Pierwsza ważniejsze, druga mniej ważne załatwia sprawy (1).

§. 131. Polacy mając na uwadze cesarstwo i Czechy, chcąc się wpływowi dworskich (camarilla), i magazynu a stąd powstałe rozdwojenia króla z sejmem zapobiegając; przeczuwając też ... za Zygmunta III. stało się, że rady potajemnie monarsze dawane sprowadziło na Polskę największe nieszczęście namawiali już Kazimierza Jagiellończyka, ażeby wydaliwszy od siebie do tego Litwinów, wybrał sobie członków Senatorów polskich do rady; a zaś synowi jego Aleksandrowi przysięgą kazali na to, że wyrokom większością głosów na sejmie zapadłym, poprzednio przyzwolenie swe dawać będzie przez powołanie na swoj króla tego wdarzyli nań i pod warunkiem, że gdyby mężów znakomitych nie słuchając, uwodzić się lichych ludzi radami, i poddanych krzywdzić, wtedy naród od złożonej mu przysięgi wolny będzie (3). Choćby ministrowie byli przez sejm kontrolowani, to jednakże gdy jak dzisiejsi angielscy, w czasie między (zamknięciem dawnego parlamentu a zwołaniem nowego upływającym, rządzili samowładnie, przeto urzędownie rady pod bokiem monarchy, było środkiem

(1) Schwartner III. 222 nast.

(2) Patrz manifest oręża narodu Zygmuntowi III. r. 1607. podcięty wypowiadający, który w dodatku do Pism. na str. 264. nast. wydrukowałem

(3) Porówn. Kromera Origines 346, r. 1501. u Bandtk. jus. pol. 362.

wybornym dla uniknienia szkodliwych następstw z takiego zarządu. O co więc daremnie się dziś kuszą Anglicy, usiłując wygadzić z pośród parlamentu ‡ przodkowie nasi dopięli łatwo, wdrożywszy w pacta conventa królowi Henrykowi, że bez rady Senatorów przy swym boku rezydujących nic w czasie między-sejmowym rozstrzygać nie będzie. Na każdym sejmie szesnastu rezydentów naprzód na rok jeden, a od r. 1641. dwudziestu czterech na dwa lata wyznaczano, i na przyszłym sejmie tłomaczyć się im z dawanych monarsze rad kazano (1). Odtąd bywała przy królu naprzód rezydencya, następnie rada nieustająca, na koniec straż praw, która w tem samem co rada dziesięciu wenecka zmierzając, do tego jednakże stanu co za swego Dożę nie przywiodła. Zapobiegając temu Wenecyanie, ażeby Prezydent ich rzeczypospolitej, lud sobie ująwszy, nie pokusił się o samowładztwo, (musieli się a to wybrani), takowego go strażą i niewolą otoczyli, że godność sprawowana stała się niemal więzieniem ozdobionym i formą. Tego samego obawiając się wielki nasz republikanin Jan Zamojski, gdy nie mogąc króla polskiego na weneckiego wybierać Dożę, uczynił wolę jego więcej zawisłą niż wprzód od rezydencyi: co trwało aż do ustawy rządowej r. 1791., wtedy to ... w tem że się pobożeniu sam naród,

‡ komitet, któryby czynności rządowe w czasie odroczenia parlamentu, z panującymi zagranicznemi odbywane kontrolował; tego

(1) Obszernie o tem Lengnich II. 12. §. 11. rozprawia.

od niego biorąc rozkazy jego a nie
Krola wykonywały,

niezgodne poruczeniom, i spominany
a tem nie błodzi nie odstępował od właściwej
sam sobie być ...

cierpiał.

przez poddanie się, iż dał niegdyś pod prawo dawnej ręki zgodnej ... i przez
uznanie dziedzictwa tronu ... w
interes tejże ręki króla ... zwierzchniczy, że monarcha

Król atoli ... na prawodawstwo wpływając, używał sam zamiem
na te władze, i jak sam
kontrolowany był przez nie
dał się kontrolować
i do odpowiedzialności za przestępstwo prawa pociągać. Stąd
dziemi więc i formą władza
jego nie ... będąc, tem
była swobodniejsza, im więcej prawodawstwo w ręce
przechodziło narodu, które

wyższem nad swą wolą uznawszy
prawo, ... uległej ...
być nie dążąc, ... kraju
podniósł, i stroną ... był ...

pod jego poddał się władzę, i do wykonywania go a oraz
ulegania mu solidarnie się
z narodem zobowiązał. Ażeby
zaś naród był prawo

§. 132. Według nałożonych sobie warunków ... miał więc król polski

po dawnemu
uczyniwszy / stosunki, zwrócim go urzędnikom] kontrolować pozwoliło.

/Komissyi rządowej edukacyj ... narodowej]

uważa Górnicki [163], w monarszym rządzie zaufania nie maiąc, Argusa oczyma śledziła każdy krok Króla. Wszakże ieszcze za czasów Kromera, Monarcha nie był obowiązany zwoływać senatu dla naradzenia się z nim w sprawach całości państwa nie dotyczących się (poznamy ie z opisu władzy prawodawczéy); ale iuż Henrykowi Walezyuszowi, a więc następnym Królom przepisano; ażeby oprócz Ministrów, ciągle obok siebie miał radę, z koła senatorskiego wybraną, (z początku w liczbie szesnastu, później w liczbie dwudziestu ośmiu), i z nią się w każdéy ważnieyszéy sprawie, a na seym nie koniecznie wytoczyć się maiącéy naradzał: i ażeby też rada, na zaniesienie do siebie skargi, łaiąc Króla miała prawo, a gdyby tego nie uczyniła, ażeby wolno było posłom publicznie na seymie Monarsze przyganiać [165]. Co większa, iuż piérwszemu Królowi, po zeyściu Jagielonów obranemu przepisano, iż ieżeli co w brew prawom uczyni, naród ma być wolny od przysięgi iemu złożonéy [166]. Wybrani radzcy, ciągle mieli zostawać przy boku królewskim, wyiąwszy przypadki prawem dozwolone [167]. Nie było ich obowiązkiem towarzyszyć Królowi za granicę, lecz tylko w kraiu przy nim zostawać, czyli, iak się wyrażano, rezydować mieli. Ściśle to oznaczono za Stef. Ba-

Marginal notes: T Jeżeli się z niey bez przyczyny nie radzał; naradzał po i przed seymem. Ta rada miała prawo, dając go Królowi ... zwać w upomnienie, itd.

[163] W. P. III. p. 743. [164] R. 1609, Vol. II. p. ... że i z rycerskiego stanu maią być członkowie do téy rady wybierani. [165] R. 1609, Vol. II. 1661. [166] Lengn. I. p. 355. [167] R. 1641, Vol. IV, 3.

torego, ~~a wów czas stale~~ zaczęli Senatorowie rezydować przy boku królewskim [168]. Na znak, że narada w ich obecności, i za ich się wolą odbyła, podpisywali swoie imie w protokule [169]. Formalnie miały się te narady odbywać, nie w pokoiach Monarchy, lecz na obradnéy sali; rzecz wnosił Kanclerz, Senatorowie i Ministrowie głosowali [170]. Pieczęcią koronną, a nie sygnetem królewskim, należało stwierdzać uchwały zapadłe [171]. Posłowie na seymie mieli prawo upomnieć się o nadużycie w téy mierze zaszłe: nawet mocen był Instygator koronny zrobić sprawę kryminalną Senatorowi, w czynności Króla nie pilnie wglądaiącemu. [illegible]

§. [illegible] iedenastu członków i z Prezesa składała [illegible] trzech Biskupów, (między którymi [illegible] (co dwa lata [illegible]), [illegible] dziewięciu Senatorów. [illegible] stanu rycerskiego Konsylia[illegible] [illegible] nie mógł być, [illegible] w przód nie zasiadał w iednéy ze czterech iurysdykcyi rzeczypospolitéy (marszałkowskiéy, woyskowéy, assessorskiéy, skarbowéy), lub nie był Deputatem na Trybunał, na seym posłem, lub do zagranicznych dwo-

168 R. 1576, Lengn. [illegible] 169 R. 1662, Vol. IV. 830. [illegible] 171 R. 1669, Vol. V. 15, 16. [illegible]

rów, i ieżeli się w ten sposób nie zbliżył do senatorskiéy godności. Monarcha, a w iego niebytności Prymas, w téy radzie przewodniczył, miał swóy głos, i równość głosów rozwięzywał, iako piérwszy obywatel. Dzieliła się rada na pięć departamentów: spraw zewnętrznych, policyi, woyskowości, sprawiedliwości, skarbu. Prymas, Marszałek koronny właściwi Ministrowie, Hetmani i Podskarbi przewodniczyli tymże departamentom czyli kommissyom. Jak dawniéy zasięgał Król rady senatorskiéy względem materyi na seym wytoczyć się maiącéy, tak i teraz miał toż samo czynić, nic z obcymi dworami agitować, biskupstw, godności i urzędów wyższych rozdawać nie miał, nie uwiadomiwszy o tém rady. Wszakże rada ta, nie miała miéć ani władzy prawodawczéy, ani sądowniczéy, obowiązkiem iéy było tylko tłómaczyć wątpliwe prawo, i stanowić w rzeczach do obrad seymowych nie należących. Skąd poszło, że prawodawcze prace téy magistratury, stały się o tyle zrzódłem praw naszych, o ile za takowe uważać należy, zdania prawników prywatnych [173]. Wybór na samychże członków téy rady, należał do seymu. Resztę powiedzą Skrzetuski I. p. 278. sq. i inni.

§. 81. Litwa wspólny miała senat z Polską. Po piérwszym rozbiorze kraiu, ieszcze liczba Senatorów dochodziła do stu pięciudziesiąt trzech. Porządek w iakim Senatorowie koronni i litewscy w senacie

[173] Wyszły na widok publiczny w IV. tomach, nakł. J. W. Bandtkie u P. Bentkowski.

zasiadać mieli, (po raz piérwszy oznaczono go na seymie lubelskim r. 1569.) opisuią autorowie politycznego prawa polskiego. Prusy były niegdyś prowincyą oddzielną, swego Namiestnika maiącą; później miały senat osobny, z czterdziestu członków złożony [17], któremu Biskup warmiński przewodniczył. Z resztą toż samo i tu, co w senacie polskim zachowywano, wyiąwszy że Król w téy części korony, nieco wolniéy mógł działać.

§. 82. Zrzódła praw czeskich mówią, że wszelkie sprawy, dotyczące się dobra państwa, są królewskie albo ziemskie, co znaczyło, że sprawy iedne mocen był Monarcha załatwiać z radą swoią, inne zaś pod rozpoznanie seymu miał podawać. Tak więc naywyższy rząd królestwa czeskiego iednoczył się w osobie Monarchy i narodu, czyli iak się wyrażano technicznie, rząd czeski iednoczył w sobie rada królewska i wola ziemska. Cokolwiek sprawa rozpoznaniu seymu nie ulegało, rozstrzygał Monarcha z radą swoią: bo, iak się wyraziło prawo, wszystko co czynił, działał z pomocą Bożą i pozwoleniem panów i Władyk. Stąd iednakże nie wypływa, ażeby wola iego, podobnie iak się to w Polsce działo, krępowaną być miała. Wchodzili do rady urzędnicy, naywyższe godności piastuiący, tudzież panowie i Władyki, nakoniec inni urzędnicy; a zasiadaiąc tudzież rozstrzygaiąc przeło-

[16] Kromer. respubl. p. 525. [17] Z dwóch Biskupów, z trzech Woiewodów, i z tyluż deputowanych, z trzech głównieyszych miast pruskich.

był skład straży, tylko że zamiast Staszy-
kiarzów Ministrowie zasiadali, i że następca
tronu pełnoletni zajmował w niej ale bez głosu
miejsce. Marsza-
łek sejmowy od sejmu do sejmu, a nie
przez dwa lata ciągle urzędujący, na-
leżał też do rady stale z Dwoma Sekretarzami, którzy pro-
tokół straży i spraw zagranicznych trzy-
mali. Wolno było w niej stanowić o rze-
czach potocznych bez naruszania atoli istnie-
jącego prawa, a nie godziło się naruszać wol-
ności osobistej, mówienia i prasy. Rada ta miała
poczętkowanie prawa, podawała projekta
prawodawcze, a za wszystkie czynności swe
sejmowi była odpowiedzialna. Król pierwszy
głosował, lecz gdy żaden z Ministrów z nim nie zgodził jego głos
nie miał mocy. Decyzya
zapadła do oddzielnej się Komissyi prze-
sełała, która jeżeli jej większością głosów uz-
nała za nieprawną, wykonanie jej nie
była obowiązana. Marszałek po przekonaniu się
że straż polecenia sobie od sejmu dane-
go nie wypełnia, przesyłał to polecenie do
Komissyi w której attrybucya rzecz
wchodziła. Ta albo je spełniała albo
odmowną dawała odpowiedź. Gdy ustanowionemi
zasady rada i straż już był pośród
w zapomnieniu istniejący aż do pierwszego
podziału Polski senat pruski, który się z Biskupów, Wojewodów, Kasztelanów, Podkomorzów, i
Deputowanych trzech najgłówniejszych miast Gda-
(Gdańska, Elbląga i To-
runia) składał. (Biskup warmiński przewodni-
czył. Podkomorzów i Deputowanych wyjąwszy, byli też
ci Senatorowie członkami senatu państwa (1).

(1) Lengn. III. 4. § 10.

Rozdz. XIV. Prawo o urzędnikach i służebnikach. Precedencya Wojewody. Prawo o urzęd. i... ziemskich o krakowsk. kolegiu 129. 135

(1) Postrzyna, okrzyn r. 1390. 1414. Akt. ... I. 8. 14. 15.

§. 133. Z tego cośmy w poprzednich rzeczach przekonali się, mógł czytelnik, że urzędy ludowe były jedynie urzędami w znaczeniu pierwotnem, czyli że będąc ciężarem który dla dobra kraju od obywatelów ponosić należało, nie mogły być unikane. Wszelako nie można było wymagać, ażeby się kto rujnował przez urząd, lub czynił z siebie ofiarę,

[illegible]

sposób co w Germanii za czasów Tacyta iść w pomoc ludowemu urzędnikowi przez dobrowolne składki. Im więcej się który lud słowiańskich dawnych wymagań zmyślając, tem słuszniej zaś być dla takich danków, ... zaś przedewszystkiem że wszystkich być lud mógł zasilać swych setników i podwojskich pieniężnemi datkami, zsypywać im zboże, płacić za nich czynsze, lub na koniec posługi pewne, dla kraju, dla nich czyniąc na korzyść urzędnika, ułatwiać jego zbyt ciężary. ... nił (1). Każdy urzędnik miał Przysława, czyli Towarzysza, którego Polski Assystentem nazywa. Ten, jak już Jacyt (o czem się w pierwszym tomie §. 425. 520 z tego dzieła mówiło) zauważył, pomagał i radził dla kolegi będąc, wyręczał go w urzędzie. Wszystkie niemal słowiańskie wyższe i niższe urzędy, zwyczaj ten, nieinaczej prawu ojcy, zachowywały, z wszystkich Słowian prawa pozwolić jedną osobę urząd obierać kazały.

[illegible]

Tak czyli urzędując nadwerężał przez to swe zdrowie. Król naprzód, kolatorował jako obowiązek dla dworu tak koronny pełnić bywał za to dziewczyną, (urzędnik w... z bogatego probostwa lub opactwa) od urzędu wynagrodzeniom, lub jeżeli był duchowny, go ozdobą miał uposażenie swojego funduszu inny jakowy wynagrodzenia fundusz. Świecki urzędnik w tymże się przypadku znajdując brał dodatek. Wyjątek zachodził gdy główny fundusz był znaczny. W skutek tego Prałat bogate posiadający biskupstwo gdy kanclerzem został żadnego wynagrodzenia za kanclerstwa nie pobierając na funduszu biskupim poprzestać musiał.

Wojewoda, Kasztelan, ministrem zostawszy, starostwo brał w posiadanie i t.p. Urzędy ludowe które właściwie nawet nie były leczy uciążliwie urzędami, że żadnego wynagrodzenia nie pełnili obowiązku, ... nie byli w ten niby

§. 134. Szczególnego

[illegible]

polska, węgierska i czeska szlachta, aże-by jej tylko, a tymnajmniej cudzoziemcom, krewnemu na-wet swemu, a tem mniej cudzoziemcowi król urzędy rozdawał. Na co już Ludwik a po nim wszyscy mo-narchowie Polakom przyrzeczenie dawali. Za-strzegano wszelako, że choć kto wybrany przez ziemian na urząd będzie, takiego mo-narchy nie zatwierdzi, skoro się oka-że nie zdatnym / nie urodzonym / nie osia-dłym (bene nato et possessionato) i nie zasłużonym krajowi (1). Znaczyło to, że ma być szlachcicem i dobra posiadać; z pewności można było, gdy się przeniewierzy w urzędzie. [...] w dostojnościach i dobrach, gdzie panował wpły-wem panujących na między Wenecyan upo-wszechniony zwyczaj, ażeby pewne urzę-dy do pewnych przywiązane były rodów, nie mogli zwyczajnie tego omijać wyborcy (tak przepisał sławny Policy) że względu

ażeby urzędów nie zabrakło, i nikt dwóch, jakichkolwiek pełnić w jednej ziemi lub województwie nie miał pra-wa (incompatibilitas). Tego to wszakże

powinien być natychmiast nowego wybrać Wojewoda lub Kasztelan: w razie nie wymaganym tych mógł urzędnika każdy dygnitarz sam przedsięwziąć przysięgę od nowo ziemi. Po czem odebrawszy obranego Królowi go do potwierdzenia

(1) R. 1510. 1607. Vol. I. 368. II. 1600.

(2) Vol. V. 276.

(3) Kapitularz r. 803. w §. 10. (u Pertz III. 118) przepisał, że w trzecim pokoleniu ginąć ma ślad niewoli. Religia z czasem dopiero drogę do urzędu zamykała. Zakazem bowiem choć wyznaniem szlachcie w Polsce kiedyś (r. 1659. vol. IV. 634) do urzędów przypuszczać kazano. Z powodu że za wojen szwedzkich

[w tej ziemi w której się o urząd stara, na których by tu dobrach

[Starzyli się przedstawieni z zamknięciem od ... (Lenz III. 12. 5. 12) od urzędów.

[pełnić Ministra sprawiedliwości urząd, winien był; wyrok śmierci [podpisywać] Po-stanowiono r. 1507. w Polsce, że duchowny którego świeckiego stanu męża mieć, i jemu wykonanie tych spraw powierzać winien, którego sam spełnić nie był mocen. Poszło stąd z czasem, że samych tylko świeckich na ten urząd brano, i nie wyższe kanclerskie im ale i wojskowe poruczano obowiązki. Toż samo o Podskarbich wiedzieć na-leży. Aż do r. 1674. bywali nimi duchowni lub świeccy; odtąd same tylko świeckie osoby na ten urząd brano (2). [w imieniu króla

§. 135.

Rodu też, a gdzieniegdzie, miano, miano religię przy obsadzaniu urzędu na uwadze. Nie każdy, szlach-cicem urodzony, mógł się sam starać o urząd, albowiem dopiero w trzecim pokoleniu (3) miał wolność ubiegać się o niego. W

[samych się tylko ziemskich i korony-nych a osobliwie takich dotyczyło urzędów, które jak kanclerski z ówczesnej monarchy usta-wały; dworskich nie dotyczyło, się to wcale. Skoro z koronnych opróżniony został jakiś urząd upominał się a to sejm ażeby go obsadził mo-narcha: gdy zaś ziemski o ten-

[Ta też i którzy urzędnikiem osobę nie majętną obierali, odpowiadali za niego swym majątkiem, gdy w czem przewinił. Ta też i ustawa pruska w VI. tomie dzieła tego Ostrowskim odłożona opiewa (w §. 14): że jeżeli Król nie osiadłego Starostę zamianuje, zapłaci za szkody, gdy takowe pełniąc urząd zrobi. Oprócz majątku zważano na kwalifikacyę, stąd weszło w zwyczaj obierać pewnego sta-nu osoby na urzędy pewne. Kanclerzami bywali zwykle duchowni, co gdy się z czasem okazało niepraktycznem albowiem kanclerz

przeciwnie ministerstwa, choć zawsze naznaczane od dworu, nie były dworskiemi ale koronnemi urzędami. Tem bardziej w Polsce za dworskie uchodzić nie mogły, choć ⌐ dworowi usługując, że śmiercią się monarchy, jak kanclerskie, kończyły. Nowe o nich prawo ustawa rządowa z r. 1791. wprowadziła. Zostawiwszy przy królu mianowanie ministrów, zastrzegła, że tylko na dwa lata ⌐ wyznaczać go ~~[illegible]~~ może ~~[illegible]~~. W ciągu tego czasu jak monarcha oddalić ministra nie mógł, tak też minister opuścić urzędu nie był mocen. Powinien był do przyszłego doczekać sejmu, zdać na nim ~~[illegible]~~ rachunek, i znowu dalej, jeżeli tak król chciał a minister zaufania u narodu nie stracił, mógł urzędować. ~~[illegible]~~ Gdy naród oświadczał na to na sejmie, że minister nie ma miru w powszechności, minister się był oddalić, bez żadnej z tąd dla siebie zakały, i odtąd musiał lat sześć czekać, ażeby znowu ministrem mógł zostać. Tego który się na urzędzie przeniewierzył sejm oddawał pod sąd.

⌐ od króla początek swój biorąc (on je bowiem stanowił) i

⌐ i to na sejmie ordynaryjnym,

§. 137. Pomówmy o korzyściach które z urzędów osiągano. Ponieważ ludowe były rzeczywiście ciężarem, więc te, prócz wewnętrznego zadowolenia, że się ~~dobrze~~ za- ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ przez nie usługę powszechnemu [illegible] dobru, żadnych nie dawały materyal-

nych korzyści, ~~pra~~ i owszem, jak wyżej (w §. 91) powiedzieliśmy, narażały na szwank. Zwykle atoli urzędnicy koronni zaś pod szczególną opieką prawa, mieli więcej niż zwyczajni ludzie [illegible], i jeżeli ich kto krzywdził, znajdowali w urzędach ziemskich mściciela (1). ~~W Ota~~ Przeciwnie ziemskie i koronne prawa korzyści materyalnych które, jak wyżej (w §. 133) powiedzieliśmy, dzierżącym dawały, przynosiły cześć, ~~wolną~~ dającą prawo do sejmiku i miejsca. W Polsce

(1) R. 1471. Akt. zbr. I. nr. 63.

130.

(1) Dz. 1775. Vol. VIII. 179. 137

Prymasowi tytuł „Najprzewielebniejszego”, a Biskupom „Przewielebnych” przyznano: wszyscy Senatorowie „Wielmożnymi”, a Kasztelan krakowski dudzież Wojewoda wileński „Jaśnie Wielmożnymi” nazywać się mieli (1). Reszta urzędów porznanem od nas w tomie drugim (§. 80) mięślniczeństwem tak w carstwach jak i królestwach wyżej ... do z radów porniała. Mięśniczeństwo przeniosły się do zwyczajem uwunięte przeniosły się do urzędów, każdemu odbywać gdy czynności urzędowej odbywać zaznaczało miejsce właściwe (2), ¶ Ponieważ dak z namiestniczestwa jak i z odery spływał ... na rod urzędnika zaszczyt, że niewątpliwie szlachcicem jest dowód ... więc i dla tej przyczyny starał się każdy a urzęd, i wszelkie ... bie na mogący być uwolniony wyjednywał zezwolenie Króla. Co azeby miejsca nie miało, azeby ¶ dwóch ... jedna osoba (... a nawet rodzina jedna dwóch mini sterów nie piastowała, prawami to w czasach nawet najnowszych było zawarowane (3).

§. 138. Kto płacę za pełnienie obowiązku brał ... ze skarbu, ten nie był urzędnikiem ale Jurgieltnikiem (4) czyli sługą. ¶

¶ dawała urząd. W skutek czego, (jak było w Moskwie) miał każdy ≠ i ... piastować urząd. Kto więc był Straperym, ten ani w urzędzie poselskim miejsca mieć nie mógł, ani Wojewody urzędu pełnić nie był mocen: ≠ W Polsce jaśnie wielmożni miejsca swe kolejno w senacie mieniali, raz więc ten, drugi raz ów, na wyższem zasiadał miejscu. W Czechach i na Węgrach ... ordery, za panowania domu habsburgskiego rozdawane, za pełnienie urzędu zyskiwane nagradzały.

¶ tak było nie tylko w Rossyi, o czem Kotoszychin II. 6–10 ¶ w jakim porządku powinni sądowi urzędnicy ale pomiędzy i w Polsce, tylko tam w innem rzeczy pojmowana znaczeniu. † (zarzuty)

(2) Jeszcze r. 1764. Vol. VII. 64. sejm sanowił, ... na konwokacyach (zjazdach śledztwa na granice odbywających), i tegoż roku, nowo urzędników dla powiatu krakowskiego pokazanawszy, wyznaczył im w hierarchii urzędów województwa właściwe miejsce.

(3) Pełno jest dyplomatów na których wyrażono że „syn tego a tego” podpisał je, wymieniono r. 1504. Vol. I. 296. najdawniejsze, a r. 1633. najsurowsze arcybiskupstwa i biskupstwa (Vol. III. 749). Zakaz piastowania dwóch urzędów r. 1764. 1768. Vol. VII. 202. 701.

¶ dla niego przez to dawał

¶ stopniowo z niższego na wyższy posłapowano urząd, azeby.

(4) Jak z niemieckiego (Jahrrok, Geld pieniężne) nazywany bywał

(5) Konstytucye wskaże Inwentarz p.w. Podskarbi.

¶ Określenia tego nie tylko na przeszkodzie okoliczności, że polski Podskarbi, od r. 1736. początkowo miał wszakże kiedy niekiedy wyznaczone od sejmu tytułem pensyi dożywotniej summy: albowiem nie była to pensya stałe do urzędu przywiązana, lecz raczej wynagrodzenie które osobie tego Podskarbi ... zwłaszcza gdy on ... przyznawano, ... na utrzymanie administracyi skarbowej, zasadą zakazy wydawać był winien (5).

≠ Do swej osoby i zajmowanego od swoich poprzedników stopnia otrzymywać i

≠ nawzajem też niższym, nawet o jeden stopień, został nie mógł urzędnikiem.

130.

a.

przedrzaniać (1). Potwierdzony, nie mógł być z urzędu, chyba na zaskarżenie szlachty [illegible] nie pilnuje, zdwiżiny. Miał prawo być z powodu urzędu swego nie zaprzyjaźnie lecz nadzwyczajnie sądzony, czyli mógł żądać areszty, jak dziś nowiny, zrobiono mu † procesy dyscyplinarny (2). Miał też prawo, zastępca Wojewoda, Kasztelan, Ban, na urząd wstępujący, żądać od współobywateli, jakiegoś datku (przyjaciołne). [illegible] w Polsce Kazimierz Jagielończyk. Następnie uwolnił Zygmunt Wojewodów i zastępujących ich miejsce starostów Kasztelanów od banowego (3) na zawsze.

† przez posłów do sejmu wniesione, że obowiązku swego

† przed sądzeniem go z urzędu

L. Maciejowski wydawca ?

urzędów

(1) R. 1550. 1593. 1598. Vol. II. 597. 1410. 1456.

(2) R. 1565. Vol. II. 676, r. 1635. Vol. III. 887.

(3) R. 1505. Akt. gabr. I. nr. 1488. 144., r. 1454. u Bandtk. jus pol. 287. Archiv za prawem. I. 193., r. 1507. Vol. I. 364.

§. 136. Dworskie urzędy popłacały w carstwach, gdzie się, a mianowicie w niemieckiem [illegible], na stopniowe (sle-pennyje) i na podrzędne (putnije) dziedzicznie [illegible]. Drugie będąc raczej służbą niż urzędem, i od pierwszych zależąc (4), nie dawały prawa wejścia do rady monarszej. Dworzanie ministeryalni [illegible] też raczej niż nowodawni były więcej niż urzędnicze, albowiem wszystkie prócz urzędu Palatyna, zależały od monarchy (5).

Czeskie [illegible] dworowi, [illegible] przez naśladownictwo rzymsko-germańskiego cesarstwa (drugie więcej lub naroddowi nachylały. Ta też w Czechach stał wyżej od Marszałka, a w Polsce Ochmistrz każdy, choć monarszej, nie mógł być raczej zawadą niż ministrem, zwłaszcza Króla. [illegible] o wmieszenia na usłudze [illegible] wyrzekał, że

† pochodził.

[illegible] ustawy prawodawczej r. 1791. która [illegible]

Tych też którzy Nie korzystając materyalnie, i Srebrnicy, [illegible], ale urzędy wyższe, czyli senackie, od mniejszych się, [illegible]

† zapraszał od siebie zaproszonych

† Urząd nie tylko przyjęcie (wjezdnem, mieście, nazywające się tu), lecz i [illegible] Towe pieniądze (Kom, karmienie, jadło), które na wielkie uroczystości (Bożenarodzenie, wielkanoc, dziś [illegible]. Wielkanoc podwajać) należało. Przyjmowanie zwiów

(5) R. 1526. art. 2. w Corp. jur. hung. I. 249.

(4) Jak wyraz putnij objaśnił Karamzin V. 229. z którym zgadza się Kaniszychin VI. 2. mówiąc: że "stepennyj Ključnik miał pod sobą różnych putnych urzędników, oczyniące podwójnie ludzi;" wszelako samże i to mówi: że owi putnij dostawszy sławę gdy podrożyje (putnije ključniki biwajut w pochodach)", przeto wątpliwość zachodzi czy nazwa ich od posiadłości (które miały na pewno dzierżeli, jak Karamzin mówi), czy też od drogi którą z Carem odbywali. Jedna i druga (put) w rosyjskim znaczyła języku dawnym.

alternata.

uznana być w Polsce niewątpliwą w czasie reorganizacyi rządu r. 1768. 1775. 1791. Pierwsza konstytucya uznała, że oprócz Prymasa, Biskupów i Ministrów funduszem dostatecznym i dochodami z dzierżaw opatrzonych, wszyscy i z reszty urzędnicy czynni, w poczet ziemskich i koronnych dygnitarnych nie wchodzący, sędziowie podwładni ich brać pensyą ze skarbu powinni (1). Wyrzekła trzecia, że i Ministrowie być mają płatni.

Jak więc gdy niegdyś prócz Dworzan pokojowych (2) wszyscy dworscy, sędziowie przy urzędach koronnych pracujący urzędnicy, jurgieltnikami bywali, to teraz każdy i Druga świeccy bez różnicy Dygnitarz i jego podwładny szlachetnie się nazwę jurgieltnikiem będąc { jurgieltnikach nie tylko polskich, ale i czeskich sędziów węgierskich, (dla) Szczegóły o opisie gospodarstwa narodowego ważne, niżej się przywiodą. O moskiewskich jurgieltnikach opowiadać (niektóre okoliczności.

§. 139. Za jurgieltnika uważana

(1) Rządził r. 1768. zobacz w Vol. VII. 636. nast.

(2) Takim był Kiciel Podkomorzy czerniechowski, któremu Koszów dzieła swe (Patewiłow) przypisał.

Zaradzić że, z upadkiem czasu niezgo-
dnaż, ustawa rządowa z r. 1791. usty-
liła, pensye roczne nie tylko dla mi-
nistrów, lecz i dla urzędników biu-
rowych ~~w~~ komisarzów

w Moskwie nie tylko służbę przy Namiestnikach i Wojewodach pełniącego z drugiego końca znanego nam Tijuna, ale i nowo wyszłego teraz Dowódzcy, Prawetczyka, Niedzielszczyka, Trzecnika w jednym podobno z nim urzędzie. Pierwszy wiadomość o tem co gdzie zaszło, czyli, jak się wyrażano, dowody na tych którzy w czem przewinili, zbierał i donosił. Drugi na prawież (znany z §. 96. końca trzeciego ten wyraz) brał oskarżonych i trzeci tygodniowo, co druga niedzielą, nie mając się (w szczególności) z kolegami, podział swoje powinność przy urzędniku pełnił. Czwarty brał co (sałownym) cztery miesiące (trzeci). Wszyscy wogóle urzędowani mianowani bywali mężami (prikaznije ludi). Głównie ich do wybierania pokarmów używano. Wolno im było wziąć od mieszkańców co kto dał dobrowolnie (wzjadki), ale gwałtem dopominać o żywność (korm) lub brać podarki (pożudy, lubany) surowo zakazywało prawo (2). Od służebników należy tak zwanych bezimiennych wyższych rozróżnić, których z pomiędzy siebie wybranych gmina urzędom sądowym do pomocy nadesłała, wolnymi przez to od wszelkich ciężarów czyniła (3). Strażnicy też bywali Stolnikami i Strapczanie, którzy brali i pieniężne zarzuty, jeżeli uprzątnienie szczupłe. Co pod ra-

(1) Takim był Cieśl Podkomorzy czernichowski, którymu dzieło zwe Paterikon przypisał.

(1) Zjazd pod r. 1614. tamże III. nr. 37. Niedzielszczyki przezwane (po sargach, płoszczadach, znający się) a Niedzielszczyki naszije (umijąt się czwartkim) lub na dworze (1).

Dane im zwać się od pracy którą w roli była

(2) R. 1620. Akt. zbr. III. nr. 115.

(3) R. 1601. Dziarkow gubnich (Pisarkow do izby kryminalnej przeznaczonych), i storożei (pilnowacze), i palaczei (wybrani na katów) i biricz (woźnych) uczynili na bojskich miejskich tamże II. nr. 19.

ku mieniali się służbą, którzy pełnili na dworze lub za dworem jadąc z podróżującym Carem, lub też w poselstwach udając się sam gdzie kazano [(w grady i konie). Wtedy brali dyedy, lub żywność którą ważono za nimi koszłem carskim. — Jadącym w poselstwie urzędnikom podawano też do pomocy tak nazywanych i nowych (nowi) czyli na czas poselstwa przyjmowanych do służby i w potrzebne rzeczy [opatrywanych ludzi, które za powrotem skarbowi zwracali, jeżeli im z łaskawości Car nie zrobił podarunku. Urzędnik który się dobrze wywiązał z polecenia brał w nagrodę sobolową od 200 do 500 rubli wartującą szubę (1).

(1) Porówn. r. 1633. w Akt. zabr. III. nr. 238, Kotoszych II. 10. IV. 18. 19.

Rozdz. XV. Zjazdy, sejmiki, sejmy.

§. 140. Były i teraz

szczególne i ogólne zgromadzenia narodowe, które naprzód w Czechach zjazdami i sejmami zarzędu nazywano. Dobitnie rozumiano przez pierwszy wyraz jednego powiatu publiczne lub nawet ludzi jednego stanu, a przez wyraz drugi całego kraju obrady. Polacy trzech wyrazów jednoznacznych, więc sejm, wiec, używali do każdego stosowny, ilekroć będą narady dając do porządku jednej ziemi bądź całego państwa oznaczyć chcieli. W Czechach znano zwyczajny sejm i w Rusinów sądzie. Wiec miało wiele lat istnieć, co u Czechów znane wiec wielkie, zjazd, a wiece i w mazowieckim znano nad to zahory (1): ale że ani do czeskich ani do polskich nie były podobne sejmów. W Polsce bowiem pamiętne zjazd i wiece, naprzód polaczone sejm...

zjazd polski...

zem więcej zespoliwszy się, z wyrazów... sejmów, a następnie urzędowe pismo...

dzisiejszym

w swoim

sami mu sam los zgotował, jakiego sam od sejmiku doznał. Kraków mówiąc układy zjazdy, w ów czas, kiedy sejmy prowincyonalne, nazywano sejmami, miejsca ustąpiły...

(1) Porówn. artykuł Palack. w Czas. I. z. str. 77. Uwagi do statutów polskich i mazowieckich po polsku wydanych (w Pamiętn. Lelewel. R. 1848-54. Wet gospod. Wielki Nowgorod na wieczu dachom się gramotą, r. 1594. Car wielił biti u sebia na soborie, r. 1627 biti k sebe na siezdie, w Akt. sobr. I. nr. 42. II. nr. 7. III. nr. 171.

nie tylko wyrażały dla wyrazu sejm takie same pojęcie, jakie u Czechów znaczenie.

Wyrazowi sejm nie tylko takie co u Czechów, lecz daleko wyższe znaczenie, i stanowiąc go na równi z parlamentem angielskim, od roku 1573. osobliwie. Co słowu nadto, wiedy.

Przez to ... się ... i wielu ... wiecy. Przemiany obrót nowy.

Podskarbi

§. Pomnąc na to (o czem w §. 38. tomu drugiego zmiankę uczyniliśmy) że przedimki, sub. pod ... i tego urzędnika co pod sobą innych urzędników miał i tego co był podwładnym oznaczać mógł, zgadzamy się na to, że wyległ po roku 1370. na pogrzebie Kazimierza W. a dawno już w Polsce znany Podskarbi

jak w jak w zyku

Szkodki) Uwagi do ... wyrok

[illegible] się z pola obrad do izby sędowej nie długo i w niej [illegible] teraz ob-

ślad ... sejmu ... wyrugowały praszy, je bowiem zjazdy i miejsce ich zjazdy na zawsze (1). Nazy kierunek wszędzy ruskie wiece i małkowskie zjazdy. Pierwsze będąc długo niby tak od Polaków nazywaną ziemską, bywaną koronną radą [w znaczeniu senatu] pozszy z upadkiem wiele znaczyły w zapo- gmin miejskich, których mnienie (2). Drugie i ziemstwie w małkiewskich się gminach ... Drugie mąjewskie Były wszech zjazdy, dopóki się na konwokacyjny i koronacyjny Polaków nie wykierowały: konwokacyjne sejmu nie zniszczały Polaków nie nigdy, utrzymały wieki (3). dy gminną i ziemską radą (4),

... węgierskie sejmy,

Ponieważ ... Tacińskaą nomenklaturą, co przypominam, oznaczane (5) ..., na to czyli się prawie co moskiewskie [wykierowały, [niczem więcej, jak zjazdami i soborami nie były, [z postępem czasu ze tło sejmowości zbawiańskiej opisywać przy szczególnie, ten od Polski zaczyć po- końcu. Przeciez przedsięwzięcie, opuścić na wynika samo z siebie, [gdzież na ustawie rządowej z r. 1791. ... na koniec na dyzyusyach sejmowych, które dołąd mało są znane

przez to ... decyzach z r. 1573. 1634. 1764. 1768. ... Konsty- ...

[w Żyw. 40. rada koronna, co u Przelskie- go w Snie mój. 8. ziemska, rada) składała, na czło że slawiejsze dumaich, na dom że prigorodi sła- nak.

(1) Wiece od sejmu wyróżnił Rej [w Wiz. 122. w Żyw. 36. mówi: nie raczysz (iść) na wiece ni na szyem (sejm), i tenże w Zwierz. 101. wyraził się: szedrimy wiecy panowie]. Przelski pod r. 1533. tak się w ... wiece 568 wysłowił: porwałty sejmiki na pokor ciężki do zwia- dy główne zaprowadzając co zdymu przykładem zostało aby sejmiki sejm poprawiać mia- ły.

(2) Pod r. 997. u Nest. Ljet. 55. zwoływał wiecze w gorodie. Dopełniający go ... kopis 160. mówi pod r. 1176. Nowogrodcy bo iznacała, i Smolnane i Kijanie i Połoczane i wsi wła- sti akoże na dumu na wiecze (dzi samo co u Reja)

(3) Porown. Karamzina w wej. p. w. sjezdi. Jeszcze r. 1627. odbywały się gminne zjazdy (bili k' czebe na sjezdje) celem wyboru urzędników. Porown. Akt. sobr. III. nr. 171. Tylko zjazdy te, które ruscy książęta z polskimi miewali [Kronikarze (Hipac. Ljet. 201.) sejmami (s'nem).

(4) R. 1590–98 po mirskomu ułożeniu, r. 1654. 1682. po mirskomu weleniu w Akt. jurid. nr. 358. 203. 206. A przewodnie, r. 1590 – 1635. po gramotam i prigovoru bojar i wojewód i po sovietu wsei zemli. Tamże nr. 215. VII., ondzież r. 1611–13. Tamże nr. 339. VII.

(5) Porown. Cynoz. p. w. comitia, conventus, dieta.

Podskarbi.

§. Chociaż przedimki sub. i pod, tak w słowiańsko-łacińskim, jak i w czysto-słowiańskim języku, mogły według uwagi w §. 38. tomu drugiego wrzuconej, równo do naczelnego jak i do podwładnego urzędnika odnosić się

Rozdział XV.

Zjazdy, Sejmiki, Sejmy.

§. 140. Były i teraz szczególne i ogólne znane nam z drugiego tomu (§ 61 i nstp.) zgromadzenia narodowe, które naprzód w Czechach *zjazdami* i *sejmami* zaczęto nazywać dobitnie. Przez pierwszy wyraz rozumiano publiczne jednej i wszystkiej powiatu, lub nawet ludzi jednego stanu; a przez wyraz drugi pojmowano całego kraju obrady czyli polskie dawne *wielkie wiece* (czyli tak z czasem nazywane *sejmy*.)(1) rozumiano przez to.

Znano u Rusinów tudzież w Moskiewskiem państwie zjazd i wiece, znano nadto *sobory* (2): ale te ani do czeskich ani do polskich nie były podobne zjazdów i sejmów (Polskie

(1) Porów. artykuł Palack. w Czas. I. z. str 77. Wstępy do statutów polskich i mazowieckich po polsku wyłożonych (w Pomniku Lelewela) R. 1448-54.

(2) Wes gospodin Welikii Nowgorod *na wieczie* dałchom siu gramotu, r. 1598. Car welil biti u seba *na*

bowiem naprzód potoczne ~~pisarze~~ a następnie urzędowe pisma, wyrazowi sejm nie tylko takie [lecz daleko wyższe nadały ~~u Czechów~~ znaczenie, stawiwszy go na równi z dzisiejszym parlamentem angielskim, po roku 1573 osobliwie. Co skoro nastąpiło, kiedy i polski zjazd z wyrazem wiece zespoliwszy ~~się ... ,~~ ~~jak ... sejmiku ...~~ ~~Krótko mówiąc ustały u nas zjazdy w ówczas kiedy sejmy prowincyonalne koronnym miejsca ustąpiły. Przez to i wiece wzięły obrót nowy. Przeniósłszy się z pola obrad do izby sądowej, nie długo i w niej ...~~ ~~... zjazdy ...~~ ~~Inny~~ kierunek wzięły ruskie wiece i moskiewskie zjazdy. Pierwsze będąc długo niby tak od Polaków nazywaną ziemską i koronną radą w znaczeniu senatu brane z upadkiem gmin [nie tylko miejskich lecz nawet | miejskich, ~~...~~ ~~...~~ w zapomnienie (2.) Drugie w moskiewskich się gminach i ziemstwie w długie utrzymały wieki (3.), znaczące tu niby coś samo co ... sejmiki. Były więc moskiewskie zjazdy gminną i ziemską radą, radzą, (4) dopóki się na kon- wokacyjny ch i koronacyjny ch ~~Polaków~~ sejmów

[polskie i węgierskie

sobarie! r. 1627 biti k' sebe na zjezdie w Akt. So... ~~Nr.~~ 42 II ~~Nr.~~ 7. III. ~~Nr.~~ 171.

[co u Czechów

się ustąpił miejsca zyskującemu za panowania Jagiełły charakter publiczny sejmików (1). Juszy

(1) Wiece od sejmu wyosobnił Rej [w Wiz... w Żyw. 36 mówi: nie raczysz (iść) na wiece ~~... sejm ... tenże w Zwierz. 101.~~ wy... się: sądzimy wieca panowie.] Bielski po... ~~tak się w kronice 563~~ wysłowił: pozwolili ... miki na pobór jeżeli to zjazdy główne zap... co złym przykładem zostało aby sejmi... sejm poprawiać miały.

~~...~~

[sdumaiut

(2) Pod r. 997 w Nest. Lět. 55. sdwornża wiecze Zawr. rodie. Dopełniający go ~~...~~ rękopis 160. mów... 1176 Nowogrodci bo i znaczała, i Smolnane... ne i Połoczane i wsi własti ako że na dumu... cze, to, to, samo co u Reja w Żyw. 40 rada koron... w Bielskiego w Snie. maj. & ziemska rada [sch... na oczo że Ratiejszi [na tom że prigorodi sstanu... (3) Porów. Karamzina w rej: p. w. zjezdi. Ja... r. 1627 odbywały się gminne zjazdy [biti k... zjezdje] celem wyboru urzędników. Porów. A... III. ~~Nr.~~ 171. Tylko zjazdy te które rusy księża...

ad 137. 142

nie wykierowały.

Ponieważ węgierskie sejmy i sejmiki łacińską nomenklaturą, co przy pominam, oznaczane (5), miały także, co w Polsce znaczenie, wynika samo z siebie, że kto słowiańską opisywać przedmiotowo, ten od Polski i Węgier zacząć powinien. Zważmy naprzód jaki one miały związek z zjazdami

Wymaga tego porównanie wszystkich dawnych sejmowań w tych krajach najzupełniejsze, wynikłe z okoliczności, że sejmiki, wreszcie Europy przez Danię a po niektórych i Anglii nie znane rozwinięte zostały.

gadzin za

§. 141. Naradzając się o powszechném dobru monarcha, wzywał na radę nie tylko ... przedsięwziąć jeżeli władzę piastowali, zaś wyłącznie na ko-

w samej tylko Polsce i na Węgrzech

z polskiemi miewali nazywają kronikarze (Hipat. lět. 201.) sejmami (Snem)

(4) R. 1590-98 po mirskomu ułożeniu, r. 1654-1682 po mirskomu weleniu w Akt. juryd. nr. 358. 283. 286. A przeciwnie r. 1590-1635 po gramotam i prigoworu bojar i wojewod i po sowietu wsěi zemli tamże nr. 215 VII. Podobnie r. 1611-13, także nr. 339 VII.

(5) Porów. Synos. p. w. Comitia, conventus, diata

rzeczy ludzi, oddzielnem się prawem rządzących obradować miał, wtedy i urzędników dygn[itarzy] ludźmi władnących ~~[illegible]~~ na radę używać (1). Weszło zaś w zwyczaj, że wraz z koronnemi ~~ziemscy i miejscy urzędnicy~~ zjazdy urzędzać zaczęli (2), ~~[illegible]~~

~~[illegible]~~

~~Król Aleksander Jagielończyk~~ przyrzekł ~~zobowiązał się~~ r. 1504 nie bez rad ziemskich posłów dla obywatelów uciążliwego [nie stanowić (3), ~~[illegible]~~

~~[illegible]~~ W tym celu Król albo do ziemi zjeżdża

[Tenże

(1) Kazimierz W. stanowiąc r. 1357 w Krakowie (Rzdz. 110) wezwał na radę i Burmistrzów miasta, ustawę wnosząc o nieodwoływaniu się do Magdeburga, nie tylko Sołtysów i urzędników wiejskich (Scultetis et officialibus villarum et locorum singulorum universis:) lecz i dygnitarzów ziemskich i koronnych na radę (r. 1365 u Helcla 209) ~~[illegible]~~ zaprosił.

(2) Statuta Kazimierza Jagiellończyka z r. 1454. nieszawskiemi zwane, o których zobacz Bandtkiego w jus. pol. 287. 288 i Lelewela Polska dzieje III. 154. 155. Tegoż króla przywilej Rusi 1456 w Bandtkiego jus. pol. 292. 293 dany porównaj.

mieli wyciągowali wielkie znaczenie w tych obradach mający ziemianie. Znaczenie ich wielkich [illegible] dygnitarzów za ~~[illegible]~~ Kazimierza Jagiellończyka, który r. 1454 na zjeździe nieszawskim przyrzekać miał, żadnych praw nowych nie stanowić, ani ziemian na wojnę wzywać bez poprzedzających w każdej ziemi sejmików. Większego nabyły za Olbrachta, który rady posłów każdej ziemi na sejmikach obieranych wzywać zakazywał się. Większego zaś nabrały za Aleksandra, który

~~(3) Ustawa to [illegible] przystęp do sejmu, [illegible] Lengnich III. 3. 25. Bandtkie [illegible] 327~~

[na coby powszechna nie zaszła zgoda,

(3) R. 1504 Statuimus, ut deinceps futuris temporibus perpetuis, nihil novi constitui debent per nos et successores nostros sine communi Consiliariorum et nuntiorum terrestrium consensu quod fieret in praejudicium gravamenque rei publicae et damnum atque incommodum cujuslibet privatum ad innovationem juris communis et publicae libertatis Vol I 299. 300.

ad 137. f. 143

albo też przed siebie do stolicy wzywał. W miarę jak się drugie częściej niż pierwsze wydarzało, musiały zjazdy coraz większej nabierając wagi zamienić się w sejmy.

§ 142. Nader jest ważném panowanie Jagiełły dla polskiej sejmowości. Za rządów bowiem jego sejmiki uprawnione, i naprzód z zjazdami, jak widzieliśmy, połączone, następnie od nich odłączone zostały. Rzeczone zjazdy [illegible] jeszcze przez czas używali pod nazwą sejmików jeneralnych przed Warszawy (jeszcze r. 1685 sejmik taki w Warszawie [illegible] od [illegible] Litwa). Ślad ich pozostał w dawnych polskich posiedzeniach prowincyonalnych podczas sejmu odbywanych. Dziś [illegible] w sejmach ludów europejskich

posady na zawsze zapomnienie.

i na zawsze.

pod nazwiskiem kółek poselskich istnieją zwyczaje dodając; utrzymują w nich według zbiorowego porozumienia się co do wspólnego programatu politycznego narady swe, prywatnie odbywają.

§ 143. Obradowali bez ustanku

Jagielonowie lub obradować kazali,

mogły jeszcze jedno miano (zwiącesię) conventio bez dodatku generalis, jak w pierwszym ślad przypadku, już też, przez dodanie przymiotnika (generalis) w próżniały się nawzajem (2). Jeżeli zjazd monarcha nakazał, musiało to co na nim wniesiono było wysłuchane, albo potwierdzone, albo odrzucone; jeżeli zaś zjazd z własnego natchnienia zwołała starszyzna nie miało to znaczenia politycznego, i było prostą narodu schadzką. Przekonano się atoli z czasem że i z takich, jak je dziś Anglicy zowią, metyngów rząd korzystać może, albowiem najłatwiej wymiarkować z nich wolą

winien był król, w myśl uchwały bydgoskiego z 1420 zjazdu objawia [illegible] poprzednio

za wiedzą wszakże i upoważnieniem naczelnej władzy krajowej, bez czego on da była prostą tylko ziemian schadzką (1). Ponieważ zaś,

jak się ze statutu warckiego (§. 14) zwodziło z siebie różne publiczne (2), postanowiono przeto szczególniej jak się temi po których gdzie [illegible] większych [illegible] uwaj schadzywało [illegible].

Dla [illegible] wymogów zaspokojenia się nad tem o czem radzić będą na sejmie

(1) W statucie łęczyckim z r. 1418 w Bandtk. jus. pol. 196. tamy Statuerunt omnes domini, cum consensu domi[ni] Saffranyecz Lanciciensis capitanei, ipso consenti[ente] nomine domini Vladislai regis Poloniae; w statucie [illegible] terrigenarum omnium cum potestate et volunta[te] Capitanei; a w uchwałach [illegible] z r. 14[illegible] (u Helcl 296): dignitarii et terrigenae terrarum [illegible]ciciensis et Masoviae, facta ad invicem conven[tione] statuta condiderunt

Pod r. 1447

(2) [illegible] dziano: per universum regnum nostrum Po[loniae] in colloquiis generalibus, particularibus et qu[ae]cunque judiciis terrestribus, u Bandtk. jus. pol. 238. 253. 295.

ad 133.
b.

144

co ma być przedmiotem
narad na walnem zgromadze-
niu
rady ... utworzyły się zjazd prawo nakazujące:
ażeby monarcha przez listy swe ... sejmik
na sześć ty-
godni przed
sejmem zwy-
czajnym a na
trzy przed
nadzwyczaj-
nym zwołany / w której
zebrać się
nie miał pra-
wa / z wszelką
pilnością przez
umyślnie wysłanego od
siebie ... posła,
lub ... przez
listy ...
co ma być uchwa-
lane na sejmie.
uwiadomiał
go
zastanowiwszy się o tem
posłowie ... siebie, miały
się naradzać
zjechać we trzy tygodnie na o-
gólny zjazd, jeneralem zwany
(wielkopolskie się do Koła, mało-
polskie do Korczyna, ruskie do
Wiśni, mazowieckie do War-
szawy, ukraińskie do Włodzi-
mirza zbierały) ażeby na
im o propozycyi królewskiej swoje objawić zdanie. Dopiero od tego
Od tego czasu, od r. 1521, mówi
Bielski, pierwsze powiatowe (urzędowy charakter posiadające)
nastały sejmiki, które mając
także same co nakazywane
od Jagiełły pospolitego ruszenia

czyli nie (1), pod powagą rząsię/ du zbierające, ważny były w sejmowych obradach nie inną jak na zjeździe powziętą kierowani się myślą (2). Przypadkiem

§ 144. O głównym wszystkich ziem zjeździe dotąd mówiąc unikałem, chcąc wsławić go miejscem wymienić nie wszystkie przemian obrad każdo publicznych, wyraz, jak w poprzednich tomach uważyłem, bardzo dawny, bo pomnikom prawodawstwa w słowiańskim języku pisanym potoczny (3); jest też na oznaczenie polityczne ciało, w którem życie całego narodu najdobitniej tętniło, najwłaściwszy. Bo gdy zjazdy niejako sobkowo wagi, sądzieś da/ szczegółowy i opowieści o przykład na dalszy rozwój na o sejmach i sejmikach uwaga.

sejmu dawać mu nazwę, ile mogłem

ile można unikać dokładnie. Jest

(czeskie, ruskie i rosyjskie nazwy to były różne)

wszystkie się tym obradom, i według jakich się w rządzie na Węgrzech i w Polsce odbywały między innymi; rozróżniamy przeto jednej części historyi sejmów ziemskich

Druga część rozpisania, kto na sejmie, za czyjem wezwaniem i z jakiem uczestniczył prawem? o nich wyłożyć, od porządku

W niej także w dr[ugiej] części miast w sejmie sejmików, a zakończy ten rozdział a

(1) ... wi Długosz II. 180. Porówn. Bielsk. kron 5

(2) R. 1447. Jura et constitutiones promulgatas quae per universum regnum nostrum Poloniae in colloquiis generalibus, particularibus et quibuscunque judiciis terrestribus ... volumus et praecipimus observari et practicari w Bandtk. jus. pol. 252-2

(3) Tłumacz polski statutu wiślickiego (w Pomnikach Lelewela 127) wyraża się: na sejmie walnym wszego królestwa. W stat. Policy zgromadzenie publiczne nazywa się: zbor, sajom (se...) stanaz (stanowisko) vičo (wiece)

134.

§. 141. Naradzając się o powszechnem dobru monarcha, wzywał na radę nie tylko koronnych ale i tych urzędników, którzy w miejscu gdzie obradowano władzę piastowali; itemci zaś wybornie na tworzące ludzi oddzielnem się prawem rządzących i urzędników obradować mieli, wtedy owym ludziom włościańskich na radę wzywał (1). Wezwano wraz z koronnemi szych rządu w rzeczy, że i dziś ziemscy i miejscy urzędy na zjazdy urzędnicze zaczęli obradujące (2), i że gdy w czem ziemie lub miasto uważyć chciano, do prawa wyłącznie sobie służącego czyli do przywileju odwoływali się.

widziano na mocy ... monarcha ... ziemianom ...

... przez to zjazdy ... piąstał, ale i ...

[illegible]

do dowody.

w pośród ziemskich się nie znajdował.

urzeczono: że po dwóch każde, gdziekolwiek odbywane zjazdy, całem spo... dla majoszej się powieść uchwalonej wyprawy wojennej, jednakże i to ... wraz ma przybywać ... wyższenie porządnego ... nie było dostateczne: albowiem do zrzędnie się

(1) Kazimierz W. stanowiąc r. 1352. w Krakowie (u Racz. 110) wezwał na radę i burmistrzów miasta, ustawę wnosząc o nieodwoływaniu się do Magdeburga, nie tylko sołtysów i urzędników wiejskich (Scultetis et officialibus villarum et totorum singulorum universis), lecz i dygnitarzów ziemskich i koronnych na radę (r. 1365 u Helcla 209) wezwał.

(2) Statuta Kazimierza Jagiellończ. z r. 1454. nieszawskiemi zwane, o których Bandtkiego w Jus pol. 207. 208. i Lelewela Polska dzieje III. 154. 155. Także Króla przywilej Rusi 1456. u Bandtk. jus. pol. 292. 293. dany porównaj.

zobacz

Będąc adoli obowiązany stanowić wespół z radą, nie mógł sobie wskazywanych przez prawo tych władz a nie innych ... rzeczów, a tem mniej miał w obawie wzywać na obrady ziemian, przywileju na to nie posiadających. Czy przez lubo przez przywilej z r. 1454, i przez ...

Rzecz ta od czasu umowy koszyckiej i ustawy radomskiej nabrała wielkiej wagi. Gdy, według uwagi w t. 301. tomu drugiego, wzruszonej szlachty na wojnę nie mogli odmówić ziemianie, mogli jednakże umawiać się o ich stopę (1). Ponieważ Król Aleksander Jagiellończyk zobowiązał się r. 1504. nic bez rad i ziemskich posłów dla obywatelów uciążliwego nie stanowić (2), więc odtąd nie inaczej jak za wspólnem porozumieniem się stanów ciężary nowo nakładano. W tym celu król albo do ziemi zjeżdżał, albo też ziemian przed siebie do swej stolicy wzywał. W miarę jak się drugie częściej niż pierwsze wydarzało, musiały ustawać zjazdy a nastawać sejmy, co nowy

(1) Ustaliło to szlachcie przystęp do sejmu, jak Lengnich III. z. t. z. i Bandtkie w hist. pr. 327 uważają.

(2) Statuimus, ut deinceps futuris temporibus perpetuis, nihil novi constitui debeat per nos et successores nostros sine communi Consiliariorum et nuntiorum terrestrium consensu, quod fieret in praejudicium gravamenque reipublicae, et damnum atque incommodum cujuslibet privatum, ad innovationem juris communis et publicae libertatis, Vol. I. 299. 300.

… postać obradom nadało.

sejmy 3.

1447. w Corp. jur. … I. 178.

(1) Kazimierz Jagiellończyk pisze r. 1457. universis et singulis capitaneis regni, tam generalibus quam particularibus, quibuscunque terris et districtibus praesidentibus, u Bandtkie jus pol. 235.

§. 142. Nader jest ważnem panowanie Jagiełły dla polskiej sejmowości. Za rządów bowiem jego sejmiki uprawnione, i naprzód z zjazdami połączone, następnie od nich odłączone, i znowu z nimi spojone, a na koniec, po skazaniu na zapomnienie pierwszych, same wyłącznie zostały. Co słowa nadszpiło, na scenie polskiej sejmowości utrzymane zjazdy w składzie odrębnych posiedzeń sejmowych pośrednich, utrzymują się dziś jeszcze pod nazwiskiem sejmików poselskich, w których według zbiorowego porozumienia się co do wspólnego programatu politycznego, naradzali się

w sejmach królestwa pruskiego i t.d.

pośredniego;

§. 143. Obradowali dawniej przywłaszczenie odbywając bez uczniu posłowie. Jagiełłonowie, … tak obradować kazali zjazdy, połączając

luowanych, jak to i ostatni z Piastów czynili powszechne zjazdy. To samo czynili ziemianie, zjeżdżając się na obrady bądź za wiedzą Jenerała-Starosty, który na nie w imieniu Króla przyzwalał, bądź z … [illegible]

zarządzającym ziemiami Jenerałom, a powiązani Starostom, przewodniczyć tym obradom … bądź że … nie zawsze czas po temu mieli, bądź że o tem nie zrozumieli, bądź że to dla kraju nie upatrywali, dorwali … ziemskiej starszyznę a nawet zbierać się na nie

a na obradach tych przewodniczyli.

z własnego natchnienia (1). W jednym i drugim przypadku zjazdy same

Dziś, obowiązywać miało. Zjazdy które monarcha odbywał osobno z ziemiami pojedynczemi albo w ogóle ze wszystkiemi, same największą wyrażające nosiły [ich] nazwę, a nosiły tem zjazdy nosiły (2), a nosiły tem słusznie, gdyż sam wyniósł z niej, czyli je uprawnił, zastrzegłszy sobie to tylko, że dopóki będą działać w sferze sobie dozwolonej, dopóty będą nie tylko cierpiane ale nawet wspierane; w przeciwnym bowiem razie, jako szkodliwe i krajowi niebezpieczne, prawem zostaną ścigane. Tak się odbywają o tych zjazdach wszystkie uczynki, za to, że sejmy, grożąc im karą, ośmielają: tak i nasz Bielski o zjeździe rzekł wielkopolskim, który się z tem r. 1433. oświadczył, że uchwały na sejmie zbiory jeżeli pobór na sejmie zbiory jeżeli (3). Wielkopolanie do główne zjazdy znajdują się kiedy wcześniej jeszcze w owym roku bawili na którym Wielkopolanie sejm odbyć, na którym właśnie że na pobór przyzwolić nie chcieli.

już jedno mianowicie zowiąc się conventio bez dodatku generalis (jak w powyższym [swoim] przypadku); już też, przez dodanie przymiotnika nazwy, rozmaity się na wzajem (2). Jeżeli

† Pierwsze też generalis a drugie particularis nazywa się r. 1447. gdzie powiedziano:

1430. 1433.

(2) Conventio generalis a tylko conventio znaczy jedno, r. 1457 i 1456. per universum regnum nostrum Poloniae in colloquiis generalibus, et particularibus et quibuscunque judiciis terrestribus, u Bandtk. jus. pol. 234. 238. 253. 295.

(1) W statucie Łęczyckim z r. 1418 u Bandtk. jus pol. 196. czytamy: statuerunt omnes domini, cum consensu domini Saffraniecz Lanciciensis capitanei, ipso consentiente nomine domini Vladislai regis Poloniae; w statucie zaś Chełmskim z r. 1477. (w tomie Vl. 417. tego dzieła): statuta terrigenarum omnium cum potestate et voluntate capitanei; w uchwałach Łęczyckich z r. 1434 (u Helcl. 296.): dignitarii et terrigenae terrarum Lanciciensis et Masoviae, facta ad invicem conventione statuta condiderunt.

(2) conventio generalis, albo conventio tylko (patrz ustawy na zjazdach wyrażone które się w Bandtk. jus pol. znajdują): i również uchwały zjazdów colloquium generale, conventio (patrz przypisy powyższe) nazywały.

(3) Patrz Synopsis. p. conventicula, Bandtkie. 5.

stwo. Prócz Stolników i Podstolich już wyżej wspomnionych, jest o wiele urzędników tych do nadużnienia mieć. Szarodawny u Polaków i Rusinów (1) urząd Miecznika nie stał się ważnym, bo kiedy niekiedy tylko przy koronacyach, pogrzebach, lub odbieraniu hołdu [illegible] miecza wyciągał, nosząc w pochwę schowany lub gdy miecz przed monarchą. Jeden tylko w XV. wieku, a więc ziemski zmiankowany jest na aktach, zkąd wyprowadzamy wniosek, że wtedy jeszcze koronnego nie było jeszcze, i że miejscowy, to jest krakowski Miecznik, albo inny jaki urzędnik pełnił (2). Prawdopodobnie więc w XVI. dopiero wieku, jak Lengnich mniema, nastał Miecznik drugi. Przeciwnie chorąży występujący już w XV. wieku, musiał i w koronnych księgach podwójnie, musiał i w koronie w sakowej ukazać się którbie (?)

Litwa nie ... z urzędów ... co do ... Dla ... I. 64. 104.

(1) Pod r. 1146 w Hipac. lęt. 22. Miecznik, u Nest. i jego kontynuatora pod r. 1175. 1209 – 12. Mecznosza

(2) Na aktach z r. 1436. występują Gladiferi i t. d., mianowicie krakowski, sieradzki, poznański, łęczycki wymienione, Vol. I. 131. 148. Toż r. 1455. Gladifer Cracov. u Rysz. III. 418.

136. sejmy 4.

zjazd monarcha nakazał, musiało to co na nim wniesiono być wysłuchane, i albo potwierdzone, albo odrzucone. † Tylko ... przystępu, lecz nie miało do ... porozdawało prawdy radzących mocy prawa nie mającą uchwałą (laudum). Mogła atoli także, jeżeli się jej tak podobało, kazać sobie i do przedstawienia, a następnie, jako prawo ziemskie lub powiat ... szła lecz sama starszyzna ziemska na dalszych przewodniczyła zjazdach, powstało, że jeden i także sam strzegł, od króla pod rozwagę dany, inaczej się potem ... ziemnie zapatrywały; zkąd wiały a inaczej ... gdy następnie na głównym wszystkich ... r. 1520. w Bydgoszczy odbędzie, azeby ... na ogólny zjazd, jenerałem zwany (wielkopolskie się do Koła, małopolskie do Korczyna, ruskie do Wiszni, a ... lub owej prowincyi krakowskiej uradziły) Od tego to

† Jeżeli raz zjazd z własnego nakazu zwołała starszyzna, nie miało to znaczenia politycznego, i było prawdą narodu schadzką. Przekonano się atoli z czasem, że i z takich, jak je dziś Anglicy zowią, meetingów rząd korzystać może, albowiem najłatwiej wymiarkować z nich wolą narodu. Uświęcono je więc przez to, że się im zbierać polecał rząd w pewnej dobie. Poczęto więc na zjeździe

przed każdym sejmem objawił monarcha powszechnie, przez wysłane do nich z swej kancelaryi listy, co ma być przedmiotem narad na walnym zgromadzeniu narodu. Porządy o tem naradzanie, ...

zbierały

Tymczasowo do Warszawy ukrainne do Włodzimierza i na zjeździe tym całego ogólnego

przez niedziel przed sejmem zbierać i radzić, a naradziwszy się zjechać we trzy tygodnie

czasu, od r. 1521., mówi Bielski, pierwsze panadowe nastały sejmiki, które mając także same co nakazywane od Jagiełły zjazdy, przezschawanie (1), już się odtąd pod powagą rządu zbierając, winne były trwać się w swych obradach nie inaczej jak na głównym zjeździe postanawianego prawa myśląc (2). Ponieważ były w celu i sposobie obradowania do sejmów zbliżone, więc chcąc je poznać, potrzeba się wprzód z samtemi obeznajmić.

Sanctiones promulgavimus quae per universum regnum nostrum Poloniae in colloquiis generalibus, particularibus et quibuscunque judiciis terrestribus de caetera volumus et praecipimus observari et practicari, u Bandtk. jur. pol. 252. 253.

§. 147. O głównym wszystkich tych zjeździe dotąd mówiąc wyrazu sejm unikałem, chcąc w swojem go miejscu przedstawiając wszystko, obraz publicznych narad, lepiej przeszłości uwydatnić. Jest ten wyraz, jak w poprzednich domach uważyłem, bardzo dawny, bo pomnikom prawodawczym w słowiańskim języku pisanym podczas (3), a na oznaczenie wszelkiego rodzaju zjazdów, także skupienia ich w wielkie polityczne ciało, w którem by życie całego narodu najdobitniej tętniło, najwłaściwszy. Bo gdy zjazdy jakąś cząstkowość schnedy, sejm, w samem wyrazie swem wyobrażał wszystko schadzkę przedstawicieli narodu, miejsce zaś na którem się odbywały schadzki stawało się na ten czas stolicą kraju, która miej, póki się tam sejm nie wyniósł, pozostawała. Znaczenia tego sejm od r. 1573. nabrał. Rok do w dziejach naszych pamiętny, rok chwałą Polskę okrywający, w którym osierocony po jagiellońskiej rodzinie naród wy-

(1) Conventus particulares agi ordinavit mówi Długosz II. 100. Porów. Bielsk. kron. 549.

(2) R. 1447. Jura et constit.

(3) Pamiętn. polski sądu warteńskiego. (w Pomnikach Lelewela 127) wyraża się: na sejmye wyelgem wszego krolewstwa. W słow. Policy zgromadzenie publiczne nazywa się zbor, sajam (sejm), stanak (stanowisko), vice (wiéca).

zasypiał w pełni życia, i choć pod wielu względami rozdwojony był, w jedności się jednakże zebrać zwoływany, przeciwnie odbywał się gdy sejm wypadło z nadzwyczajnego (zwyczajnym / ordynaryjnym, według wyrażania się praw naszych), skąd ten sejm był a tedy tylko gdy peryodycznie go zbierano, z tąd z

którego wszakże porządek drugi w użyciu, zwoływany będąc przez króla za radą senatorów, ilekroć się do tego potrzeba okazała. (Drugi ten sejm (ekstraordynaryjnym) nadzwyczajnym (nazywany, ślad w dumie co konwokacyjny, tudzież elekcyjny i koronacyjny) rządził się, te bowiem sejmy nie przez króla ale [Sprawcę, czyli monarchy w czasie bezkrólewia] zastępcę (któryśmy z urzędu był w Polsce Prymas a na Węgrzech Palatyn co przypominamy) zwoływane bywały.

particularij zwany) istniejąc ... nie będąc ... zjazdem, zo-

... panów tudzież ... najbliższ ... sejmu niesz-

[według] nastego okre- ... sejm nad-zwyczajny, który ... walnym i ... chwycz) ...

(1) Niższa izba ... II.

stąd niedość na ... r. 1577 vol. II. 919. r. 1760.

Gdy nadana urządowa r. 1791. dziedziczność tronu uchwaliła przez to samo więc elekcyjne i koronacyjne uchyliła sejmy (koronować się odtąd miał król bez sejmu), a zatrzymała same tylko zwyczajne, które co drugi rok, [konstytucyjnemi nazwane,] tudzież nadzwyczajne [które] dla poprawy ustawy co lat dwadzieścia pięć, odprawować się miały. W środku zaś tak mianowany sejm gotowy, który nadzwyczajnemu, w dawnem wyrazu tego znaczeniu, odpowiadał, wszystkie do zebrania się warunki nazywał się przedtem raz na zawsze wszystko przygotowane mając, mógł być w każdym przypadku nadzwyczajnie zwołany.

Była to osobliwość któraby od wszystkich Słowian wyróżniali się Palacy.

[U nich więc tylko sejm gotowy, a nigdzie indziej, nawet i u Węgrów, spostrzegać się nie daje. Rzućmy okiem na ten szczegół, i pojedyncze sejmowanie Słowian rozważmy.] [bardzo dla siebie korzystnie]

§. 145. Węgrzyni sejmy zwo- je

[crossed out: ...tym względem ... nadziej ... Węgrami ... edycy ... sejmy ... Czechów ... Morawi ... Czechy i Moskwa ...]

i u Węgrzynów odbywał. Chociaż bowiem z prawa co trzy lata sejm zwołać należało, to jednakże gdy króla wypadło obrać, lub, po ustanowieniu dziedzicznego tronu, ukoronować nowego, lub gdy Palatyna zanominować wypadło, sejm nadzwyczajny zwoływano, co że w nadzwyczajnym wypadku zwyczajnym go nazywało na Węgrzech.

Ponieważ zaś obok tego i nadzwyczajny (conventus particularis) w nagłej potrzebie zbierać się bywały, co już sama jego oznaczała nazwa, niczem więcej sejm nie był, jak polskim zjazdem.

(1) Lengnich III. 2. [illegible], Verboczi III. [illegible] 16.

Pismo bez daty ale z XIII. pochodzące wieku w Czas. r. 3. str. 704. Ludwik

(2) R. 1436. 1447. w Pal. Arch. I. 45. następn. III. 22.

§. 146. Kiedy w Czechach miał być sejm zwołany, król kazał o tem publicznie na rynkach miast i miasteczkach głosić; albo gdy było bezkrólewie, [illegible] panowie, a jeżeli sprawa do [illegible] zwołaniem sejmu krajem zawiadywał [illegible] Palatynami jego (2).

Oznajmiał to narodowi przez pismo w synodu do narodu wydane, lub

(comitia i Diaeta), naprzód co rok, następnie co dwa i co trzy lata zbierali, a ograniczywszy ich liczbę r. 1457. zupełnie dniami, następnie je do kilku mięsięcy przedłużyli. Już poniekąd było niegdyś w Polsce, gdzie r. 1573. czas zwoływania sejmów dwu-ma (1) określony laty [?] ustawami, gdy przeobrażano następnie, zmieniono do dawnego zwrócono r. 1768. lecz [illegible] rządowej z r. 1791. nie dłużej nad dwie siedmdziesiąt dwa [illegible] ... jego [illegible] ... z tem wszakże zastrzeżeniem, że w przypadku nie przewidzianym może być dłuższe [illegible] ... w Czechach i w Morawie nie było, i przez nadzwyczajnego zwołania [illegible] nie znano żadnego innego sejmu.

tak także i ustawa rządowa z r. 1791. potwierdziła. Nic z tego

Walnym czyli ogólnym (powszechnym) drugich, że w czeskiem królestwie, a zaborem w morawskiem nazywał pewnie. Rzeczy można, że nad oba te nie inny był też sejm

L (od r. 1417. 1498)

(1) Prawa r. 1573. Vol. II. 919. r. 1768. Vol. VII. 601. (2) Virozil. III. str. 10–17.

Lengn. III. 2. 4. 2.

a, Wojewoda.

Chociaż węgierscy Królowie Andrzej II. i III. uszczuplili władzę Wojewody i ścieśnili, wzmo-
gła się atoli znowu, i czem wzrósł, to
jest drugą po monarszej stała się (r. 1485)
władzą. Co większa, Palatyn był mało-
letniego Króla opiekunem, i gdy wybór
miał miejsce monarchy

(1) Lengn. v. 1. s. 1.

odbywały sej-
miki. Te jak ie nazywano pa-
sejmowe, i damie mocno zakrawające,
a w Polsce nie tylko cierpiane, lecz nawet pra-
wowane schadzki, zanim opiszemy, zwrócić
wprzód uwagę na sejm naprzód, który jak
przykładem miał w polskiem i węgierskiem kró-
lestwie dziedzictwie wielkie, w czeskie
zaś morawskiem i a w kró-
lestwie czeskiem najdawniejsze przed
mniejsze, przed rozwiódł się naprzód
a tyle sejmów około tych prawidłach
odbywanych, a naczelnie do węgierskich i
a nawet być przed
zawsze że

zwierzęcy czynności sejmowych wyczerpujące najwa-
żniejsze wszelkie, dopełniał mu co sądy opuściły ziemskie dozwalała jedynie.

jak o tem w poprzednich dzie-
łach mego powiedziałem, ziemstwo

Mało co równo w
XIII. XV. jak i w następnych wiekach wiej-
sce, o czem się, czyniąc z ustawami
łaczem chodzącego, czasami statutach
obszernego ustawodawstwa czeskiego przechowywamy (1).
z najdawniejszego pomnika volumi nie
oznaczonego, ale nie zaprzeczenie z XIII. wie-
ku widać, że sejm gurowe
stanowił kary na fałszerzów monety, na
rozbójników po drogach publicznych, łupieży
czyniących, na banitów czyli ludzi z kra-
ju wywołanych (proscriptos), na szlachtę w ręczne,
która narażała się sobie w dobrach klasztor-

(1) Czas. v. 7. str. 304.

nych zjazdy były ich kosztem. Z statutu Władysława (1) bierzemy dowód na to, że r. 1486. 1492. 1494. 1499 sejmy kupować dobra ziemskie cudzoziemcom zakazały, że kary na fałszerzy pieczęci (rodzaj dzisiejszego weksla), że na rozbójników, złodziejów i t.p. ostrze prawa stanowiły. Monarcha odwierał i zamykał sejm przy otwartych drzwiach, które atoli pod czas obrad zamykano. Każdy stan szczególnie w przymierzu z monarchą cząstkowo obradował (2); cokolwiek ... [illegible] ... sam wespół z książętami przestanowił legaty, (3) tak i tu cokolwiek uradził z panami, przyjęte mu ... O

O postanowieniach sejmowych, o pismach z kancelaryi królewskiej, rady ziemskiej i t.p. wydawanych a z sejmowemi ustawami w związku zostających, powezmie czytelnik wyobrażenie z Załuskiego archiwum, które się rokiem 1394. 1440. rozpoczyna. Są tu tak zwane artykułowe czyli, jak mawiali Polacy, konstytucyje i uchwały sejmowe; są majestaty czyli przywileje od króla pod pieczęcią majestatyczną wydane; są należy i wynosy czyli sądu sejmowego (ziemskiego) i wyznaczonych przezeń komissyi (4) wyroki; na koniec jest nie jeden tak nazywany pakt, który opinią władzy w prawo nie zamienioną oznaczał.

(1) Tytuł XXXIV O ciężeniu, XLV o odprawach,

(2) Eichorn §. 121–3, 161. 162. 220, 11

(3) Eichorn §. 435.

(4) Określa wynosy Eichorn inaczej §. 409, co znaczy się i da krótko streszczać, nie wiem.

§. 147. Oprócz wspomnionych wyżej (w §. 146) zjazdów, bywały w carstwie moskiewskiem, ale bardzo rzadko, zbory (sobor), na które wzywani przez Cara od wszech stanów narodu przedstawiciele, podpisy swe na takie wybór jego i koronacyję stwierdzającym kładli (1). Odbywała się też ziemska i carska rada, w czasie ważnych dla kraju zdarzeń zwoływana. Radził się też Car Patryarchy wyższego duchowieństwa i Bojarów gdy mu wojna z sąsiadem zagrażała, lub gdy miał zamiar pojąć małżonkę (2): w żadnym innym przypadku nie zasięgał ich rady.

(1) Raz się tylko po wygaśnięciu domu Ruryka na rzecz Borysa Godunowa r. 1598 (Akt. sobr. II. w. 7.) Drugi raz na rzecz domu Romanowych na tron carski powołanych (Kotoszych I-6.) zebrał się sobor taki.

Karamz. IX. 67.

(2) Kotoszych. IX. 7.

§. 148. Przystępując do bliższego określenia działań sejmów węgier. Tutejszy sejm ... że miał pierwotnie zakres swej władzy co polski ... prawo stanowienia ... i drugi sejm władzę, prawodawczą władzę ... sejmy nie ... niemal na ... moskiewski sobor. ... gdy niegdyś sądownicza, wykonawcza ... był ... kiedy się na węgierskim ... tronie ... czyli ... nie ... [illegible] ... na tronie, wtedy się działanie sejmu na koronacyi, wyborze Palatyna, ... straży koronnej (Cronhüter-Wahl), udzielaniu indy-

nadawaniu nowych przywilejów

senatorów ~~prawa~~ (miastom. ~~[illegible]~~),
niezawodnie ~~a [illegible]~~ do przypadków
zwłoki nie cierpiących zostającem się, roz-
kładzie podatków nadzwyczajnych przez
rząd nakazanych, ograniczało (1). Dru-
gi więc czyli sejm polski, nie tylko
się o tem w obu izbach (senatorskiej
i poselskiej) naradzał, co mu w imie-
niu Króla kanclerz przedstawił, (jak na Węgrzech i w Polsce nazywane propozycye) ale roz-
trząsał wszystko cokolwiek się mu podobało, sędziem wyznaczał swe, z przyczyny tej a tej żale (sami i tak nazywane gravamina). Ni wszakże
~~[illegible]~~ (więc, ~~[illegible]~~ przedstawiał pod rozwa-
gę izby poselskiej, co ~~się~~ ~~do~~ się w
rzędzie kraju godnem być poprawy zda-
wało, uwzględniał prośby prywatnych
które za słuszne uznawał, a prywatnie
[illegible] swój wniosek tem, że takoż
od sejmiku instrukcyą odbierał. Przede-
wszystkiem nie zapominał upomnieć się o
pacta conventa czy spełnione od Króla
zostały, sędziem a żeby dobra do urzę-
dów przywiązane, a opróżnione, nowo
przedstawionym urzędnikom wraz z urzę-
dem powierzone zostały. O wszystkiem
tem mającej się złożyć konstytucyi
winien był senat dopilnować, i tenże
przez wyznaczonych z grona swego człon-
ków słuchał rachunku Podskarbich i je-
nerałów artyleryi, którzy mieli ~~[illegible]~~ su-
my do szafunku na wojsko, do rąk
sobie oddane. Nie skończyłbym, gdybym chciał
wszystko po szczególe opowiedzieć; kto
ciekawy pozna je ze spisu wszelkich do-
szłych i niedoszłych, dokończonych i niedo-
kończonych, zawieszonych (z limity), na ka-

(1) Wincenzil rozprawa trze-cia III., Schwan. II. 144.

uznał go pod rządem wtedy to obrad narodowych

~~pod~~ domu habsburskiego, działanie (wy-
łączenie się na koronacji, wyborze Palatyna,
straży klejnotów koronnych (Cronhüter-Wahl),
udzielania indygenatów, nadawania nowych
przywilejów miastom królewskim, ustawodaw-
stwie w przypadkach zwłoki nie cierpiących,
rozkładzie nowych przez rząd nakładanych
podatków, ograniczyła. Sejm przy otwartych
drzwiach odbywał, a dzielił na dwa sto-
ły (tabula): przy pierwszym panowie du-
chowni i świeccy (Prelaci i Magnates) obradowali. Jeżeli pan zastępcę przysłał za siebie to
biskie a rzymsjnniej przez zastępców, gdyż
wtedy przy drugim ~~[illegible]~~ gdzie siedziała szlachta
i mieszczanie ~~siedzieli~~ ~~[illegible]~~ szlachec- musiał ten pomiędzy stole.
twie przed r. 1600. przychodzono do ~~[illegible]~~
niego stanu; od tego zaś roku po dwóch
z każdego comitatu i miasta posłów i ple-
nipotentów (deputowanych) przybywać zaczę-
to, co trwa aż dotąd. Król

Rozdz. III. Szlachta.

§. Wielka była, według tego cośmy w poprzednim rozdziale rzekli, między niemieckim a słowiańskim szlachcicem różnica. Tamten też że kraj czy wiele lub nawet maleńki, w swej władzy dzierżał (Landeshoheit) z [illegible]

[illegible] na wzór niemieckiego, jak [illegible] wiadomo rozwijany, chociaż i szlachta z dawna na radach niemieckich trybem rozwijał, jednakże gdy rozwój był szczuczny a bynajmniej naturalny, przeto mógł tylko dodać istności póki go podtrzymywała była dająca mu ustawa, która w miarę jak siłą wracał dawny porządek rzeczy, i utracone odzyskiwał znowu miejsce. Rozumie się, że gdzie okoliczności te nie zaszły, sam wszystko albo w dawnym porządku się zachowało, albo mało jak w Serbii jak na Węgrzech zmieniwszy, przetrwało aż do końca, który za kres dziejów temu podobnemu, we właściwej sobie porządku. Najwyższa więc zmiana ze szlachectwem zaszła w Czechach, w Polsce, w Moskwie, o czem się szczegółowo rozwiedziemy.

nazywał się panem, a ten przeciwnie, będąc osadzony na roli dla tego, azeby kraju bronił, nie sprawował władzy, chyba gdy go na to wybrano. Rząd krajowy

(1) Vergl. III. Schwaab. II. 144.

~~zwoli … ~~ bowie Palatyna, straży koronnej (Cronhüter-wahl) udzielaniu indygenatów, nadawaniu nowych przywilejów miastom królewskim, nadawania w przypadków zwoli nie cierdawedwie do przypadków pieczych ~~jego~~, rozkładzie nowych przez rząd nałożonych podatków, ograniczyła ich. Sejm podzielił ~~się~~ na dwa stany (izba), magnaci i stanowy. Lecz gdy magnat nie sam osobiście przybył, lecz kogo na swe przysłał miejsce, co było wolno, wtedy ów zastępca ~~…~~ lub ~~…~~ wyznaczony na to przez urzędnik koronny przewodniczył słownie pierwszemu przydawał drugiemu. Marszałka nie sejmowi, Palatyn ~~…~~ nie obierano ~~…~~. Według ustawy z r. 1445. zaczynano sejm od przedstawień (propositio) królewskich, które uchwaliwszy sejmujący ~~…~~ przedstawiali mu potrzeby (gravamina). Następnie przy każdym stole w osobnym gmachu radzono i większością głosów stanowiono, znosiły się oba stoły, i zgodziwszy się na jedno królowi przedstawiały (ordines statuerunt, respondet ad hunc articulum sacra majestas). Gdy się na co oba zgodzić nie mogły, ~~…~~ godził wtedy król, za pierwszym lub drugim oświadczając się zdaniem. Zapadała wtedy ~~…~~ ustawa sejmowa (1), ~~…~~

[przy otwartych się drzwiach odbywała, a

[od r. 1456 ~~…~~

odpowiadali (repraesentatio), przy czem też swoje przekładali

[o której już w t. 319. tomu pierwszego mówiliśmy.

~~…~~

Gdy w Polsce, jak się wyżej rzekło, ~~…~~ ~~… senatorska i poselska,~~ stały ~~od~~ r. 1460. izby. ~~…~~ i gdy do ~~…~~

~~(2) Pod tym rokiem Lelewel (Polska dzieje I. 374) Manfratha, wspomina, Czacki dz. I. 295. dopiero go pod r. 1610. wymienia.~~

(Sejmy polskie miały po ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~, izby)

s. 149 ~~[illegible]~~ r. 1468. dwie ~~izby~~ senatorska i poselska. ~~[illegible]~~ O pierwszej mało nad to cośmy wyżej o senacie powiedzieli do nadmienienia pozostaje. Zaczynam więc wraz z od poselskiej, do której ~~[illegible]~~ posłowie na sejmikach, jak wyżej mówiliśmy, obierani, z instrukcyjami sobie od wyborców (r. 1521) danemi, tudzież z uchwałami (laudum) przez tychże postanowionemi, przybywali. ~~na miejsce gdzie się sejm miał odbywać~~ ~~[illegible]~~. Za nimi zjeżdżali zamieszkali po kraju Senatorowie. Od mszy ś. i kazania rozpoczynał się sejm, i również się na nabożeństwie ~~się~~ tudzież na odejście wami pieśni "Ciebie Boga chwalimy", jeżeli zerwany nie został, kończył. Z kościoła odprowadzali posłowie Króla do senatu. Tam przeszłego sejmu (starej laski" jak mawiano) Marszałek wraz z kilku posłami dopraszał się monarchy, by mu wolno było udać się z posłami do osobnej izby. Gdzie skoro stanął, wzywał ~~[illegible]~~ ich do obrania nowego Marszałka. Skoro to, według(1) kolei trzech prowincyj nastąpiło, wysłał nowy Marszałek do Króla z zapytaniem, kiedy wraz z posłami mógł być do całowania jego przypuszczony ręki. Czekając na odpowiedź zaj~~[illegible]~~mował się oczyszczeniem izby, rugując z niej tych posłów którzy nieformalnie obrani zostali (rugi). W roku 1760. postanowiono aby się tem Marszałek starej zajmował laski. Za nadejściem odpowiedzi królewskiej prowadził posłów do senatu (połączenie obu izb), niosąc mowę do Króla i o przypuszczenie do całowania ręki prosił. Co skoro mu przez

(1) Pod r. 1556. Lelewel (Polska dzieje I. 284), Czacki (Dzieł I. 295) pod r. 1618. pierwszego Marszałka [illegible]. Marszałek Sekretarza sejmowego wybierał.

przez niego kanclerza dozwolonem zostało, wziąwszy [illegible] przed się 143. pacta conventa, ażeby skwitować mający zauważyli, czy dopełnione lub w czem naruszone nie zostały. Następnie przedstawiał kanclerz w mowie imieniem króla mianej co ma być celem obrad (propozycye), wspominał czynności przeszłego sejmu niedokończone (1) [illegible] by nie ustąpili z izby wezwawszy. {także doniesienia od posłów do dworów zagranicznych wysłanych nadeszłe odczytywał (wtedy marszałek wzywał publiczność by na ustęp poszła), na koniec zdawał sprawę z czynności senatu między dawnym a teraźniejszym sejmem dokonanych. Wysłuchawszy tego posłowie, prosząc do króla przez marszałka zanosili ażeby rozdał wakujące dostojeństwa, tudzież opróżnione królewszczyzny (dobra [illegible] osadził) do skarbu nowo zostawione, co skoro dopełnione zostało wyznaczał marszałek deputacyą do ułożenia, zmiarkowanej od nas w t. 233. tomu pierwszego, konstytucyi sejmowej, tudzież do słuchania rachunku z zarządzania groszem publicznym, tych, którzy na czele skarbu i siły zbrojnej, (a od r. 1775. i narodowego wychowania), stali, na koniec do wysłuchania przedstawień wojska. Po czem [illegible] król (lub wyznaczeni na to od senatu i posłów w liczbie dwunastu członkowie) sądem się sejmowym zajęli, a posłowie z marszałkiem do swej wróciwszy izby, propozycye od tronu rozważali, tudzież instrukcyi sobie danych swoje objawiali zdania. Ważność ich wymagała ażeby się osobno nad niemi zastanowić, co

(1) Podane w recess, wyraz ten Du-Cange p. w. recessus, tudzież Lengnich IV. 2. 3. 41. objaśnia.

gdy w izbie poselskiej dopełnionem być nie mogła, a nie godziła się bez pozwolenia monarchy, z czynnością sejmową poza sejm wynosić, przeto posłanie upraszali Króla, ażeby im w tym względzie udać się na osobne jakie miejsce, zwykle do jakiego kościoła, dozwolił. Po naradzie wracali znowu do izby poselskiej i zdanie swe kolegom objaśnili. Brali się następnie do układania ministrowie obie [izby] łącznej izby dla układania poleconej konstytucji, w czem pomoc im nieśli. Układaną odczytywał wybrany od Marszałka Sekretarz izby sejmowej, która gdy po trzykroć odczytanej nikt się nie sprzeciwił, nabywała moc obowiązującego prawa. Wszystko to, według konst. z r. 1633 (vol. III. 786) na pięć dni przed zakończeniem sejmu oznaczonego czasu ukończone być musiało; sejm albowiem przedłużyć się nie mógł, chyba jeżeli na to jednomyślnie uchwała jego zapadła. Po skończeniu w ten sposób prac izby poselskiej rozchodziły się znowu izby obie dla odczytania tego co napisano, z razu jeszcze wszystko w porządku. Zaleconą nakazywano zapisać konstytucję w aktach miejscowego grodu, i ogłosić ją uniwersałem królewskim na odprawowanie polecano. Na koniec żegnały izby Króla ucałowaniem jego ręki, i wszyscy [rozjeżdżali się]. Inaczej bowiem odraczał się (limitował) do przyszłego zebrania, mianowicie też przed wyborem Marszałka, gdy sejm zerwany został; bo wtedy wszyscy milcząca wracali do domu.

szumni. (inny porządek przepisała.

§. 150. Ustawa rządowa z r. 1791 stanowi się według niej, na dwie jak dawniej, senatorską i poselską podzieloną izby sejm ukonstytuować, (z urzędy wykonawcze. Ponieważ atoli Kanclerz wyrzekał od tronu, że gdy najwyższa władza narodu stan obrada rządu, przeto zawieszającej się wszystkie kraj bez władz ostać się nie może, wnet Marszałek sejmu wzywał naród, aby ze władz dzierżono- samej się już władzy prawodawczej niczyj i wnet stanowieniem się praw, kraju, ustawodawstwo cywilne i kryminalne, sądzież podatki składu na celu mających, a następnie uchwalanie się, które pakowy czasowe, mennicy, zaciąganie długów, nagród, budżetu, i rozdawnictwo nagród, z mocarstwami obcymi na ostatek traktaty mowały, zajął. Projekta do praw odsyłała i uprzednio rozesłane, i sejmików wiadome będą, wszędzie naprzód pod rozwagę komisyi sejmowej prawodawczej, która gdy ich rozważaniem zajętą była, wtedy komisye inne, każda do osobnego ministerstwa wyznaczona, rozpoznawała jego sprawy. Komisye

że z stanu rycerskiego i assessorów miejskich zdawane sprawę z tego co zrobiły zdając następnie, rzecz ich objaśniali. Ta izba (pierwsza będąc sejmu i świątynią prawodawstwa, przed izbą poselską, większością co do wszelkich co wszelkich stanowiła wyłącznie. Senat. da innych praw i uchwał następnie biorąc pod rozwagę prawo, mógł aż do przyszłego sejmu zawiesić tego wykonanie. Wszakże gdy izba poselska i senat powtórzyła prawo, nabywało ono mocy i senat nie mógł go już wstrzymywać dalej. Uchwały senat z izbą większością głosów zatwierdzał. Prawo przyjęte, mogło być znowu przez naród po dwudziestu pięciu latach powtórnie pod rozwagę wzięte. Sejm więc konstytucyjny co ćwierć wieku się zbierał. Tak więc wyglądał przeciw z naszego prawodawstwa nieszczęśliwe "nie pozwalam" które, tyle lat krwawiło, wiele szkód krajowi

jednomyślności co do praw kardynalnych, sejmowanie, sądownictwo, radę nieustającą (straż), miasta, całe gospodarstwo krajowe obejmujących, a

się nowo powodał. Otwierał się sejm nabożeństwem, po którem Król otwierał w senacie powitanie od Marszałka starej laski ten się następnie do izby poselskiej dla odprawienia w niej rugów i obrania nowego Marszałka udawał. Po czem dzieliły się izby, i w nich Sędziów sejmowych wybierano. Wprowadzano następnie projekta ~~[illegible]~~, a naprzód: czytano uchwały sejmu gotowego jeżeli takowy miał miejsce, następnie projekta do prawodawstwa i podatków wszystkich wraz z propozycyą od tronu na sejmiki podaną, a przez instrukcye posłom dane przychodzące do izby; dalej propozycyą tyczące w sprawach publicznych, mianowicie też edukacyi, policyi, wojska i skarbu dotyczących; na koniec projekta o żądaniach województw, ziem, powiatów i miast według zaleceń sejmikowych, rozpoznawano. Co gdy się ukończyło wtedy deputowano. Co gdy się ukończyło wtedy deputowani do egzaminowania rzeczy i komissyów relacyą czynili, gdy tym czasem inni deputowani projekta prawodawcze, w ich materyach prawa politycznego, cywilnego, karnego i skarbowego (podatków wszystkich) dotyczących się w izbach rozdzielonych, ~~układali~~ tudzież uchwały [^] zapadłe na sejmie majętne układali. Wszystko to najwięcej czasu bo dni pięćdziesiąt ośmiu zajmowało, gdy porównie na rzecz czynności sejmowych, od powitania Króla aż do ukończenia sejmu dni dwanaście wyłącznie poświęcić musiało, [^] Najważniejszą zmianę ~~[illegible]~~ niż jaką w sejmowaniu ustawa rządowa zaprowadziła, i przez którą naród polski

[^] na tem

[^] doczekawszy. Atoli wolno było, gdy się na to zgodzono przedłużyć sejm o dni piętnaście, ale nie o więcej.

[^] rachując w to czas czterodniowy na czytanie konstytucyi zapadłych, tudzież dzień jeden na obranie Wice-Marszałka na pozwany, ~~[illegible]~~, gdyby zasiadający w stołku Marszałek sejmu wy umarł nowego się sejmu nie [^]

wiecznego okrzyku zdawać, było uchylenie mieszczańskiego "nie pozwalam", dzięki wprowadzeniu do sejmu ⌊z niego mieszczan. Nr 1

wały się już jak niegdyś sejmy, i ... ska izba a nawet cały, z samej szlachty dotąd składający się naród, zyskał nowy żywioł, i miał się ... zasilać ... dalej. Atebym jedno i drugie mógł wykazać należycie, ... zajmiemy ... czas. Oba te szczegóły, wprowadzając nas na nowe rozleglejszych badań pole. ⌊

⌊ wydalonych

⌊ A naprzód dalej rozważać ... dalej napomknęło w drugim tomie (s. 149) prawo mieszczan zasiadania na sejmie, należy rozpoczęty dawnie wykład praw sejmowych wyłożyć w całości, poczynając go od

sejmowej (1), a kończąc

przejść historycznie skład ich, i choć pobieżnie opisze dzieć ich i ich zarzad.

(1) R. 1347. art. 134. z dokładniej r. 1775. art. 47. ...

Posłowie polscy

§. 151.

Węgierskich utrzymywali tym kosztem a którzy na sejm wysłali, mieli ... w tem względzie że ... w posłaniach ... gdyż ... na sejm ... na Węgrzech ... wymagano ... Węgrach

Z na prawie polskie nie porwałam uchylając cem. Wykład ten objąć powinien pytania, kto i kogo mógł obierać posłem? jak obranego jak wzywano na sejm, i jakie znawano mu przy prawa?

§. 151. Wymagano na Węgrzech aże-

by każdy co własność alodyalną lub od wieków sobie danej posiadał, (possessionatus) koniecznie się na publicznem zgromadzeniu osobiście stawił, i albo naleźał do narad, albo (według tego czasu w §. 66. swego drugiego wzięli) jak się jeszcze r. 1458. węgierskie wyraziły słuchał co uradzono, i zarazem mające go nowo ustawy) obowiązywać prawa. Pierwszy Zygmunt cesarz a król węgierski wezwał r. 1397. miasta do wysełania samże posłów na publiczne obrady, co się aż dotąd utrzymuje, że tylko uprzywilejowane a nie wszystkie wolne miasta, być dokładając wraz z swojemi okręgami Dziedzictwa swego uczęstnikami. (co do szlachty stanu na sejmach ... Prałaci i magnaci ... osobiście, reszta zaś szlachty i duchownych przez posłów na swoich z okręgu lub kapituły wybrać się mających głosowało w swojem. Nie mógł zaś nim być żaden prywatny sędzia prawca (prywatny oficyalista, jak dziś mówimy), Dziedzica ... (dziedzinników) na kanon za ... nad pograniczemi kordonami. Bytność onych konieczna na miejscu była konieczną (2). Rozumie się, że się do prawa tylko do politycznych narodu zebrań stosowano. To, i że gmi- ny odrębnie i jak chciały obradowały. Pod tym

po różnych miejscach

z tem od r. 1400. zastrzeżeniem

lub sędzią w ... lub zastępstwo uprosili umienia. Nie za ... tak jak ... sobie, że w Polsce, lecz i za ... węgierski głosował poseł.

od r. 1331 (sejm chęciński) do r. 1793 (sejm grodzieński)

(1) Chronologiczny rozwój według źródeł przywiedzionych przez u Lengnicha IV. 2. §. 1. 341. ustęp., a wyliczenie dawnych i niedawnych, dokończonych i niedokończonych, zawieszonych (z limity) i zerwanych sejmów, sądziec wyszczególnienie najważniejszych obrad na których sejmach zapadło zakończenie Lelewela Polska dzieje I.

(2) R. 1458. 1 Zyg. art. 1. (ustawa po koronacyjna) w Corp. jur. hung. I. 214. 656. 657. Verbőcz. III. §. 12. Jeżeli w prawnie do x. 7. §. XL. sądziec do x. 7. §. 13.

Marszałek nadworny

§. U Książąt szląskich był jeszcze w samym końcu XV. wieku Marszałek nie tylko nad krajnią i skarbem ale zgoła nad całą dworską służbą przełożony, a przytem dygnitarzem się ich kraiku mianował

(1) R. 1271. 1307. 1496. książęta opolscy, raciborscy, opawscy

względem statut Policy na wielką zasługuje uwagę. Obradowały tu plemiona każde zosobna, i każdy z obradujących wieczawym się (vićnici), dobrym czyli wiekowym (dobri mąż, dawny Buchenburg, Bachman?), i obywatelem (občel) nazywał.

(1) Polor. r. 1372. 1437. w Akt. sobr. I. nr. 6. 32. i wiele innych.

§. 152. Pod pewnym względem rozciągnęła się ruska rzeczypospolitej nowogrodzkiej był jeszcze zakres, gdyż do reprezentacyi (nie tylko ...) stopniowi (stepenny), (starszyi) czyli urzędnicy nie tylko Bojarowie miejscy i kupcy, lecz i znakomitsi z drugiego domu "żidii ljudi", ludzie czarni, czyli ludzie mające swą reprezentacyą w rządzie(1), za dzierżenie roli rządowej wypłacający, wysyłali od siebie posłowana więcej.

W carstwie moskiewskiem nie tylko duchowni i świeccy w hierarchii swej, ale i ludzie żadnego stopnia pewny posiadający stopnia, posłów na sejm, to się dało wyraźnie, konwokacyjny i koronacyjny wysyłali. Takimi byli przedstawiciele, służebnicy krewniaków (polscy sanctuarii, będzie o nich w następnym dziale), ludzie kupcy(2). Ostatni wchodzili nie wszystkie do rady, którą przedstawiali Car z rodu Rurika nadzwyczajnie,

(2) R. 1610. wyprawiono z Moskwy do obozu Zygmunta polskiego króla posłów z mieniem mu że na Cara wybrany Władysław. W liczbie posłów byli przemysłem zajmujący się kramarze i t.p. ludzie służbę po klasztorach czyniący ludzie; a Carem pierwszego z Romanow wybierali i poradzcy sprawi z każdej posady wysłani. Poprzednio r. 1598. wszelakich czynów, jak się wyrażano, ludzie na akcie wyborczym Borysa Godunowa podpisali się. Porown. Akt. sobr. II. 7. Akt. zap. Ross. IV. nr. 102. Kotoszych. I. 6.

a pierwsi z domu Romanowych pochodzący Carowie zwyczajnie zwoływali. W r. 1566. Car Iwan Wasilewicz Groźny, wiodąc nieszczęśliwie z Zygmuntem Augustem polskim królem wojnę, zwołał na radę nie tylko duchowieństwo, nie tylko urzędników wyższych i niższych stopni, ale przywołał też przed siebie kupców i pamiętnia dzierżących ludzi, pytając co ma czynić, czy pokój zawrzeć, czy prowadzić dalej wojnę? Carowie Romanowicze nie tylko w czasie zagrażającej zbyt wojny, ale i w innych okolicznościach jak wyżej (w §. 147) mówiliśmy, radę z Patryarchy, Arcybiskupów i Biskupów, z wyższych władz klasztoru (1), z Bojarów i urzędników zbierali (2).

§. 153. Chociaż monarcha czeski zjazdy z samymi tylko duchownego i świeckiego stanu panami, władyków nadto, zwoływał, na sejm jednakże obywatelów miast grodzonych (cośmy w §. 142. tomu drug. objaśnili), i wzywał chętnie (3), atbowiem one po jego za zwyczaj stawały stanowie. Miasto Praga, jak w stolicach stoi, pierwsze zabierała miejsce; panowanie, jak się samże wyrażano, pierwszy gdoś, a po nich przednie innych miast królewskich, przyjmowanych księstw Zu[...], Szlązka, i t.d. jako też

Jak daleko pamięć dziejów sięga, bywały i miasta polskie na sejmach, ilekroć na nich o dobru całego kraju, a nie tylko samego stanu

(1) Władze (właści przełożeni) zarządzający w klasztorach duchowni, na czele tylko zakony, przełożeni wyższych (bolszie władzi) i na państwowe (gosudarstwennyje sobory) uczęszczali zborów do kadrych.

(2) Porówn. Karamz. IX. 67. Kotosz. IX. 1. Wichadi pow. zakonogranowid.

(3) Miasta po raz pierwszy r. 1200. na sejmach występują szczególnie prawnie. Czas. V. 2-gi str. 177. Ludwicz 3. str. 304/306. IV. 1. str. 437.

radzono ziemian (1). Bywali

Bywali więc mieszczanie na sejmach konwokacyjnych i elekcyjnych lecz od ... do r. 1733 gdy ...

Dzieć należy w sejmach zwyczajnych i nadzwyczajnych, z tem wszelako dodatkiem, że odtąd się usadowie między szlachtą a mieszczanami, z przyczyn które niżej opowiem, rozpoczęły, wtedy powolnie rugowali z sejmu deputowanych od miast, samowolnie wszakże, a nie z mocy prawa (2). Jak więc z samych się tylko posłów składały odtąd sejmy, (po zaprzeczeniu ... wojsku, książętom lennym, ...) i dopominającym się o ... prawo r. 1632 koronnym (3)

czemy, po dwóch ich na sejm zwyczajny i nadzwyczajny przybywało. Nastali (r. 1530?) zwyczaj podwajania ... 1540) z każdego ... dłużo, a atoli liczby, co wszakże nie trwało długo, a kazano wrócić się do dawnego zwyczaju, i ... dodawszy prawem r. 1540. sejmowi, że kto na sprawę w sejmie sejmowym, że ten pierwszem obrany być nie może, że (4). Wszelako do samych tylko zwyczajnych i nadzwyczajnych sejmów prawo to stosowano; na wszelkie bowiem inne, a mianowicie też na elekcyjne sejmu, szlachta ...

(1) Już ... odtąd ... zapowiadali ... r. 1287. ... formalnego
gdy ... już w Niemczech ... XIII. ...
... przyjmować ich ... formalnego (2) ... posłów ... niższej woli ... nizbyt ... z nich zaprzeczali ... Odtąd ... zwłaszcza

na obradach

nawet do konwokacyjnych i elekcyjnych sejmów przystępowali

1 ... wszakże nie ... tylko do r. 1540 ... z każdego

A sama tylko szlachta swoich na ... naprzód po dwóch najpierw (od r. 1538?) po czterech] z powiatu wysyłała posłów. Na elekcyjne zaś...

Wszelkie prócz elekcyjnych sejmy

(1) R. 1430. zwołali [comites] barones, nobiles, proceres et tota communitas hujus inclyti regni, r. 1453. po raz pierwszy wspomina o burgenses et tota communitas populorum inclyti regni Poloniae, a Bandtk. jus pol. 250. 364.

(2) Czack. Dz. I. 296. Lengn. I. n. 4. n-7.

(3) Lengnich samże 4. 8-10.

(4) Vol. I. 765.

słuch zabierali. Widzimy stąd że wcześnie przy-
puszczeni do praw politycznych częścią, z na-
rodem wcześniej jeszcze połączeni Niemcy,
zrośli się z nim w jedno ciało nie bez
wielkiej stąd dla czeskiej narodowości
szkody, choć się później odczychali od
nowej ojczyzny, nie odrzekli wsze-
lako o tyle, ażeby wespół z szla-
chtą i władykami nie mieli radzić
o powszechnem dobru. Inaczej poszło
w Polsce, z przyczyny sobkowości miast,
które zyskom handlowym, jak w drugim te-
go dzieła (s. 149) nadmieniłem tomie, a po-
wszechne kraju w którym osiedli nie dba-
li dobro. Chociaż ich na obrady ⌐ publiczne
powoływać nie zaniedbywano, i do stanów
narodu wciąż za Jagiellonów liczono (1),
nie raczyli jednakże przybywać na sejmi-
ki, dla tego też nie ~~k.~~ skorzystali z ta-
kiej okoliczności, jakiej uchwyciwszy się
r. 1255. ~~niemieckie~~ miasta ~~[illegible]~~, [illegible] szlach-
ta, stanowisko swe na sejmach utrzymać
zdołała. I miasta takiem niemieckie ~~tym~~ przez to
się jedynie do sejmów wcisnęły, że się do
składek na powszechne kraju dobro skła-
niły chętnie; czego gdy na odwrót rycerstwo
rzymsko-germańskie nie uczyniło. ⌐ więc też
osobnego stanu w Polsce ponieważ nie stanowiło
nigdy (2). ~~[illegible]~~ po skonie Jagie-
łonów wykluczone od zwyczajnych sejmów
miasta, tylko na konwokacyjne ~~które się~~ w
konfederacyjne zamieniały owdzież na elekcyjne,
i to najznakomitsze tylko (Kraków, Poznań,
Wilno, Lwów) bez żadnego wszakże głosu,

⌐ i uroczystości

⌐ zezwoliwszy zaledwie na, w
drugim tego dzieła tomie (s.
303.) objaśnione, datki,

(1) Niektóre dała co do
XIV. XV. wieku przy-
wiódł Czacki Dzieł I.
296. Inne są: r. 1438
tota communitas hu-
jus regni, r. 1453.
burgenses et tota
communitas popu-
lorum, u Bandtk.
jur. pol. 250. 264.
Resztę zobacz u
Lengn. III. 1. s. 3.
w porównaniu z I.
3. s. 21. i I. 4. 9.
h. nastpn.

(2) Philipps [illegible]
344. Eichorn
s. 435.

powoływane bywały. ~~[illegible]~~ Próżno się o
dóź samo książęta ziemi sędziej kora-
cy do wypraszali: nie wysłuchano ich prośbom.
Ziemianie więc sami głosowali przez
posłów. Naprzód po dwóch ~~[illegible]~~ każda
ziemia i każdy wybierał wraz po ~~[illegible]~~. Od r. 1538 (2)
wybrano ich po czterech, lecz r. 1540
liczbę tę do dawnej cofnięto miary (1);
ca się na zawsze utrzymało. Dopiero z

(1) Vol. I. 565.

w XVII. wieku pochodzące konstytucye sejmowe [illegible] wyborców i wybieranych na sejm bliżej oznaczyły, stanowiąc, azeby jedni osiadłymi byli w tym powiecie w którym wybierają i są wybrani na posłów, azeby byli od zarzutu (porzucony do w prawie karnem) wolni, azeby ich podobnie jak było na sejmach, kosztem swym na sejmie utrzymać nawet (1). Dokładniej wyraziła się ustawa rządowa z r. 1791. stanowiąc: że wszelki dziedzic lub posiadacz własności ziemskiej mający u władzy zwierzchniej prywatnego obywatela nie podległy, który lat osiemnaście skończył i kryminalnie posztakowany nie jest i nie był, może każdego co też same kwalifikacye posiada, a jego na sejmiku obecnego, iudzież poprzednio przez dwa lata w województwie lub w powiecie publicznie zasłużonego, a nadto mającego, pod prawo szarłatnego czytelnik z § 88 dwadzieścia lat skończonych wieku, wybierać posłem na sejm wszelki, elekcyjny wyjąwszy. Przybywała bowiem na ten szlachta tłumnie, co po raz pierwszy r. 1573. nawet za poradą Jana Zamojskiego uczyniwszy, zachowała aż do upadku Polski.

publicznych za Jagiellonów odbywanych. Po ich śmierci na sejmy konwokacyjne, które się w konfederacyjne zamieniały, ku... najznakomitszych [illegible] dzieci na elekcyjne

domu drugiego i nie podpadającego

(1) Dowody u Lengnicha IV. 1. §. 3., r. 1647. art. 134. także r. 1715. art. 47. i Cynor. p.w. obligaduj.

Krakowa, Poznania, Wilna i Lwowa przybywali, ~~razem~~ ~~[illegible]~~ lecz nie mieli głosu. Próżno zaś dopraszali się o [illegible] księstw [illegible] szlachta [illegible] i r. 1632. którzy ażeby [illegible] do [illegible] naleźli; nie wybuchano ich [illegible] (1). Z początku po dwóch posłów każda ziemia i każdy wysyłał powiat; od r. ~~[illegible]~~ 1538 (?) wysyłano ich po czterech, lecz r. 1540. liczbę tę do dawnej cofniono miary (2), co się utrzymało na zawsze.

(1) Niektórzy dadzą co do XIV. XV. wieku przykłady Czacki Dzieł I. 294. Inne zaś: r. 1438 tota communitas hujus regni. r. 1453. barones et tota communitas populorum u Bandtk. jur. pol. 250, 264. Dalej zo. [illegible] u Lenge [illegible] 1. 3. z. 21. [illegible] 4. z. 6. nast.

[illegible] r. z. 3. w prawa. z.

(2) Vol. I. 565.

mnie i jałmuży żąda na wojnę, przybywała zbrojno: co r. 1573. po raz pierwszy przyjęty naród za radą Jana Zamojskiego na sejmie elekcyjnym, zatrzymał na zawsze.

(1) R. 1654 vol. IV 594.

§. 154. Obwodywano w Czechach, jak mówiliśmy, czas i miejsce, kiedy i gdzie sejm odbywać się będzie. Dbając przez to

[illegible]

mieć miasto, ażeby się we wszystko co dla wygody sejmujących służyłoby, zawczasu opatrzyło, a województwo, ażeby kwatermistrzom wynieść z niego, alkowiem gdzie się sejmowano i sejmowi żołnierz, według czeskich i polskich postanowień (nawet ustawa wydana z r. 1741. tak, z małym wyjątkiem przepisała) znajdować się nie mógł. W Polsce

już od r. 1510. wychodziły z królewskiej kancelaryi piśmienne, a od r. 1553. (jak z biskupa uniwersały, przez które zwoływano sejmikowy) Górnickiego widać drukowane. Na Węgrzech i sejmy piśmienne, ale już od r. 1486, jak z ustaw (art. 64. §. 2.) widać, ukazały się. (3)

Skoro się te pisma na prowincye dostały, wydawać tak na Węgrzech jak i w Polsce

§. Wymienionemi urzędnikami otaczający się monarcha ustawicznie, miał sposobność po-znać ich charakter i zdolności, i skąd mógł zdatne osoby ~~umieszczać~~ do najważniejszych na dworze i za dworem pełniących się obowiązków wy-brać. ~~Uważał~~ Za zadanie bezpieczeństwo ~~wewnątrz~~ wewnątrz kraju, wykonywanie sprawie-dliwości i znoszenie się z dworami zagra-nicznymi (do czego dwóch najmniej urzędni-ków potrzebował), dalej skarb i opatrywa-nie dworu swego, a na koniec bezpie-czeństwo zewnątrz kraju uważał. [illegible]-ściu więc miał ministrów: Marszałka, Kan-clerza i Podkanclerzego, Podskarbiego, Hetmana. Ci wszy-scy mieli prawo zasiadania w senacie, Marszałka nadwornego, lecz nie razem nabyli go wszyscy. Pod-skarbi naprzód to prawo r. 1504. Podskar-bi koronny, po nim inni zasiadali go aż do r. 1569. uzyskiwali, aż w reszcie w Unii po-owym roku postanowiono, by w porządku jak ich wyżej wymieniono, tuż po Kasztelanach mniejszych zasiadali wszyscy, swoje ostatniego, który się dopiero r. 1768 sam dostał (1).

(1) Vol. VII. 677.

150. N31 162

nie, i jakoby szła na wojnę przybywała zbrojno: co po raz pierwszy przyjęty r. 1573. za radą Jana Zamojskiego na sejmie elekcyjnym, zatrzymano na zawsze.

(1) R. 1510. 1520. Vol. I. 372–393.

Obwarowano w Czechach, jak wyżej nadmieniono, sejmy, czas i miejsce, kędy i gdzie ... odbywać się mają, oznaczając: ... bowiem najczęściej się w ... sejm odbywał, mógł ...

... z królewskiej kancellaryi ... sejmiki ... sejm zwołujące uniwersały ... tylko wiciami ... r. 1486 ... na Węgrzech ... wszystkie ...

i jak dawno sejm odbywał ...

kardy Senator i Poseł w osobne prawa, które wyjmując go z pod zwyczajnych sądów, pod władzę sejmową poddawały w Polsce od sejmików poziałowych aż do upływu dwóch tygodni po sejmikach relacyjnych, wnet z nich będzie ..., na Węgrzech zaś przez czterdzieści dni przed sejmem i tyleż po sejmie, sejmujących ... Marszałek, ... Komisarzy i Odźwierny korony, mieszkanie bezpłatne obmyślali, i na żywność ...

Żadnej sprawy przeciw niemu wszczynać nie dozwalano. Było też w Polsce i na Węgrzech uważano

Prawa te karzą osobliwie za wszczynanie kłótni na sejmie, podczas których gdyby był poseł zabit, sprawcy jako zbrodniarza wydawano na ukaranie miejscowemu starostwie: nakoniec gdyby przyjeżdżającego na sejm był kto uśmiercił, przedmiotem był obrażonego majestatu zbrodnią (1). Zawieszano wszelkie sprawy ... zaczynając

w Polsce osobliwie, okazywała się w sejmie. Ta bowiem, jak wiadomo, jak w drugim dziele tego (§. 62.) mówiliśmy sami, zwyczajem, częściej na polu, częściej w szopie, odbywały się sejmy itd.

nej targowej narzekali. Wszakże potrzeba nie była niegdyś, jak w drugim dziele tego dzieła (§. 62. 67.) okazaliśmy sami, albowiem pod golem niebem obradowano w XVI. wieku niekiedy bywało (1), co także i dopiero, jednakże sejmy elekcyjne stale już na polu pod Warszawą odbywać zaczęły (2).

(2) Miejsca odbywania sejmów wyliczył, i szopy z dziełem opisał Lelewel w dziele Polska dzieje I. 267. 281 następ. O prawach posłów polskich Lengn. IV. 2. § 5. III. 8. 5. 18. węgierskich Verböczi III. tit. 14.

(1) R. 1432. obradował Władysław Jagiełło in campestri stationum exercituum ultra Viszulam prope monasterium Czerwińska, u Bandtk. jus. pol. 223. Zygmunt też I. obradował pode Lwowem na polu rakoszowem, węgierskim obyczajem (porown. słów Zygmunta p. w.) a Zygmunt August r. 1562. założył koło obrad na Bugaju pod Piotrkowem.

8. Oprócz wyżej wspomnianych zjazdów bywały w czasie możliwie, ale rzadko, zbory (zebrań), które przez całą deputowani od wszech stanów, czemu nie wyjaśniły, posłowie, podnieść swe nie tylko w monarchijnym władzy

(zwyczajnym i nadzwyczajnym)

§. 155 Jak w senacie jak i na sejmie (ale tylko nadzwyczajnym) nie mogła zapaść ustawa, jeżeli się uchwaleniu jej sprzeciwił chociby jeden z Senatorów lub posłów. Ta zasada nie stała się w senacie dla całości państwa szkodliwą. Utrzymał się ten w nim dawny zwyczaj (1), rozstrzygania zdań większością głosów (2), co też konstytucja z r. 1717 zawarowała: ale w izbie poselskiej sprawa panująca w całej mocy [illegible] wielkie dla kraju nieszczęście. Dziwny jest jej początek!

zamierzchłej już starożytności istniała ona nad Skaldą i Łabą, a więc znana była w ludów, które z dzieje z historyją zasłania pierwotni Polski, w zwyczajności. Prawa ludów tych zwyczajna oparte opiewało, że nikt się ani da nie sprzeciwić, ani na karę skazany być nie może, jeżeli się choć jeden z własnych sprzeciwi i oświadczy, lub oświadczy, że oskarżony o zbrodnię społeczeństwa nie przewinił wcale. Trochę mówić i jedno wykluczyć potrzeba. było na to, ażeby kto bądź nabył ulegać karze (3). Prawo o oświadczaniu jeszcze w XIV. wieku u Mazurów istniało: nad Skaldą przetrwało istniej, aż w rzeczy, | Ta w Moskwie w XVI. XVII. jak wyżej (w §. 35) wspomniano | (albo na innej drodze) | została w zupełnej niepamięci (4). Jenże ostatnia nie wiedząc kiedy Skalt i prawo o nieprzyzwalaniu (5) przeniosło się według narody, i u Ludów odgrywało także rolę. Ci jak zerwał Dytmar jednomyślnie wszczęcie do sejmu wezwany przyjmując, i wszystko wymagając równie jednomyślności myśl na [illegible]

o źródłach jak ma być wykonany stanowiło, który gdy wszedł do wykonania mająca dotąd być, karać na grabie. Śmieli zaprzeć się danego słowa (6). Jednomyślność ta, jak ze słów opowiadającego [illegible] pakt widać

f fideles ipsi et mutabiles ipsi immutabilitatem ac magnam exiguam ab aliis fidem.

(1) Porównaj A. Gellii Noctes Att. XIV. 7.

(2) Lengn. III. 4. 8. 7.

(3) Porown. §. 400. 431. I. Legadzie. Ta. Przytoczony w drugim §. kapitulach De incendio tak brzmi: si unanimi consensu pro diffinitione (wymierzenie kary) illius casus (tak według rękopisu za cenzura) incendiatur, tunc de ipso placito communes consilio facto secundum eorum ewa (ruskie jawka, dawnie, zeznanie, co stanowi. Jak wiele? Phillips Rygesch 89. przyjmuje wyraz ewa w znaczeniu lex)

Szczerze przeczytanie (porown. Du-Cange p. w. ewa) zeznając że wyraz ten oznacza zwyczaj.

(4) Porown. III. §. 200. I. §. 201. tego dz.

(5) Porown. III. §. 136. 137. tego dz.

(6) Dytmara słowa są: unanimi consilio et placitum [illegible] necessaria discutientes, in rebus efficiendis omnes concordant. Si quis vero ex comprovincialibus in placito his contradicit, fustibus verberatur, et si forinsecus palam resistit, aut omnia incendio et continua depraedatione perdit, aut in eorum praesentia pro qualitate sua pecuniam quantitatem debitam [illegible]

Marszałek [illegible] W drugiej [illegible], zwłaszcza gdy żaden ostatni (1) w XVI. wieku [illegible] Zaczęło (2) co [illegible] już od owego czasu [illegible] Jaki [illegible] w. 1600. [illegible] się [illegible] na zamknięcie. [illegible] Jak do nie [illegible]

przeciwna lub dziewięciu przez ogół zgromadzenia objaśniana, na większą sięg głosów

Ludzie jak Węgrzy Libusza słoi

Jak u Luzycan jak w Czechach

gdzie przyjęto zgadzanie rownie za ludowych jak za monarchicznych, ... iedenie z braku przepisu prawa wypadała albo zwyczaj powagę większości ... cy, albo nowe uznane prawo. ... lezność, powtarzana jak wszędzie tak i w Polsce stanowiła, (2) co trwało aż do drugiej połowy XVII. wieku. Wtedy to ... da przed złu lady przeciwna zasada ... rawego ... zgubny

w Czechach ... na Węgrach ... wyrok ... bezwarunkowo ...

Jak na Węgrzech a nawet w Polsce zapadała na ... ... rozwiązanie ... w Polsce dowodów pewnych atoli jest rzeczą: że przed zaniechaniem ... jednego "nie pozwalam" jednomyślności ... się przez większości głosów uważała (1).

ni opisie Polski to zdanie, że prawdziwie których sejmiki na sejm wysyłając, nie tak są doradzcami jako raczej świadkami swoich i ... przywilejów szlacheckich i praw publicznych od króla: wielkowłady zagrażanych, jak niegdyś ... z Eforami lacedemońskiemi ... Trybunami miejsko ... głównie ... wnet w kilkadziesiąt lat ... tem oderwać się z tem jeden ... owczesny publicysta (3), że w Polsce jeden poset może wetuyma zgodę wszystkich, i nie mogą być ważne postanowienia kiedy jeden nie pozwala". Oto chociaż jeszcze skutku nie dochodziło, czyli jeszcze nie weszło w zwyczaj zrywać sejmy przez głośne wymówienie "nie pozwalam", jednakże zwyczajem przyjęła, i coraz więcej nabierająca mocy zasada, że nie wykonywać prawa, ale pawszechnej wszystkich zgody uchwał sejmowe zwyczajnym (4) ... zapadać powinny, zgroziła nieszczęściem, które ze niezabawem upadnie na Polskę, przewidywano słusznie (5). Przykład sąsiedniego wyniku germańskiego cesarstwa, którymu zasadę takiej pokój narzucił westfalski (6), dokonał

(1) W Czechach ... na Węgrach / Dwisozil III. str. 26. w przyp. 1) tak było tamo ... tak w Polsce r. 1501. u Bandtk. jus. pol. z 62. non alia decernemus nisi de quibus universi consiliarii convenerint, vel aliás, nisi diversarum sibus, nec non majores numero, cum potiores et saniores consiliis concludant, dummodo id non sit contra jus scriptum. Wisz. nie wolno ... III. 63 atoli twierdzi że jurw ... Tomo XV. że ... liberum veto wrzoda ... sel w Polsce.

(2) Smogulecki w dziele swem r. 1619. a exarchi... dancyach / prawach które z władz ... ex orbita wyszło, i w niej ... wprowadzone ... ne) wydane ... zekazana

wiekszości ... / sedem glasy, Vsta Radovan ot Kamena nosta, je se glasy cislem pregledali, i vetsinu provolali v narod.

(1) Porown. r. 1501. u Bandtk. jus. pol. 361. nota. Wisz. III. str. 26. w przyp.

(6) Artykuła VIII. pokoju ... § 2. opiewa: Gaudeant sine controdictione jure suffragii in omnibus deliberationibus super negotiis Imperii, praesertim ubi leges ferendae vel interpretandae, bellum decernendum, tributa indicenda ... § 4. W końcu tenże § mówi: nil horum aut quidquam simile posthac unquam fiat vel admittatur, nisi de Comitiali liberoque omnium Imperii statuum suffragio et consensu. Porów. Corpus juris germanici I. str. 458. 459.

(7) Porownaj także 639. nota. Die Bundesacte vom 8. Juni 1815. w § VI. ...

(4) R. 1647 porównaj pamiętnik sejmowy w Gaz. Codz. z r. 1860. Nr. 14. 15. przez Szajnochę umieszczony.

w Kron. ... nie; i ... nas ... sejmiki prawidłowe.

Ten sposób już r. 1606. ... polecano ... Kodz. ... w przyp.

(5) Przeciwnie było na sejmie konfederacyjnym

... tego, które sprowadziwszy na Polskę r. 1652 Siciński, zgodnie znowu powodem do poset upicki, ... przez ... uchwycenia dalej zasady, jakoż r. 1768. Polska, a dziś niemieckie związek ... ustki kongresu wiedeńskiego (7)

§. 156. Upowszechniane u nas na początku w. XVI. to zdanie, że przez veto w rzymskiem veto powinna się na sejmie mniejszość trzymać albowiem większości ... (sam Lengnich daje ... pawia (2), gdy by ciężej było, gdy mniejszości ...) ... środków obrony porzucenia, było (a) wszelkiby zdanie ... trwało aż do r. 1764. nie naruszenie. W roku ograniczone veto, a chociaż w cztery lat później ⌈ znowu do dawnej przywrócona stanu, jednakże r. 1791. rzecz nigdy na zawsze, przestano wierzyć, że ... większości stanów rozstrzygać ma na sejmie. Tak więc Polska wyprzedziła w tym względzie inne wieki ... które ... r. 1815. zgubne narzędzie ⌈ zawiązania ... veto (3).

⌈ (r. 1768)

⌈ nie tylko w latach 1772–1791, lecz i r. 1652. a nawet

§. 157. Przystępujemy teraz do urwanego wątku ⌈ polskich i węgierskich (w §. 143) przedsejmowych ... relacyjnemi, zwanych sejmików ... uwagę przedewszystkiem czynić, gdy nie przyjdzie mówić o drugich, niżej się dopiero ... rozwiodę. Ponieważ wszędzie ... stach ..., rozwiodę.

⌈ przystępujemy do

(1) Porown. w dodatk. do tego domu artykuł Rozwoj ostatniego Liberum veto

(2) Lengnich w dodatkach (str. 448). Lecz większości stanowisko takie, szkodzi ... sama sobie, co jej wolno.

(3) Porown. die Bundesacte vom 8. Jun. 1815. u Ezinghausa §. VI.–X. również artykuł ów Rozwoj ostatn. Liberum veto wyżej przytoczony.

Szczególnie mam rozprawiać o polskich, które tylko szlachcicami

a niegdy mieszczanami lub mieszczanami schadzkami, to znowu uprzedzam szczególniej, że sejmikami się na elekcyjne, relacyjne gospodarskie dzielą. Pierwsze się wyborem urzędników trudniły. Powiatowe wojewodzkiem i powiatowem zajmowały się, radząc o potrzebach kraju i słuchając rachunku z użycia summ przez obywateli na to złożonych. Drugich celem było wysłuchać i sprawdzić sprawozdania o pracach sejmowych, i sprawdzić. potem dane na koniec polecenie wszelkich

Dziś dyktuje posłom na przyszły sejm. Działo się z obudwoma sejmikami szlachta nie mogąc nastawała na to jeszcze za panowania Króla Jana III. aby przywrócić do jeneralnych (1). Przyczyna, dla której tychże sejmików zbyteczność takiemu urządzeniu (2), gdy go łączyła w jedem 1764. 1768. a nadeprzez konstyt. z r. 1791. wszystko przez ustawę rządową z r. 1791. zawarowano, wtedy jednakowo się odbywały sejmy i sejmiki. Według wskazanego nakazu / ustawy nie uprzedzać okoliczności wszystkich dygnitarze ziemscy na sejmikach zasiadali. Godnem uwagi jest, że chociaż w r. 1764 zakazano wszystkiego, na sejmikach veto w jego miejsce tworzono, zaprowadzono wszystkie, dowanie, głośne i sekretne. Zwyczaj jednakże uciec się i do tego środka, iż kraść wotowanie, głosowanie jednakże mając obradzie błogo i nieprawnie. posiadanie majątku zbrodnię, lub obszarem osiadłego chciano na przeda albo urzędnika uknuć.

(1) R. 1590. 1673. Vol. II. 595. V. 190.

na sejm, Deputatów, ludzkie urzędników, na wojewódzkie i powiatowe funkcye (a czem ogólne laudum spisywano), na koniec gospodarstwem

i wyznaczając Poborcow do zbierania nowo uchwalonych na sejmie.

(2) Vol. VII. ss. 129. 623. nerpu.

L s. 150. Poczytka sejmików relacyjnych nie u Stanisławów ale u Skandynawów szukać należy. W Danii zbierały się przed sejmem

Z zawiązkiem Słowian

§. 158. towarzystwie społeczności, nastały radowe, gminne, państwowe obrady, które majore powszechne dobro na widoku, zyskiwały w miarę ważności swych działań mniejszej lub większej względów w najwyższej sferze krajowej rząd. Na obrady Rodowe same tylko radzina z swoich i obcych, jak w poprzednich tomach mówiłem, zdarzona uczęszczała drużyna. Gminne miały większe do działań pole, a jeszcze większe uzyskały obrady ziemskie czyli zjazdy. Ostatnie nosiły na sobie charakter publiczny; dwa pierwsze były zwyczajnemi ludu i szlachty schadzkami. Odbywały się one w celu zebrania poborów, wyboru urzędników, układania statutów i t. p.

Wspomnione gminne i ziemskie. Tak się rady według statutu który sobie utworzyła Palica naradzały. Zwano w tej rzeczypospolitej mężów

Tak obradowały wyżej (§. 86–90) wyszczególnione w drugim tomie (§. 6) obradujących wiecowymi (vićnici), dobrymi ludźmi (dobri muži) między dawni Rachenburgi, Rachmani?) (obidel) i obywatelami. Rząd krajowy nie wi-

dział potrzeby zamowić ich

nawet przekonany o tem będąc że łatwiej na tej niż na

urzędowej do-

dze ściągnąć dadzą się pano-

rzecz która nie miał prawdy wchodzić ry i na odwrót

w ściśnieniu z wiernu, alliancem gromadzeniu do były prywatnem tylko obywa-

telów schadzkami.

Dopiero gdy r. 1404. koniecznością zmu-

szony Jagieło nakazał, azeby i ci obywa- jak Długosz zeznaje, partykularnie tylko schadzali się

tele którzy dotąd, na obrady, azeby i ci, mówię, przedsiębrali

na owych zgromadzeniach środ- do owej

ki dla zaradzenia niedostatkowi skarbu, ziemskich schadzek podobna chwila,

wtedy nadeszła dla samych tylko ale którą w XIII. wieku

obradom miast niemieckich wstęp

do sejmów rzeczy germańskiej

otworzyła.

Schodzili się oddąd

na sejmiki wzywani i do pewnej mo- wtedy nie inaczej jak

narchy niemiałe, a z wdzięcznego nadchnienia zbie- adoli się wcha-

rali się na takowe ilekroć się im podobało; zbierali

w cha-

rakterze prywatnym. Jeżeli raz chcieli rząd, czyli brać

azeby narady ich uwzględnić

rząd pod rozwagę,

uchwały ich takowe

wtedy brać

byli się na

wnioski z upoważnieniem rządu. [Rozwinę-] [q. 159.] [w Polsce i niż na Wę- grach niej] urządzane

to się rząd w przeciwnym XV–XVIII.

wieku [sejmikowanie, które części jednego powiatu, ziemi, województwa, części

podwoły całego kraju

miały na celu.

W poczet pierwszych wchodziły, jak

nazywane sejmiki gospodarskie, na któ-

rych o wewnętrznym u siebie porządku

województwa radziły. Do poczta drugich

należały sejmiki poselskie i rela-

cyjne, z zamiesz

Dwierzyków zebraniami (thing) ale dalekie podobieństwo mające. Po nich szły sejmiki okręgowe, w liczbie których tak zwane deputackie wyszczególniano. W Danij, której prawodawstwo z przyczyny zmiankowanego szlachectwa od nas stworzenia miało do starodawnego Szwanian prawa podobieństwo; w Danij, mówię, najdawniejsze zbierały się przed sejmem zmiankowane w drugim tomie (s. 139) gildy, które spijając kupione za składkowe pieniądze piwo, radziły o tem co miały przedstawić sejmowi krajowemu. Toż sama po sejmie czyniły, odbywając sejmik. Na nim klucznik (Syssel) uwiadomiał przytomnych o tem co uradziło powszechne narodu zgromadzenie (1), a wysłani sejmikujący przed bliższe określeniem narad zebranemu opowiadał prawiony na sejm ludowi (2).

Polacy, Litwini i Rusini mieli sejmiki w miejscach w każdej ze trzech wielkich swych prowincyj, czyli w Małej i Wielkiej-Polsce tudzież we wielkiem księstwie litewskiem sobie po województwach wskazanem; każda ziemia, województwo i księstwo miała sobie stosownie do swej ludności liczbę posłów naznaczoną. Zwoływał sejmiki Król a kierował nimi niejeden Senator, jak wyżej (s. 85.) mówiliśmy, zabierał każdy co [illegible] dor, Głos na sejm (z wyjątkiem jak się wyżej s. 153. mówiło) mógł być obrany. Porządek obrad był taki z tą mało znaczącą różnicą że na sejmie Marszałek nie Sekretarza ale Assessorów sobie dobierał i rozmaici krzeseł rozszczypał. Konstytucya z r. 1764. zapobiegła sprzedajności krzeseł, i bezpieczeństwo sejmików porównała z bezpieczeństwem na obrady miejsca.

Tu w świątyni pańskiej dla uproszenia Ducha ś. by dobrą myślą natchnął radę (mówi Bembus w kazaniu koronacyjnem) sejmikowali. Gdy się z czasem rada w swary i ubijatyki zamieniła (słowa są Skargi w kazaniu na pogrzebie [illegible]) wymieniono na przeniesienie sejmików na cmentarz (co kościelne statuta wyszły się na cmentarz w tomie pierwszym (s. 313) wspomnieliśmy) i jeszcze r. 1764. [illegible] przepisał według woluminów (VII. 354) na cmentarzu obradowali Wielkopolanie. Miał on czuwać nad tem, ażeby znaczne podatków sumy województwa zadeklarowywały (3).

(1) Dahlmann Gesch. II. 331. 337.

(2) Referebat. W średniowiekowej francuskiej łacinie relatio (jak Ducange wskaże) znaczyło opowiadanie przez urzędowego zwierzchnika osoby. Stąd posły polskie sejmiki relacyjne wzięły swą nazwę.

(3) Pruskie województwa zamożne dawały zazwyczaj co żądano lub więcej. Jednakże warunkowo jeżeli zjazd zgodzi się na sumę. Na Węgrzech deklarowano często że nic dać nie można gdy zniszczeni wojną ubogą [illegible]. Porówn. Lengn. II. 3. s. 2. tudzież 2. s. 5. Bielski kron. 549., r. 1597. art. 46., r. 1599. art. 23. w Corp. jur. I. Hun.

stwem sędziów. Instrukcya dla posłów więk-
szością się głosów układała. Po sejmie zdawał
sprawę poseł jak się na nim sprawił,
co, jak mówi Lengnich, miało już przed
r. 1672. być u Wielkopolan w używa-
niu. Konstytucya z r. 1589 Ł Jakim-
że co szczególnie Γ odbywały się Deputackie
[illegible], w miejscach przez konstytucyą r.
sejmiki
1768. 1775-6. oznaczonych
sędziów do Trybunału Deputatami zwanych obierano na nich.
Razem posłem i Depu-
tatem Ł nikt wybrany być nie mógł. Nie
mógł też jednym i drugim być kto miał
sprawę kryminalną. Na elekcyjnych na koniec sejmikach
po czte-
rech kandydatów Γ Król
jednego z nich potwierdzał (1) Godnem uwa-
gi jest, że gdy na sejmach miało mięj-
sce veto na sejmikach go przez konsty-
tucyą z r. 1764. używać
zakazano. W miejsce jego kreską
wanie głośne i sekretne
z tem atoli dodatkiem Ł że miała być wolna
do tego środka, gdyby ko-
niec się i do tego środka, gdyby ko-
go na posła lub urzędnika obrać
chciano coby albo majątku nabył nie-
prawnie, albo miał sprawę kryminal-
ną lub był zasłużony o zbrodnią (2).

§. 160. Na tem koniec rzecz o sejmikach.
polskie tylko na jaw wywodawszy, a po-
minąwszy na teraz węgierskie. Te na tenże niemal co samo odbywane sposób tem się szczególniej od nich różniły że i mieszczan w swoim miały składzie. Kto ich przyczynę tego poznać, winien się wprzód z gmi-
nną miejską Γ zaznajomić. Ponieważ o tem Γ i jej z ziemstwem styczności

Lar v. 178. (bliżej do) oznaczyła

(1) Skrzetuski I. 225 i nast.

(2) L. 1764. vol. VII. 54.

Ł i odwrotnie

Γ do każdego ziemskiego wybierano urzędu.

Ł zaprowadzano,

znane nam gildy, które zjeżdżając z drugiego domu, kupione za składkowe pieniądze piwo, radziły o tem co mówić na sejmie. Tak samo czyniły na sejmie, odbywając sejmik (thing), na którym zamiast kierunku (Tyssel), [illegible] przysięgłych zgromadzenie (1) ... o tem co uradziło powszechne narodu zgromadzenie a potem opowiadał (2) się jak się z danego sobie polecenia (z instrukcyi) wywiązał. Już przed r. 1772. (w Wielkopolsce miejsce, miało [illegible] zdawanie sprawozdanie czynić przed zgromadzeniem całej ziemi powiatami, które się zwykle odbywały i odtąd ważniejsze się zbierały. Ułożone w kościele, sposobem swoim obrabiane do sejmików, jak w drugiej ziemi (§. 62) mówi-liśmy,

karskich gminach większością głosów (według składu korcówem, lecz jeszcze r. 1764. na ... nywszy kolumy), w umyślnie na to ... zwanych ławach w Wielkopolsce zasiadując (sic) obradowano pod przewodnictwem obranego Marszałka, który z dobranymi sobie Assessorami spisując uchwałę (laudum) (2).

(1) Dahlmann Gesch. II. 331. 337.

(2) W średniowiekowej francuskiej łacinie relatio (Du Cange) znaczyło opowiadanie, przez urzędowo zdającą osobę. Stąd sejmiki relacyjne.

uzyskał.

§. Chociaż Eforowie i Trybunowie nie wdzierali się do sejmów, postanowieni na to jedynie będąc ażeby urzędy kontrolowali, porównie jednakże z ich władzą równając swoją, tamowali bieg obrad sejmowych i nie pozwalając na ciąg ich dalszy. Stąd zrywanie sejmów tem częstsze im bardziej się chylił naród do upadku, czemu nie tylko nie zapobiegła r. 1768. zagwarantowana postronne-mu narodowi konstytucya rządowa, ale owszem *veto* posłów utwierdziła w swym bycie, stawszy się tem dla Polski, czem był dla rzymsko-germańskiego cesarstwa pokój westfalski. Same tylko sprawy skarbowe w mocy konstytucyi z r. 1764. większością głosów stanowione być miały, co i nadal zachowano (1). Trwało to do r. 1791. w którym konstytucya trzeciego Maja zniósłszy *veto*, inaczej, jak wyżej powiedzieliśmy, urządziła głosowanie. Po jej r. 1793. upadku, veto

~~w izbie po- wiedy, że wszelkie uchwały w izbie głosów przyjęte, należy wnieść do senatu, który może przyjęte prawo zawiesić, aż do przyszłego sejmu. Jeżeliby i wtedy izba poselska go przyjęła, senat nie ma go już zawieszać, ale owszem za obowiązujące prawo uznać,~~ (konfedera- ~~...~~, przyjmo- cyje zkonw ~~...~~ cane zostały.

~~... dopadają sejmów~~

(1) ~~Prawo. r. 1764. Vol. VII. 31.~~

miejsca, które z czasem być nie wdaćiwemi dla tego rodzaju schadzek, przeniesiono je z kościołów na cmentarze (1). Ponieważ

bardzo rzadko w Polsce i na Węgrzech, że darowano, iż mimo ustawy sejmowej tyle a tyle dać nakazującej, nie chcąc obywatelstwo dać tyle, lecz mniej, lub nic, zapobiegając wcale (2). ... przykładem ... wzywali (3), ażeby wdanym przykładem ... nie tylko na co sejm nakazał a nawet na większe składki przyzwalali. Prusacy (4) przodkowali całemu państwu w tym względzie, oni bowiem więcej niż sejm zażądał na sejmikach się dać zwykle zobowiązywali.

Gdy na sejmikach oświadczano zgromadzeniu, ile każdy powiat i t. d. dać podatku chce lub może (deklaracya), wojewodów nazywanie do dotknięcia do przeczytania ... choć rzadko się i to, choć

nakazywali polecali królowie duchownym i świeckim senatorom, ażeby tak na przedsejmowych jak i posejmowych schadzkach bywając, nimi

o co sejm wnosił, lecz i na to co

(1) Niegdyś miała co zbór duchowny, radzono bowiem w świątyni państwowej dla uproszczenia Ducha ś. by dobrą myślą natchnął radę (mówi Bzenbur w karaniu Kamera). Gdy się z czasem w radzie zawary i ubijali nie mieniała (mówi Skarga w kazaniach Dzielnych, patrz kazanie na poświęcenie kościoła), wyniesiono się na cmentarz, i tu większości gdzieno, jak ... ku przepisał, dawano zwanie. dekrecie r. 1764. na cmentarzu kościelnym (patrz Vol. VII. 784) obradowali.

(2) Lengn. IV. 3. §. 2. Bielsk. kron. 579. R. 1597. art. 46, r. 1599. art. 23. w Corp. Jur. Hung. I. 604. 614.

(3) R. 1510. 1611. Vol. I. 366, III 16.

(4) Lengn. IV. 2. §. 5. Ludzież IV. 3.

miejsca, które dla mię przyrwi to-

Sejm jest ogniskiem i

§. 159. politycznego życia, przedstawicielem ducha rzą-
du: kto więc poznać chce ten rząd, niech się
przejdzie po [illegible], a przypatrzywszy się
reprezentowanym na niej klasom narodu, pozna kto władnie w tym narodzie
rządzi. Stanowisko sejmu poli-
tyczne rodów i gmin ży-
cie dzielnie się w monarchiach
i rzeczach pospolitych rozwijało, dopóki
szła drogą prawdy, dopóki król
dawał sejmom baczności na szlachtę (a lu-
du mowy nie było i nie mogło być w
wiekach średnich), a ta jest dopóki ciągle usiło-
wała materyalniej i moralnie za-
wał ... byt jej polepszać, w
rozwijać, ... byt jej polepszać, w
zgodzie uczuć i wyobrażeń z nią zosta-
wać, w niej znajdować główną swej wła-
dzy podstawę. Oświata wskazywała mu drogę do tego, i uczyła go jak ma
ojcowską nad narodem rozpościerać władzę, gdy nie stało jej, szli oka
po omacku w dalszym życiu politycznego
rozwoju. Zgubiwszy

Krzywym kijem (kabula) obiegał Kriwis Sodzys gromady, co dotąd nawet zyni litewski pod swoim wyrazem wsią zawiadujący Kriwe, obradując z gminą, która żadnego wcale nie ustawodawstwa,

była porządku. Nie była to bowiem gromada ludzi w jedną całość celem bronienia wspólnych praw sobie zebrana, ale

było mnóstwo (krauwa) pod władzą jednego męża pole skupionych, ażeby im kapłani mieć może najwyższe oraz sprawować rządy. Gospodarz litewski z współobywatelami, a zatem się brać na wszelkimi (sebras), w stałanie wolnej pracy litewskim warny) innych ludzi, ażeby przy ich pomocy zebrawszy przez czterysta dusz grosz spory, mieć go wyłącznie dla siebie, i z niego korzystać samotnie.

Dawał mu pólko (pazeila) do obrabiania za jego przeznaczając. Żadnego dochodu na jego [illegible]

[illegible] Lażonej przekonywał się przerazony Litwin jego wprowadzony w jego dom

człowiek, jest równie jak sam skąpy, czy przed godny, czy pracowity i czy dobrych gospodarza

dopiero brał go przerazony gospodarz

z gospodarzów,

unikał spólnictwa (sebryste)

z skąd wyrazu siąbr

Wszelako nie każdego i nie z uważ do wspólnictwa z sobą przypuszczał.

wszędzie, który własny i jeżeli spostrzegł że wprowadzony w dom gość równie jest jak sam, przebiegły równie chytry i skąpy, wtedy

159. ~~170~~

§ 159. Gdzie jest tętnem politycznego życia ... tam też jest on przedstawicielem ducha rządów każdego narodu: który kto poznać chce, więcej, a przypatrzywszy się reprezentowanym na nim właśnie jak Twórca sam pozna i z ... powodzeniem rządów. Towarzyskie rzecz pokazuje, jak polityczne rodów i gmin życie ... się w ... rozwijało, dopóki szło drogą prawdy. Narodowi gdy światło, a ...

... ujmując się ... drogę prawdy naród, skierować po dawnemu wyrzekającemu swe króli, który gdy do znowu do rodowych i gminnych ... ale teraz bez władnych doprowadził rządów, wtedy w królestwach i rzeczach pospolitych nad ład wrod, trafnie przez niewierszam ziemi wyrażony Starzymskiego ... żywa:

rege incolumi mens omnibus una est.
Amisso rupere fidem, constructaque mella
Diripuere ipsi, et crates solvere favorum (1).

który w carstwach ślad w miejscu jak wszystko nie widząc jak i którędy iść dalej. Nie było bowiem światła któreby drogę do dalszego etapu wskazywało. W carstwie moskiewskiem z wielką pracą wyzgaszone przez Tatarzyna na jaw wydobywać ... w serbskiem dobyte ... gasił Turek wielowładne swe rozpościerając za Karpatami rzą-

(1) Virgil. Georg. IV. 212 - 214.

Nikt temu, a najmniej nowo na tron wzięte dy.

nowiady, temu nikt nie przeczył; ale ja-

chcąc dojść do celu trzymano się

w czem odznaczyli się Czesi, którzy rzymsko-germańskie cesarstwo, Po-lacy którzy cesarstwa[-] i innych krajów rządy na koniec i Wę-grzyni, którzy w skutek czego naśladowali prawa i zwyczaje.

§. 160. Kapitulacye o rządy z swoi-mi królami a cesarzami rzymsko-germańskie-mi (1) Czesi, mieli spółeczność towarzyską do owej jaka była w cesarstwie rzymsko-germańskiem przez magnatów pada-jąc... towarzyska na jedności rozbita. Społeczności w której zwie-rzęta wyglądała na menażeryą, żyją w jednym spólnym okręgu, ale w osobnych klatkach, z obawy aby jedno dru-giemu czego złego nie zrobiło. Więcej się jedności w towarzystwie węgierskiem spo-strzegać dawało, szlachta albowiem i magnaci spólnie tu obradując, spólnie prawa sta-nowiły; atoli dążność zwy-czaj w cesarstwie przyjęty, ażeby magnaci za-

dy/nie/przeczyły, że droga dalszego rozwoju rządu, prawami oznaczona być musi ‡ ... niżeli ...

wracano się do zwy-czaju albo deptano po tych sa-mych co wszędzie drogach;

‡ ale jakiemiby je oznaczyć, czyli którędy iść nie powinny a którędy po-winny te prawa,

[zachodnio-europejskie i sło-wiańskie

[według wyżej (w §. 146) ... uwagi, w cesarstwie ...

(1) Nazwę Kapitu-lacye franków zna-czące pierwotnie ustawy na rozdzia-ły (capitula, skąd ustaw tych nazwa) podzielone, znaczyć z czasem zaczęły (Du-Cange p. w. capitulare 7.) i Kapitulacye czyli układy, zezwole-nia

(1) Eichorn S. 435

(2) Eichorn S. 477.

miało przybywać oschnięcie, [crossed out] odmawiali przez zastępców (1), zdrada naśladowany od węgierskich magnatów, [crossed out] zabójczymi ich na [crossed out] publiczne [na inne] [crossed out] dobro. [crossed out] zrywali sejmy a więc i krajowe urzędy Polaków chorowały: przez co gdy się rzeczypospolitej ich (mówi w ostatnim kazaniu sejmowem Skarga) rysowały mury, a oni dawną sobie powtarzając gadkę, pocieszali się tem, że nie rządem stoi Polska, [crossed out] przepowiedni karności, a mury te upadły i nad wszystkich gdy się nikt tego nie spodziewał, Polskę pobudki. W błąd wprowadzało cesarstwo, jakkolwiek mocno. Ale cesarstwo to przez pacta conventa i zwyczaje nieprawe (2) podkopane [crossed out] miało [crossed out]

radowania się bogate środki, gdyż posiadało ożywione i [crossed out] gdy się sama do siebie porwała, szukała w niezgodzie swych podpory dla [crossed out] przyszłego ożywienia wesprzeć się mającego rządu ostrożności, których gdy Polska nie miała, zaczęła więc przemyśliwać

[crossed out] miało o upadek, gdy kraj ten na niezliczne podzielony władztwa nad krakowskich [?] swych władzcach a swe dobro opiekunów w politycznym znaczeniu, i gdy miasta sprowadzone do zera miały ożywienia pielęgnowały, przeto nie tęż i gorliwie szkodził mu tylko, wszystkiego tego pozbawionej Polsce. [crossed out] naród polski wiary w siebie nie utracił, [crossed out] prawo przyrywania i odmawiania podatków jest tajemnicą, poddawanie i warunkowanie [okazywało się dowodem] lenie ... i zniszczenia, że wolność przestrzeganie praw całości, ... mamienia

czem wśród największego nieładu w kraju obezwładniać nie przestawał (1) nigdy, są najlepszemi wnioskami grzechami, które z rozbitego rzeczypospolitej swej wra-kował okręgu, oba te warunki życia politycznego zachować i za podstawę je ustawy rządowej [illegible] sobie r. 1791. [illegible] ochro-[illegible], a zrzekł się wolności obie-rania sobie Królów, którą niegdyś cenił najwyżej (2). Równo republikanie jak monarchiści, Rousseau, Mably, Ben-tham, [illegible] poradzili mu [illegible] dali radę, za którą po-[illegible] sobie [illegible] szedłszy [illegible] rzeczpospolita, [illegible] [illegible] porządnie zor-ganizowane utworzyli sobie państwo konstytucyjne. W następnym dziale (?) po-wiemy czego jeszcze temu nie dostawało rządowi.

* sobie nie zakaz jeszcze o jakiej narzędzie skarga (w drugiem kazaniu sejmowem), [illegible] jednakże do[illegible] porządnie utworzyli

† i jedno ciało z rozmaitych narodów i języków złożone dawno zrosłe, jak nie jedno prawa i wolności, sądy, trybunały i sejmy koronne, tak też

(1) R. Chog. Vol. II. 1660

(2) R. 1507. Vol. X. 1071.

przyczyniły ... czkiego wzrzekły się owej wolności, po... dała możności dziedzicznemu monarsze, że się też jak dotąd mogą ekonaukami. To też nacki zjednawszy serca dla monarchy, oczekiwać ...

...wszystkie do krzątała i ładu, le... pojmować prawa ... Zobaczymy jak się do prawa w planach, w kościele i gospodarstwie krajowem ... dalej rozwijało, i jak streściło się w ustawie rządowej z r. 1791. której za ... badaniem tym naznaczyłem.

i ... pomnażania podatków, zajeżdżając podstaw i warunkiem ich istnienia jak i rozwinięcia obywatelstwa będzie ... wsparte, kraj cały rzeczywiście ... wolnym, pokornym, rządnym, czynnie zamożnym. Sprawiłoby to wszystko lub niezrównanie ...

nad tem, jakby dźwignąć jedno i drugie, i bezrząd dobrym zastąpić rządem. I udało się jej w reszcie wytknąć ślad prowadzący do szczęścia, za którym idąc przekonała się, że przedewszystkiem podźwignąć leży upadłe miasta i odbudować pokruszone siła, ustanawiać nad niemi lepszą jak dotąd o–

piekę, i tyż opieki tej opuszczenie nie dającem się dotąd zagasić zarzewem. Śladem Polska poznała, gdy idąc tym że wolność obierania królów którą dotąd ceniła, zamieniła w bezrząd krajowej rząd krajowej rządy, najwięcej (1) że prawa narodu i wszy ludu w zasadzie swej pogwałcone stały się podporą jej; leżą bezrządu najlepszych zakładach a przez to do zepsucia szlachty a miast głównie się do upadku tak miejskiego jak wiejskiego przyczyniły ludu i przełożone zrzekłszy się owej wolności, dała możność dziedzicznemu monarsze, że się też skłaniam... To też naukę zjednawszy wszystkich serca dla monarchy, jak dotąd mogą ocenić opiekować...

... i odmawiania podatków, tajemnicą podstawą i warunkiem tak różnie nią jak obywatelstwu bedzieś ... w szerokiem ... wzgardę, kraj cały rzeczypisu wolnym, pokarżnym, rządnym, czynió zamożnym. Sprawiła do wszystkie lub wiejskie.

...i ludu, uznaniem prawa narodowi poznawać łaskawie ... Zobaczymy jak się do prawa w państwach, w kościele i gospodarstwie krajowem ... dalej rozwijało, i jak streszczało się w ustawie rządowej z r. 1791. którą za czasami kres bada niem tym naznaczyłem.

no[illegible] : nie bez[za]rządnie [illegible] do sprawi
uczania urządowa z r. 1791. [illegible]
[illegible] tych [illegible] której k' woli ba-
dania do rozpoczęcia wszy na niej [illegible]
niej prawu politycznemu podnieś

179

w rozdziale siódmym następnego działu rozpatrywać mi przyjdzie, więc sam czytelnika † odsełając, zakończę rzecz o sejmowości poglądem na polskie, że wszystkich słowiańskich najdoskonalej rozwinięte sejmy. Były one, jak już w tomie drugim (t. 69) zauważyłem,

† po uważaniu o węższych sejmikach

sądem życia politycznego i zwierciadłem ich rządu. Kto chciał poznać ten rząd dosyć mu było ‡

‡ obeznajmić się dokładnie z rzeczonemi sejmikami i sejmami, a przekonywał się o tem, że miała słuszność Dawna Polska gdy sama o sobie głosiła że nie rządem stoi. Ta też, jak jej to dawna przepowiednia wielki jej mówca [1] kaznodzieja (1), upadła wtedy

(1) Piotr Skarga w ósmem kazaniu sejmowem.

wdaśnie kiedy się tego najmniej spodziewała, a wdaśnie tamtem po zaprzysiężeniu konstytucji trzeciego maja przez króla i rzeczypospolitej stany † od dawnego czasu przygotowanej, a przez konstytucję tę wzdobną jej budowy politycznej naprawione.

† społeczności ówczesnych warstwy

Jedna ich część mocno sdano była, druga, ponieważ się chwiała, więc sdano przez złych ludzi obalonej zostawszy ‡ sejmy, tą treścią życia narodu, według jej natury w formie, zginęły przeto, bo jeszcze nie polepszono dali ludu jak należało. Ta ◊

‡ pociągnęła za sobą do upadku i samą.

◊ więc jedność narodu wobec pomocy a inne w sprawie swej zupełnie pominięte † równouprawnienia oczekuje. Poznamy te jednostki szlachcie, ludowi i cudzoziemcom w kraju przez długi czasu przeciąg zasiedziałym przypatrywszy się zbliska. Zanim to nastąpi należy wprzód spojrzeć na Litwę.

Niechaj na pozór tryb lub i słowiańska szlachta ostrożniej wielce wymowa. Lecz prawdy nie usłucha ku jej nie przyjmując chętnie zgubnym dla podszeptom nadstawi ucha; Kto mnóstwem się bawi, ten na.

politycznych obradach gdy mu przyjdzie niekiedy nie we prawie choć dużo gadać będzie. Według tych dwóch warunków rozwijało się dalej prawo polityczne Słowian, które z następnych tego dziejów i rozdziałów poznamy. Wiele o niem i jego rozwoju na sejmikach i sejmach gadano, mówiono wiele, ale mówiono przeciw. Poznamy jak się do działa, Litwie się [illegible] przygotowywało.

Rozdział XVI. Teokratyczna Litwa w monarchiczną przedzierzgniona.

§. 161. O porządku narodu litewskiego i losach które cywilizacya jego przechodziła aż do połączenia się z Polską wyżej (§.) napomknąwszy, spuszczałem następnie ten naród z uwagi, i umyślnie unikałem wspominać o jego prawach, mając zamiar pomówić o nich w zarysie życia politycznego Litwy, który w [illegible] następnych rozdziałach szczegółowo postanowiłem.

z dwóch ostatnich rozdziałów tego i

(1) Patrz w dodatk. Pogląd

Rozdz. XVI.

§. 161. O początku narodu litewskiego i kolejach które cywilizacya jego przechodziła aż do połączenia się z Polską (2) mówiłem po następnie z uwagi, i umyślnie unikałem wspominać o jego prawie politycznem, mając zamiar razem o niem w jednem tylko powiedzieć miejscu.

(2) napomknęliśmy (wyżej w §. 81).

opowiadam, Ponieważ wdając się w to miejsce po temu, dopełniając co się opuściło, swej opowiadam, jak litewskie prawo w dawnej narodowości początkach, dopiero się wtedy na dobre rozwinęło, gdy za sprawą Polski przyjęła Litwa chrzest święty.

źródeł (1) rozważywszy przekonałem się, że prawo gminne rodowe litewskie od feudalizmu uwidlane będąc rozwijać się dopóki on panował nie mogło. Samo zaś tylko miejskie i szlacheckie prawo, ruskie i polskie początek mające, rozwijało się swobodnie.

Miało trzy źródła: swojskie, ruskie, polskie. Pierwszy źródło, w zakresie szczupłych jakie posiadamy wiadomości ...

§. 162. W narodzie litewskim byli swoi i przychodni; drudzy dzielili się od domowników i chlebowników. Rozdzieli: Sebras, czyli uczestnik (skąd siabr), a

którym niżej pomówimy), zawiązując z gospodarzem spólnictwo (*sebrystė*), otrzymywał od niego pólko (*pažeila*), i obrabiał go na korzyść własną. Z pracy na … od robotnika dziennej przeistaczał się prawdziwy Litwin, ony ów sebras godzien dalszych jego względów. Jeżeli się dobrze sprawił, brał go na spółpracownika (*andsarininkas*, *kumetys*), i swoim nazywał dzieci ich (*wajkas* parobek, *wajkai* dzieci), i chował na … da … Skąd widzimy że w Litwie względów swych dla ludzi … nie … z sobą nie spokrewnionych wtedy tylko nie skąpił, gdy nić z nich korzyść pewną. Rodów całych z swoich i obcych zdążających …

zawiązku stanowiła gminę (*Kruwa*, *Gminówo*) … [pułkas (1). Przewodniczył jej tak nazywany Krywe z policyją wykonywając nad nią władzę. Roli między gromadników jak była u Słowian nie dzielił, albowiem tak granicą (*rezis* od *rėžti*) oddzielona będąc we władności zostawała. Wypełniona … czyli ta której jeszcze nie rozebrali gromadnicy z … dając się przedwiośnia, koców i t. p. składając się mogła być w każdej chwili gdy tego zarządali dzielona (*padalis*). na (*lang lauki*, *lygalaukis*)

Któż był ów Krywe? cóż znaczył?

(1) Patrz s. 530. I. tegoż.

§. 163. [illegible] w znaczenie wyrazów jakiemi pierwotny [illegible] Litwin władzców swych zwad najwyższych zgodzi się ze mną na to, że [illegible] rządzący [illegible] Kriwe, Znicz [illegible] znaczono [illegible] czyli męża, który [illegible] Bogów wolną [illegible] z nad niebieskich odgadywać i wróżyć, a przez to przysądzać oddawanie [illegible] umi (1), [illegible]

jów podziemnych, rządzca i który w pierwszych [illegible] i [illegible] w Prusiech dzisiejszych [illegible] i [illegible] u pogańskich Litwinów [illegible] najwyższego duchownego i świeckiego władcę [illegible] który przez [illegible] czyli jako [illegible] naszych mężów [illegible] dzisiejszy język ludu żadnego nie zachował śladu. Te atoli [illegible] które głosi, [illegible] urzędów nie [illegible] zadziwia [illegible]

[illegible] żywcem [illegible] z Niemców i [illegible] do swego zrzucił języka. Tu [illegible] wyraz- ami się urzędników urzędnik [illegible] [illegible] przyjmuli [illegible] Waiwada wojewoda, Pakamore Podkomorzy, Szaradas Starosta, Bajoras Bojar, Adamonas Adamani i t. d. (4) Didis-Wajshawadas Hetman,

wnikuje, [illegible]

jego w gminach i monarchiach [illegible]

wyraz oraz rządzicy gromady [illegible]

czyli, co na jedno wychodzi, jeden Kriwe całym krajem, drugi powiatem, inny gminą, lub nawet wsią rządził.

Znając wyraz pierwszy najdawniejsze pomniki językowe tych Niemców którzy z Litwinami zetknęli (2) i zna go dzisiejszych Litwinów język ludowy, i [illegible] nim oznacza (3), a prócz niego nie zna innych: że atoli [illegible] na wyrażenie urzędów [illegible]

Rozważ wyraz

(1) Kriwe według kroniki [illegible] Jawk. I. §. 106) i wyrażeń ludu u Nesselm. 347.

Rozważ też wyraz Znicz według jego [illegible] w artyk. [illegible] podanym [illegible] i na co [illegible] Bolesł. [illegible] (w Bibl. Warsz. r. 1859. IV. 782) zgodził.

(3) Nesselman 347.

(4) Nesselmann tamże.

(2) Kravo w Grymm RA[illegible] 753. Ducange p. w. Grafio

w żadnym z pierwotnych języków tyle co w litewskim nie ma wyrazów na oznaczenie czarodziejów, wróżbitów i kuglarzy, grajków i t.d. (1).

s. 164. Kriwego, Znicza na Kunigasa, który też wróżbitą Żynaryt, wykierowanego, nad stanem podrzędnych ważniejszej nazwy ludzi Tijunowie otworzyli normandzcy wróżbitów, ..., Tijunami, ... Zaczarania że tego starodawny tylko nazwiska ... lud żmudzki (Tijunas) zna. Dzisiejszy czyli i litewski a lud pruski nie zna go wcale, że tylko a żmudzkich i pobocznich i t. d. (Tijunach I (Kunigaikštis) a bynajmniej o litewskich T Medelninkas, Medelnik, przywiedziemy) mowę dawne, które wnet nieochybnie że pamiętali. Pozbyli do rząd ... podboje Normanów od Żmudzi zarzegli swe że / odparci ... nowie Ruś ujarzmiony i zachodniego morza bałtyckiego przez panujących od północnego ... Jadwigów i Duiryków (2) gdy całe łobę na wschodnie zegnali morza brzegi nadarli, władli po całej krajów tych, przeszczepieni do czasu w którym przebudzeni

(2) Porown. Dzien. ... 77. 267.

... mieszkańcy, co widać z ... ogranu urządzeń gmin które ... nie u Letowców ... same były co na Litwie, aż do ... Kawalerów ... czasu panowania u nich ... czanych. Gminy te składały się z gospodarzy i dawnych sebras, zwanych teraz ... i kuekke (parobcy). Noworiko (gospodarze) nie posiadał teraz na własność lenu swego, ale dzierżawił go z łaski Niemca, który mu jej ile chciał użyczał, i dałowoz ... na

normandczy

§. 164. Po rządach Krywów nastali Kunigasowie, którzy, według pojęć ludu, znaczyli toż samo co owi, czyli wież-bitów ~~[illegible]~~ (Kunigaikštis) w całej swej nazywając, nie piastowali już ducho-wnej, choć lud mniemał że ją piastuje, lecz mieli samą tylko cywilną i wojskową władzę. ~~Towar~~ ~~w~~ Było ich wielu nad wszystkimi panował jeden wielkim księciem nazywany. Takim ~~wielkim~~ ~~księciem~~ był Jagiełło, który chrzest przyjął święty. Miał Lidwin i dla Kunigasów

(władzy- bądź przez bajarzy bądź przez nibyś wielko usta- nowanie, a gdy po przyjęciu chrztu wiary we wszystkie wróżbiarstwa mniej 1.

(leci innem jakowem) oznaczał imieniem (1).

Nazywali do wyobrażeń dawnych chę- dnie (w ów czas użył) 1. odpowiedniego mu w znacze- niu wyrazu (pod wpływem Polski F gdy

(od kuni-ng patrz zięta) ξ. 467. 7

nie przestawał już duchowną zajmować się, lecz zarówno cywilną i wojskową władzą. Trwało to aż do czasu ochrzczenia Litwy.

Z i religijnej już do niej czci nie przywiązywał, lecz i wtedy kuglarza wróżbitę nie kunigaikszczym (zastawał, lecz w tem mniemaniu, że jego królik książę lub polski jest też pasowanem przyzwał go po polsku (2) Księdzem. Przeciwnie Litwin ten, który poznanie się nie burzackiego państwa doznał się pod względem księcia przedstawiającego go ale inaczej

T Medelninkas

Mielninkas

[swego nazywał monarchę (3). Tak

(1) Wyrazowi Kunigaikszis nigdy nie ubliżył język Litwina, mając na oznaczenie zwyczajnego wróżbity jedno wyrażenie: Wardylojis, Czesnikas (od czesła ma- nidło) czarodzieja kuglarza, Burtininkas zwyczajnego wróżbity, Nekabylis (od ... nie) tu- nekas ..., kuglarza, ... Saitininkas (od sai- tu, wykładam) ... szkodnika mawakas (słowiański ... znamienny, znaj- ... żyne cza- rownice, ... Judkrygininkas (od litewsk. judas czarny, i słowiańsk. księga) czar- noksiężnika wy- raża.

(2) Pr. M. w Pr. CLV. 61. wy- raża się: postawił przy Kśędzem wszego bydła (majątku) swego. Kśę- szoda.

Samodzierzca. [... kronika (Hipac. 201) wyraża się: Mu- dowy samoderżec wo- wsei zemli litowskoj.

(3) Kowalikas, Król; Erelis, Heerzog; Wenwaldzis (od litewsk. wen je- dyny i słowiańsk. walda za władza) ... czy ... Księcia pruskie- go zaniu kró- lem ... zwa- li Erelisem.

L Litwini

przejął wpływ obczyzny bardzo wcześnie (2).

tradycyi spisane (1),

czycielem będąc syna Litwin, ojcem karał za zbrodnię. Nie uważał zaś za zbrodniarza mężczyznę, który spółkował cielesnie z niewiastą, byle się z nią ożenił następnie i ofiarę bogom za to uczynił; przepisała bowiem jego prawo że czyniąc to ów mężczyzna, chciał dowiadczyć przez to jak w §. 255. domu poprzedzającego młodości przodnych przysięgi małżonki ‡

‡ Tego atoli, który się nie chciał z swoją ożenić niewiastą, pganie zupełnie nakazywało litewskie prawo.

(1) Spisał je zakonnik Dawid, Ludwik z Paliwnia (Jucewicz) w obrazie Litwy 308, o jeden §. mniej niż Kraszewski Litwa I. 201 (porown. tamże 15) przywiódł z niego te prawa.

(2) Patrz w dodatkach do tego tomu Pogląd na rozwój historyi litewskiej i t. d.

władzy, bądź przez bojarów, bądź przez mi-
łości, wielkie uszanowanie; a gdy po przy-
jęciu chrztu ś. mniej już we wszechwładztwo
wierzył, i religijnej czci do niego nie przy-
wiązywał, to i wtedy ~~[illegible] nie naz-~~
kapłana-wróżbitę nie kunigaikszczem, ale
innym jakowem oznaczał mianem (1). Nawy-
kły atoli do dawnych wyobrażeń, nie w in-
nym jak kapłańskim charakterze pojmo-
wał monarchę, i swego wielkiego księcia,
który był królem w Polsce, księdzem
po polsku (2) nazywał. Tak atoli sam
tylko Litwin pod rządem katolickiego mo-
narchy zostający czynił: przeciwnie ten,
który po ustaniu panowania Krzyża-
ków dostał się pod rządy księcia pro-
testanckiego, nie księdzem monarchę
swojego, ale inaczej (3) nazywał. Wi-
dać z tąd, że na wyobrażenie Litwi-
nów o władzy monarchicznej miały wpływ
obce pojęcia, co też i w pojęciach
jakie miał o prawie, spostrzegamy.
Prawo litewskie ~~[illegible]~~ później z

Rozdz. VII. Feudalność i lenność zdawiańska w czem zdarze się i Dziedziczach rozpłynęła.

§. Skoro się [struck] w grodach jak to u Słowian w ogóle rozwinęła się pośrednich szmach wskazaliśmy [struck] [struck] ustrzałszawała się w Polsce i w Moskwie [struck] odrębna a- ale zasada, a w Czechach, na Węgrzech i w Serbii i u zeeźmiańszczanych Litwinów aż sama w dawniej [struck] [struck] u Niemców była feudalność i lenność [struck] z tej i a ale odrębna [struck] w Polsce i panującej Moskwie zaś odrębne zasada a która na Czechy, Węgry i Serbiję żadnego w tym względzie nie wywarła wpływu.

Tod tej jako w Czechach, na Węgrzech i w Serbii, [struck] [struck] szlacheckiej Litwie popłaca ta [struck] zupełnie się [struck] rozwijało, miało swoją chawalerskie wła- sny. [struck] [struck] Nad wiedzy ogłowała się zasada że ko- ziemię posia- dając w kawał- kach, osiędzie powinności za- to nie spełnia nad to ziemię dziedziczną zatrzymać prawa lub jak mamiano za Dunajem, [struck] [struck] kto przez [struck] ponieważ zaznany na niej będzie, w szczegach za- jów aż jej otrzy- mej po urodzonych z ludzi swo- ich nie zawie- szą za szlachci- ca lub Dworzani- na a ziemi tej prawego posia- dacza uważany być nie może.

Polni Bojary, r. 1390. Akt. zabr. I. n. 34.
ci woli nie mają, mają mni Bojarzanie ib. n. 10. 17.
roż r. 1437.

Bojarowie czyli majątek, szczycili się szczytnie od niewywyższonego, bo nieuherbowanego szlachcica, którego tylko ziemia nim i ziemia [struck] pozostało.

[struck]

§. 165. Gdy za Krywoio, według uwagi wyżej (w §. 162) rzuconej, niedługo tak włości gminne ... wywierał rządy, że przeciwnie za Kunigasów udział jednaki i drugie ... podobnie jak nad Tabaniki i Stowianin pod od Normanów (Sakwonów) nad ... nad Dźwiną mieszkający od jak Letów mieczowych ... kawaterów Polski ... otworzył mu ... ale drogę do nabycia własności do odzyskania rządów gminnych i wskazać mu jej nie mogli: feudalizm bowiem zgasł tenu na przeszkodzie. Zwycięzcami stanów Stowianin ... utracił nieruchomą własność (Eigen), która na zwycięzcę przeszła; lecz ten wyjechał mu jej, i na innych ... posiadać domeny lit. Budynki wystawione od posiedzenia ... dalej własności należały do niego, jego spadkobiercom dziedzicznem prawem (Erbe). Miał więc ... własność na tem co było ruchomem lub zruchomione się dało (budynki); co zaś nie mogła być rzucone (ziemia) nie miał jej wcale (1). ... dać i własności tak być członkiem gminy, ale ... gminą rządził narzucony jej z góry urzędnik, który nie zasięgał od niej rady, ale dawał gromadzianom rozkazy ... spełnić je polecał.

Że tak sam zachodził ... z Letonami od kawaterów członkiem ... mieczowych zawojowanymi, z przyczyn ... czują zwyczajowe prawa Gutlandu, które się ... aż do nastąpionego samże za naszych czasów usamowolnienia włościan utrzymywały (2). Że taki sam członek był, lub może być za panowania Kunigasów litewskie w kraju na Litwie, świadczy ... członka gminy w kupie zbierającej się (3), kupy czyli na kopę zbierającej ... dzisiaj rząd jej gminy ... we wsiach żmudzkich i litewskich w XVI. jeszcze.

(a nie pierwszy) Drugi wyraz jak z §. 2. Pr. R. św. kupiwszerja, dał więcej nazwę ...

Tą ... także też na własne dzieci

które zaś ka... ... pan...

którzy jeżeli nie rozporządził, to wtedy

Prawa te upewniają nas, że stremiec był sam ziemi właścicielem, którego tak zwanemu Wirth (gospodarzowi) a ten Knechtowi ... (dawny zebrac, kunedys) udzielał jej na posiadłość.

(1) Zwierc. sask. I. 52. §. 1. 2. II. 22. §. 5.

(2) Z dzienników rosyjskich Kroniki Warsz. z r. 1853. nr. 320. wypisała.

(3) Starość. wyraz kopa znaczy pagorek, a kupa dziś co słowo oznacza (Patrz Słown. Miklos. 7.) i myli się Czacki Dz. II. 131. gdy mniema, że nazywała się przeto iż zasiadając ... głów składała. Sam wyraz kopiszcze (u Jarosz. I. 223) kopowisko w Stat. Lit. XIV. 9. XI. 26. dowodzi, że składniowy, jak w §. 60. II. do gdy dopasiedzieć była za niezdzenyazi że jej od Rusinów przejęli Litwini.

Tu tego samow, (1) (gdzie kilku ich krewny ichnich z pośrednich dziewnowszy, rząd że panowali normanowie ...

... i na Litwie od normandzkich kumiga[?]ich urzędowej ichnich rząd ten sprawowali na Żmudzi i na Litwie

cze wielki wydzielnie bierny. Gdy w rząd tali, jak

... wali go. Toż uczynili na Litwie, jeszcze drugi i trzeci statut ... każdej w tem miejscu gdzie znaleziono zabitego znaleziono ciało a morderey się nie zkrywała, była rzetelnie zbierać się obywatelom od wszystkich na niższy wyznanników wszystkich i przysięgę łączyła tereżyński wrzeł i przysięgę składać na to, że o morderey nic nie wiedzą (1). Gmina więc nie po to się schodziła, azeby o dobra powszechnem radzić, lub urzędników wybierać więc, lub jak przedtem osadzać rate, lecz zbiła, albo przez osadzać rate, jak było u Franków, Saksonów i u Kucinów, schodziła się dla wyborów Sawcy, Ti-

bez żadnego w tem gminy udziału

juny, Sprzedany, ławnicy i t.p. i przede osadzali rate (2)

Nikt nie był pewny tego co posiadał, albowiem prawo zależało od woli nadawcy gmina i jak wszelki, gdzie ogoła w tem nie miała): nie posiadał nikt na własności tego co nabyć był. Zmienił to wpływ zwyczajów mazowieckich, które, jak z IX. rozdziału statutu litewskiego pierwszej redakcji widać, aswo-

wszystkim bardzo litewskim drogą do drzwi władzy nie mógł ścia się do rządowych, czemu przeszkodzić nie mógł władza bardziej ci Leśnicy, pod którego władzą zostawali. Dzierżawca dóbr rządowych

(1) Porówn. Ś. 458. I. tego dz.

(2) Porówn. wydany dla folwarków i włóknowych na Żmudzi i Litwie r. 1529. 1557. wydane w Zbiorze praw Dział. i u Jarosz. II. 229. Indziej w Akt. Zap. III. xv. 19.

... musiało nadobnie jak była w Polsce (patrz wyżej § 33) ... pozwalać bartnikom wstępu do lasu, i stanowić ich dzierżawy na wyczynionych drzewach (barcie), pozakładane barcie, ale do niczego więcej, według przepisu. Chociaż atoli wszystkich trzech statutów obowiązany nie był ... nie miał bartnik prawa wyczynić sobie ... zarybiać jeziora w lesie i zarybiane dawno, atoli przed ... posiadał spokojnie (1) ... wyczynione mógł ... statutu ... spisaniem statutu ... Godnem uwagi jest ...

(1) Patrz też ustawę z r. 1501 w Zbiorze praw Działyńskich. 82. i nast.

§. 166. Gdy feudalizm stanął rozwinięty gminy ziemiańskiej na przeszkodzie, do ... z ziemstwem dokazać tego nie mógł wcale. Chociaż więc o to długo kusił. Ziemstwo polskie przez Ruś Czerwoną, dawno zapewne na Litwie i Żmudzi uporczywie powinne wszedł jednakże r. 1506. dopiero, gdy mu na nowo otwarł Zygmunt Stary wrota. Władzę do narady sama książęco-ziemska i stała powiatowa radu. Za wiedzą jej miał wielki książę stanowić o ważnych sprawach krajowych (2), i przez nią udzielał przywileje powiatom od

(2) Cum scitu et consilio consensuque, stoi w przywileju Litwy w Vl. str. 299. tego dz.

§. 166. Nie stanowiło bartnicy gminy zamożnej, i pod nadzór leśniczego ... lasów, stanowili część kopy, która zupełnie była podobna do sądu frankskiego, w części pierwszym (§. ...) opisanej. Jak Frankowie tak rzeczy Normanowie nie inną jak najaczej,

§. 165. [illegible]

kow ledzkich, od czasu panowania nad niemi Kawalerów mieczowych, niemy, dorozumieważ się morza, że i litewski gospodarz nie zmienił sposobu z najemnikiem, jaki [illegible] w użytkowaniu gospodarstwa liczny, że gmina w której tyłu składała się z wyżej w §. 162. opisany [illegible]

[illegible]

Tak niewiadomo kiedy nazwanych Wirthe (gospodarzy) i Knechte (parobków), [illegible] i że jak nadbałtyjski a nawet nie posiadał już na własność, lecz dzierżał ją z łaski panującego nad całą Niemca. Ten użyczał mu jej, ile gospodarz chciał, i takowa zlać na syna gospodarz mógł. Ponieważ zaś roli ej nie był w stanie obrabiać posiadacz, więc właściciel dawał mu do pomocy kilku robotników, by od dzierżawcy założyć zupełnie, mieli nazwane [illegible] uzaleźnione się od niego utrzymanie wszelkie (1). Takie [illegible]

(We wszystkich krajach Litwy pod panowaniem Normanów następującej [illegible] panowania władzcy [illegible] w czasy panowania [illegible] nawet [illegible]

[illegible]

Sawy. Tiguny, Przystawy, Tawnili i [illegible] i t.p., którzy [illegible] w podobieństwie nie przez gromadę lecz urząd skarbowy wybierani będąc, [illegible] do Burmistrzów wiejskich jakich [illegible] dawnych urzędów gminnych w Rossyi przestanowił [illegible]

W [illegible] po uznaniu Pominiemy dawnych [illegible] nych [illegible] przestanowił (2). [illegible] w Rossyi

(1) Z dzienników rossyj. [illegible] wyjętych [illegible] warszawska z r. 1843. w. 326.

Dla folwarków i wsi [illegible] na Żmudzi i Litwie r. 1529. 1557 wydane [illegible]

(2) Porown. de nadany w Zbiorze praw dziad. 136. 131, i w Jaszcz. II. 129, sędziek w Akt. Dep. Ross. III. w. 19. [illegible] Burmistrzach §. 305. III. [illegible]

szlachty i Bojarów reprezentowanym (2).

Rozgadzione w litewskich krajach dworskie urzędy ruskie i tatarskie się pobratały z koronnemi polskiemi; a znowu z nich te, które się w senat... nie pomieścić nie dały, marna były przerzucane wespół z grodzkiemi do ziemskich urzędów. I tak szafujący na dworze ruskich Kniaziów Dworecki naznacza się, jak wyżej (§. 7..) rozmiarowany (3), a już r. 1701. wyliczowany (3), wszędzie ale za tocznego dopiero szukał (II. 6.) do ziemstwa i zastępcą Kasztelana zasiadł. Dworskim naprzód będącego urzędu dworskiego ziemskiego Podskarbiego obowiązek wyznaczony, wysokowal się (r. 1547) na ziemskiego Marszałka, obok którego zasiadał Klucznik i Koniuszy, z Sta-

Γ o warunkach sprawach krajowych, i przez niego wydawał dla pokrewnych

(2) Concessimus omnibus nobilibus bojaris et toti communitati dicte terrae Samogitiae ... zamożnego ... [illegible]

† §. 15. edat. ziemsk.

(3) Działyńskich zbiór praw 3.

Γ pełniąc obowiązek

rozdzeiś się żmudzkim i podwójnym Tijunem, mniejszym i wyższym, sędziowie żmudzkie i powiatowe ziem obrady sobie wybierali (1). Po nich zajęło miejsce Marszałek, który się przez Smoleńsk z Rusi odległej na Litwę za Witolda dostał, i niby dziedziczny Urzędnik cywilny, Urzędy publiczne

sędzież z Wojewodą powiatowi nabrał. Urzędników tych sam rzeczone

(1) Porówn. przywileje Kodymina Litwy i statut Żmudzki str. w VI. 192. 301. 306. 308. Sequ dz. Lengn. II. 11. 4. 22.

a. Dziedzina Dwor... 3.

... na dworze ruskich książąt ... Dworeckiego ... Marszałka (1), jak wyżej (§. 78) wzmiankowaliśmy, ... wszedł ale w trzecim dopiero szczeblu (II 6), do ... zaś ... Obok ...

... w dobrym stanie utrzymywał (2). Po nim Horodniczy występił, którym nie był w §. 75. Ruch. Pr. wspomniany gorodnik czyli miast budowniczy, lecz raczej, jak (w §. 47. w przyp.) w drugiem tegoż dziele, niedmienionem zowie, dawny ruski Posadnik. Wysokie on znaczenie w tych osobliwie litewskich miastach, które dawniej stolicami książąt były, miał niezaprzeczenie (3) ... Po Horodniczym szedł ... w ogólnym poczcie grodzkich pamiętnych dygnitarzów. Gdy szczebel pierwszy (w porządku) dawnych urzędów świeckich Wojewodów, kasztelanów, sejmowa, litewskich

... w r. ... 01. na ...

wyżej wspomniany ... który był ...

Mostowniczy nie dopiero więc

r. 1574.

Leśniczy i zapewne starostowie monarszych, jak w stanie żmudzkim stoi (4) pilnować. Na samym końcu stanął Budowniczy który zapewne owym gorodniczym przez Litwinów ... będąc ruskim na Rusi występował (5). Składał ... Nowsza to jest urzędów klasyfikacya. Szczebel bowiem

§. 167.

(2) Według Nestora kroniki Olga już r. 947. (jak donosi też kroniki Ewers w dziele ... akt. 65, a Kotłowski 247. ...) ... w rzeki ... Ruch. Prawd. 7 ... wspominany ... mylnie ...

(3) Patrz Inwentarz p. w. Horodniczy

(4) Jego w VI. str. 306. ... dzieła ... §. 3. 2.

(5) Lengn. III. 12. 5. 9. wspomina ... Łuchiem i Włodzimierskiem urzędu wali. Klucznik, Horodniczy, Wojski, Mostowniczy ... I. ... 10.

~~[illegible]~~

~~[illegible]~~ dworne, starostwa i inne urzędy (których nie wymienił), policzył każdemu z nich prawo mienia przy sobie Dziecinnych przy-

~~[illegible]~~

~~[illegible]~~

~~[illegible]~~ Wojewody, Kasztelana, Marszał-ka, ~~[illegible]~~ Podkomorzego, Chorążego, Sędziego, Podsędka, Wojskiego, Stol-nika, Podstolego, Pisarza ziemskiego; za nimi znowu grodzkich wyszczególnia [?] ~~[illegible]~~ wyliczywszy, powiada ~~[illegible]~~ tymi nazwać wszystkich (1), których nie wymienił ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~

~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~

~~[illegible]~~ później [?] się dopiero do ziemstwa weszli (2). ~~[illegible]~~

~~i na czele wszystkich urzędy wileńskie sądziów [?] ... powstawiwszy~~

§. 160. Ziemstwo, które się około r. 1337. z Polski do halickiej Rusi dostało (3), ziemstwo do polskich ~~[illegible]~~ ziemie też magnetycznie [?] litewskie ~~[illegible]~~ Polakom ~~[illegible]~~ zjednywało ~~[illegible]~~ Bojarów i (przy ciągnąc wszy litewskich) nieprzerzane [?]. Oba

(1) ~~[illegible]~~ Stawodniczego [?] między grodzkiemi wymienia, i tuż po ziemskim Pisarzu sadowi [?] ~~[illegible]~~ Konst. [?] z r. 1633. Vol. III. 883.

(2) Wymienia ich Lengnich III. 12. §. 2.

(3) Zubrz. III. 253. 261. wydającym dekret [?] r. 1359. [?] [?] ~~[illegible]~~ Zemiany [?], Spalwr. [?] dyplom. w VI. 148. 149. [?]

+ 1401

F w poczet których liczył się Tijun [?], Sudia, Wojt [?], i z nich którzy nazywać się panem [?].

III. 4.

pierwszy ( ) liczy do dawnych urzędów Wojewodę, Kasztelana, Kanclerza ziemskiego, Marszałka dwornego, Starostę, i inne urzędy (nie wymienia ich): na czele wszystkich wileńskiego i trockiego Wojewodę stawia, a wszystkim przyznaje prawo mienia przy sobie Dziećkich. Dyplomata z r. 1522. 1536. (czytałem je w tekach Naruszewicza) Tijuna żmudzkiego i wileńskiego wymienia jako zawisłe pierwszego Wojewody. Prośba do tronu r. 1563. na sejmie zaniesiona liczy do rzędu panów Marszałka ziemskiego, Marszałka dwornego, Podskarbiego ziemskiego, Starostów i innych urzędników under Pisarzów; do dziedzicznych zaś Starostów, Tijunów, Dzierżawców, Wojskich, Horodniczych, Klucznych, Leśniczych, Mytników, Pokarców, Rewizorów, Wojtów, co Starostwa dzierżą, Rewizorów (1) odnosi. r. 1569. rozklassyfikowawszy (s. 106 [illegible]) Akt unijny Senatorów w sposób jak się wyżej rzeczo, Starostę żmudzkiego (2) do Wojewodów policzywszy, ziemskich urzędników, którzy do senatu nie wchodzą, pominął. wymienił ich albo ilość szczegółowo (w rozdz. 3.) stawiwszy na czele

(1) u Działyńskich w Zbiorze praw 535. 536. Też prośba w Akt. Zap. Ross. III. nr. 33. w s. 18. dodaje Tadarów leśnych (wyrachów po lasach litewskich dopilnujących)

(2) Ciwanem (Tijun) nazywa go konst. r. 1598. Vol. II. 1464.

z czemuż powiatowymi a nie ziemskiemi narwad[?] te urzędy zostały? Narwad[?] je dla tego że Litwa na powiaty się, a nie na ziemie jak Korona i Ruś dzieląc powiatowych tylko urzędników zamianowała. W [illegible] następiło statutu, litewskie urzędy ziemskie w tem znaczeniu w części były pojmowano, czyli za koronne je [illegible] za ziemskie miano (1). Atoli w kilka[?] lat później [illegible]

Koronie była [illegible] na sy... zady takowa szlachta, przez ziemskich powiatowe sobie nad to ziemskich wyprosiła u króla, z których obok starymi (starszymi) zwanych, które były obieralne, nastały urzędy nowe, wprost przez króla mianowane; z tych też posłi [?] podczaśi, jeden ziemski drugi powiatowy, Chorążowie, Stolnikowie i t. p. (2)

(1) Porównaj w Vl. 297. tego dzieła perpetua Officia Terrestria et Curiae Nostrae, a [illegible]

(1) Pamiętajmy[?] r. 1516 Zygmunt stary prawa ziemi Drohickiej wyraził się (u Działyńskich, w zbiorze praw 119) w dzielnicy Drohicensi Officiales terrestres, a Zygmunt Aug. r. 1547 w przywileju (w Vl. 297. tego dzieła) Officia perpetua Terrestria et Curiae Nostrae

(2) R. 1726. 1736. Vol. VI. 450. 667.

L gęś że litewscy urzędnicy niemcy, nie zniemczeni się jak polscy i ruscy, lecz powra

...od pierwszego Litwy z Polską zapoznania się aż do unii, pełniejszymi przywilejami pozyskiwać (1) ... jak w następnym przez nie z feudalizmu wyzwalały się, nawet dział, którym ... że poganieją ... naśladowali monarchowie. Gdy unija za Bojarów, Tijunów i t. p. z Baronami i szlachtą polską zrównała, z dworskich dostojeństw do godności ziemskich wynosząc z ich urzędy, bez odjęcia im wszelako dóbr, którymi ich nawet z przyczyny podniesienia swych dworskich urzędów obdarzył ... też same przywileje wywołanych ... i większe czyli te ... Dygnitarzów ... nigdzie które Bojarowie ... zamieszkiwali (2), ... gorod i wsia ziem[l]ia ...

(1) Przywilej Władysł. Jagiełły r. 1387. Litwie nadany mówi: Quilibet armiger sive bojarinus ... gaudeat ... similibus utantur et fruantur, quibus et ceteri nobiles in terris aliis regni nostri Poloniae potiuntur, a Zygmunt w przywileju z r. 1547. dignitates seculares et officia ad instar regni Poloniae instituta, w Działyńskich Zbiorze praw 1., w str. 297. ... fidem armigeros catholicam ...

(2) W przywileju r. 1503. Witebczanom ponowionym (w Działyńskich Zbiorze praw 99) stoi: bili nam czołom wsi kniazi, bojare i sługi Witebskije, wojt i wsi mieszczane mesta Witebskoho i wsia zemla Witebskaja. Toż w przywileju podobnym z r. 1547. (Akta Zap. R. III. nr. 5.) wsi gorod i wsia zemla połockaja.

w takiem je niemal stosunku do rozwiniętego do ziemstwa postawiły, w jakiem poza Litwą leżący Nowogród do wielkich Książąt litewskich a polskich Królów zostawał. Widać to również z tych dyplomatów które komissya archeograficzna wydała, jak również i z tych które Tytus Działyński drukiem ogłosił, a z których my jeden i drugi z tej zbytych wypisów w VI. tego dzieła księgi (dyplomatów onych) powtórzyliśmy. Widać na koniec z tych które Czacki, Daniłowicz i Jaroszewicz (1) pod ręką mieli. Jak bowiem "Nowogrodzanie, według wyrażenia dyplomatów się, mężowie wolni" wymówili sobie u polskiego Króla, ażeby Namiestnik jego w grodzie rezydujący z miejscowym się Poradnikiem w rzeczach wojny (a Dworcelci z Tijunem czym dochodów, ulegając monarszych) ażeby religiję greckę zachowującą w pokoju, ich wiecznich kościołów we zachowując Tijunowi nie dawał stanowić, słuchając poddanego (rab, smerd, na pano), na koniec lud we właściwym mu zostającego stanie (kupca), z miejsca się w włach, smerdowi ściągać pitnowaić (2) karał, nie wynosić go nad dworzaństwo i tak też władcę też Królowi za warunek

(porozumiewał,) wszystkie prócz czarnej kuny (poradłne?) i sądowych grzywien, które wprost do kassy wpływać miały, wydzierżawiać, jak Nowogrodzanie warowali sobie

Witebszczanie i Połoczanie, wymówili sobie to głównie, ażeby na Województwo nie sadzał nie mitych im mężów, ażeby jego Tijun nie piastował grodzkiego tijuństwa, i nie przejeżdżał się (ich kosztem) po kraju (nie potrzebnie), urzędnik zaś

(1) Porównaj jego Obraz II. 46. następ.

(2) Porówn. umowę tą z r. 1470–71. (która wszakże nie przyszła do skutku, bo Króla polskiego ubiegł wielki Kniaź moskiewski) w Akt. zbr. I. nr. 87. 91.

[illegible]

skarbowy (1) od ludu nie wybudzał. Jakież

co Witeb-czanie o Wojewodów mieli zmu-szanie, dzini o Tijunów żądanie, przecież aże by monarcha zadział na swym urzędzie miłych naro-dowi mężów ażeby za-rzekł oświadczył (która Żmudź od Litwy odgraniczała) Dzieckich swych nie posiadał, czyli, co na jedno wychodzi, za-chował kraj, od nich w pokoju; ażeby Żmudzi która się na koniec dobrowolnie z Litwą połączyła, przeciwnie zaś Żmudzcy i φ za kraj podbity nie uważał;

Monarcha polski a wielki książę litewski przywilej 1. 1432 nadał: hiradelski przywilej do skutku przywiódł swobodny uszlachcenia (3),

φ litewscy Dygnitarze warowali sobie ażeby im było wolno wyrzekać się Dzie-ciemni, ażeby mogli brać posadki od każdego cały im je chciał dać dobrowolnie, ażeby tylko rzymscy katolicy czyli z nawrócenia pogaństwa na religią Litwini (ponieważ ci wprzód z katolików przeszli) urzędy piastować mogli (2).

(1) W przywileju nazwano go grzywnowi-żec (szczygóły ko-niom grzywy i ich znaczący, że koni od których opłacono do skarbu). Był że to Pią-tenczerzik (pię-ćmi wypłacający koniowi), mo-że węgli?

(2) Patrz ten przy-wilej w VI. 297.-299.

Z tego dowodu. Warunek ten już w pierwszych przy-wilejach Litwinom za-pewniony, uchylali na-stępni Królowie, wyznaw-ców bowiem cerkwi do urzędów dopuszczając. Porown. Jarosz. II. 59.

(3) W drugim przy-wileju w Horodle r. 1413. Litwie Władysław Jag. danym, zrzucił z karku wszystkich nieprzyjaciół swobodnego stanu dozwierzono we jarzmo nie-woli.

i nie dopuszczała żeby [illegible] Bojarowie pomiarajowie, szlachconym tymże ludem

[illegible] obdarzali [illegible]

przywilejem obdarzając pozwolili im wybierać sobie urzędników ziemskich, Sędziego, Podsędka, Woznego [illegible] zapowiedziawszy że wszystkie województwa, ziemie i powiaty jeden będzie obowiązywał skutek (univer-si nobiles et indigenae) według zeznania samychże panów (Gasz-tołd, jeden z nich, Kanclerz który się tu nazwał Grafem zeznał to) sprawił, iż odtąd wszyscy Litwini stali się sobie "serbami" (ziabrami, czyli jednego prawa uczestnikami) zostali. Na koniec tenże król oświadczył r. 1544. że panowie Litewscy na sejmach powinni, a Zygmunt August zapowiedział, że mają się odbywać na Litwie sejmiki (1). Już poprzednio jak w Polsce i kiedy niekiedy od sejmu koronnego r. 1413. odbyłego wespół z Polską, obradowała Litwa: na ostatnie, na koniec na sejmy się koronne, już od r. 1540 w Warszawie w Krakowie w miastach na pograniczu obu krajów leżących, miewała narady: albo Lublinie,

Do niższego wa-zamkach posługi do rąbania drzewa, palenia w piecach, noszenia wody, i t. p. obracali. W tym celu Królowie i niektóre ziemie, jak Bielska r. 1501, i drohicka r. 1516.

Zygmunt stary jak wyżej rzekłem uczynił to)

wraz z powiatowymi Sędziami zasiadać

od r. 1565. porzucony

(1) Porówn. Działyński w Zbiorze praw s. 82. 117 następn. przywileje dla ziemi bielskiej i drohickiej, uznanych postawy Zygm. starego przez Gasztołda w Bibl. Warsz. r. 1854. II. 124. ciekawej jak u Działyński. (tamże 94.) wyrażonej, odpowiedź Zygm. stan. na prośby posłów tamże 411, na koniec przyniesionej Zygm. Aug. w Akt. Zap. Roll. III. nr. 38.

lecz w Piotrkowie odbywał ... nie schadzała (1). I ta skłonność sprawiła, że z każdym dniem dojrzewała między Litwą a Polską jedność zasad politycznych i prawodawczych, a za nią jedność myśli i uczuć, prawdziwa i nieomylna spójnia ludzkich na zawsze ... 1569. Łącząc które polityczny następowała ... Odtąd więcej na stronę oba ludy swoje miejscowe uprzedzenia, i tę lokalną miłość ojczyzny, która nie wychodziła po za ich historyczne pojęcia losów, zjednoczyła się tak, iż odtąd Korona i Wielkie Księstwo Litewskie wspólnemi głosy obieranego króla, wspólną i nierozdzielną rzecz pospolitą, wspólne z powszechnymi przymierza mające sejmy walne w Warszawie, czasy podwójnej liczbie Senatorów i posłów odbywać ... (a od r. 1673 co trzeci raz w Grodnie ... Litwini trzecie miejsce po Wielko i Małopolsce w czasie walnego sejmowania ... na sejmach elekcyjnych ... nie jak owe dwa kraje przez wszystką szlachtę koniecznie, lecz według upodobania i przez posłów głosowali (3).) Dyaryusz sejmowego, który zwracał sejm zjednoczenia opowiedział; rzecz orzekając polskie i litewskie ... w jedno się ciało i jeden lud zlały. ... kraje ... we zwyczaje które ... pozna nimi się, zawsze ...

kraje wydawane owe prawa i przywileje, sprawiedliwie i pewnie, jak się ustawa z r. 1791 wyraziła, sobie nadawane zatwierdzały. Prawa więc ustanowione objęte zmieniano, niwelując je na sposób polski co Koekwacyą praw zwaną. Na którą r. 1689 za Jana III. uchwaloną, przez którą urzędy litewskie z polskiemi porównano, również jak ... sądy w duchu polskim ustanowiono, sąd godne uwagi, przepisywane i popa... (1) Przywileje pozwalały z ... landów lub konstytucyą na sejmikach i sejmach uchwalanych. Figurujący one w zbiorze ustaw pod nazwą "praw", "Takich" stan prawodawstwa szczególnie poszanowionych ... był w krajach Koronie i Litwie ... prawo tak Pominięty z nich.

§. 170. ... W tomie pierwszym dzieła (§. 210. i następ.) wspomnione prze-

(1) Przywilej horodelski w Zbiorze praw z. i następ. r. 1540. Vol. II. 559. ponowa.

(2) Według ... F 1547. (jest w Vl. 299. tego dz. i jej danym.

(2) Porown. Jawsk. II. 71. i następ. Uchwał do prawa dołączonej r. 1569. przez Działyńskiego w Poznaniu r. 1846. wydanej, r. 1569. Vol. II. 766. i następ., r. 1673. Vol. V. 707.

Jeszcze atoli oba kraje nie tylko wspólnie ale i osobno obrady ... wały: jeszcze Litwa w miejscu przez Królewskiego Księcia wskazanem sobie (Wilna zazwyczaj wyznaczał na to, nad powszechnem swego kraju naradzała się dobrem (2). Zbliżał się atoli czas w którym miała to ustać na zawsze. Czas ten przypadł

(1) Porown. ja w VI. ... 305. tego dz. ... z pełnomocnem r. 1574 za panowania króla Henryka wydanym (jest w Akt. Zap. III. nr. 59.)

ziemie Pomorze i Prusy, będąc skandynawską, różnorodną, litewską, słowiańską, przedstawiało i narodowością zalewane, w prawach swych rozmaitości wielką, w której gdy aż do [illegible] tych czasu rozpoczynania się u dalszej Wisły krzyżackiej potęgi miała słowiańskość przewagę, ustąpić odtąd przemiała germanizmowi musiała. Część większa tych Prus Polsce znowu r. 1454. wrócona i na województwa trzy (chełmińskie, malborskie, pomorskie) i księstwo warmińskie podzielona, odgermanizowując się uzyskała radę prowincyonalną, senat w radzie za udział swej prowincyi, a w ostatku za gałąź koronnego senatu uważaną. z Biskupów, Wojewodów, Kasztelanów, Podkomorzych, Wojskich, i Burgrabiów miast większych (Torunia, Elbląga, Gdańska) składającą, i znowu senacie [illegible]. Z prowincyą swoją reprezentowała.

Rada zasiadała w polskiej w osobie swych Biskupów, Kasztelanów, Wojewodów, i z mocy unii z Litwą r. 1569. zawartej z dni senatorowie prowincyi wysłani na sejm do Korony w osobie swojej przełożonej [illegible] się.

Z urzędników zasługuje na uwagę Podskarbi, do zbierania dochodów książęcych przeznaczony, który po ustanowieniu r. 1754. komisyi skarbowej stał się nominalny. Będąc więcej wywarzym, bo od dwora zależnym urzędem.

mógł być i przez Kasztelana sprawowany. 6) Starostwie malborskim, który według §. 31. statutu pruskiego (patrz o nim §. 212. I. tego dzieła) Jenerałem nazywany bywał, powiedzieć tego nie można, i wybywając on także na szlachectwo, i dla tego za przyzwoleniem senatu swej prowincyi mianowany przez Króla, liczył się do urzędów ziemskich. Toż samo o Burgrabiach, który według owego statutu (§. 44. i w zakonnej -ni, w każdem z trzech miast większych urzędować należy. Szlachta wysełała posłów na sejm koronny w niepodzielności aż do r. 1764. liczbie, odtąd po dwóch jak polskich i litewskich powiatów szlachta na sejmach wespół ze deputowanymi miast. radziła.

Miasta nie wysełały deputatów wcale. Na prowincyonalnych atoli wyprawiała.

XV. Trzymając się ściśle tej zasady, że się na mocy osobnych umów podbiła z Polską, protestowały w każdym razie, gdy im co w brew konstytucyi narzucano, ‡

‡ twierdząc że nie z musu ale dobrowolnie przykładała się do ponoszenia ciężarów krajowych (Prussia nunquam tributaria) Polski i Litwy (1).

§. 171. Druga część Prus przez pokój toruński r. 1454. przy Krzyżakach zostawiona, a następnie Margrabiom brandenburskim, którzy się z czasem na Królów pruskich wynieśli, w lenność oddana, jest dla tego uwagi godną, że gdy w pierwszej litewskość zupełnie wygasła, w drugiej ‡ utrzymała się, ale z wielką dla narodowości szkodą. Rząd albowiem niemiecki używał tej litewskości na to, ażeby lud od religii katolickiej odwodzić i na protestantyzm Litwin przeprowadzić za Lutrem, zaś na to, ażeby tym sposobem mowę swą obarczyć wyrazami dla siebie dziwnemi (1). Wszelako i za to wdzięczny; Mazur spolszczały nie miał szczęścia uzyskać od Niemca i takich dla siebie względów. Przyczyna tego leżała w stanie narodowości obu ludów. Litewska obumierała, polska żyła, więc należało samą wzbraniać używać, aby szablą polityka radziła.

był [illegible] Niemcowi

(1) Porówn. Lengnicha I. 7. §. 5., tudzież II. 11. §. 31, III. IV. §. 10, i III. 8. §. 60., na koniec w dodatk. str. 497.

(1) Z wyrazów tych godne uwagi następujące: Szkatenis, Szpygarov, Szaknelis, Swemjas, Wakmistras, Waktinis, i t. d.

Sachmeler miejski pachołek, Suemejas drab miejski (1), Walmistras wachmistrz, walli-mis, straża, warta, i inni, równe i podobnemi im [illegible] z polskiej i łacińskiej mowy przejętemi (Sudzia Sędzia, Skrybele skrybent, pisarz) obarczył swoją mowę z bogaciwszy jej wiele. [illegible] krajowy [illegible] [illegible] w całości, [illegible] aż [illegible] [illegible]

⌐ Prastołwi [illegible] lud, sejmas sejm, zimone, gemyne [illegible] od Rusinów [illegible] w znaczeniu rodu szlachetnego,

∟ [illegible] ujazd [illegible] rząd krajowy Litewska [illegible] przez tej [illegible] Mazowa [illegible] jest dotąd względny. Język [illegible] [illegible] którym [illegible] Dziś w dawnych Prusach [illegible] tyle co litewski [illegible]

§. 172. Dawna Łotwa, ostatnia ziemia litewska, głównie przez Kurów objęta ⌐ dziś przez Litwę ludzie przez zamieszkała, zagrożonej od XII. aż do XVI. wieku w rękach zbrojnej, Kawalerów mieczowemi narywanej (zasłania) Polsce r. 1561. jak w ⌐ się szlachty, Litwie a nigdy zostawa od nich wracana; łonie pierwszym (§. 217) względem kraj wyzwolonej. Przez unię, r. 1569. za odn. paliczew ‡ uznany, i r. 1582. nowo urządzony (miała sejmiki i ‡ pod nazwą Inflant

wyw organizację trzech Dygnitarzów, Starostę, Podkomorzego, Chorążego, których po trzech, w Wendzie, Derpie (dzisiejszy Dorpat) i Parnawie rezydowało ‡ i z Polaków i Litwinów ∟a od r. 1607. i z krajowców bywało wybierano. gdy przez pokój oliwski r. 1660 kraj za Dźwiną ∟ od obu. pozostawiono go

∟ w Inflantach zamieszkałych.

‡ i takoż co w Pruskich Województwach władzę miało

(1) Dowody w [illegible] inwentarzu do Walmistrzów legum p. w. Inflanty.

oboje wyspy Kunen, jednem słowem cała Łotwa i Inflanty poza Dźwiną, poddane dostały się Szwecji, i gdy przez do dziś [illegible] inflanckiego rzewnie przy Szwecji jako szwedzkim [illegible] polskim kolo pozostał, gdy r. 1677. szedł inflanki z trzech Dygnitarzów, Biskupa katolickiego, Wojewody i Kasztelana złożony ∟ [illegible]

(bawem

[illegible] a w przypadkiem i [illegible] odwarnych, jako wolności [illegible] poddając się [illegible] sobie według [illegible] [illegible]

∟ więc przez to administracya kraju podobna do owej jakoż Prusy litewskie nigdy uzyskała postać (1).

gdy się ⌐ postrzedy

∟ wendeńskiego

[illegible] sam, a kraj ten [illegible] Prus [illegible] [illegible]

Dział II.

Stany narodu i ludu, czyli panowie, szlachta i lud, tak swojski jak obcy

Rozdz. I. Przegląd.

§. 173. Z ziemi miał utrzymanie lud zbrojniejszy na ziemstwie się urzędy jego wspierały, a na ziemianach polegała obrona kraju. Kiedy obcy zawładł i ludu tego ziemią, i na obronie się jej nawrócił, kazał mu w niej podrzędne sprawować urzędy i sądy. Ludzież płacić z niej czynsz na utrzymanie siebie i licznego potrzebny służalców swych pocztu. Przystęp do siebie dał on i wybranym z pomiędzy zwyciężonego narodu, do jego rycerstwa właśnie mężom, którzy przysiadali na ziemi, której tylko niższą książęcą ludzież się podrzędnem dowództwem zajmą (tak nazywani w rzymsko-germańskiem szczególnie Ritter, Schöffen) i lud, uprawiając roli, przemysłem i rękodziełem uczciwie zajmować się, a w różnej książęcym zrzymać do pomocy.

Kto na tego wawanki przyszedł życzliwość u rządu wciągnie, i przechodząc przez wojskowe stopnie, dochodził niekiedy do wysokiego w kraju znaczenia. Miał on wpływ i na te ludy zbrojniejsze, które się jeszcze wolnością cieszyły.

Dwojaką, jak wyżej (w §. ii) rzekłem, szedł niemiecki wpływ drogą, i miał dwojakie następstwa: normandzki rycerskość, szlachecki szlachectwo na jaw wywołał, i oba te żywioły pobudził do wzajemnej

ku sobie sądziesz ku niejsiawemu sak niejskiemu jak i niejskiemu ludowi wienaniśi. Powstała rząd walka której nie wszędzie miała jednakowy wypadek. W

nej r. 1791. ustawy rządowej na sejmie utrzymała szlachectwo, rozwinięty szlachectwo, które nigdzie w samym sa du, ale że szkodą wiejskiego i miejskiego ludu, nie pojawiła się blaskiem wszędzie Stanisław, przez Moskwy i Rusi, druga przeważyła nad pierwszą. Ku nemu z Litwą między szlachectwem a państwem wytworzonem się ważąc, na stopę pierwszego przeszła. Moskwa palegając na rozwiniętym szlachectwie, ustanowiła sobie pośredniczące między szlachectwem a państwem zasady monarchiczne rządy. Poznawszy je, poznajmy też podpierające je filary, czyli istniejące w królestwach i cesarstwach rządzące i rządzone stany.

Rozważając pierwsze, które się z tych samych co poprzednie wszystkich czyli z s. 17.. panów i szlachty rozkwitł narwy składa ty, i śród nich drugie spoglądając, sądziesz pośredniczących między ludu wiejskiego i miejskiego przyklejone, ... na zawsze i raz ku samym, drugi raz ku ...

niachylających się ... biorąc na uwagę, porzućmy o ... ziemia ... czyli co raz ... na polu doskonalenia się zdobycze, że ... w pieśni jej rozlega się od wieku do wieku, niczem nie przystępnie każda naprzód, naprzód

chociaż ludność słowiańska rozwijając dalej narodowość swą nie zdobyła jeszcze tych

nych stanach do przełomania, że chociaż ... jeszcze w przestworze upłynionego między XIV. a XVIII. wiekiem czasu, ludność słowiańska cywilizacya nie rozwinęła zupełnie, albowiem nie nabyła

Dział II^gi

Stany narodu i ludu, czyli panowie szlachta i lud, tak swojski jak obcy.

Rozdział I.

Pogląd

§ 173. Z ziemi miał utrzymanie lud słowiański, na ziemstwie się rządy jego wspierały, na ziemianach polegała kraju obrona. Kiedy obcy zajazd, którzy zagarnęli ziemię, i na obrońcę się im narzucił, kazał mu, mieszkającym narodom, w niej podrzędne sprawować rządy i sądy, ludzieć płacić z swoich posiadłości czynsz na wyżywienie siebie i licznego stadła swych pocztu spotrzegłów. Przystęp do dał on wszakże wybranym z pomiędzy rzeczonego narodu, to jest tym właśnie, którzy przystali na

ziemiańskie znaczenie w Polsce, wyższą, wszakże, towarzyską, i w Czechach szlachtę, narodu, która między ludem a szlachtą pośredniczyła podobnie, jak rzemiosło między ziemiańską a pańską warstwą, w grodach trzymała władzę.

na to, że się samą tylko niższą wojaczką ludzie podrzędnem sądownictwem zajmą i ludu uprawą roli, przemysłem i rękodzielstwem wyłącznie odtąd trudnić mający, w ręku zwycięzców dopomogą. Kto na te warunki przystał, zyskiwał u rządu względy, i przechodząc przez wojskowe stopnie dochodził niekiedy do wysokiego w kraju znaczenia. Miało to wpływ i na tych stawian którzy się jeszcze wolnością cieszyli. Pominąwszy wpływ Italów i Jatków, szedł do nich germanizm dwojaką jak wyżej (w §. 11.) wzkazem drogą ⟨ Normandki (rycerskość, szwabski szlachectwo na jaw wywołał i gn stany pobudził do nienawiści między mieszczaństwem a ziemiaństwem. ⟨ rywalizacyi wzajemnej, i miał następstwa różne. ⟨ rywalizacyi wzajemnej, siedzień do rozbudzania Pozostała stąd walka która nie wszędzie miała jednakowy wypadek. W Czechach pańskość, ⟨ tak nazywanego stanu pańskiego, różne nazwy noszącego. W tym stanie powstały znane dwa odcienia. Stanowili go w Polsce

[1] tak nazywani w rzymsko-germańskiem cesarstwie Ritter, Schöffen

pominąwszy dwa w narodzie panów i szlachty

dała powód utworzenia się tam i tu wyższy, przeważyła

i w części stawian ziemiańskości

⟨ w Polsce różnie przyjmowana

167. / 6. 190

Czechach pańskość przeważyła. Wszakże ona duchowieństwo wszystko w reszcie na wierzch, ale tak że, go około miast i rycerstwa, duchowieństwo wszystko go. nad świeckiemi panami. (1) Porown. w dodatk. artyk. Król polski i t.d.

według Sędzia miejski, Burmistrz, Prymas (niżej o nim będzie), Rajcy, Pisarz Kanclerzem zwany, i Syndykowie, albo w osobie swej, albo przez zastępców występowali. Gdy

Duchowieństwo czeskie dopiero teraz uzyskało w urzędzie reprezentacyą, i najwyżej od wszystkich stanów stanęło, co przeciwnie w Morawii, jak z księgi Towaczowskiej widać, miało do sejmu dawno zasiadające przed panami, ziemianami, mieszczanami. Jest to uwagi godnem że gdy w obu tych krajach cztery były narodu stany, i gdy dzieło ich od czasu wprowadzenia do sejmu mieszczan na Węgrzech, w Polsce to przeciwnie były tylko trzy, a z nich jeden takiego jakiego nigdzie nie widziano (1). Był bowiem u nas stan senatorski, drugi szlachecki, trzeci, między owemi przewodniczący, królewski. Miasta od udziału w sejmowaniu wyłączone, jak i Polacy, o czem równie jak i o mieszczaństwie w Rossyi gdzie mieszczaństwo reprezentacyą swą w urzędach narodu miało, mówiłem wyżej.

Węgry

mieszczanie, ale nie wszyscy, tylko bowiem szlachetni ludzie czterech miast (Pilzna, Budweisu, Kutnej-gory, Kadenu), urzędowi w wojnie dwudziestoletniej wszystkich obywatele mieli, według statutu Ferdynanda II. reprezentacyą na sejmie. Reprezentowali je.

§. 174. Chociaż się w przeciągu upłynionego między XIV a XVIII. wiekiem czasu cywilizacya narodu odmieniła się, nie rozwinęła zupełnie, albowiem nie nabyła jeszcze naród wzmacniającą w przedsięwzięciu ani wiary w siebie i w swą siłę, ani siły, samoistności w rządzie i działaniu, ani energii, obok poszanowania praw nie. jeszcze; jednakże uczynił co raz nasz zdobycze, i już odezwało się w jego piersi to we naszem pole czem nie przystępnie było, że jeżeli naprzód wiąże naprzód postępować będzie

niżej §. 192.

Do tadów dotąd czego mu nie dostaje, i stanie przez w najcywilizowańszych narodów rządzie. Zastanowimy się na uwagę przeszkody zdające rozwijanie cywilizacyi na zawadzie. Poznamy je skoro się ze stanem narodu które przeszkód tych przyczyną były, bliżej zapoznamy.

Rozdz: II. Szlachta panami, Bojarami, Hrabianami i t. d. nazywana.

§. 175 Popularnym być musiał i mieć mir w narodzie, kto chciał stać na świeczniku urzędu, i rej prowadzić między obywatelstwem, (które rada do tego, jak wiadomo, drogą tłumu, —) lecz teraz … pojmieść jaś, dla mógł kraju sam tylko, w niemieckiem zmadzeniu pojmowany od Czechów i „panem” (nazywany szlachcic. Był panem u Niemców kto panował nad ludem lub panować prawo (die Landeshoheit). kto go nie miał, czyli kto nad kim z prawa sobie urodzonego nie przewodził, nie tylko panem lecz i (urodzonym panem” lub „panem a panem”) szlachcicem nie był rzeczywiście (1). Tej zasady zwiknęli cesarze rzymsko-germańscy, prawo panowania udzielając i tym co się nie rodzili szlachtą.

A ponieważ cesarze ci krółowali w Czechach, więc już 11° raz naprzód tej zasady zwiknęli. Zaczęła pojąć się dawna rodowa szlachta czeska nie chciała u szlachcica wiązanego (przez cesarskie dyplomy) za równego sobie uważać; ~~gdy atoli~~ swemi; ~~podzieliła się z nim~~ ~~prawami przez~~ ~~nazwała, zawrzeda wtedy~~ szukać

(1) Eichorn §. 340.

§. 176. Panami[1], jak wiadomo, czeska dawna i morawska [...] nazywała się szlachta; a prawo uznało ten rozkład być wyższym nad książęcy, przepisawszy, że panowie z Rozenberga mają wyżej siadać na sejmach przed książętami [...] z Pławna (Plauen) [...]

Trwało to aż do Ferdynanda II. który panów na duchownych i świeckich podzieliwszy, pierwszeństwo pierwszym przed drugiemi przyznał. Tylko świeccy przy dawnem prawie, że im wespół z książętami [...] odtąd utrzymawszy [...]

podług starszeństwa rodu na sejmach zasiadać pozwolił, postawił Hrabiów na czele wszystkich, i według udzielonego im przywileju przed [...]

(1) u Gotów fathś (słownik Ulfilasa) znaczy [...] przełożonego, zkąd hunda-faths setnik, na (według Lelewela Narody [...] (wypraw[...] dziełu Polski śr[edniowiecznej] II. wyd. 1.) znaczyć dowódzcę [...] sama co pan. Znaczenie [...] ze słowa wyraz ten od [...] [Którzy w Czechach się nazwaliśmy [...] od rodu książęcego od rzymsko-germańskich] Cesarzów.

[Fahne (chorągiew) a ztąd pocztek chorągiewnych wodzi panów. [...] panik mówi Smoljer I. 327. Kiedy niektórzy u Łużycan [...] nia. [...] usłyszeli

Urzędowego znaczenia nie miał ten wyraz u Polaków, na Rusi-Czerwonej (r. 1351. [...] w VI. pr[...] [...] tego dzieła) miał go. Dziś się wyraz

192/68.
6.

zwodka, jakiby się już od nowej odróżnia szlachty. Z nadarłu go, dawne tytuły znanych nam z drugiego tomu (r. 5. 65) kmieci i Lechów zespoliwszy, i w nazwisku pana zagrodkowawszy je. Atoli ten wywołał tytuł upowszechniony z obiegu

W Polsce utrzymał się tytuł szlachta, za ... przez Dom habsburski Hrabiów i Książę.

tytuł pana, i wszelki inny sędziziemski nie uzyskał politycznego znaczenia.

Na Węgrzech wrzyby wszy ten obrót co w Czechach gdzie Magnaci, a w Serbii ten co w Polsce, gdzie Wielmożni (u nas i Jaśnie Wielmożni) szlachty pierwsze miejsca w prezie Senatorów, ziemskich zajmujący, po dawnemu zwano; na Rusi zachował dawne znaczenie, upadł.

W Moskwie tytuł Bojara, Bołjara, Rozwariny

za szczególawo ... i jak się tytuły panów, wielmożnych, Jaśnie Wielmożnych, ludzi przyplątane do nich nazwy Hrabiów i Książąt mięszały, opowiemy.

8. Szlachtą w niemieckiem znaczeniu tego wyrazu, byli u Czechów sami tylko panowie rzeczywiście; oni bowiem nie tylko nad podwładnym sobie ludem, ale i nad całym narodem, rządząc się sądu ziemskiego członkami, panowali.

Lelew. pr. IV.
Tytuły panów r. 1413. w Dyss. II. 711.

ski dyplom męża za równego so-
bie uważać; gdy atoli prawami
swemi podzielić się z nim musiała koniecznie,
przeto zaczęła szukać środka jak-
by się od nowej mogła szlachty (mimo zezbrojenia z nią odrażnie
Iznalazła go dawne tytuły zna-
nych nam z drugiego tomu
(§ 65) kmieci, Lechów i panów znowu wywoławszy na jaw,
i w nazwisku swem pańskiem ze-
środkowawszy je. Lecz im do nie przemagłoż upośledził (tytuł pana i wyw-
tat go z obiegu, upowsze-
chniony w Czechach przez dom habsburski
Hrabia i Książę. †

ustawą rządową r. 1791. zniesieniem, czyli że szlacheckim przywilejowaną została szlachta ziemiańska

† Węgrach wzięła pańskość ten obrot
co w Czechach gdzie Magnaci,
a w Serbij ten co w Polsce,
gdzie Wielmożni i jaśnie wielmożni, według uwagi wy-
żej (§. 137) zrucanej Panami przydawkiem ... Magnaty,

aż do zniesienia się miały przewagę.

† Było mu łatwiej tego dokazać na Wę-
grach gdy odwiecznie ... szlachta za-
chodniej Europy zwyczajem Baronami się
i t. p. jak w artykule o dyplomatach/na wę-
gierskim w dodatkach do tego tomu pomieszczonym mówiłem; wyłamywała. To też gdy
w Polsce wielmożność pańska przez szlachecką przyjętą została zespoliła †

† z ziemiańskością ustawa rząd-
owa z r. 1791. stan narodu szla-
checki generalnie nie uzdolniony
ziemiańskim (szlachta-ziemianie)
nazwawszy, co przeciwnie na ...

Rozważmy szczegółowo [1]

(tytułu panów zdrobniałą? słowami wielmożnych i jaśnie-wielmożnych do hrabiów i książąt.

§ 176. Panami (1) jak rzekliśmy nazywała się czeska i morawska dawne szlachta, a prawo urna to też tytuł być wyższy nad książęcy, przepisawszy, że panowie z Rozenberga mają wyżej siadać na sejmach przed książętami z Plawna (Plauen), który w Czechach się porodziwszy tytuł książęcy od rzymsko-germańskich wyskali cesarzów. Trwało to aż do Ferdynanda II który pozwoliwszy na to, ażeby panowie obok książąt krajowych zasiadali na sejmie, przesłużył nad nimi hrabiowskie tytuł i nim ozdobioną szlachtę na pier-

(1) U Gotów fath (Słownik Szulcego 84) znaczył przedniego, zkąd [h]undafaths Setnik, ma według Lelewela Narody 49 poprawione druku Polski śr. wiek II wyd. (s) znaczyć tomo co pan. Jungmann w słown. wyraz ten od Fahne (chorągiew) a stąd pochodnych chorągiewnych wywodzi panów. Urzędowego znaczenia nie miał ten wyraz u Polaków, na Rusi-Czerwonej (r. 1351 [illegible] str. 146 tegoż dzieła) miał go. Dziś się wyraz pa[illegible] nik (mówi Smoljer I 327) kiedy niekiedy używan pojęcia.

169 a) 1911

na pierwszem w sądach ziemskich kazał zasiadać miejsca (1). Tym sposobem tytuł hrabiowski, w potocznej tylko mowie dotąd / wywrócony na zawsze tytuł pana używany, i szczytniejszy uprawnienia pana (2), co wnet i na Węgrach nastąpiło, gdzie tak, [który także ten ...] książęcy tytuł szczególnej z nazwą obdarzony ... po szwabsku Komesa i Barona, i ... osiadł ... przy ... (z). ...

zesztuliwszy ... sejmowym dali nazywanych Magnatów (Magnas) szkole (3). Z Czech i Węgier wyszedłszy Hrabia, po Szląsku i Polsce dalej wędrował i wędrując. S. 177. Junoz drogą dostał się do Serbów "wielmożny." Ci bowiem podobnie dając ten wyraz najwyższym kościoła dostojnikom i monarszej rodzinie (4) za wydany tytuł, czcili świeckich dostojników "radczyni" i "wielmożnych władzców". (5) W czem naśladując ich Polacy gdy do tytułu "wielmożny" dodali przydomek "jasny", powstał ztąd nowy "wielmożnych" i "jaśnie wielmożnych" dla senatorskich najwyższych urzędów, jako wyżej (S. 136) tytuł wskazany władzy, i utrzymuje się dotąd. Atoli godności urzędnik senacki nie miał znaczenia jakoby pan lecz jako Senator, i nim się, dawnemi zwyczajem czasy, bardzo

---

(1) Wrzeberd 373–4. Ferd. vom andern Land, von denen Herzogen i t. d.

(2) Pam. arch. II. str. 50.

(3) Porown. w dodach. artykuł pod napisem Codex diplom. Hungar.

(4) Porown. VI. 392. tego dzieła, gdzie r. 1370. ja gospodja Kura Elena, i gospodja Kralica Kura Dorothea w Monsenb. 189.

(5) R. 1397. szlachetnemi wielmożnemi władcom kralewstwa mi, r. 1398. szlachetnemi władcom, r. 1421. wielmożny ... 230. 232. 317. 521.

1497. Kur ... Car

190.

posługował (pan krakowski, zamiast kasztelan krakowski). (1) Miało to znaczyć, chciało więc co znaczyć w kraju o urząd się postarać, czyli do tytułu pana tylko urzędu dodać musiał. Dopiero go oznaczał przez to, że narodowi rozkazuje. Niższym wszelako i tak od szlachty (był panat) był; bo najpierw rozkazywać narodowi, gdyż mu ten rozkazywać kazał, na wzgląd drugi go względem z Królem posiadziwszy, dozwolił; po wtóre władzy tej nie zbywał na swych następców jak feudalny pan szlachcie; a po trzecie nie dla tego że nad nim, choćby też własnymi poddanymi władał być panem (2), lecz że nikt, prawo wyjąwszy, nie panował nad nim.

poczynało jak przez pański ... wać się o środki, przez któreby ym czynić ... dziedzicznego ... w swym rodzie narodowi ... panować mogli ... byłoby; ta zbawienne miało dla kraju skutki, gdyby za środek dostępowania tego zaszczytu nauki i zdolności obierano; niebezpieczne zaś, gdyby się na samym tylko chciano oprzeć majątku, w takim bowiem przypadku usiłowaliby panowie do siebie tylko garnąć bogactwa krajowe, wykluczając od uczestnictwa w powszechnej własności szlacheckie, korowne urzędy ... przedłużające rody. Nie mogąc drugiego dopiąć celu, zwrócono uwagę na Niemców, którzy przegnani na dawne ... istniejące, a w następnie czasów, jak w poprzednich mówiliśmy tomach, rozmaicie ... przedstawionym porządkiem, inną drogą, zagraniczne tytuły przez ordynacje usiłowała dojść do celu szlachta. O pierwszych zaś a drugich w następnym rozdziale.

(1) Lengnich III. 7. 9.

(2) Sakali na lidi jaku pan sich, mówi Wszehrd 204.

w swym szczególnym kraju, kiedy mogli, godzili z sobą

§. 178. Z starodawnem obywatelstwie ruskiem wodzili rej Kniaziowie Kniaziami naprzód, następnie Bojarami, a jedni i drudzy „wielmożnymi" nazywani. Lecz był czyn ważny; jeżeli do niego nie przystąpił „czyn", który dopiero nadawał znaczenie (1). Nad tytuł Bojara, który aż do Piotra W. wyższem być w urzędowaniu w Moskwie nie było wyższego. Grafów albowiem, mówi Kotosz. II. 12. nie znano dawniej.

Najwyższy czyn miał ten Bojar który należał do carskiej rady, a największe znaczenie ten, któremu wolny był do carskiej komnaty przystęp, co mu za herb i dyplom, których w Moskwie nie znano, służyło. Szlachetności bowiem ta, że mu dozwolił car zbliżyć się do siebie, zapisana będąc, [illegible] w aktach jego osobistych jak wyraży, w aktach [illegible] jego osobistych (w księdze rozrjadu) służyła na zasługi [illegible] jemu i wszystkim jego w rodzinie za dowód [illegible]

(1) Nestor pod r. 1096. mówi: Kniazi i inni kmeti molodii, pod r. 1097. Bolare (r. 1015. gdzi Bolarei) i ljudie, pod r. 1186 Bolare i welmoża, pod r. 1231. Kniazia, Boari i welmoża, Nest. ljet. I. 55. 108. 110. 168. 195. Pod r. 1095-6. w Nest. ljet. 19. gdzi kmetsawo co inne wersje oddają przez dobraimenniki (mażęży).

wyższości. Od obu wyprowadzano szczegól-
siwo rodu i czynu, przez które uzacnia-
ły się rody. Ten co nowo Bojarem mia-
nowany został, siadł na wyższem w
radzie (carskiej) miejscu od mianowa-
nego dawniej Bojarem ~~...~~ a pochodzącego z rodziny
~~...~~ ~~...~~ krajowi nie zasłużonej
(vrymelwie hamo nowus). Na takiemże
czyli wyższem miejscu zasiadał i syn
owego rodem dawnego Bojara. Wprawdzie
w kraju tylko uważano na to. W woj-
sku lub w poselstwie, ~~...~~ urzędujący naczelnie
~~...~~ Bojar rodu niższego,
miał pod sobą wszystkich innych
choćby i z najstarszych rodów ~~po-~~
~~...~~ Bojarów; lecz atakiem
czyn górował nad rodem, czyli w
sprawach ~~...~~ osobista popłacała
zdolność, i starszeństwo dawała
wysługa (1). Pod tym względem uwa-
żane księgi rodowe i służbowe
były wielkiej wagi. Porządek ten
z niemieckich wywodzą ~~...~~ wyższajów (2).

§. 179. Ponieważ atoli mieli czescy
panowie że się z rycerstwem, które
z nastąpnego porwany rozdziału, zwa-
wnajesz, więc żanim ich od tej ata-
ry dom habsburski przez sylud uwol-
nił hrabiowski, przemyśliwali nad ~~...~~
~~...~~ środkiem wzniesienia się wyżej nad
żupczajnymi szlachtę. I znalazł ten śro-
dek u ~~Niemców~~, który ~~...~~ się po rozwinięciu stanu rycerskie-
go w tymże znalazł przypad-
ku.
~~...~~
~~...~~ Środkiem tym były urzędowe
w domach panów germańskich osobne

F Tak nazywany u Niemców
Stammbaum, Stammtafel,
o czem Mittermajer §.
68 porównaj.

⊥ w krótkości o tem Schlözzer
I. 61. nstęp., a obszernie Karam-
zyn (w dzieje p. w. rodoslawnija,
rozradnija) rozprawia. Tenże

Γ krajowych poza granicą
państwa pochodzących

(1) ~~Porównaj~~ Kosofrych. II. 2-
5.

(2) ~~Chociaż~~ ~~...~~ Takowe księgi w An-
glii się nazy-

(2) Według zeznania Be-
dy układali rodowody
Anglosaksonowie, o
czem J. Grimm Deut.
Mythol. (wyd. 1.) w dodatk. str. I.
nastąp. porówn. Mówi
~~...~~ VI. o przyp.
502, że najdawniej-
szy zabytek ksiąg
rodowych z r. 471. od-
szedł.

[illegible] rozradni-
ja) rozprawia. Tenże

Obu porządek
niemieckim wyższajom przy-
pisuje.

że
zlać mogli
jeden ~~...~~ więc
żanim ich dom hab-
burski przez sylud hra-
biowski od tej ataky
nie uwolnił,

przesłano
zwra-
w takim
znajdujących.

no, więc ~~...~~ ~~Czesi~~ naśladowali
żanim ich dom ... rakuski nowy w tym wzg. i przejmował ich w tym kilku porodem
względzie ... Środkiem ... były nowe w
panów porządek zaprowadził, nie domach panów ... urzędowe

zpadkobrania (1). Naśladują je rzeczem panowie czescy ustanawiali (ordinatam) majoraty na wzór królewskiej (2): w czem naśladują ich Polacy znacznie od drugiej połowy XV. aż do końca XVIII. wieku ważniejsi Fundacje z których się kilka dotąd utrzymało (3). Nigdzie indziej u Sławian nie miało ich. Dom rakuski pozwalał Węgrom ... (r. 1723. art. 50), że ... li ordynacye (majoraty), tak zwane ... czynią, wolna ... ale za wiedzą rządu i komisarza ... z synów raz zpadek ... gdzie ordynacya istnieć miała.

Fundacje tak zwane ordynacye

Fundacje dwa wielkie polscy dygnitarze

(1) Franczeszcze, o nich Cichorna G. 429. 563. porówn.

(2) Postanowione r. 1340 dla rodziny Rożemberga zobacz w r. 397. tego dzieła

(3) Do wyliczonych w Czach. w dziel. II. ... dodać ordynacyą którą Jan Lubrański biskup poznański (um. 1520) z bratem swym Mikołajem Gardzinzkim (? Godziemba) wojewodą poznańskim według Vagnocha herb. ... ustanowić mieli dla potomków swego rodu w ... męzkiej, (według jakiego porządku?) z cyprzemiom ..., która ... porządku po 900. złotych węgierskich potrzebnym miały.

Rozdz. III. Szlachta włodykami, rycerstwem, Dworzanami i t. p. mianowana, [illegible] [zbudowało o jej do skandynawskiej i niemieckiej pro- szeniu.]

§. 180. Kiedy król czeski, dawne rady pominąwszy z nowemi porównawszy, porządził oba w sądzie ziemskim na wyższem i niższem miejscu, wtedy i włodykowie, przejęci żądzą służenia ojczyźnie nie przez sam oręż ale i przez urzędy, zapragnęli zasiadać w tymże sądzie. Co gdy im sejm r. 1435. przyznał (1), rozpoczęli w ów czas z pany walkę (o nie stanowiszcze sądów i zjazdów, i upewniając w tym względzie kto z nich będzie) wdzierali się do niewłaściwych stojarów, a do kto z nich jest dobrym a kto lepszym, czyli kto, jako z rodu zamiejszego pochodzący, ma lepsze prawo do zasiadania na pierwszem a kto na drugiem miejscu w ławicach włodyczych sądzie (2). Powód do tego dali im Niemcy. Ci kierując się stanem rycerski ze szlachty i szlacheckim Dworzan, stan ten podzielili przez to na dwoje. Za czem i włodykowie jeszcze przed swem do sejmu niemieckiego przejęciem na rycerzy się i nie-rycerzy podzieliwszy (3), chcieli po owem przejęciu widzieć ten podział uprawnionym. Bacząc się i to jak chcieli (4), ale nie zdołali. Dom bowiem habsburski na długo. Dom bowiem habsburski na czeskim osiadłszy tronie poniżył sytuację włodyki jako narodowy, a podniósł nazwę rycerza jako obcą, i wszystkich obywateli do panującego nie zwalczył, lecz do wprowadzonego rycerstwa ścisnął (5). Od- tąd więc sami tylko mieszczanie, nad lud wyżsi, zwani włodykami się mianowali (6), a zaś włodyki, z dodatkiem że z wyższego lub niższego pochodzą, rycerzami się nazywają i do mieszczan szlachty (7) a najmniej do mieszczan [illegible] szlacheckiego rodu na niemieckie zaczęli miano (8). Cóż jednakże [illegible], gdy dało się [illegible] po podziale Polski stworzona szlachecka dostała panowaniem: dziś to należało lub nadaje.

(1) Palack. dějiny III. 2. str. 369. 370.

(2) Palacki tamże IV. 1. str. 467-468.

(3) W dawnym słowniku (Rozkochany) czytamy wyrazy rytierzowicz miles. Andrzej z Duby w przemowie do Króla o rycerzu (rytirz) jako narodu stanie rozprawia.

(4) Wład. XXXIV. o cztac. XLVI. o odpor.

(5) Bilderszand Ferd. 13.

(6) Erbena Primotr. 106.

(7) Freiherr lub Edler von. Porown. Pam. arch. II. 49. 50.

(8) Michnowie z Vacinowa naprzód się Weizenana- mi następnie Weizenhofami nazwali. Porown. tamże.

4. Sam miał błogi wpływać korzystnie na kraj, sporzyć bogactwa, oświecić naród, polepszyć dolę ludu i t.d.; co wszakże nie przychodziło łatwo. Nie raz po długiej dopiero po manowcach błąkaniu, trafiali na prowadzącą do szczęścia drogę ci, którzy chodząc po niej, opuścili ją, będąc z prostego go ścieżka w manowce; albo wprowadzeni, albo niezamyślna dola osiągnęła po przyjaciela fortelem, zamyślna takowej obojętnienie bywała nagrodą wytrwałości w poczciwej sprawie. Za naprowadzenie do Pragi i do Krakowa i niezmiernych bogactwach żądali w nagrodę za nie przezwanie, ażeby im wstęp do ziemskich urzędów, ażeby ich w sejmach z panami i szlachtą zrównano, ażeby nie gardzono pochodzeniem ich i handlem. Lecz polityka cesarzów nie mieć ich za przeszkodą, stanęła temu nakazywszy zwłaszcza szlachcie,

chcem szlachty

§. 181. W drugim tomie tego dzieła zwracaliśmy na to czytelnika uwagę, że Słowiańskie ludy te które rząd narodowy mieli, powoływały wszystkich kraju obywatelów do obrony ojczyzny, a porównywanie te które pod władzą niemieckiego rodu książąt zostały, bronione były przez wojska książąt tych rozmaicie rekrutowane. Ozahli się też Normanowie na swych dworach, którzy porzucali tam szczególnie wojów; skąd na Rusi i w mazowieckiem państwie ukształtować się szlachty, wyobrażający poczet Dworzan, który już w XII. wieku, jeżeli nie wcześniej, w ruskim narodzie (1). Z ludzi tego stanu naprzód się szlachta dworu cywilna i wojskowa urządziła, następnie rozwinęła się z nich ... czyli ze służebnictwa dworowego a nie z woli jak u zachodnich Słowian, ... ruska też i mazowiecka powstała szlachta.

Poczet Dworzan tych ... mając ... błogiej czyli szlachecki ród sobie przyznany, stało tę ... swych pridnów i na urzędników stopniowo lub na bojarów wychodziło, komu ... nie udało się, błogorodnych czyli ... pojęcie wyżej ... pod nazwą bojarskich dzieci, bądź u książąt i bądź jakiemi kolwiek prawem ... u tych co dobra od rządu ... bo polityczne w kraju znaczenie dające służbę (2). ... a nie ... poniżające, takiego rodu posiadali, ... wojskowy, honorowy wszakże, przyznane sobie prawa, z których nie było ... śledztwem to, że na ... dworowej woli swej ... jeżeli to na wsi leżało a nie w mieście, nigdy osadzać ludzi, czego mu uczynić nie było wolno na woli miejskiej, albowiem wtedy osiadłych ten w poczet gminy miejskiej wpisany, wszelkiej był z pod władzy pana swojego. Dodać tu potrzeba to jeszcze, że Dworzanin co na wsi siedział, miał wielkie podobieństwo do germańskiego a bynajmniej do sławiańskiego rycerza; miał albowiem w swej mocy pracującego na siebie rolnika (3), sam rolnikiem nie będąc. Dodać potrzeba i to że ów Dworzanin w mieście zamieszkały, do

Tych książąt szlacheckich aktach (r. 1480. u Walenbacha II. III. 202.) Dworzane stanowej nie noszą nazwy.

(1) u dopełniacza Nestora Kalowyńskiego pod r. 1175. pierwszy znalazłem wzmiankę. Nest. Ijeh. I. 157. występujący w urzędzie.

(2) Pasinki (synowie lub synów syny), Błagorodnije, toż co prawie bojarskije dieti, u tegoż 161. 184. pod r. 1176-7. 1209-12.

(3) Tacit Germ. 25. z 15. porównany.

przyznane zatrzę prawa, z których nie było po-
śledniem to, że na fundacyjnej swej woli zie-
żeli ta na wsi a nie w mieście danej nie
były i mógł osadzać ludzi.

(Tem ani w Polsce ani gdzieindziej [illegible] pod [illegible] wsie prawem gdy żył pod miejskie pan nie mógł żyć i je-
nie należał do stanu szlacheckiego; ten zaś stanął się z połowy prawo, a tylko wasalem, z panem zwierzchnim, [illegible] bo pan jego w tym wasalstwie był ... stanie.
pod miejskie nie dał nie mógł kro-
mać należeć pra-)

(1) Tamże Dzwon. 85. po-
równaj z 88.

Dworzanami
co siedział na wsi i przez osadnika sprawiał
swą rolę, miał wiele podobieństwa do

(2) Kotoszych. II. 10. Szawa
abecad. p. w.

Na do szlacheckiego nie był wcale podobny, nie był bowiem jak on wolnym. Do rzadzi.

Dwo... do tak zwanych Židije, [Ljudi, Žiltci] poli-
czony będąc, nie był członkiem miejskiej gminy, lecz klassy grodowego stanowi Dwo-
rzaństwa. Nigdzie się atoli klassa tych ludzi, Moskwy wyjąwszy, Dworzanami nie zwała, lecz Żylcami.

L żidejskie

nie zowie... Tu. Co szło rząd że dwo-
jący byli Żylcy [illegible] i grodowi. Pierwsi mieli nad sobą Dworzan, który był gradeł między dwo-
rzanami Ludźmi a Djadami trzymali. Drudzy nie mieli ich, i byli bowiem [illegible] nawet w wielkim Nowogrodzie i Pskowie nie środ górą (2) nad Żylców.

[illegible] Atem byli do pewnego... nie podobni że ... [illegible] jak Moskwy ... gdzie nie ... horszy ... nie było Dworzan (3).

Ramka z przyczyny ... żadnego ba... nawet żadnego na ... sprawy ... nie miała wpływu ... wyjąwszy ... liej szlachta nasza ... w Sejmie ... swój szlachecki na ... wsi opada, ... [illegible] niemieckiej atoli nie zbliżył się i tak bardzo, wydzielne europejskiej szlachecki atoli na swe stanowisko, którem się z bliska, po rozważeniu w tym wszystkim ...

§. 1012. Z tego com dotąd mówił pokazuje się, że w miarę ... si pozierając ... jące się

Przez co wyszedł wszy-
wszystko, zmieni się sama od kiedy k'dzieci nagłoną nie będąc, zmieszana mi partacza i ludem. Rzecz więc o samie rycerskim od miał ... ważniejszych ... na ...

jak o- ... ... i ...

udzielny na wielkiego
Księcia i Cara przechodzili, stając się
mąż Dworskim wielko-książęcym lub carskim
Dworzaninem, nosić nazwisko albo
od miasta w których
rezydował, albo od dworów tych osób,
w których siedział służyć (4).

§ Pokazuje się też i to, że moskiewski żyło

majac liedy nie-
liedy

przyszedł by odda-
do carskiego dworu,
dać, jak mawiano, "carskie oczy." nazywali.

Zgodziło się im i których objaw "mieszczaństwa"

roz porządzać swą osobą, a więc z zupełnie
sywać się w poddaństwo (4). Wszyscy, a
mianowicie ci "dumni" mieli pierwszy w XVI. dopiero, za pa-
nowania Wasila Iwanowicza dopiero, spo-
strzegać się daje wielu (5).

(3) R. 1490. 1596 metropoli-
cie Dzieci bojarskie, r. 1543. rozne Dworowo Dwo-
rzanie i Dzieci bojarskie. Akt. zapisk. 8. 107. r. 1598 Dzieci bojarskie wojsk gosudarstwa moskiewskiego gosudar-
stwa Akt. zabr. II. 10.

(4) Patrz o tem w pomnikach prawa. Porown. r. 1625-45. w Akt. Ist. III. nr. 92. XXXIII.

(5) R. 1177. dopełniacz Nest. Zaw. 162. mówi: Księcia dumni. Porown. Ne-
wol. Ist. zab. III. 296. Morawskiego mieszkań. pierwszy przykład r. 1480. mamy (Zap. czech. muz. XX. 5. str. 599. i następ.

§ stał wyżej nad nowo-
grodzkiego i t. p. Jak Dworzanom tak i Żyl-
com była wolna.

Jakkolwiek do czeska ... ruskiej ... zbliżając szlachty, ... domyśl, ... normandzkie ... przez ... Rusi przez ... wyjątkowy, i odrębny.

Z okoliczności tak, jak z jednej strony jednaczy na
ruską z czeską, na wpływ normandzkości za sprawą Saksonów i Skandynawów wyświeciła między szlachtą, tak z drugiej strony

znowu

zbliżając obie do polskiej, od-
dzielając od niej przez to, że u nas
w poprzednim dziale
mówiliśmy, tylko w urzędach poszła
cała niemieckości, że choć się i
polskie szlachectwo na tym co ger-
mańskie wrosło, to jest na wzajemnym
"harcerstwa" rycerstwie, jednakże się
inaczej niż to, a więc inaczej też
niż czeskie, albowiem tak szlachetnie rozwinęło,
że chociaż na koniec polskie, czeskie i węgierskie szlachectwo,

z nieszczęśli-
stwem się zżyło, to jednak pierwsze bliżej się z niem niż dwa drugie zestało. Sprawcą tego zja-
wiska była braterstwo słowiań-
skie, od którego gdy przyczyny ode-
szła polska, to znowu za przy-
czyną harmonii pobratała się z niemi. Powiem o tem w-
niżej w roz-
wodzie (obszernie ...

powodem o czem ... niżej
nieprzyjemny, pośród "II rzędu"
szlacheckie w tym następnym roz-
dziale wypowiedziawszy
Dziale ... siódmym wydaję) i tam poznać
polską szlachtę.

§. 102. Społeczność polska z ludzi wolnego stanu składających się, a z powodu posiadłości dziedzicznej lub czasowej do prawa rycerskiego, należących, szlachtą czyli rycerstwem (1) będąc, praw szlacheckich używała, bez względu czy urząd jaki koronny lub ziemski piastowali.

§. 103. Rycerskie prawo spajające z sobą narodu stany, i jedną z wszystkich społeczności tworzące, … w jedną całość … złączyło, i mieszczan … je społeczności niepodzielnej … częścią, ale nie uczyniło ich na drugą chwilę tak same … miasta, które … zawodowi życia kupieckiego … oddane będąc, unikały politycznych schadzek. Najbardziej do wszystkich zasłanowiło, że nieprzestawanie … (w czasie kiedy … śmierci Ludwika … sejmikach … kaleczne …

i także co i w Germanji z podobnego powodu nastąpione skutki. Jeszcze za ostatniego z Piastów (za Kazimierza), także za króla Ludwika, i za dwóch pierwszych Jagiellonów (panowania wchodziły miasta w skład stanów państwa (1), a taki już za Władysława Jagiełły (na sejmie i wszystkim nie były znać … ze prezentowane, kiedy na nim … z samymi tylko Prałatami i Baronami Sejm ten stanowił monarcha. … porozumieć. Na schadzę braciów rzemieślniczych, szczególny był, może nie uczynić, i gdyby rzecz przystać … im nie był objaśnić. … mieli racyję … w rozdz. 7. osobno. Lecz o tem niżej pomówimy. Tu zwracamy uwagę czytelnika na tę okoliczność, że jak w Niemczech zakazano w … dóbr ziemskich nabywać miastom … że do obrony krajowej, z przyczyny iż należeć nie chciały … (2), tak też już … w

(wiedy stroniły one od schadzek publicznych. Na odprawionym r. 1420. 1423.)

(sprawy, należeć do których sejmików nie chciały. To też dały się wiele uczuć rząd dla miast kaleczne)

(1) Communitas Praelatorum et Baronum, nec non nobilium, procerum et terrigenarum regni Poloniae; toż samo r. 1404. r. 1433. nec Praelati, Barones, Comites, Milites, Proceres, Nobiles, Civitates totaque communitas regni, u Rysz. II. 349. 420. Wszystkich Wojewodów naweł i Kasztelanów szymuje militer r. 1458. Kazimierz Jagiellończ. w dyplom. stajnięt…

(2) Porown. §. 144. II. tego Dz. W Danji za panowania tamże oldenburskich Książąt, zakazano r. 1433. dóbr ziemskich nabywać nie-szlachcie, Dahlmann Gesch. III. 65–69.

w roku 1496. ...

w jednym stanie ... rodu, dni razem ... w pochodzie (1). ... wszystkiej ... za powod ... od czasu ... a bardziej jeszcze od czasu zjednoczenia za Jagiełły, aż do Zygmunta Augusta przechodziły wszystkie obszary, za Kazimierza zaś Jagiellończyka w prawach z Senatorami zrównana i ciągle równał szlachta ... wymagała ... bo niemal być w Polsce, co jest że ... szlachcicem nie było ten dobr ziemskich posiadać nie miał prawa. Prawo to aż do upadku kraju stale się utrzymało, nie doznawszy żadnych co szlachty zmian.

§. 104. Najważniejszą była ta, że rozwój wspomnianej wyżej (w §. 173) szwabskiej zasady według swoj wywierając na ziemian, na panów ... ich i na szlachtę, nie o tyle wszelako jak w rycersko-germańskiem cesarstwie podzielić. Braterstwo stanu temu na przeszkodzie, które gdy w charakterze nie ścierało Niemca, wiec go ten stworzyć przez rycerskość i na przywileju oprzeć musiał. Powstał ... odrębny od pań-

... nie ... stracił ... nie odbywać obozowych ... według ... co stwierdzał szlachcie za ... przyjmował ... nie uznanie ... chodzi w 1496 ani ... szlachty

... na ... następowała ... nie mogli się ... szlachcic ... przez ... nie mogli ... równość szlachecką ... ubliżyć ... lub order ... nie mogli herb, lecz go między odbywać rali ... wszystko zrównało utworzenie całej polityczności szlachty, zewnętrznie do rycerskiego stanu rzymsko-germańskiego cesarstwa podobnego, wewnątrz nie rozpadłe się od niego ... niż ...

(1) Quod in profectionibus bellicis et in aciebus ordinatis, locum inter nobiles competentem non habeant, u Bandtk. jus pol. 352. Porown. stat. zigm. IV. §. 19.

(2) Kazimierz Jagiel. r. 1458 (dyplomat. ...) ... wojewodów też i kasztelanów milites (przy czym tego w §. 264. tego dzieła wskazano). Zygm. stat. r. 1538. Vol. I. 516. wyraża się: ex omnium regni Senatorum, Consiliariorum que, Praelatorum, Baronum, Militum, Nobilium, quicunque certa ... electione, consensu et voluntate, novus Rex eligatur et denunciatur.

(3) ... R. 1505. Vol. I. 3... ... §. 3...

(4) Za Kazim. W. ... szlach. ...

... dobr ziemskich nabywać im zakazano w Polsce na długie czasy. (...)

* że się mieszczanie wyłączając od szeregów wojskowych (1) w których występowały do boju wszystkie zaliczani krajowemi dziedziczne stany (2) ... przekonawać.

... są nie ... i ...

... jasno stawać się chciał nie ... się z stanu ... ten samem się i od ... rycerstwa wyłączył ... nie ... ujmowali ... mieszczanie były ... pysznie mieszczanie ... jasno objaśnili ... nie wiedział swego nie ... służbie nie następowało też, dla tych samych przyczyn ... wiecznie między szlachtą a ziemianami, ... od ... ustalona nie

* bierne w ziemstwie i sejmach jak wyżej powiedzieliśmy zajęty stanowisko miała.

172. 200

która się pod pruskie i austryackie dostała panowanie: szlachta bowiem ta dodawała do swego imienia przedimek von po którym kładła rodowe nazwisko (Andrzej von Stępski).

§ 181 W drugim tomie tego dzieła zwracaliśmy uwagę czytelnika na to że słowiańskie ludy te które rząd narodowy miały, powoływały wszystkich kraju obywatelów do obrony ojczyzny, a przeciwnie te które pod władzę książąt rodu niemieckiego przeszły bronione były przez wojska książąt tych zmaicie zbierane. Osobliwie też Normanowie liczny poczet wojów w tym celu na swych utrzymywali dworach: zkąd na Rusi i w moskiewskiem państwie ukształtował się osobny, szlachtę wyobrażający dworzan poczet, który w XII już wieku, jeżeli nie wcześniej składał osobny stan w ruskim narodzie (1). Z ludzi tego stanu naprzód się służba dworu cywilna i wojskowa urządziła książęp-

(1) Udopełniacz Nestora Ławrynkego pod r. 1175 pisnący znalaztem zmiankę Nest. Lpt I 157. Wypisujący w urzędowych książąt ruskich aktach r. 1480. u Walenbacha II 202 dworzan [illegible] którzy nie noszą nazwy [illegible] ziemianowej

nie rozwinęła się z nich społeczność wyższego obywatelstwa, z nich na koniec czyli z dworskiej służby, w której, jak [illegible] II. 12. mówi, brali udział i [illegible] dzie, powstawała zachodnich Słowian zwyczajem szlachta. Syn człowieka porządnego, który [lub Chrześcijanina] za młodu z wiedzą swego ojca oddany został Carowi [illegible] rajcarskiej lub cywilnej w biórze Podjaczego pełnić się mającej służby, i pełniąc jéj [illegible] zasługi pomieście lub wotczynę wysłużył sobie, wstępował przez to w stan dworzański. Zastrzegam tego, po zajęciu przez Carów Zaporoża i Połowców też kozaccy dostępowali, uzyskując dyplom na dworzaństwo i dziedzictwo dla siebie i potomstwa swego, luboć o tem nie powiedziano wyraźnie (1). Skąd mamy wiemy że potomstwo

(1) ta. Potomstwo dworzan, mając „błogi" czyli szlachecki ród sobie przyznany, szło torem swych przodków i stopniowo na Bojarów i t. p. wychodziło. Komu się nie udało pójść wyżej, ten pod nazwą błagorodnych czyli bojarskich dzieci, pełnił bądź w Książąt, bądź [u Duchowieństwa, które dobra od rządu] nabyte posiadało, wojskową (a) honorową bo polityczne w kraju znaczenie dającą służbę (2). Takiego rodu potomek miał od rządu przyznane sobie prawa z których nie było poślednim to, że [jeżeli pomieście dostał na wsi była mu wolno osadzić na niem ludzi, a jeżeli w mieście to nie miał wtedy tej wolności: w takim bowiem przypadku były] osadnik wprzód w poczet gminy miejskiej.

[↑ do pełn. Nestora]

(1) Porówn. r. 1665 gramotę na dworzaństwo i ojczyznę w Akt. Hist. nr. 183.

(2) Pasinki (synowie lub synów syny) błagorodnije, to i co później bojarskije děti, ibi. 184. pod r. 1176-7-1209-12.

ze sprawą Saksonów i Skandyna-
wów, wystawioną pierwiastkowo szlachty
tak z drugiej strony zbliżając obie
do polskiej, oddzielała je znowu
od niej przez to, że u nas (jak
w poprzednim dziale mówili-
śmy) tylko w urzędach poprta
cało miestnierestwo; że choć
się i nasze szlachectwo na
tym co germańskie wzrosło,
to jest na rzymskim ukształtowało
rycerstwie, jednakże się inaczej
niż to, a więc inaczej też niż
czeskie, albowiem nie po feudalnemu
rozwinęło; że chociaż
na końcu polskie czeskie i wę-
gierskie szlachectwo z mieszczań-
stwem się złykało, to jednak pierw-
sze bliżej się z niem niż dwa
drugie zetknęło, choć wdawnie te, czeskie
mianowicie i węgierskie, miało
z miejscową szlachecko-
ścią zatarłości dawno. Przy-
czyna tego w charakterze
naszej, więcej braterskiej
niż feudalnej leżała szlach-
ty. Ta też
za przywróceniem harmo-
nii między stanami narodu, łatwo się połą-
czyła z miastami przez uchwa-
łę wrządową z r. 1791
pobratała szlachta.

Potem krociuchno (nieco szerzej rzecz wyda-
w siódmym dziale tego rozdziału) kre-

stać zarys prawa szlachcic pałękiej służącego, które wewnętrznie i zewnętrznie … uważane wartość miały wiel…
Na sejmach elekcyjnych i na sejmikach
ludzież w sobie sądowej wewnętrzna
ich wykazywała się wartość, zasadzona będąc na tem, że nikt przez … u szlachty nie chciał kró… la, że … monarcha … nic bez wiedzy sejmików nowego nie stanowił, że szlachcic tylko za wyrokiem sądowym więziony i dóbr przedzierżonie posiadanych pozbawionym być mógł (1). Zewnętrznie uważanego szlachectwa oznak było wiele, które po szczególe rozważając dawały … główne pałękiego od … rzetelnego równego szlachcica wyróżniające cechy.

§ 183. Rycerskie prawo spajające z sobą narodu stany, i jedność z wszystkich społeczność tworzące uczyniło lud i mieszczan społeczności téj nieoddzielną częścią, … zawodowi życia kupieckiego całą duszą oddane będąc, usuwały się od politycznych i obrony kraju schadzek. Najbardziej to nawet baładało, że mieszczanie w czasie bezkrólewia, po śmierci Ludwika, kiedy najważniejsze dla kraju toczyły się na zjazdach sprawy, należeć do nich nie chcieli. To też dały się wnet uczuć z tąd dla nich dotkliwe i takie co i w Germanii, z podobnego powodu nastąpione, skutki. Jeszcze za ostatniego z Piastów (za Kazimierza W.), za dzieci …króla Ludwika i za dwóch pierwszych Jagiellonów panowania

Jakkolwiek wprzód od rządu dobr nabył, … mając z niemi przywiązane do ziemi usługi ... stawać się; ... które ona dawała … cześnikiem. Tym sposobem więc, … jak w artykułach u dyplomu … sieradzkim … … się na węgra… lud i mieszczanie. … samo prawo … w Polsce naszéj … … tego miasta

(1) Ustawy Jagiełły i synów jego cz… wiślickie s. 3, jedlińskie 23., nieszawskie … i t.d. s. 32. u Bandtk. jus … 222. 230. 339.

na zastrzegła, że miasta mają na każdym sejmie pewną liczbę mieszczan dla uszlachcenia przedstawić się mowi (1). Tym sposobem pośród wniwecz przeszła z rzymsko-germańskiego cesarstwa w Polsce od r. 1505 naśladowane publiczne wywyższanie ciała [illegible], które do [illegible] ludzi [illegible] wyłącznie [illegible] u nas zasłużowano (1).

§. 104. [illegible] Czciła się szlachta po [illegible] nazywając [illegible] między sobą [illegible] panami i braćmi, uznając a [illegible] na piśmie wyrażając się uczczenia; co wszakże tylko o publicznie wydawanych pismach rzecz [illegible] szlachta ażeby ją wielmożną narywano [illegible]. Też samo szlachetną, urodzoną. [illegible] się dziwała z tytułami zagranicznymi Baronów, Hrabiów, Margrabiów. Walna była Królowie udzielać ich cudzoziemcom, [illegible] krajowcom na niby [illegible] one nie przydały, gdy konstytucye sejmowe od r. 1638. poczęwszy zastrzegły, ażeby wszyscy obywatele na tytule „szlachcica" poprzestawali, nie dzieląc go na niższy i wyższy (1).

Markotna to była bogatej szlachcie, która bolała nad tem, że się nie może jak zachodnio-europejska a nawet węgierska i czeska, hrabiami tytułować wzajemnie, zwłaszcza gdy tytuł ten miał być stawa-palcki; atoli [illegible]

(1) Bandtk. hist. pr. 336. 334–36.

Bandtk. hist. pr. 539. Hausgemeinschaft 62, hist. pr. III. s. 271. nast.

(1) Korzon [illegible] nobilitacji vol. V. 303. Eichhorn s. 333.

(1) Porown. o Baronach, Hrabiach, Margrabiach, nadawanych przez Królów polskich, artykuł w Bibl. Warsz. r. 1851. III. 412. nast., sądzie r. 1677. [illegible] vol. V. 457. [illegible] VI. 77.

o uczczeniach które w czasie obchodów uroczystych wzajemnie [illegible] oddawano sobie rozumieć należy: przywalnie? hakiem, [illegible] Niemcowi skorem, upominadu się o to (mówi Gornicki w Dworzaninie),

pańskiego stan rycerski, i na przywileju u-
sprawł, co u nas być nie mogło, bo
oba stany musiały mieć równe prawa
równie jak i mieszczaństwo. przypuszczone do tej równo-
ści Dopiero po wykluczeniu miesz-
kształtować się usiłujące korporacyj-
nie rycerstwa bez szlachectwa, prawa
te które poza szlachectwem się należały przy-
właszczyć sobie, zwyczajem Niemców
usiłowała. Nie łudzą się jej do u-
ło. Nie było krokiem prawnego do po-
zyskania dalszych przywilejów punktu wyj-
ścia; zawsze się bowiem rozbijała rzecz
a braterstwo, i chciał pan uzyskać ...-
łowe, prawnie musiał się uznać że szlachcicem
podzielić a chciał szlachcica, musiał je mieć
z panem spólne. Nie porozumiało się w sobie, czyli
jak stanowić się ... nie może do rycerstwa
wyrzec, że teraz nie może do rycerstwa
należeć kto się chce być obrońcą kra-
ju, lecz jedynie ten kto się z ojca
szlachcica urodził, lub kto wśród ludu
urodzony będąc, w poczet szlachty przez
króla, a od r. 1578. przez sejm za wiado-
mością panów rady, albo w wyjątku za
okazane dowody znakomitego męstwa, po-
liczony został. Poddany tylko za wiedzą
i zgodą swego pana, mimo że lat 1601.
1633. 1641. pochodzące uchwały sejmowe za-
sadzić szlachcicem. Na koniec r. 1768. posta-
nowione że tylko jednomyślnością sejmują-
cych stanów może kto zostać szlachcicem;
aż do r. 1791. w którym ustawa rządo-

uszlachcić przez na-
bycie ziemskiej wła-
sności i zeszczęta
tylko szlachta przez
jej posiadłość uszlach-
cała. Poszło dalej że
właściciele ziemscy po-
stanowiąc
osobne i sobie jedynie
właściwe polityczne cia-
ło, stan rycerski.
To, co pan niemieckiego poda-
ny zawiązali, i że
tym tylko stanem a
nie żadnym więcej, bo ani
tytułami, ani herbami
ani orderami, odznaczyli
się od ludu (1). Poczem o tem
w krótkości, a następnie nad przyczy-
ną się utworze-
nia i o nas sta-
nu rycerskiego
roz-
wiodłszy zakoń-
czę rzecz o szlach-
cie poglądem na
jej pokrewieństwo
nowo z mie-
szczanami.

(1) R. 1505. ... I. 1603. ...

~~przyjmowaniu~~ ~~...~~ zny rodopisiec Paprocki upewniał go o tem, że dawny Comes polski też samo co zagraniczny Hrabia znaczył (1). ~~...~~ jednakże sejm, z wielkiem jej zmartwieniem ~~...~~ nie potwierdził. Kiedy więc Władysław IV. ustanowił order najczystszej panny niepokalanego poczęcia sejm r. 1638 odmówił mu potwierdzenia. Taż sama atoli szlachta się oburzała ~~...~~ Dla ordera orła białego który August II. w Tykocinie r. 1705., który Stanisław August dla Stanisława ś. który r. 1765. ustanowił, z przyczyny że oba rycerskie znaczenie miały, że pierwszy w nagrodę ~~...~~ za dochowaną krajowi i królowi wierność, drugi za wyświadczoną monarsze przysługę dawany był ~~...~~; Zupełne zaś uznanie od narodu zyskał order maltański i znak wojenny (virtuti militari), albowiem były oba waleczności rycerskiej nagrodą (2) ~~r. 1795. z tego samego powodu~~

† Gdy więc nie przemogła szlachta zewnętrznemi oznakami wynosić się od ubogiej szlachty bogata usiłowała ordery wprowadzić do Polski, na co ~~...~~

~~r. 1806. Był jednakże znak ...~~ ~~zaszczytu od którego nie tylko nie stroniono ale nawet ubiegano się o niego wielce. Znakiem tym był herb, o którego początku i rozwoju w drugiem tego dzieła odsyłam po resztę się tomie (s. 253-7), ... o nim wiadomości do badań które nad szczątkami polskiej i zachodnio-europejskiej heraldyki Lelewel w rozprawie na czele herbarza Niesieckiego w Lipsku przez Bobrowicza r. 1839-46 umieszczonej zrobił; a ... uczyniłem wzmiankę o herbach między Słowian, i szczątkach ich do polskich od niego pominięty, ... wskażę w kilku-~~

(1) Nawsreccio VII. 246. Lelewel w herb. Nies. 435. J. S. Bandtk. Dzieje I. 320. 332.

(2) Bandtk. Hist. pr. II. 215. 378. Lelewel w herbarzu Nies. I. 459. nast.

ści. W czem naprzód uważać to nale-
ży, że jak polska szlachta narodowość
lub plemienność swą po herbie rozpo-
znając, o ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ dem
~~[illegible]~~
wego rodu co takimże herbem szczy-
cąca się. Druga, trzecia i t.d. rodzi-
na wzięła początek, lub czy tylko do
herbu przybraną była, czyniła wzmiankę
tak porównanie czeska, która do her-
bu swego nie przybierała obcych ro-
dzin, z tożsamości herbu przekony-
wała się o tem, że istotnie jest pa-
~~[illegible]~~
~~[illegible]~~

czy się w herbie tym, iż tak
trzecią, rodziła, lub czy tyl-
ko przybraną do niego ro-
dzina, tak porównanie cze-
ska, która nie przybie-
rała do herbu, z tożsa-
mości jego o swem z
drugą, trzecią i t.d. ro-
dziną pokrewieństwie,
czyniła wnioski. Pawłowe
do uważania jest, że ta
a nie polska szlachta, roz-
"rodzoną" się "braćmi"(1) składa-
nie nazywać ~~ne~~ prawie
była.

(1) ~~K.~~ 677. vol. ~~V. 417.~~

176.

§. 185. W drugim tego dzieła tomie (§. 80. 253. i nast.) wywiódłszy na jaw początek herbów i wykazawszy jak one od rodów i gniazd początek wziąwszy, wiążą się ... rozrosły, wspomniałem i o tem, że odwiecznie ... przez i tak później adoptowanie wyraźniły się staroniemieckie od niemieckich, i później w poprzedzającym zaś czyli w trzecim tomie (§. 51. i nast.) szlacheckie ... różnych herbów (1). ... mówiłem o imieniu, które będąc aż do XV wieku szlacheckiem i ludowem, przestało być dla obu stanów wspólnem. Ponieważ więc imię wyłącznie dla szlachty służyć teraz miało, gdyż ona tylko dóbr nabywać mogła, więc mianem podwójnem nazywać się był winien ten, kto chciał charakter swój szlachecki wyrazić dokładnie, czyli, mówiąc krótko, uzbrojony, tylko przez końcówkę -ski.

... zostało. Pierwsze końcówką -ski oznaczało, że sam a sam rodzinny szlachecki imieniem tem (Stupski rodem ze Stupia). Drugie przedimkiem na, przed imieniem władzionem oznaczone, wyrażało, że ... lecz i przez posiadany był winien nad oznaczyć swe przed niem szlacheckie imię (2) ... Chciałli jeszcze dokładniej imieniem swem dać poznać że szlachecki ..., musiał herbu docieczem ... jest przezwisko, a wtedy za szlachcica uchodził ... W tem wszystkiem mieszanina ludowego ... szlachectwem ... gmatwanina się zdołniejszości z niemieckiej ...

(1) Rzecz o herbach inaczej odemnie wykazał Szajnocha w Bibl. Warsz. r. 1857. II. 330.

(2) Stupski wyrażał imię męża w Stupiu urodzonego, który mógł mieć ludowe pochodzenie, ale Stupski na Stupiu wyrażał imię posiadającego ...

(3) Stupski na Stupiu Toporczyk (herbu Topor).

(1) Eichorn §. 223. w przyp.

rycerskość naszej świecj jak opowiemy ukazała

zaś częstszych wojen Niemców z słowiańskiemi ludami, ludzież z przeważającemi liczną konnicą z Madziarami, zmuszeni Cesarze

najwięcej polegać na jeździe rzymsko-germańskiej (1), otwarli pole dworzanom szlacheckim do rycerstwa, skąd powstała w Germanij nowa a nie na urodzeniu jak dawna lecz

zacności swoj opierająca szlachta. Szlachcicem być w stanie uchronić się własnym kosztem, chyr galow ten \# i jako jeździec wystąpić do boju.

na herbach, imionach i szyszakach

nowy uszlachcania przez dyplom nadawczy duża nowej szlachty, gdy następnie niewolą, była do stawienia temu samy dlaż przyczyną dla Słowian rycerskości zwa na podobieństwo Niemców, skrazować zmuszonym, że i oni nowe swa szlachcie w równaniu ciąż z dawną przeszkody. W Czechach

zostawał rycerzem i odtąd używał szlachcie. Wtedy nawet i Słowianie wojów swych roty, uświęcił przyjęła do herbu, i mawiane ich nie cechujów na aż ku ludowego obawienia przyjmuje do herbu, herbem go obdarzać zaczęli sami. Madziary. Serby i t.p. (Czechy. Polska (Kaprzy mówi) Opowierzenia w Czechach ca do nadania, w Polsce

Do szlachty. Zadawano pojąć że i słowiańskie ludy obroną kraju zorganizować zmuszone, uświadczy przystęp do szlachectwa, i że ta niemiecka szlachta, gdy nie broniła się od przepolitowania swego stanu przez rycerstwo, musiała też słowiańska pomyśleć w tym względzie o sobie. Różnych do tego sposobów używała. I tak w Czechach.

7 Wtedy to… i Słowianom należało jakby a tem pomnożyć liczbę swych wojów, przyjmowano ci co wydobyły dawno, gdyby po dawnemu chciano na udziałach

w słowiańskiem szlachectwie zamęt i zwad aż do nadania nowej szlachty.

§. 186. Od czasu częstszych wojen Niemców z słowiańskiemi ludami, ludzież z przeważającemi końmi Madziarami, zmuszeni cesarze germańscy polegać najwięcej na jeździe (1), otwarli swobodnemu ludowi sobie [illegible] Do rycerstwa i szlachty powstała w Niemczech nowa, nie na urodzeniu jak dawna lecz na herbach, imionach i szyldach znamienitości swej opierająca szlachta. Ktokolwiek był w stanie uzbroić się własnym kosztem, i jako jeździec wystąpić do boju, ten zostawał rycerzem i odtąd równał się szlachcie. Co widząc Słowianie i słowiańszczący się Madziarowie, przejęli i oni używać swych wojów, częścią dawnym, częścią nowym obyczajem. Madziarowie nadawali po dawnemu dobrami, których się zajmować [illegible] wojewodów, [illegible] a następnie obdarzali ich herbem, co się po raz pierwszy r. 1197 na Węgrzech wydarzywszy (2) zwada aż do samego panowania Zygmunta, ten zaraz uherbowania i tych, co sobie własność kupili ziemską. Za sprawą snadź Madziarów a następnie Włochów wnet się herby u Serbów, Bośniaków i Dalmatów, częścią do polskich podobne częścią nie podobne (3), upowszechniły. W Czechach i w Polsce zwykle przez nadanie herbem, od czasu zaś zaprzeczenia miastom prawa nabywania dóbr ziemskich, przez udzielanie pozwolenia na kupno dóbr tychże, uszlachcano. Uszczuplone zład praw uszlachcania miało posłać równą. Postanowiona r. 1609 na Węgrzech, że tylko krajowców herbem a oraz dobrami, cudzoziemców zaś samym tylko herbem obdarzać wolno. Upośledzonego ogłaszano szlachcicem tam gdzie dane mu były dobra. Zależny od cudzej woli rycerstwa mógł tylko za dozwoleniem swojego pana dostąpić szlachectwa (4). W Czechach i na Morawie: Jak było i w Czechach ludzież na Morawie: uherbowieni w rzędzie

(1) Eichorn §. 223. w przyp.

(2) R. 1197. u Fej. II. str. 307.

(3) Podróże Aleks. Ks. Sapiehy w Wrocławiu wydane, porów. str. 197. i Hilferdynga Bośnia 363.

(4) Cynosura p. Iw. armalesy na lata 1640–55. wskazuje.

panoszów (następny rozdział patrz o nich), bynajmniej zaś włodyków, a tem mniej rycerzów szlachtą; dawniej zaś nazywano ich "zbawernymi", a dopiero ich dzieci "urodzonemi włodykami" mianowano; każdego zaś w trzecim pokoleniu równano ich ze szlachtą (1). Podobnie było w Polsce. (jak mówi Kromer) herbem uszlachcony (lub listem (przez dyplom)) mógł dopiero w trzecim pokoleniu ziemiańskie kupować dobra, a gdy je kupił, rycerskiem się rzemiosłem trudnić nie mógł, inaczej byłem za szlachectwo nie przyznania (2). Tylko ten, co się naukom oddawał, mógł i rycerstwem nie zajmując się, uchodzić za szlachcica. Oba Zygmunta w r. 1535. i 1554. nazwały ten Professorom uniwersytetu krakowskiego nadali (3). Od czasu panowania Stefana Batorego nie gdzie indziej jak na sejmie, i to, od r. 1768, jednomyślnością, ludzi na polu bitwy uszlachcano. (4) Mógł hetman z ramienia swego szlachcicem uczynić [illegible] odznaczył się męstwem. Kto a szlachectwo zagabnięty został wykazać się z zarzutu był winien. Ci którzy się szlachtą paradzili szlachectwo swe także co na Morawach świadkami, a mianowicie [illegible], od roku zaś 1633. pismem (5), udowodniali i ci którzy

(1) Wstęp do Pr. Mor. i same pr. 17., Wolf z Wrsz. V.

(2) R. 1550. Vol. II. 596.

(3) Porown. J. W. Bandtk. Pr. pryw. 66. notę

(4) R. 1578. Vol. II. 971., r. 1768. Vol. VII. 602.

(5) Księga Towarz. 125. Bandtk. Pr. pryw. 85. notę.

wywód szlach. w Mar. Kor. Tomasz. 125.

178 a, 206

~~w tem się od niemieckiego, tudzież czeskiego ... wszystkich co się do niego ... czyli przykład ... szlachectwo swe poradzili ... w drugim tego dzieła (§. 245) ...~~

ga na sejmie uzyskali uchwałami sejmowemi na sejmiku [illegible]. Przyjęcie do ... wywodzili się [illegible] herbu, nic po owej r. 1578. uchwale sejmowej nie znaczyło. Po wywodzie prawadzono przez w Trybunale przeciwko temu co szlachectwa zaprzeczył, [illegible]

(tałwej) militaris [illegible]. Odtąd więc tylko utracić szlachectwa ... przez sejm na jego utratę skazany (bannitus), szlachcicem być przestawał według, a wszakże odwiecznie przyjętego zwyczaju; i ten do czci przywrócony na sejmie (renovatio nobilitatis) ... zyskiwał szlachectwa. Pełno jest o tem w Volumina legum przykładów.

~~§. 183. Z tego co się ... widać, że ... więcej nad ...~~

+ prawa a nieprzeprowadzenie ... cześć. Skarze się

F tu znaczyło że nie mógł na powodzie ... wykonać ... oskarżony wywód zupełnie z zarzutu wtedy

§. 183. Prawa krajowe przedstawili nie sam utworzył, ale je od sąsiadów, a nia-

(1) Dowody u Bandtkiego pryw. 85. ustępu.

(2) N. 1601. 1633. Vol. II 1502. III. 805.

L lub ... poddanym będąc został uszlachcony bez wiedzy o tem swego pana (uszlachcony przez Hetmana)

gdzie wszakże prawo upaść mogło, że sprawca, jeżeli mu udowodniono, iż będąc szlachcicem nie żył po szlachecku (vita militaris, wiech a tem będzie), L wtedy prawa szlacheckie o postawę na korzyść tego co skarżył utracał, F ... skarżący, jeżeli ... szlachcicem nie był, życie utracał za karę (2). Ustawa rządowa z r. 1791. jak z jednej strony ... do nabycia szlachectwa utwierdziła drogę, i w myśl uchwały sejmowej z r. 1775, (kara ... i zarazem ... w miejsce od szlacheckiej urodzenia) wchodząca nie ... więcej powiększyła ... z drugiej zapobiegła

nowanie od Skandynawów i Niemców prze-
jęd zbawiańki szlachnie. Były one u
~~[illegible] [illegible] [illegible]~~ obu tych naro-
dów uciążliwsze dla ludu od praw naszych.
~~słowiańskich~~. W Danii, w XIV. już wie-
ku, sam tylko rycerz sprawował roz-
dawane od króla urzędy, miejsca jeżeli
w nim dom posiadał nie mniej [illegible],
i w ogóle

178. b.
207

(3) Dahlmann Gesch. III. 65–69.

jak szlachta, odmiennych, z ludem porównana,

się wyraźnie przedawiły, jak znowu w
powrowaniu z niemieckiem rycerstwem nie bardzo się wywyższyły.

co znowu przejednywało szlachtę z ludem, gdy zaś te porównywając ją z dumnym i wybrednym rycerstwem Europy zachodniej porównywano, a tem, że naszą echem jest tylko samego.

składanych dla kraju
wszelkich danin był wolny.

W wieku XV. jemu tylko wolno było dóbr nabywać ziemskich, a w XVI. nikt prócz szlachcica nie mógł być posiadaczem szlacheckiego dworu (3). Niemiecki rycerz ani nie mógł [tego zawrzeć małżeństwa z nie-mieszczką [nie mogły się nawet ... Tylko [... posiadać ... średnich kapitalne dygnitarstwa, najwyższy stopnie mogły dawać akademickie nawet ... Kapelanem lub Wikarem być przy zakładzie ...

] nie płacił żadnego z posiadłości swej podatku. Nie

[się miejskiem trudnić zarobkowaniem, lecz wyłącznie po rycersku (vita militaris) żyć musiał. Jeżeli chciał, ażeby spłodzone w małżeństwie dzieci miały prawo szlacheckie, nie mógł

[z ... matki szlachcianki zrodzone podaństwa

kapitule [zostać. Tylko szlachcie] [illegible] mieć prawa z powszechnej korzystać wdzięczności (1). [illegible]

[illegible]

z postępem czasu polska bardzo naddonila się ku ludowi się [illegible]

[illegible]

czego dotąd nie widziano [illegible]. Ustawa rządowa z r. 1791. uznawszy przy- majętną szlachtę być także prawną, a majątek jej wolnym od wszelkich ciężarów (jura regalia), prawodawczą jedynie, na obronie wolności najpierwszych i z tą szlachtą mieszczan na nowo po- [illegible] brodawszy, [illegible] ustanowiła [illegible] dajmy [illegible] ludności polskiej rokując prawości lepsze przyrodzenie nad to, które jej w przedstawicielstwie [illegible] na kierunku [illegible] wyłonionych szlachta. Lecz [illegible] szlachtę nie bez szczególnych powodów; [illegible] narażeniu przez to [illegible] w [illegible] zupełnej wolności. [illegible]

szlachcy [illegible] bliżej [illegible] i w jej rzeczy gdyby [illegible] chcieli przeprowadzić mieszczan.

pochlebiając się gaśnie też jak w ogóle zdaniem [illegible] polskiej szlachty, [illegible] i nie zadziwiła [illegible] tych zdania, którym jest jak Lelewel zbyt [illegible], lub jak Stawarzyński i Jan Wincenty Bandtkie zbyt [illegible] (1): widzę owszem, że

i raz utrwalone tradycji [illegible] nasze [illegible] wało, na [illegible] że wyżej niż u nas było cenione, na to i [illegible]

wet nawi- [illegible] które [illegible] ustawy rządowej z r. 1791. wrzuciła. Rozpatrzmy się w niem.

Flece u wszystkich [illegible] prawa, i jak się zawsze przy [illegible] zbliżyła, [illegible] się przez to zbliżyła, opowiedziany.

[illegible] w dym [illegible] siebie, w jakim [illegible] prawodawstwa [illegible] a postawiła przez [illegible]

[illegible] na [illegible] jak dotąd [illegible] uwa- [illegible] i [illegible] ceny [illegible] ważny [illegible] szlachty [illegible]

[illegible] nie ubliżając szlachcie i [illegible] jej na [illegible] zamieniła. Rozpatrzmy się [illegible] bliżej.

(1) Eichorn S. 333. 474. 341. 9. 338 451. 306.

(2) Lelewel i Bandtkie we wszystkich swych pismach; Stawarzyński w Obrazie [illegible] panowania Zygmunta III. w [illegible] prawa i [illegible] wolnej [illegible] króla i t. d.

Rozdz. IV. Pośrednicy czyli między szlachtą a ludem najniższej w Polsce przestaniemi (ziemianie).

§. 187. Powołując się na to, com w pierwszym mego dzieła tomie o Swewach w ogóle, a w szczególe o Semnonach, najdawniejszym swewskiej rzeszy ludzie powiedziałem, twierdząc że w ich nazwie ukrywa się ziemian ziemiana (1); idąc też dalej w rozwoju poglądu jaki w ciągu swej pracy na uprzywilejowaną klasę słowiańskiego narodu dawałem, kończę rzeczony pogląd raz uwagą: że po wielu kolejach jakie w różnych czasach i u różnych ludów słowiańskich ta klasa narodu przeszła, wróciła ona w Polsce do pierwotnej i sobie właściwej nazwy, ziemianami w ustawie rządowej z roku 1791 nazwana będąc. Okoliczność ta zatarła różnicę przez dawne prawo między szlachtą a ludem postanowioną. Nie nazwało nowe prawo [illegible] o to jakie ma [illegible] urodzenie, ale czy posiada bądź ziemską bądź miejską, teraz zrównaną własność, i czy jest przez nią zdolny do zasiadania na sejmie uprawniony. Był to nabytek długiego przez doświad-

To mało nie

(1) Zemnonowie wsunięciem z) ziemnonie, czyli ziemianie, dziś ziemianie.

czenie wypróbowanego czasu, który za sobą rzecz nader ważną pociągnął [przyciągnął] zmianę, że się klassy szlachty zatarły, i że nazwa ziemianina najzaszczytniejszem się mianem obywatelstwa stając, wyższości w niem (pa danowania) przy samych tylko urzędach zostawiła. Miało to i mogło mieć miejsce w samej tylko Polsce, ze wszędzie zjednoczonem z nią państwie litewskiem: inne kraje słowiańskie ziemianina używając słowa, nazwy nie mogły do tego co ona dojść, wyobraźniwszy się w poprzednikach działu tego rozdziałach (przyczyny przez wpływ zewnętrznych przyczyn, z tych wpływów,) rozważony zostały jak się w Czechach, w Polsce, na Węgrzech i w Serbii kształciła szlachta, u nas nie mogła wyżej nad (...)

złewać się w jedno z massami ludu. Habsburgowie stawili opór, zlanie się temu w Czechach i na Węgrzech samej przez ciągłe przeszkadzawszy rozwijaniu życia politycznego narodu serbskiego, że się mimowolnie dostawili że się mimowolnie da... sprawili że się mimowolnie dozwolili, za czasu ochrona całowna ich, za czasu ustawa ... szlachta z resztą kraju mieszkańcami. W Rossyi, jak niżej (§. 199) powiemy ziemianin/ ziemskim członkiem do zwanych w poczet się liczył ludu liczył. Z tej przyczyny mówić co o nim nie potrzeba.

§. 188. Skoro po raz pierwszy rozszerzenia się sewerskiej wiary i rozwoju politycznego stanu pierwotnych Słowian wziął wojak w przód i zaczęła ... Germanii górę nad rolnikiem, wtedy [jurisdiction?] zmiana

180 a. 209

znani czytelnikowi z poprzednich zdarzeń ludzie (Lidi) potrafili ⌈u samych był-o francuskich Bretonów bardzo dłu-go, bo aż do Ludwika XII. (um. r. 1515), ~~utrzymać się~~ przy nabytem od posiadłości ziemskiej znacze-niu i albowiem ~~w~~ ziemię swoją dla siebie a nie dla panującego ~~…~~ nad podbitemi Słowianami ~~…~~ (Szwaba i Sabezana, upraszali, i szlachtą a nie jak i ~~…~~ ~~…~~ ~~…~~ małymi ludźmi (1) i chałupnikami (2) ~~…~~ ~~…~~ urnowani i narywani byli. ~~…~~ (ziemianinem niż w zna-czenia do polskiego zbliżonem był ~~…~~ Bretanow drobny szlachcic, u Szwabów zaś i u Sabezanów był kim ~~…~~ sam tylko Niemiec (3) ~~…~~ ~~…~~ od czasu zaś naczania rycerskiego jak wyżej (§. 186) prze-u nich każdy byt nim (uherbowany wojowników liczny szczególnie był nim oblicznymi dla ~~…~~ Obliczności da jak roz-~~ny~~ ~~…~~ w Niemczech) jak roz-drobnienia szlachty (nie do poprzeda-ta ~~…~~, dał znowu na przeszkodzie ~~…~~ zwiwnania się ~~…~~ ~~…~~ stanów stanęła także. ~~…~~ ~~…~~ ~~…~~ ~~…~~ Toż sama zaszło ~~…~~ w Czechach. Kiedy Władysław, jak się wyżej (w §. 180) powiedziało, ku tem bardziej ziemian ~~…~~ i po rycerzach, według rozmaitu Andreja z Duby (4), najdzielniejszych obrony narodowej obrońców, ~~…~~ ~~był~~ ~~…~~ ~~…~~ mocna. Zam było upośledzić, zubożenia ~~…~~ ~~…~~ ~~…~~ gdy ~~im~~ im/ nie tylko dom panujących Habsburgów ale i krajowa

⌈według uwagi wyżej (§. 8) zwo-bitniej używ-mai się

(1) Minoflidi (patrz le-go Dzieła I. §. 538)

(2) Bauer-Wende Gaupp R.Alx. 316. Wör-terbuch p. w. Bau-er.

(3) Smołjera Prazn. II. 216.

(4) W przypisaniu ~~…~~ ~~…~~ swego Wacła-wowi IV., w tomie I. (§. 241) wspo-mnianego od nas dzieła.

nie sprzyjała szlachta. Wywarła
ona ku nim swą niechęć ogólni-
nie pa

(ziemianina przemożnego) Kazimierz Wielki,

skiego policzanego (1), do rycerstwa [illegible], dozwolił się mu [illegible] dosługiwać rzeczywistego szlachectwa. Toż samo Władysław Jagiełło r. 1420. Z tem zastrzeżeniem wyrzekł, że jeżeli ziemianin wyzuty z woli sudać się będzie po kraju, lub miejski sobie zawód obierze, więc, jako nie mający nic do czynienia z ziemstwem i wojskowością, nie

w poczet szlachty lecz czynszowego będzie policzony ludu (2). Kogo więc [illegible]

(predialia bona) libera et de jure militari [illegible] szlachta dziedzictwo albo posiadać tylko dozwala (3), od czasu uznania wszelkich posiadłości szlacheckich za dziedziczne (r. 1579)

w bynajmniej a rozległość ziemi, więc też i sama szlachta, która, według świadectwa Kromera, na obrabiała roli, licząca się w poczet ziemian

z lokiem chodził chodząc za obliczeniem i wolą szedł stąd do [illegible] ney na żebranie stanów, sam polski ziemian chodził pospolitym wojskiem, zbierając się do walki podczas wojny, jako polski szlachcic, był jednakże sam

o sprawy pod [illegible] na wybór króla:

(1) Wyrażenia łacińskie: terrigenam divitem vel pauperem, nobilem vel simplicem (Zwód 5), pauperes milites seu villani (Zamoś 17), oddał Adamowicz po polsku: ziemianin bogaty albo ubogi, szlachcic albo prosty, ubodzy szlachcicy albo kmiecie, i wyraźnie ich w poczet ludu miejskiego (villani Zw. 19, włośni) lud policzył. Tenże

(2) R. 1420. w Bandt. Jus pol. 214.

Wyraz Adamowicz chendulus (w cz. ros. wydania Adamowicza wydarzył ziemianin albo kmieć) [illegible] chodził (w Pam. Lelew. 70).

(3) Du-Cange s. w. Allodium, szczeg. nadop. s. 17

… do przywilejów szlacheckich, który … rodowodem, a jeżeli w Herbarzu się nie znalazł … świadkami jak przed wiekiem, do … wodził.

Sąd ziemski nie miał sądzić … a co, gdyż w … ziemskiej nie posiadał i z niej … gdyby nie przyjmowało prawo. czynił, ziemianinem nie był … Takim był ów Skartabel z tamtego (ł. 88) czytelnikowi znany, który …

… wtedy znowu zwrócono na siebie zwracać uwagę, kiedy przystęp do szlachty utrudnił … widywano go w Polsce … po wielkim … sprawowania … i widziano w tem że … wojny … nie … czyli … który najemnika znaczył … kiedy … ze był … ryczerzem, co … zaciężnego …

… rozumiano … w Wiślicy … nie jakie do … nie chciano, więc wtedy … obywatelstwa prawo … wiec kiedy … pracz. ziemian przyjmować go nie chciano, … nie chciano … Skartabelów …

… ziemianinem nie był liczył na … uwagę … zwracający … nie chciano, … wtedy …

… Skartabelem nadwa … nadzielono ich wtedy. Jedynych wprost za szlachtę uznano, … Skartabelami … jak się wyrażano czyli … ich scartabelatu, co dawało … obywatelstwa, a nie dopiero … (według nich … jak była … (patrz wyżej ł. 186) … ich wnukom, i prawnukom … wedle … wnukom i prawnukom … gich warunkowy, że się tak wyrażę, …

… 1553. … lecz … wyraz po … tak … w prawie … Du Cange … Łukasz Górnicki (por. moje Pismo. I. 473) … Dorywczo a nim ponadziarł. Du-Cange … scartabellus, we Włoszech bytu i w Polsce … Skartabelów … …

(1) Tak go pojmował … Łukasz … Górnicki (Pisma … I. 473). Wyraz nowy … Du Cange … scartabellus …

(1) Różne wyrazy scartabellus u Bandtk. w prawie przyw. 61. i u Ojczulskiego p. w. …

tysów (1) i od Gracyalistow (2) wzg- dzie. [... które od nabycia dóbr ziemskich odstręczając, zniżało je przez to w cenie, i powściąganie się ludności krajowej stało przeszkodzie, wyrzekła w prawie o sejmikach uchwalonem, ktokolwiek dóbr dziedzicznem prawem nakupetnej własności nabędzie, uszlachci się przez to. Uszanowanie to jak Skarbelat ... „okolną” (wsie okolicami nazywane zamieszkującą) czyli

(1) Ortyle w VI stu 74. 75 tego dzieła. R. 1530. w Rzepe II. 646

(2) R. 1764. 1768. 1775. Vol VII Di. 808 VIII 265.

[Kiedy następnie w XV–XVIII wieku na granym końcu szlacheckiego rzędu postawiony miał wyżebrany Skarbel wzbroniony przystęp do urzędu, a ...

Sołtysowi urywowi nie dał przechodzącą go na swej roli księdza i szlachcic, i kiedy prawo z r. 1496. nie dopuszczając znowu zniżyło go do kupna dóbr nie pozwoliło mu uszlachcać się przez to, i więc ustawa rządowa z r. 1791. uchylając to prawo, Sołtysa i Skarbela znowu ze szlachtą ...

... rzeczpospolitą ... szlachtą nową ... mianami nazywanymi ... zdawna ... ludzkiej

czątkową (

§ 191. Kiedy w ten sposób w Polsce, na Węgrzech a nawet w Rossyi z ludem równaną szlachtę nie pozostało w tym względzie wsteczności za ludów zakarpackich. Chociaż jak wyżej (§ 87.) powiedzieliśmy i u Serbów zwano znakomitszych mężów ziemianami, zwykle się atoli ich szlachta podawnemu na właścicieli i właścicielków (2), a bośniacka i dubrownicka (raguzańska) tylko na właścicielów, spoleczanska zaś i na ziemian (3) dzieliła. W Bośnij wielmożnymi też w Dubrowniku zaś Sędziami i Wiecznikami czyli sejm (weke. wieca) reprezentującemi obywatelami mianowano ich (4). W

(1) R. 1450 terrigenae agros colentes et kmetones non habentes, z 1552 duo, tres vel quatuor nobiles pauperes unum laneum colunt, w Bandt jus. pol. 305 vol. II boi. porównaj: o serwitoryach (Equites aurati) Skrzeczyńskiego II. 52. 85. chociaż ulegaj jednakże według zaszczytu ... gorzej, nawet nad Litewskiego ... ... ciemny uwagi ... Protoka w pagórze ... Dwareckiego (mającego tak zwanych serwitoryów) i bogatego mieszczanina chodzącego do szlachty (1). Ażeby mieszczanie z nim zrównoważyć ustawy sejmowej było na to potrzeba.

(?) Nawet który mieszczanin zwyczajem na miejskiego rycerza (Eques auratus) przed czas koronacyi pasowany był, został wywyższony lub ... wat, uwagi

(2) R. 1357 wlastelom i wlastelicikom i inim prociim 1.1397 wlasteli i wlasteliciyli. Mon. ibi. 230.

(3) R. 1432 zemlanik tamże 379

(4) R. 1399. 1427 tamże 236. 344.

więc w drugiej połowie XVIII wieku zaczęto reorganizować szlachtę, i do pierwotnego źródła czyli do ziemstwa znowu ją skierować usiłowano, wtedy myślano nad tem czy z Skartabelami zrobić (których gdy dawnym zwyczajem w Polsce obywatelstwo także wydarzyli, z prawa politycznego wyrzucić nie chciano), albo nadal ich zatrzymano ich nadal, i w środku między dawną a nową pasożyna szlachtą. Skartabel więc znaczył odtąd nowo uszlachconego męża, który jak wiadomo, dopiero w trzeciem pokoleniu rzeczywistego szlachcica prawa nabywał, jeżeli nabilitujący go nie ustrzegał ze skarg, jeżeli przeszło (pacta scartabellatus), czyli nie oświadczono, że choć nowym szlachcicem jest, nie ma jednakże w trzeciem dopiero pokoleniu lecz zaraz wnijść w posiadanie praw szlacheckich (1).

(1) Vl. 1764. 1768. 1775. Vol. VII. 378. 801. VIII. 295.

§. 190. W dawnych

w tomie pierwszym (§. 133.) usiłowano od cudzoziemskiego prawa odwodzić a przywodzić ich pod patelnię. Tak samo zachodziło co do ... by nie ... sz...

[Z Sobiepanów, którzy się od służby wojskowej oderwali (2), ludzież do tak zwanych Gracyalistów, którzy z łaski (gratia) sejmu wolności używania dóbr ziemskich ... bez nabycia przez to praw szlachectwa używali (3).]

(Choć przez to ... rzeczywistych ziemian ustawa sejmowa z r. 1791. ...

] Tacy i wszelki inny praw szlachectwa nabywający, szedł przez skartabelastwo ...

Ponieważ była w zamiarze nowa ustawa wojskowa, i ponieważ gdy w r. 1791. przyszedł do głosu obejmowało między innemi i ten przepis: „że każdy żołnierz do ... rzeczypospolitej nowo z którejkolwiek strony przybędzie, jak tylko nogą stanie na ziemi polskiej uważany być ma za swobodnego żupnie", i ponieważ spodziewany był dla tego napływ cudzoziemców do kraju, więc uważając ... przynosić (w pomnożyć) uważając

Skartabelów więc służba w wojsku cudzoziemskiego, jak nazywano, cudzoziemcu (w swawolnym do dzieła ... objąć ... wojsko nie

(2) Vol. VI. ... tego dz.) „służyły na wojnę" lecz się od niej okupywać mogły, r. 1538. u Prz. II. 646.

(3) Vl. 1764. 1768. 1775. Vol. VII. 61. 808. VIII. 265.

czasach kiedy jeszcze nie miało dalszego w porzeczy szlachectwo znaczenia, namawiano cudzoziemców w Polsce osiadających, by porzucili swe wyłączne prawo, krajowe przyjmowali, lub zdzieracz ich w kancelarii, jak w domu czyniono z pierwszym (§. 133.) ... Poruszy dawano do woli żyć pod swojem lub krajowem prawem, ... nie zapisywać się w poczet ziemian, tem samem zwalniano ich od służby wojskowej. Na koniec utwierdzono przystęp do szlachectwa przez to, że nowo nobilitowanym dóbr kupować nie dozwalano. Kiedy to skasowano, odebrał ważną rolę odgrywającej, stawiał tych co go przez tym nie mieli albo w Sołtysów (2), albo w Gracyalistów (3) rzędzie.

... nie ma rozumieć wolność kupowania dóbr ziemskich. I w tym więc przypadku znajdujący się cudzoziemiec ziemianinem się nie stawał. W rzeczy pierwszych zdawali Sołtysi, których ... praw ... albo od pospolitego ... W rzeczy drugiem zdawali Gracyaliści którzy uzyskując wolność kupowania dóbr z tem zastrzeżeniem że szlachectwa ...

... wa uczynione z r. 1791. spostrzegłszy niedorzeczność prawa, które od nabycia dóbr ziemskich odstręczając, zniżało je przez to w cenie, i powiększaniu się ludności krajowej stało na przeszkodzie, wyrzekło w prawie o sejmikach uchwalonem, że szlacheckich dóbr dziedzicznym prawem na zupełną własność nabywcy ... nikomu prawo krajowe nie czyni jakowych według ... szlachty uważani ... Powiększyło się ... rzeczy ... urodzonemi i Dziedzicami, czyli osiadłymi z r. 1791. zdawani mówiono, szlachtą rządowej ... ziemianami ...

posiadaczami czasach szlacheckich ... którzy ... I co do „okolnicy" (ob. „okoliczni" nazywane) zamieszkujący, nazywając się szlachtą (4), do ziemskich ... zaliczających się ziemian.

§. 191. Więcej (§. 87.) ... znakomitych ... zwana ... u ... uznani ... po dawnemu.

§. 191. Kiedy w ten sposób szlachty i szlachectwa z ludowemi ... zorganizowano prawa, tym czasem za ... w dawnym stanie, co następny ... zamożnego ... ziemianin ... kaźe ... (§. 87) ... znakomitych ... i u ... ziemianami, ... zdali ich szlachtą po dawnemu.

... jak ... skarbowi ... Posesy, ... obrana ... majątkowego dziedzictwa nie ... przez siebie „szlachtą" ziemianin ... w Polsce

---

R. 1764. 1768. 1775. Vol. VII. 378. 8... VIII. 295.

(2) Ordyle w VI. str. 74. 75. ... R. 1530. ... II. 646.

(3) R. 1764. 1764. 1775. Vol. VII. 61. 808. VIII. 265.

(4) R. 1450. ... agros colentes et ... non habentes ... R. 1552. ... vel quatuor nobiles pauperes ... unum laneum colunt ... Vol. II. 601. ... 1456. ... 127. 149.

na własciciéli i włascicielkow (1), a bosniacka i dubrownicka (raguzańska) tylko na właścicielów. Dzielili się w Bośnij wielmożnymi (spółeczeństwa zaś i na ziemian (2) w Dubrowniku zaś Szlachtą i wielmożami czyli (adwokatami) sejm (weke, asica) reprezentujący, z tych każdy co ich (3). mianowano

wykonywali sądy (dzierżawy) opatrzeni od rządu w własności z (własności kupny czyli opatrzony ich miał wyższe znaczenie od posiadających (procii) dziedzictwa. posiadali...

W Policy przeciwnie pierwsze miejsce zajmowali właściciele, którzy, jak z dziejów wiadomo, od Dwudziestu z Węgier przesiedlonych do radów, pochodzac, różnili się od dziedziców z bosniackich rozwodzonych (4), rozwodzonych. Dziedzice czyli... drugie miejsce w reprezentacyi krajowej, trzecie kmiecie czynszownicy, a czwarte Wołachowie, wiadomicy (5), zajmowali. równie posiedzeniem się, jak między w Serbij...

We własnym kuleszowie wejściem wchodził w poczet szlachty, [illegible] i tak zwanym sługą (panstwa) i tak ... oraz, servicus regis) stawał się kulewskim, ktokolwiek bądź wprost od monarchy, bądź od magnata dzierżawę opatrzonego ziemią. Tenże posiadał uszlachcił się, z tejże dzierżawy czasteczką wolności osadzania na niej ludzi wszystkich od króla (6). Mógł i osadzony przez owego stanu człowiek służyć

(1) R. 1357. właścicielom i właścicielkom i ... graczom, r. 1397. i ziemi właściciel i właścicielki, Mon. 161. 230. ziemianie samże 379.
(2) R. 1432.
(3) R. 1399. 1427. samże 236. 344.
(4) Porown. §. 15. stat. polit. w Arkiv V. 246. i Szafarzyk w Czas. r. 1854. 2. str. 276.
(5) Porown. §. 66. stat. Dusana, Szafarz. samże 279.
(6) R. 1323. contulimus Jobagioni domus Nozewa ejusque heredibus quandam domum cum molendinis villis et possessionibus. Insuper donavimus Jobagionem cum possessionibus. Fejer VIII. 2. par. 495.

w wojsku wczem, jeżeli się dobrze spisał, mógł nawet rycerzem zostać (1). Wtedy to nazywając się szlacheckim pachołkiem (2) nazywał się sługą, królewskim. Uzyskiwał przez to wol-

Teraz jak pan jego

noży przenosić się gdzie chciał, czyli mógł w ów czas na dobrach duchownych i świeckich panów, tak dzierżawnych ludzież na dobrach niezbiorczych osiadać, i dalej służyć królowi (3). Ktoś na włodyczych predyalistów osiadł dobrach, czyli predyalistów osiadł dobrach,

za szlachcica przez rząd uznawany nie bywał: wyjąwszy jeżeli to, szlachcicem będąc, uczynił. Chociaż bowiem wtedy miewał, niby polski na podobieństwo osiadający szlachcic, zawsze prawie szlachectwo, wszelako odzyskiwał, jak słowo tylko uznawany

w początku stulecia w środk. wyż-królewskich (4) .... się ci radowali jakoby stanowili szlachtę i od uszlachconej przez dyplom (5) różnili się więcej (Armalista); Początek tej szlachty za wiek XIV. dalej nie sięga (6). Pachołki bowiem opadali (6).

z resztą można było na Węgrzech być niby - szlachcicem, pachołkiem do niby zyjącego za Kazimierza W. w Polsce

Szlachcianka bowiem węgierska idąca z wieśniakiem lub za człowieka ludowego, przez krewnych za człowieka swego, nie uszlachcała, chociaż męża przez to nie uszlachcała.

Godnem uwagi jest, że mąż tej szlachcianki w sprawach heredytarnych sam i jego dzieci sądzonymi być jako człowiek ludowy. Tak też

cała i praw ażeli ...

według wielkiego prawodawstwa w sądach polskich za wielkie przestępstwa odpowiadał pod prawem magdeburskiem

(1) R. 1333. e sede jobagyonum in coetum nobilium cum servis ob heroicam fidem in pugna translatus - Samże VIII. 3. str. 679

(2) R. 1329. in numerum et coetum nobilium jobagyonum ecclesiae acceptus, Samże str. 359. Porówn. też r. 1339. Samże VIII. 4. str. 403.

(3) R. 1347. Samże X. 3. str. 192.

(4) Porown. §. 89. II. Jego dzieła i w dodatkach do tego do toma artykuł Codex diplomaticus

(5) Litterae armales nie ma jego wyrazu Du-Cange.

(7) Jung Darstellung i. r. d. II. 407.

(6) ... r. 1596. art. 6. 10. 1647. art. 26. w Corp. jur. hung. 580. 590. 803.

żyjący Niemiec (1).

§. 192. Dopóki się na rycerskiem prawie wspie-
rało szlachectwo, i każdy kto w wojsku
służył albo zostawał szlachcicem, albo się
doszlachcić mógł, szlachectwa, dopóty mogła
się dzielić ziemiańska szlachta na wyższą i niż-
szą, jakoż dzieliła się rzeczywiście, i roz-
klasyfikowana będąc na trzy rzędy. Po-
dział ten atoli nie utrzymał się w Polsce: za albowiem
Król Ludwik obdarzywszy
przywilejem wszystką szlachtę, uznał ją
przez to być całą równą. Ustała odtąd
ziemia z siebie klasować owa, i odtąd nikt w Polsce
prócz Króla nie mógł być, mówi Kromer,
panem szlachcy z jej granicami i wsiokami. Szlachcic nawet co
.... lub osiadł na bisłupiej roli, Bi-
skupów, Wojewodów, Kasztelanów, pisarzów i war-
szawskich, był, według Kromera, prze-
cież jednak na szlacheckiej roli, a szlachectwo całe zachował, lub osiadł
..... w tedy ..... jego a pana, ... jego
rycerza a panoszy.

(wprowadzony tylko dobrą wolą związany pra-
wem samem przywilejowane ..... szla-
checkiej ..... to sa ..... jego zamku
.....)

wia porzuciwszy rolę, zdzierżawną, której
....
czas pewny, bez skazania atoli szlachectwa,
wolność jego, każ pewna ..... z biskupiej
na innej pozwalały się rolą.

.... ani godziła się pamiętać
o jego sługach, które w r. 1433. mieli
przy Seymowaniu Królowi wprowadzić

Za jego nadawcę ..... co posiadacza wy-
sokiego urzędu wszystkie zacho-
dziły stosunki, które gdy ....
w niczem ..... stosunki jego szla-
checkich nie nadwerężały, to
też nie nagradzały mu

7 nie utracał szlachectwa: ba

(1) K. 1435. art. 20. 1659. art. 70. 1687. art. 18. w Corp. jur. hung. 198. II. 23. 83. Porown. tego dzieła I. §. 133. przyp. 3.

~~Porown. §. 157~~

~~Lengn. III. 2. 4.~~

upraszczenia, gdyż by danę lennuję, w dziedzictwo zamienić raczył (1). u Króla

[Skoro wszystkie lenności Król Stefan w dziedzictwa r. 1577 obrócił, i z nabyciem przez kupno i t. p. zrównał, odtąd

[§. 8. stat. wisl. III. pauperes milites aut villani religiosorum]

(1) Paraw. s. 113. 156. II. Lega dziada, [r. 1562 1563. Vol. II. 631. i nast.

[Dziedzic a ziemianin, żadnież szlachcic a ziemianin, jedno znaczyć zaczęło. Kto nie miał ziemi, ten za szlachcica nie uchodził, kto choć zagon z niej na własność dzierżał, ten]

krajem i kołnierzem sukni, a nadewszystko szablą przy boku, szlachcica od rolnika ludowego różny, a zupełnie do bretońskiego w sabotach (sabot) a przy szpadzie na zebrania okręgowe chodzącego podobny. unikał

[a więc nie ziemianina bo cudzą uprawiającego ziemię, będąc

ludzie będąc warsztatowi i kramami, jak mieszczan nie kochali — ani, według jego mniemania ziemi, i trzymając z ziemiano-szlachcicem nazywając się, nad każdej go co takiej własności nie miał, chociażby też i bogatszym był, [Tak ziemianin,

miast albowiem nie przyjmował z królem ... ciśni byli szlacheckich swobód. Natomiast łgnął do panowskiej szlachty, do swej porwalała jak się mu ona nazywać brać, ufnie, że pomierając jej sprawę na sejmie

[Cenił się wiedy-

[nie będzie przez mą zapominany, że ... w potrzebie znajdzie u niej wsparcie. Ale się na tem zawiódł. Król nie wspierał mieszczan, ale szlachta nie wspierała mieszczan, zaraz jako do swych używając ich zaniedbała. I nic dziwnego,

[gdy wiadomo, że wszystkich wyższe społeczeństwa stanowisko o losie niższych wtedy tylko na swą wyłączną

[zanic więcej jak

215 184.

nie działają twórczo, gdy je wielki rozum, wielką siłą woli wsparty, ożywia. Rozum sami mieli a nas pojedynczy mężowie, woli odpowiedniej nie posiadali. Zjawili się wszakże w drugiej połowie XVIII wieku, wśród narodu szczerze zacnych myśli o narodzie. Skoro do niego przemówili

sownie, wnet za sama szlachta, co więcej niż przedtem i lud ziemiański ludźmi pogardliwie zwała (1), co więcej za występem, co potem dowar nie tylko za ujmę szlachcie poczytywała zacności. Z szlachtem nieznawy zrównaną z r. 1791. przyjęła, która jej z nieprzyjaznymi [illegible]

Γ za szlachtą, mówię,

∟ obrażała. Wtedy i ziemianin pierwotne przybrał znaczenie, i każdego co ziemię, gdzie bądź, na wsi czy w mieście, byle własną posiadał, ziemianinem, szlachcicowi równym, nazywany bywał (2).

Rozdz. V. Lud i jego w cywilizacji stanowisko. Skoro wszyscy ziemianami zostawszy, w jeden się stan zlali, wtedy pozostał

∫ w tyle lud bezziemny, cudzoziemiec, przybysz, nieprzyjaciel

s. 193. pierwotnie wszyscy Stowianie, czyli że wszyscy jeden stan mając podzielili się z postępem wieków na lud i na szlachtę. Gdy druga posiadła górę, zadzierał na niższy ludowy ... pragnął uszlachcić się przez posiadłość ziemi. Co powiedz się mu dopiero po uszlachceniu w ciągu czasu pogardzonego ziemianina ... wtedy pozostawiony na uboczu ... dziejów prawa sam tylko od dziewiczej i podrzędności wyrzucony teraz czynnikiem i podrzędny, w niższem był niegdyś położeniu dany, w którym się obecnie ... lud, z którym się obecnie ... przedstawić lud, z którym się obecnie ... obrażał nieprzyjazny. Zasiedlił ... lud dalej ... podziałów ludu dalej ... rozwijać jakie on zajął w cywilizacji stanowisko ... wykazać, będzie ...

(1) R. 1578. w Volumina Legum I. 168

Przyjaciel Lelewela

(2) Polska wiek. średn. (wyd. 2go) III. 397 555.

w tyle ... wszystkie miejsce ... ziemianom ... wszystkim ... w jedno Pozostawał ... w tyle za ziemianinem bezziemny ... porzucał ... w poczet szlachty ziemian wpisać nie chciał. W rozwoju ...

dziadu sego trzeciej. Lud miejski w oza-
bnym [illegible] pojawi się [illegible],
poprzedzony od mas narodu wogóle róż-
nej którego po większej części w
naród i lud albo już wszystka albo
większa część do poddaństwa.

Do tych
rzeczy tej idzie dalej wiadomość z drugiego ta-
na drogę, a prawem, jak przyniesiona z zachodu [illegible] ziemia narodu
myśl o niewoli [illegible] naprzód sroższa się na lud a następnie Za-
chodnie, wpływała stopniowo
(na pokrzepienie dali jego
naprzód w Czechach następnie w Polsce, na koniec we wszystkich po
obu stron Karpat położonych kra-
jach. Roz-
ważając rozwój tej myśli czytelnik łatwo co było powodem dalsze-
przekona się go istnienia podda-
ństwa i niewoli, i co
uciśnione, za
sprawą Skandynawów i
Germanów na zacho-
dzie a Tatarów i Turków
na wschodzie, i powalone
o ziemię gminy podniosło znowu, czyli
podniosło zaczęło, i lud
w tym, w jakim się
dziś znajduje po-
stawiło stanie.

na wschód nie dawać przez wpływ
azjatyckiego barbarzyństwa utrzymać
lud w poddaństwie i niewoli. W po-
łożeniu między tym położeniu lud na za-
chodzie za sprawą Skandynawów, i Ger-
manów zaciemniony teraz za wpływem zna-
Tatarów i Turków
barbarzy wydoby-
wać się jednakże na
wolności i wracać do pierwotnego wolnego
gminnego stanu

siąść za warsztatem, co tokiem towar mierzyć, za ujmę szlacheckiej poczytywała; zaczem, że szlachta, mówię, z oklaskiem przyjęła ustawę rządową z r. 1791 — bratającą ją z mieszczanami.

Wtedy to ziemianinem bez względu na swe pochodzenie szlacheckie, w ustawie rządowej z r. 1791. nazywany będzie, nie rycerskiego już, nie rodowego, ale obywatelstwa prawem uznanionego męża, jak było za Swewów, oznaczać zarządzi urząd oznacza.

(2) Porów. Lelewela Polska wiek. śred. (wyd. 2-e) III 397. 555.

Rozdział V

Lud i jego w cywilizacyi stanowisko.

§ 193. — ziemianin na świecie prawa polityczne

Jak w poprzednich rozdziałach mówiliśmy, senatorską godnością zaszczycony, herbem ozdobiony, władnący nieruchomą, uczciwy, pan, rycerz i ziemianin, a poza nim w rzędzie ludu uszeregował się rolnik, który czy nie miał dziedzictwa, czy miał go nie wszedł w poczet szlachty, dla tego że jego dziedzictwo czynszowem będąc nie obowiązywało do rycerskiej służby. Osadzany przez monarchę na królewszczyznach rolnik stosownie go — mieszczanin wyrusza, sołtys i wszedł i teraz pod naczelnikiem wybranie na wojnę, ale osiadłający się na dobrach jak duchowieństwa i szlachty, takież od dziedzianej sołtysi, nie zawsze teraz nie gdyż z służby rycerskiej wolnym się za nią opłacić (1). To też pierwszy choć w gminie jednakowej zaraz zaczął mieć przystęp do sądów królewskich, a drugi dworskiemu pan swej poddany sprawy prawa nie mógł przed króla w oziemnej. Dziedzictwo nie niemieckiem posiadane prawem zeszło się teraz z szlacheckiem, z poprzednich czasów znanem. Kłódka tego [illegible] nie tej było zawarowane w Czechach i na Węgrzech niż feudalnych w Polsce, chociaż się tu nie wrodziła feudalnemi prawami Polsce. Powodem tego były sądy patrymonialne, z których uwalniać się i dostać się pod opiekę sądów ziemskich trzeba dla ludu nie można. A przyczyny

(1) Porównaj § 113. II. tego dzieła, dodając r. 1372. u Ryszr. F. 237. gdzie donosi de przeniesieniu (dzieci) od urzędu sołtysa do służby, a przeciwnie r. 1424 (tamże II. 411) osadzonemu na królewszczyźnie każe obywatelstwa racione expeditionis bellicae odpowiadać wojennego.

jeżeli siedział na duchownych lub szlacheckich dobrach nie wywodził

w r. 1496 ustawy, która nie dozwalająca na nabywać dóbr ziemskich rolnictwo kmiecym posiadała w opłakanym stanie. To też nie widzać innego na to środka zaczęto za Jana Kazimierza puszczać dobra szlacheckie w emfiteuzy, a w drugiej połowie XVIII. wieku, nie zważając na ustawę, pozwalano rolnikom zakupywać sobie dziedzictwa nie tylko w królewszczyznach, lecz i w szlacheckich dobrach (2). Zanim to nastąpiło musiał rolnik obywać się samą dzierżawą wieczysto posiadłością bywał za kontraktem, przez co wracał znowu do dawnych czynszów, a uwolnionych, znanych z pierwszego domu (§ 409) dwa i dziesiąte zrażone, sądzić z niewolnymi narzuconego z nawet. Pogorszyła się dalej w Polsce uwłaszczeniu (§ 98) w wieku XVI. samym nowem Wójtom i Sołtysom nadawano rolnikom narzucane (3), a siedzącym za kontraktem rolnikom nie dozwolona przesiedlać się z miejsca na miejsce. Pierwsi byli lucie do gleby, ludność rolniczą prowadzili ją. Węgrzyni tak przykład. F co dali do tego

posadziła

F się nawet

F duchownych a nawet w

(2) Porown. piękny wykład J. K. L. w Bibl. Warsz. r. 1857. II. 434. 1850. I. 253. O zamianie posiadłości sołtysich i młynarskich na emfiteutyczne. Dziedziczne już synod piotrkowski uchwalony r. 1643. za przykładem Lubelskiego w Uniejowie odbyty.

(3) Porównaj nowy wykład w Bibl. Warsz. r. 1857. II. 839. i następ.

toście drogą opowiem jak przeniesione z zachodniej do wschodniej Europy zwyczaje

srożące się na lud a następnie łagodniejące, rozpływały stopniowo na polepszenie doli jego w Czechach, w Polsce i we wszystkich po obu stron Karpat położonych krajach. Rozważając praw tych rozwój czytelnik przekona się łatwo, co było powodem dalszego istnienia w Słowian poddaństwa i niewoli, i co uciśnione ludzież za sprawą Skandynawców, Germanów, Tatarów i Turków powalone o ziemię gminy podniosło się znowu, przyczyniło się do położenia ludu w tym stanie w jakim go dziś oglądamy.

a, Lud na dziedziczne lub prawem emfiteuzy posiadanych osadzony rolach.

§. 194. Nielubiący zajmować się

prawem woli posiadane za kontraktem rolę, i wracać znowu stan dawnych niby scytyjskich z pierwszego Zamku (§. 409) dwu i czterwoprzyjętych rolników, dzierżawców z doma drugiego (§. 98) znanych rolników, dopadny aż do czasu, w którym naprzód na Węgrzech, a następnie na Rusi i w Moskwie przykuto do gleby rolnika, nie dozwoliwszy mu

do poddaństwa, które w różnych słowiańskich krajach różnie uczuwać się dawało. Pod tym względem rolniczą Słowian rozważając ludność, powiem naprzód o kontraktowych a na koniec o dziedzicach, dalej o jej poddanych rolnikach rozwiodę, na cywilizacyą rzecz o wiejskiej ludności zakończę.

a, Lud na dziedzicznie lub prawem emfiteuzy posiadanych osadzony rolach, z uwagą na jednodworcową gminę.

§. 194. Nie lubiący zajmować się rolą niemiecki szlachcic i rycerz, dawał ją albo miejscowemu albo przybyłemu z zagranicy ludowi na czynsz, z prawem przelewania posiadłości na spadkobierców, a nawet sprzedawać jej zwolnił drugiemu pod warunkiem zgłaszania się do rycerzów niejscowych i akuratnie raz wstępować jej z prawem odkupu i wymieniając sobie, że jeżeli się sprzedającemu ją tak zdawać będzie, odsprzeda mu znowu nabywca wdaczność, lub odda temu kogo on wskaże. Co naśladując

Czeci zaznali tak nazywane dziedzictwa, dobrami alodyalnemi nie zupełnie będące, do polskich wotniców i węgierskich ról predyalnych, ale nie we wszystkiem, podobne. Czeski obywatel własność alodyalną posiadający sprzedawał ją komu chciał na zupełną własność, lub na czas znany z łomu drugiego (l. na. następn.) emfiteuzę. oddawał. Jeżeli drugi przypadek zachodził, wtedy między "podawcą" czyli sprzedającym a "wieczystym dziedzicem" (perpetuus) czyli nabywcą zachodziły pewne, które woląc drugiego w tem bezprawiu, że gdy chciał nabyte dziedzictwo odprzedać, miał podawca prawo odkupu, lub żądać od sprzedawcy jako nowego nabywcy wynagrodzenia pewnego. Pierwszy tak nazywane wzdaci czyli opłatki za oddanie albo ustąpienie (recessionales nummi), a drugą przijemne czyli wynagrodzenie się za wstęp na dozwolony sobie kupnem ziemię (adventinales) dać mu był winien (1). Tyleż tak nabytej własności do hipoteki się wnosić, upoważniał ją do figurowania w księgach hipotecznych, przeto przez właściciela mającego z nim alkownem zupełnie nie była (2) nabyła własność. Gdy zaś się rzecz miała z majątkiem czyli z lenności wyswobodzonym i w lennym, lub z lenności wyswobodzonym i tem alkownem aż do dziedzictwo obróconym, z tem alkownem aż do r. 1467. nie mogły być nikomu bez zezwolenia monarchy (azeby mu owe wzdaci i przijemne nie przepadły) odprzedawany. W razie zrobił w tym względzie monarcha zwolnienie na rzecz kupowaciele mogli mieć odtąd sprzedawać tym, pozwolenie nie potrzebując, nikomu więc innemu, a szczególnie swoim i rycerstwu; i to pozwolenie nie obowiązywało (3): nikomu więc innemu, a szczególnie

(1) Urbar. zdrach. w Pam. arch. II. 79. nast.

(2) Wszehrd 277. mówi: male desky sú pro chude (ubogie i zemany, kteříž zboží nemají většikých, než dwory a dědiny, a pro dědinniky i jiné wszecky lidi chudé

(3) Palach. dejin. IV. 2. str. 376.

nie mieszczaninowi i cieleśnieniu człowiekowi nie służyło, przeciwne ustaprowa (1).

Toż samo w Polsce co do ziemi nie można zauważyć: albowiem dawniej prawem posiadanych dóbr, jak się tylko dalece wszelkie były

Następnie (2) rozciągnięto go do młynów i zamków, które czy w dobrach prywatnych czy w królewszczyznach leżały sprzedawać i długiem obciążać bez wiedzy nadawcy, bądź nim był obywatel bądź król nie było wolno. Wybraniectwa też można do katedry dóbr duchownych dóbr tak rwanych Predyalistom należały. musiał być dziedzicznie. Kraje z polecenia leżące w rzymskim wyrazem praedium, toż samo niby posessio znaczyć majątkiem nazywając Węgrzy, pozwalali je brać za niedużą nadanie w posiadanie, zapewniając osadnikom samo przez komunalny. Ta też gdy przełożenie rząd krajowy, a ile one nie były osiedlone przez tych, a ci mianowicie chorwaccy, nadawano następnie w posiadanie panom, dawano chcieli osiedlonych w osadnikach albo rządować z nimi, za ich albo na czynszowników obrócić, zakazał im tego rząd, i rzeczonych predyalistów przy ich prawach utrzymał w całości (4). Wszystkie tych dóbr rodzaje ziemiańskimi z prawa nie będąc, szlachectwa nie nadawały.

§. 195. Nowe o czeskich dziedzictwach prawo

(niemieckiej Freisassen)

jakimi są dedinicy, zwobodnicy, napravnicy sprzedawać

Zygmunt I. (zamiast r. 1527 - ku) postanowił: dziedzictwa swe lo osobom swojego stanu mogli tak nazywanych w myśl jego króla a co nie

(1) Wszechrd 158. 171. 173.

(2) R. 1510. Vol. I. 374.

kmiecia dobrze przed sędziami, wszystkich z dziedziców z wojskiem

jak się wyrażało w wolnicach i dziedzictwach dzierżeć. To warunkowo można było ale warunkowem

jak w drugim rzeczonym samie (§. 113)

(4) R. 1279 - 1419. Jura regni Croat. II. pag. 89. następ.

(3) Szl. Czesk. 47. 48.

przedo czyli stepy, a szczególnie też na pograniczu państwa swego

dóbr dostały policyjne szlacheckie wydane i inne miały przepisy (3).

wyrażeń (1). Jeszcze znowu

[illegible] Fer-
dynand II. który wolności czeskiego narodu przy-
gniótłszy, i wyrzekł, że nie, tylko dóbr ziemskich
lecz i alodyalnych sprzedawać cudzoziemcowi bez
wiedzy monarszej nie wolno (2).
Czynszowe grunta wieczyście podług praw
niemieckich posiadane, nazywając Polacy,
jak w drugim tomie (§. 109. nast.) powiedzie-
liśmy, emfiteuzami, mianowali też
po raz pierwszy r. 1658. (3) posiadłości na
prawach [illegible] na pewne lata (naj-
mniej na 15. najwięcej na 60)
szlachcie [illegible] a nikomu innemu nadawane. Nadzwyczajnie zwano [illegible] dziedziców czynszowych w do[illegible] królew[illegible] osadzanych [illegible] dziedziców [illegible] r. 1764. po[illegible] wyrzekł:

Że każdy szlacheckiego stanu człowiek, czy krajowiec czy obcy, co
na gruntach prawdziwie miejskich, królewszczy-
znach lub dobrami duchownemi będących, za
wiedzą właściciela osiędzie, i przez trzy la-
ta zamieszka na nich, ma być za oby-
watela kraju uznany i w swoim czy to
miejskim czy włościańskim stanie pomieszczony.

Według tego prawa emfiteuta nie był jeszcze dziedzicem. Nie był nim i według konstytucyi z r. 1775 która postanowiła: że jeden obywatel nie może większej emfiteuzy nad czterdzieści łanów [illegible] posiadać [illegible] emfiteuza [illegible] posiadłości tylko na pewne lata dawała. Jaz [illegible]

Dozwoliła też dobra przejmować na wieczność (5), [illegible] zwaliła początek dziedziców emfiteutycznych [illegible] wybraniectw φ

φ w prawie odróżnianych. Rzućmy na nie okiem.

§. 196a. O Sołtysach i Wójtach pod ludowych a pod szlacheckich wyżach rozprawiałem w dru-gim dziele tego tomie (§. 113. 145).

(1) Wolf z wrsz. list 64. na odwr. Jeon. 12.

(2) Vernew. L. B. Von Belehnung xx

(3) Vol. IV. 564.

(4) R. 1749. w [illegible] dóbr stołecznych w [illegible] r. 1747. [illegible] przy[illegible]

(5) J. W. Bandtkiego Prawo pryw. 411. nast.

‡ Nie był zaś dziedzicem dla tej przyczyny że

oni w pań[...] nie byli w ów czas gdy [...] ich liczono do szlachty.

(1) R. 1279 u Helcl. 366.

[...] teraz i wtedy gdy oba zwiaspólniczy do gmina zniżli z wieczystego pa[ń]szczyźnego prawa. Atoli obumarłszy z marłszych powstali znowu, i dziś, o czem w poprzednim danie (§. 303) mówiłem, ważnéj między ludnością w [...]wach zamieszkałéj odgrywają roli. Los [...] który ich upośledził być im w prawdzie powiedziałem zepsutowany przez wykonywających nad niemi rządy patrymonialne władzy, i wszelako nie należy i o tem zapominać, że sami Sołtysi dali powód do tego. jak samże (§. 185) [...]

Według postanowień synodów polskich (1) nie miał żadnej mieć sołtysowstwa z wyjątkiem duchowny, wyjątkowszy gdy miał w osobistéj swojéj lub ojczystéj kupować sprawie. Pominąwszy pierwszy przypadek winien być duchowny z majątku ojczystego podobnież z dóbr kościelnych fundusz wyprawić wyjątkowi większych [...] pospolite ruszenie, którym zwykle na pospolite ruszenie na rzeczonych dobrach bywał, w tym celu na rzeczonych dobrach osadzany Sołtys. Ponieważ w XV wieku uzyskane od dawnych [...] zwolnienie od tej powinności potwierdził Władysław Jagieło i wnuk jego Zygmunt I. Arcybiskupowi Gnieźnieńskiemu [...] Biskupowi Krakowskiemu, Duchowieństwo słowiańskie [...] nie jest ani sama ani ich Sołtysi w obowiązku brać udział w pospolitem ruszeniu. Lubo na to nie zważano, i r. 1538. 1563. nakazał sejm [...] uwolnić się od niego chcącym pokazać uzyskane na to [...] wywodu że

Na czem jest w ustanowieniach [...] Paweł [...]

nie będąc wazalami ojczyzny, i dla tego wyłącznie zależąc od monarchy jako ojczyzny tej reprezentanta, lecz będąc zawisłymi od niego jako od właściciela, a więc zawisłemi też od każdego co miał dany [illegible] ich własności bądź właścicielem tym był pan duchowny lub świecki (1)

nie mogli dla tego być przez prawo polityczne za obywatelów ale za służebników uważani. Spostrzegł nawet ten sam Kazimierz Wielki który Sołtysów, wójtów i kmieci na niemieckiem prawie osiadłych porównał przez rycerskie prawo ze szlachtą. Wyraźnie w §. 10. czwartego stat. wiślick. wyrzekł, że Sołtysi będąc ani sługami ani służebnikami zawisłymi od jego woli pana swego Sołtys i t. p. chcieliby się czasem zwarzyć z wiosną rycerską władzą, według niego być szczędzić się z panem i przewodniczyć na niemieckiem prawie osadzonej gminie, przez rycerską

ludzież zasługiwać się swojemi służbą. Gdy się w drugim zapominał ukazaniu i swojego pana (z którym wyjeżdżał na wojnę) stawiał się hardo, lub wcale o tę służbę nie starał wyłamywał się od niej (2): przeto

na sejmie r. 1420. w Warcie odbytym zredagowany statut w/§. 24. powiada:

że pan mający nierycerskiego i krnąbrnego Sołtysa może go zmusić wyprzedać się i wynieść ze wsi, a gdy się kupiec nie znajdzie, sam jego

(1) Wójt i Sołtys osadzani na "lenskiem" (lennem) prawie, służbę wojenną w imieniu tego co ich na swej roli osadził, według ordynacji (w VI. 74. 75. gdzie tego dzieła wydrukowanych) pełnili

(2) Wyrazili Lelewel (Polska dzieje i t. d. III. 105. 107–8) dyplomata XII–XIV. wieku przez które złączonych z tą się Sołtys ma jechać na potrzebę wojenną konno a osadników swych wyprowadzać w pole jako piesze rycerstwo, Ludwik nawet zabrał (r. 1363.) że służby rycerskiej pełnić nie będzie

dziedzictwo drogą publicznej sprzedaży nabyć.

1578. nowo na królewszczyznach, jak w ostatnim tego dziele powiemy rozdziale, urządził wybranieckie, według prawa pierwszych dziedziców Г ... dany. Dopóki służbę piechoty wojsk pełnić przy ... gdzie ... na roli, o czem ważne były przepisy prawa których nam szczegółowo kiedy rozważać na teraz nie potrzebno. Sołtysi przestawszy być rycerzami przestali też interesować prawo krajowe, więc się o nich powszechnie teraz wyrażano na sejmie, że ... nie należą do wojny (1). Ponieważ ...

Odtąd nie było słychać o Sołtysach-rycerzach na dobrach szlacheckich osiadłych, ale o Sołtysach-rolnikach, ... ślady ... władza gminna ... jak nazywane włada pła... jawić ... przez co gdy ... prócz piechotnego wojska, więc ... liczności do zniesienia króla Stefana że w ...

I nie słychać też o rycerzach-kmieciach, a tłumaczem w Sołtysów

(1) D. 1581. Vol. II. 1026.

(2) D. 1279. w Hebd. 366.

Г przez zakrywaną ... piechotę ... rozdane, wybranieckie mi też nazywane

Według ... postanowień na synodach zapadłych (2), ksiądz według przepisu statutów, o czem z uwzględnieniem ... pełno, miał duchowny bojować w osobistej swej i ojczyzny sprawie, a jeżeli ... po rodzicach ziemski odziedziczył majątek, ciągnąć winien był i z niego na wojnę, nie sam przecież lecz przez danego zastępcę, za siebie. ... Azeby więc mieć raz na zawsze

w braku Sołtysa jeden z gromady przez właściciela włości na ten cel wyznaczany, lub za jego wiedzą od gminy obierany przewodniczył ... Sołtysi ... czyli stali się czem są dziś jeszcze, rolnikami a bynajmniej ... ludźmi członkami rycerskiego stanu, lecz wiejskim politycznego znaczenia nie mającym urzędem. Na czele ... zaś samym Sołtysom w dobrach duchownych osiadłym.

teraz gminnym ... władzy ... przez ... zeszli

sałkowego, osadzało bogato w dobra uposażone duchowieństwo na swych roladach Sołtysów, pod tym co szlachta warunkiem. Pierwsi byli [Arcybiskupi gnieźnieńscy, którzy przywilej nie wysadzania z dóbr swych żołnierza na pospolite ruszenie wyjednawszy, pokazali duchowieństwu drogę rzeczie do wyjednywania sobie przywilejów podobnych. A kto z Pradziadów i t.d. pokazał sałkowy, tego Sołtysi nie wyruszali przywileju w pole (1), którzy nie posiadali, z tego dóbr ciągnąć był winien żołnierz na pospolite ruszenie (2); i ciągnął chętnie, albowiem nie chciał doznać dalszego losu jaki spotkał szlacheckich Sołtysów. Ale ponieważ służby rycerskiej nie teraz pociągała za zasługę ani duchowieństwo, ani kraj nawet, i ponieważ okoliczności nie przychylne ludowi sprawiły, że i z duchownych dóbr Sołtysi

na poddanych szczedbszy musieli na dziś w prawach co trzeba poprzestać, zwłaszcza gdy zamiar synodu uniejowskiego, który, jak widzieliśmy wyż zamierzył ich r. 1643. uwolnić spełzł na niczem: [

już czy według postanowienia statutu wareckiego, już wchodząc z Sołtysami i Wójtami w umowy, uwalniać Sołtysów i Wójtów od przysięgłego ruszenia. Odtąd więc nie dziedziczne Sołtystwa chciał służyć wojskowo, lecz co za dzierżawę płacić przyrzekał Wi-

[Biskupi krakowscy za po-nimi

[więc dawno było przewidzieć, że osobnymi przywilejami (3) ... Miało to wpływ i na Sołtysów na dobrach królewskich osadzonych. Dogodniej było dzierżawcom tych dóbr nanowo mieć sołtysów posiadaczami wolnymi niż żołnierzami

(raz na zawsze) Sołtysi przelanej szczerej krwawego zapobiegać rycerstwa.

[wójtostwa

(1) Romanowski 297. 330. 333. i nast.

(2) R. 1538. 1544. 1562. 1607. Vol. I. 532. 597. II. 1604.

(3) Romanowski 297. 330.

Posłowie wystąpili r. 1548. z prośbą do monarchy, ażeby chciał wejrzeć w znaczenie statutu "o nieużyteczności Wójta, stawiającego, i ani go sam nabył (jak się wyrazili) nie obracał, ani duchowieństwu (czyli chciał dopilnować tego, ażeby) obracać go nie dozwolił; ... wójtostwa (sołectwa) wedle starego zwyczaju zachowane, zasłużonym były dawane, którzyby byli ku posłudze wojennej godni."

... zwrócił uwagę na to, że chcieli ... bez ... nabyć ... od siebie, i ... sołtysów obrócić ... poddaństwa ... przywrócić do ... stanu. Tak ... pozostało się ...

Lecz trudno ożywić co obumarło.

Król nie zważając na posłów dał pozwolenie

... ale ... były (zarzucano) że sołectwa, na pańskie włości przeznaczone wojskowy, w których stawiano wartościowe ludźmi dla rycerskości nieużyteczni obsadzano, a rycerskich mężów pozostawiano bez przyczółku i chleba. Co mając na uwadze ziemscy

(1) Żądanie posłów na sejmie piotrkowskim r. 1547. rozpoczętym a r. 1548 zakończonym na niespełnionym w Zbiorze Pamiętników [illegible] w Warsz. 1858 w czterech tomach wydanych. Porówn. I. 164.

przywileje (1), co jeszcze w r. 1607. potwi-
erdził (2), jednakże gdy nakazu swego nie
przeprowadził, przeto Sołtysi dóbr ducho-
wnych, z wielką, jak wnet zobaczymy dla
swych spraw szkodą, w sprawie obrony
kraju nie brali udziału. Toż samo i jesz-
cze wcześniej nastąpiło w dobrach szla-
checkich tak alodyalnych jak i od Króla po-
siadanych: w pierwszych dla tego że według
postanowień wielkich (na co w drugim to-
mie §. 117. zwróciliśmy uwagę) powinien być
Sołtys stosować się we wszystkiem do wo-
li właściciela który go na swej osadził
roli i że statut warteński (§. 24) wyrzekł,
że mocen jest [illegible] nie przesta-
swego Sołtysa do wyprzedania się i wy-
prowadzenia z swojej osady; a statut ten
mimo dopraszania się o zreorganizowa-
nie go posłów nie został uwzględniony na
sejmie (3). Kiedy więc na zasadzie, że
Sołtysi są im nieużytecznymi i szkodliwymi,
jak Król (według wyrażenia się posłów) jak
i duchowni panowie wespół, z wielką dla
rzeczypospolitej szkodą statut obróciwszy,
pouchylali nie tylko sołectwa ale i wój-
tostwa (4), nie dziw się Król Stefan był
zmuszony przywrócić wyrugowane przez
nie, jak się zdaje, wybraniectwa, a któ-
rych w osobnym tego dzieła rozdziale omó-
wiemy. Sołtysów jednakże i wójtostw szczą-
tki aż do końca XVII. wieku pozostały, a
nawet pierwszych wraz z przekształceniami
na wykupowa-
nie sołectw, wójtostw i dzie-
dzicznych ról kmiecych, ludzie na zakładanie
z nich folwarków ⊕

⊕ Wykupywali je więc
Starostowie i miasta, i do
dóbr kameralnych wcielali, wyku-
pywali prywatni i na własność
obracali alodyalną. Trwało to aż
do

(1) [illegible] 330. 333. [illegible]

(2) Vol. II. 1604.

(3) R. 1596. w Pamiętn. Płazowa I. 164.

(4) Jedynych obok drugich wymieniają w t. 74. 75. 91. tego dzieła wydrukowane Ordyle, i aby na zasadzie znanego „czyteł-nikowi" „lennego" (lennego) pra-wa wyprawiały na wojnę

roku 1620. W roku tym

, wyna-gradzanie zasłużonych ludzi. Rozumiał przez to stany swych i szlachtę.

Dla pierwszych (tak nazywanych Senatorów) Dziesięć województw w r. 1662. przejście wszystkie jakie jeszcze w ręku rządu pozostały, zakazawszy nie dawać jeśli posiadał między ludźmi (1). Trwało to aż do r. 1736. kiedy zastrzegł: dla drugiej zachował r. 1669.

zakazał je monarcha da-lej rozpraszać, chcąc ich użyć na

dy, nie chcieli coś w narodzie znaczyć, nie powinni się, jak czynić szlachta, uwalniać od stawania w szeregach krajowego rycerstwa. Omylił się w tem, że myśląc iż będzie bezpieczniejszy pod swojem niemieckiem niż pod krajowem prawem nie chciał się wyrzec, i w jednodworcowej władz niż swej-go zamieszkać gminie. Przez co samodzielniej osiedla woli, a co teraz dał w ręce dotąd stawać drogą przyjmować musiał się pod jego sąd po-ju, i samowolnie się w razie pokojowy oddawał, ufny że u monarchy do potrzeby znajdzie obronę w ostatniej instancji odwoływał. Do-tego się kraju czy ten czasach nie przewidywał, że nareszcie nadejść chwila, w której obrońca jego związane ma pamięci mu dać nie

pod ... wszystkie

i właściciela ... go na

(1) Porówn. artykuł w Bibl. warsz. r. 1857 II. 838., Ludzie r. 1620. 1662. 1669. 1768. Vol. III. 367. IV. 844. V. 15. VII. 808.

187.
e.

222 [illegible]

padaż-
no ten warunek, że i ludowy mąż je-
żeli świetnym zasługi czynem może w
nagrodę otrzymać wójtowstwo (1) [illegible]. Tym sposobem

r gdy brać

L (persona plebeja et ignobilis) uważ-
ła się: miała bowiem
zasługę na uwadze
wdzięczności.

wójtowstwo budzież sołtysów
ocalało, nie jedno
tak się nawet

jeszcze zabierająca się
do zamożnienia kon-
federacyi barskiej szlach-
ta jeszcze na prawie Sołty-
sów (2), nie wiadomo mi
jakich, czy szlacheckich
czy ludowych, zachowa-
ła. Drudzy przez ojców
ojczystych w Karpatach,
godzi się dotąd ale bez

znaczenia politycznego na stanowisku
pewnej, jak w pogrzebaniu samie [illegible]-
ty (s. 303) mówiłem, zamożność uczy-
mują, istnieli jeszcze sam gdzie miasta
swoją rolę na emfiteuzy wypuszcza-
jąc ludowi, urzędujący mu gminę, z
Sołtysem na czele (3): tern urząd jego, jak się źnie i dziś
dzieje bukiejno sprawowali
wieśniacy.

r) r. 1855.

Tak więc pogrzebał się zostać urząd
s. 196. 6.
sołtysi przez szlachtę wartościowi, za co bijąc mu tak z okrucieństwem tej padali
bez miary dzisiejsi pisarze (4), wiele ważnych
o nim wiadomości; jednakże

nie wypowiedzieli tego jasno, komu pra-
wo do ustanowienia takiego prawa
czy szlachcie czy Sołtysom przypisać
należy, czyli, co na jedno wychodzi,
kto winien odpowiadać przed potomno-
ścią za to, że instytucya sołtysia
upadła w Polsce. Powodem

(1) Tak stanowi konsty-
tucya z r. 1736. Vol.
VI. 623. Nie prze-
czy temu, jak Lan-
guich 156. mniema
(który na str. 157.
ustępu rozróżnia
o wójtowstwach) taż
konstytucya (Vol. VI.
696) o królewszczyznach
zakazująca ludowym i mi-
czem niewzbudzającym
męzom [

(2) R. 1768 w
Skarbcu I.
170.

(3) R. 1740-50.
w Bibl. Warsz.
r. 1843. III.
329.

(4) Porówn. rozpra-
wy te: przez L.
L. w Bibl. Warsz.
z r. 1843. III. 257,
zwłaszcza przez Stan. Mu-
rawskiego w Świ-
cie r. 1851, przez
Joach. Lelewela
(w dziele Polska
dzieje III. str. 88)
na kanwie przez
T. Kz. L. w Bi-
bliot. warsz. r.
1861. III. 1. nap-
napisane.

Eichorn

pisarze [szlachetni] wi-
nę w tem przypisują [illegible], czemu nie przeczę, uwa-
żam jednakże że bez i Sołtysi [illegible] winy. Oni to bowiem
odszczepiwszy od pierwotnego
przeznaczenia swego, dali się w porozu-
mienie że im nie chodzi o dobra kraju
w którym osiedli ale o korzyści własne.
Osadzeni pod warunkiem że będą wojować za
nową oj-
czyznę swoją, woleli jej wyzy-
skiwać i zbierać pieniądze na wykupienie się
od rycerskiej służby, szczególnych nadzia-
łując w tem Sołtysi (1) aniżeli krew za nią prze-
lewać własną. korzystała z tego
szlachta na dalsze
chciejąc na dalsze
uprawnioną rolę coś
lepszą wyłączną
szlachta. [illegible] i krajowi przeto zasłużonej
sołtysów podawanie. Zamiast
osadzić go sołtysowo
zdarzonym i chętnym dla
rycerskiej służby nię-
mcem, przerzucała go
do roli folwarcznej,
i mimo wyraźnego na
to prawa (2) nie
wolała
służby
z sołtys-
twa skup-
ionego. Jak sa-
mo czy-
niła i du-
chownym, którzy nawet Sołtysom co zakazywało
jeszcze siedzieli na roli rozrzenie.
wyruszać na pospolite
Działo się to w ów czas, kiedy
dwór stanowił: że
wykupywali się od powo-
łania cięższych obowiązujących usług, a mianowicie bez
służby wojskowej, za wolnego czyli jak
ja rozumiem, od wojskowej usługi
wolnego uznany nie będzie
dopóki
z sołectwa mający [illegible]
Działo się to jednakże
ny czyli wywłaszczony (3) za pośrednictwem
[illegible]e ziemskiego lub dworskiego są-
da (4), który rzecz zakładowszy wyro-
kował a tem czy Sołtys jest, rzeczywiście nieużytecznym i
krnąbrny, i czy zasłużył przez
to ażeby być
z miejsca ru-
gowany. że się
w tym względzie dworskie osobli-
wie sądy skwapliwie być okazywały,
że posłów ziemskich sławni nie-
wiać więcej użytecznym rozumiały być
tego Sołtysa który się lepsze przy-
wrócić płacił czynsze, i że tak
dawać tylko na wojnę
składki, siedzieć w cza-
sie napadu na kraj wy-
chodzić
z małym wyjątkiem cały lud a czas
zależnym od szlachty, przez to, że
ta broniła ojczyzny wojując z nie-
przyjacielem a lud tylko na przypa-
tkie wyprzeniej. Więc od rycerza
tego któremu płacił wojenne zależnym
będąc wstępował przez to w wy-
dzaj poddaństwa (Hintersasse, schutzpflichtige
Landsasse), i wtedy się tylko uwalniał
z niego gdy znowu
wstąpił w szeregi wojów, co mu by-
ło wolno.
i połkniemu godziło Sołtysi i skupiony,
mógł także znowu sołtystwa kupić i tak
powetować swej straty.

(1) Stenzel Heinrich 95. w przyp.

(2) R. 1550 Vol. II. 595.

(3) R. 1549. w Lubasze-
wicza Obrazie I. 226.
r. 1633. Vol. III. 955.

(4) R. 1595. Vol. II. 1453.
Inne dowody daje L. w Bibl. Warsz. r.
1843. III. 319.

r. 1565.

myśl wartościowe-
go szczerze wspak
obyczajy, rzeczy
jest do pojęcia
łatwo. Nie w sa-
mej azali Polsce
podobne się zda-
rzały nadużycia. Miały
to bowiem miej-
sce i w Niemczech,
gdzie (jak mówi
w §. 223 Dzieła
swego Eichorn)
się [illegible]

... kto tonieni w piechocie lub ciężkiej konnicy (w pocztu wojewódzkim), lub w kancelaryi (pisarz) Podjaczego służąc, posiadłością (ziemię udarowany) lub dziedzictwem (wotczina) został, ten zdawał w urzędzie dworzańskich radców, i mógł dalszych dosługiwać się stopni. Kupno dziedzictwa nie dawało do tego prawa, wyjątkowo jeżeli monarcha zezwolił na to, ażeby policzona do urzędu dworzan osoba sprzedająca ludowemu nabywcy swe mienie, przelała oraz nań swe prawa. W takim przypadku gdy kilka takich a równego prawa będących ziemian sewsze nabył, wstępował przez to w same prawa ...

Ład do jakiego czynu nabył od prawa ten dobra swego. Wtedy nie robił ściągać na kupionej woli. Został tonieni, mężem czynu, a więc zaciężny odbywać nie mógł, gdyż był dziedzem nie mającego czynu włości (1)

jakie w akcie kupna za zezwoleniem rządu wyrażono: a) jeżeli sam nie sprzedał monarcha to on uwa...

(1) R. 1503. w Akt. jur. nr. 9.

(2) Powszechnie Szczelanin, ... i Christian (r. 1311-5, 1450. w Akt. zachr. I. nr. 5. 45) nazywany.

Nie robił jedna tonieni stanu nie zgadzała się z drugą, i nie dwoił, zasłużywał ... tak ...

[Szczegół ten na nowe badań wprowadza nas pole.]

b, Lud siedzący na czynszowych prawem rolach.
L. akwest. posiadanych rolach.

[S. 197.] gdy dziedzic w urzędzie, praca Polski ...

na dziedzictwa kupionej ... posiadacz był jej niepewny. Siedział tonieni na niej tylko.

pływacnych naprzód (r. 1759) a następnie (r. 1775) w rządowych dobrach (1) na wielki zawrocony rozmiar, emfiteuzy, na takich warunkach, na jakich je posiadano ‡ [dziedzictwo] (2). na Piątlow posiadano. Posiadacz ani ich drugiem obwiązać, ani dzieci nie mógł między innych spadkobierców, i wielkiych nad przymierzcie 50,000 zł. polsk. rocznej intrady jeden posiadać mógł [obywatel] nabywca nie (2)

[§. 196.] Gdy na Węgrzech po- siadłości nabyć i przez nią uszlachcić się było łatwo, ⌈ a w Polsce było trudno dostąpić szlachectwa ³

kto sobie na to każdy przez na palu bitwy nie zasłużył, każdy nie został. sejm [szlachcony uwzględniony] nie sami sama droga w Moskwie i jak Kotoszy- chin II. 12. opowiada prowadziła synow pa- dzkiego [(miejskiego] człowieka

⌈ do przeciwnie w Polsce, zwłaszcza po r. 1496

chrześcianina i t. d.

L do wnijścia w poczet dworzan:

‡ pobytem prawem za- bezpieczane

| i w rozpra- wie ks. Z. w Bibl. Warsz. r. 1858. I. 353.

r. 1857. II. 834.

(1) Dowody na to w inwentarzu Do- kum. leg.] zaha- czyć.

(2) Patrz Lelewela Polska dzieje m. 106–108. [Ludzie rzeczą o dzie- dzictwie i po- siadłości w pa- przednim domie rozwinięty roz- waż.] w szczegól- domach w Poznan- niu od r. 1858. wydawane.

pewnym być łupionej roli, (żadnej atoli wcale ustawa warecka dozwoliła przez zyzmusa mu osadnika, nawet sołtysa, sołtysowi przedawania się i wydalania ze wsi), to przeciwnie zrazu nigdzie więcej jak w Polsce nie był lud wspierany przez prawo, które nad jego bezpieczeństwem czuwało w całej słowiańszczyźnie. W ogóle powiedzieć można, że aż do drugiej połowy XV. wieku stan siedzących na czynszach ludzi był pomyślny; od tego czasu pogarszać się i naprzód ku poddaństwu, następnie zaś ku niewoli chylić zaczął. Pierwszych ciemięzców ᒥ dali Węgrzyni. Wszelako wspierając lud nie krzywdziło prawo właściciela, i dbało o to usilnie, aby się równo ważyły obu ciężary i korzyści. Pierwsi wyrzekli Czesi (r. 1453), że czynszownik nie ma oddalać się z roli, z właścicielem się nie porachowawszy, a właściciel nie ma żądać od niego nad to co żądał w tabeli przepisanej. Zastrzegli i to, że układając się tabelą, nie ma strona jedna naciągać drugiej, mając bowiem wspólnie obwiedli umowę.(1) Widać to z pozostałych nam

ᒥ jak wnet zobaczymy

[…] między pochodzeniem zawistnymi ᒥ (2), które nas i o tem przekonywają, że w latach tych gdy od 1620 – 1719 z lat 1588, u Czechów na się wiejski przemysł wyższym niż u innych Słowian stopniu. Czynszownicy bowiem czescy ᒥ nie tylko się uprawą ziemi, lecz i chodowaniem winnic, chmielników, rybołówstwem, kramarstwem, wapiennictwem, ceglarstwem i t. d. zajmowali. Inni ᒣ

ᒥ ekonomicznych

ᒣ sam osadnik, czy osiadł, wzdalił winien być przez innym obsadzać kmieciem (6). Osadników

(1) Palacki dejiny IV. 1. str. 303. Tabelę zaś z r. 1497–8. ogłosił tenże w Archiv. I. 390.

(2) Sąż w Czasop. mus. IX. 1. str. 43., XVII. 2. str. 163., XX. 4. str. 492.

(6) Jak rozumieć należy przytoczone od Lelewela Polska dzieje i t. d. in. 106–108 tekstu.

ᒣ osadzili się rzemieślnicy, według pewnych dla dobra sąsiednich miasteczek ustanowionych przepisów. Dosyć było dla wsi mieć po jednym kowalu, krawcu, szewcu. Jeżeli okolica była górzysta lub leśista, a nie uboga, mogli się w niej osiedlać tkacze, sandeczarze (3), kołodzieje (stelmachy), miecharze, bednarze, ale w małej liczbie: będących w liczbie większej, wygonić mogły sąsiednie miasteczka. (4)

[§. 199.] Niemieccy czynszownicy posiadając ziemię dziedzicznie, mogli ją dzielić (tak powstawali nowi, inni od wymienionych w drugim tomie (§. 97) kmiecie, starzy prawnie ½ ¼ ludzie, zagrodnicy, jak niżej powiemy zwani), lub, jeżeli dał chciał nie dzielić jej, lecz do posiadania jednemu z synów zostawał, lub na koniec sprzedawał ją, kmiecych włók nie oddzielając od roli (5). To samo godziło się i w Polsce, ale tylko osadnikowi który takową na niemieckiem p…

(3) Wolno im było naprawiać, nicować i t. d. gałganie, nowych robić nie godziło się. Jak było na Węgrzech zwano ich mancellarii (szczeg. Tej. IX. 5. str. 131), różnili się od robiących worki i worecki (peravii). Ci byli i w Polsce. Narusz. Zakaszew. Obraz Polsk. I. 320.

(4) Kniga Tawarz. 109 Pr. Mor. 127.

(5) Haxthausen neben die Agr. 29.

§. 199. Od XV. wieku niemieckich kmieci dziedzicami, polskich posiadaczami zwać zaczęto. W Mazowsze pierwszych gośćmi, drugich dziedzicami nazywano. Oba rodzaje osadników na swojem osiedlała się prawie.

ᒥ siedział prawie i siedzący na polskiem nawet w dobrach z łaski urzędu nabytych nie miał tego prawa; dzierżący dobra te szlachcic spędzić go z roli mógł, gdy ją od urzędu kupił. Jeżeli ᒣ chociaż był posiadaczem swej pewny: nie mógł bowiem

[§. 197.] Nastepujac na majetnosc sie osiedzenie zrowac raley osadnik, oswiadczal naprzod jakim chce byc, czy catlowitym czy pobowiernym i t. p. czynszownikiem (3).

Najpierwie dawad zapewnienie, ze siedzac na roli zaprowadzi sie do miejscowych zwyczajow (4). Po czem spisywano kontrakt, ktory sie w moskiewskiem pismie paradnaja (rozumi sie gramota) nazywal, ze przyrzekam, iz do zrobienia gdy wszystkie ichie strony na jakas sie ich rozum mogd zdabyc radcy (namyslem) (5). Po nakazaniu tego wymierza-

(4) R. 1497. u Wyszk. Codex diplom. Poloniae II. 410.

Zrychodzi w Warsz. od r. 1847. Dotad wyszly trzy tomy.

(5) W akt. juryd. z XVI. u Jedagina II. z XVII. wieku [§§] tego rodzaju umowy

Bielskaja Bibl. w Moskwie 1850. w dwoch tomach. Porown w

---

wie sedbal nazywad, ktory ze czesciowo sie pracowal posiadaczem a nie dziedzicem byd do ziemian sie (nizszej szlachty) nie liczyd (1).

Nazywal sie tez w tem i w pewnem prawie

tknieciem. Wegierskie prawa Tusinskimi go wyrazami ruszicus, serb. [czynszownika.] [i wiele innych] skie wlascicielem [po dawnemu] nie nazywal.

U Rusi z Litwa zmieszanej rozne nazwy miana, ktore [w ostatnim tego prawa artykule wyliczono] od r. 1391. wydobyczy razdziale. Chrzescijaninem sie zwal (2); Jasaxy albowiem nie mogac (mianowali ich) raczej krow pod zaden czyn podlegajac od wiary chrzescianskiej chcacy przez to od swego Machometa wiare wyznajacego odroznic ludu.

(1) Wszedzie tam mowi: 188. Knez (ksiadz) byly wsadu ziemianskiego, nemasz dadz swego zbozie (majatek), zadnemu mieszczanina i dedinnika ani gestaku, zadnemu czlowieku nezemanskiemu.

(2) W Akt. gubr. I. nr. 11. Chrzescianom monastirskim, dor. r. 1450. Takze nr. 45. gudzi tich Christian pisano Krestianin.

(3) Czynszownik ziemianskim (Landsasse, Eichorn §. 342) w Germanji, a w Czechach sielskim (od siola na ktorem sie osiedlil) nazywany, zawieral znane nam z drugiego tomu wzgledem wysiewu, jaterTanow (calyi, 3/4, 1/2, 1/4 Tanu) obrachunek jego na Tanie wskazie gdzie wich Jungmana p. w. Tan, umowy, a czem Pam. arch. II. 74. wspomina.

§. 198. Jak w Germanji ...

ktore z zachodu gdzie sie rozwinely posuwajac sie na wschod, dziwnie prawa czynszownikow a poddanych w jeden splotly wezel. Ponowaz ze stosunki ...

admierza-

no my posiadłość osiadłe czyli uradzajnej ziemi będące, lub puste(1) lichej ziemi powatej i czytelnej żadnego użytku nie mającej

bez

na wysiew. jak obliczona włoka, obża się zu nazywają, na toż samo co starodawne jutro, co czerha obżiwu, co niemiecha huba wychodząc, w tem się z tanem nie zgadzała, że gdy ten nie obejmował w sobie koniecznie kawała łąki i lasu, to obża i drugie (2) Toż samo rozumieć należy o zabudowaniach osadniczych, które albo zastawał na roli osadnik, albo je sobie według umowy z pośrednikiem swym lub gro-

przestała obejmować koniecznie.

madaz zawartej,

(1) Prze Lw Bibl. warsz. r. 1854. I. 247-250. 263. naszym. mansus possessionatus, deserlus i sterilis, zamże 509. 515. naszym.

Brał niew uzupełnił lub pół-łany czyli wymierzone łany lub półpługi. falcie

na wysiew. i które się na Rusi na

i ½ ¼ pługa L pług tamże i pod r. 1505. Akt. jur. nr. 290. I.

r(łan niemiecki) zamierające.

W Nowogrodzie brano na pługi, w Moskwie

(2) Jutro i włoka w hist. prawa ... 265. II. [Tego dzie- ła] a obżej na ma- te części ½ ⅓ ¼ ⅛ a nawet 1/12 dzie- lącej [i] na wysiew obrachowanego [z] [u] Lelewela 232-5. 242. czytelnik znaj- dzie [Wyrazu nie objaśnił tenże.] obża ... zda- wać mi się jest według mego zdania zwo- łanie jego. Co z pola zebrał i czem się przez rok wy- żywił z rodziną swoją, wszystko to pod nazwą obża brane, na to sa- mo co czeskie obżiwa (patrz ten wyraz w słowni. Junga- mana) wycho- dziło.

madoz zawartej wyrządziać. Gdy zaś uskuteczniono, wtedy osadnik według inwentarza żywego (żywiźina) oszacowany będąc, wstępował w poczet osadników znakomitszych (otrądny) lub średnich i mniejszych (1). Jako taki liczył się do ziemian (2), i zbliżał się. Uprawianej bowiem od siebie ziemi stawał się z czasem właścicielem

że nie tylko wszystko co sam na niej pobudował na własność dzierżył, lecz i za swej włóczenie wszelkie poczynione na ulepszenia mógł wynagrodzenia od tego żądać, kto po nim własność tę tytułem kupna chciał nabyć: nikt go bowiem z niej nie mógł rugować samowolnie jeżeli czynił warunkom umowy zadosyć, ani też bronić mu nie mógł ustąpić swej posiadłości temu, który się o nią zawiedzie i wolą gminy zgodził do niego.

stanożytec

Tysiące dowodów stawiają na rosyjskie to dyplomata.

[§. 200.] Widzimy stąd, że Chrześcianin był dziedzicem, do polskiego emfiteuty podobnym, że miał we władaniu zabudowania, sprzęt, inwentarz gospodarski, i mógł

jak dziś lud nasz mówi "przyjdzie", przybysza do siebie, zrobił go "przyjacielem" lub "przyjaciółką", albo jak nazwano w Moskwie, uczynił go swym "sąsiadem", lecz sąsiad taki, według wyrażenia samego czernego prawa, nie "żył swoim dworem", czyli nie miał stanowiska w gromadzie (3), i gospodarz był zań odpowiedzialny. Takiemże prawem przesiadywali u Chrześcian tak zwani Zachrebetniki (za ich siedzący grzbietem), podobnie jak u Anglików saksońskich za domownika, do polskich wyrobników podobniejsi niż do czeladzi (4), czeladź albowiem

(1) Według Lefortowa 280. wartość inwentarza który miał pierwszy najmniej 15. rubli, drugi 5, trzeci 2., wynosić musiał. Trzeciego inwentarza posiadacz podatków dla państwa nie płacił; płacił go zaś właściciel ziemi.

(2) R. 1582. ziemskie ludzi, 1679. Ładoskoi ziemec w Akt. jur. nr. 106. 62. II. i wiele innych.

(3) R. 1546. w Akt. archeogr. I. nr. 221. da jego jawili susiedam swoim, r. 1560. w Akt. jur. nr. 289. żiwu w susiedjech. †

(4) o nich także L. w Bibl. warsz. r. 1854. I. 261–263. rozprawia.

† Na Szląsku znano takiego sąsiada i zagrodnikiem (ortulanus) nazywano go tu, r. 1379. u Wattenb. ⌋ II. 176.

⌋ Codex diplom. Silesiae od r. 1857. w Wrocławiu wychodzić zaczął. Dotąd dwa wyszły tomy. Por.

sam gospodarz najmował sobie i według umowy wojewoda i opłacał jej; a dla wyrobników ziemskich narzędzia robocy zakres (1). Rozeznali się od zarobników tak zwani Bobyle, Bobylki, którzy czeskim komornikom (Podsedky), polskim zagrodnikom i [ruskim] [syhowskim] koczedni-kom odpowiadali. Wydał ich przeludniony zachód, i z Niemiec do Czech, ztąd do Polski na Ruś i Litwę, a ztąd do Moskwy, przeprowadzając ich, niemi w miarę jak powiększe i chrześcianie upadali folwarki polskie i czeskie i t. d. i wsie zaludniał. Bobyl więc równa się na ... prywatnych jak wszędzie osiedlał w rolach i zakowe opłacając na swój rachunek czynsz, lub na rachunek, wdarzała ... folwark jego stadkiem u Czechów mianowany (2), ...

Cóż spowodowało powstanie Bobylów?

[§. 201.] Nikt u Słowian od czasów najdawniejszych nie skąpił rolnikowi ziemi, bo była jej podatkiem. Kiedy do osiadłego w Germanii przybył Skandynawczyk nie skąpiono, zakrabiając, użyczał się jej i dla niego, lecz nacięcia ga mu nie było można: covaż jej bowiem więcej potrzebował, zakładając osady. To też ziemię na udział sobie ... jeśli nawet wziął w kraju ... zdobytego ... dla danej dzielił na kawałki i kawałeczki, mianowicie od rolników jednoimiennych, małych i maluczkich rolnikom powstawały (3). Zkąd różnice na jednej, najmniej włoce osiadłych, dziwnie odbijały. Wszelako w miarę ... wzrastającej się ludności rozdrabniały się i włóczne osady, co ...

(1) Porown. w VI. [dzieła] Udział. pruski s. 3. 34.

[Lonnic hist. praw. z r. 1511]

(2) Pam. archeol. II. 73.

(3) Porown. Millermajera Grundsätze s. 81—88. Jeżeli zagrodnik 1/8 włóki posiadał, wtedy „chałupnikiem" się nazywał. Por. Haxthaus. Gutsch. II. 405.

gdy się naprzód pojawiła nad Łabą, rozchodziła się także po Czechach, Szlązku i Polsce. W czeskich urbaryuszach (1) występują tak zwane łazy czyli odpadki od niezmierzonych łanów, które albo do folwarcznych przydzielane gruntów, albo do włościanym dawane w dodatku gospodarstwom, gdy z ich rąk do rąk gospodarzów małych. Właśnie ci mali osadnicy podosadnikami (podsędky) się w Czechach, a w Polsce zagrodnikami nazywali przeto, że małe i granicą ściśle oznaczone bo płotem ogrodzone posiadali pólko lub dzierżeli po miastach na przedmieściu zwykle położony ogród (2) i t. d. p. Zarnat ogrodników i Pskow, gdzie wszakże nie urządzili się gromadnie jak to było w Polsce, i gdzie obok koczewników, którzy się też ogrodnictwem albo raczej sadownictwem zajmowali, występując zetknęli się z moskiewskiemi owemi Bobylami. Zkądże tych poszło miano?

W jakim stosunku u Czechów i Polaków stanęli do gospodarzy zagrodnicy, w takim u Rusinów wystąpili Dworniki i Łapiarze (3) a u Pskowian Koczewnicy (4). W innym

[§. 202.]

chadupnicy czyli dar...

(1) Urbaryusz Szwachowski w Pam. archeol. II. 74. i następ.

(2) Porown. §. 114. II. [tego dzieła] kniż. pr. cod. dipl. r. 1427. u Ryszcz. II. 841. [Ortulani predictorum Kmetonum], uchwała sejmowa z r. 1470. którą z rękopisu ks. Ł. drukiem w Bibl. warsz. r. 1859. I. 260. ogłosił.

(3) Ci na Podlasiu posłalnikami się, że w posłoby czyli łapcie uwiewali nogi nazywali.

(4) Także łapcie (łozi) robili sobie koczewniki, skąd, jak mniemam, poszło ich miano.

(3) R. 1554. censores ex communitate hortulanorum electi, tamże IV. 665. i następ.

(4) W pskowsk. gram. (a niej §. 282. i nast. I. tego dzieła porówn.) czytamy: a koczewnik zaorzil sorną wesnu (dał w zasdaw swą wiosnę, wiosenny sprzęt), ino emu zapłatili wesna swoemu gosudarju, kak u drugoi czał dosdawałosa na somże sad (Ma ... tyle dać ile się kiedy indziej rodziło w tym sadzie). A gosudarju na izorniki (patrz niniejszej §.), ili na ogrodniki ili na koczewniki wolno soczit serebra

wystąpili stosunku zjawieni r. 1548 (wcześniej ich nie było) w iżorskiej ziemi, która część dzisiejszej guberni petersburskiej stanowiła, i do niej powtórnie nowogrodzkiego państwa przez moskiewskiego przeprowadzeni zostali z Batyjowie. Bo gdy Dworników, Zagórzy i t.p. osadzał gospodarz, to przeciwnie Bobyl gospodarz, to przeciwnie Bobyla była w tymże samym celu, ażeby się ↑ przedewszystkiem wiejskim rzemiosłem zajmował, uprawiał ogrody, chodował sady, chmielniki sadził, przyjmowała do wsi gmina (1).

Mnie mam że miano jego z fińskiego Bobukker (2) pochodzi, i że Finnowie nadali mu go przezwiska, aby nagrodnika tego od gospodarza ruskiego Sentzer (ziemiec), ludzie od fińskiego Bönder odróżnić mogli. Wespół bowiem z Finami, mieszkali w owej ziemi i Rusini, ściągając do niej z państwa wielkiego Nowogrodu i Pskowa. Innym

↑ sam w osobie swej

(1) Patrz dyplomata z r. 1548. w Akt. istor. I. nr. 221. i z r. 1631. 1671. w Akt. jurid. nr. 133. 164.

(2) Zwróćmy uwagę na tego w niemieckiem się Bunke ukrywa. O Bönder Du-Cange p. w. Bonda i nawzajem ludzie przywiedziony niżej Jordaböker" powie.

znowu od Batyla wsi mieszkaniem był w tychże samych co samem dyplomatach pojawiony Kozak czyli robotnik luźny, który za drobnym po kraju uganiając się handlem, wynajmował się też do ręcznej pracy. Wtedy to nazywając się zakładczy-

227

kiem / zakładzień, ten co się zadłużył, dał w zastaw), dawnemu, z Ruskiej Prawdy znanemu, odpowiadał najemnikowi (1). Zakład ten odłamkiem gminy nie był, chyba w zakładzie, a ~~[illegible]~~ który się [niżej przy rozwoju historyi niejako,] zjawi.

hist. praw.

w artykule o miejskiej ludności

(1) Porówn. §. 106. [II. Jego dzieła,] [Ve-rolina Ist. Zak. #. 142.]

228 192.a

[§. 203.] Wszyscy dotąd wyszczególnieni czynszownicy nie tylko za używanie roli lecz i za wszelkie z folwarcznych gruntów ciągnione pożytki ⊤ [illegible], ⌈ opłacali (Do... zawsze się do [illegible] za zachód [illegible] czynszowników [illegible] się dawać je [illegible] niejako poddaństwa.

⊤ zwyczajem Europy zachodniej płacili. Wdu-chodniej płacili. Od dawnej opłaty ku dan-giem do opłaty ku dzie-rowi szlacheckiemu a następnie ku poddań-stwu, (lud) nachylać za-częły.

Płacono w Polsce za używanie pala [illegible] pogłówne przeszło palenne, a za uży-wanie lasu ⌈ ⌈ na budulec zdatnego ⌊ wyrażając przez to już leśne i łazowe, tudzież dawano polerie i drewnowe, ⌊ opłatę za rąbanie za drewno na opał brane w lesie już. Oprócz tego płacono rogowe i od pasienia rogaciźny a osobli-wie wołów, pogłowszczyznę, na folwarczny pastewnik [illegible]. Im się dalej czynszownik od morza ku Karpatom oddalał, tem uboższy w pie-niądze bywał, opłacał się daninami, przez co nie tylko zboże ale i wszelkie przychody ziemne, dochodem [albo roli na koniec wszystko co żyło lub było wy-robem ziemskich płodów stanowiło w daninach za czynsz dawał. Składał więc w daninie już kura-ki, już rzadkie ptaki (kre-czy (ptaki i kowalijczy), już adun, skory, konopie, wet-czyzny i kruglce, już wyrobione z nich popręgi i sukno, już nawet mięsiwa różne (liczbą) dworowi dawał.)

Moskiewscy, nowogrodzcy i ingermanlandzcy wło-

pisać do gminy, inaczej bowiem za ~~kalujan~~ włoczęgę jak w Polsce mawiano uchodził. Prawo od czasów normandzkich i saxońskich istniejące ~~wszędzie~~ i na Rusi, wyrugować z obiegu zwyczaj, gdy się tu pod Polski dostała panowanie (będzie o tem w ostatnim rozdziale tego działu), w Moskwie istniejąc ważył, nie uważało tych co byli ~~wolnymi~~ jak się wyrażano "biedoniedelnymi". Rozumiano przez tojż ludzi którzy "pomiestie" lub ojczyznę uzyskali od rządu, już tych co na gminnych siedzieli rolach.

Kto się chrześcijaninem urodził ma- ~~siad~~ żyć na czarnej ziemi, kto biednym będąc zubożał ~~się~~ przesiedlił się na nią, a gmina biedniejszym go ~~uważała~~ nie ~~chciała~~ uznała, ~~sa~~ co znaczyło że ciężarów żadnych do ziemi przywiązanych ponosić nie chciała, taki "czarnym" zostawszy, ~~[illegible]~~ pobytu swego nie wysiedziawszy już nie mógł się, jak mawiano, "objechać", chyba gdy kogo na swe miejsce podstawił,(1) czego mu ani gmina, ani jej, jeżeli go miała Przykaźczyk odmówić nie mógł, albowiem się wtedy sąd w to wmięszawszy, nakazał zamiany

(1) R. Ist. Akt. sobr. t. nr. 258.

w różnych częściach dawnej Polski różny. Po-
czem brano na uwagę zabudowania gospo-
darskie, które także były różne, co z poło-
żenia ziemi i klimatu wynikało (1). W końcu
szła umowa o czynsze w pieniądzach i
daninie i robociźnie opłacające, w czem gos-
podarstwo między polskim a moskiewskim
rolnikiem zachodziła wielkie, więc o tem ni-
żej pomówimy. I w Moskwie bowiem brał
chrześcianin łan, który się zu obża na-
zywając, i także co jutro, co czeska obzi-
na (2), po opisie łanów i gospodarstw moskiewskich co niemiecka włóka (Hufe jak Huber wyrażało) nie tylko rolę z potrzebnym
do niej lasem i łąką lecz i zabudowania
gospodarskie (3) znaczył. Biorąc ten łan na
posadzkiej to jest na osiadłej lub na pustej czyli przez nikogo nie zajętej ziemi, ponosić musiał ciężary według ich
do tejże ziemi przywiązane, opisane, i niby
w księgach ekonomicznych (4) wkodził
ziemi tej dziedzic tudzież wołanin, w polskiem
w także prawa jakie tkwiącą na
oraz niemieckiem prawie osadzonego wsi-

ścianie, jak z ksiąg ekonomicznych widać (1), częścią zbożem i innemi przychodami częścią pieniędzmi opła-
cali. W gorszym,

(1) O wszystkiem tem ob-
szernie kże L. w Bibl.
warsz. r. 1850. I. 247-
262. 262. rozprawa.

(2) Wyraz jutro w s. 265.
s. tego trzeba objaśnić. Co z polaczenia
brał ziąb i czem
się z rodzinnego sw.
przez rok wyżywił
rolnik. wszystko to
obża oznaczając,
na to samo co
obziwa (porówn.
słowa Jungmanna)
wychodziło. Dawniej
życie jest wy-
życie tego trzi-
ona dostawem.

(3) Waitz Vfg. II.
16. wstęp. Les-
bon 243.

(1) W obecnym czasie
dwie takowe komis-
sya archeogra-
ficzna wydała. Je-
dna się do Nowo-
grodu odnosi (rękopis jej z r. 1499 pochodzi) Nowogrodskija piscowija knigi. S Pet.
1859). Druga
z rękopisu
r. 1610-23. po-
chodzi (Jordebö-
cker öfver Inger-
manland, tamże
tegoż roku).

zamie/zbanie.

szom. Okoliczności sa sięgnąć wyżej nakazuje.
§. 204. Wmyśliwszy się w to czytelnik com na wyżej (§. 21. i nast.) o gminie powiedział słowiańskiej, przyzna, że ~~tym~~ dziwnem nie mogła ~~długiego~~ cie- [długo] lasów zdarzeniem szyć się ~~długo~~ dobrym bytem ani sa którą samorząd miała, ani sa którą pozwednio od Krzyżaczków ~~należ~~ zależała woli. Upadły ale pod ciosem nieszczęść które zgotowała im chciwość, zwłaszcza gdy się niemi nikt opiekować szczerze czy nie mógł czy nie chciał. Po normandzkości nieprzyjaciołach ~~[illegible]~~ i dalarzczmie swoich nieprzyjaciołach i niemieckiej gminy, ~~[illegible]~~ ruskiej i niemieckiej gminy, po feudalizmie przyjmowała jej sjagła i po feudalizmie poddaństwo ucisnęło czeskę, węgierskę, zachować prawa, serbską wreszcie zawsze zachować prawa, serbskie wreszcie polską, nie- mo przypisała o szlachcie i polską, nie- mieckiem prawem od ucisku raberpieczo- nej poniżyły sejmy, a rabaciarny i mieszczaństwo przywiodły. częścia krajowe do upadku przywiodły. Najważniejsze koleje losu przeszła gmina rossyjska i polska, bo pierwsza doczna- ła większego ucisku przez to że jej do ziemi przylgnęło prawo. Ziemia jak się malownicza używali Rossyanie była albo czarną albo białą, co znaczyło że posie- dziciel pierwszej rabatował, a posiedziciel drugiej płacąc czynsz nie odbywał sjagła, bądź że ją sobie kupił, bądź że się dał umówić z gminą, przyszedłszy pod tym warunkiem do niej, że zapisawszy się do niej, będzie dla siebie sprawiał rolę, jako rolnik swobodny (2). Musiał się zaś koniecznie za-

1580. Jurw
(1) R. 1507. na białam nie- gdie nie sjagłam, r. 1631. na bjełej zemli Akt-jurid. 91. nr. 94. 19.

(2) R. 1601-99. słabodi sja- glec, samurz nr. 328. II.

192. 230
c.

F jeden z ilirysjskich

czynszownicy (podleśnicy jak się [składał ów wyraża policy,
kmiecimi mianowani, sędziec
kołacz, paławi, którzy orzeć i a jeszcze czwarty w gorszym ujrzeli się
stan w tej rzeczypospolitej składali (1),
madziarscy jobagowie na dobrach rządowych asadzani z nich ci którzy
bądź do dobra były w posiadaniu monarchy i Rzecz dziwna że wole duchowieństwa uprawiali,
monarchini, bądź szlachty. większe ciężary po-
Tem czynszu wymawianych ról i a duchowni wnnie, dochodu którzy uiścili od szlacheckich [illegible] szlacheckich dzierżawców tylu-

jak pochodzącego z r. 1355 dyplomat mówi, jeszcze
dzień jeden w ergodaju
pracować i podymnego (terragium)
po 12. denarów, i daniny na boże na-
rodzenie z kapłona i dwóch bochen chleba
(torta), a na wielkanoc z 12-stu i dwóch bochen
na święty Marcin gęsi
mięczonej (2)
karpackich, aż do zagarnięcia ich podzwe
panowie od Turków, utrzymywała: dawano
pracowano (4), [Lo się
w dawnem dufrana cerzwowe z szczególnie raz szczery urzędy, do wnet
ziemi cała za zestaniach urnanej wszy F
lenna
kto się pokorny, temu już na
hło chrześcijańskim przeszło temu już na
kmiecdwa, jak się wyrażano, pod zależnymi co kmieciom węgierskim i jobagom madziarskim
rozdawano warunkami (5). Stan wszystkich tych
rolników carara się stająca ich przy-
krzejszym (6), doprowadził na Węgrzech do
rozpaczy. Podnieśli wszak ... tecz zgnębieni

[w piśmie zbiorowem które w Zagrzebiu od r. 1851. pod tytułem Arkiv wychodzi umieszczony

Lamenta servorum w Nagy. hung. Köb. die 1851. Patrz Agr. 29. ...

[w Kuk. Bjer. drukowana. Wyszło i oddzielnie w Moskwie 1859. Patrz ...

[składających się dawać byli obowiązani. Taka zasada płacenia czynszów

L (jest do starych alfabetycznych do Corpus juris hungarici w Tyrnawie 1751. w dwóch tomach wydan.)

L co wszystkim czynili dali Snarynami kmiecie.
Do skarb
Lwane w Moskwie

(1) Statut Segni 14. [Pa- sechów, robywarzów, zagrodników, lesników dworskich, od po- borów uwolnił.

Codex diplom.

(2) Fejer w przedm. do IX. 2. str. XL.

(3) Du-Cange p. w. medo, Hest- ...

(4) Porown. dyplomata serbskie, czarnogórskie i t. p. w Miklosicza Mon. 191. 192. 279. 401. 531-3. 565 z lat 1322. 1379. 1400. 1405.

(5) Hilferdynga Bośn. 97. 431. 445.

(6) Szczegóły wskaże cynsł. [p. w. colonia, rustica

F i od Turków
F rzęsią na dali następ... panować się, zarząd na cięższe roz- dali Turcy.

o nie tylko w Niemczech lecz nawet we Francyi, jako się rzadko, między upowszechniona będzie (3), u wszystkich się Stowian przed i

sięgnęli na siebie wyższe mieszczanie. Uznał sejm (w ustawie z r. 1547. art. 26) srogość tego, i wyrzekł jawnie: że „u nich mieszczaństwa woła o pomstę do nieba.“

[gdy srogą ni-
neła

strony. Tylko u nich zwała się zakarpackie mieszczaństwo od węgierskiego, a szczególniej od madziarskiego, swobodniejsze; albowiem mieszczanie na szymskiem się prawie nie znając, nie postawili kmiecia w jednym z szymskim niewolnikiem [jak w tem prawie zachodnio-europejskie ludy od których przejęły się nauką Madziarowie, wyrzekli r. 1474. pod czas niebytności w kraju króla Macieja Korwina: że wolności przenoszenia się z miejsca na miejsce kmieciom na wieki zakazuje się (1), zakazano przeto także mieszczanom: szlachtę jeden zawsze ma być. Minęło atoli lat wiele, zwłaszcza gdy Władysław Jagiellończyk r. 1514. raz na zawsze przykuł ich do ziemi, zanim Król Ferdynand r. 1547. dawne im prawo przywrócił (2); i przez ten cały czas mieli sposobności z przed karpackich stanów dwa najznakomitsze ludy rozpatrzyć się w tych postanowieniach i zastosować je do siebie; co w zakresie uczynili z wielką o ile były Ta mierna odległości. Chęć zysku i policyjne prawo

[Jakież zeznanie o uciśku polskich kmieci król Jan Kazimierz i panowie polscy r. 1656. uczynili, przysięgą ich zobowiązując, czyli o przysiędze zapomnieli (1).

Chociaż sejm węgierski [dencze] (r. 1608. art. 13) szlachcie układać się z ludem o posłuszeństwo dworskie, dozwolił jednakże swobodnie nakazanie temu na niczem. Już palscy zrobili panowie, którzy jak wyżej powiedziano dopiero r. 1791. zaczęli się brać do rzeczy.

(1) Porówn. Lelewela Polska Dzieje i t. d. III. 391. i następ.

hung. 413.

[§. 204.] Chociaż stosunek od Turka dozna[wał] wpływu serbski i t.d. nie zniósł, jednakże uciśnienia nie tyle go udręczył co [węgierskiego jobaga, którym go udręczył] Madziar[ów] al[bowiem] obrażeniem [illegible] uczuwać się ciągle. Dręczony samowolnie i zawsze chwilowo, a ten uczuwać się ciągle. Zawsze od Mazurów z miejsca na miejsce przenosić się, stany jobag ciężkiego, niczego nie mógł, albowiem r. 1474., w czasie niebytności w kraju króla Macieja Korwina, postanowiła na sejmie węgierska szlachta, że czynszownik nie ma opuszczać roli aż po upływie roku, a jeżeli się samowolnie wydali, ma być nazad sprowadzony i w moc oddany pana. Co obowiązuje władztwo dziedzicznych r. 1514. stanowione: że uczniowie z jego przeciwko panom podniesione bandy, mają być, wiecznie do służby przykuci, i nigdy nie zmieniać pańskich bez woli właściciela ziemi. W tak lichawej ciężej później (r. 1547.)(1) cofnięto się ustawy, ale którą ona zrządzała, naprawić nie zdołano. Zadziwiającym bowiem jest raczej jak przez ową sprawę wspólna od wieków w właścicielach żądza zabudowania folwarków [niemia] odżyła znowu, i tak dalece wzmagała się nastąpienia, że się zdawało się wracać na powrót dawne przez Normanów i Germanów rozpoczynane na zachodzie ucisku, i że pyszne niedźwiedzie jakieś się u Stanow zwyczajnie na korzyść ludu rozwiedły swota czecha i polaka, wyłącznie władztwa kmiecie Morawian i Mazurów, zdani ś. Jerzego u Morskali, niech posłużą za przykład, pójdą w zupełne zapomnienie. Lecz, dzięki opatrzności, stało się inaczej.

§. 205. W Polsce utrzymywała się wciąż dawna, z poprzednich domów

(1) Porown. r. 1474. art. 14., r. 1514. art. 25., r. 1547. art. 26. w Corp. jur. hung. I. 226, 328. 413. Endlicher [illegible] uchwały sejmowe w synowskiej p. w. rządzie przywrócone.

(2) Waitz Deutsche Verfassungsgeschichte Kiel 1844. Vfg. II. 165. Dotąd dwa tomy wyszły. Porówn.

tego Dzieła znana i po całej (Europie zachodniej) powszechni[e] ona zasada, która kmiecia do opuszczenia roli po skończonej umowie upoważniała, zakazując mu tylko oddalać się w ciągu [jej] trwania [kontraktu], i nakazując nigdy się z roli nie wydalać cichaczem, wyjąwszy gdyby do tego sam właściciel roli dał przyczynę, tę zasadę, jak w drugiem tomie historyi [prawodawstw] (§. 112.) opowiedzieliśmy, granicząc z stanu wielkopolski. Ponieważ zaś i do poddanych czyli do pierwszego stanu, które samże (§. 37) o tem nie wyrzekł, więc, uzupełniając [Kazimierz W., stosowano do nich przepis] poddanych do artykułu (§. 35) opisaliśmy ... dodatkowego do wielkopolskiego czyli do czwartego wiślickiego statutu, że i ...

poddani mogąc służące kmieciom prawa zastosować do siebie ...

... która się z biegiem czasu rozwinęła ... służbę pełnili ... wojska ... kmieci posiadających ... jeżeli ...

... jeden tylko mógł ... w czem zapewne ... zachowywano ...

(1) Agri liberi, illiberi, z dowodu u Lelew. Polska dzieje III. 115 w przyp., §. 111. II. tego dzieła w przyp.

(2) Lauda cracoviens. z r. 1447. agri de quibus kmethones per nobiles sunt depulsi et per nobiles coluntur etc. u Bandtkie jus pol. 245.

się tylko po dwóch wyprowadzać corocznie ze wsi. To znowu na wzór dawny wolne a niewolne czyli szlacheckie a kmiece sprawadziły role (1), uzacniło drugie przez utrzymanie przy życiu dawnej o rycerskiem prawie zasady. Według zasady więc tej szlachcic i kmieć jedną rolę z kategoryi dóbr rządzących będącą dzierżący, nie mogli w żadnej kolizyi z sobą zostawać, jeżeli ludowy członek na rycerskiem siedział prawie, czyli służbę odbywał wojskową; bo jeżeli składkę dawał na wojnę, wtedy szlachcic mógł go z niej spędzić (2), oświadczając, że innym kmieciem do wojskowości zdatniejszym i chętnym osadzi.

Toż samo godziło się kmieciowi aż do r. 1496; mógł bowiem i on, gdy jak chciał opuścić, jak wzmiankowaliśmy, swą ziemię. W roku tym, zapatrzywszy się, snadź na Madziarów Polacy, chcieli ograniczyć wolność ludu przesiedlania się z pod dotychczasowemi, wyżej opisanemi, warunkami; na co wszakże przystał Król Olbracht. Postanowił zaś, że corocznie może się jeden człowiek przesiedlać ze wsi, (w czem zapewne kolej zachowywana), gdzieś zbiór sporów sądowy o odzyskanie zbiegłego ze wsi człowieka, w jednym go terminie sądowym, przed Pisarzem i Komornikiem kończyć nakazawszy. W czasie

synowa oddalać się ze wsi i żądać większej zapłaty za najem, zabronił. Każdy co na zarobek do miasta wychodził miał być w świadectwo władzy miejscowej zaopatrzony. Ustawy o młodzieży wiejskiej przepisy, więc je zmieniano i zawieszano. W r. 1496 postanowił: Król tenże, że jeżeli kmieć jednego ma syna, powinien go zostawić przy roli, jeżeli zaś ma ich kilku może jednego do szkół dla ćwiczenia się w naukach, lub do rzemiosł oddać. Co znowu r. 1503 zmienił, nakazując, że przed rokiem dwunastym życia wolna się zawsze młodzieży wiejskiej udać do nauk, do rzemiosł zaś wolno mu to uczynić w każdej chwili byle za wiedzą pana włości nastąpiło koniecznie. Nie zdał się Zygmuntowi Staremu i jego radzcom przepis ten być ze sprawiedliwością (?) zgodny i więc o nim na przyszłym sejmie inaczej chciał postanowić, ale nie postanowił przecie. Tenże wyrzekł, że kmieć może córki swe jak i komu zechce wydawać za mąż, ale jeżeli zięć nie będzie osiadły na sobie, przy teściu (1) obrać siedlisko.

że ma do czynić wolno

(1) Porown. r. 1496. u Bandtk. jur. pol. 343. ustaw, tudzież r. 1505. 1511. w zbiorze praw polskich pod tytułem Volumina legum znanych. Patrz Vol. I. 293. 379.

192. e, 232

233-193.

mornikiem kuśnierzyć nakazał. Surowym atoli dla młodzieży okazał się wiejskiej, stanowiąc że jeżeli kmieć jednego ma syna, tego przy roli zostawić winien; jeżeli zaś ma ich kilku może jednego do szkół lub do rzemiosła oddać. Złośliwego poszukiwani i na wolę sprawiedliwą poddawano. W czasie żniwa nikomu się ze wsi wydalać, i właściwej zapłaty za pracę wymagać nie dozwolił. Każdy co na zawsze wychodził do miasta winien był zwrócić świadectwo ...

§. 206. Wpływ madziarskiej ...

normandzkość ... Jak u Francuzów i Zasawyrzm ... ludzkie i kolonialne były jak rwane ludzkie i kmiecie, wolne łany (1); jak na Rusi były liczbowe pod zarządem Dziesiętnika i Setnika zostające, ludzie wolne przez jak nazywanych pochożych ludzi zamieszkałe, które w Moskwie malowniczo czarnymi i białymi nazywano (2); i od zachodnych rolami były odróżniana je (3). Liczbowemi rolami były te co się ... w jak dziesiętni (osiadli- na) (4) osiedlili. ... gospodarstw ... w ich poczet nie wchodzili mieszkający we wsi duchowni, karczmarze, zagrodnicy, ... czeladź, i wszyscy ... nie trudniący się rolą, ludzież ...

Pierwsza najmniej z dziesięciu, druga najmniej z dwudziestu składała się

(co u Rusi ... litewskiej z pewnością wiemy)

Według ustawy z r. 14..

następnie

Które jak r. 1503. przepisano samo przed rapiennym dwunastym wieku, lecz z ... kulickich, ale za jego ... prawa oddać powiedząc

† O kmieciu który się pochodzący (dobrowolnie) poddał mówią polskie z r. 1348: 1402 w ... r. 14. [ich dzieła] hist. praw przyrodzone źródła.

... wywarłby były na Rusi litewskiej szkodliwe skutki; gdyby się mu było prawo polskie rozpostrzeć dozwoliło; ... szeroko wdadząc

‡ władzwiały madziarskiego ... rzeczone wpływy na Ruś

po obu stronach Dniepru leżącej

i obrok (czynsz) opłacających

za Jagiellonów do wprowadzone,

(1) R. 1496. ... Bandt. ... vol. ... r. 15.. vol. I. 293.

(1) Mansi lidilen, prolia colonica, mansi liberi, u Waitz Vfg. II. 160. nstępn.

(2) R. 1479. 1503. Dwór na biedom mieście nie ... r. 1631 na ... ziemi, Ant. jur. nr. 91. 94. 99.

(3) R. 1601–90. ... samże nr. 328. II.

(4) R. 1666. ... samże nr. 69.

ruchem nie osiedli prawie. Ubezwładniani się tego prawa zwyczajowi przypisywani ziemi glebie (consuetudo terrae);

Zwyczaj ten pod warunkami pewnemi, dozwalał nie którym gospodarzom przesiedlać się na inne miejsce i żyć na niem, nie pod innem wszakże jak pod ruchem, ale wodnikiem lub prawem osiadłym, niemieckiem, osiadł,

prawo to z mających rozwinąć się potrzeb, zwyczaj utrzymywał przy życiu, pokazując, że tylko wtedy zamieszkującym we wsi gospodarzom przesiedlić się będzie wolno, gdy się liczba dziesiątek nad liczbę większą

gospodarzy

wolno go było przed urzędem wolności rali ojcu; po woli czyni tego nie godziło się; już sobie bynie, przez nowo nabycie prawa przedawnił przesiedlony rolnik.

Zkąd się pokazuje, że zasiedzieli w dziesiątki i setni gospodarze zostali przez zwyczaj przypisani do roli; a że ten zwyczaj przez Normanów zaprowadzony a przez Duńczyków utwierdzony być musiał, pokazują to dziesiątnie i setnie (decaniae, centenae) normandzko-frankie, które osobliwie na Rusi w stan poddaństwa wprzódy popadły. Zakreślali je ludzie od dziesiętników, setników i starostów (nazywa się rozdzieni), do ziemi przypisawszy, będąc na mocy przedawnienia i przez nakaz z góry od Jadama dany przypisani zostawszy, razem z tą ziemią, lub sam gdzie władzy ulegali dawniej, bywali przeprowadzani. Nie było dogodnie, które dziesiątnie i setnie zwyczaj, który się na szkodę rozwijał się ku skarbie do władzy swej, więc potem prawo rozpościerało, rozsunowali pociągi jego, i razwo zasadzić się mu nie dozwalało. Ponieważ

(1) Waitz Vfg. II. 161. 165. Tenże o Dziesiętnikach i Setnikach w obu domach swego dzieła (rejestr w skazie miejsca) obszernie rozprawia.

według poddaństwa

/ wiślickiego statutu mogło się corocznie dwóch z każdej wsi wyjść wyjść z wieś poddanych lub kmieci, do i (na Rusi dwóch) nadliczbowych gospodarzy, czyli jedenasty i dwunasty z dziesiątki, jeżeli ich za wiele było, a dwudziesty pierwszy i drugi z całej, przesiedlać się mogło corocznie. Dalszy los ruskiego ludu zawisł od sejmu, który był

uchwały na sejmiku przez szlachtę chełmskiej v. 1477. na szkodę kmieci, jak niżej opowiemy, zrobionej, potwierdził zatwierdził przez czerwono-ruską szlachtę. Względem opłat za wychodźstwo kmieci v. 1488. na niekorzyść ludu zrobionej (*)

Da tej wszelako, co sejm węgierski tenże sejm ostateczności nie posunął się nigdzie bowiem wyrzucić tego nie można, ażeby sejmujące polskie stany [naszę] niższy ustawodawczo przyznać upoddanienie więźniactwa. Że węgierski chwycił się tej ostateczności, wziąć do tego za powód zmianę niższego rozwodzenie ludu

ściśle poddany, których ani, jak się można obejrzeć, na wszelkie urzędowe wyraziły ani obejrzeliwali, na pensyą dla tego urzędu, lub na żadnym duchowieństwa jej rozdajwo, lub pozwalając, odbywać przez swoich na osiedlanie do kraju przybywającym rodzin z niej czynsze i przez co z czarnej stawać się mieniano chłopa. Z tego powodu czasami ... z czasem sama tylko pańszczyzna

(*) Porównaj wypisy z ksiąg grodzkich halickich v. 1435–69, sądzie 1488–98, i sanockich 1454, które przez swym artykule do Bibl. Warsz. v. 1850. I. 240–45. przyzwoit z chełmskim statutem v. VI. 417. [tego dziedzictwa] zwłaszcza nym.

Polszczyzna z czasem w Kaliskiej bowiem już ...

† był różnicy, u Litwie, czyli ściśle w Koronie. Pierwszej opłaty ... dział tego działu pozwalać się dotyczy koronnej Rusi w tej ... ludu]

‡ udali nie jednakowe go wspólnie odniesie ... ścisłe ... sam ... ustawodawczy

litewskiej Rusi w pewnym artykule, o polskiej w dzisiejszej guberni lubelskiej teraźniejszego królestwa polskiego położonej, do niego, do materyi o upoddanieniu czynszownikom przechodzą. Los jak polskiego tak i ruskiego ludu

[illegible] w miejsce [illegible] której pa-
siadacz, warunkom z posiadłości wyni-
kłym za dosyć uczyniwszy, mógł s[wo]-
bodnie dowolnie (1), co trwało aż do r.
1590. Wtedy za panowania cara
Fedora Iwanowicza postanowiono: że wszy-
scy chrześcianie co się uprawą roli zaj-
mują, mają być osiad do ziemi
przykuci, i którzy przesiedlającego się
samowolnie przyjął na osiedlenie [illegible]
dzie równo z chrześcianinem karany [illegible].

[illegible] sejmu [illegible]
[illegible] 1497 [illegible]
[illegible]
[illegible] pod wodzą Jerzego Szekelego [illegible] przy kunidat [illegible] zamieszka-
pomocy maramaraszkich [illegible] ⌈ r. 1513 zrabione. Po
jącej szlachty ⌈ [illegible] przełamieniu go,
[illegible]
[illegible] gdy nie mógł, jak się zdaje sejm
[illegible] gdy nie mógł, jak się zdaje sejm
wywarł, wszystkiego za ten występek zgła-
dzić ze świata chłopstwa, gdyż go do ⌈ za karę
pracy potrzebowała (1) szlachta, przeto cięższe nań
[illegible] daniny i większe opłaty nałożył, a nad to
[illegible] zakazał mu [illegible] zmieniać [illegible] zwyczajności tej kary, jednakże
[illegible] z czasem [illegible] zaraz w roku ⌊ po owem uzna-
było miejsce. Pomimo [illegible] niu, większej jeszcze robo-
[illegible] ciznej na lud nałożył, [illegible] który
[illegible] do postępek gdy
[illegible]
[illegible]
[illegible] przełamaniu i tego, uciążliwszej jeszcze
[illegible] do panowania Maryi Teresy [illegible]
[illegible] nowe powstanie wytrwałości, więc [illegible]
spisanie, i tej właścicielom pilnować [się] należało (2).
[illegible] Izabela przestępczyni

§. 206. Inny był powód przypisania do ziemi ludu moskiewskiego, i niedawna wiel-
kie podobieństwo z owym, który skandynawskich Iwanów, skłonił mieszkańców
do uproszczenia skali sławniejszej. [Lecz

(1) R. 1561. Akt. sobr. I. nr. 258.

(2) Dowody piśmienne na to dopiero z r. 1597. posiadamy, ponieważ przedtem nie da się wyświetlić pod względem przełomu na Rusi, do Zygmunta pory.

(1) Król Władysław II. stanowi w r. 1514. na sejmie uproszczającej węgierskich wiejskich ustawy, wyrażając się w niej (art. 14): ne tamen sanguinis effusio [illegible] sequatur, et omnis rusticitas (sine qua Nobilitas parum valet) deleatur, [illegible] itd.

(2) Ustawy sejmowe z r. 1715 art. 101. §. 5. [illegible], r. 1723. art. 18. §. 3. 4. 6. Corp. jur. hung. II. 123 124.

⌊ (r. 1548)

zaprowadzone także od tychże Franków poddaństwo krwawej, od magdeburskiego prawa: to atoli

[illegible]

trwa od r. 1597. aż do chwili obecnej i dziś dopiero ma ustać także.]

Czem u Franków były owe ludzkie, owe kolonialne łany, tem w Moskwie czarne(1), także wyżej od nas wspomnione ziemie. te [illegible] na mocy przywileju (immunitas), [illegible]

[illegible]

wały. Miała to znaczyć, że czarnych ziem posiadacze przywiązane do nich [illegible] a posiadacze ziem białych [illegible] pełnili naówczas jeńcowe dla rządu powinności

[illegible]

(Czarnych ziem posiadacz oczerniawszy się że tak po- ziem posiadacz [illegible] nie mógł się "objelić" aż dopóki wa- runkowi pod jakim wziął ziemię w posiadanie [illegible] nie uczynił zadosyć, chyba że kogo na swe miejsce podstawił, który zań po- był dalszy wywiedzieć przywilej (4). Jeżeli się ów czarny na ziemi czarnej urodził, musiał, gdy jej porzucić chciał mieć wolność"

[ciężary i t. d. spełniali pra- cując w rolni i czarne z nich dając [illegible] modlili się zań otrzymawszy wolę, na [illegible] lub płacili mu za pobyt na gruncie, [illegible] przywiązane do ziemi czarnej [illegible] na siebie „białym” [illegible] zwalała.

uwolnionym od nich

[przez posiadłości

(1) Czerwij bor a czem w rejestrze do Karamzyna zobacz. Pobierający je już r. 1437 (Akt. zakr. I. nr. 32) w Nowogrodzie wszę- dzie nazywał się Czerwnikowiec.

195. a)

Ustawy sejmowe r. 1715. art. 101. [illegible] r. 1723. art. [illegible] w Corp. jur. [illegible]

R. 1479. 1503. [illegible] na białom miejscie, nie [illegible] Akt. jur. [illegible] 91. 94.

R. 1561 [illegible] I. [illegible]

[Dobrodziejstwo to [illegible] im i [illegible] na (jak wyżej w §. 139 [illegible]) wyświadczył, któ- ra

na mocy prawa przez Sudebnik r. 1497. usiwierdzonego oswobodzały. Na

ś. Jerzy[1] w czasie wolnym od robót polnych (na dniu 23. kwietnia przypada uroczystość tego świętego) z a miasto tego, czwór uroczystość świętego i po niej na tydzień przed i po niej, przesiedlać się rolnik z miejsca (Jurjew den, dzień ś. Jerzego). Jeżeli wcześniej się wyniósł, wynagradzał go, i odtąd czas wadzano go na zad, i adziedzie czas naznaczony kazano. Trwało to aż do r. 1590. czyli do r. 1597. sudziej do r. 1601. W tych latach zakazano przenosić się z miejsca na miejsce tym Chrześcianom którzy na czyich bądź rolach tak zwane są jagłas czyli pańszczyznę odbywali. Obowiązywał ten zakaz. Ubożenie [prawa] Cara Alekszego Michajłowicza [opisanych co dalej w czem miało] razciągnowszy go do wszystkich rolnictwem zajmujących się ludzi; między przeniósł obowiązki z osobistych, polityczne i skarbowe cele (2). Bo jak między Frankowie, według tego wiemy w pośrednich czasach nastego wieku dzieła, pilnowali, azeby każdy żyd w ziemi, i tak dawniej mogło być kontrolowany, tak samo w Rossyi pilnowano tego azeby każdy żyjąc w opisanych wyżej carskich i krajowych powinnościach nałożonym przez tych osadnikach prawo czynił zadosyć. (3) I tak zwany robotnik czarny, przywiązano go do służby. Robociznę przeto nauczyła myśl prawo wykonywał na miejscu, przywiązało go do ziemi.

Więc żeby się nie rozbiegał

[Dziesiętnikarz lub sotnikarz, też

poddaniem głównym powodem do upańszczyźnienia.

czynszownika moskiewskiego, jako w Polsce folwarkowość stała się

(1) R. 1450 w Akt. sobr. I. nr. 48.

(2) Porówn. artykuł Bielajewa pod tytułem Krestianie na Rusi do Bjesjedy z r. 1859 podany.

(3) R. 1669. Akt. jur. nr. 203. I.

zmiana Księci.

Na mocy (także, czyli) umowy, dobrowolnych ze strony gminy, właściciela ziemi i t.d. czynionych zwolnień, ustawały się (rozmaite wszelkie tany) według orzeczenia dyplomatów (1), ciężary. Znaczyło to, że posiadacz danego łanu od ciężarów publicznych od których nikt nie mógł być wolny, wypadających nań resztę ciężarów gruntowych albo zupełnie (znosił) albo w części [illegible] uwalniała go zaś od nich dobra wola albo gminy, albo właściciela (jeżeli na gołym la(ndzie) osiadł chrześcijanin), albo łaska urzędu, gruntowana tem ‡

‡ przed terminem

Dopłacała do skarbowi gmina. Jeżeli zaś nie opuszczano, winien był posiadacz czarnej sochy (bowiem) ściągało się [illegible] wszystko (zwłaszcza ‡ wynieść z gminy) nie mógł, chyba że tego również majętnego odpowiedzialnego, podstawił za siebie (3).

‡ będąc, że posiadacz prócz opłat do jakich się zobowiązał, wziął nad to (na siebie) pewny gminie uciążający obowiązek publiczny, np. zasiadał się do szczeciałych pułków, zastawszy służebnikom ziemskich sądów, dostarczały koni pocztowych (2) i t.p. Co więc nie dopłacał, czyli co nie szedł na pobór czynszu (3), to opuszczał monarcha, lub

(1) R. 1574. 1503. dwór na biedom miejskie, nie zjazdom, Akt. jur. nr. 91. 94.

(2) R. 1608. Akt. sabr. II. nr. 85.

+ Udzieleń. w XIX. wie(ku) o tem obszernie.

(3) R. 1541. Akt. sabr. I. nr. 259.

§. 207. Dopóki szlachcic wojaczki i roli a kmieć roli wyłącznie pilnował, nie wchodzili oba w żadne z sobą stosunki; ale gdy pierwszy zaczął czychać, a drugi, niemniej też na niemieckim, dziadów kmieć [illegible] ... jego pany [illegible] [czychał](1); wchodząc oba w stosunki z sobą wzajemne, zawierali umowę o dzierżawę, zwykle pieniędzmi opłacaną, a nie daninami, z tuta rabacznami. Atoli gdy trudno się było doczekać kurzystać materyalnego przynoszącego do urzędu, więc biorąc się znowu do roli szlachta, w niejące czynszowi rabaczny wymagała. Naturalnie że pieniężny czynszownik uchylał się od takiego stosunku, ale zmuszony ubogi przyjmował go i upadał porzeło. Po upowszechnieniu się, znanej z [pogorzelnich domów] historyi prawodawców zasady, że udział wojakowi na użyźnienie danej zabarow nie opłaca, i po zastosowaniu zasady tej do folwarków, które coraz więcej przybierały dobywania, niamownie od wieku XV, do czynszów i danin

(1) Nie raz sołectwo jedna z szczególnych składała się dwóch (Lelewel, Polska średn. III. 145), nie raz jeden sołtys brał po kilka sołectw (Maciejowski ... w zbiorze I. 22. 24.).

[(pisma zbiorowe które w Wrocławiu r. w dwóch częściach wyszło)]

Jak zwany ~~[illegible]~~ lub ~~[illegible]~~ w ~~[illegible]~~
zaciąg, z którego będąc zrazu bardzo mały,
atakiem jeden dzień lub dwa dni wyna- bardziej
siósł w roku (1), powiększać się następnie zaś ~~[illegible]~~
~~[illegible]~~ pozostało złoto,
~~[illegible]~~ że za ~~[illegible]~~
~~[illegible]~~ wszelkie użytkowanie roli ornej ro-
bocizny wymagana, i przypadła ~~[illegible]~~ dni
~~[illegible]~~ ilość dni rozkładano (2)
na czas roczny. ~~[illegible]~~ W roku 1477,
~~[illegible]~~ kuj obedmaka, wyrze-
zebrawszy się na sejmik
kła: że chcąc przyjść w pomoc zubożałej
szlachcie i podnieść jej upadające majątki, stanowi, że
~~[illegible]~~ nie mając wpośród ~~[illegible]~~ z swojego Pana ~~[illegible]~~
kmieć wydalić, dozwoliły go innym kmieciem
równie jak sam majętnym nie zasadził
(obsadził), że oprócz pół grzywny czynszu (~~[illegible]~~ okrom ziemi nie wskazano)
ma dawać corocznie cztery kury, tyleż ge-
siów i dwadzieścia cztery jaj, a nad to co
tydzień raz iść do roboty, a prócz tego
przy na wiosnę, na końcu w jesieni przyczem ~~[illegible]~~ że ma wyjść i na tłukę ~~[illegible]~~ zwożąc przez dzień jeden
zwracać przy sierpie, (znamy ją z [poprzedzającego trzeciego] zbior. prawod. zarowo) i tekże
wdaciciel roli zechce. Zagrodnik miał po sześć
groszy rocznie płacić czynszu, i jeden dzień
w tygodniu robić. Powiedziano ~~[illegible]~~ i
do, że [właściciel lub dzierżawca roli może
jeżeli zechce] wolno i większe nałożyć czynsze.
ale wtedy robocizny żądać nie [będzie] można. W końcu
zastrzeżono, ażeby nikt pod karą swoich
grzywien nie przyjmował do siebie na czas zbie-
głego ~~[illegible]~~ kmiecia, i ostatnie ~~[illegible]~~
postępowanie sądowe ⁋ przepisano. Sejm uchwa-
ły tej nie podwierdził, ale uważywszy na uwagę ~~[illegible]~~
się okoliczność że dobra poszły w górę, i że czyn-
szowników stan polepszył się przez to, postanowił r. 1520, że szlachta która
w miastach lub zamku pobiera czyn-
sze, może stopę ich podnieść, ⁋

(1) R. 1427. 1470. w Przys. II. str. 939.

(2) Digeria (porown. Bibl. Warsz. r. 1857. II. 804) wyrazu tego nie ma Du-Cange.

⁋ lub żądać od czynszownika ażeby ~~(do~~ ~~[illegible]~~ dodatkowo do umówionych dotąd czynszów pracował dla właściciela roli jeden dzień w tygodniu. Szczególniej

⁋ na wybierających w tym względzie

196.
6

czynszów robota w dobrach szlacheckich jak i królewskich — w tygodniu opadaję nawet kilkudniowa [illegible] w dobrach ... o tych dobrach rozumieć należy, kłaść odtąd ani raz w tygodniu nie robotawaj, a nie mieć. To się rozumieć o tych, którzy zaniają

ciąży nawet kilkudniowy w tygodniu [illegible] (1). Godnym jest uwagi rzeczą, że Mazowiecka ... wno przed tem (r. 1421), rzecz mazowiecka postanowiła, ażeby gdy ich panowie do tego ... werwą, pracowali im kmiecie jeden dzień w tygodniu, za wynagrodzeniem wszakże, jak ja rozumiem, zatem albowiem nie powiedział tego wyraźnie (2). Ta wszelako prawom kmiecym i szlacheckim nie przeszkadzało, i pomimo że ci robotowali swym panom, monarcha w równi uważał ich ze szlachtą (3). Wyznać atoli potrzeba, że w ogólności prawa odtąd (od r. 1421 w Mazowszu, a od r. 1520 w Koronie) rozpoczął się ucisk rolniczego ludu: odtąd bowiem czynszownicy nie tylko dawali nakładane przez sejm podatki i różne opłaty (4), nie tylko powinności ... jak zwanego ofiarą ... pobory, od których aż do (5) ustanowienia ... wolne były folwarki, lecz nadto robociznę ... w szlacheckich dobrach ry (r. 1709) wolne były folwarki; w szlacheckich dobrach ciężary sprzężajne i ręczne, w królewskich przez dwadzieścia dwa dni, a w królewskich po dwadzieścia tygodniowo odbywali. Raz nawet (r. 1559) o urządzeniu robót naczych (wśród żniw zapewne, jak ja rozumiem) pod czas dni zwarnych

(1) R. 1520. Vol. I. 394. 396.

(2) Stat. mazow. z r. 1421. u Bandtk. jus pol. 434.

(3) Przywileje dla ziemian mazowieckich Bolesława z r. 1447 1472. Tamże 456. 458.

(4) Wykaz je Krz. L. w Bibl. Warsz. r. 1847. II. 808

(5) Porown. piękny artykuł Woj. Trzebrzewińskiego w Bibl. Warsz. r. 1860. IV. 2. ustęp o podatku zwanego ofiarą.

o [illegible] drugich w naszem wyl...

k[illegible] ... jak mówi Kromer, niebo... (szlachcic) ... a mianowicie ... zaś ... jego ...

Rozdz. IX. Dwór monarchy.

§. 69. W czasach dwór rządził po dawnemu, który był w sposób osobliwszy uorganizowany w Moskwie i w królestwach [illegible] rządów jego zupełnie się zmieniła po[illegible] w prawdzie [illegible] stać. Zatrzymał on w prawdzie swoje znaczenie tam, gdzie panujący monarcha, jak było w Czechach, miał bliskie stosunki z rzymsko-germańskiem cesarstwem; ale gdzie stosunki do słabe, jak w Polsce, na Węgrzech, lub bardzo słabe jak w Polsce, już [illegible] różne były, tam musiał dwór [illegible] drogę, zanim [illegible] na dawnej [illegible] drogę, lśniąc się monarszego majestatu blaskiem olśniewał nim kraj cały [illegible] przodkując zawsze ziemstwu jak było w Czechach a ponieważ na Węgrzech, lub dopóki tylko [illegible] przodkując jemu, póki [illegible] ziemstwa nie szanował, wtedy koronie [illegible] około niego [illegible]

[illegible]

wrzynały one nad dworem górę, w siebie znowu przez urzędy koronne, [illegible] zawsze [illegible] podawać blasku. W Moskwie więc stały najmniej urzędy dworskie najwyższe a najniżej w Polsce; w Czechach i na Węgrzech [illegible] się z ziemskiemi obdarzały znaczeniem i blaskiem. O dwóch pierwszych urzędach w tym rozdziale.

[f] miał

[f] się mu udało wrócić

Jako znakomity organ ciała politycznego, rządu, [illegible] należał na dworze i przy dworze, a ponieważ jak wyznawaliśmy, najznakomitszym rzędzie [illegible] reprezentantem ziemstwa był [illegible] znowu stosownie do tego [illegible] czy panującem czy szlacheckiem republikańskiem, były to do ziemstwa, urzędy dworskie

uważać się mających, umawiać się z wdzięcznami rządzącym. dobra duchownych ...

... to przyrodzone rabociżny, które od XVI. wieku poczynając okwitał w swych rozmiarach i uchylał rząd. Przyczyną wszystkiego były folwarki, które im bardziej się rozszerzały, tem więcej upadały [...] kmiece gospodarstwa, ludzie najlepsi i rolnictwa. Różne w różnych częściach Polski były na to zwyczaje (1).

§. 207. Darowzanie [...] rycerzem (będąc) rządkie się... sam zajmował rolą, lecz sądanie tej na niej Chrześcianom pozwalał.

prywatnego gospodarza owa rola posiadał, czyli zdawano na takiej dań jakoś na Chrześcijan brać na nazwy "Czernohavei," lub na jakoś się z nim umówił. Posiadacz na magi [...] komu innemu odstąpić wszelako było nie ... rzadkim; wolno mu ...

(1) Dowody na to podaje Kze L. w Bibl. Warsz. r. 1857. II. 827. i nast.

Karamz. rejestr. I. 327. wspominiony.

[ograniczane w swym zakresie, i rabociżnaści uznane gminne, czyli ...] które by się o wyliczenie ich kusił? Minimy je przeto a przejdźmy do Mazowsz.

Rząd nie miał nic przeciwko albo ... dem, ... wiem nie o to mu chodziło ... któ ziemię uprawia, lecz czy

... den na części więź zapisana jest ziemia, prawem przywiązane do niej ciężary spełniać, lub dopilnować tego by spełniane były: on bowiem a nie kto inny w jego imieniu siedział na roli był osadnikiem gminy (1), do czarnym zbawicielem lub biadaniem.

Liczbe razy przestrzegano ażeby czarnych z białemi ziemianami nie mięszać, każdy z nich w stosownej sądzi pamięci o księdze, i jedne za drugie nie sprzedawać (2), każdy przy swem zachować prawie. Lecz okolicznościami ... władzy a czarne obieliwały i t. d. Król polski rozdawszy władzę sądzenia nad udziały zagrzywał osadników jak gdy mu za to czy służbą (militer) czy danią (rustici) wymożeć chcą: tak samo Czarnie szlachci i możniejsi czyniąc służbowym wolne udziały (pamiętnie, włodzina, bastwina) ... rolnikom i biadaniętkom czynszowe dawali role, zamieszkiwali czarnoz robotą, tym pierwszymi opłaty ... Chęcnie u niego rolnik i przemyślanie osiadł, bo wtedy ... władziciel a nie on ogłaszał się drapieżnym go i zdzierającym urzędnikom, i wszelkie z rządem zakładał sprawy.

(1) R. 1454. Lamże nr. 74.

(2) R. 1671. 1673. 1688. 1615. Akt. Zp. II nr. 39. IV. nr. 223. 236. V. nr. 174.

do czarnych się tylko bra[...] tamiecznych licował ludzi.

powodowani ludzie mięszali prawo. Czarni ludzie obieliwać się pragnęli, a biali okoliczności mącani którzemu wiedzeni będąc oczerniali się.

240 19 b

przywiązane do niej ciężary wyłącz-
wane są ściśle. Ponieważ w tym wzglę-
dzie nie tego pilnowano co na roli sie-
dział, lecz tego na czyje imię była ro-
la w księdze dochodów zapisana pa-
ńszczyzna, on bowiem a bynajmniej po-
siedziciel był osobnikiem gminy, w obrę-
bie której leżała ziemia (1); więc ści-
śle przestrzegano, ażeby w księdze
owej osobno czarne a osobno białe
ziemie zapisywane, i jedne z
drugiemi mięszane nie były (2). Lecz
czarni ludzie obrócili się, co pojąć
łatwo, pragnęli, a biali, obaliwszy ich, a czerniali
ni k'temu zniedzeni będąc, ... się niewolnie. Drugi przypadek
gdy nie mógł nastąpić bez przyjęcia poddaństwa, więc należy teraz rozważyć losy poddaństwa, ... prawa, ... ludzi ... Dla ... się cywilizacyi jego dodatkowo do tego ... polskie.

Lud w poddaństwie i niewoli będący.

§. 208. Ponieważ z zachodniej Europy pomysł o poddaństwie do nas przyszedł, więc się też zachodnio-europejskim rozwijał na niektórych ludzi, których pod opiekę oddano, ... cie dwojako, bo danią (daniną) czynszem na ... pakarem na rzecz króla ludzień ... opłacali się ... włodarza roli, ... na dobrach rządowych ... z reguły rządu ...

[§. 208.] Skarb się, jak o tem w drugiem domie niedawno mówiliśmy, z ludu uwoga-
niezowadu szlachta, wtedy, a czem [w
ciągu dzieła tego] obszernie mówiliśmy,
wchodził w poczet tegoż ludu u jednych
Słowian sam tylko jeniec wojenny lu-
(Dzień poddany) a drugich liczył się każdy
lub się [albo szlachcicem nie] urodził,
[albo] a nieszlachcony nie zaczął. Z postę-
pem cza-

[i Jordelöcker

[(wspomniane wyżej piszący księgi)

(1) R. 1664. Akt. gub. I. nr. 74.

(2) R. 1615. 1671. 1673. 1688. Akt. gub. II. nr. 39. IV. nr. 223. 236. V. nr. 174.

siedział sam i bronił się w sądzie, co sie-
dział na dobrach wynajętych przez szlach-
cica od rządu wynajętych (dóbr) (1) szlacheckiej
potrzebując [illegible]
[illegible] opieki, za uzyskanie
której ją upadać zaczynał. Ta zasada wiąże
się od zachodu na wschód, dwoma,
znanemi nam (patrz wyżej §. 11.12), od stro-
ny Szwabów i Saksonów pozywając
się drogami, jednakowo w Czechach,
gdzie poddani swoich znawie wali
poddanych (2), i na Węgrzech rozwijała się, lecz
tu zerwała się z nową zasadą, której
w Polsce zasady wartości dagiety w §. 30.
objawił. Wypływała z wrym-
ślnego prawa, a głosiła, że ponieważ
sługa nie wolny i zubożenia niższej jak
przez usamowolnienie wyswobodzony być
mogą, i osiedziwszy sam (gdzie ich pan nowe
dziedzictwo (wieś) zakładając osadził, więc
gdy się przez naczelną usamowolnienia (z pewnymi
ta wtedy mają być wespół tym (ha-
rami, którzy ich cichszym przechowani
siebie. Szadu [illegible] sługą z pod-
danym poniżenia, ku wygnaniu, co następnie
poprawiając uniwersały (3) pohańcowe poddanych na ludzi wolnych i na
sługi podzielił. Węgier-
skie ustawy prawne o słu-
gach (servi), którzy się bronić w są-
dzie zastępowani pana swego, podając, że dały nie
dzie prawni, mogą się odprawić sami: wtedy albo niem przypadku
(valedicere domino) [illegible]
ścigani i pana dostawie-
ni być mają (4). Coraz więcej obserwując z praw polskie statuta
stan ludu, pozwalały mu naprzód (r. 1419) układać się z panem o wolne ze wsi wyjście (wykup);

(1) Kmeta alternis w stat. warow. z r. 1377. u Bandt. jur pol. 419. porówn. Mittermajera Grundsätze §. 47. 91. Phillips Grundsätze I. §. 44.

(2) Wolf z Wosz. XLIII. D. II.

(3) Z lat 1456 1472. servi liberi vulgariter wolny de qualibet mansi per unum personam (constituunt) §. 1472. liberi sive exemti alias sługy per VI. groppos u Bandtk. jur pol. 296, 311.

(4) Ustawy z r. 1545. art. 9 1557. art. 11. w Corp. jur. hung. II.

gu zniesła niewola, i nie było o niej słychać, aż po rozgoszczeniu się na Rusi i za Karpatami Tatarów i Turków. Na samym zaś tylko słowiańskim wschodzie panowało, a na zachodzie istniało poddaństwo, które zrząd teraz nie dawał wymawiany jesień bywał wolnej przybrał posłać. Niegdyś jedynie poddanym ktoś władnością nie mając osiadać na cudzej roli, z warunkiem nie porzucania jej, dopóki by go właściciel z poddaństwa nie zwolnił, lub się do porządku wynajął, jeżeli

teraz przeciwnie poddanym bywał, kto zniewolony będąc i szlachcic, komu czasowe swe

(poddaństwo) pomimo że własne dziedzictwo, a nawet osadzonych na niem poddanych posiadał (2)

(2) Wolf z Wyt. XLIII. 2. mówi: A gałąź grau rano żyj w domu kwalamnej mocy lidi poddane swé, gesslo lide poddany, lide poddane swe.

(1) Wolf z Wyt. CXLV 18. (jest to statut czeski z 1564 wydany)

a musiał szlubować, [illegible] po prostu, lub też z dobrowolnego przejęciem rękojemstwa, jak było w Morawach i na Mazowszu. Atoli będą szlubował go sposobem jednym lub drugim, nigdy nie wolnie nie stawał poddanym, a nawet gdyby był chciał, prawo na nie pozwalało. W tym względzie naprzód Ruś, a następnie Moskwa zaczyszek stanowiły

więcej od pierwszego z mieszczanych chłopów, a mniej od dziedziców z mocy prawa przyjęte. [illegible] jak w kmiecznych ładowego człowieka stawała przyjąć [illegible] poddaństwo, dziś znane z woli prawa nie dozwalała mu zaprzedawać się w niewolę. Owem poddaństwem było niewole. [illegible] rawskie czeskie i śląskie czynszowanie, [illegible] kłopotem było niewolnictwo na Rusi, w [illegible]

[illegible] będą przyjmować [illegible] nigdy nie [illegible]

z nie mogłbym żądać, gdyż

[illegible], co zaś następny wyraz wykaże. Weźmy naprzód na uwagę kraje, w których rękojemstwa (żadne odpuszczeni, fidejussio) nieskazanie, panowało kmiece, czyli w których przez poddanego rozumiano czynszownika.

§. 209. Kto wdanej woli nie mając cudzej na czynsz, mógł się z niej w każdej chwili oddalić, [illegible] szlachcic niby nie poniósł. Tak opowiada morawskie i mazowieckie prawo. Pierwsze przepisało: że skoro się czynszownik umówił z Wójtem tej wsi do której się chciał przenieść, porzucał go do Wójta wsi w której dotąd mieszkał, aby oświadczywszy mu, iż dłużej u niego mieszkać nie będzie (co się za dnia, a najmniej przed wschodem lub po zachodzie słońca odbyć musiało) poręczył oraz za to,

powtarzy do pana wsi pokłonu (pokłonne), czyli wydawszy do niego uproszonego osobę, aby ją zbawywszy uszanowanie oświadczyła oraz, że się czynszownik zamierza wydalić, wszakże że wsi, na dni, to [illegible] rękojmiają, [illegible] przez to

(w dziale

że cokolwiekby mógł być winien panu włości lub dzierżącym w tej wsi nadaleśnim wszystko to we dwóch zaczynał tygodniach. Po upłynieniu których wolno mu było swój pułwrechu (osadę czynszową) osadzić innym ale spokojnym i na majątku odpowiedzialnym czynszownikiem, co w ośmiu tygodniach uskuteczni należało. Gdyby był w czasie trwania tego umarł, obowiązek osadzenia spadał na pana wsi do której się przenosił (1). Było zwyczajne i nieruszczajne wychodzenie (drugie zachodziło, iż brać się nie za jednym poddanym także za kilkoma, najwięcej za trzema, na raz, wszystko (2). Wychodzenie mazowieckie w tem się od morawskiego różniło, że naprzód gdy nie osiadł w nowem siedlisku uważany, płacił umyślnie, powtóre że tylko około ś. Michała bądź Szymona i Judy wyjść można było, i że po trzecie szlachta nie mogła dawać wychodźnego za kmieci dóbr królewskich, a kmieca za szlacheckich, ale na zarękę nie bacząc, mógł być kmieciu przez sąd ziemskich gnieźni uwolniony (3). Oprócz zwyczajnych czynszowników bywali na Morawach tak zwani warunkowi (závadni), którzy się w poddaństwo czasowe obowiązkiem pewny przyjmujący na siebie poddawali. Do nich liczył się Wójt, gajowy i tak zwany może tyż, czyli dozorca rybaków (4), na koniec zwyczajne. Warunkowy poddany mógł się wydalić ale ma wtedy kaucyą przeprawienia czasu. Wyjątek zachodził gdy go pan wydala. Wyjątek zachodził gdy go pan wdo... który mógł się uciekać w tedy kaucyą o rozprawie sądownie. Mógł też się z nim wydalić się gdy miał sobie naruszony termin sądowy dla rozprawienia się sądem który valgad. Wszystko winien był po odbytym wróć sądzie,

[hist. prawo.

na koniec że poza Mazowsze przesiedlających się nie wolno było uważać.

za kaucyą (zakład)

że wsi nie opowiedziawszy się nawet.

(1) Księga Towarz. ... o zamych sedlacích.

(2) Tamże m. o neobyczejnem odpuszczeniu.

(3) Stat. mazow. w VI. 234. [tego dz.] tamże 291 prośby posłów z r. 1543. statuta mazow. u Bandtk. jus pol. 452 i nast.

(4) Oleśnicki w Kn. Towarz. m. o závadn. sedl. wyraża tego nie ... Pochodzi bez wątpienia od pleśnina błesina i znaczy człowieka warownego od stawu w wypadku włości.

i obszarowy czynszowy rolą obojem zbo-
żem (pszenicą i żytem) mógł dopiero przez odejść.

§. 209. Inne były powody ciężkiego pod-
daństwa. Był albowiem
poddany urodzeniem dziedziczny
(zasiedziały) lub urodzenia samego po
zapisany, lub za-
łomek, dalej według zapisany się od na-
stawiony, ludzież wychowaniec którego
leniwego wychowała na granice, każdy
na koniec wyzwolnik (a[illegible]
prze-
ludzie zabierać (lub według swej woli na [niem] [zem prawie] zabierze-
ludzie wszędzie
czy, i poddani zaś nazywali się
"zapisani", ludzież "zastawni". Przez mał-
żonka poza małżeństwem spłodzeni czy-
li bękarty, za poddanych się urodzili
uważali granice uważa-
li. Tacyż nie przez małżonka lecz przez
wdowca lub nieżonatego spłodzeni i dla
tego "pobocznemi" nazywani dzieci, w
miejsce ojca swego (a nie matki, jak
prawo
wymyślnie przepisywało) a po tego
spadłu[illegible]
dla nich, cha-
zaś śmierci
ale bez żadnego
ludzi większej,
zastawali dopiero gdy
ci pomarli wychodzili z pod władzy i
odtąd mogli albo żyć w tej wsi dalej,
albo się komu oddać w poddań-
stwo (1). Toż samo rozumiało się o tych
co się narodzili z poddanych i albo zupełnie albo do
lat pewnych wychowali (wychowanie) się na gran-
cie. Wszyscy ci ludzie z poddaństwa
nie mogli się wyzwolić

§. 209. Poddaństwo ciężkie na
zasadach feudalnego polegało
prawa. Kto go (prawo
wyraża się "kto urodzeniem")
ślubował przelewać go na
swych następców, tych podda-
ni "dziedzicami" nazywali, dla
ludzi tych, czyli ludzi służące prawo, wolno było
zapisać, legare), (1)

własność po-
siadający grun-
towy, który
jednak rozpo-
rządzać nie
mógł dowolnie.

(1) Wolf z Wisz. CXXIX.
52.

z pod wła-
dzy jego.

(Przeciwnie

("wyzwolić" wyraża się prawo)
pozwolenia na wyzwolenie się, nie uzyskawszy
są nazywani warunko-
wi poddani, w poczet kró-

rych najemnicy dzienni, lub na dłuższy czas do robót wszelakich (*ankulniki*) wynajmowani wchodzili, wygoszczali się sami, skoro czas nadszedł, do którego wynajęli swą pracę. Samo się przez siebie rozumie, że umowa warunkowych z poddanych nie obowiązywała ich spadkobierców, i że nie rozciągały się uciążliwe przykre warunki. Był poddany w działaniu od swego pana małoletnim (i niby dla tego nie godziło się mu rusznicy używać do polowania), nie miał prawa do spadków przez siebie dzianych dzieci, a żona jego dalej, co mąż podlegała prawom, owdowiawszy? Nie mogła bowiem iść powtórnie za mąż do cudzej wsi.

Taki stan ludu zakrawał na niewolę, której znamionując samo prawo, trudno pod ochronę zaliczyć osobliwie poddanego, który pod jakimbądź pozorem uzyskał pozwolenie wyprzedać się, lub warunkowym będąc zyskał wolność wygodzić się ze wsi.

Ciekawie zda wiedzieć o tem, co robić z dziećmi? Ojciec mógł tylko poddany wydalający się ze wsi, te zabrać z sobą które miał przy sobie, i

które jeszcze troskliwej pomocy potrzebowały rodzicielskiej. Uznano że nie mające lat dziewięć, znajdując się w tej potrzebie, z wyjątkiem owych którzy się już przy ojcu nie chowały, lub którymi już rozporządził pan, do rzemiosł ich i t. p. oddawszy. Bardzo nad dziewięć na granicę porozstanie należało (1).

~~§. 210. Gdy wrochliwie uciekało prawo czeskie wyznaje, że poddany może się przez sztajem~~

§. 210. Środkowało między morawskiem a czeskiem ściągnie prawo. Nie dozwalając ono poddanemu wynieść się za uzłajemstwem, i pokazując gdzieby się był wyniósł potajemnie, nakazując sprowadzić go na grunt mocą, ogłaszało go jednakże ~~~~ wyrzutkiem, a z którymi nie broniło obejść się z nim za mowanie. I dał poddany, będź gospodarz będź (Morawom i Czechom nieznany) komornik, nie mógł bez wiedzy i woli pana wyjść z rodziedzicznego swego roley, a pan, gdy mu się dał podobało, mógł mu nakazać wyprzedać się i wynieść ze wsi. Jeżeli się ~~~~ nie chciał pozdający zydaki wtedy kazał pan przez dwóch jego sąsiadów oszacować majątek, i w naznaczonej zapłaciwszy ~~~~ cenie, wyrzucał go ze wsi. I dzieci poddanego należały do pana o tyle, że bez których mógł się ich ojciec obejść w gospodarstwie, brał je do dworu na służbę pan naznaczywszy im myto (zasługi).

(1) Wolf z Wrsz. CXXIX. 52. CLV. 12. 13. CLVII. CLIX. 30 – 32. CCXX. 21. 22. CCXXIII. ~~~~ Du-Cange p. w. Bastardi, Eichorn §. 349.

Same atoli te dzieci nie mogły się bez jego wiedzy wydalić ze wsi, (całkiem zwłaszcza za mąż iść nie mogły) pod utratą przypadającej na nie części dziedzictwa; co wszakże gdy wróciły oddawało się im na powrót (1).

do innej wsi

§. 211. Zanim rozważymy stan poddaństwa u Polaków i Węgrzynów, zwróćmy uwagę na nomenklaturę poddanych. [illegible] była u Węgrzynów łacińska u Polaków zaś wzoru łacińskiej i następnie słowiańska, jednakże jedna i druga [illegible] co ciemnego w rzeczy [illegible] nego w [illegible], a co innego w rzeczy wyrażała. Poddany nazywał się servus lecz niewolnika nie oznaczał; i owszem zeznali Polacy, że servus jest człowiekiem wolnym (2), a Węgrzyni choć go z [illegible] głosili, że nie może bronić się sam w sądzie, lecz w towarzystwie pana, sam niemiec, (co właśnie jak [wyżej powiedzieliśmy] [było] małoletności u nich poddaństwa było cechą;) jednakże zeznawali, że servus słowo służby do czasu do którego się wynajął,

Czesi przy tem i na Czechy, których pod [illegible] względem umyślnie z uwagi wyżej zmieniliśmy. Chociaż nomenklatura ta

z historyi prawod. wiadomo

może porzucić pana (valedicere domino) (3). Kiedy więc servus służbę znaczył, jakże się nazywał ten człowiek co wraz z rodziną swoją w zależności bez ograniczenia czasu zostawał? Jednem słowem, jakże się właściwie mianował poddany? Nazywał się po szczególe kmieciem u Czechów, a nazywał w ów czas, kiedy u nich i

(1) Pr. Szl. Czesk. 47. 50. nastep.

(2) R. 1496. servi liberi vulgariter wolny, r. 1472. liberi sive exempti alias sługy w Bandtk. jur. pol. 296.

(3) Porawa: ustawy z r. 1545. art. 9., z r. 1552. art. 11. w Corp. jur. hung. I.

chłopami, lub nawet po prostu, jak na Rusi i w państwie Moskiewskiem, nazywali chłopami (1). W tych nazwach historya się nie odbija, a w chronologii ich szukać z tego na próżno.

U Polaków są Knieć pana (1) wyrażał. U Czechów ... Knieć ...

naprzód Sędziego wiejskiego i czynszownika (2), następnie chłopa czyli poddanego znamionował (3). Ponieważ zaś i chłop przez całe lateje co knieć wychodził, i ponieważ Lakoda wieśniaka ciężkim życiem, Chrześcijaninem, wiejskim życiem i t. d. w ruskich dyplomatach XIV. nazywanego, kreśl kierował kupa, tak i z nazywanych wielkiego ... że ów chłop czerpał i że

księgi i ustawowe polskiego Knieć, na niemieckiego Knechta ... wykierowawszy go ... stanie w niewoli. Zobaczmyż jak chciał, wskazał jak się w niej ów Knieć, ów chłop, poradzi, i powiedzmy czy i jakich używała na to źródło prawo, azeby go z tego poniżenia wydźwignąwszy, takie znaczenie nadać mogła, chać w części takie znaczenie nadać mogła, jakie on niegdyś w gminie posiadał ... słowiańskiej.

I w tym samym czasie w którym

I jak niegdyś w Ruskiej Prawdzie, o którą zakupa, tak

tychego barbarzyństwa ... przyczynia ...

(1) Vsehrd 101. i Wolf z Wr/z. XXXVI. 22. mowa o Knieciu z Lawicz ..., ... pannie zasiadającym w ziemskim sądzie) [[urzędy]] też o knieciych dworach 205. 207. o Knieciach zbiegłych 201. (a więc o poddanych) wspomina.

(2) Stat. Czeski ... z. b. Kmetkoni sea seniori in villa, r. 1447. protestatur coram dua bus Kmethonibus, r. 1456. cum Kmetho nibus ... i tamże kmethones censu ales, u Bandtk. jus pol. 199. 241. 297.

(3) R. 1497. Vol. II. bab. ... chłopskiego ..., r. 1575. tamże 945. z Kmiotkami z chłopy, r. 1581. tamże 1016, zbiegłe chłopy.

(4) [Pater w dodatk. ... wyrazu chłop ... dalsze] obszernie o tem w IV. tomie hist. prawod. powiedzianem będzie.

§. 216. Chociaż prawo nie przywiązało do roli polskiego wieśniaka, polityczne atoli i ekonomiczne stosunki przywiodły go do tego, że się w moc pana oddając sam przykuwał do ziemi; w czem dziwnie na jego szkodę działały okoliczności. Ponieważ równie dyssydenci jak i katolicy za ludem w Polsce przemawiali, powstała stąd w szlachcie obawa, aby pod pozorem opiekowania się nim nie [illegible] aż gdyby lud ku sobie stowarzy-[illegible]stwa religijne. Czemu zapobiegając pierwszy r. 1573. otwarty sejm konwokacyjny wyrzekł: że wolno ma być panu wglądać nie tylko w świeckie, poddanego, lecz i duchowne sprawy (1), czyli jego, że może przestrzegać, aby wiary przodków nie porzucał, i pod pozorem religii przeciwko że się kościołem zdać może, swemu nie powstawał panu. Wzniecały obawę coraz częściej nastające w miejsce czynszów robocizny. Należy bowiem wiedzieć, że za powiększeniem się ludności zwiększona konkurencya do roli, zmuszała wieśniaka do przyjmowania od zyskolubnego pana uciążliwych warunków. Zakorzeniał się zakaz do cudzej wsi za mąż nie wydawać, nie dobierać w sąsiednich dobrach z pustych łanów dopóki ich we wsi przez siebie zamieszkanej stanie, nie brać do uprawy tyle łanów ile by zapragnął, lecz ileby mu ich dać pan za dobre uznał. Miał na uwadze właściciel że im mniejsze będą gospodarstwa tem większa ludność i tem taniejszy będzie najemnik, za którego pracą będzie tem więcej sprzątać z pól zboża, zwłaszcza

(1) "Ma być wolno każdemu panu poddanego swego nieposłusznego tam in spiritualibus quam in saecularibus podług rozumienia swojego karać" mówi konst. z r. 1573 w Vol. II. 842.

gdy ścisłość i przymusowy najem (1), zakaz przenoszenia się z miejsca na miejsce, dopomogło szybko ludowi do odzyskania wolności, sprawił w reszcie, że się poddany zupełnie z poddaństwa wyswobodził. W r. 1777 wyrzekła Rada nieustająca, że poddani ci którzy przed ostatnią lustracyą podskarbi przed ostatnią lustracyą (wyłdamującymi to w dziale czwartego [(wyłdamującymi to w dziale czwartego dym)] do cudzych zbiegły włości w zaczęli padaków miejscowych nazywaniu zastali, nie mogą być dawnych, aż do dalszej decyzyi rządu, od dziedziców poszukiwani. W r. 1779 wyrokowała rada, że dziedzic nie może tych zbiegów prawnie znowu poszukiwać, którzy za granicę zbiegły wrócili do Polski, chociażby powrotem w tem się samem miejscu z którego uciekli osiedlili (2). Przez ob... wyroki utorowaną sobie drogą uśmieliła się ustawa rządowa z r. 1791 wyrzec: ┌ poddany równy jest z swemu panu w obliczu prawa (3), i t. d.

§. 216. Pomimo że ┌ przybysz był do ziemi przez ustawę się nawet z madziarskiego władztwa prawo przyjazdu, nie wszystkie atoli kraje nie zakazywały w Polsce, gdzie nigdy nie było Kmieciom przenoszenie się z miejsca na miejsce zaprzeczone (było się nie wynosili w nocy, co wszystkich Słowian zakazywały prawa), lecz nawet w sa-

┌ Nadto czy rolnik ma dosyć czasu lub nie ma go do pracy dla siebie, nie uważano. Rzecz dziwna że zwyczajem, upowszechniany, przez prawo nigdy, jak wyżej powiedzieliśmy, nie utwierdzony

┌ (był za podatek od dymów, domów)

┌ węgierski lud

Nie tylko

┌ że odtąd bierze pod opiekę prawa lud rolniczy, że umów jakiekolwiek rząd następnie na korzyść jego zrobił z nim właściciel zrywać temuż zakazuje. Tego jednakże wyrzec nie było jeszcze w mocy ówczesnego rządu, że się uchyla pańszczyzna, że się ograniczyć mają, przyjęli jakie z włościan ciężyli dodad właściciela, że

(1) Krz. L. w Bibl. warsz. r. 1850. I. 249. ustęp.

(2) Rezolucye Rady z r. 1777. nr. 388, z r. 1779. nr. 175.

(3) Niesłusznie za to ustawę rzeczoną do W. Bandtkie (Prawo prywatne 145) tu je.

[w] królestwie (1), gdzie panował zupełnie przeciwny, postanowiono na sławońskiem sejmie pańszczyźnianym: że jeżeli koniecznie zechce się poddany przenieść, ma się w sąd wmieszać, i przeprowadzić go na inne miejsce wraz z samym jego majątkiem. Następnie r. 1558. węgierski sejm postanowił: że jeżeli w przeciągu dni piętnastu albo nie wywiezie albo nie sprzeda (zabudowań i t. p.) majątku swego, wyłącznie na rzecz majątek przepaść dla pana. O wdowach uczyli surowego z r. 1514. prawa nie cofnął. Pominąwszy zakaz pójścia za mąż bez woli pana, nie ograniczył w tym względzie sejm tych niewiast (równie wdów jak dziewic), które komornicami (2) siedziały, ale przywiązał do woli dzieci ich które się wdowam kmiecym powadziły na gruncie. Nie mogła dzieci [synów] dorastających wyprowadzić z sobą; komornica małoletnich mogła zabrać, ale odchowawszy je mogła być odprowadzić na wolę na której je potrzeba; wydała na świat (3).

§. 27. Po przypisaniu do ziemi chłopów, a tem samem po nastaniu poddaństwa w dawnem państwie moskiewskiem, długo był stan czynszowników tem samym co wprzód. Obok niego rozwinęła się wola, istniała aż do ogłoszenia Ułożenia, które oba te prawa pobłażało razem. Zważmy: jak było między ... zanim Ułożenie nastało.

jaki niegdyś ... Normanów i Germanów ... zachodniej Europy ...

(1) Parown. stat. Polscy s. 189. 190. r. ustawa sejmu sławońsk. r. 1538. [w Corp. jur. I. 369. | art. 21–24.

(2) Komornik zwał się po rzymsku *inquilinus* r. 1478. Tamże I. 227. 328. II. 20.

(3) R. 1514. art. 27. Tamże 328.

duchownych, czy do Cara, czy do Bojarów i t. d. należeli. Jeżeli to byli pomiestni urzędnicy, a pomieszczyk korzystać im czynił, odbierano mu nad nimi zarząd, i albo ich do skarbu wracano, albo nowemu korzystającemu oddawano w posiadanie (1).

Wiedząc o tem lud że ma nad sobą nie pełne prawa, że w razie potrzeby może na zapomogę (2) rachować (szukać jej) (w ziarnie i pieniądzach czyli pobierczym) odbierać i oddawać. Zebrani ... srebro nazywając się porelo) trzymać się roli chętnie, choć mu nie było tajno, że raz zaciągnąwszy się do pańszczyzny (zjagło) nie będzie mógł ani przejść do urzędowej służby (3), ani do zmienić, w miejsce swe zaś odrabiać cały jego nie podobała się wiele... o tem, mniej wiedząc (zaś jednak) nie opuszczał, chętnie i ochotnie się mu poświęcał, brał na siebie przywiązane do roli ciężary. Oprócz pracy czekały nań liczne opłaty; za wszystko bowiem, a mianowicie:

za przesiedlenie się z jednej wsi choćby bez ofiar drewni do drugiej pod jednym władzicielem będący (przechodne), za panowanie roli rycerstwem nawet (nadownja nowa) dla całej wsi rabiany, za wolność zmienia się (zwodarstwa we wsi drugiej (swadebnaje gostini) płacić musiał. (za ziemicę) dosyć na tem wiele jeszcze innych nie... ustanawiało (5) ludzkie mianowanych (6) spadało nań co

(1) Kotoszych. XI. 3. 6.

(2) Podmoga nazwano ją r. 1576. w Akt. jur. nr. 178.

(3) R. 1620–45. Akt. Ist. III. nr. 92. IX, r. 1669 Akt. zabr. IV. nr. 302.

(4) R. 1624 – 1668. Akt. jur. nr. 304. VII.

(5) Ważne są czytelnik z rozporządzenia ekonomicznego w Akt. jur. nr. 334.

(6) Porówn. S. 533. I. tego dzieła (w przypisach) wyraz poludzie, z wymienianych pod r. 1576. w Akt. zabr. I. nr. 293. ludskaje.

246.

jednakże nie odzwyczajało od poddaństwa. Zapisywali się do niego Popowicze (1), Duchowni (Dyakoni), ludzie niższych święceń, których nie popłacało (1), i nigdy na ochotnikach do woli nie zwracało (2).

§. 21. Jeniec zwykle do pracy używany mógł się wykupić z niewoli, czego jeżeli nie uczynił uwyglinad w Moskwie wolność po śmierci tego, który go wziął do niewoli, ... zwykle wolnej

w Węgrach. Do czasu zwyczajny bywał w murach ...

niewzruszonego pana.

... zamkowych (3). Zdarzało się w Polsce (w Mazowszu) że dłużnik dla lepszego ubezpieczenia wierzyciela swojego, przyrzekał mu oddać się w wieczystą niewolę z żoną i dziećmi (4), lecz to nie więcej nie znaczyło nad dzisiejsze zabowiązanie się wekslowe, i dla tego równo cenione było z innemi podobnego rodzaju zabowiązaniami. Do tego rodzaju przyrzeczeń liczono błędnie, zrzeczenie się prawa lepszego (nie niewolnego) a poddanie się władzy trzeciego mu (pokrewnemu), dawanie nadpłaty i t. p. niewolnikiem albowiem choćby chciał w Polsce zostać nie mógł. Inaczej było w Moskwie. Tu albowiem dozwalało prawo zaprzedać się w niewolę, i co nie gdzie na świecie, następnie w sądzie, a na koniec w tak nazywanym poddanych urzędzie, który w statucie posiedzenia swe odbywał, i przejęciem się oswobodzenia (5), zaprzestała doszedłszy ludzi widocznie. W wieku XIV. nie karano pana który niewolnika swego zabił. W wieku XV. jeszcze nie karano przyjmować od nie-

... niewolnika lub niewolnicy sługi zaniewolnej na pana (6); ale w XVI. wieku dopilnowany tego sądy, ażeby spadkobiercy puścił na wolność tego, komu już w testamencie zapisał spadkodawca;

---

(1) W Polsce dopiero r. 1764. Vol. VII. 75. przypisywano popowiczów do woli, jeżeli im ojciec innego nie obrał zawodu.

(2) Ojedno o tem w [następnym] Dowiedz. Tym czasem porownać r. 1630. 1669. w Akt. jur. nr. 196. I — nr. 203. I.

[w czwartym liście pra- wd.]

a ponoć przywracano do ich wolności z mocy postanowienia z tym kat nie ściągając jak przedawnie pomagano (3).

(3) Postanowienie księcia Iwana Wasilewicza Nowolina Akt. Zach. III. 43. porównaj. O Węgrzech Cynos. ... w. captivus zabacz.

(4) kse ... w Bibl. Warsz. r. 1850. IV. 640. nast.

(5) R. 1551. a kto kupił człowieka polnicią (pełnem, zupełnem prawem) w Akt. zabr. I. nr. 230. Porown. a Karamz. IX. 262. pod r. 1504. ... zwany chatopy, a w ubożenie i w Kołosrych. VII. 30. chatopy ...

(6) R. 1390. 1456. w Akt. zabr. I. nr. 13. 57.

[illegible] dozwoli [illegible] ustawy prawa (1), to jednakże [illegible] i zawsze się za tych

[illegible] przyjęto ich także pod pewny no-

[illegible]dzaj opieki, [illegible] i dopilnowywała

tego, żeby zapisana niewolnic-

twu lub niewolnicy przez pana wa-

runkowo lub bez warunków wolność,

zachowana mu była w całości. Czyli

do [illegible] niewolniczej rodziny, czyli męż-

że lub żonie lub córce tylko szcza-

niewolnik [illegible] w testamencie ana-

bądź to był mąż, bądź tylko żona, bądź córka. Jeszcze się w innych wiekach nie inaczej

[illegible] jak za czasów Ruskiej [illegible] przez Prawdy, to jest

lecz już wtedy [illegible] przybyła (2) jak

[illegible] lub przyjęcie nie-

żeniłbyś z niewolnicą lub przyjęcie nie-

wolniczej służby (1), [illegible] nazywana uchodapiano: Kabała (wyraz nie słowiański), która

[illegible] że się jak dawno

wyrazy, piśmienne, na za-

chodzie [illegible] zwane (4), utwo-rzyło poddaństwo, zeszła się z poddaństwem [illegible] Franków i t. d.

w za-

sadach głównych. [illegible] Prawo wglądało w to,

by ojciec [rodziny] w

niewolę się zapisując,

nie krzywdził przez to

rodziny swej, ciągnąc ją z sobą w niewoli [illegible], ażeby ile mo-

żności nie na całe ży-

cie lecz na czas pewny

(uroczne lata) wolności

swej zaprzedawał. Zapis musiał się

przypadku żona aż do śmierci, dzieci

zaś wiecznie [illegible] wraz z swym pa-

[illegible] jeżeli go z czasem wyswobodzić

potomstwem zostawały w niewoli. W przy-

padku drugim przez pewne lata nie-

wola istniała, która jeżeli i na dzieciach

była to przez śmierć ojca ustawały [illegible]

ślubnemu odezwały. Tym sposobem ukształ-

towało się ogólne o robotach prawo,

które według ukazania rozkrzewiemy.

§. 215. [illegible] Tylko wolny i nikomu ni-

czem nie zobowiązany człowiek kabałę

na siebie dać czyli kabalnym chłopem

zostać nie może.

(1) R. 1540. Akt. jur. nr. 420. r. 1553. a pak tylko czu dajutsa mnie i w chołopi Akt. zabr. I. nr. 237.

(2) Karamz. V. przyp. 57.

(4) Du-Cange p. w. Charta, Chartularii, Chartulati, Ingenui, jednem sło-wem jak pod r. 1549. Akt. zabr. I. nr. 223. nazwani gramotny-mi, zwani też lu-dzie piśmienni, lecz najczęściej kabalni.

[illegible]. 1606. 1607. – 9.

[illegible] II. nr. 62.

[illegible] VII.

kamiennie odbyć

~~...~~ jawnie. Jeżeli nie mogą nastąpić w rezydującym w Moskwie urzędzie chłopskim lecz przed prowincyonalną władzą, odsyłano wtedy protokół dla potwierdzenia go do urzędu moskiewskiego. Kopiją aktu ~~...~~ wydawano ~~...~~ nadzorującego chłopstwo chłoponabywcy. Gdy ~~...~~ Jeżeli konfiskowano (do natychmiast) wolności chłopa ~~...~~ jego dawano. Wszelako wracali znowu do niewoli jeżeli zdjęto konfiskatę, a chłopi okazali się wolności niegodni. Jlebroć wytoczono człowiekowi proces o to że nie posiada prawa do wolności, rozważano

dowody pierwiastkowe (po krepostnym): gdy ich nie było, badano okoliczności (po sysku), a zkądinąd wydawano wyrok (po sudu) (1). Ustanawiało się przez to osobne o chłopach prawo, które, według Ułożenia szczegółowane, przedstawimy.

§. 218. Dwom

(1) R. 1606. 1607 – 9. Akty Ist. II. nr. 62. 85. Kotoszychin VII. 31. Od dokładu nazywani chłopi dokładnymi, a przed wyrokiem chłopem się pełnym (niby zakwestyonowanym jeszcze) nazywał.

L po dokładu

chłopskiego urzędu [438]. W r. 1681, (P. S. II. 362), zniesiono ten urząd, stanowiąc że zwyczayne sądy (sudny prikaz) czynnościami takiemi zaymować się maią.

§. 134. Ważnięysze przepisy prawa o chłopach są te. Dwom panom na raz zaprzedawać się w poddaństwo chłop nie mógł (Uł. XX. 65, 47). Raz się zaprzedawszy, utracał prawo skarżyć się na pana, ieżeli go pograbił: w pewnych przypadkach wszakże, iak się to w następnym powie tomie, poddanka mogła na swego pana zażalenie zanieść do Monarchy. Kto będąc wolnym chciał się oddać w poddaństwo, uczynić to mógł, ale mimo woli nikogo nie wolno było obracać na poddanego, bez zezwolenia Monarchy, nawet i w tenczas ieżeli z prawa zasłużył na niewolą (Uł. XXI. 104). Jeżeli przy wykupie za długi niewymówił sobie dłużnik, iż na pewny tylko czas w poddaństwo oddaie się temu, który go wykupił, wiecznie zostawał poddanym (Uł. XX. 46). Układ o poddaństwo nie urzędownie zawarty, nic nie znaczył, przynaymniéy o tyle uważał się za żaden, że tak nabytego chłopa, ieżeli uciekł, poszukiwać nie mógł pan, nawet i w ten czas, gdy uchodząc zabrał coś z sobą (Uł. XX. 3, 4, 17): przeciwnie pan za wszelką szkodę przez chłopa wyrządzoną wynagrodzić musiał, wtedy nawet, kiedy się szkoda dopiéro po śmierci chłopa wykryła. Zresztą też same co i dawniéy obowięzywały przepisy względem łapania zbiegłych

[438] Uł. XX. 48, 58, 72, 73, 84, 114, 115.

chłopów (Uł. XX. 89). Kogo się przekonało, że chłopa cudzego przechowywał u siebie, nietylko pięćdziesiąt rubli za chłopa, ieżeli ten znowu od nowego pana uciekł, płacił, ale wynagradzał i za szkody przez niego przed i po ucieczce zrządzone. Kto dzierżąc u siebie cudzego chrześcianina zmarnował iego maiątek, tyleż co i za iego głowę płacił [439]. Kto chłopski zmarnował dobytek lub się przyczynił do tego, że ów maiątek sam zmarniał, po dziesięć rubli na rok opłacał, bo tyle sobie rachował pan ubytku rocznego, a mianowicie za pracą chłopską i podatki, które zań do skarbu płacił. Niewiasta z urodzenia wolna idąc za poddanego stawała się poddaną [440]. Siostry chłopskie zbiegłe z gruntu, rzadko wracały do dawnych panów poszedłszy za mąż: zwykle zostawały przy mężach, a ich panu należała się tylko opłata [441]. Wszakże ieżeli córka chłopska, lub wdowa, uciekła z dziećmi, i za mąż poszła, sprowadzano ią na grunt z mężem i dziećmi, ieżeli iakowe następnie porodziła. Gdy chłop z chłopianką, oboie nieżeniaci, uciekli za granicę i tam się pobrali, a późniéy wrócili do kraiu, dawnieysi ich panowie ciągnęli losy, kto ma to małżeństwo na własność posiadać: komu wypadł los przeciwny, brał pięć rubli za wywód. Nietylko dzieci w poddaństwie zrodzone, były przywiązane do gruntu, ale i wolno urodzone, ieżeli przy rodzi-

[439] Uł. XVII. 27. XI. 29. XX. 51. [440] Uł. XX. 85. Reutz. p. 293, 380. [441] Uł. XX. 3. XI. 3, 12, 34.

cach w poddaństwo się zaprzedaiących długi czas zostawały, musiały dzielić los oyca i matki [442]. Jeżeli unikaiąc poddaństwa wypierały się rodziców, badano ich w sposób, który w następnym tomie, mówiąc o postępowaniu sądowém kryminalném, opiszemy (Uł. XI. 22). Poddanych mógł pan sprzedać, wszakże nie poiedynczo, lecz razem z gruntem. Rodziny rozrywać nie mógł, poiedynczych iéy członków w niewolą zaprzedaiąc [443]. Bądź z zagrody, bądź iako żołnierz wzięty w niewolą chłop, stawał się wolnym, skoro się z téyże iakimkolwiek sposobem uwolnił. Wszakże sam tylko uzyskiwał wolność, dzieci iego pozostawały w poddaństwie [444]. Jeńcy woienni stawali się poddanymi tego, który ich na woynie zabrał: ale dzieci spłodzone z wolną kobiétą w czasie niewoli woienney, były wolne. Jeżeli ieniec ożenił się z poddanką, lub zobowiązał się na piśmie żyć w poddaństwie, i sam i iego dzieci na poddanych przechodziły. Z wolną kobiétą żeniącego się na Rusi ieńca wykupić z poddaństwa wolno było, powrócić wszakże do oyczyzny nie mógł, ieżeli żeniąc się oświadczył kobiécie, że na Rusi na zawsze z nią pozostanie. Tak postanowiono w r. 1556 w dodatku do Sudebnika, tak stanowi i Uł. XX. 69.

Carskich poddanych zwano czynszownikami (*obrotczyk*, Uł. XVIII. 52, 23), opłacali bowiem czynsz, a we względzie przemysłu i handlu, też same im

[442] Uł. XX. 30, 83. XI. 28. [443] Reutz. p. 380. [444] §. 29. Zak. o *zaymach*. §. 89. Sud. Uł. XX. 66.

przyznano korzyści, iakie mieli posadzcy i ciahli ludzie.

§. 135. Zrzódła węgierskiego prawa pisane po łacinie, ciemno się wyrażaią, ilekroć im przyidzie odróżnić czynszowników od poddanych. Wyraz *servus* uznały być za właściwy tego rodzaiu ludziom (r. 1542 u W. 379).

§. 136. O czynszownikach i poddanych czeskich, tudzież o ich doli, razem opowiem, z powodu że i prawo czeskie wyobrażenia o tych ludziach w iedno pomięszało. Sedlak (od *siodła* czyli *sioła* tak nazwany) znaczył iuż przy końcu poprzedzaiącego okresu człowieka wieyskiego, do rzędu właścicieli nie należącego. W okresie tym oznaczano tym wyrazem człowieka osiadłego we wsi, bądź że doczasowo, bądź że wiecznie, na gruncie pańskim zostawać musiał, poprzednio się do poddaństwa zobowiązawszy, czyli, iak się prawo wyraziło, szlubowawszy człowieczeństwo [445]. Z tego względu różnicę stanowi prawo czeskie, pomiędzy dziedzicznymi czyli poddanymi ludźmi, i pomiędzy czeladzią czyli służebnikami, a w poczet ich liczy naiemników, bękartów i tak zwanych wychowańców (zachowance), tudzież zapisanych czyli zastawnych ludzi. Przez piérwszych rozumiano w Czechach takichże samych ludzi co na Rusi i na Litwie, przez drugich rozumiano ludzi takich, którzy mieli pewną nadzieię, iż się przecież kiedyś, gdy czas do

[445] P. Pelikan oddał to nietrafnie wyrazem *homagium*, Wład. XXV. *pahonove k'saudu mensz.* Ferd. B. II.

Jak więc oznaczał iednak teraz sedlak, chłop, i gdy dawniey przez drugie rozumiano nayczęściey poddanego (glossar. Bohemar. v. rusticus, villanus.). Wyrazu ogołowdastwość, który miał oznaczać w Czechach poddaństwo w nayczęścieyszem tego wyrazu znaczeniu (J. F. Bandtkie Dz. I. p. 93.), w źródłach prawodawstwa /

§. 217. Taki stan ludu [jak go przedstawiliśmy] był teraz od owego jaki panował na zachodzie w czasach odległych i w bliskich tym wiekom o których mówimy. Tam ... sprzedawano ludzi, wreszcie przywodzono go do konieczności oddawania się ... i poddaństwa ... i t. p. Po

rozpostarciu się w Germanii, Anglii, Galii i t.d. Normanów ... celtyckiego i t. p. pochodzenia wieśniak w skandynawskiego chłopa (twael) ... nadziei, wesoła i miłości pozbawionego, przemieniony, długo w poniżeniu a nawet upodleniu zostawał [zawsze], zanim się z niego za sprawą ... cywilizacyi ... wydobył (1).

W przeciwnym kierunku słowiański postępując wieśniak, gdy z błogiego popadł w stan niemal poniżenia pod Tatarami i Turkami, a następnie przez folwarki doprowadzony został do nędzy, dźwiga się dziś z niej, ... wyższego stanu ... Dzięki oświeceniu wyzwala z niedoli ... wyzwoli [łatwo] jeżeli takie co zachodniej Europy rolnikowi zapewne sprzyjać mu będą okoliczności, jeżeli ten sam warunek przyjdzie w pomoc usuwającym się do niego pomyślniejszej przyszłości. Warunkiem tym jest nabycie oświaty, któraby stawiała lud w możności ... walki z uciśnieniami przez ... nań sprowadzonemi a wrodze go obecnie trapiącemi. Mało mający lud [ten] nasz oświaty, nie posiadał i dotąd nie posiada gruntownej

(1) Porówn. Mittermajer Grundsätze §. 47. 30. 85. 92 – 3. 99. Phillips ... 366. 391. o Germanii; Dahlmann Gesch. III. 83–86. o Danii, Bonnemere w ... o Francyi i t. p.

powodujących (1)

pracowitości i cierpliwości, nagra-

z gminy się, na początku XVIII. wieku próżno w Polsce powodywane do życia (1) z zreorganizowaną wsi szlacheckie czyli folwarki, które po największej części z owych powstały.

(1) Teraz, samo być — ...

obecnie organizujących

Dziedzictwa

bezpieczny dla dziedziców, które się prawa w dobrach należy

... wsie na

czyli folwarki zreorganizowanych

marnego w końcu XVIII. wieku i w XIX. wywarłyby zdarzenia. Tak samo potrzeba się, dlatego folwarkach wsiach szlacheckich

Dla ... atoli potrzebne się warunki, których jeżeli nie będą mieć ...

gminni i folwarczni ludzie, co nie poprawi się wcale dola jednych i drugich.

warunkiem tym jest użycie oświaty, ... które by złączyła

dopełnia gminie

madzającej dostatki, i strzegącej ich, ażeby się nie rozpraszały marnie. Lud nasz, jak widzieliśmy, z przyrodzenia społkowy, wyzuł się z ducha społek, przez co zubożał i zgnuśniał. Pośrodku, że ów, jak kmieci w Polsce i na Szląsku urzędownie zwano, „pracowity" gospodarz (1), stał się próżniaczym, a szynkarzy podupadł. Gorzej się tam stało, gdzie zlepkiem różnej narodowości będąc, w zdrowiu się lud, rolnik pochodzenia obcego wyrzekł. Długa on nie nazywał przez mowy spólnego nie mając z ludem, wyłącznie sam na co szwankował, zezbiera... wcale niegdyś Mongoł i Fin, nasz ludek pociągiwany aż do czasu, w którym przez usilne zdarzenie spólnej szczerości i duchowieństwa, przemienił się na lepsze, w czadach ... się dziś z nim współubiega. Kilka na to przykładów przywiedźmy.

przyjmował zrazem od niego całe tryb życia, lecz, jak zwykle bywa, nie przyjemną stroną obyczajów przyswoiwszy sobie, czem jego nie dościgał. To się też, a nie zachował tem, czem sam jaśniał i jaśniej przed światem. Trwało to

§. 218. Pochrzcili się Jadźwingi, Czuwasze, Czeremisy, Wotjaki i t. d., a jednakże żyli obyczajem pogańskim, nie szanowali świąt, i bradziłi w zboczach (2). Więc też przyjmując rolnika na porządną gminę, żądali od niego zaręczenia nato, że unikać będzie gry w ziarna (kostki), że upijać się i po lasach trunku szynkować, nierządnic trzymać w domu, że bić swej matki, że

(1) R. 1456. honestus et laboriosus vir subditus ville nostre, u Walzenbacha II. 62. R. 1550 ... stało za

(2) R. 1595. 1590-8. u Akt. jav. ur. 358. I. II.

Pacula ... zaś ...

~~[illegible]~~ żony a ladaco karować, lecz gdy przewi-
ni karać jest po ludzku, a gdy się mu
naprzykrzy wypędzać od siebie nie bę-
dzie; że nie zabiorą u siebie schronienia,
z łotrami i rozbojnikami związków nie-
mieć nie zechce, i owszem, gdyby ich
zwierzchności, urzędowi gminnemu donieść (1).
Zakazywał wielki Książe zajeżdżać dobra
szlacheckie; zakazywał blaszanów ludowi sa-
bie podwładnemu hulać w dni powszednie (po-
wszednie), koszarować i t. d. (2). (zuwama
nad moralnością ludu za Karpatami i
z tej strony Karpat, lecz nigdzie so-
bie w tym więcej nie szkodzili co w Czechach,
w Morawach i na Szląsku nie zada-
wano pracy (3). Skutki też tego widzi-
my dziś błogie. Lud bowiem słowiańs-
jego obecnie w tych krajach ~~[illegible]~~ najucywi-
lizowańszy, i ma w oświacie pierwszeń-
stwo w słowiańszczyźnie całej.

(1) R. 1613–1664. 1621–40, 1677 1680, [illegible] nr. 296. I. 301 II. 326. 327.

(2) Instrukcya ekonomiczna XVII wieku, [illegible] nr. 334. II. R. 1750. 1548. w Akt. zebr. I. nr. 50. 221.

(3) Pr. Mor. 128. Szl. Cieszy. 48. 49. Instrukcya dana urzędnikom dworskim dóbr przywatnych z r. 1719. w Czas. XX. 4. str. 452

Pogląd

§. 210. Gościem, po dawnemu, nazywając się przychodzień każdy, ~~[illegible]~~ na podobieństwo i nazwisko kraju z którego przybywał wskazywało dobitnie. U zachodnich Słowian ~~[illegible]~~ przybyszem (gwencie) nazywał się przychodzień dalszy któremu ~~[illegible]~~ żadnego pobytu w kraju jeszcze nie przyznano, bądź że sam tego nie chciał, pragnąc o nim mieszkać, za karta pobytu, jak dziś mówimy, ~~[illegible]~~ bądź że nie ~~[illegible]~~ (Przybyli z kraju za morzem jak między Waragiem ~~[illegible]~~ podobionego, ~~[illegible]~~

nazywał[1] lub mianowany był Niemcom, albo Jalavem, co miało znaczyć że członkiem Europy zachodniej lub z Azyi pochodzi. Przybywali z państwa ~~kraju~~ nie przyjacielskiego, to poganinem[2], a jeżeli przybywszy do kraju udał się po nim, nie mając żadnego zamieszkania, to "bartnikiem" nazywany bywał (3). Przybysze i na przychodniów i na ludzi

nad to ogólne lub szczególne, wielce go od krajowców wyróżniające miano, które na prawa jakich używał, na pochodzenie i zawód życia, ~~[illegible]~~

mając o jego charakterze przekonania pewnego gminnego, ~~[illegible]~~ wrzeta go, że się tak wyraziły na próbę.

(1) Patrz wyżej §. 17. Odróżnia się stąd Ruscianin który od Dalechów przybywali, ~~[illegible]~~ go (obcych) i z kraju nie przyjacielskiego pochodzącego poganinem ~~[illegible]~~ nazywał ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ go był albo Bułgarina poganinem ~~[illegible]~~

(2) Jak według kroniki Nestora (pod r. 1164) cudzoziemiec (obcych) z Bułgaryi przybyły za poganina, choć był samym wiarą co Rusin wyznawał, nazywany był.

(3) Bertalnik (porówn. Zubrz. II. 108) od berłog, bartoh. Ten w górach węgierskich (patrz kronikę Nestora I. 60. 151. 158) miał swe niekończone ~~[illegible]~~ gleby.

w/ kraju dawno zasiedziałych (kupców w Polsce) dziekami(1) ... nazywani byli zamorszczykami(2) lecz miejsca z ilekroć z krajów odległych dla handlu przybywali, ...

a w Czechach, na Węgrach i na Rusi gośćmi(3) nazywani bywali ...

§. 219. Kozackich poddaństwa nie przyjąwszy mieszkać w Moskwie pod ochroną praw krajowych, podlegać tak zwanemu urzędowi zagranicznemu (Posolskaj prikaz), i carskich dalszej nie tylko ziemi bez domu nawet na własność posiadać nie mógł, miast ... wolności tylko pamięć przyjmować i ... zamieszkiwać zwane dwory gościnne, opłacając się Carowi za pobyt w kraju, a przywatnemu za ... użytkowanie z jego własności. (4) Pełne jego zupełnie się na przedsięwzięcie jakiem (podobnie prawo i t.p.), w granicach państwa z tej strony Uralu położonego ...

rawskie prawa zarówno nie dawały cudzoziemcom kupować własności w kraju, a osobliwie nabywać ziemi i miast ... do czego dowody ...

(1) R. 1456. u Bandtk. jus pol. 293. 296.

(2) R. 1589. Vol. II. 1379.

(3) Hoście, hostivci, ... zdawniki, ... v. 1359. iz ugor gosti, w ... vi. 1450. Jego dz.

(4) Kotoszych. VIII. 2, r. 1574, 1591. Akt. jur. nr. 229. 351. Dopełnienia Swodu ... z r. 1620–45. w Akt. Istor. III. nr. 92. XXXVI. i r. 1625. w Akt. zabr. III. nr. 161.

niczadne w części jego za Uralem czyli na Sybirze podbitej nie osiedlali się (i) za zwyczaj przybyszy z kraje wieś że stawano się albo przez zsyłanie do nich za karę, albo przez przywożenie do nich pod warunkami [?] rolników zaludnić, [?] miało miejsce. już r. 1590. Chętnie udzielano krajom przedu... przywileje, ilekroć z tak zaniechaniem wchodziły w jakie stosunki.

§. 220. Gdy prawa moskiewskie wspierały osiedlanie się cudzoziemców w Rossyi dzisiejszej, to przeciwnie czeskie, morawskie i węgierskie sanowały go, z [?] pierwsze prawo nie dozwalało cudzoziemcom ... pować obecności ziemskiej, a osobliwie nabywać zamków i miast bez pozwolenia sejmu, drugie nakazywało ażeby

Kotośych. VIII. 2. 1577. I. 1590. ... 1606. w Akt. ... I. nr. 319. II. nr. 59.

Dahli ... nr. 4. 29. ...

L zapobiegając naciskowi na kraj cudzoziemców.

205 212. 6.

Rozdz. VI. Cudzoziemcy.

Pogląd

§. 218. Gościem, po dawnemu, nazywał się przychodzień każdy, i bywał zazyte z sąsiedztwa, na czas p- rzeżał albo na czas pewny wny lub na zawsze z góry

cudzoziemiec, prócz własności którą w kraju nabędzie, nie posiadał za granicą żadnej, bo przez to stałby się jak dziś mówimy, mięszanym poddanym, czego sobie nie życzono wcale (1). Wiele z krajowców owszem nawet cudzoziemców szczycili się nim(2). Żadne atoli prawo w swobodach tak daleko, jak węgierskie nie zaszło. Okazawszy się dla ludów z samej strony rzeki Drawy nie przychylnem (dla mieszkających z tej strony okazało się względniejsze, dozwalając im rządzić się swemi zwyczajami i stawać u przywilejów) wybuchło przeciwko Polakom i Wenecyanom z wielką nienawiścią, co za Macieja Korwina w wojnę z Polską wplątanym [illegible] i nastąpiwszy, utwałało aż do końca tego okresu. Wenecyan nie lubiono za to, że w krajach przymorskich (w Dalmacyi, Istryi i t. d.) na rzecz swą intrygowali, odwodząc tamecznie ludy od sprzyjania węgierskiej koronie (3).

a. Cudzoziemcy chrześcianie.

§. 221. Ojczyzna Słowian była tam gdzie leżała ich ziemia, ojczyzna Niemców tam gdzie [illegible] ... ludność [illegible] ... niemieccy ... związków halicko-włodzi[mirskich] ...

sobie bądź na gościnnej bądź na wrażej w posiadanie obcej ziemi pożyczą jaką zdobyli. Starając się o jedną i drugie krzyżacy, owi niemieccy krzyżacy, owi Mamelucy, sięgali mysłą poza kraje jeszcze nie zdobyte, szukając związków z halicko-włodzimirskimi książętami a nawet z Tatarami przeciw Polsce (za Łokietka) i Litwie i posiadane zaś Prusy poprzyjmali

Z cudzoziemców Chrześcian występowali najenergiczniej Niemcy. Pomimo co o nich polskie przepisały prawa, co o nich prawa [illegible] ruskie, Słowian spokrewnionych, a temsamym na szerszym rozpisze, rozdziale. twarząc o miastach,

(1) Pr. Mor. 121.
Ehr. Wład. XXXIV.
o czci szwar.

(2) Pr. Mor. 133.

(3) R. 1405. 1486.
r. 1659. w Lerp.
jur. I. 180. 187.
244. II. 27.

zując się nie tylko dla węgierskiej narodowości, osobliwie też z samej strony rzeki Drawy zamieszkałej bezwzględnej (bo mieszkającej z tej strony owej rzeki była względniejszą, dozwalając jej nie samem tylko rządzeniu, ale też i stawaniem rządzić się prawem, czyli przyznawanie przywilejów dla siebie), lecz występując z wielką nienawiścią ku Polakom i Wenecyanom (jak wyżej w [illegible] wzmiankowany), których od przyznawania praw obywatelstwa wykluczyły, co trwało aż do końca tego okresu (4).

zezwalając na to, ażeby stawać się mogła o

(4) Zubrz. III. 258.
259.

a. Cudzoziemcy Chrześcianie.

§. 221. Z pośród Chrześcian występowali najenergiczniej Niemcy, i dawniej polityką swą przeprowadzali, starając się głównie o to, ażeby ta na której stoją ziemia stała się w przyszłości niemiecką, rządom lub wpływowi ulegając Niemców. W tym celu na dobre się krzątający w swoich zagorzałych odległe od siebie siedzących halicko-włodzimirskich książąt ruskich przyjaźni szukali, myśląc, że ich kiedyś użyć będą mogli do swych względem Polski wierzeń i wrażeń osadami niemieckiemi,

w mniemaniu, że stało się i mała jedna odległe od drugich, dadzą się łatwiej zniszczyć, chociażby też krzyków na to była potrzeba. Że sposób tak

[starali się] ażeby słowo boże w polskim języku po kościołach [pilnowali tego aby] opowiadane było, język polski [illegible] także w Prusach od Krzyżaków zniemczonych. I dziwić im do tego, jak w Piśmiennictwie opowiedziałem, protestantyzm, łudzie, jak w ostatnim tego działu rozdziale o pruskich miastach opowiem, handlowe pomagały stosunki; atoli z wyniku [illegible] ich uczułowani także tam polityczny, niż narodowość skorzystała. [illegible]

Gdzie bowiem nie szło o to Niemcom ażeby szerzyć między Polakami protestantyzm, po kościołach kazali (5).

tam w swojej tylko mowie; Na sejmikach też i sądach w swoim języku rozprawiali [illegible] przekonani o tem że wyższe korzyści nastręcza prawo niemieckie, polskim się rządzić i sądzić nie chcieli; a widząc że nam zawsze na dwóch warunkach owych, które były im niemieckiej narodowości dźwignią, że nam na pracowitość i oszczędności zbywa, swoich się zwyczajów i obyczajów dzierżeli stale.

Dosięga celu przykładem im byli Łużanie dawni, a dla nas nam dawnego ... swej dawnością na Dzisiejsi Kaszubowie. Pierwsi w królestwie hanowerskiem po brzegu Łaby rozłożeni, odcięci będąc od Łużyc osadami niemieckiemi, przetrwali na pobrzeżu zeszłego wieku być Słowianami (1); drudzy z wielkopolskiej się dziś jeszcze obecnie około Bydgoszczy zsyłając, są usilnie wynarodowieni. Jeżeli się wynarodowią, podzielą oni los Łużan niezawodnie, i narodowość swoją od czasów swoich kolebkowe tu pielęgnowaną utracą. Okoliczność się na uwadze mając stawiający monarchowie, z odległej Germanii ... ... gdzie dobra niż gdzie sąsiedniej osadników do kraju sprowadzali ... przybywających osadników do kraju sprowadzali, chętniej Flamandów, Walonów, Holendrów, niż Saksonów przyjmowali w Królestwie polskiem, przyjęłych niż sadzali w głębi kraju a nie na pogranicza (2), ... iż z miejscową nie mięszali ich ludnością (3). Chydali za każdą okoliczność ażeby niemieckie prawa zamieniać na krajowe (4), [illegible]

Skarowały się, jak postępować z Niemcami, ażeby przez osady ich nie cudzoziemską z uwagi część kraju, szczególniej pod czas wojny trzydziestoletniej, zawsze wielkopolski ... od niemieckiego ... Szlązka dolnego i ... i Pomorza podawanej, ziem czyli Jagiełłonowie

boże po kościołach w nim opowiadali, rozgadzając się z nim rozprawiali (5). Jednając zaś umysły ich ... do zbierania nie między ... a kazali głównie środków na to ażeby zebrane nie wywozili za granicę. Tym sposobem Gdańsk sławny stał się polskim Bawłem, trzymał się aż do ostatka strony polskiej. Ponieważ okoliczności te spuściły ... w końcu owego tego z uwagi Polacy, a Czesi musieli je po bitwie pod białej górze spuścić, więc zawsze ... że podążone od strony Bawarji i Saksonji

im ... dozwalali im w rzeczie wdzięczności w Moskwie nawet, (trzy ...) głównie, że części ... ziemski ... jak się ... XIX. ... wyjazdy) nabywać z warunkiem ażeby kościoła protestantskie w pań... cerkwi nie stawiali; Polacy zaś

(1) Artykuł Małego w Czas. czesk. XXXI. 2. str. 155.

(2) Pełno było osad tych w Czechach i w Polsce. Za Zygmunta Augusta w ziemi lubelskiej pełno osiadło Holendrów (mówi Szyb. 267: zwyczajnie Olendrami zwano nie mówiąc osadników i dotąd ich tak zowią.

(3) R. 1496. w Czas. czesk. XX. 6. str. 706. | Podole z niemieckiej wsi ...

(4) Pod r. 1425. w Bibl. Warsz. z r. 1847. II. 800. czytamy: Dedi proclamare magnum judicium, voce nunquam parere voluisse, et propter hoc jus polonicum feci (powieś. X. sogedt.

[illegible] niewoprawdzy tylko ... zasiedli Tym Niemcom pisarzkiego mówić się dozwalali (r. 1629 Abber ... w. 1640).

(5) Ostrovog radził za... krainie karać po niemiecku. [illegible]

§. 223.

Na wieść że się w Polsce dobrze współplemieńnikom ich dzieje ~~przyszli nowo do niej~~ ~~szczególnie też za Władysława Jagiełły~~ przybywali Ormianie, i samże co ~~pierwsi~~ ~~jest na Rusi osiadali~~ zasobie miasta Lwów ~~osiadłszy~~, handlem się w niem głównie, ale hurtowym, trudnił; innego bowiem (1) nie wolno mu było prowadzić. ⌐ hurtowym a oraz drobnym handlem zajmowali się też w Polsce, innymi krajami ~~krajach~~ sprawie wiernymi Srowrzekłami ~~...~~ (Szkody), którzy dobre po sobie zostawili wspomnienie. Prócz nich mieszkali w jej pańswach ~~...~~ różnej narodowości Europejczycy, między którymi odznaczali się Anglicy ~~Niemcy~~ swoim ~~handel~~ w ziemiach pruskich ~~...~~ na wielką skalę prowadzonym handlem (3).

wszystko co najważniejszego zebrał Lelewel w dopiskach do hist. polsk. Teodora Wagi (w wyd. Żupańsk.: dyplomata 155.) przodkowie ich, co jego na Czerwonej Rusi osiadali. Zasłada ich na Jadwiga królowa polska, i przyznaje przywileja prawa ich zachować. Lud ten upodobawszy

⌐ ~~Były~~ czyli Ormianie i w mazowieckiem państwie, lecz a/ pod względem prawa nie warunkiz nie ~~...~~ ~~powiedzieć~~ (2).

(1) Mówi Bielski w kronice 759. Przywileje Ormian wyszczególnił Lelewel w przypisie do hist. polsk. Teod. Wagi (wydanie Żupańsk. str. następującej (1) 155). Wydanego od Królowej Jadwigi r. 1386 u Przyb. I. 253. tam nie ma.

(2) Patrz o nich rejestr do Karamzyna i do Akt. Hist. pr. w. Armeni.

(3) Patrz §. 40. szlachech. w VI. 167. tego dzieła.

§. 224. Z ~~...~~ rozbójniczych Albańczykowie za Karpatami, a po obu stronach Karpat tak zwanych ludów ~~...~~ ni Wołochowie ~~...~~ stali się uwagi godni. Oba ludy pasterstwem naprzód następnie zaś, drudzy szczególnie, rolnictwem się też zajmowały, rozszerzając na Węgrzech posiadłości swe poza granicę swych siedzib niewolnych, w czem ich sejm ograniczył w r. 1659. ~~...~~ (4). Ci też czyli Wołochowie w XIV. już może a pewno w XV. wieku po przejściu Karpat uzyskawszy wolność zakładania osad na swem czyli wołoskiem prawie, władnym je sobie sposobem, "krainnie" czyli o połowę, ⌐ Pewna ziemi ilość wsi o połowę przetworzeń zwana "krainą" gminy (wojacko ~~...~~ (zarząd mającej ~~...~~

‡ z przyczyny przeniesienia z za Karpat przed Karpaty stosunków dziesięcinnych (Zehntgüter verhaltniss) ~~osiadali się pierwsi z przyczyny silnego podczas przybywania osiadłej ... ...~~

(4) W Corp. jur. hung. II. 27. W szczególach zaś i krajach pełno o Albańczykach i Wołochach wspomnień.

⌐ po całej Małopolsce na prawej stronie Wisły te ~~...~~ zaś ~~...~~ nie dały się im rozszerzyć ~~...~~ ustroju słowiańsko-germańskiego sołtystwa.

⌐ ~~...~~ posiadające, rozsiada w sprawach od sołtysów różny rozkolonizowaną. Stał na czele słowiańsko-germańskiego ustroju mającej gminy Sołtys, i sam ~~...~~ sprzęsłuchać swych Radzców (Ławników) nie będąc obowiązany ~~...~~ z magdeburskim prawem. Dzierżył z Radzcami sędzię ⌐ Stał na czele krainy Kniaź, i wspólnie z ~~...~~ rządził nią według prawa w dyplomacie osadniczym wyrażonego, ponieważ ludzie z Wołoch przybywającej ⌐ ~~...~~ osadzał włość w posiadanie wziętą kmieci, ~~...~~ stworzył przez to gminę, na pozór sobie podobną, a w rzeczy samej niepo-

⌐ pierwsi przywilej dali uzyskali, przeto wołoskiem nazywało się ich prawo. Sołtys i Kniaź osadzające

Dalmaz (1) była zatem pierwsza zupełnie wojacką, a druga pół-wojacką pół-włościańską [illegible] choć obie z jednego początku w zamierzchłej przeszłości [illegible].

[illegible] lub nawet pieniądzem [illegible]

... wiejskiego włada-

[illegible] w zamierzchłej przeszłości swój zawód, lecz rozwój ich wrócił wszędzie u Szwedów a pod zarządem Saksonów żyjących ludów kieszonek odrębny, osiadłszy się w szczególności w dziedzinie (Zehntgüterverhältniss) w południowej Germanii, a w całej Włochszczyźnie (wraz ze Szlązkiem wrócił) także w części Małopolski, nigdzie zaś indziej (bo ani w Czechach, ani na Węgrzech, ani na Rusi i w Polsce nie znajdujemy Sołtysów), w sobie zorganizować i znalazł w szczególności dziedzinie w księstwie wołoskiem w całej zakarpackiej [illegible] i w reszcie Małopolski urządzenie [illegible] Te rody kładzie jak dziedziczne albańskie fisy (2), przybrane po rozwiedzeniu się wielkie rozmiary, rozrzucone po świecie niewiasty, i które albo żyjąc byli tylko ..., albo w narodnikostwa, lub inne złowarzyszenia (zwane szamorackiemi), w szczególności (szlachcie nawet) błędne życie prowadziły (3): że, mówiąc [illegible] po Germanii [illegible] wzdłuż, lecz wadzący po kraju, żyjąc który ładami oznaczyć trudno [illegible] z wyrobnictwa (4): zjednoczywszy zaś w południowej Germanii (5), i w całej słowiańszczyźnie w gminy wiejskiego włada[illegible] a częścią które ... prowadząc życie, zasady w reszcie zjednoczone od Sołtysów gminy włada dworskie[go]. W dziedzicznych, w dziedzicach i na roli osiadających zamożniejszy włościan. Innych zjednoczył Sołtysi, ale w samej tylko, jak wspomniano, Polsce. Lecz sołtystwa ślady się dla włościan roli kopieniowe, bo niemieckiego ustawodawstwa panowało wszczęcia, jakiś już za wymagali Sołtysi (6): na nich więc były właścicielom księstwa wołoskie, i chwycili się ich czynie i które jeszcze ... na sołtystwa i t. d. nie rozdali. Na wołoskiem prawie i zarobkowaniem jakowem, szlacheckiem zarządzania, biegli, trudniące się złowarzyszenia ... w Polsce prowadzić nikomu nie dając w Wołochów życia się jednego życia. Także ... Wołochów ... z nimi ze włościańskiem trudnili, ... Serbów, wyprowadzić [illegible] żywot wiodących wywodził z kraju (7).

---

(1) Porown. artykuł Alek. hr. Stadnickiego w Bibl. Ossol. z r. 1848. I. 129. i nast. (Toż samo ale z dodaniem dyplomatów załączonych z lat 1541–69, wydrukowana we Lwowie tegoż roku 1848. osobno), i wcześniejszego przez Tadeusza ks. Lubomirskiego do Bibl. Warsz. z r. 1855. IV. 1. podany.

(2) Patrz o nich Hilferdynga Skizzen 197. Zie nie jest wyrazem słowiańskim.

(3) Wyrazy język, narod, szamorach w poprzednich tomach tego dzieła, co rejestr wskaże, objaśniliśmy. W Dalmacyi się (Papraw, porown. Ducange p. w. scamares, scamaratores, scamara) na zachodzie zamienili szamorachy; w Polsce były jeszcze w XVI. wieku czasy szamarańskie (T. ks. L. w Bibl. Warsz. r. 1855. IV. 20. i nast.)

(4) Landsassen, patrz o nich Świec. carta I-2-3-4, III. 45. § 6.

(5) Haxthausen Ueber die Agr. 41. i nast.

(6) Patrz s. 341. I. tego dz. i T. ks. L. uwagi w Bibl. Warsz. r. 1855. IV. 28. i nast.

(7) R. 1624. Vol. III. 268.

dy zjednoczyły się z czasem w gminę, która pierwotny swój byt rodowy zachowała. Jedne z nich pod władzą rodowego żyjąc kniazia wszystkie w stosunek dziesięciny (Zehntgüterverhältniss) z właścicielami roli, którzy ich przyjmowali na osadę, i dziesięciną z ziemnych płodów opłacali mu czynsze. Takich niedawnemi jeszcze czasy w krajach między swewskich zapamiętano, i że na prawie czeskiem dziedziców częścią wałan siedzieli zauważano o nich (1). Drugie [illegible] po krajach władztwu Saksonów germańskich uległych (2) wałęsające wsie zjednoczyły się w gminy od Sołtysów rządzone osiadały [illegible] się między innemi u Słowian. Właściciel roli dbały o dochód przyjmował chętnie na osadę Sołtysów z jego czynszownikami, lecz chętniejszym okazał się dla pojawionych jak się wyżej powiedziało w XIV. XV. wieku gmin wędrownych, które z poza Karpat do Małopolski nad władzą swych kniaziów przybywając, i w niej chowem się bydła, budowaniem młynów, uprawą roli zajmując, zwykle daniną czyli dziesięciną z owiec, jagniąt i wieprzów składaną płacąc. Ponieważ Sołtys wyszukiwał od właściciela wolne dla siebie łany, a kniaź nie wymagał ich wcale, więc [illegible] i którzy jeszcze ról swych na sobowładztwa [?] nie rozdali, chętnie jej kniaziom w posiadanie dawali, lub na wołoskiem prawie osadzali wałęsających się, i skomorochostwem trudniących ludzi, których jeszcze wiele

(1) Haxthausen Ueber die Agrar. Verf. [?]

(2) Landsassen, patrz o nich Zwierc. sask. I. 2. §. 4. III. 45. §. 6.

[wyrobnictwem się zajmując i wiążąc [?] się

z w Polsce a

[Te nie dziesięciną ale pieniężnemi lub robocizną opłacały czynsz.

czy do krajowych czy z za Karpat od Wołochów i Serbów przybywających

usłady różne skomorochstwa, skora

XVI. zakład w Polsce. W roczniu r. 1624 postanowił sejm, że każdy Wołach i Serb nieosiadły ma wespół z Cyganem (a nimi niżej będzie) wywołany być z kraju (1).

(1) R. 1624. Vol. III. 768.

nie (1), a samej tylko Polsce (Szlązku)
(Śródowie) karlowym i Dobrym, zaj-
mujący się, przebywali.

b, Cudzoziemcy niechrześcianie.

§. 223. Żyd nie Izraelita czyli, według
wyrażenia się praw Słowian, wyznaw-
cy katolickiego obrzędu nie mających, Żyd nie
gościem lecz poddanym korony był dla
Czechów i Morawian.

c, Cudzoziemcy niechrześcianie.

§. 225. Niemcy

nie uważali Żydów za
gości ale za poddanych cesarskiej kamo-
ry (Kaiserliche Kammerknechte), stawiając
ich w równi z rozbitkami, których na brzeg
wyrzuciwszy morze, było przywłaszczyć
sobie, według zasad skandynawskiego pra-
wa, pierwszemu lepszemu dozwalało.
W tem jedynie zachodziła różnica, że
nie każdemu ale samemu tylko monarsze
przysługiwało pod swoją władzę zagarnąć.
godziło się ich. naśladując Czesi, tych ludzi co też
uważali Żydów za wyłączną własność jako swoją rzecz grabili ich czescy
korony królewskiej i własność

i monarchowie, będąc
prawie wszyscy

pobłażliwi dla Izraelitów niż (1), nie przychylni
z swej strony, ludzie zaś uciskali ich, niewszczęśliwe do plemie-
nia prześladowali ich krajowe prawo,
mieszanie, prawa

(1) Jeszcze nie wolno im
było prowadzić, mi-
mo Państwa, w ...
...

(1) Już ... wieku
mieli przebywać w
Czechach Żydzi ...
...

(1) ... Rössl.
I. ... ...
tula, Geschichte.

Czechy przez ludność katolicką, a Polska od strony Szląska dolnego i Nowej Marchij przez ludność protestancką, do jej krajów napływową, zniemczywszy się, jest obecnie przez rządy niemieckie dalej niemczona nieznacznie. Przybyszami bowiem są w obu krajach [illegible] Niemcy, a więc nie Czesi i Polacy, do nich albo przeciwnie [illegible]

§. 112. Oprócz Niemców mieszkali w Polsce [illegible] mamy, Wołochami pospolicie zwani, a za Karpatami mocą [illegible] Albańczykami osiadali (1). Oba tedy pasterstwem się [illegible] dniły głównie, a przeciwnie w Polsce [illegible] przed pasterstwem, następnie zaś i rolnictwem zajmowali się [illegible] tylko Wołochowie [illegible] że w tym [illegible] samym [illegible] co Niemcy stali [illegible] do Polaków Wołochowie, i że [illegible] nam prawo wołoskie [illegible] magdeburskiemu [illegible] z poprzednich domów znane [illegible] się równało: jaka bowiem [illegible] od polskiego było, i kto [illegible] ogłaszano, i [illegible] Rusinem i t.p. był, za [illegible] Wołocha uchodził. [illegible] na wzór [illegible] Gminam wołoskim [illegible] wojewodzie i Sołtysowie [illegible] książęta [illegible] przewodnicy, czyli [illegible] się nazywały, i różnej szczep[illegible]

[illegible] bowiem, i równie jak u wszystkich [illegible] Moskwie [illegible] osiedlili [illegible] z nich w drugim [illegible] li tamże [illegible] przedstawia [illegible] jest do [illegible] o Wołochach i [illegible] było. O nich to uważać naprzód [illegible]

przedo [illegible] rejon [illegible] by li nie osiadłymi, a z nimi [illegible] bow województw r. 1624. kraju (3).

bywały (4), więcej [illegible] tego powodu do [illegible] na [illegible] chodził [illegible] gdzie [illegible] osiedlili (5), [illegible] do [illegible] w Polsce [illegible] Przyniósł [illegible] z nad Dunaju [illegible] do Germany [illegible] samym

na równych [illegible] kanaliach [illegible] będący

[illegible] Serbami i Rusinami [illegible] pociągu do [illegible] Budarenia, co gdy ich [illegible] do [illegible] przewodnictwa pomimo [illegible]

charaktery[illegible] czeni jest, [illegible] przez Wołochów [illegible] Drużyna

(1) Pawow. wojew. do Kowamza p. Armeni

(3) W edaudach [illegible] i węgierskiego rejonu po [illegible] na Wołochach [illegible] 1659. [illegible] Hung. II. 27. [illegible] Wołochom [illegible] aż do [illegible] co aż prawa.

(2) Rejestr do Kowamza p. w. Armeni

(3) Vol. II. 468.

(4) Pawow. [illegible] w Bibl. Oss. [illegible] r. [illegible] 1. 129. [illegible] i [illegible] w Bibl. [illegible] r. 1555 [illegible] r. 157[illegible]. Vol. II. 972.

(5) Du Cange p. w. Decima [illegible] 41 [illegible]

Tyży:

zastrzegli, że na czynkolwiek gruncie, przywarującym się królewskim, osiędzie Izraelita, winien królowi czynsz, a zabiwszy czyli podobnie płacić, jeżeli zaś na własność nabędzie, porzucić niewachanność jako; który, bez wiedzy monarchy, prawa ich stać się jej, nie powinien (1). Z królów domu kobierczyn jego, nie rzekł lukszeń ówczesnego sam tylko Władysław IV. miał dla tego ludu niejakie względy, zaś to że mu pomiędzy porzyczał. Sprzyjał mu też Władysław Jagiellończyk, i królowie z domu Walezkiego pochodzący. ... zwłaszcza też Ferdynand II. , dla tego że chwalili się ogniska... być na lud ten Taslaw (2). Niemal każdy atoli z tych królów nałożył na żydów, aby się chrzcili; chcąc ich wane domy niezburzon prazkich kupców... Kiedem zniewolić żaden ... w brechach, żywanych, nawet praw posanowanych nie Moraswy i na Szlązku prawa te zakazywały im lichwy, i na ... zgadziły, z takim ograniczyły ich ... ... handlu. Pod żadnym poza ... nie może żyd wnijść na licytację, na piśmie: może ... pożyczać jedynie brać zakłady na pieniądze wzięte pożyczki. Więzniakowi nad to niemożna pożyczać miał, jak za wiedzą ... pana władzy. Na wsi nie mogą żyd mieszkać lecz w mieście i miasteczku. Kupować nie miał nic po wsiach prócz cielęta i skór dzieci dzikich i jaj (3). Nasz rząd baczny jedynie na lepszy stan żydów polskich. Inszy wcale był

§. 226. ... aby żydzi większych nad chrześcian przywilejów nie mieli, i nie używali przeciwnych kanonicznemu i ziemskiemu prawu, nie tylko im po miastach i miasteczkach lecz i po wsiach mieszkać dozwolił: zastrzegł jedynie aby żyjąc na wsi handlu ... pod żadnym prawem nie prowadzili ... (r. 1538). Przestrzegał też aby cel nie dzierżawili i celnych nie sprawowali urzędów (Sejmy r. 1703), w końcu usiłując ... (r. 1775) aby się rzemiosłem pożytecznem zajmowali ... zakazał Rabinom dawać ślubu małżeńskiego tym żydom, którzyby się rzemiosłem, rolnictwem, handlem nie bawili. (4) ... co wszakże nie dochodziło swojego skutku.

---

(1) Maj. Car. CXI. CXII.

(2) O Królu Władysławie IV. mówi Catalog. Abb. Sagonensis. Wstrzeła script. I. 217., o Władysławie wspomniany w §. 131. II. ... Herrmann (?), o Ferdynandzie Erben die Primat. 75. 76. pisze.

(3) Stat. Wład. XLV. o odpor. Stat. Ferd. II. VI., Pr. Mor. 130. 131. Pr. Szl. Cies. 51 uczy.

(4) Juwentaw p. v. Żydzi wskaże dowody.

całe prześladowanie jakiego się sejm polski na Izraelu wtedy dopuścił, kiedy w tym samym czasie węgierski uciskał ich srodze. Nie żałował się on z tem (1)

Że dwa razy dyle podatku co na chrześcian nakłada na żydów przez, ażeby się ich zupełnie pozbył. Ich nawet z krajów bliżej morza położonych do handlu dogodnych (z Dalmacyi, Sławonij, Kroacyi) karał wypędził (2). Choćby był chciał, nie mógł nic złego zrobić żydom, żaden szlachcic nie mógł się obejść bez żydowskiego faktora (3). Prawda że fanatyzm religijny dociężał i u nas Izraela (3), lecz fanatyzm sam od zawodu nie pochodził, i przez samo duchowieństwo gramiony bywał (4).

Sejm polski, gdyż ujmowali się ciągle za nimi obradujący król, panowie, szlachta. Zauważona, ...

To też Polskę, uważając żydzi za drugą Palestynę, na wszelkie się w niej rozgościli, mieli w niej naukowe zakłady, piśmiennictwo swe uprawiali, stroili się, zbytkowali, mieli oni pod okiem króla gwarującego reprezentanta, który mu sprawy da, i potrzeby izraelskiego przedstawiał ludu. Ogłaszali też Talmudziści, Karaimi, Żydów wawery, podnosili głowy, i wyganiali kraju do siebie garnęli wydarzenie.

i że na Niemców, Czechów, Węgrzynów nie zywał zemsty i przyczyny, tego złego nie było pracy. Nie mógł ... ni szkodził, ... nie szkodził. Ale Polsce wiele złego wyrządził. Nie dosyć że się wiele ... kraju nie przyczynił, i najczem do dobra kraju nie przyczynił, ... w Polsce Rabini, ... uczeni europejscy ...

Trudniąc się wyprowadzaniem surowych produktów za granicę, a sprowadzaniem do kraju wyrabianych, oddawali handlowi cudzoziemskiemu, ale nie krajowemu usługi wielkie. Starając się wyłącznie o to ażeby jak najtaniej kupić a sprzedać najdrożej, i napełniali worki swoje a pobarzyli krajowców kieszenie. Śmiało więc rzec można że się złem za dobre odpłacili Polsce która im u siebie raj otworzyła, i ich w gościnę przyjęła, i kiedy ich Europa z swoich wypędzała granic (5).

(1) Ustawa sejmowa z r. 1578. art. 3. 5. z r. 1729. art. 19. w Corp. jur. hung. I. 558. II. 174.

(2) Lelewela Polska dzieje i t. d. III. 181. następ. 316.

(2) u Pistor. II. 337. Kynast Maciej z Miechowa około r. 1523.

(4) Wzgląd o tem względnie dziś dziecko, z którego języka na hiszpańskiego języka na hiszpańskim r. 1439, z dopomski r. 1439, z dopieru ... już na hiszpański przełożone i już r. 1475 wydrukowane. Pośredni zakład gazeta w Kaliszu r. 1612. który w Tomiku szyjałem.

(5) Czach. dz. I. 126. Henryka Schmitta Dzieje r. 1859.

§. 225. Podzieleni na wielolicrne księstewka (1), i przez to słabi Połowcy, ulegli z czasem, jak w drugiej lance (§. 133) powiedzieliśmy, Tatarom: za nimi Ruś częścią w zależności, częścią w poddaństwo ich popadła. Należeli od Tatarów, i dań im płacili podobny kniaziowie jeszcze r. 1375; zależała od nich halicka Ruś, aż do rozpostarcia się w niej władzy Litwy i Polski, nic ważnego bez odwołania się do hordy nie przedsiębrała. Ta też książę Daniel, gdy r. 1254-6. o koronie królewskiej zamyślał, nie chciał jej przyjąć bez wiedzy Chana (2). Poddaną była Tatarom Ruś zadnieprska, aż do XV. wieku, ... odtąd, podstawiwszy się w ich miejsce, miała na odwrót Tatarów częścią zależnych, częścią poddanych sobie. Nastał odtąd nowy za Dnieprem rodzaj poddaństwa, danniczem (jarzemny) nazywanego, które się od czynszowego (obroczny) różniło (3) ...

... obroki (?) płacić. W rzędzie pierwszych ... których od czasu ... uważali głównie Tatarowie, ... panowania ... chcąc ich ochronić, zwracano ...

Tatarów: Swojackich, Krymskich do krajowych i ... Przez pierwszych rozumieli tych, którzy zamieszkujący ... osiadli kraje, uważali się jednak za wiernych obu ... wezwani od polskich ...

... zbiegli ... wyjazdy z Polską i Litwą ... albo brani w niewolą wojenną, albo z własnej chęci osiadali w krajach litewskich. Dzielili się na szlachtę i na lud. Tamta kniaziami, Murzami, ułanami i t.p. zwaną, ten rycerstwem osadzana prawie zbiorkiem się wojennym, ... farmaństwem, trudnił się głównie. Oraz kupiectwem, handlem koni, rzemiosłami, uprawą ogrodów, ...

... rozległe, ... religiją ich mahometańską ... prawa osobowe i rzeczowe upewniając, posłali, które gdy im fanatyzm wieku XVII. ... przywrócił ... wiek XVIII. na nowo. Wtedy obwarowana je w ... sposób: że Tatarom nie wolno służyć w wojsku cudzoziemskiem, a z rzeczą ma...

(1) Więcej niż czterdzieści narachować ich dopędziło ... Nestora Karam. 167.

(2) Ngr. Sjeh. 191. r. 1375. Akt. Zap. I. nr. 11.

(3) ... zdobiące się w tem r. 1671. w Akt. Zap. IV. nr. 219. ... wyrażono.

jak mieć także same przywileje co pol-
ska szlachta, że im wolne kongresy (me-
czety) mieć swoje, i przyjmować sobie
do usług kadnacji chrześciańskiej (1). Nie
powiedziano atoli o tem, bo się samo przez
się rozumiało, że im urzędy ziemskie
sprawować, [illegible] i że ludowi [illegible] ich
[illegible] gdy w wojsku [illegible]
dobr ziemskich [illegible] r. 1710.
[illegible] ten [illegible]
zapowiedzał posłować, [illegible] i jeżeli
służył w wojsku, do czego miał pra-
[illegible]

Krymscy Tatarzy, choć
Polskę najeżdżali, jednakże za wiecznego
jej sprzymierzeńca się uważając,
występowali nieraz z całą hordą by
o posiłek przez Królów pol-
skich wezwani zostali. W nagro-
dę odbierali za to rok rocznie pewną
sumę, co donatywą nazywano tatar-
skiem, ludzież otrzymywali bogate dary
w zamian za te, które poseł ich hie-
ckoj mówiący składał naszym monarchom (1).
Inne wcale szczepy Szasunki Węgrów
z Tatarami wiązały. Nie doszli się oni
tu drogą taką co na Ruś i Litwę, lecz
ze wschodu przez kraj Rumunów i Buł-
garów za handlem przybyli. Zowią ich Węgrzy
Filistynami, Saracenami, Izmaelitami;
rozumiano przez nich każdego,
katolickiej jakiej tylko nie chrześcijańskiej
wyznawał wiarę. Wszelkich używano na
te środków, aby ich pod ten przewieść na łono
katolickiego kościoła. To też i pod różne od kościoła katolickiego
odszczepione nie-
kali się sekty, i pod inszą nazwą ukrywali (2).
Po złamaniu tatarskiego
jarzma, całą uwagę zwróciła na to Mo-
skwa, aby Tatarów na łono prawosławne-
go nawrócić kościoła, a czem pełno jest w akta-
ch i dyplomatach rosyjskich. Nawró-
ceniu po monastyrach na czas nie-
jaki dla oświecenia się w wierze rozsze-
łano i utrzymywano ich samże (3).

[marginal note, crossed out] (1) Patrz dowody w Jarmensk. p. w. Ta-
tarowie, ludzież
Czarh. D. III. 304.

[marginal note, crossed out] [zabywać [illegible] przez to
od pradawnego osadzać
się walną i albowiem [illegible]

[szczególnie
w Akt. [illegible] w.
Zap. I. nr. 142.

(1) Lengn. IV. 8. § 27.
ludzież 10. § 9. Ja-
ry [illegible] jakie r. 1496
przesłał Aleksan-
der Jagiellończyk

(2) Porówn. Cynof.
p. w. Izmaelita,
Anabaptista, hae-
resis.

(3) Porówn. r. 1648.
w Akt. zabr. IV.
nr. 25.

politycznych praw, których i innym niechrześciańskim państwa swego odmianom ludom dozwalała Polska. Wolno im było obu włazom używać ziemskiego i miejskiego prawa. ~~Wolno im~~ z rzezią ~~było~~ wrządzić się Alkoranem, małżeństwa z Chrześcianami zawierać, trzymać do usług czeladzi chrześciańskiej i t. d.

Trwało to aż do r. 1607. 1616. w których, prócz innych mniejszej wagi ograniczeń, rad miejscowych w wojsku sprawować, dóbr ziemskich i w szlachcie dóbr ich szlacheckich nabywać, żon Chrześcianek pojmować, czeladzi chrześciańskiej chować zakazano Tatarom (1). Przywrócił im mniej znacznie Zygmunt III., ale syn jego Władysław IV. r. 1634. wszystko co przez owe konstytucye uwalniał (2). W lat atoli kilkadziesiąt ciągle przywracano konstytucye z r. 1616. a czeladzi już nie zbagacać, i nowe obostrzenie religii mahometańskiej uwłaczające zrobiono, zakazawszy Tatarom stawiać meczety nowe (3): nich atoli naciągnąć naprawić, co zepsuł przez czasy, i odtąd żadnych prześladowań nie było (4).

(1) R. 1607. 1616. Vol. II. 1634, III. 309.

(2) Porówn. w Tece Wileńskiej i pisma zbiorowe w szczególnych domach r. 1557-8. w Wilnie wydawane) sprawozdanie Tatarów z r. 1550. i do niego przez uczonego Mickiewicza dorabiane przypisy.

IV. 263. 267. V. 135. VI. 103. 109.

(3) R. 1668 1670. Vol. IV. 1048. V. 505.

(4) Czacki Dz. III. 304. i nast.

w Królestwie i na Litwie

Cała zmiana za to ze strony pokrzywdzonych wywarła na Polsce ograniczyła się na tem, że się kilku radziło wynieść się z niej do państw tureckich, dokąd zaś zaszczepieni Dobrudży w Bułgaryi, dokąd w pewnej Azyi mniejszej ustania zamieszkaniu. Ci którzy w kraju zostali Tatarowie (dokąd ich) nakoła rzecz ich będący dość mieszkali, upomnieli się o niesłuszne

zmianka o mądrości powinnej nie zgodzie.

216. 6. 262

§. 226. Sachawnymi byli ~~za~~ Cyganów Węgrzy już dla tego że za drugą ojczyznę obrali także Węgry, iż też dla tego że religiję katolicką przyjęli (1). [illegible] ten lud w czasach przedhistorycznych z Azyi [illegible] do Egiptu a z tamtąd nie wiadomo [illegible] lądy do Europy się dostawszy, osiadł naprzód nad Dunajem, zkąd się przez góry karpackie od Spiżu ku Polsce, a od Węgier ku Włochom i Czechom posuwał. Zkąd znowu przez Niemcy aż do Francyi, a stamtąd do Hiszpanii się dostał. W ziemi spiskiej r. 1423. a w Polsce r. 1550. pod nazwą Cyganów po raz pierwszy zasłynęli, nazywając się też ale to tylko Egypcyjanami (2). [illegible] Ponieważ pod Cyganów nazwiskiem zasłynęli we Włoszech oni Egypcyjanami, czego nie mam [illegible], że wyszli z Węgier do przeszli z do Francyi zaś mówili przyjść z Czech, [illegible] gdy [illegible] Czechem (le Bohemien) lub Egipcyaninem nazywano to Cygana (3). [illegible] jak z aktu sieradzkiego widzieliśmy, zachodziły na nich w Polsce z żalenia, więc sejm nakazał r. 1557 – 1607. wypędzić ich z kraju (4) [illegible]. Nie wypędzona ich wszakże, ale [illegible] naśladując w tem Węgrzynów, którzy nadzór przez tak zwanych cygańskich Wojewodów rozciągnęli nad tym ludem, postanowiono osobnych na ten cel Wójtów. [illegible] Król i panowie, opiekowali się nimi ubezpieczając ich wydawanemi z swej kancelaryi listami: [illegible] za to podciągniono Cyganów pod pobór, nakazując im podatki cię podawane (5).

(1) Jung §. 159. Schwarzner II. 149.

(2) Patrz Akt wydany z r. 1423. przez Zygmunta Cesarza i Króla węgierskiego na rzecz Władysława cygańskiego Wojewody (gens Cyganorum) na Spiżu wydany. Przywiódł go Danielowicz w rozprawie o Cyganach w Dzienniku Wileńskim z r. 1820 (przedruk z 13. ...) [illegible] i osobno też wydanej z [illegible] wydrukował Jezier. t. 6. str. 532. W archiwum sieradzkiem (w księdze xx. str. 201) jest przywilej z r. 1550 kapitule Uniejowskiej wydany o to, że żaleceniu się na Cyganów w jej juryzdykcji zamieszkałych nie wymierzył sprawiedliwości (occasione non administrationis justitiae cum Egyptijs alias Czigany, quos Egipser (sic) apud ipsum pro [illegible] nabiles [illegible]).

(3) Du-Cange p. w. Zigeuni.

(4) Dowody w Juwent. p. w. Cygany.

(5) Czack. dz. I. 258. List przez Księcia Radziwiłła danego Marcinkiewiczowi Cyganowi [illegible] i obywatelowi miasta Miira r. 1778. dany.

przywiódł z rękopismu Danielowicz przy końcu swej rozprawy o Cyganach wyższej wzmiankowanej [illegible] Lengn. [illegible] W. str. 4. 9.

Rozdz. VII. Słowiańskich a niemieckich miast dalszy rozwój i reorganizacya rozpoczęta.

§. 32. Kiedy do Galiji zawitali Rzymianie zastali już tam miasta, które [gdy się z rzymskich

[słowa się z postępem czasu na

municypiów zakwitły w krótce. Inaczej się rozwinęły nad brzegami morza północnego stojące w Armoryce grodziszcza, które gdy i dla handlu przydatniem się stały, wzrastały niezakazywanem przez chwilę com się poza ich okopami ludność na podobieństwo ich osady powstawać miały na królewskiej i jego rycerzów ziemi zakładane, bo i te

w środku zaś tych przedmieść, wrzędzie oparty majac, twierdz bez poza swemi okopami każdemu stawały przeczenie, sprzymierzały się do nich i uciekał. Sprzeciwiając się przeciwko hardemu, które pana ich tyjoszwery chciał je mieć pod sobą i naśladujac municypalne południowej Francyi urządzenie, dały osady te początek patrycyjom właściwej miastom de Osobliwie te będąc uprzywilejowywane od swych panów, urządzały się w potężne komuny (1). Tom zwrócić uwagę na siebie powszechną ściągającym

w Anglii zaś Juliusz Cezar twierdze z zasiekami porobione, które Kameruni krajowcy nazywali miastami, z których coraz więcej następujących się obok siebie zarząd też i budowle do galskich podobne, czy następnie powstawały nie miasta wiadomem nie jest. To pewno że we dwa wieki po Cezarze Drużyna Anglia opisująca Ptolomeusz kilkadziesiąt miast naliczył w niej, z których nie jedno już może jakieś podobieństwo do rzymskiego municypium mieć musiało, gdy długi przeciąg panowania Rzymian w tym kraju nie mógł i pod względem urządzania miast przejść bez wpływu. Władnący tu następnie Saksonowie burgi czyli zamki stawiali, na podobieństwo których wznoszone za chrześcijaństwa klasztory, ujrzały wnet poza swemi ścianami wznoszące się rzędy Opatów budowane dla pomieszczenia w nich służby klasztornej miasta (2). U Słowian przeciwnie wprzód miasta a dopiero po nich budowano twierdze w pierwszych

wszystkie tery nomenklatury razem grad nazwali (3).

odróżnia je. Obie te nomenklatury wyrażają znowu tych castra (od urbes najstarsi po łacinie piszący kronikarze słowiańscy. Przeciwnie ci katolicy jak Nestor pisali po słowiańsku, przychodzac w myśl tego tak razu rozumiem że owe twierdze, jak

[osiadłym i wokoło ich osiadłym

[Swewów a niec i u (tak nazywanych vici) przesiadując urząd miejscowy, sprawiedliwość wymierzał [mieszkańcom. Miasta te civitates Jeograf nazywa Bawarski, i od tak zwa-]

(1) Porównaj artykuły o początku francuskich komun w dziele Augustyna Thierry, Lettres sur l'histoire de France. Paris 1839 (osme wydanie). Guizot histoire de la civilisat. en France IV. odczyt szesnasty i następn.

(2) Kemble II. 265.

(3) Porównaj w dodatku artykuł Przyczynek

otwarte miejsce, na którem dla pomieszczenia urzędników i

gdzie pobudowano domy, mianowszego dworu otaczał. Trojaką więc

rzecz jeden wyraz znamionował, ale nie

na długo: nastały bowiem obok grodów narośle,

targi, posady i słobody, wyrażające różne krajowemu

prawu podlegające miejskie

osady. Przeciwnie osady te, które chełm

nadana prawem miastami się nazy-

wane będąc, wzięły inny od grodów

kierunek i rozwój. Z tego więc wzglę-

du szkicując obraz grodów i miast, poszłaś jednych i drugich odrębnie przedstawić

miastach. Powiem więc, zaczynając od gro-

dów, jakie miały przeznaczenie, kto je

zamieszkiwał, i kto niemi rządził: co

wyodrębniły się o targach się i o słob-

badach [?] z grodów podobnymi będących

badach Trzarządzę. Przeszedłszy następ-

kierunek jaki był im

nie do miast

właściwy przedstawię. Opowiadanie o ich

opro na badaniach

tego dzieła roz-

w drugim domie (§. 136. następ.)

poczętych.

§. 237. Dla pomieszczenia w nich kniaziów i

dania opieki handlowi zakładali Skandyna-

wie grody, w których z czasem i przy-

jeźdźcy możniejsi urbes, dla tego jak ro-

zumiem, że

dawe władze osiadły. Grody te nazywali

jeźliby za tym miejscowy (urbs aeterna
miastem kamieni)

Romę poczytywali; i

w grodzie Biskup, który Patryarchy w

dawnym: Papieża lub
nowym

Rzymie (w Bizancyum) stolicę swoją mających zastępcą był.

w grodzie odbywały się i targi. Z nich gród

stolicą nazywanemi urbes

Uwagę czytelnika

gdzie w początkach

chrześcijaństwa umieszczona

stolica biskupia na zawsze

w nim przebywała. Po śmie-

rci

zaczęła kraju

był osadą

z dawniejszym

prawem

przywilej naka

głównie.

cach, a w

Rzecz o miastach obszerniej z tego

wymaga wykładu. Powiedzieć bowiem na-

przód należy o prawach miejskich, które

wewnętrznie rozważyć, a oraz

zewnętrznie

a wiejskiej

nej rozwiodę.

o tym opowiedzieć przyjdzie,

jakie prawa stolicom, ja-

kie miastom, a jakie mia-

steczkom służą,

jedne od drugich wyróżniały

dokładnie. W końcu

upadek miast i naprawa miast,

a w dodatku do tego rozdziału

przegląd pism o miastach wydanych pod roz-

warstwy uwagi dziś.

jakiński czyli wiecki od Helmolda

a kijowski od Dytmara opisa-

ny, oglądał kupców różnej

religii i pochodzenia za

pogańskich równie jak

za chrześcijańskich

czasów.[1] Na ośmiu

się rynkach odby-

wać miał handel w

Kijowie. Tu

podo-

bnie jak było w

Nowogrodzie kontrolowa-

ł

(1) Porawn. §. 232. II.

tego dz., §. 32.

Rusk. Pr.

(2) W §. 10. 32. Rusk.

Pr. Części da jako w

§. 264. I. tego dz.

powiedziałem z

wielkim pochodził

Kopacz i rzemieślników

Mytnik[2]. Oglądał pierwszy

Myncarz i jakie monety

między

nie jakie oszustwo

gdzie i kiedy wybitemi

pilnował, ażeby

najpierwszy

ni gdacze drugi

przy kupnie i sprzedaży,
o czem, ilekroć
tego zaszła potrzeba świadectwo dawał (1).
Obie klassy tych przemysłowców w skład ludności grodowej
głównie wchodziły.
Gdy z postępem cza-
su na spekulacyą książęta zakłada-
no grody, zwa-
biać do nich szczególniej rzemieślników
na osadę. To też gdy Daniel książę
czerwono-ruski gród Chełm za miastem Lublinem w
dzisiejszem królestwie polskiem położonym
założył r. 1259, wezwał do
niego na osadę Niemców, Rusi, Lachów
i różnych cudzoziemców (inojazicznikow). Ze-
szli się rozmaici z żelaza, miedzi i sre-
bra wyroby działający rzemieślnicy, zeszli
siodlarze, łucznicy i czapnicy, i w gro-
dzie owdzież w około grodu zamieszkali (2).
W tymże celu r. 1276. Kamieniec litewski
nad rzeką Lsną przez Włodzimirza księ-
cia brzeskiego wystawiony i przez takiż
zapewne ludzi zamieszkały został (3). W
grodzie bądź to wieży bądź mieście stał
warsztat mincarski, gdzie kował
między, mówi s: 180 – 182. stadem dufrana
carskiego złotnik.
ten pod karą śmierci nie mógł się z swoim warsztatem
przenieść na wieś, bo tam
go trudniejby było i wybite przezeń pieniądze kon-
trolować Mincarzowi przysiędze. W grodzie też
zbierało się i kontrolowało rycer-
stwo zanim poszło w pochód przeciwko
nieprzyjacielowi (4); w grodzie były także
szatra i bartnie. O
pierwszym ile się zebrać dało potrzebuja-
dem gdzieindziej (5). O drugich warto roz-
ważyć co rzekł kronikarz polski,
zauważywszy, że gdzie król przejazd dy-
wał sam się i jego znajdowała barma,
do której on zapraszając ze
sobą wielkich panów, i ukrzyżanych od
kapitułuka na żart chłodzeć kazał na prawdę, przy
czem nie szczędził i bajań (6).

(1) Jużci pierwsza składowa części Ruskiej Pr. z XI. jak w s. 268. I. tego dz. powiedziałem pochodzącą wielu mowi a kupcu, rze-mieślniku i Mincarzu (s. 10. 22. R. Pr.); a Mincarzu porown. s. 232. II. tego dz.

(2) Hipacy. kron. 196.

(3) Tamże 207.

(4) Galus 51. 52.

(5) Pamiętniki nasze II. 58. następ.

(6) Galus 69. następ.

‡ na koniec

~~ryje miejskie, w których pod tu względem~~ ~~prawa narażą [illegible] Duchowni, burg~~ ~~rzemieślnicy, celnicy, mincarze, księ-~~ ~~rze, szlachta, bardziej i t. d. ważną~~ ~~rolę odgrywały.~~

§. 234. ~~W miastach niemieckich a~~ ~~w słowiańskich [illegible] [illegible] się pod wpły-~~ ~~wem [illegible] [illegible] odgrywać~~ ~~ważną [illegible] społeczeństwa [illegible]~~ ~~narodowości~~ ~~bardzo~~ ~~wcześnie~~ kształ-cił się we ~~[illegible]~~ Francyi i w An-glii pasza ~~[illegible]~~ chapy ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ dostawcy zamieszkałe ~~grodzie~~ przez czas miejski w grodzie ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ i płacił skot (1), czyli dawał miejski pod nazwą szodu, szosu (2) stynny nadz-wnie ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ podatek, bez względu czy ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ z wolnościami być chłopom, którym miewał za-bezpieczony był pokój (mir) zapewniony, przez co znowu ~~[illegible]~~ czy ~~był~~ od kogo zależnym ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ wolności, ~~[illegible]~~ na mocy przedewszystkiem ~~[illegible]~~ (jak w §. 280 zowią), poprzedzają z niego powiedziałem) nabywał. Toż samo się w słowiańskich ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ grodach. Jeden z nich zwany, który pod nazwą kijowa założony był, że tłu-~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ dał się, jak Dytmar mówi (3), po naj-~~[illegible]~~ wielka ludność kijowa składała ~~[illegible]~~ i sam nawet jego założyciel był ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ ~~pozy[illegible]~~ według Nestora, nie miejsca w niem, według Nestora, nie zasiedział. Toż i Chełm najwięcej się przez ubiegłych od Tatarów osiedlił rzemieślników. Toż samo było znać u Cze-~~[illegible]~~ chów i Polaków ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ przed nadaniem miast. Każdy bez różnicy stanu, kto do niego zamieszkał, znalazł w nim mir, (pokój), czy wolny czy pod-dany czy ludowy, cudzych czy szlachcic (4). Pod pozorem, żeby rola na sam nie wypadała, a wre-szcie żeby im nikt nie przesz-kadzał w handlu, poczynali się Niemcy a zakaz przyjmować w poczet mieszczan ludzi wolne-go nawet urodzenia, jeżeli ci byli kmieciami (5): nie zwiększali się jedni że im to na złe wyjdzie, nie mogąc się obronić ~~[illegible]~~ ~~mieszkańców~~ ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ nie naśladowali ~~[illegible]~~ ~~używanego~~, nie tylko nie naśladowali, ale mu nawet, jak z listu zało-życielskiego Krakowa widać (6), w brew byli przeciwni, zakazując nawet przyjmować w poczet mieszczan nawet lud wolny, ratując się naj-mniejszy, Dzierżawiący za przyczynę, żeby miasto o pierwszeństwo gniazda. W skutek czego sam Żalewiejszy mieli przystęp do miast ~~[illegible]~~ ~~miejscowi~~ ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ Też najemników obejść ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ musieli przyjmować w swe mury żydów. Dzieliła się więc grodzka ludność na znakomitszych i pospolitych obywateli (przedają czas mówi Hipa-cowski tych), w pierwszych znako-mici zamożni przewyższali, w drugich ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ kupcy, zbowprzy-dzili zgromadzanie, grodu i kupcy, oznaczeni od siebie. W ich poczet się

(1) Kemble II. 379. mówi sóca.

(2) Wyraz słowiański skot, ~~[illegible]~~ ma w znaczeniu z ła-cińskim ~~[illegible]~~ pecunia pa-nowanie. W jakim do niego łączeniu czeski i polski szos ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ zostaje, o tem wspomnieć Du-Cange p. w. scoth i t. p. scot i t. p. a ~~[illegible]~~ pomoc.

(3) Populi ignota manus fugitivorum robore servorum huc undique confluentium, et maxime ex velocibus (wbiega-jących się po świecie) Danis multumque nocentibus Pecinegis ~~[illegible]~~.

~~(4) Jest w Miscell. Crac. I. Pewna. 6c.~~

~~(5) Według kwerunku [illegible] [illegible] też byli po-[illegible] obywatelami, awe-[illegible] [illegible] Kosmas (pewnie Dziejopis Praski 44) szlachta też za-mieszkiwała miasta.~~

~~(6) Przez list założyciel Krakowa, [illegible] w Miscell. Cracov. [illegible]~~

większej składać części. Toż samo powtarza się i później, i wyżej od nas wspomniony gród Chełm, w części się/ większej ze zbiegłych od Tatarów przemieszkańców zaludnił. Snadź i polskie powstawały tym sposobem grody, gdy stawając się miastem Kraków miał sobie zabronionem (1) przyjmować w poczet mieszczan bodź poddanego bądź swobodnego rolnika (cisnące się do miast ludności wiejskiej nie przestało nie szkodowało rolnictwo.) obawiano się bowiem, żeby ... Pokazały się zład następnie szkodliwe dla miast skutki: obejrzeli je bowiem

... cudzoziemcy i Żydzi, gdy krajowej niezmieszanej ludności przystęp do nich został wzbroniony.

[Zamieszkiwali więc grody tak nazywani grażdane i posadscy ludzie (3), krajowcy i zagraniczni, którzy

[§. 235.

stosownie do swego podrzędnego w społeczeństwie (młodszije ljudi), lub zatrudnień (czernyje ljudi) ze się valos zajmowali) jakim się oddawali, ... [niższa warstwa społeczeństwa lud prosty i wyższy dzielili wspólnie. W pośród drugich stali najwyższej goście: kupcy. Według

(1) Patet z listu Krakowa zakładniczego r. 1257. w Miscell. Crac. I. 65. w którym stoi: item Advocati promiserunt quod nullum ascripticium nostrum vel Ecclesiae seu cujuscunque alterius, vel etiam Polonum liberum qui in villa re hereditarie habitaverit, faciant suum concivem.

(2) W §. 177. czas. Dyzsos wymienieni grażdane, tak zarówno jak w zwodach ruskiego prawa. W nich stali goście i posadskie (że posadza okopami grodu rozciągający się przestrzeń ziemi zajmowali) ljudi wyglądający znaczenia toż samo.

[illegible] nie wiedzieli [illegible]
osobliwych mieszkańcy [illegible] gościami pod
[illegible] nie okazywali należytego roz-
woju życia, gdy przeciwnie mieszkań-
cy rozwijali się ciągle. W stolicach
się szczególniej żądna ich żyła odbi-
jała najwięcej. Dzielona ich na gości,
co powiedzmy mieszczanom czeskim i
polskim odpowiadało; na przywilejach ka-
wiem jak zamożnych opierały się cechu-
[illegible] i [illegible] od mi-
[illegible] mieszkańców stanu, gdzie przy-
[illegible]
[illegible] Według Sudebnika (§. 26) pięć
gościnny
dziesiąt rubli płaciło się za bez-
czeście. Według Ułożenia sto rubli nale-
żało się tym gościom których w po-
czet uprzywilejowanej kupieckiej handlem
zajmującej się Stroganowych liczono
rodziny. W Moskwie, Archangelu i Chod-
mogorze (w dwóch ostatnich grodach
najjedyniejsze odbywały się jarmarki)
rówmo jak poliskim na mocy przywilejów w
im gdawnie [illegible]
ich poczet handlarzom, [illegible]
[illegible] kupczyć było wolno: że tem więcej godziło się
im do czynić po całym kraju, [illegible]
[illegible] Kupcami się w ogóle rozumieli się same przez się handlarze
a w szczególe rozmaicie od miejsc
[illegible] gdzie gdawnie handlowali (Su-
rożanie nad azowskiem handle mającej
morzem), sądzieni od towaru którym kupczyli nazywani bywali.
[illegible]
Zważając na uwagę wysoko w grodach
[illegible] podążeni sukiennicy,
od rękodzielników się wyróżnieni su-
knennych, którzy w miastach zna-
komitą rolę [illegible]
[illegible] obu mniejsi
odgrywali (1). Wszyscy ci mniej wszyscy
handlarze, i cała ludność
[illegible] drobnym handlem, rzemiosła-
mi, wyrobnictwem, a nawet się, rolą [illegible]
zajmująca się, miała też
[illegible] przyznanej także gdawsz-
czyznej, którą się od zwyczajnego ty-
rozniała ludu (2). Do
[illegible]
[illegible] w grodach [illegible]
[illegible] wojsk
tkiem tak w §. 148. [illegible] nazwa-
nej bliżej nam nieznanej miasta gret-
Praw [illegible] od reszty kraju nie
miały grody, niektóre [illegible]. Do
liczby ich należały w pierwszej serb-

(1) Porown. Lakafrenicza Obraz Porn. I. 225. Zaborych. Kronika Sko-wa 225. 249.

Porown. Zakazy w szyk. o Stroganowych, Sudebn. §. 72. Ułoż. X. XIX. a

(2) Szczegóły o tem patrz u Karamzyna. Re-jestr p. w. Kupcy, Stroganowich pocho-dzenie, sukiennicy, Surożane wskaże miejsca. [illegible] Nichała [illegible] roz[illegible] rok 19. gdzie [illegible] a tem [illegible] przyjmy.

zauważenia jest, że gdy Polacy, jak się wyżej (§. 225) rzekło, a nawet Morawcy, do uczenia się słowiańskiego języka niewolili Niemców, to przeciwnie w moskiewskiem państwie ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ na chwilowy pobyt do niego przybywający Niemcy (do Nowogrodu za handlem) pozwolenie na to wyrabiać u cara musieli, ażeby im wolno było uczyć się języka ruskiego (1). Do zauważania jest i to, że ┌ Niemcom nie wolno było w trzech głównych częściach Moskwy (w Kitaju, w Białym i Ziemskim grodzie) nowo kupować domów, a na gruntach wraz z domami dawno kupionymi ~~[illegible]~~ mieć ~~[illegible]~~ kościołów protestanckich (Kirch) stojące na nich, a dawno zbudowane, obalić, i za owemi częściami Moskwy stawiać należało.

┌ według ukazu XIX. 40

§. 226. Praw osobnych nie miały moskiewskie grady, ┌ ~~[illegible]~~ w państwie czeskiem tak w §. 148. ~~[illegible]~~ ska Dusz. nazwane, bliżej nam nieznane, miasta greckie. Było więc tu zupełnie inaczej jak we Francyi, Anglii i t. d. gdzie miasta, o ile ich od tego przywilej nie uwalniał, ogólnemu krajowemu prawu podlegały, gdy przeciwnie w słowiańskich grodach zamienionych na miasta ~~[illegible]~~ mieli mieszczanie prawo niemieckie ~~[illegible]~~, które za obowiązujące ~~[illegible]~~ wraz z ┌ przywilejem od krajowego zupełnie ich uwalniało. Serbskie i ruskie grody ~~[illegible]~~ były też rządem do stanu francuskich i t. d. zbliżone. Mamy

┌ rządziły się więc krajowem jak reszta mieszkańców państwa; miały je

┌ wydanym im osobno

(1) Pr. Mor. 108. nie w innym jak cel ~~[illegible]~~ kom języka kazały się Niemcom w ziemskim rozpraniać sądzie. a Nowogr. pozwol. r. 1629. w Akt. zbior. III. nr. 194.

lić. Wszelako, jak samże (S. 177.) powiedziano, że wszystkie miasta przed ogólny sąd należą, w których i duchowieństwo miesz-
da

bądź
skwierdzani (wacorza) bądź Jaugani (sargu-
wiskami), będącemi vrządów Szarowza carski lub prywatny obywatel,
któremu gród ow dał monarcha na dzierżawę (1):
Duzemi vrządziła rada miejska,
z świeckich i duchownych osób (liczba
ich nie wiadoma), składająca się. Przed
niej musiał obywatela grodu zapo-
zywać każdy Serb
lub cudzoziemiec w poczet grażdan nie wchodzący, przed swój bowiem
sąd zapozywać (2) go nie mógł.
(Kto vrządził w grodzie ten
i w grodzkim okręgu (3). Taliż był

vrząd ruskich grodów. Według Nestora
która
vrządziła grodem rada (4), takiego zape-
była
wne składu co w Nowogrodzie
Wielki, ten gród podobnie się jak czeska
Praga i jak polski Kraków, na kilka
(to na pięć) dzielił grodów. Każdym vrzą-
dzili tak zwani Szarostowie końcy,
we Pskowie ulicznymi nazwani. Szaro-
stom tym byli ku pomocy Setnicy, Dzie-
siętnicy i t. d., a nad wszystkiemi miał
nadzor Tysiączniak, który wespół z knie-
ciem krajem całym i jego częściami rzą-
dził (gdzie indziej na Rusi i
w niektórym później ujazdami
nazywanemi), tudzież zdanami (zda-
cyami, zdawnickami) vrządów naczelnie.
Podobny vrząd miała Wielki Nowogrodzka, orząd,
będąca grodu
Po poddaniu się (r. 1477) Nowo-
grodu wielkiemu kniaziowi i carowi urzędnicy jego naczelnie,
a miejscowi po dawnemu obierani, będąc
vrządzią zaczęli podvrzędnie. Ta
zdali między vrządem te-

(1) Pawłow. S. 54. 152 121. st. Dur.

(2) Tamże S. 148. 173.

(3) Tamże S. 108. 146. 147.

(4) Szarojezina przywiem gradom mówi Nest. Let. 53.

~~Były vrząd w Serbii grady dwojakie, car-
skie, od vrzędni-
ków carskich lub
od gminy wybie-
ranych, tudzież
prywatne, od vrzę-
dników przez pry-
watnego posadzonych
vrządzone (1).~~

"końcami" zwanych

od grodowych

go a innych grodów moskiewskich zapiska z r. 1519 zmianka, że były co niegdyś u dymarców ... z porządku swych

Końców, ..., czyli że człowie-ka ośmiu ... pod przysięgą wybieranych i składano przysięgi kami nazywanych (po człowiek co miesiąc) dla

... odgrywania węgrod mężów, zasiadało ... z Tiju-nem książęcym ... sądy (1). Po-

dobny urząd miał Ostrów i to już wcześniej (r. 1510).

... Kiedy się jeszcze wiadomym ... z końca pierwszego (§. 282) ... rządził swoim składem ... władz na ...

... się miejscowe, od książęcych odrę-

bne odgrywały sądy. Czy i w innych ... grodach moskiewskich ...

[illegible]

(2) należały do Deputacyi

... w liczbie blisko trzydzieści ...

... do na-

wo obranego Carem Władysława Zyg-

muntowicza ... wydanej ...

... grodów wyróżniać czemś przecie. Zresztą i one

... musiały się, od wśrody grodów

... podlegały. Wojewoda ... miał do

... urzędom Wojewody

pomocy Horodniczego, i przez niego

policyą tak w grodzie jak i okręgu

jego, a ten znowu przez tak zwane

objezdzije (objeżdżający), ridmiczije (zho-

żowe) godany nad jego bezpieczeństwem

i wygodami czuwał.

Czem były u Serbów tak zwane ... torgi, tem na Rusi i w Moskwie pi-

gorodi a ponieważ i ... od miejsc jak ...

mianem Swobody (słobody). ... zwracam uwa-

co pierwszych zakładali ... tak od Kosmasa i Gala nazywane przed-

gęs ezydenika na ... że one już miasta (suburbia), które też do miejskiej ...

... pod miejskie należało ... sądy, jednakże praw mieszczan

to samo co w Czechach i w Polsce tak od ...

Kosmasa i Gala nazywane przedmieścia

(suburbia), już też co miasteczka znaczą, ... już też uważano grody ... ale obecnie w ...

za odrębną się ... tylko ... pomniejszymi zaś w Polsce-

... poniekąd ... większe ... mniejsze ...

(1) Porown. §. 55. II. dego dz. Kemble II. 395. Karamz. VII. przyp. 362. Co nie-gdyś znie-miali się też Bragoy ... jakie-ś ... Burmistrza ... Przysię-żnicy pacal

(2) Zmienione gro-dy te w dyplo-macie z r. 1510 w Akt. Zap. IV. nr. 182. wyliczone.

Z tym następnie we-dług Sudebnika §. 68. 69. 72. upo-wszechniły się ... kraju.

... były takie sądy, jego nie wiem. Zdaje się atoli że i one grody, które ...

... Porownaj ... nazwy ... przyrodzie ...

221.
6.
222–226.

269

§. 237. Czem były u Serbów tak zwane Targi, tem w Moskwie posady przygrodzi: były to niby przedmieścia czeskie i polskie (1), pod rządy grodu osobliwie wszelkie, we względzie sprzedaży towarów należące (2). Rzecz o nich Karamzyn powie (3). Po przygrodach

liami, a bynajmniej z przedmieścia mi[...] (suburbia, Kosmas i Gallus już o nich wspominają), podobieństwo miały. Nie miał ciego prawa przedmieszczanin co mieszczanin, i choć już pod miastem przebywał, jednakże mieszkał na wsi, i poradnie jak wieśniak opłacał (1): przeciwnie przygrodzianin miał go. Prawo zupełnowania żydów z wyłączeniem każdego innego. Rzecz pomijam. Do innych [...] zasługują na uwagę. O nich pierwszy

swobody (słobody) w kronice Nestora, bez bliższego objaśnienia cały szczegóły, znajdzie kardem zmiankę (4). W dyplomatach XIV. XV. wieku raz prawo-ojcowe, niby rzymskie manumissio (5), drugi raz prawa szczere, niby co u Francuzów libertas, oznacza (by ten wyraz. Jednem słowem były słobody niby czeskie i polskie miasteczka, na osiedlenie których lud swobodny pod korzystnemi warunkami zwabiano. Jak w czasach 1572–87. kozakami z

rał Car w Nowogrodzie obwodać że ludzi do niego kozaków monastyrskich i t. p. na słobodę przybędzie, dostanie pieniądze, i mieć będzie przez lat pięć wolność (lgota) nie ponoszenia żadnych miejskich ciężarów. Inne słobody zwyczajem wsi pierwotnych zakładały się same.

mogą być wolno.

przez monarchy otwierać z naszych

§. 238. Przejdźmy do miast, które albo z grodów powstawały, jak polskie od r. 994 do 1257. gradem będącej, i dopiero w tym roku w miasto prze-

(1) R. 1470. u Bandtkiego pol. 229., r. 1470. u Rzyszcz. II. 942. wieś przedmiejska.

(2) W staro-polskiej czytamy: a kupcom ljudem przydawam Korczmi ne deržati, ni wo Ostrowe ni na prigorode

(3) Patrz rejestr do Karamzyna p. w. prigorodi.

(4) Patrz Nestora pod r. 1237. według ławr. rękopisu 196.

(5) W dyplom. nowogrodzk. (Akt. jurid. nr. 09. II.) czytamy: Zachara starego pustil esmi na swobodu

(6) Porówn. Du-Cange p. w. libertas z dyplom. rossyjsk. (Akt. sobr. I. nr. 48. II. nr. 102.) w których pod r. 1450 słobodnyj ljudi, a pod r. 1476. w ou słobodku ne prijmati, czytamy.

Nader jest ważna wiadomość o słobodzie przez młodych ludzi w niewiadomym czasie ustanowionej słobodzkiej, którzy się łowiectwem tylko zajmowali (7), a nie trudnili się ani rolnictwem ani handlem, i dla tego żyli w ubóstwie, przeto uwolnił ich Car od podatków. O założonej [zakładziny i osadnicy] przez ocen. słobodzie w czasach napadów tatarskich na Ruś Czerwoną (r. 1240–1699) mówi pieśń [podolanym dorem] stara [opowiadanych] tatarskich przedmiejskich (8). Ludzie bezzienne prawa samej młodzieży miała stać druga gdzie chodzą razem. Oraz nie miała stać druga. Gdzie same dzieże, żudzież trzeci gdzie sami starzy kozacy ukrainni przemieszkiwali. Rzecz ciekawa, że i dla niższych ogólne słobody dla mówiąc (jak Pallas w swoich po Rossyi podróżach odbywanych opowiada) szczególne słobody. Wszystko to rozważywszy wnosi się, że słobody były kiedy dawnym kolonizacyi ludów słowiańskich zabytkiem. Kiedy z postępem czasu karmem się do zakładania słobód wracającej

szczególnie przez to wybudniało, kiedy Car Aleksy Michałowicz wyrzekł, że a nadal słobody dawne na skarb się zabierają, i nowe

(7) W oryginale stoi Karmiadzja pilkaja (co to znaczy?) do zwierzem, r. 1591. Akt. sobr. I. nr. 350.

(8) Wydrukował ją dałem, mająca z od Kazim. Wład. Wojcickiego udzielonej, przy w dodatkach do III. tomu historyi prawodawcz r. 1835 (na str. 502), następnie ją w zbiorze pieśni ludu ruskiego w Galicyi (wydanych w dwóch tomach we Lwowie 1839) od siebie wydanych wydrukował Żegota Pauli (porówn. I. 166) a Szafaryk w Slov. Deuhm. w Pradze r. 1840. wydanych umieścił (str. 68) tę pieśń.

mieniony Kraków, albo że wsi na miejskie zamienione osady,

licy swej porzucić, z innych ludzi przezmieniło dawnych jej mieszkańców.

walkę cechowych praw miejskich z ziemskiemi, z urzędami sądowemi, jak w miastach... znaczenie polityczne

czeskie, węgierskie i polskie miasta, których upadku

na nowo podźwignie nie przedsięwzięte

litewsko-ruskie miasta, których

w dodatku do tego domu przedstawię.

§. 239. Zmieniła się to i nie przygotowywały nie żąda, że miejsce grodów zajęły miasta. Gdzie

brady początek albo na koniec siedzibę będąc urwą na miejscu wytrzebionego lasu lub na czystem polu dla przemysłu i handlu założonej osadzie, przybywały osadnicy dla siebie handlu zarząd, jeden rząd osiadłych w mieście i milowym jej obwodu osadników według przywilejów i sądu sprawujące, wiele głowie na barwności hojnie i rzemieślnicze bractwa, które miejską stanowiły gminę. Dam poznać czytelnikowi tę ludność i przy tem mu

spór mieszczan a osadników (1) Patrz w dodatku

ich do ziemstwa, i jak przedstawię, mając głównie na barwności których im wyrwała od ziemskich przyczynę ich upadku

już ich już w dodatku do tego domu stawiając czytelnikowi przed oczy, nie pokażę mu wśród Rusi, aż dopóki go nie obwiąże z Litwą. Nie poznawszy pierwszej kto się z sadem drugiej i składem nie zapozna pośrednio (1)

Odrębne dam w jednym lub dwóch przykładach poznać.

xxx

§. 241. Czem były u Serbów tak zwane targi, tem w Moskwie prigorody, które od chwil pod grodami leżały i pod ich należały urzędy, jednakże ... i własne stanowiły całości i własne swoje posiadały prawa, równając się pod tym względem z ... już od dawna przedmieściami (suburbia).

[illegible] jeden osiadł Niemiec, zaraz się znalazł drugi i trzeci, a gdy się ich zebrało kilku, dopraszali się u miejscowej władzy, by im rządzić się przez obieranego spomiędzy siebie urzędnika, by mieli się u własnego [illegible] Księdza. Z zakonnikami sprowadzonymi do księstw czeskich r. 1092–1242. wyłączono wszystkich. Gdy Niemcy wyzdrowieli w [illegible] Sędzia niemiecki, zaraz i podwójnie podnieść się, albowiem według niemieckiego prawa (na co w §. 165. poprzedniego tomu uważać czytelnika zwracałem) nie Sędzia, lecz jego pomocnicy (zaś Ławnicy, zwani Przysiężnicy) sądzili, a więc było ma towarzyszów [illegible] potrzeba. W XIV. wieku i zamieszkały zarząd, którego z ramienia swego udzielał Burmistrzem [illegible] niemiecka narwał (1). W czasie wojen husyckich w zupełną niemal rzecz popaliła. Zamieniona Praga, bardzo w swych prawach, po ustaleniu się na czeskim tronie domu habsburskiego podupadła. Wtedy to już nie przez wybieranie obieranych lecz i przez z góry narzuconych sobie urzędników sprawowana była równie jak i inne czeskie miasta, [illegible] urzędników głównych: jednego miała trzech na czele: drugiego Burmistrza, dla spraw ekonomicznych czyli skarbowego, Sędziego, dla policyjnych spraw Hetmanem nazywanego. [§. 240.

Taki stan miała być na Węgrzech za panowania samego domu habsburskiego; ale w Polsce był wcale inny. Ponieważ Wójtami do przedniejszych miast po ustawieniu, jak w drugim tomie (§. 53) powiedziałem, zwani, tworzyli pierwsze miasta zawiązki, więc oni ustanowili na ich czele, dopiero się na przód z Lwów Kraków 1475 (2), dalej [Lwów 1650 (3), po nich zaś królewskie miasta. Poprzestały wtedy na Burmistrzach, których sobie w Gyniu co rok wybierała niemieckie wyroki rady, co jest urzędy wespół z miejscowej rady ~~nie~~ miała nie pierwszym Poznań r. 1310., następnie Wilno r. 1526, na koniec

majątkiem miejskim, a nad to sądownictwem się policyjną, sprawami (4) zawiadywali.

~~Rozwinęły się w krajach koronnych w tem miejscu litewskich gdy w zakres ich i ruski wchodziły niemniej się z przyczyn niżej wyrażonych.~~

(1) Tomka dzieje 259. W dodatku do tego tomu artykuł Przyczynek pod b.

(2) Mecherz. o magistr. 16. Za knowanie spisku, jak w tomie drugim (§. 149) powiedziałem, wypadł z rąk wójtostwo czyli pod Wójtów, którym wybór na Wojewodę przeniósł, poddał go jednem słowem Wojewodzie uczynił Wójtem. Mimo to istnieli jeszcze dziedziczni Wójci aż do r. 1475.

(3) Zubrzych. Kron. 31.

(4) Eichorn §. 234. b.

którzy w następnym po szczególe mieszczan opiszemy sami, zajęli.

nadzoru przez najwyższy rząd kraju nad

miastami rozciągnionego. Wszelkiej one w szcze-

gości z urzędami ziemskiemi i skar-

bowemi, od nich a mianowicie od Wojewo-

dów, Podwojewodzich zarazem Starostów i Jenera-

łów zawisły. między miejskiemi urzędami i dawny

grodzki urzędnik, jak dzieje się tak (mówi a nim Kromer) zawisł, przez do miasta

żadnego nie miały z da-

wnemi grodami stosunku. Rząd miasta oda-

wnie polegał na tem, aby Burmistrz

Burmistrz i Ławnicy rozdzielili, ich raz zasiedli, Król przez

ziemskich i koronnych urzędników

były. Poszedłszy wyżej jacy to

[Kanclerz lub Starosta sprawy w

ostatniej instancji przed siebie

wywołane rozstrzygał,

a uchwale- bywały w miejscu wyż- szego zwierzchnictwa (1). Starosta

ludzie porządków miejskich dogląd-

ał. Przed nim też albo przed osobne Komi-

sarzami na to od Króla wyznaczonemi komi-

sarzami zdawało miasto sprawę z dochodów

miejskich. Najwyższy administracyjny miasto-

wego był naczelny urząd prowincyonalny,

w osobie Jenerała — Starosty lub Wojewo-

dy zjednoczony. Po ograniczeniu i dla przewo-

dniczenia sądom miejskim gdzie już gdzie-

indziej wojsk stawiwszy się Burmistrz

i tylko dla poruszaniu przy czym ulamiarku

stawiły się i Porządkowanie zajęli)

ezdów miejskich wybierania urzędnik względem ich wy-

boru od wdowy [?] Porządek Ławnika jak w samy dw-

gim mówiliśmy, zrabiany został dopiero

Król Jan III. r. 1677. i odtąd Wojewoda nie

na same tylko cechy

Podwojewodzich z miejskiemi w

rozsiągały swej władzy. W reszcie skład tej

władzy na tych Podwojewodzich

jeszcze r. 1764. (2) nazwał konwokacyjny

miast tym

(1) Tak postanowiona na sejmie r. 1420 w Toruniu odbytym, także Toruński statut, o którym Tom. V. str. 133. następ. i Vol. I.

(2) Co do Poznania opowie kolejne Łukaszewicz I. 190 Co do Krakowa Mecherzyński, co do Lwowa Zubrzycki. Właściwie większy okres opisów dziejowych nie wszelkich.

Vol.

227.
6.

urzędować, wespół z sędziami, równie jak sam
najwyższą miała władzę [illegible] przez mieszczan [illegible] obieranemi, z sędzią z ziemskie-
ni urzędnikami. W później pierwszych wie-
kach Rzeczy[pospolitej] [illegible] są-
downictwem najmniejsze się w różnych po ważnych
miastach polskich, a osobliwie w Poznaniu,
Krakowie i we Lwowie występowali posądzeni. W [illegible]
[illegible] drugich zaś na pierwszem
miejscu Wojewoda, który od czasu króla
Jana III. nie wpływając już (r. 1677.) na
wybór Rajców i Ławników, jak Władysław
Łokietek uczynił (r. 1310 [illegible]), lecz
same tylko dozorując cechy, zlał też [illegible]
władzę na Podwojewodzich (1). Na drugiem
miejscu zaś Starosta, który na wszelkie sprawy,
dalej szlachta z miastami bądź w sądach cywilnych bądź

niewola w ławnych bardzo często
[illegible] Jego wierzą tylko pilnować, aby na
szkodę szlachty nie odsądzali spraw do miejscy
Sędziów (2). Kłamie by-
wały o zarzuty i morowe, a cenę towa-
rów przesadzoną, zbyteczne i zbiór przychodów
[illegible] nie raz do gwałtów a nawet do zbro-
dni jawnych, między szlachtą i kmieciami a
cechami (3).
Znajdzie się wszystko i [illegible] wszystko
gdzie wszystkie stawały się z cechy? wszystko
się w miastach a dokończały w obrębie
miejskim.

z miał władzę [illegible]

który się administracyą, sędzieś ławnicy którzy

według uwagi w Lwowie drugiem (s. 145) [illegible]

(1) Tych jeszcze r. 1764. Vol. VII. 45. ale mieszczanie miasta [illegible].

(2) Jak posłano [illegible] na sejmie r. 1520. w Toruniu [illegible], zakaz lwowski [illegible], o którym wspomina r. [illegible] 135. i Vol. I. 396. porównaj.

(3) Oładera Ramięst. I. 168. nast.

11

na Węgrzech miasteczko prywatne.

6. Gdy miasta rozum po temu i zasoby pieniężne mając umiały każdy więc na srebrne wymieniony odeprzeć, przeciwnie miasteczka uległy smutnemu losowi, częścią podupadły, po części zżydziały, lub znowu stały się wsiami. Wyzwolona od Karola IV. nowa Praga uważając się za równą starego miasta, stosowała się do niego we wszystkiem. Kiedy się następnie w przywileju jakim rozpatrzyła należycie, rozpatrzyła z nim a do spor (1), i w równi praw stanęła z nim. ~~Inne miasta~~ Tak zwane prywatne czyli czynsze opłacające jednem stanom szlachty i duchowieństwa należące miasta, stawając w gruń prawem sądami nazywanych, wedle [illegible] szlachty rozkazów dworu, który nie stałe nadawał od siebie (2). Z nimi [illegible] bidnie pod bądź gorzej r. 1620. porównano do miasta które czeskim panom na skarb zabrano. Rząd zdeptał ich przywileje, i bardziej jeszcze ~~dep~~ [illegible] w nagrodę za okazaną sobie wierność podarował. Miasteczka nie do, [illegible] mieć przyrosnąć. Miasteczka niego de, [illegible] uzyskały wchowiele w nowe z nabywcą [illegible] Podobny los spotkał królewskie i prywatne miasteczka w Polsce. Pierwsze zubożyli Starostowie, odebrawszy im dochody miejscowe, i nie zachowując milowego przez co z pobliskich wsi mieszczan ahleb [illegible] wolno ~~do miasta~~ opłacać się do wchodziły, i a mimo do opłacać się do skarbu z miejskiego zarobkowania (tak zwane ~~zwane~~ szychowne) i z propinacyi (tak zwane czopowe) musiały. Drugie przywiedli do r. 1775. nędzy sami właściciele, odebrawszy miastu powagę tejnu propinacyą, którą prawa dziedzice sami w miasteczkach, [illegible] wyjednywali dla nich jarmarki

ꟷ i ażeby szła dobrze

(1) Z ryskopisu wydano go w Czas. X. r. str. 299. następ.

(2) Z takowych dwa, r. 1564. przez miejscowego Biskupa dla miasta Litomyśla, drugi r. 1608. przez ~~[illegible]~~ panią z Lobkowic dzierżawi miasta dany. przepisy względem zwrzeżenia się od pożaru zawiera. Z pierwszego dowiadujemy się, że na czele miasta w tym względzie na dziesiętniki patrzelonego, stał ~~Hetman~~ pożarny, który miał pod sobą dziesiętników. W Czas. XVIII. z. 4. str. 176. 602. wydrukowano ze starodawna

(3) Jednego z takowych dawny a nowy stan jego wykazujący w Czas. XXVIII. r. str. 88. wydana.

§. Zjednoczywszy w sobie miasto prawa municypiów rzymskich, burgów niemieckich i grodów słowiańskich, stanęło od razu na wysokim stopniu potęgi. Od municypiów przeszły znane u nich, rzymianom lubo pod innym kształtem rozwinięte cechy (collegium, corpus artificum(1)), i zamieniło je na łacińskie i rzemieślnicze bractwa (fraternitates). Te naprzód w Czechach stałą urządzone (2) znaleźć. Od niemieckiego burgu mieszkańców naśladując wzięli na siebie obronę, miasta i stali się jego mieszkańcami. A mieszkańcy mając swój obręb w którym grodu mieszkali ... nie mając zarazem jednego prawa, zespoliły się oba i jednem rycerstwa krajowego nazywały się mianem (3). Były nawet nadzieja że mimo różnych różnego stanu powodów pod jedno przejdą prawo, lecz nadzieja ta upadła na niczem, do czego dali zły przykład Niemcy. Zamieniając i oni burgi swe na miasta naznaczali im pewny do zarządu poza jego murami, zwykle na milę, rozciągający się obręb, i mieszkańców okręgu tego pod miejskie podciągali ciężary. Zamieszczając się do zażalenia do Fryderyka Rudobrodego niemieckiego cesarza w milowym owym okręgu zamieszkała szlachta, uzyskała zapewnienie, że każde nadal nowo powstające miasto nie będzie uważane burgiem, czyli nie będzie wykonywać miejskiego prawa w milowym okręgu (4). Za dawnych czasów, kiedy nie istniały miasta ale grody nie było stany ... i zaczęły prawa do milowego okręgu wprowadzać w życie, dawały się ze strony ziemian ... ażeby z przyczyny różności prawa miejskiego mieszczan nie zaszła nieprzyjazne ... grażdanami a szlachtą, nie różniły się obu stanów w niczem do prawa, lecz w skutek nadany miastom.

(1) Już Galus ... artystów od rzemieślników odróżnia, samych artifices zaś operatores zowie.

(2) Cech sukienniczy w Czechach i jego statut z r. 1378. Malewski r. 1378. Czas. XXXIV. 1. str. 22. V. 2. str. 169.

(3) Eickorn §. 224. Stawnikarz z r. 1418. (w ... VI. str. ... tego dz.) szlachcicem (armiger) nazywa mieszczanina, prawa którym być ... Stawnikarz z r. 1455 (Lelewela Polska śr. wieki IV. 233) Rajcy nadaje bez nazwiska Armiger ... tak samo w szlachcie r. 1457. u Wąs. II. 916.

(4) R. 1232. w drugim przypisku do §. 242. Eickorn: in civitatibus novis bannum miliare deponatur.

służyć słuszne przeciwko monopoliom miejskim narzekania, do czego się w Polsce wiele król Ludwik i Władysław Jagiełło przyłożył. Pierwszy przywilejem r. 1378 Krakowowi nadanym, zakazał ziemianom w milowym okręgu mieszkającym rzemieślników trzymać, nakazując im z miasta kupować je. Tenże a po nim Jagiełło, przywilejem r. 1399 udzielonym Krakowowi, uwolnił w okręgu tym posiadających mieszczan dobra ziemskie od pospolitego ruszenia (1): co równie jak prawo od cechów zakazu przywłaszczane [illegible] tem bardziej że nie tylko szlacheckie ale i miasta [illegible], przywileje te garnęły do siebie.

które na Węgrzech mniej, w Czechach więcej, a w Polsce najwięcej szerzyło się w rozprzestrzenionych obyczajach. Węgrzyni w których prawach mieszczan ze szlachtą zrównywano, czyli miastom królewskim wszystkim, a ponowionym (chorwackim) ponad brzegami morza adriatyckiego położonym, zarówno w uprzywilejowanych powiatach (patrz wyżej §. 87) leżącym nie wadził, którym na koniec szczególnie dał zwanym hajduckim miastom (1) w Sobieszowskim (Szaboczło) komitacie prawo reprezentacji na sejmie, wolność uległania sądom ogólnym i nietykalność szlacheckich ale nie wszystkich przywilejów przyznawszy, postanowiwszy w rezzie (r. 1687. art. 17) że gdy ich liczba dość już chyba nadzwyczajnie zakładane nowo będzie, od wszelkich się nadawań uwalnia. Ze strony mieszczan nadawanych Czechy, pod rządem królów z domu Habsburskiego niedola szlachty czeskiej z mieszczanami da rzady. Powodem rozdzieru były prawa. Najżalsze co w Polsce; poznamy je wnet. Najzaciętszą walkę z miastami polska prowadziła szlachta, i walka za rzady i zjazdy miejskie, dalej cechy, na koniec prawa polityczne i rzeczowe na wielkie natężenie zerwania. Opowiadając je, stawiamy czytelnika w możności poznania przyczyn upadku miast i mieszczan polskich, a zarazem [illegible] pamiętnego upadku ten rozdział prawa, wyrażonego przez ustawy rządowe z r. 1791. uchwalone.

(1) Przywileje te przywodzi Maciejowski 29.

z ziemian obrzałych, [illegible]

prawa.

252.

§. Już u starożytnych ludów kupcy i rzemieślnicy stowarzyszali się za wiedzą rządu i wespół o swem dobru radzili. że toż samo było u Niemców w czasach niepamiętnych, wnosimy z wyrazu (1) którym stowarzyszenia takie nazywano, a u Słowian że nazwa późniejsza, dowód na to stania niemieckie nazwisko podobnymże stowarzyszeniom dawane (2).

Jednych i drugich stowarzyszeń był charakter różny. Niemieckie już w VI.

wieku (mówi Eichorn w §. 312) stanowiły: że nikomu w mieście ani handlować ani rzemiosła wykonywać nie dozwalały, ktoby w towarzystwo ich sposobem jako przepisały przyjętym nie został. Słowiańskie cechy w duchu dawnych, w drugim tomie (§. 138. 142) wspomnionych stowarzyszeń [nie broniły nikomu z pracy sposób zarobkować]. Po rozpowszechnieniu się miast rozwijane w nich cechy w dwóch tych kierunkach. Cześć i

cechami się nazywać i stała się sobie pierwsza zasadą nie spostrzegamy: owszem przekonywamy się z najstarszych które nas doszły, że każdemu cały nawet swobodę rękodzielniczą robót przystęp do siebie dawały łatwy. W Polsce atoli wcześnie już w samym początku XV. wieku objawiono przeciwko cechom niechęć, skoro się o tem przekonano, że składający je rzemieślnicy (mechanicy) zawiązują bractwa na szkodę kraju, ciemiężą na miasta, kiedy i ...

[i choć pierwsze chwilowo się ... przez prawo miłowego okręgu narażi szlachcie, wbrew jednak jak później dawna harmonia wróciła: ale] węgierskie uczynił duch słowiański (3) [potegie cechy w ...]

monią nie mogły przyjść z narodem żadnego miary, a to z najlepszego powodu. Na ziemiańskich policyjnych czyli na sejmikach ... się zawarcie na swej przywożonych kupców i wyrobów przez mieszczan wystawionych układały (4). Rzecz sama dobrze dopilnowana: gdy między ziemstwem a mieszczanami panowała zgoda ... ustały swary i kłótki wynikłe małą ceną, jaką na wyroby miejskie nadawała szlachta, kiedy nie uczęszczając już na sejmiki mieszczanie, przez swoich pomocników przez to. Szacowano także towary ich

... mieszczan ... towary ich szacować. ... a one się do tego nie skłaniały, wszakże, a one się ... (5), kiedy ... wspomnienia wystawić ... statut warecki powstał przeciwko ... zagrożony ..., co rzecz pogorszyła. ... zasadnicze ... zrzeszenia słowiańskie zaczęły się do rozszerzenia ... i uchwały ich rozciągane ... (7); stowarzyszenia niemieckie ... utrzymać nie skłaniały ... ziemiańskich

[i ukrócenia na koło wszelkich cechów zanoszone o to prawa (6). Tych kłopotów z słowiańskiemi stowarzyszeniami nie było. Ponieważ one stosowały do rozporządzeń sejmikowych i więc je nie tylko ścierpiano, i uchwały ich potwierdzano (7).]

żadnych zgoła bractw, kaprzuście wyjątkowo zawiązywać nie dozwolono (9). Jak więc same tylko słowiańskie stowarzyszenia znajdowały wciąż opiekę (10), co trwało aż do XVIII. wieku, w którym wszystkie zgoła, nawet piwowarskie i mularskie stowarzyszenia, opiekę u rządu dostały znajdujące [W reszcie zniesiono cechy niezgrane (8), nadał ...]

... miejscach na Węgrzech. Cechy wszystkie ... na sejmikach ... deputowanych ... wszystkich ... sam ziemiański ... stanowić ... zapałem ... nie stało (11).

(11) ubezpieczono

[uchyliwszy wolnej konkurencji przemysłowi. ... Polacy z cechami nie mieli ani Czesi ani Węgrzy: pierwsi nie mieli jej, bo się miastka porozumiały z ziemstwem; drudzy ... radzono na sejmikach wraz z deputowanemi od cechów, umawiali na miejscu wszelkie jakiekolwiek się mogły wydarzyć nieznaki (12).]

229. 230.

(1) Du-Cange p. w. Gilda

(2) Tenże p. w. Zech, (cechy), Zechen, Zechare

[tamże wpisywanie się do kuniej do cechu farmaceutycznego w Dnawidowcach pod n. 1450 z Przyst. II. 895. czytamy.]

(3) Z r. 1370. zawiera przepisy jednego z zakonniczych cechów czeskich, wydrukowano go w Czasopisie XXXIV. t. str. 22. i nast.

zawiązywano,

(4) Justa consuetudinem diu observatam, mówi r. 1420. statutu wareckich §. 31.

(5) Patrz w dodatku Przyczynek do historyi miast

(6) Ad precludendam viam fraternitatibus quas mechanici civitatum observant, stoi w tymże §. 31. statutu

(7) Communitates seu fraternitates post vetera statutorum decreta ubique reperiantur, tolerato, et subditi cujuscunque status regni nostri et eorum ordinationibus, privilegiis, vobovationalibus nihil incomodi sustinere videantur, mówi uchwała sejmowa z r. 1532 Vol. I. 504.

(8) R. 1538. Vol. I. 530.

(9) R. 1550. Vol. II. 590.

(10) Jak rozumiem ustawy sejmowe z r. 1611. 1659. który zwrócenie pojmuje Węgrzech 45.

(11) R. 1775. Vol. VIII. 144.

(12) Fejer IX. 5. str. 131

zebrano w 1550 [illegible] nie cechy

wa- [illegible] braćwa, czyli [illegible]

wyrażona, zmieszana cechy [illegible] nie cechy

bardziej ale ściślejsze w nich przy-

cielu[?] poprzecznemu dobru bractwa wy-

wołane zasady, i odtąd ściśniały pier-

wsze a nawet obronę w prawie [illegible]

1611–1659, znajdowały. Drugie za-

nie porzucały nigdy (1). Było to por-

brem dla miast, uczyniła się ich od

uczęszczania na cząstki nie zaszkodzi [illegible] nie [illegible]

każdego [illegible] węgierskie, a mocy [illegible]

wnaby miasta [illegible] Ludwika do [illegible]

stanowienia Króla [illegible] pilnowania [illegible]

[illegible] cechów pilnować, obowiązki [illegible] ażeby [illegible]

[illegible] na zakonnych rzą-

[illegible] Ponieważ od miast polskich nie przy-

dach [illegible] od miast [illegible] cechów

bywać, [illegible] zarazem przeciw [illegible] uniewinniać [illegible]

bractwom zamożniejszych nie [illegible]

przez Wojewoda i Starosta [illegible] daleko [illegible]

z mocy postanowienia królewskiego [illegible] dawno [illegible]

chciał dogadzający dyspozycje [illegible] zdaniem [illegible]

[illegible] cechów wolność [illegible]

aż do r. 1550 w którym jak [illegible] braćwa

zmieniono nie cechy [illegible]

odwrócić ważnej konkurencji i doświadczenia

zmieniono cechy [illegible] jak się podoba

[illegible]

[illegible] nie wykonywać [illegible] przemocą i [illegible]

[illegible] Europy zachodniej, która zna-

[illegible] wszelkie [illegible] i [illegible]

[illegible] samej, na [illegible]

[illegible]

Ponieważ polscy nie [illegible] na [illegible] cechowe [illegible] porozumienie [illegible]

[illegible] i dla tego [illegible]

[illegible] aż [illegible]

wa- [illegible] się do tego prze-

pis [illegible] nie chciały [illegible]

gowa [illegible] niemieckie brac-

twa [illegible] nazywane cechy,

więc [illegible] w Polsce zmieszono (2),

i odtąd [illegible] nie dozwolo-

no [illegible] dawnych praw

[illegible] wiejskich [illegible] za-

wczęszczywać [illegible] (3):

pozwolenie zaś cechy

duchu dawnych zdawa-

wszystkie [illegible] nazywane z daj-

szych [illegible] u rządu opie-

[illegible] i co trwało aż do

czasu, w którym nawet

[illegible] i winiarskie [illegible] u rządu

[illegible]

[illegible] w Pol-

[illegible] w Polsce znajdujące

[illegible] zmieszono (5). Węgrzy-

ni nie mieli [illegible] zalargowa[?] z [illegible]

cechami. Gdy [illegible] Króla

[illegible] wykładały na

Ludwika wykazały [illegible]

cechy [illegible] delegowanych [illegible]

cechy, więc [illegible] ażeby [illegible]

[illegible] nie [illegible]

nie wyrażenie [illegible]

nie [illegible] ażeby [illegible]

[illegible] porządku [illegible]

[illegible] zmiany przy [illegible]

[illegible] w obydwu [illegible]

[illegible] porządku [illegible] i do [illegible]

[illegible] jak przed nimi

[illegible] w mia-

[illegible] wyjechali [illegible]

[illegible] węgierskie [illegible]

[illegible] na zjednanie [illegible]

do dni [illegible] dawnych cza-

sach panowały [illegible]

[illegible] w [illegible] na schadzkach, [illegible]

[illegible] niemieckich [illegible] od udziału przywłaszczonych [illegible]

[illegible] od mieszczan na sprzedaż [illegible]

[illegible] układały [illegible] na które [illegible]

[illegible] mieszczanie [illegible] uczęszczali [illegible]

[illegible] zażalenie [illegible] bractwa [illegible]

[illegible]

(1) R. 1532. Vol. I. [illegible]

(2) R. 1538. Vol. I. 538.

(3) R. 1550. Vol. II. 598.

(4) Jak [illegible] w r. 1611, 1659 [illegible]

[illegible]

znaczenia nie przyjmuje

Węgrzechi 45.

(2) Tejer [illegible]

131.

[illegible] Przy [illegible]

[illegible] wcześniej [illegible] Jan [illegible]

r. 17[illegible]. Jarda Cobelchi[?] r. [illegible]

[illegible] Vol. VII. 373.

[illegible] tolerancje [illegible]

[illegible] r. 1432.

[illegible] Vol. I. 500.

[illegible] o Polsce r.

(5) R. 1575. Vol. VIII. [illegible] o cechach niżej

(6) Tejer 1[illegible]. 5. Nr. 131.

(7) Jurda [illegible] obser[illegible] 1460. [illegible] 8. 31.

(8) [illegible]

§. Gdy w grodach istniejące prawo zakazywało mieszczanom rozsądzać swoj osiadłe bez zmienienia się a tem z gminnej, i gdy przepis ten jeszcze wiadomy zbiór ustawy (przez §. 16. 17.) został, to przeciwnie istniejące po miastach przepisu tego nie uznając, różnicę wielką między grodzkiem a miejskiem nowało prawem w innym względzie nowało. Zważa prawa, że mieszczanin w tem stanie mógł zostać szlachcic jeżeli takie tego życzył. Szczególnej morawska szlachta była do tego przychylna (1): zkąd też w [illegible] mo- jące prawa, a tyle tylko dostępujący być mogą, a ile mają szczególnie ziemskiemi, co się różniło w różnych ludów ziemiańskich praktykowało. Na Węgrach zaś raz postanowione było wprowadzenie, zdaje się jedynie dla ludu, a przeszło w Moraw obowiązywały i dla szlachty.

Mieszczanin prawie zyskał obywatel równo przyszedł miejskiemu jak i szlacheckiemu stanowi (2). Wpołeczniem dla niego nie dopatrzysz, albowiem nasza szlachta w polityczném prawie zakazała z miastami mieć nie chciała żadnych. Mocno za prawami mieszczan obstawał Zygmunt Stary (3) i wyjmowanych z sejmu wprowadzał do niego; ale z królów wolno obieralnych pierwszy, dał zdeptać polityczne miejskie przywileje, i odjął im czynne (należenia do sejmów zwyczajnych i nadzwyczajnych), a zostawił bierne (dozwolenia) prawa, które też poddawać warów wojskowych na zawsze (4). Gorzej niż z politycznemi poszło z prawami rzeczowemi, które były węgierskie więcej mia-o nie żadnych zadawaj: państwa ziemskie uważane jako ciała polityczne dostawały dobra posiadać mogły i w Polsce; ale w Mazowszu, w Czechach były zadawaj: co do z przyczyny mitowego prawa. Szlachta zaprzeczała miastom wydatniej w miejskim okręgu propinacyi, a miasta na odwrót nie dozwalały jej domów kupować w mieście. Dodeż znowu pierwsza nie dopuszczała mieszczan do kupna dóbr ziemskich.

(ale nie wszędzie. Tak na Węgrach nie

(1) Pr. Mor. 136.

(2) Tamże 132.

(3) Najsilniej r. 1543 (vol. I. 566) przemawiał za miastami, odwołując się do przysięgi, którą przy koronacji na zachowanie praw mieszczan wczasach zaprzysiągł.

(4) Curraea Bella. r. 1591. tol

rino prawa ich nostowała

Miasta pragnąc wsparcie ze szlachtą stanowić opozycyą przeciwko rządowi, porozumiały się z nią tak samo, naprzód w Czechach, a następnie w Morawach (r. 1517. 1546), na co się później i Cieszyńskie, jak ze statutu jego widać, zgodziło księstwo (1) w Polsce żadnej się nie nastąpiło to [illegible] nie [illegible] razy

tym które przywilej na to mają trzymać je dozwaliwszy (2), nie chciano ich z tego prawa wyzuć, i nie nadawano jak tylko przywilejem. Trzymać zaś mogły same tylko stolice, czyli pozwalać dawać nabyte i dzierżyć dom co węgierskie prawa, a zbyli nabyć nowych porwaniem [illegible] najgłówniejsze z owych przywilejów na które miastom Królewskie przysięgali, nigdzie praw które się w nich nie rozumieć miały nie wyszczególniwszy, i tylko ogólnie o nich powiedziawszy, że jedna

Zaledwie że dla [illegible] między porwolono na to szlacheckich [illegible] Wyraźnie o Królewskich konstytucyach zastrzegło sejmowała, dodała następnie, że jakie prawa ma Kraków takie Warszawa, Lwów i Wilno (2). Nie miały więc prawa te [ani miasta litewskie, ani] go miasteczka jakiej było tych pochodzenie?

(1) O tych układach i zagodzeniu ich, Czas. XXI 2. n. str. 412–420. 492. XXII. 2. str. 87. i nast. Pr. Mor. 132. 133. Pr. Szl.-Cieśz. 39. porówn.

~~(2) 1609 vol. II. 1676.~~

(2) R. 1658. vol. IV. 550. 1674. 1733. vol. VI. 509. 1611. vol. III. 14.

(o królewskich miastach i miasteczkach)

§. 24[illegible] Dzieje (zacząć trzeba od Węgier. Każda osada miejska na prawie od prywatnego udzielonem a od króla potwierdzonem założona, i jeżeli chciała statutem nad to opatrzona osiadłym, miasteczkiem się nazywała u Węgrów (1): a przeciwnie osada wprost od króla prawem miejskiem nadana miastem była królewskiem. Takie prawo udzielono pomorskim (chorwackim nad brzegami morza adryatyckiego położonym), dalej w uprzywilejowanych posiadach, jak wyżej (§. 87) mówiliśmy, [illegible] nie-[illegible], takie na koniec szczęścia osadom w szabolczawskim komitacie (Szaboszlo) położonym, hajduckiemi (2) zwanym miastom. W reszcie jakiej kolwiek osadzie stawała się przez to, Król nadał prawo, miastem, co trwało aż do r. 1687, w którym przez sejmowe (w 17. artykule) prawo zastrzeżono, że nie ma odtąd, chyba w przypadku nadzwyczajnym, jaka bądź miejska osada być do godności wynoszona miasta.

Przeciwnie w Czechach i w Polsce stworzył król większe miasta i miasteczka, i której kolwiek osadzie prawa miejskie nadał, nie mogła go utracić za przejściem nawet w posiadanie prywatnego (3). Mogła się też każda osada zamożna o prawa miejskie ubiegać, jeżeli się zobowiązała tyle a tyle pieszego i konnego zatrudnie-

(1) Cynosura p. w. civis, civitas.

(2) Korsarze iż tak rzekę hajdonijskie do morskich (patrz §. 117. poprzedniego tomu) podobni hajdukami się (od haj gaj) u Siedmiogrodzan nazywali. Snujące się po lasach pogranicznych starzali z Turkami boje. W ustawach sejmów węgierskich (porówn. Cynosura p. w. hajdones) stoi o nich wiele.

(3) R. 1766. Vol. VIII. 920.

rza, tyle a tyle wojennych dostawiło wo-
zów (1). Trwało to od XV. do XVIII. wie-
ku. Wtedy w stosunku opłacanego po-
dymnego na większe jest grodowemi też
i sejmikowemi zwane, tudzież na mniejsze i na
miasteczka (które się [illegible] i wię-
cej nad trzysta kominów nie miały) po-
dzielono (2), i podział ten przetrwał aż do
r. 1791. Wydana w tym roku ustawa rzą-
dowa na większe i mniejsze podzieliwszy
miasta, nie wspomina o miasteczkach.
Większem nazywała
to miasto, które prócz urzędu miejskie-
go miało sąd wyższy miejski w swych
murach; które nie miało go u siebie,
mniejszem ale miastem było wszakże,
albowiem urząd przez mieszczan wybra-
ny, a z góry nie narzucony, posiada-
ło i jakiekolwiek znaczenie polityczne,
pełnomocnika (deputowanego) na sejm
wysyłając, miewało (3). ⌈Tym sposobem
zniknęły miasteczka, nie rozdawszy rząd

⌈ Osada nie mająca trzy sta kominów w prawie też nie miała uczestnictwa.

(1) R. 1456. 1458. 1524, u Bandtk. jus pol. 303, i u Racz. 181. 221.

(2) R. 1775. Vol. VIII. 133.

(3) I dawniej (r. 1506. Vol. II. 1092) wzywano do konfederacji kapturowej miasteczka.

po sobie żalu, : przekonano się bowiem że one więcej szkody niż korzyści przynosiły krajowi, co się dotąd sprawdza. Do zakładania ich rzucą się niegdyś krali Polacy i Czesi, i zadorzycielom ich pozwalając obdarzać je statutami (1), dozwalali do nich przywileje na jarmarki, dawali lada wolności, co je od wszelkich [zwyczajnych a zwyczajnej od nadzwyczajnych ciężarów, uwalniali im] i inne jeszcze, które tu wyliczyć nie podobna dogodności: (wszystko zaś to czynili w nadziei) że miasteczka handlem się i przemysłem zajmować, i na polepszenie bytu okolicznych włościan wpływać będą. Lecz one po dawnemu rolą się wyłącznie [albo wyrabianiem trunków] zajmując, nie mi na jarmarkach lud rozpajały, i do ubóstwa jego przyczyniały się. Co widząc rząd i naprzód niemając że gęsto rozsiane po kraju miasteczka przyczyną są, iż jedne obok drugich nie mogą zakwitnąć, zakazał naprzód (r. 1768) bliżej nad dwie mile zakładać jedne od drugich, następnie zniósł na Litwie wszystkie te miasteczka litewskie, które się wyłącznie zajmowały rolą, i prywatnych zaś miasteczek właścicielom do woli zostawił, czy chcą je mieć dalej wsiami, czy miejskiemi osadami (2). Ścierpiała i to ustawa rządowa z r. 1791. [stanowiąc:] że jeżeli prywatny obywatel chce aby przez rząd uważane za założoną osadę miejską, ma takowe lokować, czyli osiadłym w niem ludziom dziedzictwo na posiadłości przyznać.

§. 245. Węgierskie miasta miały swą reprezentacyą na sejmie, sądy swoje, i szlachecie prawa. Urzędy więc w nich i

(1) Z takowych dwa z r. 1564. 1608 pochodzące. Wydrukowano je w Czasop. XVIII. z. 4. str. 176-602. nastp. Z polskich nie znam ani jednego statutu.

(2) R. 1589. Vol. II. 1269. r. 1768. Vol. VII. 755. r. 1775 Vol. VIII. 930.

§. 234. Środkując między Czechami a Polską Węgry w miejskiem prawodawstwie. Ogólnej się zasady trzymając, że jak każde polityczne ciało tak i miasta [illegible] stanowienia ustaw dla siebie, byle się wewnątrz nie ze powszechnem prawem kraju nie sprzeciwiały, pozwalali na to, że każde miasto stanowiło prawa, a samo [illegible] To też pełno było statutów w ciaśniejszych [illegible] miastach, jak [illegible] a tem w pierwszym rzędzie (§. 317. uwagi) mówiłem, i w dodatku do tego [illegible]

[illegible] podobnych się jak miasto [illegible] r. 109[illegible]. Praga, zaczynając przywilejów. Wyszczególnię naprzód Pesth który [illegible] sam gdzie stał gród Pesthin za Kręgu [illegible] miał zbudowany [illegible] bogatym się [illegible] w XIII–XV [illegible] miastem. Najwięcej atoli statuta ich mało wzrosły miasta, ale statuta ich mało [illegible] co więc o nich powiemy zarazem [illegible]

[illegible] sądownictwa nie wyrozumieniem prawa [illegible] miasta. Tem jedynie [illegible] jące się między [illegible] zarazem, a z reszty uwagę na siebie [illegible]

[illegible] mało dalie [illegible] co pol[illegible] [illegible] i czeskie miasta swe [illegible] rządy i [illegible] z niemieckiem czyli ze szlach[illegible] swe cechy [illegible] swe na koniec [illegible] skargami. Przypatrzmy się [illegible]

z trzymając się i Węgrzyni, powinny mieć wolność

w tym zakresie tylko [illegible] jakim [illegible] dla swych miasta stanowić, pisali dla nich prawa.

i pełno w miastach węgierskich przywilejów, z których naprzód Pesth, sam gdzie [illegible] za czasów węgierskich gród Pesthin zbudowany, wyszczególnić, a po nim inne rozmaite działane i nazywane [illegible]

będąc, nazywa się najdawniejszym [illegible] Dalej nie pełnej [illegible] języku

277 233

i szlachta sprawować nie-
gdy ... gdy ... bez
żadnej zgody dla swego. sprawować jej danu zakłady,
w Czechach i ... mogli Γ wda-
dykowie, a w Polsce w tych tylko mie-
szkach mogła być szlachta na urzę-
dach miejskich których urząd
był z woli sejmu z urzędem szolic po-
równany (1). Miasta także miało i wol-
ność trzymać dobra ziemskie, co zna-
czyło, że dobra te, które od niektó-
rych ... w nabytym swego czasu dzierżyło na
własność mogło posiadać i nadal, ale nowo
nabywać ich nie miało prawa bez wiedzy
sejmu. Miasta dalej były po większej
części składowe, czyli przymiotem miewały
być składem towarów do publicznego użytku
sprowadzonych i towary te albo samo sprze-
dawała, albo pozwalała sprzedawać je
kupcom zagranicznym, którzy chwilowo lub na czas dłuższy ... zjechali do nich. Ku-
powanie ... nigdy wtedy towary te od [illegible] mieszcza-
nin i szlachcic, każdy zaś inny przyjezdniejszy [illegible]
mniej, chyba pod czas jarmarku.
Kupcy ci nie mogli składnego na drodze leżącego miasta omijać, lecz
do kraju przyjechawszy do niego musieli czas
[illegible] zgód aż po upływie pewnego czasu lub po sprzeda-
niu wszystkiego zabawić, a nawet nie wyruszyć ... Rzeszą praw wspólne miały miasta z
przywileju towaru ... miasteczkami Γ częścią, ... korzystne dla nich części użytki-
we. W poczet pier-

wszych wchodziły miejskie dochody z roz-
licznych przychodzące źródeł, które się ogólnie
na wieczne czyli stałe i na ruchome czyli nie sta-
łe dzieliły i pod szczególną były opieką rzą-
du dbałego o to, ażeby nie zgód nie uronił,
ściśle miejska przez pospólstwo (mieszczan), sami
atoli w tem kontrolowana rada miejska.

---

(1) R. 1500. Vol. II. 1241. r. 1611. Vol. III. 10. 14.

~~(1) Prośby ... w Platera Dam. I. ... r. 1607. 1613. Vol. III.~~

Γ sami tylko

(2) R. 1565 Vol. II. 683. r. 1643. Vol. IV. 66, r. 1678. Vol. V. 554.

Γ Ten atoli co wśród towary a szlachcie kupił, jako furman a nie kupiec, ten nie był obowiązany wstępować do składnego miasta (2)

F dopóki te istniały. Były te prawa.

monarchowie umniejszali że dochody dawając ulżenie ciężarów mniejszych (1). Wchodziło w poczet [illegible] prawo prawnicza, [illegible] cechu którego nikt nie wpisawszy się nie mógł (2). Wchodziło na przywileje prawo pobierania opłat od wszelkich bądź gatunków towarów bądź wyrobów które na targ przywożono lub wyjeżdżały przywiezione od ziemian ich właścicieli i poddanych tych opłaty ziemia, i t. p. w sklepach czego nikt do cechu wpisany nie będąc towaru sprzedawać nie mógł bez opłaty i Żyd nawet za opłatą nie mógł towar sprzedawać, jeżeli towar nie był według umowy z miastem zawartej którym handlować było wolno (3). Ponieważ niektóre miasta osiągnęły w sobie Żydom nawet handlować nie dozwalały, więc w takim przypadku rząd wyręczał na mniejsze koncesję sam, kiedy, rozdział handlu nastąpił. Ona że przypadło do miast i miasteczek żydowskich, czyli takich gdzie na mocy przywileju królewskiego pierwotnie osiedli Żydzi nie złożowały się wiele (4). Ciężary krajowe wszystkie i jakie bądź miejskie rady równo ponosiły: wyjątkowo miały niektóre w

Obowiązkiem utrzymywać przywileje strzelców / rzemieślników bractwo rabińskiego, o co dawniej rzadko upominano się na ogólniej czasy upominano się na sejmie (5)

§. 246. Mimo tak wielkiej o miastach troskliwości, jakiej się nie tylko zachodnio-europejskie poświęcając mogły, wznosiły się zamożne a upadały nasze, nie z winy rządu, bo ten nigdy w Polsce nie czyhał na szkodę miast, nie z przyczyny nie rozwiniętego stanu średniego, ten jak w dodatku (6, powiemy, rozwinąć się u nas nie mógł, [bez upadały i upadły,

miasta zdawańskie już to z politycznego stanu kraju i z przyczyny liczniejszych jakie się nań waliły, już też że ludności miejskiej nie umiejąc żyć ze szlachtą i nie mogąc się porozumieć z nią bliżej, ani się nią ani ludem dopełniać, a tem samem wpływać na szlachtę i kmieci. Miała to skutki szkodliwe. Przepadli kmiecie, zubożały miasta, podupadły szlachta. Wieś

(1) Grabowski. Starożytności 187. Nowakowski. Źródł. II. r. 1640.

(2) Patrz r. 1644. vol. IV. 620, r. 1703. vol. VI. 92.

(3) R. 1638. vol. I. 525, r. 1565 vol. II. 690.

(4) R. 1768. vol. VII. 755.

[lub sprzedawać na nich chciano ;

~~R. 1650.~~ ~~R. 1523.~~ 1717, 1768 w konstytucyach tych powtórzone dawniejsze prawo samo.

(5) Prośby posłów r. 1548. w Okolsza Ann. I. 165. r. 1607. 1613. w Jaw.

(6) Porown. artyk. Przyczynek

(7) Do głównych przyczyn upadku miast w Polsce należą polityczne. Smoleński w dziele O upadku przemysłu i miast w Polsce. Warszawa (bez roku). Porown. pr. 221. 227.

nie tylko z powodu naśku dominowego od Starostów (7), boć za prawdę nie byli wszyscy ciemiężani mieszczanie:

miała swą ludność pierwotną, gród a tem mniej miasto nie mając jej nabywać jaz sobie musiała. Otwartszy swe chaty dla szlachcica i rolnika, nie miała z pierwszego pociechy, albowiem życie jego między rycerstwem a mieszczaństwem rozerwane powołaniem, na stronę swą pierwszego, gdy drugie nie wiele miasto dla powabu, przechyliło miasto. Pozostał się więc rolnik jako Dzielny poplecznik wszystkiego życia miejskiego; i tego ten nie mógł w Polsce życia tego zasilić. W lokacyjnym takowym (czegośmy wyżej na Krakowie przykład wskazali) zdało

Wyrzekłszy z góry, jak wyżej o Krakowie zauważyliśmy, że nie będzie na osadę lud przyjmować wiejski, tem zaczem się [... zrazu nabytych ...] cego mieszczaństwa ... osiadającego w murach (szlachta była dla niego pasożytną rośliną, wyzyskiwać z niego nie pracować dla jego szczęścia pragnęła. Rolnik miał także naprzód przez przywilej miejski, naw...

że Wójt nie będzie na osadę przyjmować ludzi uprawy roli zajętych [na wsi osiadłych] do rolników, ... elekcyjną prawo ... zwyczaju lokacyjnego aktu obowiązujące łożnych ludzi wzrano do ... i tak na samych nawet kaczyce Samaraw nie kazano poszukiwać zbiegłego do miasta Kmiecia który opuściwszy rolę, licem innym osadził (1); jednakże wnet wyrzeczono ogólnie, że każdy bez rodnicy wiejskiej który zamieszka w mieście osadnik lub syn osadnika ... ma być przez Starostę (który jak niedomo ciąży na czele policyi miejskiej) przytrzymany, i zbłąkającemu się z niego panu jego wydany (2). [... (na wet za uchajemadztwem nie na się w mieście osiedlać rolnik (3). Nie dosyć na tem,

(1) R. 1510. coloni refugiantur, vel cogantur deserti agros aliis possessoribus idoneis loco qui collocave. Reliquos vero cujuslibet sine injuria cujuspiam maneat, tolerandos decernimus. Vol. I. 367.

(2) R. 1532. tamże 503.

(3) Star. Konr. w VI. 279. tego Dziełaś szal. Wincentego z Pratimowa tamże 224, szal. Gorzyński u Bandtk. jus pol. 400.

[Wcześniej jeszcze bo r. 1498. szalar marszałek każdy Konrad wyrzekł, że kmieć który od szlachcica do miasta królewskiego uciecze wydany być ma, co obostrzając starosta Wincentego z Pratimowa i Gorzynowa i ... zarzekł, że

sce. Węgierskie i moskiewskie miasta że się im krzywda dzieje żadnej oznaki nie dały, zkąd wnosimy że krzywdy te nie były znaczące. Zatargi z niskowego między czeskiemi i polskiemi miastami wynikłe, załagodzone w Czechach zostały zupełnie gdy szlachta zaprzestała wywarzać piwo i szynkować go a niektóre a przyznawszy miastom prawo kupowania dóbr uzyskała na odwrot wolność kupowania także domów w mieście pod warunkiem ponoszenia zkąd ciężarów (1). W Polsce choć sejm nie wyrzekł ogólnie prawa z r. 1496. nie cofnięto, lud atoli kupował dobra ziemskie ile chciał, albowiem pozwolenie uzyskać na to od sejmu przychodziła łatwo. Nagradzano przez to niesłuszność prawa, które gdy ludowi zupełnie dóbr ziemskich nabywać zakazało, zajednakże Dozwoliło szlachcie (r. 1550) kupować domy, pod warunkiem, azeby ciężary miejskie ponosiła [... niektórych od Starostów dozwalany, cięży ponoprawie od miast nie ... wydęsły stanowczo na ich upadek: ... kamień ... ów być chwilo-

... ny (godzi się bowiem nieznać że uciekali miasta wszyscy bez wyjątku Szlachcie?) a ... ciężary miasta nie były większe od onych jakie kraj cały ponosił. Powiedzieć więc raczej potrzeba, że gdy w ogólnej klęsce Polski upadały i jej miasta, a główną przyczyną tego był brak oświaty, której gdy nawet nie miał, więc rządzi, jak w Piśmiennictwie wykazałem, rzadzić sobie w polityce świetniej i korzystniej nie umiał. Upadek stolicy i miast czeskich przywiódł od rządu. Z przyczyny że za swojemi prawami szlachecie miasto Praga ... wało z dochodów swych i przywilejów obrane, ... miało sobie narzucony rząd gory, na czele którego (od r. 1762. mianowicie) zanad

Czas. ... 2. 4. str. 412 - 420. 792. następ. XXII 2. str. 87. następ. Pr. Mor. 132. 133. Pr. Sł. Cześ. 39.

(2) Do głównych przyczyn tej polityki Szwaranki o upadku przemysłu i miast w Polszcze. w Wark. bez r. Parown. str. 224. 233.

Grabowski ... 319.

... nosić ... niewoli ... w ciężkim ... nie mieścili ... w wolności ... do by w dostatkach ... się i ... w swym ... mnóż ... Stan średni.

(4) Można się o tem dowiedzieć w dziele Erbena Dio Primatoren der königlich. Altstadt Prag w Pradze wydanem.

... do szego wkradu się, z bogatemi nieprzerwanemi nadziejami zawodzącymi i pod miejskie prawo przychodził, znamienie naszych szlachta (3).

r

wchodzić z nimi w zatargi o to czem się mają zatrudniać w mieście a czego się nie dotykać, wodzić nagłośnie spory o to, że jako były przewidzieć łatwo, nie dotrzymują słowa, i wbrew temu do czego się zobowiązali postępują i tak dalej

Z tego powodu większe skargi o wznowienie ich od niektórych cechów (kostarskiego i gułeśniczego osobliwie) o niedozwalanie im pewnych handlów (2). Mniej było biedy z Niemcami, ale i z nimi też nie wiele pociechy, zdarzało gdy się pokazało, że nie mieli

Smieli swywolny Rusini kłócić się z miejscowemi Żydami

zamęt ... posłowie, morawieccy... r. 1543. prosili do tronu, aby szlachcie za kmieciami królewskiemi a kmieciu za szlacheckiemi dawać ręki swej ... nie było wolno (1). W takim przypadku nie pozostawało miastom jak odpędzać swą ludność Żydami

był z sobie a ... nie w krajów mysład, i gdy polski mieszczanin nie tyle co on oświecony nie tyle przebiegły, mało nad to od

sejmów i opiekujących się miastami królów wspierany, nie mógł jak tylko biadać nad tem co się dzieje, radzić sobie nie umiał. Morawscy i Czesi, nie ponieśli żadnej z tej strony klęski. I według jego prawa, miał rolnik uwadniony sobie do miasta przystęp (2), i między nim Niemiec się i Żyd rozgościł: lecz z pierwszym tyle co sam oświeconym i jeden z nim interes, w użyciu opozycji przeciw rządowi, mającym porozumieć się łatwo, a drugiego pilnował by z przepisów prawa nie wychodził. To też miasta morawskie i czeskie, i a nadewszystko stolice miasty do ucierpiały z przyczyny nie od Niemców i Żydów ale od rządu. że za swojemi prawami miasto Praga obstawało (3), z dochodów swych i z przywilejów ubrane, miało sobie narzucony rząd z góry, na czele którego (od r. 1562 mianowicie)

stawał tak nazywany Prymas ... i władzę policyjnej dzierżał Helman miejski a sędziowie Sędzia, oba nie przez mieszczan, lecz przez rząd wraz z owym Prymasem wybierani. Podobny los spotkał królewskie tudzież prywatne miasta. Z drugich te osobliwie ucierpiały które w skład skonfiskowanych dóbr weszły. Rozdane w nagrodę zasłużonym rządowi w trzydziestoletniej wojnie przybyszom, przywileje i nowe sobie od swych wyrabiać musiały panów (4).

i który władzę administracyjną posiadłszy pozostawił za sobą w tyle prawny dzisiaj zakres naszego burmistrza.

(1) Porawin. VI. 291. ... go dz.

(2) Zubrz. Kron. 218-225. 249.

(3) Mówią się o tem dosyć dużo w dziele Erbena die Primatoren der königl. Altstadt Prag. w Pradze 1850 wydanem.

(4) Jednego z takowych miast stan dawny a nowy w Czas. XXVIII. 1. str. 88. opisano.

§. 247. W XVIII. wieku wzięto się do naprawy miast w Czechach i w Polsce.

Tam, jak się o tem z powołanego wyżej dzieła Erbena przekonać można, ściągając na to, ażeby rząd Pragi na wzór Wiednia, całej monarchii austryackiej stolicy, urządzić, nie wahano się r. 1783. wyrzec: że się rząd dawny w stolicy Czech znosi, a zaprowadza ten, który istniał we Wiedniu. W Polsce rząd samego miasta urządzano r. 1791. Staraniem naprawę miast, ale tylko królewskich, nie koniecznie ustawa [illegible] przedsięwzięta; prywatne nie uważając za miasta ziemskie, je poddała, czyli tak zwanym komissyom wojewódzkim. Wszystkie, na gruntach dziedzicznych obywatelskich nie stojące miasta za królewskie uznawszy, pod jedne je prawa i sądy poddała, i wszystkim bądź szlacheckiego bądź miejskiego urodzenia ludziom, z krajowców albo cudzoziemców, byle chrześcijanom i z prawa nikomu nie podległym, przyjmować obywatelstwo bez ubliżenia przez to szlachectwu, z przywilejem swym, dozwoliła. Wyrzekła też, że gdziekolwiek na gruntach królewskich osada ludzi wolnych potrafi sobie zabudowawszy da swej osadzie przystojną postać miasta, da ją za takowe, gdy się o to z prośbą uda, monarcha uzna. Mieszczanom dozwolono dobra ziemskie nabywać, i owszem zachęcono ich do nabywania takowych. Ponieważ miał być na[illegible] jak powiedziano kodeks praw cywilnych i karnych dla całego kraju wspólny wydany, wszystko zamierzano by da nastąpiło, miasta same co dotąd rządziły się prawami miejskiemi [illegible] wewnętrznych porządków swoich jak dotąd stanowić, nawet z pomiędzy szlachty, byle do w jakiemkolwiek obowiązku rzeczypospolitej nie zostawała, obierać sobie, i prawo wilkierzy nad wszelkiemi osadami w obrębie takich gruntów pociągłości sobie nadanych. Każde przyznanem sobie miasto miało [illegible]. Cechy miały istnieć jak dotąd i mieć swoje przywileje, lecz ani te ani zwyczaje i uchwały cechowe rzeczypospolitemu szkodliwe dobru znaczenia mieć nie miały żadnego. Czuwała nad miastami w miejsce Wojewody i Starosty Komissya rządowa policyi, która też nad oby-

wadzelami miejskiemi, ale tylko policyjnemi, według danych sobie przepisów, wykonywała władzę, a tem samem zawisnąć miały.

Zgoda wszystkie

prawa mieszczan ze szlacheckiemi niemal zupełnie zrównane będąc, od własnych sobie władz i sądów polityczne nadto od sejmu i króla

Rozdz. VIII. Feudalność i lenność słowiańska w dzierżawach się i dziedzictwach, za sprawą ziemstwa, rozpłynęła.

§. 278. W poprzednich rozdziałach tego dzieła wykazałem, że odwiecznie istniały w Europie dwa systemata rządowe, gminny i monarchiczny. Oba u różnych ludów różnego były wady składu i ładu. Najwydatniejsze cechy miała gmina Celtów, Niemców i Słowian. W pierwszej przeważał żywioł mniejszy a szlachta podrzędną grał rolę: to też gmina sama składa się Galów typem feudalizmu, który gdy u siebie miejscowa kapłańska [podwórska] rycerska rozwinęła [illegible] niebawem wydać szlachta, musiała [illegible] nowym Gali panom (byli nimi jak wiadomo Irlandczycy). [illegible] [f naprzód przed Brytanami a następnie przed dymińskimi Frankami] [Kiedy następnie nachodząc F [illegible] przeniosła się do środkowej Bretanii część tej szlachty, to wtedy mniej rzeczywisty z sobą feudalizm pielęgnowała go] (w księstwie walijskiem(1) aż do wcielenia tego państwa do korony angielskiej (w roku 1284). W drugiej czyli niemieckiej gminie szlachta na własności oparty żywioł ważył wiele, to też narodowość swą w Germanii ocaliła [illegible] Normanowie którzy na nim [illegible] chcieli mieć własność, i własność tę na alodialności podstawą jego i powszechną podzielili. W trzeciej czyli słowiańskiej gminie gdy również szlachta ale wydatnie na posiadłości oparty żywioł był podstawą towarzyskiej społeczności, więc należało się spodziewać że

(1) Das alte Wales 188, 439.

oparty na niej feudalizm będzie najsłabszy [illegible] i [illegible] snadnie podupadnie łatwo. To też szczątki feudalności w lenności się wnet przemieniały, i w formie tej przeistaczał ją lud każdy który z Saxonami łatwo co Niemcy miewał stosunki. Skoro ci S[illegible]

[illegible] spotykający z nimi Saxonie przeistoczyli w dziedzictwa [illegible] [illegible] wyrazu prawa feudalnego nie znały, a jednakże feudami nazwane od nich rozdały. φ

[w skutek pierwiastku swego skandynawskiego do wolności pociąg mającego posiadane przez siebie

lenności na dziedzictwa zmienili, do i

[lenności swe, oj i feudami [illegible], choć one

(1) Alkoniem pismo (boc łożyska co zerbskie księga) posiadaczowi feudu na wydzieloną mu dawaną ziemię. Pavarin Phill. Ags. §. xxxviii.

nazwawszy króla [illegible] by z niej siebie i swoich rycerzy rozdawili i [illegible] w posiadaniu zachowali [illegible] lud (z której ziemią [illegible] folcland od nich nazwany rozdało), nie odejmując [illegible] jej [illegible] radom i gminom [illegible] go co [illegible] dziedziny.

φ Jak tylko Saksonie dzisiejszą Anglią przez Piktów (był to lud irlandzkiego rodu) pierwotnie ‡ owładli, wnet ziemię jej, dotąd na dwie części, na wolności naczelnikowi klanu i ludowi służącą, podzieloną [zachowawszy przy tem prawie] Królowi tamtę, a radom i gminom tę oddali w posiadanie. Pierwsza uprzywilejowaną (bocland), druga pospolitą (folcland) ‡

‡ nazywała się przeto, że przepisom prawa ulegała ścisłe, lub do wolnego szafunku zostawioną była nadawcy. Tamże używać mógł wasal królewski według pisma czyli przywileju (1); tej używała gmina (lud, folc) dowolnie, dzieliła je między siebie, zamieniała i t.p.

‡ a następnie przez Celtów naczelnie rządzoną

Rozdz. VII. Feudalność i lenność, składanka ~~w ziemiach~~ ~~się~~ w dzierżawach [rozpływała.

[się, za pośrednictwem ziemstwa,

§. 242. W poprzednich tomach tego dzieła wykazałem, że jak daleko sięga historya, wydawały się w Europie dwa systemata rządowe, gminny i monarchiczny. Oba u różnych ludów różnego bywały składu i ładu. Najwydatniej, różne cechy miała gmina Celtów, Niemców i Sławian. W pierwszej przeważał żywioł miejski, a w ziemi szlachta podrzędny grad rolę [... oba wszędy w monarchizm, który się poza Galią, najprzód w całej Brytanji, następnie, po owładnieniu większej części jej przez Anglosaksonów, w księstwie walijskiem, aż do wcielenia go r. 1284. do korony ~~angielskiej~~ i tego ~~...~~ angielskiej, nagólnił. W monarchji tej, w zdobytym na ~~...~~ Piktach kraju, zabranej, ziemia należała do korony. Ta wydzielała ją posiadaczom ~~...~~ i na spadkobierców przelewać ją pozwalała, niemniejszej wszakże jak za opłatą (ebediw) rządowi, bo ziemia ta była jego własnością, i pod obowiązkiem ~~...~~ stawania do jej obrony. ~~...~~ ~~do obrony jej ...~~ na każde króla zawołanie (1). W całym kraju oddanie ujrzała się i Galia zawojowana przez Franków; ma w niej nie miał władzę gminy monarchy, który ją znawcą swoim wazalom z lennem prawem, a ci dawali je swoim znowu wazalom dalej rozdawali (2). W drugiej i trzeciej gminie, szlachty, jak wyżej, ich stosunek oba były, jak wyżej, przeważał, a ~~.~~ oba były, jak wyżej wiat przeważał, a oba były, odmiennego składu ładu. Jednocześnie w Skandynawji zasiadowszy Normanów, i po zdobyciu kraju, między siebie lenny podzielili wszy na własność, go (mówi Munch) podzielili na posiadaczy [do Germanji przeniesiony, która się po wsiach rozdzielonym i w rozwoju prawa ~~...~~ ustalili się ładem. Z niem lud ~~...~~ ~~...~~ ziemi jakiej nie zdobyli, lecz z posiadającym ~~...~~ przez jej [~~...~~ się ~~...~~ ~~...~~ wybranych przez mężów rządzca, i ziemi swej szlachcianów, nie przestał być, a jak biernie wykazałem i wyrażało się o nim w dziele ~~...~~ ~~...~~ zaś będę, sam sobie, kiedy w monarchizm wazalem i w ów czas, gminne swe rządy. To też Normanowie ci, którzy się z nim zrzeszali odległe przeobrazić swe rządy. To też Normanowie ci, którzy się z nim zrzeszali odległe ~~...~~ zamienili, ku Germanji, zamieszkali ... Sławian, w Germanji zamieszkali. Ten tych, przeradzała. Ten pawali go, i po Europie za podbojami chodząc, takie co Frankowie w Galji zakładać usiłowali

[do Germanji przeniesiony się po wsiach rozdzielonym i w rozwoju praw przyjętym zrzekli się ładem. Z nim lad swewski Sławian, w Germanji zamieszkałych, przeradzał. Ten

(1) Das alte Wales 1839.

(2) dzieło dopiero wydane r. 888 (władanie się następcy Karola W. o podział monarchji jego w Verdun zawarty), jak Lelewel, w przypiskach do historji królów i książąt polskich przez feod. wydanego ... wydanie poznańskie z 1857 (s. 88), gdzie

Feudalność przez Franków całą zrzucona była tylko w Galii, gdzie lud gmin twórczy rzeczywiście ... Dostrzegany z ludem ... gdzie był ... ...

Dareste 27!

państwa. Nie wszędzie atoli zupełnie ta-
kie zakładać pozwalały im ~~teży~~ okolicz-
ności. Pod tym względem ważni są dla
nas Anglosaksonowie, którzy zdobywszy
Brytonów, ujrzeli się w konieczności sza-
nować ich de prawa, które w sprzecz-
ności z nowym porządkiem rzeczy nie stawały.
~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ ~~prawa~~ ~~[illegible]~~ Doty-
czyły się ziemskiej posiadłości, najzwłaszcza roda-
wych, postępowania, sądów cywilnych
i t. p. (1). Nieruszali Celtowie nikogo z po-
siadłości gdy nie przewinił; więc i Anglo-
saksonowie nie ruszali go. Z tej przyczy-
ny też który lud zawładniony już po-
siadał zostawiwszy przy nim, ludową
jest ziemią (folcland), a tę, którą pod
zwierzchnictwem służenia ~~[illegible]~~ wydzierżnie ś..
wyższego stanu wydzielał ludziom
bie (pu... zostawiwszy jej, lub skompetowa-
(pu...raz zostawiwszy jej, uprzywilejowaną - nazwał
nawszy i t. d.)
ziemią (2).

§. 24. Dla feudalności i lenności była daża
żywiołu w słowiańskich i słowiańszczyzny
się krajach, lecz prócz Litwy, gdzie się ten
żywioł najsilniej ~~[illegible]~~
~~[illegible]~~
~~[illegible]~~
czawem ziemstwa nowe przybrać kształty. ~~[illegible]~~
~~[illegible]~~
~~[illegible]~~
~~[illegible]~~
~~[illegible]~~ potężnie wyrastał
~~[illegible]~~
u Bułgarów ~~[illegible]~~ rzeczywiście feudalizm, i byłby
u nich się równie silnie jak u Franków roz-
winął, gdyby te same co tam wsparty
go były okoliczności, gdyby tej siły którą
wewnątrz nabywał, gminy zielskie podkła-
wając, nie były gwałty zewnętrzne wyby-
ły. Toż samo nastąpiło w Serbji. Ja-
opanowawszy Bułgaryę, i jej ~~swej~~ feu-
dalny przywłaszczywszy sobie, łatwo zgniotła
rozwijające się w swojem państwie ziemstwo,
atoli dodając zgniecionemu ~~[illegible]~~ sił nowych od

Jak to w następnym opowiem rozdziale, roz-
winął, nie mogąc się nigdzie natrać ~~[illegible]~~ siły,
~~[illegible]~~ musiał ~~[illegible]~~
~~[illegible]~~

(1) Das alte Wales 147. 469. 480. 481. Phillips Ags. §. XXXVIII. Podobieństwa ich do polskich i czeskich widoczne (porówn. §. 54. 220. 235. ... dz.) miałyby być od przesiedlonych do Brytanów Wenedów armoryckich (Das alte Wales 124) przeniesione?

(2) Bocland, althochdeutsch (boc to jest księga) posiadłość nowa nadana pismem zowiemy. Phillips Ags. §. XXXVIII.

ludowego ze zdobytej Ragury przejętego życia wiedu, feudalizm u siebie zgubiła. Na nowo go podniósł car Dufran, w tym się stosował do ich ziemian, co król Francji do swoich lenników: lecz ziemianie i nie chcąc być dworskimi jak francuscy kamerowie urzędnikami, zerwali pod jego następcą wiązące ich z monarchą feudalizmu węzły i udzielnemi się pozostali władzcami. Za turkami a zwłaszcza rozpoczęła się i rozporządzały ich władztwo(1).

§. 250. Słowiańskiej lenności gwiazdem zabłysły z Luzyce Czechy i Węgry, sprowadziwszy. Niemiecki lecesarz dawał swym urzędnikom w miejsce pensyi dobra koronne w posiadanie, co ich na jego lenników wykierował. Toż samo czynili nadbałanskich Słowian książęta, zowiąc dla tego urzędników swych dolno-niemieckim wyrazem **wilan**, który w anglo-saksońskim języku wielką odgrywał rolę. Ztąd pośród tuzych wicaz który między szlachtą a ludem pośredniczył, znaczył uprzywilejowanego Niemiecko-cesarski urzędnik pośród od Luzyckiego wyżej, przeszedł kowiem do stanu szlachty i zrównał się z nim równie czeski ziemski jak dworski, a ów los podziela koronny(3), lub węgierski urzędnik, który się wyłamał na pana. Wszyscy dostojeństwa a osobliwie wykierowani Czescy do siebie ograli je na krajowe przyciągając do siebie

Saksonów lenne prawo, które, jak się o tem z historyi literatury czeskiej Jungmana przekonać można, na swój język przełożyli(4) (Czeski). Przeciwnie lenne prawa - Węgrów, na szwabskiem

(1) Porown. §. 56. II. tego Dz.

(2) Smolerja pieśn. I. 363.

(3) Porown. §. 57. 58. II. tego Dz.

(4) Patrz Prawa Wikpilde (Weichhild) saskiego rzadu, Prawa mańska, Prawa manów a młynarzów Klasztera Trzebickeho, w hist. lit. czesk. Jungmana drugiego wydania II. 97. 97. IV. 961. 963.

Ta ich władza zgubiła: pod

zkąd już była się za daleko zabiegła wnej Germanii w całej słowiańszczyznie nadłabańskiej upowszechniła, również od Szwabów

a więc członkiem gminy nie będącego męża(2).

równo rzecz jak prawo do niej służące oznaczało język (leno), i stosunki że nazwało maiszwańi, były dwo- w stosunkach

jakie, czeskie i niemieckie, a jedne i drugie tylko się mową, w której są pisane, różniły. Ona za miały zasadę

wydawane na nią przywileje

i wszystkich Słowian w dzisiejszem cesarstwie austryackiem osiedlonych,

się raczej oparty prawie.

Miał częstokroć lub mógł mieć podobnie jak każdy niemiecki lennik swojego znowu lennika, na umówionem osadzonego go prawie, także też naprawniczem, a osobliwie rozdano na roli, nazywany bywał. Zobowiązywała go naprawa służyć wyłącznie temu, co mu jej nadał (1).

Publiczna lennoości za wiedzą Króla i panów odzyskiwała się i po odbytym osądzie w sądach zadwornych pewnie utracała. Tą drogą też stawał się majątkiem lennoości alodyalnym (2).

§. 241. Kiedy Anglosaksonowie nie śmieli w Brytanii odjąć radom i gminom ich własności, mogli to mniej uczynić Waregowie w Nowogrodzie, Kijowie i t. d., gdy nie zawojowali tych krajów, lecz do rządzenia niemi powołani. Władając atoli postępowali sobie z krajem w ten sposób co Królowie słowiańscy, a więc na odwiady do pod ludem co same rozdawali prawem, uprawiem co same dobrami duchownieństwo, przekazali jego świeckich ludzi czyli czynszami przez nich składanemi przez wdzięczeń ich przekazali. Lud

tem mo..., [illegible] gdyż chać w wrapemu Sled... jednej własności z owym nie słuchał, i jeżeli monarchowi nie służył, wolał zajmował ta ... się uprawą roli, ... ziem posiadacza (żiteli ... oddzielne czarnych ziem ... ich ziemie ... (3)

który w posiadanie monarchowi nie t. d. był oddany wyjątkowym (opriczny, opriczny) nazywał się przeto, że go żadne nowo, przez oddanie wywołane na jaw, lecz dawno istniejące rolnik wiązała prawo (3). Jak więc ... bywał albo ... posia-

(1) Pr. Mor. 122. 116. ustęp.

(2) Zrazu. Jung słownik dla języka niemieckiego, który w wypisie z ksiąg sejmów morawskich i opawskich r. 1494. (patrz Czas. XX. 6. str. 707) po raz pierwszy wystąpił.

(3) To też o ludziach takich wyrażają się dyplomata (z r. 1330-40) ziwah opriczne, i nazywają ich (r. 1393) opricznije, opriczniji ljudi (patrz Akt. sobr. I. nr. 4. 12.) Nazwa ich (według Karamz. IX. przyp. 148) od wyrazu oprićz dosłownie (polskie oprócz) znaczącego pochodzi.

[Do pańszczyzny obowiązanych lub od niej wolnych

daczem ziem rohaczych // (żitel czernik, kiełtych, żemel) allo opryczyzny w tem

go poda-
zeniu car Iwan Wasilewicz Groźny posta-
wił r. 1565 opryczninę [czyli wyrzebszczyzn:] zakład

niernaugo (1) ustanowiwszy / [takiej nazwiska

że ziemskie do jest krajowe docho-
dy mają na także co do-
tąd być obracane cele oprócz tych które
od nich wybycza i jedynie na utrzymanie
swego przeznacza je dworu. Przez takie posta-
nowienie [i Rossya jak dawna Anglia kraje na upry-
wilejowane i ludowe ziemię ma-
jące, lub jak resztą słowiańszczyzny, na (patrz wyżej

koronne i narodowe
dobra podzielona zostawszy, miała odtąd, po-
dobnie co Polska, skarb dwojaki, carski i
narodowy. Przez takie postanowienie lenność jeż ruska
nowaz przedaż, z krajowej dwor-
skiej, co do nazwiska ale nie co do rzeczy staw-
szy albowiem lennośi taka po-
mieścia" od ..." (a niż "mieściś się " czy-
nieśniem", że nadany niż u Rusinów, sam mu
li miejsce na [ziemi od cara sobie wydzielonej] znana była dawno, nie spolnie z
jej car a wydzielał, i sam, i jeżeli pomieśnem nadany
Bojarami nie pełnił służby
odbierał, pomieścianie) z czasem się (lennościami) za-
rządzającą, która już w XV. wieku istniała,
nie znaczącej (2) [w tym względzie. Nie długo ko tylko lat siedm
trwała nowa ta opryczina (3), po czem wróciły dawny
stan rzeczy. Obok więc dworczych czyli carskich lub szlachec-
kich, obok monastyrskich i czarnych, wolnych
od wszelkich robót, jakie ulegały ...
których w XVII. wieku była jeszcze w podnacnej
osobliwie Rossyi okoła dwudziestu tysięcy, istnia-
ły pomieścia zdawna ogłoszone przez cara Aleksego Michajłowicza // układzie w rodz.
rych składanek do rządu

(1) Słowa są Ka-
ramzyna IX. 46.

(2) Karamz. IV. przyp. 324. VIII. przyp. 40. 280., r. 1550 w Akt. sobr. I. nr. 225. [VI. przyp. 600.

(3) Karamz. IX. przyp. 400.

(1) Kosofrych. vm. 8.

(6) określiło [szczeglnie] mające gdawnie na uwadze prawo lenników i jego spadkobiercom do pomieszkania służące. Rozważymy je w następnym tomie. Tu zrobimy jeszcze tę uwagę, że przychód z pomieszkania ciągniony uważał się za pensyę, albo którą pobierał urzędnik dzieży, z przyłączeniem pewnej kwoty do osoby (podacza). [...] przy udzielaniu mia-[stej kwoty] na wygląd

na rangę [...] powierzonej mu czynności (po części i po części warności). Pojawanie, określanie i mężenie [mu]. Rozjazd brali po dzierżnie rabli [...] dzieł raczej, który sdawano [...] (in) [ukawane do czasu] dawano. Jeżeli urzędnik przez cały rok był czynny, to brał pensyę całą; jeżeli przez pół roku, to połowę i t. d. Jeżeli zgoda nie było wiele czynny, żyć musiał z przychodu pomieszkania. Obszar jego zdawał się do dzieł. Ponieważ do każdego rabla doliczano ziemi pół czwarti, więc Rozjar dziesięć czwarti na obszarze swego pomieszkania wyciewał. Najmniejsza dzieła (pobierał ją [w ziemi] corocznie) wynosiła Osoba do rankorab trzech rabli. Rozjara przeminęła brała dzieły na [lub nagoda brać] nich nie ale na pomieszkanie jeżeli go nie dychmiał, ale na pomieszkanie jeżeli go nie było musiała czekać. Skoro z przyczyn wyżej oznaczonych opróżnione zostało, wtedy dopiero dawana mu takowe (1).

w pierwszym już t. 2[...] (2) [...]

nie dzieła tego (t. 480) [...] uwagę czytelnika [...] ziemianie [...] rozważenie, że ziemską a nie dworską sprawę kraju z interesem dworu nakierowali lennaść na to, że ona [...] zdać się musiała koniecznie, [...] przez [...]

na 20.

w Czechach, nawet, gdzie zupełnie niemiecki przybrała charakter, zostając ona pod kontrolą sejmu, na stronę się dworu zupełnie przechylić nie mogła [...] i polska. Winienem dodać, że lenność [...] się na [...] lenność na takową czyli na [...] uwolniony z więzów feudalności [...]

wykierowała się z czasem. Jak

[…] Owie czesto lenności przyjmowała dziedziców […] lecz, jak wyżej widzieliśmy, rozwijała się po niemiecku; później zaś i wszelka ciwa, choć na zasadzie niemieckiego prawa […]

Jak niegdyś sołtysi lennicy synowi tylko swoją lenność oddać mogli, w spadku (1), tak równie i zwykli obywatele, będąc, pomimo swojego lennika (2), […]

[…] tylko syna swojego mieć w posiadaniu dóbr rycerskim prawem sobie nadanych.

[…] Szlachta polska, do praw rycerskich przypuszczeni […] sołtysów, że sołtysi […] posiadając swe dobra niedostatecznie, a ona nie jest pewną posiadłości swej, gdyż ostatecznie dziedzicowi, czyli syna nie majątkowi, może jej rząd odebrać i dać komu innemu; to mówię rozważając szlachta, zwłaszcza zważywszy nad tem, jakby dotychczasowe posiadłości swe mogła na swe dziedzictwa zamienić. Nie miała w tem słuszności po sobie, że się z sołtysami porównywała w tym względzie:

Sołtysi albowiem kupowali sobie sołtystwa, a ona lennem swe dobra posiadała prawem (3).

Nie było na to stanego środka jak […]

[według uwagi w §. 261. wstępu. komu poprzedniego wrócone,]

(1) Zbiór. sach. I. 14. §. 1.

(2) R. 1457. armiger Wladislaviensis districtus, r. 1470 armiger gnesnensis, u Wyszk. II. 540. 916.

(3) Porówn. §. 264. II. Loga dz. […] dziś wywarł prawa magdeburskiego stosowane (coś w VI. […]) a na końcu […] Ordyle (same zn. 76), gdzie o sołtysach lennikiem lub (jak u Wadenb. II. 74. pod r. 1497. zdaje) lenniczem prawem posiadanych powiedziano.

uzyskał uznanie u najwyższej władzy ... dobra rycerskiem prawem nadanych za dziedziczne: co też, jak w §. 182. domu drugiego powiedzieliśmy, w r. 1577. nastąpiło. Oddawano nie tylko dobra przez urząd za wysługę, lecz i na wysługę nadawane „daninami" czyli także darowiznami w Koronie, w ziemiach zaś ruskich dzisiaj na Litwie i w krajach związkowych już daninami, już „lennami" (lennościami) a wtedy „feudami" nazywały, kiedy nadając je książęta pewne dla kraju podejmowali się majątek(1). Gdzie więc ołnierzka eduzenia nie było, tam choć czyim zostawało pod zwierzchnictwem ... wały ... ani lenne ani feudalne ślubowanie nie istniały. A przeto jak Krajowa w opisie Polski (mówi, mieszkająca w księstwach ziemieńskiem, warmińskiem i płockiem szlachta, z mocy lennego Biskupstw książęt tych nie ulegała prawa. Szanowała ich jako swoich na zjazdach politycznych przywódców, a nawet (co o Biskupie warmińskim powiadczyć można) na wyraźnie poświadczył lenże) na posłuszeństwo przysięgała im, które jednakże nie stawało się ich poddaństwem, w tymże samym czasie posłuszeństwo i poddaństwo przysięgała Królowi, jego tylko raczej wazalką Biskupa nie uznając się być wszakże. Takież słowami szczególnie ... z ordynacyą zamojską wiązały szlachtę. Uczęszczała na sądy którym przewodniczył Ordynat, i pod jego do boju ciągnęła chorągwią, a z resztą równą mu we wszystkiem będąc, swoim go nazywała panem bratem (2). Chociaż ani feudalności ani lenności polskiej nie uznawała szlachta, zdarzało się jednakże, iż jej prawa lenne, zaś nie w stanie Jan Łaski prawa lenne, zaś nie w statucie Aleksandra (3) pomieścił, albowiem w wcielonem ... Polskie Szląsku (w księstwach oświecimskiem i zatorskiem) szlachta miejscowa lenność, i Sobiesi ... podlegali jej ...

Ludzież w Prusiech, zanim ją z niej nie oswobodzono (4), obowiązywała, w całem wyrazu tego znaczeniu, niemiecka ...

(1) Inwentarz dv Wa... lewninów legum p. w. dobra, lenna, wskaże na to dowody.

(2) Porówn. Adr. Krzyżanowskiego Dawna Polska w Warsz. 1844 (drugie wydanie dawne w dziele ...) w dopełnieniach 113. 131. ...

(3) Porówn. a nim §. 235. I. tego dzieła.

(4) R. 1476. 1562. Vol. I. 229. 612.

według

zasie niemieckiego prawa, dziedzictwo ... a nie dziedzictwem, mogła być bardzo łatwo oddala-

wpływ ziemiańskiego prawa

Rozdz. IX. Litwa feudalna, w ziemiańską i niejaką przemienioną.

§. 247. Wyraz wieszpats, weszpatis, który pana oznacza, jest jedynym w mowie litewskiej na starszość wskazującym: od niego wiesz. a nie od wyrazu liz (lud) wywód litewskich rozpoczyna się starostów (1), czyli, co na jedno wychodzi, pański a nie ludowy, jak w słowiańskiem prawie, żywioł podstawą jest politycznego prawa Litwinów. Widać stąd, że cywilizacja litewska mając pierwiastkowo nacisk od celtyzmu, musiała, jak wyżej (w §. 8) napomknąłem, po feudalnemu raczej niż po ziemiańsku rozwinąć i naradawać swój żywioł, i [illegible] za podstawę podłożyć mu kastowość. [illegible] Ta kastowość druidycznem nacechowana gdy i za dziedzictwa ku kapłańskości się wyłączanie nachylała, kazała Księdzem nazywać najwyższego kraju pana: co trwało aż do czasu, w którym się te ucywilizowany a więc prawdy Litwin zaczął zowany a więc pojęcia. Pierwszy mieć w tym względzie pojęcia. Odłącza ciemnie mięszał już z sługą stana, czyli wyrazem kraju pana jak świeckiego stana, czyli wyrazem pana kunigas (Ksiądz) nie nazywał pana kraju jak do czasu długi; a gdy nie mógł, z przyczyny nie rozwiniętego języka swego, znaleźć w ojczystej mowie wyrazu odpowiedniego, udawał się po słowo do języka [illegible] zwierzchniego z obcego ludu, i albo z fińska Smerdem, albo z ruska Bojarem, albo z polska szlachcicem, ziemianinem nazywał człowieka, znaczenie polityczne mającego na Litwie. Z postępem czasu powtarzał wyrazy te lud ale machinalnie. U niego każdy co mu usługiwał Bojarem, każdy co go sądził panem-szlachcicem, każdy co ziemię posiadał, chociażby i ludowym był człowiekiem, ziemianinem, nazywał się mylnie (2). Rzućmy okiem na ten szczegół rzeczy (w §§. 178. 187. nast.) wyłożony [illegible] określając [illegible] dokładniej.

bez względu na polityczne znaczenie wyżej

(1) Porówn. §. 530. nast. I. Legenda.

(2) Porówn. w słowa. Bajoras, Ponas i panai, Zemblonas i zemenys ludzie, Dirwininkas.

czenie, u Rumunów na Dołach. Im dalej szło, że wschodu szedł na zachód, tracił na znaczeniu, aż wreszcie zupełnie zaginął; a że się i z wyrazem samym z zachodu na wschód wędrującym szedł,

Bojarowie

i w Pskowie dopiero po urzędnikach mia- sta, a w Połocku po panach szli Bo- jarowie (1). Na Rusi Czerwonej zaś po- Znano ich

Wielkiej gdzie wiejskich lub ziemskich dy- gnitarzów przed Wodzami występo- wali (2). Nad Dźwiną (między Finami) bywali książętami niższej ran- gi urzędnikami, "panów" co rozliczne zna- czenie ma (3), nazywają się. Gdy cię- ni Bojarowie, jak ponieważ nie mieli "swojej woli", i do przeciwnie ci, nie mieli jej wcale. Kolej się przeszli i Bo- jarowie litewscy [Tak zwanych "putnych" ludzie "pozornych" czyli "potaremnych" (4), niżej od "pancernych" rodzaj cięższej (w pancerz przybranej) kawalerji stanowiących, ludzie od Bojarów ziemian (5) zdała- no. Ziemianie ci dalsze co wyżej (§. 107. nstpn.) wspomnieni prze- średnej koleje, do rzę- du skartabelów ... zeni ... się zostali. — Skartabelo- wie więc i na Litwie naj- niższy stopień stanowili

... pierwszych stanowili ... szlachty Nowe na ... hetmańskiej ... wiary przechodzący do ... wolnoś szlachty ... : włości dali na prośbę posłów litew- skich z dawną do porównanej szlach- ta (6).

Litew ... na ... wyrazi na ... czenie poddańca, ... prowadza na dawnej

[rozdrobnieni przez to, że litewski ... między Bo- jarami a dziećmi bojarskiemi nie czynią różnicy, nie czyniąc nazywając wszystkich Bojarami. Byli więc rozlicz- ni.

... na czem (nie herbo- wości), na religji przy- wileje dającej) ... być mogła (6): ... następnie miejsca ... nie mogła ... razem ze ...

omatz

(1) O Nowogrodzie i Psko- wie wszystkie dyploma- ta poświadczają, o Pskowie mówi dyplo- mat z r. 1478. (w Akt. zabr. I. str. 81.) wystę- pując się "czerni pa- nowie i Bojare Połoc- kie".

(2) R. 1565. w Akt. Zap. III. nr. 37. Bibl. Warsz. r. 1858 I. 244. w porown. z 242-3. R. 1613. 1629. Vol. III. 220. 651.

(3) Patrz wyżej §. 136. w przyp. O nich Dyplo- mata z r. 1390. 1435. w Akt. zabr. I. 10. 14. (str. 21.) zobacz.

(4) Otych od "pań" droga wywodzi Danił. w Sud. s. 37. (mówi o nich St. Lit. III. 5. 19), zaś od "ziemy" dzierżono do pilnowania włości bywali używani (r. 1629. Vol. III. 651.) wywodzić należy orzy- wiście.

(5) R. 1529. w Jak. Na- rusz. "Bojari omnes alias derrigend." ⸗

[ale w dział. Lit. W. 31. IX. 28. przy- szłymi uznani ludźmi (53)

(6) Czacki Dz. II. 215. R. 1764. Vol. VII. 74. 740.

s. 240. Wspomniony w tomie drugim (s. 101.) Smerd w krajach nadbałtyckich Sudrieži nad Bałtyckiem położonych morzem, na koniec na Rusi w mnogich wielkim państwie przebywał. Niskie zajmował on tu stanowisko. Książęcym się nazywał czynnikiem (poddanym), bądź rodacze wiódł życie, bądź osiadłym był w mieście lub na wsi. W jednym z chłopem stawiano rzędzie (1). Przebywał

[illegible] się do stopniowo, o czem przekonywa historya wyrazów ucząc, że wysredbszy [illegible] swojego, że tak powiem, gniazda [illegible] pokalany stywał się [illegible] chodząc po świecie i brudnym powrócił do swojej ojczyzny. Takim jest [illegible] smerd, pruski, jak się zdaje, wyraz, który odróżniony od chłopa, już na wsi jako rolnik, już w mieście może jako kupiec, chociaż temu Karamzyn przeczy, [illegible] w Suzdalu i na Rusi południowej i aż do Przemyśla (r. 1243–6) zaszedł, gdzie go w razie potrzeby za [illegible] używano rycerza pieszego (2). Kroplo mówiąc miał Smerd znaczenie pod rzędne, i kłokutnich [?] umiżyć się chciał, mianowicie nadawał sobie (3). Wszelako [illegible] we dwa [illegible] nowogrodzkim poddanym [illegible] gdzie się nowogrodzie nawet [illegible] do rzędu poddanych ludzi bywał liczony. Atoli w tym samym czasie kiedy Smerd bywał też wielkim nazywany [illegible] dem co poddanego [illegible] się nie zdaje [illegible] tem bardziej gdy mowa jest o podarkach które [illegible] samże smerdowskich [illegible]

[illegible] później wielu Smerdy nabrali znaczenia u Litwinów i u Nowogrodzan [illegible]. U pierwszych wojskowo wraz z Bojarami służyli (4): u drugich ziemskiej władzy [?] dziedzice [illegible] wszyscy (na smerdich mieszkich) wielkimi się nazywali Smerdami (5). Ostatnia to jest, którą znam, o zacności Smerdów uczyniona w Dziejach wzmianka: (6) odtąd poszli Smerdowie w poniewierkę, a miejsce ich zajęli Bojarowie, [illegible] aż na resztę [illegible] ci którzy wszędzie prawie [illegible] Litwini [illegible] Moskwy, gdzie stale zatrzymywali swe znaczenie, tak [illegible] nowym znakomitości [illegible] ustąpić miejsca musieli. W Nowogrodzie

(1) Nestor i jego dopełniacz w lat. 75. 98. 117.

dopełnicz

~~(1) Nestor pod r. 1100. 2. wyraża się chłopi i smerdi (odróżniając obu), a pod r. 1195–6. mówi: ludi gradskij smerdi. Karamz. II. przyp. 67. mówi że kupcom uczynnikiem nie bywał Smerd, pod r. żaś 1169. mówi Smerdzie wdowa (Nest. Lech. 17. 90. 75.)~~

(2) Ngr. lat. r. 1169–73. Hipac. lat. r. 1159. 1219–24. 1240 ot plemeni Smerda, na str. 15. 84. 163. 179. 181.

~~(3) Ngr. lat. r. 1177. wyraża się Jugri nowogrodzkie Smerdi (rozumiem że poddanych znaczy) str. 21.~~

(5) Z rękopisów XIV. XV. wieku w Akt. jur. nr. 71. [illegible]

(3) Tak Jarygi (Szwedzi) Nowogradzcom schlebiając ich Smerdami (według Ngr. lat. 21.) nazwali.

(4) Paraw. Jarosz. Obraz I. 120.

(6) Z pogardą wyraża się r. 1535 a nim akt urzędowy (pojdi smerd prapszke nadaben ni psi) w Akt. zachr. I. nr. 172.

§. 249. Litewski rolnik był albo gospodarzem albo najemnikiem: poddanym nie był. To też mowa litewska nie posiada na poddaństwa rodzimych wyrazów, te które ma obcego pochodzenia (1).

Był najgorzej ... nie ... więc, ...

... na sposób skandynawski i zasarski lepiej i zorganizowana ... do na stan Rusi, której lud przez Waragów a następnie przez Tatarów zaprzedany został, więcej jeszcze pognębił i zapoddaniał (ściśle czyli) litewski feudalizm, a czemu statut wiele nie zaradził, zaledwie bowiem lud miejski wziął pod ochronę, na wiejski zaś tylko z widoku skarbowego i policyjnego prawa karnego zwrócił uwagę. Wszelako wpływał nań korzystnie zwyczaj, tak dobrze we wszystkich krajach obszernego państwa litewskiego dało się zaprowadzić włościanina przez zaprowadzanie przychylne na prawa polskie gminom prawa rzymskim, pomocne, że rolnicy, a zwyczajowe prawa o tyle nie dało pozwoliły do nich niewoli. To też im który kraj dawnej Litwy bliżej leżał Polski, tem lepsza w nim była dola włościanina, im zaś odleglej tem była gorsza; a więc lepsza w Prusiech i na Podlasiu niż na Żmudzi, a ta znowu lepsza niż we właściwej Litwie lub w księstwach lennych. To znowu wpłynęło źle podzielonych z nią na Ruś litewską, w której z pierwszego tomu (§. 209) znany białoruski ochmistrzowania statut, jak na Ruś polską (Ruś czerwoną i nadaną jej przez Litwę, na innej niej lubelskiej, Wołyń, Podole, Ukrainę), o czem nas prawa jej dowodzą z księgą sądowych w rękopisie dotąd zostających w wyjątku ówczesnych przedtem. Zresztą litewskie majora opowiemy jak był stan litewskiego i ruskiego ludu, tam gdzie miejscowe a jak tam gdzie prawa polskie zwyczaje albo litewskie statuta ochmistrzowały.

według zwróconej wyżej (§. 162) uwagi

wyrobowienia

litewskim poddanym jemiec. z postępem czasu feudalność

poddaniła kraj cały, duchowieństwo wyższy wpłynęło

pognębiony i

lub wkładał w zakres jej praw jeograficznie

wyjęte, pewniej

konstytucjami sejmowemi, prawne

(1) Za takie uważam przywiedzione od Krasżewski. Litwa T. 192., do których dodać: Kalp chłop, Buras niemieck. Bauer.

§. 250. Wyszczególnia na sam przód Prusy, wzmacniane przez ludność od Mazowsza nadbałtyckich, w zamierzchłej starożytności, o czem nasz kronikarz Galus podaje, przybywającą, i republikanckie się aż do podbicia kraju tego przez Polskę rządzącą. Z podania zapowiedzi i t. p. mówi sunąc, wynika zaś ziemi, że jednakowo od dawien dawna istniały tu gminy (1): około których lezały inne układu wiejskiego, zupełnie do tych jakie wyżej opisałem i opiszę niżej podobne (2). Zamieszkujące je gburstwa (wzmacnia ludność) na zakupnych po najwyższej cenie siedząc rolach ziemię, owo przez najemnika dłuższy lepiej się niż w jakim kolwiek innym kraju polskim opłacanego uprawiała (3).

Gburowie ci którzy na wdarność od niekogo niezaternej posiadali, jak mówi Kromer w Opisie Polski, wolnych mężów dla tego że rabociżn nie czynili nagili miano, na pograniczu schodzili się wraz z Sołtysami ci mniej gburowie na sejmy, zasiadali między szlacheckimi a kmieciami, czyli między gburami, co do dziewięciu czynszowych kmieci podatni byli. Siedzieli na rolach czynszowych co ich, zwłaszcza że ... opłacali ze czynsze, rabociżną do podlaskich zbliżała kmieci. Błoga była kiedy jeszcze do Litwy należało Podlasie w rządów w niej wielobadanych z wolności czternaście dni do roku kmieć podlaski robił, co król Aleksander Jagielończyk cztery sztuki podwyższył, i do tego mu król sześć w roku przydał. Dozwolił wydanej za zezwoleniem opłaty „wydane" dalsi się ziora go" kopy, a za wymaganie zastrzegł aż budowli (4) jest kopy grosza na przejście rolnik nie przyjmował do swego osadnika. W gorszym niż drugi podlascy zamie ujrzeli się wzbogaceni nie w pańszczyźnie. Tu szlachcic bociruli,

(1) Galus 220. 302.

(2) Patrz wyżej §. 191–196, gdzie dodatek drugi do tego komu. Haxthausen w ländl. Verfass. 229. nast. twierdzi, że dopiero Niemcy zaprowadzili i podzielili Prusy na gminy.

(3) J. Ks. L. w Bibl. Warsz. r. 1850. I. 347. nast.

(4) Po rachu i po łacinie przymyślej dla ziemi bieleckiej, w którym to tłoi, w kamerzystwie królewskiej Tagnjeredo; w rachim także schodalne, w Łacińskim ordinalium (Du Cange go nie ma) alias zdołalne. Patrz ten przyzwitej w Działyńsk. zbiorze 89. nast.

r. 1501.

krótkie

z pozwoleniem.

po dwanaście

z do wsi książęcej lub do miasta, po zborowym

Przepisał to ma staranie dochód dzierżawcy, któremu na wynagrodzenie go wdaso w posiadanie oddano; a co z tejże wlości ma się do królewskiego skarbu. ... walna nawozy rabociżny na ...

osiadłszy gospodarza na wdoce roli (Haken), lub porwał ma karczować las i mieć wykarczowany w wieczystej posiadłości (1); a zaś gospodarz dzieląc się rolą z najemnikiem mitą robił go przez to swoim spólnikiem. Gdy z przyczyn, które zaraz przywiedziemy, urzędo i niewolników do uprawy roli, podzieliła się wtedy rolnicza ludność w państwie litewskiem [na poddanych, tudzież czynszowników, co włościanom państwu temu wykształcił ludność rolniczą. Przypatrzmy się jej.]

wdaściwie wyrażano, parobkiem. Tem sposobem rolnicza ludność w litewskiem państwie tak zamknęła się jak było w zachodniej Europie i w niektórych krajach słowiańskich rozklasyfikowana. Byli dziedzice, byli na koniec podkilowadu. byli czynszownicy, byli na równi z niewolnikami i zadani. Ci osadni na równi z wolnymi szlachtą i zastangli. Sprawił to wzdyw szlachty nadarzyma, który do jednego celu, czyli do zgo zmierzając, azeby cała rolnicza ludność albo, gdzieby do stanu niewolnictwa, albo, gdzieby nie udało, do poddaństwa przyszło,

§. 251. Jednodworcowy nieszlachcic szlachcicowi nawet dawał w swym domu przytułek spólnikowi swej pracy i spodmieszkaniem go nazywał (bande), co z [postępem czasu pozostało ogólnym] mianem (2). Tak jak zgodnie jak na Litwie i w sąsiedniej Prusiech znalazła wszędzie osady, dziedzic do jednodworcy, ale do ich miejsca przydały te stosunki. Do ludzi, z nazwiskiem jedno. Szwarcowy z istniały czytelnikowi z tomu pierwszego (§. 207. 209)

(1) Privilegium Livonia z r. 1561. §. 13. 22. 23. w Dol. leg. VI. 523. ust./n

(2) Du-Cange p. w. Bonda, Bondus, Rosenvinge §. 14.

statuta, a mianowicie litewski pierwszej redakcji i statut Ciołowski, nadwady / konda, majątek

... jak ... tłomaczą tegoż statutu ... części ziemi ...

XII. ... czeladzi na obsiew ... parobkowi ... za pracę daną (dydukem ornaczadłem). Trwał zaś tenże stosunek wciąż aż do czasu w którym czeladzi niewolnej do uprawy roli używać zaczęto (2). Zbiegły ... ich się wzięła za czeladź, przypuszcza statut że o tem nie każdy, jak się zaś jej liczba powiększała o tem nauczając mówiąc: że ...

parobczański, który za wyraz według zapowiedzenia polskiego

(1) Leon Rzyszczewski w przypisku do statutu Kazimierza Jagiellończ. w Wilnie 1826 przez Ignacego Danielowicza wydanego. Porown. str. 70.

(2) Stat. litewsk. pierwszej redakcji XI. 11. z 5. 31. ustawy ekonomicznej z r. 1529. w Działyńskich zbiorze 130.

(3) Tenże stat. XII. 9–13. z tem co w drugim tego dzieła tomie o niewoli i poddaństwie mówiłem, porównany.

~~(3) Tenże stat. XII. 10.~~ Wydaniu powtórnem tegoż statutu (w zbiorze)

... według wyrażenia się statutu niewolnym ... i jak ... ten kto stając się niewolnym był od dawnego czasu, że jeniec wojenny, dalej że ... (na koniec ten co się do niewoli zaprzedał lub przez rodzica zaprzedany został, tudzież ten co świadomie z niewolnicą za niewolnicą małżeństwo z niewolnikiem wszedł) ze zbiegłej życiem udarowany, że pozostać musi (3). Któż atoli być niewolnym od dawnego czasu? Pytanie to stoi w związku z niewolą ruską, która się podobnie co litewska skończyła na poddaństwie, lubo nie zupełnie. I na Rusi bowiem, w Halickiem, na Wołyniu i t.d. mógł swobodnego stanu ... początek uniewolnienia czeladzi, zanim wyjdziemy materyi w ponowieniu,

... opowiemy, czego statut nie powiedział, czyli ... że na Rusi ... dwie głównie przyczyny w niewolę popychały, ordynstwo czyli kołaństwo, tudzież kabalnictwo. Drugie było stawodawne, każdemu kto miał do tego prawo dozwolone: z Rusi bowiem mógł się w niewolę zapisywać lub zaprzedawać swoje dzieci. Pierwsze ... było normandzkich i tatarskich ... czasów

(prawo litewskich Tytuła kr. Dzia Tyszkiewicza ... str. 51. ... nie być byli pomieszani ... nie wiem dlaczego opuszczono.)

Ina str. 51.

człowiek zapisać się w niewolę, ludzież swoje
Dzieci, i stać
się przez to człowiekiem kabałnym (1). Potom-
stwo dalszego człowieka gniotło "kolanne" czyli "korze-
nięte" poddaństwo (2), które z
litewskim czeladzinem stawiało go w ści-
słej wsi. Ludzi
zdobytych na wojnie
, policzać wespół z Skan-
dynawiem [i Tatarem] do swojego dobytku, Litwin, z liczbą ich
przez przycho-
wek, kupno i t. p. pomnażać, "czeladzią nie-
wolną" (jak nabytych na żywajoco) . Jako swą własność
przekazywał
sprzedawać lub zastawiać, synom
w spadku , lub, jak
między i u Serbów było, w posagu zawie-
rani dawać. Stąd ludzie tacy "ojczyźnia-
kami" (ojczycami) i "macierzyzni" nazy-
wani się (ojczycami) i "macierzyzni" nazy-
wając, zwyczajem Europy zachodniej (3) nazywając, zwali się z "ordyń-
cami", których na Rusi zostawili Tatarowie po sobie, [wyciągi z akt halickich i ga-
nackich z]
zdobywanych na wojnie do swego,
"ordą" nazywanego, wpisując dwora,
"udworniali" ich Madziarów (4).
Przez to według wydawnictwa się Madziarów los
rolnictwo aby tych
ludzi, wcześniej atoli na Ru-
si niż na Litwie, pełnej przystań wytyw polskie-
go prawa zrobić, że mogli być
wpisani do ziemi ordyńcy nie
osobno lecz razem z nią sprzedawani. Nie
uznawało bowiem prawo polskie niewoli i
przez czeladź [nie innych jak sługi, czyli ludzi z urodzenia wolnych a wynajmujących się do posług] pojmowało, którzy w ze wsi ru-
skiej w każdej chwili ordyńcem już być przestać się oddalić się mogli,
byle za "wychód", za niedotrzy-
manie kontraktu, zapłacić (5). Wiele
się inaczej rzecz miała z litewską czeladzią. Tej
w całem wyrazu tego znaczeniu niewolnej,
zaczęła się dopiero za powodem praw miej-
skich, jak wnet powiemy, ludzież przez rolni-
ctwo i przemysł uśmiechać szczęście;

(Originaria servilis. Porown. s. 245.

(1) Rok 1447-56. Bibl. Warsz. r. 1850. I. 238. i nast.

(2) Porown. s. 117. II. do-
gą dz. Ponieważ z kolana czyli rodu człowiek dalej pochodził więc stąd kola-
nięty (porów. s. 7. tamże) (porów. Bi-
bliotekę Warsz. wyżej przywiedzioną) nazwę wziął.

(3) Du-Cange p. w. pa-
dernici, maternici.

(4) Porown. Du-Cange p. w. orda, s. 89. II
tego dz. [r. 1446-52. 1454. w Bibl. Warsz. 1850. I. 239. 240.

(5) Bibl. Warsz. tamże 238. 244.

ujął

czego uchwyciwszy się statut niewolą

ale nie w ciężkie karby. jeżeli niewolny czeladzin na roli

bądź jako kmieć bądź jako człowiek wiejski

(odrabiający tyjagło) osadzony

jeżeli zbiegł,

a pan wiedząc o miejscu jego pobytu nie lub dwudziestu, którego

czas przez lat dziesięć musiał zaniedbał

wiedy poszukać, albo a człowieka zostanie w po- roli mógł być gdy uciekł.

koju. jeżeli nie był osadzony na poszukiwany wcześnie (1).

Tenże atoli statut któ-

ry owej

niewolnikami różnicy między Człowiekiem a

być uznaw- domownikiem uczynił,

samych tylko jeńców pod nazwą

sży i potomstwo ich na ojczyźnie na ro-

li osadzać

chowani w domu niewolni

każawszy, pateat też aby

ludzie nie inaczej się jak "dworną

Atoli zmiana nazwy nie zmieniła ich stanu, gdyż

czeladzią" nazywali. ich i do lat czterech odkupować

nawet

pojedynczo sprzedawać siebie samych lub dzieci swe

była wolna (2). Tym co się w czasie głodu bądź przysądzeni nieprzyjacielowi

albo też za długi

sprzedali bądź zastawili zastawiali

kup już pierwszej redakcji statut, po- że dług swój odrabia mając

stanowiwszy nawet odrobku tego przepisał. Miał główne na uwadze

się cenę

(1641.

żydów

lub tatarów w niewoli

tych co u

pozostawali: wszakże przeciwko niewolnej do chłopie

jącym nawróciło się, i co a niewolnego czela

a. postanowiła

Ruskiej Prawda

dnia zasłużonym (3). na-

§. 292. Z domu na rolę przesadzony, i tak bli-

żej natury, bliżej Boga postawiony nie-

wolnik, miał sposobność postawić się o

ło, ażeby spotrzec dochód panu i tak

na jego zasługując sobie względy, uzyskiwał

wolności, co prawnie i w przepisanej for-

mie, przez testament lub sądowe zeznanie,

odbywać się musiało. Z swej znowu strony sta-

tut wolności choć niewoli jawnie tuchybić nie mógł

dy, polegając na statucie, który widocznie spo-

jawnie, umowę przez rodziców o sprzedaż dzie-

ci zawieraną tak zdanatczyły, że umowa ta o

Rozwinęło się stąd zwyczajowe o

graniczenie czyli poszukiwanie zbie-

głego chłopa różnie w różnych

ziemiach ruskich rozumiane

prawo, które, popsuwszy co dy-

trzeciej redakcji brego w tym względzie litewski

postanowił statut, wszechstawnie

swe przez cały wiek XVII. pano-

wanie wykonywało (4).

(1) Stat. lit. trzeciej redakcji XII. 12.

(2) Tenże stat. XII. 14. 19. 21. XIV. 36.

Człowiekiem

(3) Tenże stat. XI. 5-7. 9. 10. 23. 82. Pr. Rusk.

(4) Porown. r. 1578. 1611. 1635. 1659. 1661/1667. 1699. Vol. II. 975-6. III. 43. IV. 32. 704 930. VI. 63.

zastawę a nie sprzedaż była zawarta (1). Rzecz więc sama się przez się układała tak, że osadzany na roli czeladzin i z niej rugnąć się nie mający prawa, uzyskiwał wolność iść sam gdzie się mu podobało; co go na tak nazywanego od Rusinów pochodzącego, czyli, jak się litewski wyraził statut, pochożego wyłączo- (luboć nie zewszystkiem) nawiły (2), z wolaninem sławiańskim postawiło na równi. [Bo jeżeli się osadnik przez lat dziesięć zasiedział na roli, pełen nabierał przez to prawa do niego, że (ani dziedzicznie) które chciałby odejść, ustąpić się musiał (3).] Poddanym więc bywał odtąd jedynie ten kto chciał nim być i ma-siad, kto jak ... ani na na- [illegible], ani radajstwie, ani siabrznie, ani podwarciestwie, ani dziedzicznie, ani trzeciznie (trzecizne pługi), jak Małopolanie, Mazurowie, Podlasianie i Rusini (i wołochowie) (maniaki (4)) z sadowie- sięż nie mogąc, musiał czasowe czyli sąsiedzkie, co wnet wyłomarzyny, lub wieczne pomiędzy podległe, ci do pochoży, inaczej zwani żachoży, dnictwo. Ci do pochoży, inaczej zwani żachoży, czyli wolni ludzie, a z nimi Bojarowie na- wet, jak w osadnim tego rozdziału §. powiemy, albo na prywatnych, albo królewskich, dwojakiego rodzaju będących osiadając włościach, powodowali ekonomiczne „wdurzeni" dziś, nazywane osady, które większej [sq pługi dla rozwoju rolniczej historyi] ludności w litewskich (istniejących) państwach (5). Przekonywamy się z nich, że z postępem czasu się agronoma (nie tylko raczej) ogrodników (wolnych niż przez poddanych niewolnych) rolę uprawiać wolała (6); że królewskie osady ... (nie tylko...) rolę uprawiać wolała (6); że królewskie sta- kliwie dobra, bądź dzierżawcom na wynagrodzenie za pełnienie służby dane, bądź na rzecz monarszego skarbu obrabiane, przemysłowcy różni (bartnicy, rzemieślnicy), i rolnicy osiadający, pieniędzmi, produktami (miodem i zbożem), robocizną, bądź w roli bądź w posługach dla dworu, czynionych opłacali swe czynsze, które rolę na włóki, mongi i zaciaski, na dobre i średnie i złe (jak się wyrażono) czyli na lichsze (rozgatunkowane grunta). Opłaty te (kunicznyj płat) w stosunku do wartości pieniężnej sprzężajnej (uradawe, łowieckie sachy) lub równej i tej samej, ... układano [Podobnie w stosunku do wartości produktu, łożonej na posługę pracy i t. d.]

(1) Dekret sądu grodzkiego z r. 1539. u Kropow. nr. 37.

(2) Z akt sądów lwowskich r. 1446–52. illiberus non procedens nyeporchodzanczy w Bibl. Warsz. r. 1858. I. 244. z Stat. lit. trzeciej redakcyi VII. 8. porówn.

(3) Statut trzeciej redakcyi XII. 13. z artykułami jego VII. 8. IX. 29. porównany.

(4) Objaśniłem o Wołochach wyżej s. 227, reszta w poprzednich stronach tego dzieła, i w artykule w Bibliotece Warsz. r. 1850. I. 256. nast. wyjaśnionej została.

(5) Z r. 1529 są dwie dla Litwy i Żmudzi wydane (znajdują się w Zbiorze Dział. 126. 131. nast. pr.). Z r. 1552–56. jedna tak zwana włoczna (u Jarosz. w Obraz. II. 229. nast. pr.) dla Litwy wydana (inna jej redakcya w Akt. Zap. III. nr. 19 wydrukowana). Druga z tego zaś roku (u Krupowicza nr. 34) rewizorską nazywana.

(6) Przywiedziony od Daresta de la Chavanne 57. Kolumela mówi: cum omne genus agri tolerabilius sit sub liberis colonis quam sub villicis servis habere.

rząd przeplacyjnoż tabelę, w której prawa miejscowej ludności wyrażone zostały.

gminy rachować się mają lub nie mają, jakiego rozmiaru rolę mają dzierżeć jedni i drudzy ... wszystko

Zanim je opiszemy, rzućmy okiem na miasta, i one takiem, jak się ustawa wtórna i rewizorska wyraziła, w zakres dóbr dzierżawionych i na rachunek królewski zarządzanych wchodzące, z historyą ludności rolniczej w ścisłym związku zostają.

§. 253. ... się Dobrowolnie zwoł ... przez to, że nigdy prawo ... przyjmować ... Gdy ... się nie tylko swoim władz... równie snym też i wolnym ... jak lud pochoży czynsze z włok, morgów, ogrodów i niezabudowanych placów ... ludzie kapszczyzny (propinacyjne dochody) ... i gdy dla tego w niektórych z nich ... trwałych ... bywały ...

Miasta uznawane jako drzewi stan w narodzie (1), będąc albo same w sobie albo mające w swym ... należące stołu, bywały nie tylko przez to ... zaludnione w niższej szczerości ... pem albowiem się i czynniejszym sprawy ... zajmowały ... z włok, morgów, miejskich placów i ogrodów, oraz kapszczyzny (2) ... opłacały (3). Cisnął się do nich przemysłowiec, nie tylko kupiec i rzemieślnik, lecz [miejski podobnie jak lud]

i wyrobnik. [Tu] mianowicie w czasie lat głodnych szukał on schronienia i utrzymania, czeladźca wypędzony ... od pana, gdy go ten nie miał ... czem żywić. Więc jeżeli stanowszy w mieście oświadczył to przed burmistrzem i mieszczany, lub nawet przed urzędem grodzkim, a pan nie ... go jako zbiega, to czeladź dziś ... bywał ... wolny. Toż samo miało miejsce gdy zbiegły od pana ... przed jego świadectwem. w innym przypadku tylko wolnym się stawał, kiedy (zasiedział) przez lat dziesięć lub ... Pa wtedy nie miał prawa pan poszukiwać zbiega, lecz okup zań przyjmować, który do 5000. złotych według dzisiejszego ... dochodził (4).

§. 254. Dość jeszcze do uważania rząd sielski, który [jak wyżej rzekliśmy] z wsiowego stały się na Rusi za powodzeniem Liduy Dworski ... w pierwszym domie te-

(1) Po panach i Rojarach ustawie ich statut litewski pierwszej redakcyi III. 7.

(2) Kapszczyzna od wyrazu kapać (patrz słownik Lindego) propinacyą znaczyła.

(3) Patrz u Kuprowicza nr. 34. 42.

(4) Stat. pierwszej redakcyi XI. 11. a drugiej XII. 20. ... r. 1600. Vol. IV. 704.

247

291

zewskie parcelle, potkąd która […] jako nie będąc sama przez siebie zacną wolną była od opłaty dla skarbu. Takież prawa wszelka nowo zakarczowana wypadła ziemia, bądź ją sam gospodarz wykarczował, bądź jego osadzony przezeń na takowej parabek (1).

Oprócz tego, […] że się tak wyrażę, był skandynawsko-litewskiego szczeptu, był skandynawsko-litewskiego szczepu, i skandynawsko-słowiańskim i skandynawsko-litewskim nazywam, a który panowanie na […] w sem dziele wielekroć wspominanem i różnie nazywanem narodnikowskie (2), […] w Polsce czyli w osadzi[…] się przeistaczając się najem (skutkiem letniego narodnik. rataj i t. d. już nie dzierżawcą, ale parobkiem się gospodarza stawał), trwało ciągle na Rusi i utrzymywało się czerstwo (3). Szczątek drugi nie tylko, że nie ustał, ale się przybrawszy […]

[…] (w §. 458) że Normanom galskim czyli Frankom dogodny był podział ludu na dziesiętnie i setnie, ale [[…]]

[…] Frankowie setników swych […] wykonawcami pańskich uczynili. Toż po prostu woli Tijunów […] ruscy, że samo i z tego samego powodu […] Normanowie, a niezaprzeczenie Tatarowie, jak wyżej (w §. 34.) rzeki […]liśmy, ludowych urzędników wraz z ludem upodobali. […] z poza Dniepru […] przeszło do […] w Łuckie i Halickie gdzie Tatarowie nie władali. Zastawszy tu […] taki rząd gmin […] i tych przywiązali do ziemi. Taki stan rzeczy na Rusi pod zwierzchnem panowaniem Tatarów […] mięjący, przeszedł […] snadź

Uzu[…]

Sprzeczony więc rad się

[niedogodnem był w nim […], że podział zgiełbe […] ze wzajemnie urzędami lud reprezentujących, którzy […] na dziesiętników i setników] […] jak wiadomo podzieleni […] byli wzajemnie w sprawach między ludem a jego panami, z dobra […] swoje […] dzierżawią, rządzą […]

Wszakże na upadaniu […] dziesiątków i setni. Szczątek pierwszy czyli […]

(1) Statut Kazim. Jagiel. 21. 23. 37. 70. (porówn. §. 105. [I.] tego dz. w przyp. 2.). Oprócz tego pomnika żaden inny wyrazu kmieć nie […].

(2) Porówn. wyżej o prawie wodzielcem §. Były w Małopolsce w narodnikowstwa, co we Wielkopolsce, w Mazowszu i na Rusi w ratajstwa, na Podlasiu w siabrowstwa zamieniły się, czyli się rolą na czyjeś kawałeczki, lub przychodzili z władzicielami dzielącymi rolnicy, rząd rolny, pługa, podwórca i t. d. Porów. artykuł J. […] w Bibl. warsz. r. 1850. I. 256. nast.

(3) Porówn. tenże artykuł tamże 258. nast.

pieniędzy [illegible] owsie, siano, [illegible] w gdo[illegible]

[illegible] wartości pańszczyzny, oszacował z powszechnej [lub ręcznej] pomiarów. Dochód z wyka[illegible] Państwa i propinacyi (1). Wszelkie inne powinności, jako też i czynsz (nawarz) w dawnym zostanie stanie (2). W tymże roku wydał ustawę ekonomiczną dla Litwy treści podobnej (3), którą Zygmunt August r. 1557. [illegible] na włókę rozciągnął [illegible] lę, przepisawszy jak się za wszystko [illegible] wanie z roli gospodarze i ogrodnicy (zagrodnicy), wszyscy rzemieślnicy, i wszelacy przemysłowcy, pie[illegible] więdzmi, produktami, robociznami, [illegible] wierzać mają, [illegible] powinności urzędników [illegible] ich pensyą [illegible] i [illegible] a jak folwarki [na to [illegible] mają, szczegółowo im [illegible] dawny (4). W gospo[illegible] szym jeszcze [illegible] się. I oto wszystko co najważniejszem jest [illegible] historyi rolniczej ludności litewskiego plemienia [illegible] stadułu. Zobaczmy jak przed zaprowadzeniem [illegible] u plemion fińskich i ruskich z litewskiemi pomieszanych lub samoistnych. [illegible] s. 251. Ludność [illegible] [jednodworcowe zamieszkiwała [illegible] sioła. Kie[illegible] [illegible] dy do kraju [illegible] jak w pierwszym tego dzieła tomie, Polsce i Litwie w lenność od[illegible] wiedzieliśmy [illegible] [illegible] panujących [illegible] daupli, feudalizm [illegible] wyrazu tego znaczeniu panował. Szlachta pa[illegible] wyjęciem w tych krajach księcia, a jej poddańczy lud, z mocy nadania panującego [illegible] legł [illegible] osadzał gospodarzy na wło[illegible] ce roli (Haken), lub pozwalał mu [illegible] nać las i mieć wykarczowany w posiadłości (5). Gospodarz tymże zapewne jak wyżej (s. 162) opowiedzieliśmy trybem dzielił się z najemnikiem, czyli, jak go [illegible] rato z [illegible], gdzie dotąd panował, [illegible] parobkiem. Jesienią [illegible] powszechnie zwyczaj, nazywany przez Waragów [illegible] i [illegible] we jednodworcowe [illegible] [illegible] część ziemi [illegible] [illegible] wej wyznaczonej (litewskie parobka) [illegible] różnił się od [illegible] (parobcizna [illegible] na wykorzenionych zakładanych [illegible] jeżeli był [illegible] z tak zwanej ziemi [illegible] (s. [illegible] 269) mówi drugim tego dzieła tomie [illegible] liśmy, ludzie [illegible] składające się sioła. Drugi wyraz (bonda) oczywiście skandynawski, znaczył [illegible] ziemi przez gospodarza parobkowi [danej (li[illegible]

[(Kmiecej ról) i produkta, i czynsz

[(wadowe [illegible] gochy)

[z przynależy [illegible] (lasa[illegible], jeziorami i t. d.) nad[illegible] zarządzać i

[podobnie jak litewska

[[illegible]

[illegible] wanej bondy. Drugi wyraz (bonda) [illegible] [illegible] skandynawski, oznaczający

[[illegible] zapłaty za pracę

(1) Pańszczyzna, od „kapiącego” jak ja rozumiem czyli od płynu idącego do skarbu pożytku.

(2) Dzieło tych. Zbiór 132–134.

(3) Tamże 126 i nast.

(4) Ustawę [illegible] z [illegible] litewskich wyjętą [illegible] Obraz II. 339. i nast. i [illegible] (Akta [illegible] III. Nr. 19) wydrukował [illegible]

(5) Patrz Privilegia Livonia [illegible] 1561. s. 13. 33. [illegible] VI. 523 i nast.

nowy Litwini zatrzymali go i dobrze (?) hanrein do ich niedzielnej feudalnych przyczaiwad. Ale Polska rozciągnęła wszy aż dotąd swoje za ostatniego z Piastów i za Jagiełły, zarazem jego synów władanie, lud podzielony na uposażone dziesięć/ażki i godnie, widząc, że w ten podział ... nie wchodzi Proboszcz, karczmarz, zagrodnik, rzeźnik, ludzie nie pracujący w ładzie służebną, ludzie nie wpisani w liczbę roli (rzemieślnicy), nie wpisani w liczbę osiadłych wsi mieszkańców (mieszadli?), i w szczególności na koniec ci którzy pod prawem ruskiem ... nie zostawali, urzędników Dziesiętników, Setników z pod prawa dworów świeckich czyli poddaństwa uwalniwszy zarazem, urzędami nowemi, Sołtysów naprzód i Przysiężnych, ich dalej Tijunów, na koniec wodorskiego prawa używających Kniaziów (patrz wyżej §. 237), na czele gmin ... w myśl statutu wielkopolskiego (§. 30), zarazem wiślickiego (§. 35), wydalając ludność nadliczbowej ludności corocznie ... w niej powiększyła liczba mieszkańców czyli jedenastek ze wsi jeżeli się w niej lub więcej gospodarzy zamieszkało, to nadliczbowi (ciągną zapewne losy) ... Dalej ale się, pod temi samemi co w Mazowszu (patrz wyżej §. 211) warunkami. (1) ...

Pierwszych najdawniejszej ustawa wzorna z r. 155-6. wymienia ... na ustanowionych ... jak z ustawy wzornej z ... urzędów gęste ekonomicznych ... dla obsłużenia dworu ... monarszego ... oficyalistów.

F rządzący ... r. 1552-6. ... jak samo

F tylko folwarcznej ... nowali czeladzi.

F z ... gminny ...

Marginal notes:

L będąc feudalnej niezwyczajną, starała się je usunąć. Znalazłszy

L Dorwaliśa naprzód osobom tym zostawać poza gminami. Następnie

... lud ... z poddaństwa uwalniać, dorwaliśa

L ale w ten sposób ... zatrudniwszy że nikomu we wsi nie ... co wcielić, to zapłaci, gdy zajdzie potrzeba ... gmin

urzędnicy ... zasiadali dziedziczni (2) ... dziedzicom posiadanych ... lud od Sołtysów ... rządzony.

... Kmiecia, Setników, Przysiężnych Tijunów dziedzicznych stanowiła.

tychże Sołtysów we wsi istnieli ... ekonomiczni ... folwarkami

(1) Porówn. wypisy z ksiąg sądowych halickich, sanockich i t.d. przez T. Ks. L. do Bibl. warsz. r. 1855. IV. 37. i 1856. I. 240. wszędzie podane.

(2) Porówn. r. 1514. w Akt. Zap. II. nr. 87, zarazem wypisy z metryk koronnych (r. 1530. 1543.) w Bibl. warsz. r. 1855. IV. 39.

w państwie litewskiem XVI. stulecia, jak
w Germanij w XII wieku. Ta jedynie zacho-
dziła różnica, że nomenklatura
i ranga ich była nieco od samej (gminy) odworskiej
odmienna. Stąd na czele mierników
Wójt, major dworskiej pomocy komesa. Stąd
w litewskiej odworskiej Wójt z Ławnikiem swoim pomocnikiem
na dole
a na czele jej był

ktorych stał Rewizor a pod nim Miernik pomiarem
czynszu danych zajmujący się, Łu-
dziej Leśniczy którego stróż z Strzel-
ców i Ośmirni-
ków składał się.

na poprzedzających do
pilnowania i sądze-
nia ludu policyjnie

Pohundzia Rubieszę (volost)

(1) Pohundziowie ci w Kro-
lach (patrz §. 94. I. Legendzie
Ta strzegących rabów
z ład Rubieszę, czyli lud
doglądali. Porown. r. 1629.
Vol. III. 625.

1) Skarbowy Pi-
sarz Kasyerem
dziś zwany, Mo-
stowniczy

(2) Porównaj ustawę wdow-
ną, a Jarosz. w Obraz.
II. 229. z
mienieckiego opactwa
r. 1120–44. który
Daresz dela char. 175.
podał.

Inwent. zamku
a Krapow. nr. 42. i
z opisem dóbr

Dziś Kassye.

poddanym na swoim dole Rewizor,
bez którego wiedzy nic się w ekonomij ważne-
go dziać nie mogło, a który nad nimi Mier-
nik, wraz z Leśniczym w ekonomij mniej-
szej osobne miejsce
zajmował. Z nestorów i sam czynszownicy
dworscy ziemi dworskiej, wraz z poddanymi sprawiali. Osta-
tnie miejsce zajmowała czeladź, do
według danych używana, kosztem dworu
karmiona i ubierana, ale żadnych nie bio-
rąca zasług.
mieli swój starszyznę która wraz z Wójtem
gmina litewska dworska reprezentanta nie miała,
zasiadała w sądach, a dalej
a pyta-
nie go z pomiędzy siebie radzi Rewizorowi
obrać Wójtem. A Ławnika,
który pańszczyznę, jak każdy wieśniak
odbywał, pytanie do nie zachodziło nigdy. Ponieważ gmina
nie posiadała własności, przeto
zaspokajanej przez nią
cała przestrzeń ziemi pod
pieczą była kontrolą Miernika. Ale on wy-
mierzył i do rejestru czyli do tabeli przesta-
cyjnej podał zaj. czynsz za je posiadanie
należał (2).
była litewska ruska gmina
krótko mówiąc
w ścisłem tego znaczeniu prawa Lazaru
gmina w ścisłem
nazywana (w stanie białoruskim
przez czynszowników i pod-
łoczy ziemi, była pierwszą
Jagiel.) "okolicą",

Byli Litwi-
nom ku
przedtem:

Wyżsi
zwali się w Niemczech
Starostami na Litwie Krajowym
rami. Tamci wojskowo sta-
rzy li, ci jeździli z kilami,
rzadko do wyższej
z kartkami,
przy pisarzami będąc służby Niżsi od nich

Takiż stan ludu był w Inflan-
tach: tylko dworska gmina
ustawała, rządzili ją Po-
lhundziowie i Rubieżowie (1) któ-
rych włodarzami zwano po pol-
sku. Niemiecka dworska gminy członka-
mi

za Jagiełłów, Dwojaka: je-
dna osiadła, druga dwor-
ska. Ta

danych zamiast-
kiem. Dziedziców w niej
jak w gminie szlacheckiej nie było wcale.

Czynszownicy, do
robotnicy ny-
wani byli jedynie.

Lupravy

§. 255. Tak ponieważ na stan polityczny pierwotnej stan Galii ... Dziwić się jednak nie będzie, że w owych krajach mogli zaprowadzić Normanowie sami feudalizm (zalnego najdzie w Europie), ale był to zrazu w całych Anglii nie wyższy, i nie było krajach należała do monarchy ... panem, lecz ... nie mógł uznawać pana nad sobą, nie tylko majątkiem lecz i dowolnie ... Dziećmi nawet swemi rozrządzać; feudalizm ten przeto z czasem u chrześcijańskich, we Franków przemienionych Galów, w zapomnienie: ale na Litwie, i naprzód za władztwa kapłańskiej, i następnie, za władztwa pół-kapłańskiej, na koniec ściśle monarchicznej, Normanów, gdy swojący książęta panować zwykli, od czasu jak wielcy jej książęta na polskim osiedli tronie ... ograniczony zasiadali wielce. Chociaż Jagiełło zrzekł się prawa do dzieci wasalów swoich (2), do posiadania nie ... ich dóbr które posiadali ... zrzekł się wcale, i dopiero to Zygmunt August na sejmie brzeskim r. 1566. uczynił. Sejm unijny uznał wszystkie dobra szlacheckie za dziedziczne. Statut dawał ... wiąże zapewnienie (dał go jeszcze statut trzeciej redakcji III. 39)) że król polski a wielki książę litewski (z łaski swojej nigdy odwieszać ...)

jak z orzeczenia sejmu widać, szlachta litewska zostawała w stosunkach feudalnych ... jeszcze nie wierzyła, ... żeby jej wolno być mając rozporządzać ...

za Litwy (1),

i/ do niego wszystko czem władał odnosił, gotowy w każdej chwili sposobić dane sobie przesłać rozkazy.

i wydobyć się, gminne należało własności jego uważa[ć] ... Nikt zgoła nie był ani sobie ani własności swojej ...

nie śmiał bez jego rozkazu opuszczać posiadanej przez siebie swej siedziby, a tem mniej obrać sobie u innego pana służbę.

(1) Patrz w dodatkach artykuł pierwszy

(2) Porown. przywilej Jagiełły r. 1387 Litwie dany w Działyń. Zbiorze 1. ustęp. Jeszcze r. 1447. powtorzył go (jak w ustęp. VI. str. 301.) Jagiełło, Zygmunt August.

... wania w jej formach,
wyobrażeń feudalnych, zarazem zamilo-

"wszelkiego stanu rodzaju białogłowskiego jako ludzi wolnych gwałtem ni za sługę za niążę wydawać nie będzie." Lecz i to nie zmieniło stosunków feudalno-socyalnych: istniała bowiem dalej niewolność w obliczu prawa, i zwykle szlachcic oddawał się szlachcicowi w wazalstwo.

Na herbowną się i chorągiewną, czyli taką która zwyczajem niemieckiej szlachty prowadzi do boju orężne roty (1) i na pospolitą czyli w swojej zbroi osobie bez żadnego towarzysza wojującą szlachtę dzielono szlachtę (2) i pomiatała takim, nie uważała bogata równym sobie ubogiego, który jak między Bretanskiemi szlachetka (3) mając szablę przy boku swad sobie tonie przem swą rolę. A więc po dawnemu się nazywając czyli Bojarami, Kniaziami, Dworzanami (4) i ziemianami (5) mianują się wyższej, niższej szlachty, z postępem atoli czasu wziął to wszystko obrót. Ponimo że przez ziemian rozumiano poprostu lice tych których w zależności oddali mniejszym, jednak że zależność ta równie na Litwie jak w Polsce stanowi i pierwszym szlacheckim żadnej nie przynosiła ujmy (6), wszakże i Litwa też zerwawszy czyli wzniosła się sławy zrzucić z siebie przez natychmiast więzy feudalności.

ludami zemi od wyższych wyróżniała się szlachta z ludowym mężem drabiny odległejszej szlachcie. Przez bliskie szlachtę feudalny Litwinów oddaliwa się przez wyraz oświadczenia prawa w przez zmiany, przez ziemianina się, przez rolnikowi, stosunki feudalne, całkiem zupełnie z siebie zrzucił feudalizm.

przed ich nad Skaldę i Szwecyą przybyciem;

§. Gdy w Galii łatwo było normandzkiemu Frankowi, ciężnio więzy feudalności, których baronowie i rycerska szlachta lud skrępowała, albowiem napływ do niej i gdy dla tej ustały feudalności, że przyczyny mógł skandynawski zwycięzca, rozciągając na

---

(1) R. 1430. Akt. Zap. I. nr. 37.

(2) W statucie wszystkich trzech redakcyi dzieli się (w artykule 1.) obywatelstwo litewskie na książąt, panów chorągiewnych, szlachtę i mieszczan. W drugiej redakcyi po szlachcie wymienieni Bojarowie, w trzeciej zaś w statucie wymieniono.

(3) Patrz wyżej s. 192. i listy z Paryża w Gaz. Warsz. z r. 1850. nr. 292.

Ludwiej r. tenże samże 296–303. gdzie wyrażono "nobilium seu bojarorum. nobiles bojarii")

(4) Porown. r. 1547 w VI. 151. tego źródła, gdzie czytamy: kniazi y panowe y zemane y wsia szlachta wobyczajnej ziemi, z dyplomatem r. 1563. (w Akt. Zap. III. nr. 33. w ustępie 39) gdzie mowa o ubogiej szlachcie.

(5) R. 1590. Zygmunt III. król polski kniazia Jerzego Giedroica "ziemianinem swoim" nazywa w Akt. Z. IV. nr. 134.

(6) Porown. artykuł Mikoł. Malinowski. w Teсe Wileńsk. I. 233. nastęр.

szlachtę, podnosić ją do coraz wyższej potęgi, aż w roczie r. 888, w którym się następcy Karola W. o podział monarchii ojcowskiej w Verdun ugodzili, podniósłszy ją do potęgi najwyższej [1], musiał pofolgować jej, z obawy, ażeby zbytecznie naprężona struna nie pękła: (zastawszy feudalność na Żmudzi, gdzie się naprzód litewscy skandynawowie osiedlili), nie mógł jej obalić, albowiem nie było w jego panowaniu jak w Galii miecza. Wojownicy po Normanach władztwo rodzinni książęta litewscy, feudalność tę w pierwszej połowie XIII wieku, prowadząc boje na Rusi, do wielkich rozmiarów przywiedli. Obciążona stała się dla Gedymina,

[1] I gdy tak jak wkładem sprzęgał i rozprzęgał jarzmo feudalności francuski, że go tem narwą mianem, Norman, to przeciwnie ruski i litewski Norman czyli Warag,

[1] Lelewel w przypiskach do historyi Królów i Książąt polskich Teodora Wagi (patrz wydania poznańskie z r. 1847, str. 88) zauważył

gdy w potrzebach następnego wieku nowe podboje czynić, a razem zwłaszcza pod czas wojen toczonych jak dla Olgierda i Kiejstuta z Krzyżakiem zakonem bardzo walka dogodna. Po nich osiadłszy Litwę, Jagiełło, feudalność z rzeczonej przez niego podbitej Rusi, wychowaną w bojaźni i w wielkim rygorze, utrzymywał w pierwotnym bycie, i nie tylko dokazać tego nie mógł, żeby ją i do Polski wprowadził, lecz feudalności musiał, ale i u siebie litewskiej pofolgować. Przyszło do tego, że [illegible] się ona

osadniego z Jagiełłonów w połączeniu z poprzedniego rozdziału szczytem i zupełnie równą zamieniła lenność. Chociaż znowu zostawszy uczestnikami tej lenności litewscy ziemianie wchodzili z panami w stosunki feudalne, jednakże i przez nią

gdy nawet nie miały już charakteru feudalności dawnej, gdyż się nie na podstawie lecz na umowie prywatnej opierając, same tylko skarbowy wiązały. Nie gdyż Wielki Książę wymuszał i podtrzymywał pokój, z tego powodu, że gdy że jako pan zwierzchni rozpoznawał spory między wasalem a jego podwasalami, którymi u Kniaziów, i Bojarów bywali inni ziemianie i Bojarowie (1), do według statutu wszystkich trzech redakcyi ⊥ II.

stosujący u panów Bojarowie wprost się z żałobami do sędziów udawali, wchodziło też w zwyczaj przez urząd prawem, nadane za dobra lenne uważać za ojczyznę, jeżeli w długim porządku lat jedna je rodzina posiadała. Takiemi, ale nie zbyt za nadanemi mogła nawet pozwolenie rozrządzać nie. Co następnie zmieniono o tyle, że pozwalano świeżo nadane dobra w trzeciej sprzedawać części, a za wiedzą, pod warunkiem złożenia monarchy sprzedać wszystkie, przyzwoleniem, opłaty, przedtem zwanego, dopuszczeniem. Tem więcej godziła się duchowieństwu rozrządzać nadanemi także dobrami, albowiem mu je, lecz ciężarem w reszcie z tytułem "daniny" lennościami nazywanych, grody darowizny, czyniły dostawy zobowiązał (5).

i do nich swojego prawa nadawali (2). i w nich się zewnętrznymi prawowali jemu (3). i u nich przeciwko panom swoim prawa li ponowić skutecznej (2).

za uzyskane pozwolenie (4), któraż

Tobowiązane, dawano na wieczność (6).

(1) Sprawa taka wasalowe z Kniaziem zbuntowanych ich zupełnie ich panem pod r. 1407. Akt. Zap. I. nr. 073. jest opisana.

(2) Statut. pierwszej redakcyi w art. III. §. 15, a w drugiej redakcyi w §. 35. w trzeciej §. 37.

(3) R. 1498. Akt. Zap. I. nr. 131. Jarosz. w Obrazie I. §. 66.

(4) Jarosz. tamże II. §. 401.

(5) R. 1390. Akt. Zap. I. nr. 12.

(6) R. 1300. dał Biskupom kijowskim dobra donacione perpetua et irrevocabili u Krasow. nr. 3. Tak i przemyski Biskup r. 1421. dozwolenie swemi rozrządzał Akt. Zap. I. nr. 29.

ie prywalni z dob[illegible] natytych, to jednakże za sejm(?) wiedzą

od rządu

Nie mogąc Jagiełło wprowadzić do Polski feudalizmu, chciał przynajmniej lenność jej z. 357. pobrażać z feudami. Miał na to na przykład w swoim pośredniku.

Król nareszcie Ludwik opatrzył udziałami księcia opolskiego i szczecińskiego pod warunkiem hołdowania polskiej koronie, jak to bydź według uwagi w tomie drugim (z. 21. 193) za Piastów we wyszczuczonej, lecz nie chcieli się poczuwać do [illegible] (2). Więc ich a osobliwie pierwszego wezwał do złożenia takie jako królowi polskie mu hołdu, zagrożony mu zabraniem udziału, jeżeli tego nie uczyni (3). Dowiedziawszy się tedy o tem Jagiełło, że wszyscy poprzednicy królowie polscy dobrami z prawem książęcem nadawali, zaczął i on rozdawać † i przywilejem swojego ulubieńca dobrami z prawem książęcem nadawszy z Mielsztyna, obowiązawszy go służyć koronie polskiej i razem jakim litewszczyzny i wszystkim obyczajem jakim litewskie jak i koronne służyć księżyca tak Litwie jak i Koronie sługiwać się zobowiązali (4). Nie dosyć na tem hołd nawet mu służyć w ziemi podatskiej mieszkającej szlachcie i ludowi nakazał. Co gdy wszystkich obaczenie wymogli to na królu radzi panowie, że nie tylko darowizną dóbr cofnął lecz i wyrzec musiał, że nadal czynić podobnej nie będzie. Miała to ten skutek

† nie tylko tem lecz nawet pod feudalnem prawem.

Działać się musiało lub czynił je sam wszędzie, uważając natychmiast posiadanie, lub zapewniając się na przyszłość, i [illegible] jej sam nie dziwiąc jeżeli (1).

(1) R. 1590. 1607. w Akt. Zap. IV. nr. 137. 160. r. 1599. 1635. Vol. II. 1266. III. 875.

(2) Zernali, mówi Długosz II. 8. ze dervas, Districtus, Ducatusque predictos (wieluński i dobrzyński księstwa) a Ludowico Rege Poloniae in feudum et jure feudi accepisse, devolvendos ad regnum Poloniae, si illos absque liberis masculini sexus mori contigerit.

(3) Długosz tamże II. 144.

(4) Porown. r. 1388. u Krasnowicza nr. 17. Ludwik w dodatk. do tego tamże artykuł Podolskie feudum i t. d.

że nie tylko w Polsce też i
na Litwie zaszła tylko odmienność, jaką w pierwszym za-
niu tego dzieła (s. 215) opisaliśmy, a
w drugim (s. 148 nast.) i tym dokładniej bliżej
(s. 242 nast.) określiliśmy i była znana innego rodzaju była

w krajach pod krainami państwa leżących, a kresowe
krainami państwa należących

i wielkiemu księstwa należących
Monarchowie tych krajów przyciągali na
wierność, czyli ich państwo chronić się przez
ta od przykrych następstw dopilnowy-
wały tego same (1). Inna znowu aż po rok 1575
w Polsce i na Litwie, ale dla samych tylko Tatarów istniała. Polegała na własnem
rycerskiem prawie.

Stosunki jej z najstarszą, dzie-
dzictwami i dzierżawami związek mają-
ce, w ostatnim rozdziale tego, a w osob-
nym dziale następnego rozważymy domu.

(1) Porown. r. 1395. 1442.
Akt. Zap. I. nr. 11. 40.

Dział III. Kościół i jego prawa.

Rozdz. I. Poglad.

§. 256. Powiedzieliśmy w drugim domie (§. 182), że kościół jako dom boży potrzebował pomocy, a nie potrzebował jej wcale gdy się w znaczeniu wiary pojmował: stał albowiem silnie, raz wiarą zbudowany przez Chrystusa pana na opoce, której nawarzyć nie mogły wszystkie siły piekielne. Ta też gdy wiary jej czystości strzegli kapłani, potrzeba było ażeby opiekun kościoła zewnętrz pilnował jego budowy, i nie dał jej uszkodzić w niczem. Jak ... kościół w pokoju czasu w którym opiekując się ... cesarz niemiecki a król czeski Janowi Hussowi ... nic złego nie stanie, ... wydali go r. 1415. ...

[tak strzeżony

[narazić go na bolesne i siebie zwalić. Lekkomyślnie zdawanym dane

[pod czas odbywanego w mieście Konstancji soboru na stosie, dał hasło do wojny. Wojna za

... zaszkodziła kościołowi przez to oddalenie że rozwinęły wśród walki narodu czeskiego z ... protestantyzm oderwał od niego wiele ... lat Papieżowi wiernych ludów słowiańskich, ludzie oporni zjednoczenie się cerkwi z kościołem rzymsko-katolickim w XI. wieku, jak w drugim tego dziale mówiliśmy domie, z nim rozdwojnej. Skoro się rzeczony protestantyzm wcisnął

między kościół a cerkiew, nie tylko granice dyecezyi obu uszczuplił, nie tylko na upadek znaczenia duchowieństwa w Czechach, w Polsce i na Węgrzech niezmiernie wpłynął, lecz nad to spowodowawszy powstanie nowego zakonu Jezuitów za jego powodem bardziej jeszcze długo z pierwszym parażnił. Wśród atoli zwycięztw z tych nieszczęść kościół katolicki i uszczuplone na zachodzie granice swych dyecezyi rozszerzył na wschodzie po ochrzczeniu Litwy [przez Polaków]. Cerkiew też utraconą świetność odzyskała w znacznej części. Pognębiona od Turków z tamtej strony gór wzmogła się z tej strony Karpat w tak pod owe wieki nazywanem państwie moskiewskiem. Tu, po zrzuceniu tatarskiego jarzma udało jej się przez chrześt. wielu pogańskim i mahomedańskim ludom udzielony granice swe aż do końca Europy posunąć, a nawet je poza uralskie góry do Azyi przenieść.

§. 257. Nowy ten stan kościoła i cerkwi jest

[illegible]lickiego w Niemczech, gdy przez
dwa i trzech, wszystkie owe arcy-
biskupstwa i biskupstwa o których
się w drugim tomie (s. 166.) mówi-
ło z katolickich protestancki-
mi się stały. Powtóre dyecezye
w rzymsko-katolickim i tak zu-
żącym się prawosławnym Sło-
wian kościele także [illegible] przy-
bywało i uszczuplały się i wzdy,
przez odpadnięcie jednych do pro-
testantyzmu co szczególniej w Pol-
sce nastąpiło, jednakże przez
pozyskiwanie nowo nawracanych
ludów, co również w Polsce któ-
ra Litwę ochrzciła i [illegible] przez unię
[illegible] z rzymsko-
katolickim kościołem r. 1595. zawierane
[illegible] Rusi [illegible] przybywało, jak
i w państwie moskiewskiem, które
dyecezye z carogrodzkiego naprzód
następnie swojego patryarcha-
tu za [illegible] Uralu i czarnego mo-
[illegible]

Dem że [illegible] w innym porządku niż w drugim to-
mie rzecz [illegible] poprowadzę. A naprzód wypuszczę
o kościele [illegible] swego opowiadania rzecz
powszechnym i patryarchach rozprawiać nie będę. Powtóre nie
zachował dawne znaczenie swoje, w niczem go nie zmieniwszy,
a patryarchaty wśród kierunku in-

w samej rozprawie lecz w dodatkach do
niej o dyecezyach mówić będę. Powodem do
tego jest mi ta okoliczność że kościół

Po życie Duchowne upada w Czechach podnosi [illegible] do pierwszego [illegible]. Na [illegible] też dom katolicki [illegible]

czy. Bułgarski pośredniczy pod władzą carogrodzkiego stał się od niego zależny. Serbski uśmiejąc jeszcze r. 1336 – 69. i pod zabór Metropolitę miejscowego mając podupadł w ujarzmionym od Turków carstwie serbskim i w arcybiskupstwo się zamienił (1). Nowo ustanowiony w Moskwie Patryarcha (2) ...

(1) R. 1336 – 69. 1516. w Mikl. Monum. nr. 200. 474.

(2) Karamz. X. przyp. 202. 210.

Organizacya kościoła przypadła teraz obszerne ... protestantom i ... cerkwią ... Prawo prowincyonalne kanoniczne ... Z tych ustaw synodalne ... uwagę zasługują. Osobny im tez w dodatkach do dzieła ... odsyłając czytelnika ... dla ustawy ... wyrażającej. Za ... prowincyonalnego ... synodu i gdzie ją w ...

ściąg się od carogrodzkiego niezależny. Naczelny więc czyli konstantynopolski między nad całą Rusią z tej strony Karpat leżącą władnący nad częścią jej tylko jedną, moskiewskiemu carstwu poddaną, panować przestał. Druga jej bowiem część do unji z kościołem rzymskim r. 1595. od Jezuitów przywiedziona będąc uznawała odtąd władztwo Papieża. Organizacya cerkwi i kościoła pozostała dziś sama; zabrze działań ich przybrał wielkie rozmiary. Należało teraz ukrainom nie już tylko o hierarchij, fundacjach i sądach przytoć, lecz pilniejsze niż dawniej zważać na parafian, aby się i ażeby przez to protestantyzmem nie bratając od nich nie odpadali. Protestantyzm nie miał w krajach słowiańskich politycznego znaczenia działał jednakże na zaniedbujące je tudy przeważnie trafiając w ducha czasu którego do siebie kościół i serc liczę dopuszczać nie chciała i nie mogła. Przeciwko niemu warując się pierwszy, dalszego się od niego na soborze w Trydencie odbytym (zaczął się r. 1545. skończył 1563) przez ustawę na nim zapadłą zabezpieczył. Druga nie ... w ... uczest-

Patryarcha ledwo

litewskiemu i polskiemu państwu ...

niedwa w żadnym prócz samej siebie przeciwko wrogom napadam nie szukała obrony szukać nie mogła. W tym okresie zbór, jak Polacy, lub kirka (za Kirche), jak Rossjanie kościół protestancki zwali, zaczął zyskiwać polityczne znaczenie i konsystorze swe urządzał.

§. 258. W drugim tomie ledwie podwaliny organizacyi kościoła pokazyć, ledwie początki kształtowania się prawniczo-kanonicznego prawa ⌐ czytelnikowi wygdem. Dzięki pracowm synodalnym których nam znaczną liczbę polski przekazał kościół, jestem w stanie w tym tomie dokładniej przedstawić. Gdyby nie brak miejsca szybym nawet w stanie w obszerniejszych ramach dać na widok. Czego gdy dla jednostajności wykładu zaniechać muszę, więc i zarysy obrazu tego dam w dwóch przedstawieniach czytelnikowi poznać. Opowiem więc w czterech wszystkich po sobie

⌐ dla niedostatku źródeł ukazać

Tak wszystko co za się niezbędnem było dla zrozumienia rzeczy ⌐ a przy tem rzeczą do zrozumienia odesłę go do przyczynku drugiego w dodatkach do ⌐ dodatku tego tomu umieszczonego ∠ także do Piśmiennictwa, w którem też rzeczy o kościele, cerkwi i kirce do XVII wieku rozważyłem. Także też części obrazu

obraz (...) pogląd na zakon jezuitów, który w rozdwojonym kościele i cerkwi wichrząc i ⌐ gdzie przebywał ∠ (...) a kościół a kirkiem niezgoda na polityczny stan (...) szkodliwie na polityczny stan (...) ∠ obie z sobą zadzierżą z kirką ⌐ ich nie tylko wrzeszczą ⌐ i upadku.

∠ gotował niezaprzęcie lecz i sobie zgubę przyśpieszył.

Rozdz. II. Kościół katolicki zorganizowany wśród w rozdwojeniu.

§. 259. „Od czasu rozwinięcia się w Polsce republikanckiego rządu stała ona na czterech filarach (reprezentująca go) Korona. Filarami de... wiara nie była strzeżona; od Arcybiskupów i Biskupów; Król ochrania tej wiary i Biskupów; Rada senatu o podwalinę Duchowieństwa; Rada duchowna o podwalinę świecka; rycerstwo zasłaniające piersiami swemi krzywe stany, i składające z Królem i Radą jedno ciało rzeczypospolitej." Słowa te pisarza spółczesnego (1) gdy lubo wszyscy wytrzymać nie mogło, albowiem nigdy w Polsce Duchowieństwo osobnego stanu w Sejmie jak było na Węgrzech i od czasu Ferdynanda III. w Czechach, nie stanowiło, jednakże już ma wszelkie moc po części w tem że ... pojęcie wagę Duchowieństwa polskiego stawiało wysoko. Przyszło ono do niej równie jak węgierskie, gdy przeciwnie czeskiego władzę przed Janem Husem poległą opiekun jego Cesarz Zygmunt tak dalekim jak węgierskie ... tere osłabił, że czeskiego

już do niej drogą zwyczajną trafić nie mogło (2). Choć z czasem ... pokumało się z ludem, że ... nu z ... jednakże pokumać ze szlachtą nie mogło się, zdobyło dla tego zwrócić się po... i ... nik (niżej wytłumaczy się ten wyraz)

dalnie jak polskie i węgierskie w jedno z narodem ciało. Nie dbał więc czeski naród o swych Prałatów

(1) Mówi Jan Podrzecki w dziele swem Syn pochylony pr. 117 (porówn. o nim Pis. mien. III. 342)

(2) Porówn. Die Legende vom heiligen Johann von Nepomuk von Otto Abel Berlin 1855, osobliwie na str. 49. nast.

nazywał: ~~[illegible]~~ ... Ibał o Plebanów którzy ~~[illegible]~~ krajowcami zwykle bywali, i wiązał się z nimi ~~[illegible]~~ ku odpieraniu napadającej na czerkę narodowość obczyzny.

§. 260 Jak daleko sięgał polski język, tak daleko też sięgała władza kościoła jego; panował więc ~~[illegible]~~ ... i w oderwanym od Korony Szlązku, którego Biskup (wrocławski) gnieźnieńskiej archidyecezyi był Sufraganem, ktörego zakony ~~[illegible]~~ pod władzą polskich zostawały Prowincyałów (1), ~~[illegible]~~ (~~[illegible]~~ których klasztorach ~~[illegible]~~ zachodnich (w Trzebnicy, Czarnowąsu, Strzelnie i t.d.) ... zakonnicy Polki ... siostrami. Sięgnął nawet na Litwę, od czasu Olgierda ku wierze katolickiej a za Jagiełły † w niej ochrzczona ~~[illegible]~~ i wchodząc ~~[illegible]~~ ochrzczona w wierze katolickiej, używając od tego ~~[illegible]~~ tłumacza, ten ~~[illegible]~~ stawając pod ambonęm ~~[illegible]~~ słowa polskiego księdza wykładał ~~[illegible]~~ dał ludowi polityczne z czego korzystając wyższe sfery miejscowego obyczelu (2) ~~[illegible]~~ narodowości ~~[illegible]~~ przyjęły z prawa: że tylko ten narodowości, który się w wierze ~~[illegible]~~ ołtarzem przez nich katolicki ~~[illegible]~~ więc może ~~[illegible]~~ krajowe godności, i jeden się religiją i jedną polityczną myśle związany ~~[illegible]~~ z rządem (3). Co o ile dobrze zastosować dało do nawróconego Litwina, ~~[illegible]~~ z pogaństwa na chrześcijaństwo † z czasem (w ~~[illegible]~~ Polsce do ~~[illegible]~~ co) ~~[illegible]~~ a tyle † w Czechach i na Węgrach ~~[illegible]~~ niekarnie stosowane będąc ~~[illegible]~~ obrządku katolickiego ~~[illegible]~~ nie uznawali ~~[illegible]~~ sprowadziło na kraj nieszczęście.

---

(1) N. 1717. Vol. VI. 298

(2) Tłumacz dali dalkas od stawał. Tłumaczenie bywał nazywany. Dawny [illegible] grób w zapomnienie, a nazywał Klebanas. Plebanas Tlebanas, o czem ... [illegible]

(3) Przywilej ziemski Litwie dany w r. ... 398. tego dzieła.

częścią wielkie.

§. 361. Kościół katolicki będąc powszechny, gdy na cały świat o ile się ten ochrzcił, pociągać do siebie i ten co się jeszcze nie ochrzcił pociągnąć ✝ pragnął, starał się mieć ✝ jak największą liczbę kapłanów. Święcił ... przedo i posuwał

[illegible] na hierarchiczne szczeble każdego z wiernych który się do tego kwalifikował, ale do ... stawiono go w ... ściśle ... [illegible]

[illegible] z uzyczajem. Jednia- [illegible] mających być święconymi ...

(1) R. 1346. nr. 586. u Theinera, r. 1496. Vol I. 260.

✝ na ten cel

... ła bowiem między ludami potrzebą uspra- oparta na zwyczajach kredytowana, niewola, która nie dała się usunąć od razu. Niewolnik przed ... święconym być na kapłana nie mógł. ... Bywał ... do przepisu ... cony sposobić się nie chciał który nakazywał mu

[illegible] duchownym opatrzony chlebem.

[illegible] ... albo ... bez ... albo ... tylko jednej ...) ... pozostał ... cem. ... Nad to wszak tylko być ... urząd miejscowy

tra... ... ony

[illegible] Unikano dali gadzie ... zwyczajem miejscowości że ... ... co wszelako nie szło gładko. Równie w zachodnim jak wschodnim kościele potrzeba przez synody na urodzenie, i wyświęcano na księży nie tylko z nieprawego ... małżeństwa lecz i w poddaństwie zrodzonych, ludzi z niego usamowolnionych (1). Nie przestrzegała ściśle bezżenności księży cerkiew pod Litwy władzwem zostająca.

Lw Polsce ozabliwie

[illegible] Pytając czemu tego poprzedniczy jego w ów czas gdy jeszcze mogli nie uczynili? będzie miał na to czytelnik odpowiedź w uwadze, że rozum ludzki zwolna się rozwija, ... gdy ludzie nie zdawają się ... zaważ... ... sprawdzi ażeby to prędzej ... pił

W Pinczyrznie parafiami zarządujący Papi dwa razy się a nawet trzy razy żenili. Katolicki ksiądz nie miał za odprzeżenia od niej kapłana który pojął małżonkę (1). [illegible]

Stanął też ksiądz w sprzeczności [illegible]

ź prawem kalatorstwa przez co również z Duchowieństwem, jak i ze świeckim powaśnił się ludem.

Król węgierski, łapie ich nawet, gdy się im gwałtem do duchownego chleba darli wpierali (4). Król polski konfiskatę na majątek gdyby dali mieć w państwach jego, a nawet na [illegible] ich i krewnych nałożył okru- [illegible] jeszcze tę karę. Surowe to prawo rozciągnione z krajów Krzyżackiem kierzeszenia. [illegible] nastę- pnie do Mazowsza i Litwy (5). Ustaliło się przez to miejscowe prawo hierarchiczne dwojakiego rzędu. W pierwszym stał Pleban i Proboszcz, niżej niego Wikary, kracowo i szkoła, a wyżej Dziekan. W drugim Biskup, niżej niego Archidyakon, Oficyał, Kapituła i Prałaci, a wyżej Arcybiskup, Metropolita i Patryarcha. Swoim dworem chodziły klasztory, których przełożeni z hierarchią się obu rzędów rzecz a obu szukali.

(1) R. 1509. Akt. Zap. IV. nr. 17.

(3) Od wyrazu curte dwór, mówi Ducange p. w. Curdegani. Porown. Sickorna s. 190.

(4) R. 1404. u Fejera X. 4. str. 303. r. 1495. Corp. jur. hung. I. 289.

(5) R. 1505. Vol. I. 306 1530 526. r. 1541. Vol. IV. 13. Statut. mazow. i przełog posłów w VI. Zorn. 293. tego dz.

niczem już nie mozone

Poszło do tego, że święcąc pierwotnie w całych Włoszech Biskupów Papież i rozciągając to prawo do sąsiednich im krajów, usiłował szerzyć go jak można było najdalej. Wskazał przez to w prawa dyecezalne sąsiednim ich Włochom patryarchatów, żądał naprzód z akwilejskiemu w których granicach kraje dawnej Recyi (Szwajcaryi), Istryi i Wenecyi w sobie mieszczących, a bardziej zaludnionych było wiele biskupstw. Powstało przez to w kościele katolickim rozdwojenie które przez półtora wieku trwając ustało przecież.

Inny powód do nieporozumień dali tak zwani Biskupi wędrujący (Chorepiscopi), do dzisiejszych Biskupów tytularnych (in partibus infidelium) podobni. Wyświęcał ich Papież i kazał iść w prowincje pogańskie nie wskazując posiadanie stowa kra- zostawać blisko niego: lecz ani też na Rzymu, chętniej nawet w pustyniach innych naczelnych powodów. Wiadała ludność, wraz z miejscowem przy wybierać sobie mającą Duchowieństwem Biskupa. Działo się szczególniej w IX. wieku w Panonyi. Zagadzał miejscowych kapłanów którym przez to posadę umyślny zabierał Biskup przybysz z pośród niemców z grona ich wybierał dla siebie, naczelnymi ich kapłanami, Proboszczami (2) i Archidyakonami mianując. Biskupach dalszych w krajach blisko Włoch położonych i zakarpackich w IX. szczęśliwie wieku znanych nic nie wiedzieli Czesi i Polacy, Nałomasz [illegible]

Księżą na zastępców dyecezye posiadającym Biskupom i niby na Wikarych najmowali, albo starali się do szkoły

że bawiąc na dworze papieskim (3) skarbili sobie jego łaskę.

[illegible] księży korzeszanami dla tego nazywali. Tych Biskupi przyjmować do sielacy i chlebem ich duchownym opatrywać nie chcieli.

(2) Od posiłku przez skrócenie Probst u Niemców Probost, Proboszcz u Słowian, Porown. o tem Chaberta (Sickorn s. 102)

zaznali ciągnących się ostatecznie do Polski i na Węgry

300 261.

dyecezyi wszystkiego katolickiej. częścią zaś, częścią w Dodatku do tego tomu wydrukuję. Zaczynając od kościoła czyli od

§. 262. Każdém wszędzie Pleban lub Proboszcz zwykle dziś zowią(1), owszem zarządu albo parafią się mianował(2). Zacności świeckiéj i szczerszy zakres przywiązanych do niéj praw rozwinąć się stanowić. Każdego tym mógł pierwszego mieć drugi, lecz tylko do kościelnych dochodów a mianowicie dziesięcin miał wtedy Proboszcz a nie Pleban (3). Dwójaki albo, Każdego albo być Wikary różny swoim przypadkom w kwalifikacji stanowi potrzebnej, nie różny zaś w powadze, zależał. Ustawy synodów, kaśmierz od prowincyonalnych i dyecezalnych z r. 1578. 1593. a szczególnie z r. 1607. pochodzące, obowiązki Plebanów określiwszy, stały się w tym względzie wzorem dla synodów następnych. Rzeczywiście atoli wszystkie nie tylko nowego, lecz tylko dawniejszych postanowiły, z tomu drugiego (§. 297. 298) znanych ustawy powtarzały. Rzecz tu w szczegóły drobne wchodzi, gdy i dla tego się do ogólnego w dodatku pomieszczonego artykułu kwalifikacyi, powinna być musi w tem miejscu. Poprzestaję więc na tylko, że Pleban lub Proboszcz

Tam atoli wolno było samego najemnikiem.

w naukach posłu zakazały Plebanowi wstępować na probostwa bez nauki przez egzamenu dowodu, czy wskazane sobie do odczytania dzieła czytywał i z jakąż korzyścią: że względu ludzi, i że dla szczególności dochodów tylko pozwoleniem za upoważnieniem wszakże nasz wolno było spełniać, mogli Plebani a pewniej

Więc że nauka dziś szczególnie zajmowała

(1) R. 1667. Vol. V. 463.

(2) Du Cange p. w. parochia, plebania, propositura.

(3) R. 1293. u Fejera XI. str. 417.

który za pozwoleniem wyższej władzy, miał prawo

inaczej jednakże jak za wiedzą Offia-
ła, który poprzednio o moralności je-
go i zdolności przekonał się, w myśl
synodu gnieźnieńskiego z r. 1593. Da-
lszych synodów ustawy w tym przed-
miocie...

kilka prebend posiadać winien
był przy jednym ołtarzu mieszkać, a
do drugich od Wikarego sprawowanych,
trzy razy do roku
kolejno (w adwencie, na wielkanoc,
przybywać (na czas' niejaki. Z
reszta, jak już wspomnieliśmy (ś.
sam) przepisał, co dzień mszą ś. sam
i jego Wikary odprawiał. Pod
nadzorem ubu stała kościelna służba w
której wodził rej Dzwonnik (campanator). Ten
co dzień (według dyplomatu
Zychmanowskiego z r. 1531.) najmniej przez godzi-
nę w różnych porach czasu (ad horas
canonicas) dzwonił. Nie mniej pisarz
obowiązany. ... Nie mniej szkoła
prowadzona do szkoły parafialnej pa ...
ramie (1). Pod nadzorem tych stały też kra-
...
[illegible]

(1) Quandoi negligentes fuerint ad scholas Ducum debebunt pro negligentiis hujusmodi virgis puniendi, et examen virgarum subiturí, mówi ow u Zychm. Dyplomat.

z na boże narodzenie i

(2) Tak zwane Bergkitte, Oeffhardi (Dusage znaczą) wskaże z których ...
... w ... r. ...

(3) R. 1321. u 7ej. VIII. 3. par. 3...

(4) Zakaz ... w ... r. 579. ... synodu ... dyecezalnym ... r. 1612.

z a znowu oba czyli Pleban i Wikary, zostawali pod Dziekanem, który według synodu dyecezalnego z r. 1593 co rok, a powinien ... z r. 1612. dwa razy do roku miał

...czasach z ... na Szląsku, w Polsce, na Węgrzech i inne. ...

... według ...

301

przemyślskiego

zwywać swego Dekanatu Duchowieństwo świeckie na Dekanatne zebrania i badać na nich czy stało się zadosyć żądaniom na użycie od Archidyakona objawionym.

§. 263. Czem byli Pleban i Proboszcz w parafialnym, Biskup w Katedralnym kościele. Dawne z drugiego łonu zwane synody nic a nic miejscowo ważnego, a dom[...] nowe nie powiedziały: dopiero ustawy sejmowe ozdobniły w tym względzie w różnych krajach rozmie. sejmowa ustawa przyjęła za prawo: że ludowy członkiem Biskupem być nie może, a gdyby takiemu [...] nie należy (1). W Mazowszu Duchowny nie należy (1). W Marawach przyjęt zwyczaj: że Biskup może zasiadać na sejmie ale tylko jak ziemianin czyli ziemskiego majątku właściciel ⟨ przed rozpoczęciem sejmu udawali się Morawianie do swego arcypasterza po błogosławieństwo i radę (2). Obierały Biskupa kapituły nie inaczej wszakże jak za wiedzą i wolą rządu, a kapituły też podówczas którym wyznaczyciel były Archidyakon Synody ⟨ po szczególe przepisały a co się na użycie pytać ma głównie (3), ⟨ i wywarnio zastrzegły ażeby nie kto inny jak osoby akademicki posiadający

⟨ zwyczaj sędzież

⟨ lub jako królewski doradca, jeżeli monarcha sejmowi przewodniczył będzie inaczej zaś znajdować się na nim nie ma. Zwykle atoli

(1) Księga Towarz. 122., r. 1514. w Corp. jur. hung. I. 328 / ustawa za Władysł. Jagie. VII. 24. zjazdu).

(2) Księga Towarz. 121.

(3) Ustawa synodu prowincyonalnego z r. 1630. naden jest pod tym względem ważna. każe ona o Parocha wybadywać jego słuchających ludności miejscowej, jak się sprawuje? jak i z kim żyje?

mowę Biskupa siedzieć list Kardynała Madeupta do niego z Rzymu r. 1594. pisany zawierający.

zrządziło nie mało złego ale dobrego i złego.

Synod wrocławsk. 2.

Prałat wybierany być na tę godność. Na podwodę siedm koni, według zwyczaju w zachodnim przyjętego kościele, dostarczać mu należało (1). Drugim dygnitarzem był Officyał który głównie sprawami się zajmował duchownymi, przestrzegając, ażeby świeccy o rzeczy świeckie nie bywali do sądów tych pociągani (2). Kierownikiem biskupstwa była Kapituła która ... po śmierci biskupa Dyecezyą przez obranego z pośrodku siebie Administratora rządziła.

...szlachcie wolny miał do kapitał przystęp, czego w Polsce zaś tylko najstarszych biskupstw (krakowskiego, poznańskiego, płockiego, kujawskiego i arcybiskupstwa gnieźnieńskiego) kapituły ... z przyczyny, że szlachta ...

Dodawszy ... z tem atoli dodatkiem, że pewna liczba Prałatów (członków kapituły) ... stopnie uniwersyteckie ...

zastrzegł (otwarte) Duchownemu stanowi przynosi nie dając dotąd jego szczęści. Lecz zaszczyt i nauka przybyła i była stanowi temu potrzebna, szczególnie też teologia, prawo i lekarska sztuka. Ostatniej potrzebował Kapłan, gdyż ... mógł być dawać naukę, jak się przy pewnych słabościach zachować mają. Mógł nawet leczyć za pozwoleniem Papieża ... bowiem przelewać krew niewolno, co była ... przepisom kościoła, który zakazał kapłanom krew przelewać ludzką (3). Godność szlachectwa zaszczytną z godnością nauk przedstawiano w Polsce za zgodą Papieża, że wyłącznie ... najstarszych biskupstw wyjąwszy, mogą się zowie w innych naukach biegli ludowi miejsce ... przy kanonikaty w tych biskupstwach obierać samych tylko szlachtę, nie było we zwyczaju, w biskupstwach zaś innych może nawet pięciu, jeżeli fundusz na to był, dzie miejsce.

(1 Du-Cange p. w. Evectio, stat. Kruszwick. §. 4. Ustawa Płodzimierz z r. 1359 u Bandtkiego. Jus pol. 166. Jabłoński w Rocz. Tow. I. 127. nie rozumi tego.

(2) R. 1519. Vol. I. 387.

(3) Dał dalej pozwolenie Papież r. 1505. (Theiner II. nr. 341) księżom dokto- ram sztuki lekarskiej nie dozwalały atoli leczyć każdego lecz tylko Króla, Królowej i znakomitszych panów. W r. 1787. pozwolił ... czasu pr...

Poprawa: z ojca i matki ... następnie z ojca tylko szlachetnej

1787. Poprawa prawa Gasiorowski. Rocz. Pozn. I. 293. nast...

Zlit Kapłanowi lekarzowi każdego bez wyjątku leczyć. Poprawa Gąsiorowski w Rocz. Pozn. I. 293. nast...

uczone prałactwa (canonicaliter Declara-
tes) (1). Tym sposobem nigdy
i żaden człowiek zostać Biskupem, ty-
żej ażeli posiąść nie było dlań
sposobu i prawo wyraźnie mu tego
pod karą wygnania z kraju i
konfiskaty, która nawet na krewnych jego gdyby mu
w osiągnieniu wyższych godności do-
pomagać mieli rozciągać się mia-
ła (2). Arcybiskupem więc, a tem mniej
Metropolitą czyli Prymasem zostać
nie mógł żadną miarą. O
nie warto nawet było ubiegać
się krakowskie-
mu i kujawskiemu Biskupowi: większe bowiem
nawet niż oni mieli Duchowny ci Prałaci. Z tej więc przyczyny
przeznaczono (3), że dla
(lwowskiemu Arcybiskupowi, niektóre jako arcybiskupstwa lwowskie) wolno Prymas obok
szczupłej intraty
swej inną jako prebendę. Metropolia
czyli prymasostwo było powabne. Bo
naprzód całego państwa nadzorowało
Duchowieństwo, warmińskiego Bi-
skupa wprost od Papieża zależącego wy-
jąwszy. Powtóre wysłannika papieskiego (Le-
gatus natus) miejsce, które już w XIII. wieku zajmował
Prymas od r. 1515. ale później opuścił (4).

(1) Dawniej w teologii, Doktór w prawie ka-
nonicznem, jeden
w szkole (?) rzymskiej,
r. 1494. u Bandtk.
jus pol. 345–7.

(2) R. 1505. Vol. I. 302.
utque plebeorum cer-
tus sit numerus cir-
ca easdem Ecclesias
(cathedrales), et qui ex
eis ad Episcopatus et
Praelaturas evecti sint,
qui non essent ex utroque
parente progeniti et
educati more nobili-
um ad altiora non
ascendant sub poe-
na perpetui exilij
et confiscationis bo-
norum parentum et
consanguineorum
eorum qui viderentur
venire contra
hujusmodi ordina-
tionem.

(3) R. 1633. Vol. III.
799.

(4) Już o Henryku Kiel-
bicu (porown. s. 200
II. tego dz.) mówi
Długosz I. 624. ac-
cepto legationis offi-
cio redijt.

[skreślone] stale. Po trzecie na wzór pierwotnego Biskupa rzymskiego pierwszym w kościele polskim Księdzem(1) [skreślone] Prymasem) mianowany, a za pierwszego bezkrólewia pierwszym Księciem i rządzcą kraju aż do wyboru nowego króla uznany, będąc, miał wyłącznie sobie przyznane prawo szlub dawać monarsze, koronować go wraz z małżonką. Prawem tem przemógł Biskupa krakowskiego, który jako niegdyś Arcybiskup, a później pierwszy stolicy Biskup, nie chciał mu pierwszeństwa ustąpić tem bardziej, że spór z nim o to rozpoczął [skreślone] będąc Kardynałem. To też [skreślone] rozstrzygając tem spór, Kardynała niższym być w Polsce od Prymasa uznał Papież. Na pamiątkę zaś, że krakowski Biskup był niegdyś Arcybiskupem, pierwsze mu miejsce po prymasowe w hierarchij duchownej naznaczył (2). Jak wysoko postąpiwszy, chciałby był jeszcze pójść Prymas, wyżej musiałby się był chyba Patryarchą ogłosić; co też zamierzał Jakób Uchański, i uczynić, do czego namawiali go protestanci, z którymi się przyjaźnił (3). Widząc że przez to musiałby zerwać z kościołem katolickim, czego sobie nie życzył, odstąpił od powziętego zamiaru.

§. 264. Ponieważ do Biskupów należał nadzór i nad klasztorami, [skreślone] o nich więc [skreślone]

[illegible]

(1) Po raz pierwszy r. 1425. u Rzyszcz. II. 835. i znowu r. 1451. u Bandtk. jus pol. 259 tak nazwany. Porówn. Eichorna §. 96. w przyp. e.

(2) R. 1256. u Theinera nr. 136.

(3) Od Andrzeja Frycza Modrzewskiego. Porówn. §. 343. I. tego dzieła, i przypis Łukaszew. do Ossolińskiego Dziejów III. 78.

mieć w tem miejscu a rzecz w do-
datkach do tego tomu opuściem. Przy-
pominam z tomu drugiego (s. 173 nstępn.),
że klasztory co do reguły swojej Jene-
rała zakonu, a co do działań na ze-
wnątrz Biskupa podlegały kontroli.
Ta też sejm polski wezwał r. 1511
Biskupów ażeby w to wejrzeli, czy
klasztory prawa nie przyjmo-
wać w swój poczet innych naro-
dowców prócz Niemców; czy prócz
zgromadzeń pijarskich, kolegiów je-
zuickich i klasztorów bazyliańskich,
mogą inne przyjmować do zakonu
mężczyzn mniej nad dwadzieścia trzy lat
wieku, a niewiast lat szesnaście nie
mających (1). [illegible] osobno według
pouczenie Duchowieństwo według
z tomu pierwszego (s. 147),
znanego nam oba mieli nadzór nad brac-
twami (2), szpitalami i klasztornymi du-
chownymi, pilnując tego ażeby się tylko
na księgach w tych du-
chownych [illegible] i przez biskupie-
[illegible] księgarza (rozkazywał) rozprzedawa-
nych modlili, i według tych tylko ksiąg
zapobiegali przez co odrzuce prze-
śpiewali [illegible]
(cerkiewny raskol, rozdwojenie) (3) w cerkiew wszystkie się [illegible]
Nie zakonnego [illegible] [illegible] patryarchach [illegible], z przyczyny
[illegible] przekładu pisma ś. [illegible]
Do Polski: [illegible] lecz i ten nie kry-

(1) V. 1511. Vol. I. 377, r. 1768. 1775. Vol. VII. 744. VIII. 281.

(2) V. 1382. 1392–5. w Akt. Gr. I. nr. 5. 8.

(3) V. 1509. 1597. Akt. Zap. R. nr. 18. 44. r. 1678. Vol. IV. 151. 1622–42. 1681–90. Akt. jur. nr. 302. III. 328. R.

Z okolicznością klaszto-
rów należałoby zaraz o
cerkiewnym rozwieść się
Duchowieństwie, lecz lepiej
będzie rozprawić o tem
w rozdziale osobnym. Tu
więc powiem to tylko, że
w cerkwi prawosławnej naczel-
ny całego kraju Biskup czyli
Metropolita lub Patryarcha
nad wszystkimi innemi Bisku-
pami (Arcybiskupami) celo-
wał „synami" ich nazywając
swoimi lub „namiestnikami".
Oba [illegible] nauczeling i podwła-
dny Biskupom dawali

czyli starali się zapobiedz

Stronnicy panującej rząd schizmy starowiercami
u nas a w Rossyi dawnego
obrządku stronnikami (starobrzadci) nazy-
wani, nie chcąc dla tej przyczy-
ny porzucać w ojczyźnie przeno-
sili się

skali niniejszych ze strony rządu uznania. komissya hadyacka godząc Ruś z Polską wyrzekła: "że cerkwie tej wiary która jest przeciwna wierze prawosławnej, i która dyssensyą między rzymskim i staro-greckim narodem sieją, nie mają być w granicach Polski i Litwy nowo zakładane i pozwalane (1)."

Rozdz. III. Nie nadał się protestantyzm Sławianom, i wielkiego ich mimowolnie i samowolnie nabawił kłopotu.

(1) R. 1654. Vol. IV. 638.

Drukarniach przy cerkwiach i klasztorach zakładanych, które gdy podupadały, dźwigał je wtedy i na nowo urządzał Metropolita lub Biskup (1). W łonie atoli tych zakładów powstało z czasem odszczepieństwo, które pomnożyła za Nikona Patryarcha [illegible] z przyczyny poprawy przekładu pisma. [illegible] wszczęła między prawosławnemi schizma (raskol), ci którzy nowego przekładu nie chcieli uznać przenosząc się do Polski nie [illegible] zyskali i tu zasad swych urzędowego uznania. Komissya hadziacka podżar [illegible] z Polską z przyczyny wojen Chmielnickich cerkwie rozdwojonej, wyrzekła wyraźnie: że tej wiary która jest przeciwko wierze prawosławnej i która dyssensyą między rzymskim i grecko-ruskim narodem szerzy, nie mają być nigdzie w granicach Polski i Litwy nowo zakładane i pomnażane (3). Tyż poczęta [illegible] na to rozdwojenie cerkwi wpłynęło.

(1) R. 1506. 1594. 1612. Zap. IV. n. 18. 48. N. 8. Vol. IV. 151 (2) R. 1643–82. 1681–90. ... (3) R. 1659. Vol. IV. 638. r. 1622–82.

i zwłaszcza gdy zostało nakazane, aby się prawosławni trzymali po nowo wydanych księgach [illegible] i azeby według tych tylko ksiąg [illegible] Ojcowie działali ... cerkiewnego rozkazu (2)

z księgami duchownymi wychodzącymi przez urzędowego księgarza (rozkaz) rozpowszechnianymi

§. 265. Ludy udmiańskie które się od swego na widowni dziejów wystąpienia czuły zyskała, to odznaczywszy część tę i po przyjęciu chrześcijaństwa, na świętych pańskich i Bogarodzicy przeniosły; które wiarą, niebiesią i nadzieją ku religii katolickiej pałając nie były do rozumowań nad nią ale do wiary w jej tajemnicach pochopne: ludy te nie miały żadnego do odszczepieństwa od wiary środków pociągu, lecz je ku temu chce, odległe i blisko nich a nawet z nimi społnie niewiążące pokładały ludy. I udało się im wznieść w nich myśl ku [rzeczonemu protestantyzmowi] przez dawne odwrócenie ich widoku, że ugruntowane polityczne utworzyć, a nowe wrzekać mogą. Do [illegible] celu swych nakazań życzeń, lecz [z namowy [illegible]] zamiast zyskać stracili na ten. Siły albowiem politycznego ich organizmu osłabiły się przez wybujałość niektórych odcieni protestantyzmu.

Korzystając z tego bracia nazwani morawskiego i przy pomocy uczonego przez Jezuitów narodu zmogł przeciwnika ale nie pokonał zupełnie. To też powstał znowu protestantyzm, wzmógł się na siłach i po zreorganizowaniu się [ludzieć] po odwróceniu od siebie co uważał za szkodliwe nowe, nie w swojem atoli gnieździe, nie w Czechach, lecz w Polsce i na Węgrzech, rozpoczął życie.

(n) Pierw. dzieje 133 ustęp. Otto Abel die Legende vom heilig. Johann. von Nepomuk Str. 51.

im wciągnąć je do gry, przez [illegible] wystawienie im że przez to
[illegible] (od niewiernych, bronią swoj[ą] ochronią)
co logicznem następstwem zdarzeń części
tych ludów, z której zapewne narodu-
wości początek swój wiodąc, do od-
szczepienia się [ ] [illegible]
wielkie szkody nie tak wierze [illegible] ka-
tolickiej jak raczej Kościelności
Rządzie (dla narodu) co kraj udział
w Rzymie[?] a [illegible] walce. Osłabił
bowiem przez to organizm swój po-
lityczny a upadłej Kościelności nie
podźwignął [illegible], gdyż prze-
zwróceniem jej było podźwignąć się przez swe siły,
[illegible]
wszy[stko] [illegible]
[illegible]
drogą, bowiem przyjmując lecz pokoju po-
łożyły się niemi zwaśnieni, gdy [illegible] a
(dotąd przyjmowa-
ne opacznie (1).

(1) "Compelle intrare" u Łukasza św. XIV. 23.

[ ] od Kościoła katolickiego do podzielenia od-
szczepieństwa tego z widokami politycznemi pozwolono. Skoro przez to [illegible]

z swych odstępców do po-
wrotu po użyciu k[u]
temu nie tych co do-
tąd środków, lecz wiele
im przeciwnych. [illegible] Nie
[illegible]
a wprowadzić ich miał na drogę
przykład życia, który kaja-
jąc [się] i wyrzekając przez
do umysłu, a mógł poznać
rzeczywiste słowa Apostoła zna-
czenie

§. 266. Został nad tem wielki mąż czeski,
że biorący górę nad duchowem życiem
materyalizm narażał na szwank ko-
ściołowi i osłabiał katolickiej wiary;
Więc pobudzony takiemu przez pisma
Wiklefa Anglika [illegible] głosił: że
rozwolnione duchowieństwa obyczaje

[illegible]
Dzieć jego dochody, fundaszowe i przy-
padkowe. Pierwsze były takie same w
cerkwi co w kościele

powszechnej, dawny pierwotnego kościo-
ła obyczaj udzielania wiernym ś. eucha-
rystyi pod obiema postaciami (kielicha)
cerkiew
się dotąd trzyma
przywrócić, i w brew temu co da-
wniej mniemali Bogomilskie (1), najwyż-
szej powagi w rzeczach duchownych pi-
smu ś. przyznać należy.

(r. 1420) a następnie bracia czescy nazy-
nagród
Stuffyzami
od wiary ka-
odstąpiwszy zakon
tolickiej
gdzie
jakoż następnie kościół helwecki zało-
uważyli
żony przez Jana Kalwina wyznawał Nowowiercy w rzeczeni
Tak czyli z kwestyą religijną
(r. 1421) chciała
zasadę polityczną wyradzić się ? re-
publicznie a nie ubiegając monarchię. Przez
ego
to nie tylko swojego lecz i ościennych
li
krajów władzę królewską obalić
Stuffyci
groźne
na siebie (2). Sprowadzili nie tylko ich samych ale i rodzi-
w Polsce
przeciwko heretykom ców ich dudzież krewnych karząc prawo i
Powinna to wra-
niżej z siebie bracia czescy
szadź szybko rozwinąć
protestantyzm, podzie-
lony z czasem na dwa oddziały, czyli
na tak zwane helweckie, augsburskie i od-
nowionego kościoła chrześcijańskiego wyzna-
z nich
nia. ostatnie zbliżywszy się

Już poprzednio kiedy jeszcze braci
czeskich nie było,
i niby za to

grożono się
karami
nad ojcami i mat-
kami, że dali
życie tym dzie-
ciom
i wychowali
je na przeciwnym
kościoła
katolickiego
lecz
na barzycieli mo-
narchii (3).

(1) Pismienn. I. 38.

(2) Palach. dejiny III.
1. str. 445. IV. 2.
str. 276. 379. 430.
479.

(3) Słowa edyktu r.
1424 (Vol. I. 85)
w Wieluniu przez Wła-
dysława Jagiełłę wy-
danego. Widzimy z
Theinera (I. r. 1422.
II. nr. 31) że edykt
ten na wniosek Papie-
ża wy-
dał
Król polski

Można się nań o to obruszyć
kościół i na słowie, spaki go ka-
rał.
jego
dopiero następcy stali się nimi. Ci

Po większej atoli
rozwadze rzeczy
uznać, że Stuffs od-
szczepieńcem nie był.
Jakoż

w zasadach

do dawnej Bogumiłów i Aryanizmu sekty (tak zwani Aryanie) zostali nie tylko od katolików lecz i od protestantów najwięcej znienawidzeni. Po całej niemal Polsce Litwie i Rusi aż po Dniepr i Dźwinę, rozpostarty szeroko, jak również po całych Węgrzech protestantyzm zmienił porządek dawny w organizmie państwa, ograniczając władzę monarchiczną, i kościoły i cerkwie na tak zwane kirki zamieniając.

267.

§. Wtedy to lękać się o siebie zaczęła cerkiew, chcąc w muskiewskiem ościennem państwie znajdować powodu kierującej się

i o siebie nie miała; atoli w ludzie tej, jak wspomniany wyżej wykazał rozbiór, przywiązany będąc do form dawnych nie mogła jeszcze w końcu XVII. wieku stoczenia. Ale wpośród tego, tudzież żyły polskie, nowości w XV. wieku. fińskie z skandynawskiemi odwieczne spotkujące i dla tego do zmian religijnych skłonne plemiona litewskie też i nowogrodzka rzeczpospolita do carstwa wcielone się poprzednio pod

w rzeczach wiary i odcięte pierwsze wykonanie wzmagała u siebie (3). W takimże stanie znalazły się i Węgry graniczący przez Morawy z Czechami, Madziarowie przejęli się zasadami braci czeskich, a następnie Kalwina i kościoła helweckiego, i księstwem

(3) R. 1490. Akt. zach. I. nr. 380.

266. b.

panowaniem Litwy zostawała, naginała tak do rzymskiego kościoła „niemieckiej” później nazywanego wiary (2), jak i do rozpościerającego się wśród litewskich plemion protestantyzmu. I nie mogła być inaczej gdy naród litewski został mało i dla tego skłonny w wierze katolickiej, materyalny ku każdej wiarze, nadarzała mu korzyść. Zaczęto opuszczać równie rzymsko-katolicką jak prawowierną wiarę. Przed tą, zwłaszcza w której pilnowała tego, chronić cerkiew swą Moskwa, Psków i Nowogród, a nie chciał znosić się z nią

(1) Karamz. III. przyp. 322.

(2) Kronika ruska w Pomn. sakr. ruskiej Pis. IV. str. mówiąc o chrzcie Jagiełły wyraża się: krzcił Litwu w niemiecką wiarę. Nowogr. zaś kronika (Pamięt. III. 101.) także niemiecką nazywa ją.

gi o nich częścią w kraju częścią za granicą działowali. Upadła u nich wiara katolicka rzymska i prawowierna, brakło kapłanów i biskupów. Szlachta chowała sobie po zamkach od kościoła odszczepionych księży, i inni się w rzeczach wiary przeciwiali (1).

§. 268. Wtedy ufny kościół w słowa Chrystusa, "że ci na opoce którego wszystkie siły piekielne nie przemogą" zaraz się dźwigać wdużnaj swą mocą, i dźwigał się silnie, w miarę jak mu w tem polityka monarchów dopomagała rozumna. Gdy nie raz nim trzęsła górę, wtedy narażony na szwanki cierpiał wespół z wyznawcami zwolnieni dopełni znowu rozum rzecz na dobrą drogę nie sprowadził. Widząc że droga przemocu którą się wtedy chwycił nie doprowadzi go do celu, poszedł drogą pokoju, przez który krzewiąc serca i uspokajając umysły, dał poznać, że słowa Apostoła pojmował dosłownie opacznie (2). Dopóki

(2) "Compelle intrare" u Łukasza ś. XIV. 23.

(1) R. 1548. art. 5., 1550. art. 11. §. 2., 1553. art. 24., 1563. art. 32. w Corp. jur. hung. I. 419. 431. 457. 503.

(2) R. 1505. 1533. w Czas. czesk. XX. 6. str. 709. XXII. Działu 1. poszyt 1. str. 207.

w Czechach i na Węgrzech wolności głosy narodu wybrani monarchowie zasiadali na tronie, gdy rzeczy dobrze a przynajmniej znośnie. Sobór bazylejski który katolikiem uznał straszna uczyniwszy dla narodu czeskiego niektóre zwolnienia (tak nazywane basileensia compacta) zastrzegł, azeby żadnych innych nie wprowadzano do kościoła nowości: czego przestrzegając królowie mieli pilne na tak zwanych Utrakwistów (w wierze błądzących) i Pikardami też zwanych, i nie cierpieli ich w kraju, też po największej części do Polski i Węgier wyniosły (2). Więcej rozumu od panów czeskich okazali królowie wybierani na tron, przez nie wielu się przeciw mieniu (jedności pańska r. 1464. w katolików r. 1467. zamieniona) z też gdy dom rakuski osiadł na tronie, z niechęcią przeciwko spółbraciom opikinkli. Łagodził rzecz Maksymilian II. przez przywilej postępem czeskim r. 1567. wydany, który gdy cofnąć

nie wprawo[...]pierwszy do przypatrzenia się z sobie bliżej i ocenienia wzajemnie.

i czeskimi krajami

więcej

nie trzymali,

Choć niektórzy z domu tego rządzący monarchowie, umieli rzecz łagodzić, inni atoli psowali co naprawili pierwsi.

Rudolf v. 1602. oświadczywszy, „że barzdejskiego zakonu zaufnienia samym tylko katolikom i że katolików przez tenże zakon uznanym zdarzyć powinny," wybuchła wtedy wojna trzydziestoletnia, która ukaźa r. 1619–20. na stronę się narodu ważow, następnie zupełnie na stronę domu habsburskiego przez pokój westfalski (r. 1648) przeważyła (1). Toż samo działo się na Węgrach. Tu bowiem jednych odszczepieńców (zapewne stoik ... z braci czeskich) cierpiano, innych z pod prawa wyjąwszy częściej ich, jak w późniejszym §. nie przesladowano, (2) częściej prześladowano srodze. Najbardziej się grożono na wymadłców / ola / że rodzicy były nie przychylni; / wyjęto ich / z pod prawa, i pozwolano zabijać każdemu kto zechciał lub (3). Dom habsburski na ... w innych wziąwszy przez nich inaczej sobie postępując w ... zgadzało znacznie z ... Czechach, ... wiary wolności ... Węgry zaniepokojonych zabezpieczył (na inne kraje ludzi) ... z tem podczas państwo dobrodziej (4). Tenże działa domu ... tego nie raziły ... na nowe cofnął się prawa umacniwszy się ... gdy protestanci wespół z katolikami skonfederowani, ... podnieśli Leopold I. ... r. 1675 ... za przywrócił je znowu ale nie zupełnie (5). Dopóki jej Jak ... były w Polsce. ... §. 369. ... królowie siedzie-

(1) Dowody u Erbena Primator. 45.

(2) Ustawa sejmowa z r. 1495 (art. 4. §. 12) mówi: notam infidelitatis (wyjęci z pod prawa) currant publici heretici, ad haerentes damnatae haeresi.

(3) Ustawy za Ludwika II. r. 1523. art. 54. r. 1525. art. 4. §. 4. w Corp. jur. hung. I. 348–9.

(4) R. 1606. 1604. art. 1. §. 1. tamże 643. 652. art. 25.

(5) R. 1681. 1687. art. 21., 1715. art. 30. tamże II. 61. 83. 103.

li silnie na tronie, spokojni byli [illegible] Dyssydenci (jak każdego zwano co rzymsko-katolickiej nie wyznawał wiary): gdy [u]siedli [illegible] na nim skądby [illegible] wtedy niespokojna, [illegible] (wszystko jak gdzie indziej. [illegible] Dyssydentów

[illegible] celem zwrócenia uwagi na to [illegible] w tym względzie krajowe [illegible] przedstawić [illegible] uważny [illegible]. Zaczynam [illegible] przełot myśli [illegible] gdy przed rozpoczęciem [illegible] uważali zdania [illegible] zakonu bardziej [illegible] Husa za odszczepieństwo od kościoła i [illegible] zakrywał je [illegible] [illegible] duchowni [illegible] wyrzekli jeszcze [illegible] (r. 1431-44) [illegible] zaczęli lgnąć do jego zasad, a przystąpiwszy [illegible] przechodzili zmienacha do [illegible] kraj czeskich [illegible] Niezależnie całe państwo z Litwą [illegible] milionowem ludności rzymsko-katolickiego i wschodniego wyznania złożone [illegible] ogarnął protestantyzm. Jedne kraje, jak Prusy i Inflanty zupełnie [illegible] posiadły; i katolicy wyjątkowymi się tu zdali wiary swej wyznawcami: konstytucja bowiem [illegible] nowa r. 1569 [illegible] Prusom [illegible] oddzielnie od Gdańska, a Inflantom r. 1500. przy odebraniu od nich hołdu nadana (4) wolność wyznania całemu krajowi zapewniła. Inne ziemie położone, tak w Koronie jak na Litwie, [illegible]

¶ Krajowi wśród się i u nas/ do wiary rozumnie. Z początku prześladował (1); [illegible] lecz nie zabawem łagodnością wywarły, wyrzekł jeszcze w czasie obradowania soboru bazylejskiego (r. 1431-44) że Jan Huss katolikiem być nie przestał nigdy. Ta łagodność do pojednania go z Kościołem (do zgody) prawowiernym prowadziła, czyli † doprowadzić go/ miała. Ciśnięto tem więcej że Huss nie był kacerzem,

† pomięta przemianach losu

(1) W Piśmiennictwie wszystkich narodach

[illegible] znajdzie je [illegible] wyszczególnione w pewnych pod temi wyrazami: Aryanie, Juniusze, Heretycy, [illegible] duchowni, [illegible] religia, [illegible] Dyssydenci, [illegible]

(3) List Papieża z r. 1424. do Władysł. Jagiełły u Kappow. nr. 5.6. Szlachta polska r. 1433. u Dogiel. II. 852. zobowiązuje się errores hereticales non fovere.

(4) [illegible] Parnow. s. 213. I. tego dzieła z r. 1569. u Dogiela I. 345. i r. 1500. Vol. II. 1040.

przewagą możnych rodzin w rządzie, które z małym wyjątkiem wszystkie protestantyzm przyjęły, osłabniąłe były, katolickiej wiary w wyższym i niższym stanie dobrowolnie lub mimowolnie odstępowały i kościołów katolickich wiele stało się zborami, a wdowieńcy i dziedzice protestanccy do protestantów i jego odstępcy w budowaniu kościołów mieszczanie. Wtedy bywały kościoły z parafij katolickiego księstwa odebrane i obsadzone przez kaznodzieje protestanckiego Pastorem: na co patrzeć i musiał patrzeć monarcha przez sejmy i zjazdy mając przez sejm ręce związane. Rozumiem, że po śmierci ostatniego z Jagiellonów, który pod koniec panowania przez zręczny i silny wpływ rozumnego Nuncyusza papieskiego Komendoniego stał się dla katolicyzmu więcej przychylny, wszystko inny obrót. Lecz stany na sejmie konwokacyjnym nie tylko sobie wolności wyznania zapewniły wzajemnie, lecz nadto gwarantowali obrać się mającemu królowi zasięgnięcia naruszenia warunek, że wolności nie będzie (1).

Wtedy rzymscy katolicy i prawosławni widząc na co

(1) Vol. 1573. Vol. II. 863.

(2) Porów. Piśmienn. II. 456. pierwszy... kroki ku temu już r. 1443. Drugi r. 1509. zrobiono. Patrz Akt. Zap. I. nr. 42. IV. nr. 14.

(3) Dzieła jego kompletne zaczął r. 1859. w Paryżu wydawać Fouché hr. de Careil.

się zanosi, i przekonawszy się o tem, że protestantyzm szeroko po Polsce i Litwie rozlany szerzej jeszcze po kraju panoszyć się będzie, umyślili zawrzeć z sobą za pośrednictwem Papieża rodzaj konkordatu (2); lecz gdy za sprawą Jezuitów konkordat ten w unijną się zamienił i przeto katolicyzmu stała się równie dla prawosławia jak i dla protestantyzmu zgubną ... nie pokoje, ... i protestantyzm ...

W prawosławiu w następnym rozdziale rozwiodę się o protestantyzmie do nadmienię, że się jego odcień który to do zasad dawnych Braci Czeskich zbliżając się Arya się Braci Polskich nazywał od wszystkich wyznań chrześcijańskich nazywanych Bogumiłów... a sama się odcieniem tego wyznania nazywała, że ... odcień równie od katolików jak i protestantów prześladowaną był ... będąc, miała sobie opłacanie dla podobnych warunek, że ma ... ako na Sonokatolickiego przyjść, albo wynieść się z kraju. Obrała drugie, lecz wyszedłszy za granicę, zachowała wszystko. Jeden z rodziny Lubienieckich, która do najznakomitszych w swej wierze liczyła się, zwracając na siebie uwagę przez filozof Leibnic (3), ... listy które do Bossueta o połączeniu wyznań chrześcijańskich z katolickim kościołem pisywał.

308 269. a.

§. 270. Gdyby przez protestantyzm, który, jak wyżej napomknąłem i niżej w dodatkach jeszcze powiem, wcale się Słowianom nie nadał, nie został był ożywiony organizm państwa, to konfessya z r. 1573. braciom augsburskiej i helweckiej wyznania była i odnowiony kościół mógł była przynajmniej od prześladowań ochronić, żeby dopiero do uznania go, iego, co z czasem urnąć być prawdą, i daremnie się nie udał po świecie: co gdy z winy jego własnej nie nastąpiło, to i konfessya wrzekomo nie mogła mu dalej nawet dać ochrony jakiej dwom owym wyznaniom w czasie najsilniejszego na protestantyzm (r. 1717) przez ciemnotę wywołanego napadu dała wręczywiście. Zamiast zatem nad tem górować, dziejowi pisarze czem się to stało, przyczyny naszego upadku, i różne na to przyczyny nawodzą; i że one są błahe, i że jedynie dla tej przyczyny nie nadał się nam protestantyzm że do rozumu przemawiając nie przemawiał i do serca, o tem nie tylko nasi duchowni pod—teologowie a pół-księża lecz i historykowie nawet polityczni nie powątpiewali. Podobieństwem jest do prawdy że gdyby nie jezuici prędzej by był protestantyzm ów upadł, nie znalazłszy w naszych sercach dalej co w słowiańskich podporę, nie mając u nas żywej co gorliwiej karmić, jezuici mu go nadali i rozbudzili w nim to życie ktorem i sami przez długi czas żyli. W końcu prześladowcy sami się przejęli. O losach protestantyzmu u Serbów i w Moskwie, gdzie samo tylko helweckie i augsburskie, a odnowionego kościoła wyznanie nawet nie było znane, z naszych wywnioskować się da.

I że protestantami się stali.

Razem z nim nie wiedząc o tem że się przeżyli, upaść musieli i upadli. Weźmy raz jeszcze i drugi szczegół ten na uwagę, do końców wrócą rozpoczęte uwagi.

zawierana a wyznawców cerkwi w uy-
znawaniu Kościoła prawie na ró-
wni politycznie a nieć i religijnie
szanującą (1) spadła na niższem. Lecz
tak przestępcom jak dyzunitom na
wstawienie się dworów cudzoziemskich,
rossyjskiego, berlińskiego, duńskie-
go i angielskiego r. 1766. i następ.
przywrócono wyżej ich jeszcze niż
do tradycha umowa uczyniła ma-
ło. Te poszanowszy (2) nie brakło
że stwory cerkwi na przymówkach tak
[illegible] jak i ~~[illegible]~~ kiślom [illegible]
~~[illegible]~~
~~[illegible] Wszczęła~~ tak nazywanych
Kalwinów i Lutrów pieśni cerkiewne (3).
Metropolita moskiewski Filip uni-
kać kazał prawowiernym Zygmunta
Augusta ~~[illegible]~~, jak się wyraził, litew-
skiego [króla], który wraz z poganami niem-
cami w rozne wpadł herezye, i chy-
trości się przejął Lutra (4). Ta
też ażeby się wierni błędami temi nie
zarazili zakazano im (5) r. 1629. czytać
książki w Moskwie, co najdziwniej
zmieniwszy wydane od cara Aleksie-
go Michałowicza Ułożenie XIX. 40. ~~[illegible]~~
~~[illegible]~~ stanowiło: że w głę-
bi ~~[illegible]~~ Moskwy, w kitajowo bia-
łych ręcznach Moskwy, w [illegible]
tym i ziemskim gradzie, nie mają na
włosnych nawet ~~[illegible]~~ granicach, lecz za
miastem, i to zdala od cerkwi sta-
wiać swe kirki protestanci.

(1) R. 1659. Vol. IV. 637. 639.

(2) R. 1766. Vol. VII. 484.

(3) Pieśni cerkiew. III. 597.

(4) R. 1567. Akt. zach. I. nr. 275!

(5) R. 1629. w Akt. Ysp. III. nr. 92. XXXVI

lida brzeski r. 1595. unija z Papieżem [illegible] wyznawców nie zapytawszy swych wyznawców czy zgadzająć się na [illegible] do [illegible] za [illegible]

a zapytać ich byli powinni albowiem oni go wespół z duchowieństwem tworzyli. Dla tej przyczyny wsczęła unija

[illegible]. miała też same skutki co poprzednio przez samego Patriarchę carogrodzkiego we Florencyi r. 1438. zawarta. Jedni [illegible] Biskupi ruscy przyjęli ją, równie ci drudzy nie przyjęli, i przez to na wielkie prześladowania Unijatów przestali sami narazili się

[illegible] przykrości. Wyrzucali im pierwsi odszczepieństwo od wiary przodków, wyrzucali drudzy. Doznawane równie od

dowała Ruś Bysunicha i prześladowani, a [illegible] ścigali Unijatów jednych i drugich ścigali Unijacy wespół z katolikami, przymuszając ich gwałtem do zbliżenia się ku sobie, do porzucenia

[illegible]

nia cerkwi i kirku / protestancka świątynia / i wyjścia do kościoła. Zakwestionowane i wyjście do kościoła. Zamiast wyjścia przeciwko z dawnego źródła wyszło / przeciwko z dawnego Boga / m. i. Bogumiłami. pokuszonym odmiennego. Kościoła wyznawcom, szczególnie wierni [illegible] ich do rozwemi karami [illegible]

r. 1658. 1674. 1733.

(1) Dzieła jego kompletne zaczął r. 1699. u Dydota w Paryżu wydawać Fouché hr. de Careil.

Nie chcąc tego uczynić wolał się wynieść z kraju i dopiero za granicą jeden z dzi rodziny Lubienieckich, która do najzagorzalszych w swej wierze liczyła się, pisywał do filozof Leibnic (1) pisywał listy do sławnego Bossueta o połączeniu wyznań chrześcijańskich z kościołem powszechnym. [illegible] Zachowaniem się dla wyznań helweckiego i augsburskiego [illegible] kościół i sejm okazał. Zakazano im nabożeństwa swego jawnie odprawiać, i polecano [illegible] w ukryciu się chować bez żadnego życia objawu, i majątek ich ataki szanowano (r. 1717). Te wyznania tylko znane były i Stronnicom innym, i w nienawiści zostawały u nich. Wyszydzała

[illegible] sposób i z wyznawcami cerkwi zwłaszcza gdy umowa zawarta [illegible] pod Hadziaczem z wojskiem Zaporoskiem

arcybiskup. nowo i przyjęte.
czesk. i węgiersk.

310 270.

~~Paryż. w Dodat. Węgier. Stanisław. Decez.~~

go przywilejami szczerze. Z biskupstw któ-
re hierarchicznie urządzić mu kazał dwa
tylko, chełmińskie i warmijskie, właśnie
dla tego że pod rząd pełniły przeszły.
Dwa inne pruskie, a
wierne Rzymowi, pozostały.
wszystkie inflanckie za panowania ~~[illegible]~~ zakażone zpro-
hawaliwszy niewiernych ... od Papieża. Od-
desłaniawszy odpadły od Papieża ... kraje swe
zyskawszy na Moskwie ... biskupstwo urzymka-
[illegible] jedno biskupstwo urządził samże, ale nie na
katolickie urządził samże, ale nie na
długo, upadło bowiem dla braku nad sobą opieki i już
więcej nie powsta-
ło (?). ~~Natomiast~~ Szkoda że byłaby sa-
mie nagradzana, gdyby także w na Rusi
czerwonej zrobił był w ziemiach ruskich i w Rzymie kościół
wyznania postępy, gdyby zapewnione samże arcy-
biskupstwa kijowskie i czernihowskie przy-
szła było do skutku. Wtedy byłaby w Ko-
ronie i na Litwie ~~[illegible]~~ w granicach Korony jeszcze niż
węgierskich, bo nie jak zawsze jak sześć przez arcybiskupów,
rachując w ich liczbę przez metropolii ruskiej, czyli przez
~~[illegible]~~ zunitowanej ~~[illegible]~~
~~[illegible]~~ cerkwi, ... z kościołem ~~[illegible]~~ ...

~~[illegible]~~

Przez ~~[illegible]~~ zbliżać i oddalać od siebie cerkiew i kościół.
mimowolnie

Rozdz. IV. ~~[illegible]~~

~~[illegible]~~

§. 271. ~~Kiedy~~ Cerkiew dla niedoszłego zjedna-
czenia się z kościołem, które w Lugdunie
r. 1274. i we Florencyi r. 1439 ~~[illegible]~~
zawierano, nie mając pomocy od zachodu,
upadła ~~[illegible]~~ w Carogrodzie zakon-
~~[illegible]~~ w tej stanie.

Po urządzeniu tureckim w Carogrodzie ~~[illegible]~~
był jej stan nadeny opłakany i ci albowiem roz-

kaszyło Patryarsze rządzili za jego pośrednictwem eparchiami pozostawionymi w całej stronie szczyrzo zakarpackiej i naddunajskiej. Tak więc tylko na Węgrzech, w Koronie polskiej, w Wielkiem księstwie litewskiem i w moskiewskiem państwie ziemiejsze cerkwie wolne były od tego wpływu. W rzeczach wiary znosiło się duchowieństwo tych krajów z Patryarchą; i w sprawach z katolicyzmem wynikających zawisło od cerkwi z miejscowemi rządami. Różny był skutek tych stosunków. Na wniosek Władysława Jagiełły przeniósł Papież z Halicza metropolię rzymsko-katolicką do Lwowa, [i] wszystkie też w granicach tej nawet archidyecezyi leżące cerkwie poddał jej władzy (1). Zamierzając we wszystkich państwach Korony i Litwy, będących w zostającym pod ich władztwem (2) Pskowie i Nowogrodzie toż samo uczynić, mianował Witold Króla będzie Władysława zwanego Wikaryuszami kościoła na co im przysięgę w ręce Arcybiskupa gnieźnieńskiego i Biskupa wileńskiego złożyć nakazał (3). Nie upadła jednakże przez to w tych państwach cerkiew, jak mówi ówczesny pi-

rezydowała jak wiadomo w Kijowie, a okoł[...] miej była druga w Moskwie, która znowu na Ruś skąd wyszła, do Władziwu na Ruś skąd wyszła, do Władzi-

[...]nicza nad Klazmą chciał przenieść książę halicki Jerzy (1). Nie przeniósł jednakże, i przeto metropolia za w Moskwie też nadal pozostała, zjednoczona wszakże będąc z pierwszą węzłem ścisłym, których dla Wołynia, Litwy i Rusi niał r. 1354 i 1362.

(1) R. 1412. u Theinera II. nr. 8.

(2) Zubrzych. Dzier. II. 255–257.

(3) Ju Magnanovagrada et Pliscow (pisze też Pskow) r. 1418–19. u Theinera II. nr. 25. 26.

carz, tuba dowodzio na co nie przywodzi, (1) nie dawno przedtem (około r. 1354.) Metropolitę dla niej wyświęcił Patryarcha. [illegible] istniał od czasów chrztu Włodzimierza W., z kilkoma biskupstwami, z których turowskie, czerniechowskie i bliżej nieznane nie gurgowskie pod rokiem 1086–91., a biskupstwo kamienieckie pod rokiem 1154. Nestor i jego do pełniacze wymieniają. Owre biskupstwa jak smoleńskie i rjazańskie ukazały się (3) daleko później. Kiedy po zajęciu Rusi Czerwonej od [illegible] chciał go na powrót na Ruś sprowadzić i osadził go w Haliczu książę halicki Jerzy (4); czego gdy nie uczynił i gdy dla tego rozdział Rusi litewskiej moskiewskiej, przeto Metropolita wielki wskutek dawnej metropolii kijowskiej, i od moskiewskiej niezawisłą się uczynił (5). Obie metropolie unikały siebie na wzajem. Chciał je zbliżyć do siebie Kazimierz Jagiellończyk, mniemając że przez to wprowadzi i do Moskwy unię florencką, którą przyjął Izydor Metropolita kijowski. Lecz gdy unija się w carogrodzkim patryarchacie zwichnęła, i gdy [illegible] mimo przyjęcia jej od kijowskiego

florenckim przez Izydora kijowskiego Metropolitę przyjęła i Moskwa. Nie uczyniła tego, a nawet nie chcieli przyjąć [illegible] biskupi metropolii [illegible]

Tatarów niespokojny był Metropolita w Kijowie, przeniósł się z tego miejsca do Włodzimierza [?], a ztąd do dalekiej udał się ziemi (3), przeniesiona z tąd dalej bo aż do Moskwy metropolia.

(1) Zubrzycki IV. w przyp. str. 5. [illegible] 57.

Li Lawrent. rękopis 147.

(2) Nestora ljet. w Podr. zabr. I. 89. | Ipatiewskie razem 233. rjazańskie arcybiskupstwem r. 1380. 1406. zaś, a około niego smoleńskie i rjazańskie biskupstwa [illegible]dzie

(3) Lawr. rękop. 208.

(3) Lawr. [illegible] razie 208.

(4) Zubrzycki III. 255 – 57.

(5) R. 1415 Akt. Zap. I. No 25.

Metropolity przejść na jej stronę nie [crossed-out lines]

ruchem nie znajdowali, a z kijowskim nie miał żadnych stosunków (2). Pociągnęło to za sobą skutki ważne. Naprzód [crossed out] we Pskowie i Nowogrodzie ostalić się wpływ Litwy, gdy Arcybiskup prawosławny nad obu krajami wykonywający duchowną władzę [crossed out] zawładnięci [crossed out] obu rzeczami przez politemi (3). Powtóre rozdwajała się litewska Ruś we względzie nabożeństwa, gdy Metropolita jej a z nim Biskupi niektórzy trzymali z Papieżem (4), drudzy zaś odstępując go stali przy prawosławiu (5). Po trzecie w królewskiej rodzinie bywały z tego powodu niepokoje i zajścia z Papieżem (6). Po czwarte, co jest rzecz najważniejsza, odszczepieństwa się dla tej przyczyny, jak zauważyłem wyżej (6.), mnożyły w Koronie i na Litwie, co było równie dla rzymsko-katolickiej jak i dla prawosławnej wiary niebezpieczne. Lecz wdarcie do ostateczności wiodła obie strony ku zgodzie, i przeważnym miał

chcieli ⌈Biskupi ruscy (1), do tem mniej chcieć tego mogli Moskwicy, gdy się ich Metropolita na zabawie fla-

⌈Porówn. artykuł Archimandryty Makarego artykuł w Przeglądzie z r. 1861 z Dyplomatem r.
⌊w tomie I.

⌊ będąc więcej niż który inny z dostojników cerkwi w dawnych rządach rozmiłowany, i bojąc się o skażenie tychże obrzędów, pod panowaniem Litwy, już pod ów czas do zagad braci czeskich pochopnej, władnie wielkiemu księciu moskiewskiemu

(1) R. 1450–61. w Dopełn. k' Akt. Istor. I. nr. 12.

(2) R. 1415. Akt. Zap. I. nr. 25., r. 1465–70. Akt. zahr. I. nr. 80.

(3) R. 1490. w Akt. zahr. I. nr. 380

(4) Metropolita Józef (Sołtan, z wielkiego marszałka litewskiego na Metropolitę wyświęcony) r. 1500. u Theinera II. nr. 296, Ludwik Biskupi smoleński i wileński r. 1503. w Akt. zahr. I. nr. 138. IV.

(5) Wszyscy Metropolici po Józefie aż do Michała Rahozy, jak mówi Niesiecki I. 101. w poglądzie na metropolitów ruskich.

(6) R. 1501. 1505. u Thein. II. nr. 309. 351. r. 1503. Akt. zahr. I. nr. 138. IV.

272.

mimowolnie to sprawia, że cerkiew ruska podająca rękę kościołowi do zgody w lepszem mięgo [illegible] między (r. 1452) Carogrodzka łączącą się z Czechami [illegible] postawiła stosunku. Carogrodzka bowiem

w Polsce i na Litwie niż chciała być silniejszą przeciwko partyi za unią oschła florenckiej jakiej z braćmi jednoczącymi się Czechami (za heretyków uznanymi) ta (1)

Ledwo ażeby ku herezyi [illegible] chciała przez zawarcie [illegible] kontraktu zbliżyć się do kościoła

a przeciwnie ruska

w tym celu, ażeby w społecznym z nim zajściu dać odpór przewrotnemu się na litewskiej Rusi [illegible]. Jak więc przedstawia tym mimowolnie to sprawiło że się cerkiew z kościołem porozumiewając z nim lub już pewny ku zjednoczeniu się w zgodzie braterskiej przedtem ustawiła. Lecz unia ten w tyś czasu w Brześciu litewskiem r. 1595. w ten sposób jak jej żądano zawarta unia, przeciwko której gdy dyzunici (powstali) czyli ci którzy unii nie przyjęli, to w sprawiedliwości okoliczności ta bardziej jeszcze niż było dawniej rozerwała kościół z cerkwią, jak się o tem na innem miejscu opowiedziało (2). Były więc odtąd dwie na Rusi sobie nienawistne cerkwie, unijacka jedna, która jeszcze raz (r. 1720) z kościołem unią brzeską zaznaczyła (3) a w Polsce druga dyzunicka, o której wtedy tylko wspominano urzędownie, gdy się z nią sejm

[§ 4. 273.

(1) Nie przyszło to do skutku z przyczyny zdobycia r. 1453. Carogrodu przez Turków. Pawł. Vaclawa Dzieje IV. 1. str. 258–263.

(2) Pawł. Piśmiennictwo II. 1456–8, 574. nast. Łukaszewicza Dzieje I. 118. nast.

(3) Synodu provincialis Ruthenorum. Zamość 1720. habita. Wyszło z druku w Rzymie 1724.

godząc, wchodził w umowy. Ani naczelnicy Metropolitani się ~~ruskie~~ kijowskiemi pisali (1). Ponieważ ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~

~~dyecezyi~~ ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ Metropolita unijacki Pociejowi teraz a nie Patryarsze carogrodzkiemu ulegał, ~~ten~~ wiec ten ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ nad ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ temi jedynie Biskupami którzy w Polsce i na Litwie unij nie przyjęli władał ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~

~~jak wyraźnie uważaliśmy, i ogólnego [illegible] [illegible]. Synodu [illegible] do tyczącej [illegible] [illegible] wykaże [illegible] swoich dyecezyi [illegible] rządów~~

(1) R. 1659. Vol. IV. 634. Synodus provinc. Ruth. str. 1.

Rozdz. V. Organizacyjno-kanoniczne prawo szczególnie rozwinięte.

§. 274. Na podstawie postanowień papieskich i miejscowych zwyczajów rozwinięta organizacya kościoła oparła się na prawie, które, osoby, rzeczy i sądy (persona, res, actio) mając za przedmiot, uważało około niego ciągle. Biorąc do prawa na uwagę zaczniemy jego rozwój od osoby w kościele i cerkwi najważniejszej, którą, jak wiadomo, był Pleban (Proboszcz) i Biskup, a dalej Arcybiskup (Łaciński sacerdos) i Metropolita, i [illegible] tak do władzy świeckiej idącej jak świeckiej władzy oparł się. Następnie weźmiemy rzecz na uwagę i części w tym części w następnym rozważę już rozdziale. Tak sama sobie z sądami duchownemi postępowaniem. Ponieważ te były dwojakie czyli na czysto-duchowne samemi [illegible] rozstrzygające grzeszników i na świecko-duchowne majątek na celu mające ogólnie się dzieliły, i ponieważ drugie w XV wieku w Czechach, w XVI wieku w Polsce a w XVII na Węgrzech zlały się w jedno z sądami świeckiemi, w ziemskich osobno rozdziale rozwijały (1); trybunalskich i konsystorskich [illegible] więc w następnym tamie sądy te, a czysto duchowne niżej w rozdziale siódmym opisze.

(1) Werbőczy 7., r. 1574. Vol. II. 964., r. 1600. art. 5. w Corp. jur. hung. I. 650.

§. 275. Opowieść o Plebanie i Proboszczu oprę na ustawach synodalnych. Widać z nich jak ważne były akta do osoby jak ważne ogniwo w dziejach hierarchię duchowną z świeckim rządem spajającym stanowiły:

i głównym był [illegible] jego podporą.

Pleban bowiem lub Proboszcz najwięcej wpływał na lud obcując z nim ciągle, Według mniemań więc zwracała nań duchowieństwo wyższe całą swą baczność dbało o jego utrzymanie, moralność i byt materyalny, i ażeby przez obyczaje wpływał na lud stojąc na ambonie lub nauczając w szkole parafialnej, troszczyła się o to, w krakowskiej szczególnie dyecezyi (r. 1612) bardzo wiele w tem stawianych mu przezwyciężenia ze strony Kolatorów i Plebanów trudności. W czasie rozruchów o bezwolność opustoszało wiele parafialnych kościołów, a których obsadzenie nie dbali Kolatorowie by najmniej, albowiem z opróżnionej Plebanij brali [illegible] dochody. Zapobiegając temu synody tak prowincyonalne jak i dyecezalne (krakowski z r. 1593. szczególnie) stanowiły: że jeżeli kolator w przeciąg miesięcy po opróżnieniu probostwa nie przedstawi Biskupowi nowego i należycie kwalifikowanego Pasterza, to ustanowi takowego Biskup i zaleci mu objąć probostwo. Wszelako i w ów czas kiedy się Kolator na obsadzenie parafij zgadzał, było

i jak świadczą synodyki wrocławskie

~~kolatorem ... nazwiskiem o tem potem~~,
był nie tylko ten co kościół na wysta-
wienie i opatrzenie kościoła wydalił,
lecz i ten któremu na to dał dziesię-
cinę [illegible] prawo; a potwierdził go Pa-
pież. Jak więc i Królowa mogła być ~~kolatorem~~
mając sobie to prawo od Kró-
~~[illegible]~~
~~[illegible]~~
~~[illegible]~~ trudno znaleźć Parocha gdy zwykle było ubogiemi były od Plebanów posiadane
parafie, albowiem bogatsze kanonicy katedralni według synodyku prowin-
cyonalnego z r. 1646 ~~[illegible]~~ prawa mieli. Zabierać ~~[illegible]~~ Dla
dopięcia więc celu wkrótce nie, przebierano w osobach księży po oddaleniu przedstaw-
~~[illegible]~~ synody
(Chełmiński r. 1577) przepisały, że byle
Kapłan umiał tylko modlitwę pańską
czytać,(1) znał się na ceremoniale kościel-
nym i śpiewie, chętnym był dla szkol-
li, a przy tem moralny, a co głó-
wnie zdany, że Plebanem zostać. [że przy takich kwalifikacyach]
Wszelako gdy z czasem pomnożył
się zastęp aspirantów do kościoła, po-
stanowiono we wszystkich Dyecezyach
ogólnie, że nikt bez egzaminu nie mo-
że wyświęconym ~~[illegible]~~ Księżą, że będzieli chciał
z mniejszego na większe przejść,
winien przed uzyskaniem tłustszego probostwa, złożyć dowód swego w naukach postępu i skrz-
~~[illegible]~~ Dziekana i Archi-
~~[illegible]~~ dzętwem do
dyakona, że godnym jest uzyskawszej posady
udowodnić (syn. Gembick. 1630). Jede-
dy atoli więcej zdano a dobre obyczaje
niż o naukę, i w tym celu dawne posta-
nowiono postanowienie, że jeżeli Kapłan mo-
rzona

(1) Na takich nawet zbywało Węgrom, r. 1548. art. 10. w Corp. jur. I. 420.

Niższą naukę wyłożyć ludowi parafii, a przytem świadectwo obyczajów, które i od Kolatora winien przynieść, złożyć, do chociaży i panegiryczne kazania jakie były pod ów czas we zwyczaju powiedzieć nie umiał, może uzyskać probostwo (1). Ponieważ, że ukształconych Plebanów [illegible] i Proboszczów wielka była potrzeba, albowiem od nich czerpała cała parafia światło, ani jej o lekach, o prawie i t. p. radzili, w czem się osobliwie wielką potężnie wyższe ukształcenie odznaczało duchowieństwo (syn. pozn. 1642); moralności była podstawą wszystkiego, i ażeby się o tem upewnić ze aspirujący do kapłaństwa jest dobrych obyczajów, postanowił synod poznański (r. 1689), że wstąpić chcący do seminaryum alumn przez zapowiedź z ambony przejść powinien. Publiczność dowiadujący się o tem że ten a ten młodzieniec zamierza wstąpić w stan kapłański, miała w okoliczności donieść o tem starszyznie duchownej, gdy go żeby szczony znał i dawały na to zdarzyć się okazya. [illegible] Tym tylko sposobem dało się wykorzenić zagęszczone między świeckiem duchowieństwem nadarnicectwo, które się bardzo mię przy niem zagęściło, odmówieniu mu pozwolenia wchodzenia w stan małżeński uchwalonego przez synod [illegible] skiego (r. 1577). Poparł to postanowienie synod prowincyonalny Bern. Maciejowskiego (r. 1607), a najwięcej się do tego ustawa synodu trydenckiego przyczyniła, która raz na zawsze zakazała surowo zeniczów takich [illegible]

(1) Synod prowinc. Węczyka 1630, dyecezalny Gnieźn. 1684, poznański 1689.

315 278.

§. 276. Układ ten zostaje w ścisłym związku z osobą Biskupa, który był (i Arcybiskupa) drugiem w stopniu hierarchicznym duchownym z całością państwa spajającego ogniwem. Wyższym był Biskup nad Papieżem gdy na soborze wespół z innymi Biskupami zasiadał (1), słuchać był winien (2). Odbywał synody w swej dyecezji, tak jeżeli był najstarszym Biskupem (Prymasem) synody zwoływał. swej prowincyi (metropolii) pierwsze był. Wszyscy bez różnicy duchowni prebendy posiadający i Wikaryusze, Arcybiskupi, Biskupi także zwierzchnie lub klasztorne, na drugie Biskupi też szkołach, dziś więc byli powinni, wyżsi dla tego by radzić, niżsi by wiedzieć i słuchać co postanowiono. I ten dostojnik Biskup, zamiast mieć przechodzić przez egzamen (3), na którym jeżeli się utrzymał, wtedy kapituła z rozkazu króla wybierała. Sama tylko warmijska z natchnienia swego, ale ażeby wybrana mogła wybrać, królowi przychylna (4). Monarcha Papieżowi do potwierdzenia przedstawił. Zapewnić go zatwierdził mógł (tak było według Krómera w Polsce) zasiadać w senacie, który zatwierdzał swej dyecezyi. Biskup mógł swemu niższych duchownych stanowić, kanoników i Prałatów wyjąwszy, których sama kapituła z pośród siebie wybierała. Wglądał we wszelkie sejmy w to czy i jak się synody odbywają, i bul papieskich, jeżeli to z dobrem kraju nie zgadzały się, ogłaszać

(co następnie zmieniono (5).)

(1) Jak uczęszczywali Jentagowie polscy XV wieku. Porówn. J. S. Bandtk. Dzieje II. 69.

(2) Cui nos legem dictare non possumus, mówi v. 1460. Arcybiskup gniezn. u Bandtkie jus pol. 173.

(3) Przypisek Łukaszewicza do Ostrowsk. III. 132.

(4) Pereana regi grata r. 1512. Vol. I. 390.

(5) Lengn. I. ...

nie dozwalał (1). W Polsce raz tylko sejm uznał, że była papieska w sądach w których się świeccy z duchownymi poprawowanie mają sądzona. Do naszych kaponicznych (z dawnego kraju dla tego archiwum) i do akt grodzkich podana w przecię ustaw synodalnych pomieszczona (2), na byś uznawa przeto że ukazującej kraj został.

Zupełnie nikt się o to nie zapytał, co stolica apostolska, czy z dobrem kraju stanowi, dodzież za cudzym poruszeniem były swe w Polsce i na Litwie ogłaszane.

Nikt też nie wglądał w to co i jak stanowią (synodów krajowych ustawy), zarówno też u-stawy te (synodyk Uchańskiego z r. 1577.) nie wahały się ganić co na sejmie r. 1573. o wolności wyznań postanowiono, i nakazywały kapłanom przestrzegać na spowiedzi szlachty, że się grzechu dopuści gdy na sejmie w brew woli Kościoła stanowić sejm będzie (3). W reszcie zdarzył się na to sejm, że wysełając jak zwykle z poruszaniem względem na stolicę papieską poselstwa, kazał wszystkie nadużycia w Polsce jakich ze strony Rzymu doznaje wyszczególnić (4). Szło między innemi o nadwerężenie praw kolatorskich, o których z naruszeniem opactw, stosownych Biskupa do klasztorów wykazać.

(2) R. 1635. Vol. III. 857.

(1) R. 1498. art. 68, 1559. art. 31. w Corp. jur. hung. I. 304. 491. Verböczi I. 2. 6.

(3) Z tego powodu jak w tomie I. s. 234. powiedziałem upadł kodeks prawa który Andrzej Zamoyski z polecenia sejmu wygotował. O spowiedzi szlachty ustawy syn. gnieźnieńskiego z r. 1673 J. W. Bandtkie w hist. prawa. Surowość ma przy sobie w tem co w ustawie zakazu synodalnych wyrażano.

(4) R. 1726. VI. 407.

[podczas] Benedykta XIII. wyłącznie

§. 277. Czem był Biskup w dyecezyi, tem w klasztorze Opat lub Jenerał: i tak jak wyżej mówiłem Biskupowi podległ i Opatowi. W czasie ruchów w kościele: W czasie ruchów w kościele klasztorność rozpostrzegły się klasztory, do czego się równie niekatolicy jak i monarchowie przez oddawanie opactw w komendę przyczynił.

Papież przez wyjęcie [illegible] z pod władzy biskupiej,

Kiedy więc za reformacyi kościoła wzięto się do naprawy karności zakonnej, nakazywały synody zakonnikom dozwolnie przechodzić z klasztoru do klasztoru, a mniszkom nakazywały, żyć pod ścisłą klauzurą, i szanować zaś klasztorną klauzurę, wraz opatów rozpuszczaną wszędy

... dla kraju korzyść ... przyniesieniem ... w sprawach klasztorów ... majątków ... nowych ... lub żadnych dawnych ... wolnych ... samym ...

znowu w ukazy (1), [illegible] zgorszenie z siebie dawało, [illegible] szlachtę przeciwko niemu podburzali (2). Gdyby nie król (3) który jako najwyższy w kraju kościoła kolator był temu zaradził, zapobiegłby aż były rozporządku klasztorne duchowieństwo.

↑ Że jednakże mało, rygor ten pomagał, bo klasztory nadane nie miały opatów, albowiem duchownych opatów dychem król w posiadanie (w komendę) świeckim ludziom rozdawał; a że które ich posiadały rzadko niewiasty z nich pociechy wielu [illegible]

(1) Synodyk Uchański 1577. przemyski 1636. poznański 1642. Miechowitów 1621.

(2) Synodyk kujawski r. 1620.

(3) Lengn. I. 4. 5. 2.

§. 278. Kolatorem czyli tak przez Czechów od podawania czyli przedstawiania na parocha i biskupa nazywanym podawcą, był każdy, co na założenie i uposażenie kościoła i cerkwi ┌ wydzierżawał, a za to uzyskiwał prawo obrazowania, a opiekowania duchownym księdzem, i opiekowania świątynią └ fundowanej przez siebie parafialnej. Bywała podawcą gmina i wiązujący pojedynczy obywatel, bywał w prawa gminy monarcha, lub gdy w prawa gminy wprowadzany, bywał kolatorem sejm, albo w zastępstwie jego sprawujący urzędy kraju najwyższy urzędnik. Gdy z powodu husytyzmu zerwał król czeski z narodem, za się wtedy kościołem opiekował naród, i na rozejmie zabezpieczał jego sprawy. On wyzbywał do Rzymu i odsyłał przybywających stamtąd pasterzów, on z zakonem się (bawiących) wszystkim umawiał, o zasadach wiary prawych a błędnych (artykuły taba-

┌ (dos ecclesiae)

└ według prawa.

rysów czyli braci czeskich wyrokować, [an] wyznanie wiary odbierać (1). Wyjąwszy katolicyzmu nie mógł na zasadzie wykonywanej opie-
ki żadnego nowego wprowadzać do ko-
ścioła prawa, co też nie godziło się kró-
lowi, bez wiedzy Papieża. Wtedy atoli wolno
było sejmowi za pośrednictwem mo-
narchy, lub też godziło się monarsze wprost od sie-
bie, czynić przedstawienie do Rzymu i uma-
wiać się (concordata) z nim wzaje-
mnie. Na odwrót, mógł sejm za
pośrednictwem władzy duchownej upo-
minać monarchę, ażeby praw swych
nie nadużywając nic na szkodę ko-
ścioła i kraju nie czynił. Pamiętny
ako przypadków przykład podała
Polska. W r. 1550. sejm zmówiwszy
się z królem chciał żądać przez swych
posłów od soboru trydenckiego, ażeby,
idąc za przykładem soboru bazy-
lejskiego, który to Czechom przy-
znał, dozwolił ‡ brać ś. komunię
pod obiema postaciami ‡ zniósł bez-
żenność księży, annaty (patrz o nich
w dodatku), uchylił, powszechny pozwolił nad pośredni-
ctwem króla odbyć [illegible] dla
załatwienia sporów religijnych
sobor (2). ‡ W r. 1607. monarcha przysięga zaprzysiężo-
nił sejm, ażeby gdy łamać będzie, upo-
mną narodowi wiarę [illegible]
minany był a to przez Prymasa pry-
watnie raz i drugi, a na sejmie po
raz trzeci, którego gdyby nie usłuchał, miał
wtedy naród być wolny od posłu-

‡ odprawiać pozwolił mszą ś. w języ-
ku narodowym,

‡ a nadużywa swej wła-
dzy [illegible];
lecz wszystko to
znaczyło mało.

‡ Po pierwszy i ostatni raz pokusił się
sejm polski o takie nowatorstwo: zamy-
ślił on następnie za pośrednictwem Kró-
la prosić do Rzymu o przeniesienie nie-
których niektórych z dni powszednich na
święta niedzielę, o zapobieganie temu ażeby
niedoświadczona młodzież nie wstępo-
wała do klasztoru (3) [illegible]
Świeckim być w posłaństwie z
królem, uważając się za wyższego nad

Jużeż w katolickich państwach.

(1) Poważn. r. 1417. 1420. 1428-9. 1433. Sudziei r. 1447-8. w Palach. Arch. III. 204. 218. 268. 393. 421. 427. II. 223. 229.

(2) Spółczesny katolicki pisarz (Kaszubski w Prawniczego pismach II. 1127) o dwóch tylko warunkach, a komunji bezżenności, synodowi podanych wspomina; późniejszy pisarz protestancki (Regenvolscii libri IV. Slavonie reformato Amstelaed. 1679. na str. 78) o reszcie warunków podaje.

(3) R. 17/IV. 1768. Vol. VII. 110. 744.

Dwa te przypadki wyjątkowe nie wychodziły z ścisłej Królowi wiary (1). Sejm prawa kolatorskie Króla i zezwalał w Polsce jawniej na Węgrzech, że co się dóbr na nich kolatorskie prawa

[illegible] radnych dotyczy służą monarsze a na dobrach aladyalnych [illegible] należą się prywatnym, którzy ich ażeli między [illegible] były używać z krzywdą kościoła nie powinni. A więc dyssydent który nad katolikami, a katolik który nad dyssydentami ludnością, miał nad parocha panować ludnością, miał na Parocha pozywać własnej religii księdza, i przez Duchowieństwo tejże religii wprowadzać prezydowanego w posiadanie prebendy był winien (2).

Mógł nawet według dawnego zwyczaju, [illegible] tamże tego prawa, co za dawnych czasów, kiedy jeszcze tych Konwerzanów nadzębał do Polski, czynił do Papieża, który prawo kolatorstwa monarchinom nawet ustępował (3).

Rozpoczęte prawo papieskie przez konkordaty wnosiła się znowu przez ustawę trydenckiego soboru, i władza jak widać z ustaw synodalnych, od Duchownej kolatorska używanie prawie zawiesza władza. Według chiała się od niej i swej parafii od[illegible]

między była mu wolna, jaka [illegible] z wielkiej serca boleścią parafie zpolecano, jako wymienią, atoli synodalne wspominają jednakże XVII. w i XVIII. [illegible] lu zabroniono mu do była zupełnie. Kolatorowi wtedy od kościoła odebrał cerkwi zadrz. lub z[illegible] jawanej (4). W cerkwiach prawo ny bywał krwi i a [illegible] nie powodziło prawo.

Toczyć na protestantyzm przechodził, co [illegible]

(1) R. 1607. Vol. II. 1635.

(2) R. 1641. Vol. IV. 12., r. 1768. Vol. VII. 585. Cynosura p. w. Patroni.

(3) R. 1448. u Theiu. II. nr. 86.

(4) R. 1768. VII. 471. 595.

r. 1664. Vol. IV. 1029, r.

~~kanów sdanowcza, następnie, i się mają do nadany zakonu bydenkiego stosować koniecznie.~~

§. 279. Rzeczą jest Dom boży, ścisle ochadzona podziczone prawa. Dom modlitwy bądź być kościołem parafialnym albo filialnym, bądź kaplicą, bądź klasztorem męzkim albo żeńskim, uważany za święty i nie dotykalny. Nikt nie obcy bez pozwolenia przełożonego nad nim przestąpić jego progu nie mógł. Za obcego uważano kto do reguły zakonnej nie należał i nie mieszkał w klasztorze. Kiedy w Niemczech w XII. jeszcze wieku w jednych murach oddzielnie, zakonnicy i zakonnice nie schadzały (1), do przeciwnie. We wszystkich krajach chrześcijańskich rzymsko-katolickich a osobliwie w Polsce osobne były klasztory dla mężczyzn a osobne dla niewiast Bogu poświęconych. Do samych tylko wolno osobom płci żeńskiej przełożonym. Pod żadnym pozorem Od Papieża królowa pozwolenie na od Papieża uzyskawszy, kiedy niekiedy wchodzić do nich w odwiedziny, król zaś nie nawiedzał nie mógł (2). Kto się porwać w odwiedziny, czej jak w towarzystwie sędziwej osoby gwałtem w mury żeńskiego klasztoru wpadł, z niego zakonnicę albo pannę na wychowanie oddaną porwał, ten karę bezeceństwa ponosił (3). Dawniej murowana klasztory bez [illegible] w wieku XVIII. nie dozwalano nowych stawiać, jeżeli kolator

jego obręb czyli cmentarz (który według uchwał synodalnych winien być oparkaniony) być koniecznie [illegible] są rzeczą z

(1) Parow. oder Thuringische Reformation von Michelsen Jena 1854. str. 5.

(2) R. 1329. u Theinera Veter. mon. Pol. nr. 423.

(3) R. 1616. Vol. III. 201.

~~potrzeby założenia tego nie wykazał~~
~~osobliwie też~~ nie dowiódł, że chwała boska wymaga ~~[illegible]~~, albowiem na miejscu ~~tej~~ nie ma w okolicy ~~[illegible]~~ klasztoru lub parafialnego kościoła (1). Przepis ten ~~prawa~~ nie tyczył się świeckich kościołów, które za wiedzą władzy duchownej wolno było każdemu stawiać na swym gruncie i parafialnemi czynić; jak za udo... go wszakże nie inaczej, jak za dowiedzeniem, że nowa parafia nie przyniesie uszczerbku ~~[illegible]~~ dawniej; i że w zadawanej uradzony [illegible] będzie opatrzony ben ~~[illegible]~~ dostatecznym funduszem (2). ~~[illegible]~~ Gdy i cmentarz ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ nie dykalności, ~~[illegible]~~ więc kto na nim ~~[illegible]~~ miał prawa ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ drugiego ~~[illegible]~~ zbieszczeć ani zabić ~~[illegible]~~ lub ranić, ten karę bezecenstwa ponosił (3). Ponieważ wolność wyznania kościołów, do samych tylko katolickich niegdyś zastosowano; gdy więc ~~[illegible]~~ z postępem czasu ukazały ~~[illegible]~~ przeszkodzie postanowiono, że ~~[illegible]~~

od kościoła ~~[illegible]~~ cerkwi lub kir... ba (?)dima być wolno stawiać dom ... kaplicy innego wyznania. Gdy ka... ~~[illegible]~~ niady i za granicą swoich prawie kościoły i cerkwie. Po... lacy posiadali w Rzymie jeden kościół. Naród

pod wyłączną opiekę oddał ~~[illegible]~~ Królowi (5).

(1) W. 1764. Vol. VII. 81.
(2) W. 1454. u Bandtk. jus pol. 167.
(3) W. 1576. Vol. II. 942., r. 1616. Vol. III. 201. Zniesiono to r. 1651. Dawne 326 co do zgromadzenia duchownego.
(4) W. 1768. Vol. VII. 574. VIII. 43.
(5) W. 1768. Vol. VII. 743.

§. 280. Prawa z domem bożym związane najprzód się osób nim zarządzających, następnie rzeczy w tymże domu zbieranych [lub spajających z nim ściśle, na koniec] dóbr kościelnych ... dotyczą. [Dobra te na utrzymanie osób duchownych przeznaczone dając im fundusz do życia, wkładały na nie pewne za to obowiązki.] Osoba z domu bożego życia ... parafian winna była chrzcić, ślub im dawać i grzebać, ich nie żyda za to od nich nie wymagając (1); [Pierwsi jak u sądów synodu wnosząc zbawczego mali ... ściągać.] Nie wolna też była księdzu opawagającego kościelnych żądać u żydów i katechumanów (2). Ponieważ kościół i klasztor był publiczną rzeczą, więc ani sam, ani pod jego opieką zostające szkoły i szpitale do publicznego nie ... (3). A nie i sprzęty kościelne skarbu ... gdy ... bra za własność publiczną uważano, więc mógł ksiądz z nich wyjmować, ale niemi bezwiednie rozporządzać nie wolno dzy rządu miał prawa (4). To prawo od wszystkich stanów czynszu katolickiego kościoła ... uwzględniane, komarą kuratorską ["słożonemi dobrami" (z bożij stolni) i (...) (Czesi ludzież) "poświęconymi" (poświęconemi) zaś "rolami"] ... Morawianie, a "kościelną ..." Polacy zowią (5), ... Węgrzy ... i szymonską ... skarbowości lennością, i z widoku ... sacra nań zapadywali. [Nie żyłe na uwagę zasługują] ... (Dwa pierwsze ... trzecie ... prawa, a zasługuje przeto, że

(1) R. 1359. u Bandtk. jus pol. 166.

(2) R. 1509 Vol. I. 311.

(3) R. 1655 Vol. IV. 505.

(4) R. 1580. Vol. II. 1221.

(5) Pravn. knig. Towarz. 24. rzad duchowni i mestsky klevíž slovú komorajeho milosti, wolf z Wrsz. IV. Duchowenstwi które gest komora krakowska, Cynes. p. w. ecclesia, ecclesiastica, r. 1543. Vol. I. 578 – 9.

użytkowania z
do fundatorów kościelnych przyznawało Pa-
pieża, króla i fundatorów nadkupców (?) osoby
duchownej uposażonej ziemią
opatrzonej. Użytkować z nich
Papież z wybierając aż do cza-
sów powszechnego u nas pro-
testantyzmu dziesięci-
ny ...
pobierając przycho-
dy z nakupujących prebend, na ku-
nier [?] szczegółów opłaty za no-
minacye Biskupów i Arcybiskupów
(1). Użytkować z dóbr du-
chownych monarcha rozległe [?].
Dane na
fundacyę (tak zwane beneficya wła-
ściwe) wolne były od ciężarów, ale
zapisywane
duchowieństwu przez pobożnych prze-
chodziły z ciężarami sobie właściwe-
mi, i mianowicie od wojskowych powinności
nigdy być wolne. [Krzyżacy. Biskupstwa cheł-
mińskiego dobra oznaczywszy, prze-
znaczyli 2/3 z gruntu na obronę kra-
ju a 1/3 zostawili do użytku
Biskupowi od wszelkich ciężarów wol-
ną (2). i innych biskupstw tego rodzaju księgi metas znane. Prusacy—] Po odpadnięciu do Korony
Prus Królewskich
nowa [illegible] spisana konstytucya

[W tym celu więc winne były wszyst-
kie dyecezye ułożyć dóbr swoich spisy (libri bene-
ficiorum) i wyszczególnić w
nich jakie jakim pod-
legają ciężarom. Spis taki
dóbr biskupstwa krakow-
skiego wcześniej wykonał
nasz kronikarz Długosz.]

(1) Porówn. w dodatk. artykuł pod napisem Święto pie-trze i t.d.

(2) R. 1333. nr. 791. Monum. hist. Pol.

320 200

prusha
ciężary kraju

Dobra duchowne zbrza-

nowo
ce oznaczyło.

Przepisano w niej, że dobra te uwalniają się

od takich ciężarów, prócz składki

na pospoli-
Toż samo prawo ciążyło na domie nieskalanym

te ruszenie.

rzeczone składki pa-
się
kapłan (1). Gdy przez uszczupleń do-
chody Prałatów nie wielkie
dych którzy fundusze posiadali wynagradzając im skład-
i taki
kąd pozwolono niektórym, a w szczególno-
ści
ściach

Arcybiskupowi lwowskiemu, sędziemu
Biskupom przemyskiemu, żmudzkiemu,
chełmskiemu, kijowskiemu, kamie-
nieckiemu, wendeńskiemu,
po
po wybrać po jednem
lub
opacowie zarówno te prawo zo-
przemianę ta prawo
stawione (2). Używszej się i
lwowem (2). Używszej niższe duchowieństwo, skład
nie zużyć pozwolenia. Za czasów Ja-
niele nadużyć posłów. Za czasów Ja-
na III podróżujący po Polsce fran-
cuz zauważył: że gdy w niej księ-

(1) R. 1525. Vol. I. 481.
r. 1667. Vol. IV.
1007. 1009.

(2) R. 1633. Vol.
III. 798

że po kilka beneficyów posiadający, nieraz też pobniąż ohawążthi swoje niedbale. Proboszczowie kościelni parafie swe przez zakonników sprawując za kanonity po dwa razy nie bywając w kapitule siedząc w parafiach swoich (1). Kiedy średnie o powiększeniu dochodów swoich dbałości i klasztory [pomyślały]. A ponieważ nie było skąd do wziąć przed sobie chwyciły się szynków i trunki sprzedawały dopóki im tego sej nie zakazał (2). Toż samo było na Węgrzech.

Potrzebujący Biskupi prócz dóbr fundacyjnych urząd jeszcze, a osobliwie kanclerski, mogli (3). Jeżeli ciężarów pełnić na dworze. Duchowny, zabierała mu dobra i trzymała je dla siebie szlachta (4). W Morawii gdy wojsko ciężarom wojennych ponosić nie chciał ponosić, Książę ciężarom wojennych ponosić wzdragał powinien być dobra swe w Polsce już szlachcie wszystkie (10) pierwszy w s. 18. przepisał ustawie najbliższemu krewnemu (5). Dziwnie na Węgrzech uciążliwe prawo, które Biskupom zdzierać Proboszczów i Plebanów dozwalało. Wolno im szacować ich fundusze i głównie było ich do szacunku wymagać zapomogi.

L przez wymaganie od nich tak zwanego subsidium charitativum

L w kościele prawosławnym r. 1660. w Akt. zachr. IV. nr. 165.

(1) Bibl. Warsz. r. 1859 IV. str. 24.

(2) R. 1635. 1687. 1764. Vol. V. 672, VII. 191. Toż samo L

(3) R. 1439. art. 8. 19. 1647. art. 98. §. 2. w Corp. jur. hung. I. 201. — 2. 818.

(4) R. 1560. art. 10. Janozie 496.

(5) Pr. Mor. 133. 143.

Gdyby

321 201.

oszacowany dać nie

chciał godziło się mu zabrać srebra kościelne, które jeżeli się z samego tylko ... kościelnych a składały, coś ... ten ... było zabrać wolno.

Ograniczając dziedziców Jagiellońskich przeznaczył: że tylko po czterdziestoletnim na parafii pobycie (gdy się ten zagospodarował) może z ubóstwa i t. p. raz z Biskupem swego parafję oszacować i że wtedy tylko gdy nie będzie miał za co wykupić swej woli (nominacji) w Kryminie z reszty miał zapisanie w pokoju (1). Jedna prawo podobne w Polsce, ale tylko w greckiej równie unijackiej cerkwi jak prawosławnej.

Biskupi, prawo kolatorstwa przywłaszczywszy sobie, rabacizny i podarunki od Świątyńczników / Kapłanów fundacją opatrzonych, wymagali i podatki na nich cathedraticum u unijatów zwane nakładali, z węgierska

w unijackiej cerkwi

Pleban nie mając czem opłacić daniny owej jeszcze r. 1775 ... król Ludwik na parafian je rozkładał. Sejm Zdrowszym dał paroziech prawo (2). ... prowadził ... Linnych

Ten kawał w miejsce dawnego z Zygmunta Drugiego (s. 202.) znanego nam pomocnego węgierskie subsidium charitativum zwane z reszty od wszelkich ciężarów uwolnione z reszty od wszelkich ciężarów duchowni wielkopolskie nakazywszy, wymógł też na niem i to, że czynszownicy jego dwa dni w roku

(1) R. 1498. art. 49. 1504. art. 12. b. Corp. jur. hung. I. pag. 318.

(2) R. 1775. Vol. VIII. 651.

na folwarkach królewskich pracowali (1), co jak w naczowali; na naprzód na następnym powiecie całego kraju, uwolnił od cięż- Działe wrzętarz wierunek. Jak ru i duchowne wszystkie kiedy

Świeccy i Biskupi zewsząd zawili dla siebie dochody, nie przyznali w tym względzie ni Proboszczowie i Plebani w tyle. Choć winni byli darmo parafianom udzielać śś. sakramenta, wymyślili dla siebie pewne jak je nazwali okrzynki (salaria)(2), pod których opłatę podciągnęli Żydów i Protestantów, co sejmy zganiwszy uchylił (3). Oddzielnie prócz dóbr funduszowych z samych tylko dziesięcin żyli. Porównanie tego do następnych rozdziału.

Zauważywszy w drugim tego dzieła donie (r. 1823), że prowincyonalne kanoniczne prawo w sądach duchownych budzi w sądzeniu wzajemnym wobec dóbr kościelnej a świeckiej największej, powinienbym pierwsze po wydrukowaniu tych sądzeniach opisać sądy; lecz tu wspomnieć należy z dozawania, że właściwe czyli czysto duchowne sądy dopiero po wydrukowaniu prowincyonalnego kanonicznego prawa cerkwi opisane być mogą, że o tych (tylko duchowno-świeckich) z tej przyczyny mogę, że przedmiot tych sądów był jeden i ten sam w kościele i cerkwi. Inaczej się rzecz ma-

(1) R. 1381. w VI. 395. następ. tego dzieła.

(2) R. 1430. u Bandtk. jus pol. 226.

(3) Żydzi opłacali dach zwany kuziuhale (a którym Piśmiennym II. 26. III. 132. porównaj) a Protestanci jura stolae w r. 1786. Vol. VII. 577. opłacali.

ba z świecko-Duchownymi sądami. Że w XV wieku w Czechach w XVI. w Polsce a w XVII na Węgrach zlały się w jedno z świeckiemi sądami, w ziemskich, trybunalskich i komisarskich rozpoznawane będą (1). Wnaszym więc łonie sądy te, a czysto duchowne niżej w oddziale siódmym tego działu opiszą się

§. 281. W cerkwi prawosławnej odbywały synody albo klasztory (1), [illegible] Car z Metropolitą, tudzież z wszystkimi w ogóle Arcybiskupami i Biskupami, lub synodował z samymi tylko Władykami wezwanymi na obrady imiennie (2) [illegible]. Jużci sama czyniż Król najwyższy kolator cerkwi w greckiej wierze jako Wielkiem Księciem albo na dzierżawie imieniem swem nie zjeżdżał w zwołanym Metropolicie jako kolator polecał (3). [illegible] wydawał go w [illegible] klasztor Ławrę Ś. Trojcy w Wilnie oddawała po Aleksandrze Jagiellończyku Królowa Helena. Także w monasterach posiadał przez [illegible] Wojewoda od Króla kijowski przepis odebrawszy na to, jak go [illegible] bez użycia klasztoru (4) [illegible]. Prawo także po upadku halickiej metropolii używać miał między innemi [illegible]

1593. w Akt. grod. I. nr. 138, tudzież v.

cerkwi według przyjętego w tym zwyczaju obrazu, Władyka od potwierdzenia od parafian wybranego Dygnitarza kościelnego! [illegible] prawo kolatorstwa z mocy [illegible] Zapewne była wszystkich po różnych pańskich miastach a między innemi w kwaliwie dla siebie wybudowanych cerkwi prawo kolatorskie [illegible] Tylko Dwa razy do nim uważać się w [illegible]

(1) Werbőcz 7, r. 1574 vol. II. [illegible] 160[illegible]. art. 5. w Corp. jur. hung. I. 65.

(1) Jak nazywane przygowory sądu z r. 1511. następ. w Akt. gr. i ziem. 62. następ.

(2) R. 1525. Zamoy. nr. 360. I. II. r. 1551. Akt. grod. I. nr. 225. 232.

(3) R. 1546. Akt. Zap. III. nr. 3.

(4) R. 1510. 1520. Zamoy. II. nr. 50. 112. r. 1522 Akt. Zap. II. nr. 112.

li Szlachcie miejscowi którzy ~~.....~~ ~~.....~~ cerkwi w głównej ~~.....~~ swojego starostwa (sadząjąc też) Namiestników (Sufraganów) ~~.....~~ świeckich ~~.....~~ ludzi z chciwym złem azeby się wyświęcili

~~.....~~

przeto ujmować się a to Arcybiskup lwowski wszystkie chleb jego katolicki azeby on raczej ~~.....~~ rozdawał: co na król Zygmunt I. porwał ~~.....~~. Wykonywał ~~.....~~ czasu w którym to prawo aż do Lwowskiego Metropolity miał także ~~.....~~ nad całą połową hierarchicznych Rusią i ~~.....~~ władzą ~~.....~~ nas przymanny ~~.....~~ (1). Mimo to wszakże chodziły ~~.....~~ bogate ~~.....~~ kij. Metropolita kijowski że mianowani przez rząd Biskupami ludzie świeccy ~~.....~~ święcenie (2). ≠

1568 z Ludwika Zap.

~~.....~~ sporowadzali ważne w hierarchji prawosławnej zmiany. Gdy bowiem Szlachcie chlebem duchownym ~~.....~~

prebendy w komendę z warunkiem wszakże przyjąć święcenia ~~.....~~ unikali. Dla tego też

~~.....~~ Patryarcha, ~~.....~~ (3)

których komendarze

~~.....~~

tego zrzucenia do Metropolity i Biskupów ~~.....~~ do ~~.....~~ władzy ~~.....~~ prawo ~~.....~~. Z niemi ~~.....~~

(1) D. 1509. 1539. w Zubrzyckiego Kronice 161. 164. jego

(2) D. 1571. Akt. Zap. Akt. I. nr. 8. 111. nr. 143.

(3) wymieniona jest w Kodz. X. 27. ~~.....~~ Karofnych I. 32. Historya Patryarchów a mianowicie rosyjskich r. 1619. w Dopod. k. Akt. ~~.....~~ II. nr. 78. opowiedziano.

≠

§. 382. Jednakowo ~~.....~~ ogółu pojmowało prawo kanoniczne cerkwi, atoli inaczej szczególnie się o jego wpływ ~~.....~~ ją określało.

~~.....~~

w dodatkach rozkroda; a tu zauważę przedewszystkiem, że jak w całej ogólnie greckiej, tak w szczególe i w moskiewskiej cerkwi był główną osobą

Metropolita (1) [illegible] sam [illegible] Car monarszych. [illegible] za [illegible] Organ [illegible] jak zwany [illegible] Pierwszy zasadniczy rząd (Prikaz). [illegible]

[illegible] carskiego [illegible] z kataloństwa wypływające i nawet skarbowości do których drugi znużył się z duchowieństwem względem religijnych obchodów. Pilnować tego ażeby (modły – za umarłych [illegible] carskiej rodziny i członków) w rocznice ich zgonu [illegible] odbywały się po cerkwiach było jego głównym obowiązkiem (2). Dla tej przyczyny i z władzami litewskimi duchowne sprawy odbywały się w tej (władzy) w Moskwie władzami, jako właściciel wszystkich poddanych sobie cerkwi, ponieważ [illegible] każdy [illegible] i katalorem [illegible] wykonywał też władzę nad ludźmi w dobrach swoich zamieszkałymi, odbierał od nich podatki i do skarbu carskiego wnosił (3). Król polski a wielki książę litewski [illegible]

[illegible] piszył [illegible] w życiu zakonnem [illegible] umieścili [illegible] zachowuje miejsce. Według [illegible] przybocznego

[illegible] w Rossyi [illegible] jednego z cudzoziemców [illegible] Alexego Michałowicza [illegible] byłby katalorem. Otrzymać [illegible] wane [illegible] a których w [illegible] [illegible] kataloństwo do w [illegible] Litwie [illegible] na [illegible] wykonywa- Ty [illegible] pod tym względem [illegible] [illegible] czem w niej [illegible] gamem w [illegible] [illegible]

(1) znaczy [illegible] znaczeń [illegible] panafidny u-

(1) R. 1415. 1441. Akta z. Zach. T. I. nr. 19. 39.

(2) Panichida msza załobna, znaczy vigilia w kościele rzymskim.

(3) Kotoszych. VII. 24. 35. Wichodź p. w. władzi.

F panichida msza załobna.

bywającego życie zakonne w moskiewskiem, podobnie będą bardzo świadome gdy: zakony żeńskie przybywały,

nad cerkwią na Metropolitę, zaleciwszy mu głównie, ażeby podległe władzy jego klasztory nie przyjmowały mnichów z Moskwy i Wołoszczyzny, także co od czasu wojen z Turkami nastało, nie miewał łączenia się z całą zwierzchnością i stolicą Watykańską, jak za pośrednictwem wrodu: porozumienie bowiem miał król, że przez duchowną władzę znaszony się Tarcy z Tatarami, patriarchami w ręce zakonami Carogrodzkiemi zawsze Patryarsze przybywał do Polski osobiście, nie zabronił mu jednak znosić się z duchowieństwem swojem rząd korony i Litwy ze

Litewskim (1). Przytem z powodu jego niknącego od czasu florenckiego soboru, jak się wyżej w rozdziale czwartym nawet mówiono, nie miewał król polski zajęcia (2). Nie

uniknął ich wszakże i car ludzie przywożne nakład na cerkwią rosnące osoby (władczyki), które z powodu dobrodziejstw nadanym i cerkwiom uzasadnionych prawa kolatorstwa uczyli wady. Owszem nie bractwa dały się jak Plebanom jak Biskupom we znaki, nad czem gdy się niżej w rozdziale siódmym o rządach duchownych, ludzie w dziejach a cerkwi z-unijowanej mówiąc rozwiodę, przez to kończąc na teraz rozprawę swoją o rzeczy jak się prawa kanonicznego cerkwi przyjmowało, zwracam w tem miejscu uwagę czytelnika na piękny o niej a obszerny artykuł który p. Mikulicz w Orzyckich Towarzystwa naukowego Warszawskiego zamieścił (3).

A ponieważ historyi panowania na uwadze są tylko cerkwie moskiewskie, dopełniając jego pracę, weźmiemy na uwagę nie tylko prawosławną, lecz i z-unijowaną pod Litwy i Polski panowaniem będącą cerkiew. Do uwagi nad obrzęd kościelny już w tem miejscu zabiorę wszystkie.

§. 283. Założony klasztor zwykle, a kościół parafialny rzadko, wyposażeni

(1) R. 1551. 1589. Akt. Zap. III. nr. 10. IV. nr. 16. 20. III. r. 1576. vol. V. 362.

(2) R. 1415. 1441. 1449. 1451. 1450. 1465. Akt. Jzp. I. 19. 39. 47. Dopełn. do Akt. Jzp. I. nr. 12. Akt. zabr. I. nr. 80. Zubrzych. kron. 267. 417. 461.

(3) Porównaj Orzeł. z r. 1859. IV. z r. 1860. III. z 1861. I.

Wszystkiego tego nie byłoby gdyby zawierzona unija z Rzymem z nad której już r. 1024. 1147. pracował Papież do skutku dojść mogła (1). Po większej kłopocie cerkwi Patryarcha moskiewski Nikon, za którego z tako nie z jego winy nastał ów wyżej wspomniony rozkład.

nadawano dobrami z pozwoleniem kupowania ich więcej. Ja... Ławry, nadarzywszy dań na cały kraj rzeki, z dóbr duchownych nie płacili czyli co znaczyło że nie prachowali nie[s]p... w celu zbierania od niej podatkowego (1). To kapszej na nich ludności ... też i po zbawieniu tatarskiego jarzma ...

Bogacili się klasztory przez zapisy które im czynili co monarchowie i prywatni ... widzów Car zakazał bogatym powiększać swe dobra bez swego pozwolenia a zapisy czynić dla ubolenia ...

w XI. już wieku miały klasztory dobra fundusowe. Dowodem zebrał Włodzimierz Mikołajewicz w Czern. r. 1059 ... 23. Opinie

(1) Karamz. u Fejera ... 31. r. 1147. ... r. 227.

(2) Karamz. ... 1149. pod wyrokiem 1147 ...

(1) Kraicha ... 237. ...

(prachowani) ni cześcieni ludzi ... rodzaj ... polskich którzy jak się zdaje ... nadali oni ... klasy pod- ... w moskiewskiem państwie Czeczeryna Opisi 234.

(2) Karamz. XIX. 3.

L nie tylko duchowni bądź i ludzie świeccy bądź osiadłe bożej poświęceni bądź na dobrach duchownych osadzeni wolni byli od ciężarów krajowych (2).

Karamz. VI. 224.

gich tylko klasztorów dozwolił (1). Były okazałsze, ale nie mogły być stan majątkowy litewskich klasztorów. Ich dobra nie ponosiły ciężarów wyjątkowych wojskowości. Przeznaczoną liczbę żołnierza dostawiały, a z resztą dań w monasterach i produktach składały mnichom na których robili pracować. Wielkiej prawnej władzy podobnie jak wszyscy katolicy Pradawni (?) Krajowi zakonnych i pańszczyźnianych i pełnych utrzymywali (2). Wolno było im przyjmować zapisy, ale tak jak nabytemi równie fundowani dostawni nie mniej, jak mogli za wiedzą królewską rozporządzić. [illegible] gospodarstwa przez ekonoma i tak zwanego skarbowego (podstarościch (?)) który się Archimandryi z prowadzenia gospodarstwa rachował (3). W takim stanie znajdowały się dobra bazyliańskie i klasztorne jeszcze w r. 1710. wolne były od ciężarów (4). Wszelako nie wszędzie tak było. Wileńskich cerkwi podupadłych zakazał miejscowy urząd wznosić, fundusze ich, i dawały na nie zakaz [illegible]

(1) R. 1551. 1573. u Sołowiewa w Wiestn. z r. 1859. z miesiąca Marca, r. 1556. w Akt. zabr. I. 276.

(2) R. 1574. w Akt. jugozap. I. nr. 10., r. 1522. w Akt. zap. II. nr. 112.

Rozdz. VI. Ogólny rodzaj fundacyi klasztorów. Dziesięciny.

§. 205. Książę [illegible] fundacyi każdego niał fundusz nie składy, bo od niepamiętnych czasów pod nazwą dziesięciny zna[ną]... (w wieku XIII. XIV. unormowane) uiszczały szlachta (w XV. szlachta dziesięcinę) [illegible] wcześnie... za rządów niegdyś... należących ... panowaniem (z nadaniem nowych) a dziesięciny uiszczało. Kto [illegible] w Mazowszu, licie do rozporządzenia w Mazowszu, [illegible] zawarł ugodę Władysław książę r. 1446, pogodziwszy poznańskiego biskupa do ... należącej części dyecezyi Mazowsza (2)... do jego ... szlachta ... tę ugodę na tem, że szlachta, bądź własne folwarki bądź dzierżawne przez siebie wojtowstwa i sołtystwa obsiewać będzie, ma dawać dziesięcinę dalej co umieście, nie odmawiając jej wyraźnie księdzu. Przeciwnie kmiecie czyjekolwiek, czy książęce czy szlacheckie rolę dzierżawili będą, mają dziesięcinę]zabieżano. Pleban biskupstwo do

(1) Taka dziesięcina zwyczajowa się nazywała (decima consuetudinaria). Porown. Chakerta 168. w przyp.

(2) O granicach dyecezyi poznańskiej porown. Łukaszewicza (Krótki opis I. we wstępie VII.). Jeszcze w XVII. wieku Warszawa do tej dyecezyi, jak z synodykon poznańskich widać (patrz je w Dyzygacyach w dodatkowem przyczynym) należała. Umowa z r. 1446. jest bez ... nas (o której wspomni Czacki w Dziełach III. 42) u Rzyszcz. 168. wydrukowana.

[Pierwszy raz jej objaw u Słowian kurulańskich pokazał, skoro ... w celu pozyskania ich na stronę cywilizacyi zachodniej ... biskupstwo salcburskie (r. 800-628)] dyecezyą swą aż po rzekę Drawę rozciągnąwszy według z kalixyą z akwilejskim Patryarchą. Słowianie rzeczeni nie oddali dziesięciny Patryarsze, dem... mniej ... oddać jej nie mogli ... Biskupowi ... Przeparło atoli ich opór. ... kazano im dawać dziesięcinę, dawali jej niby czynszu [zamiast] podawania i pogłówne (de curtis et de plebe) ... po pięć dziesiątek snopów żyta (siligo) i zboża (annona, owsa?) jednocześnie po różne (mansus) ... (1). Także

(3) Także Synodyk kujawski z r. 1500. postanowił.

]zabadając na

[kmieć trzymający się ... za co brał z omłóconego ziarna połowę słomy.

W drugim przypadku zmienić by...]

... w akcie ... szczegółowo wyrażono (na płobaniu) ... odzieży ... ziarna ... Przekazano księdzu do woli ... w snopie lub ziarnie.]

... zwozić je ... wyjechał ksiądz ... (Ponieważ ...) ... stojące na polu snopki, powinien nie być uczynić to w oznaczonym mu przez prawo czasie; po upłynie którego, i po wezwaniu do Plebana przez kmiecia uczynionego, miał tenże prawo zwieść je sobie do stodoły, należące się księdzu snopy zostawiwszy na polu (3).

... na mieć prawo wybrania dziesięciny na polu (in campestris) ... lub nie wybrawszy jej, pozwalać ... kmieci a to wezwał, ... przyjąć ... się mu ... Szlachta natomiast samą dziesięcinę dawała, ale jej nie odważała. Kupujący ... zabierał w snopach, lub mógł kazać wymłócić na miejscu. Wtedy ... (Trudniej ... Nie chciała snopowej z połową szlachta.

[bądź własne folwarki bądź wojtowstwa i sołtystwa ... dana sobie obsiewała

Dziesięciny płacone być nie pewny. Podniósł ten zbór protestantyzm z po wielkim powodzeniem na Rusi. I wnet jak nawet synodyk prowincyonalny (w roku 1564) wszelkie świeckie dziesięciny nadwerężała szlachcie do podołka.] wielkie w dochodach tamtejszego duchowieństwa uszczerbki zwłaszcza gdy zbór nieco był ono wypłacane ubogo, i ani prałatów ani opaców nie porządała bogatych. W reszcie uspokojona i do dawania dziesięcin zniewolona do szlachta, zaczęła znowu opierać się przy tem, że

† Nastał zbór

wej tych, nawet z ziemięcych ról, które zakrata na siebie dawać przeglądając opłaty, na co duchowieństwo nie przystawało (1). Od czasów husyckich upierała się też przy tem, że przynajmniej z nowo wykarczowanych ról dawać żadnej nie powinna, powołując się na Krzyżaków, którzy swoim księżom żadnej zgoła nie dawali dziesięciny. Na sejmie piotrkowskim (mówi Bielski) godzona tej sprawy, pogodziły ją i uchwały sejmików krakowskich, lecz duchowieństwo na to jedynie przyzwala, że przyjmie snopowę jakoż ma ją dadzą, czyli że w przyjmowaniu dziesięciny nie będzie wybredzając chyba że zaśnie działo i zgniłe snopy dawane będą. Zgodzona się też na to, że dający dziesięcinę będzie miał prawo skupić ją za cenę jakoż kto ciny zaofiarował (2). Rozumie się że z ładem nie bywało tyle do kłopotów i wdzięczny był za to, że go czasem dla zapomogi od snopowej uwalniano, pozwoliwszy mu płacić meszne (3). Po uspokojeniu niezgod znowu w XVI. wieku rozszedł się zbór powszechny po Polsce, że zaś do tego umówiona płacona nie snopowa lecz pieniężna (dziesięcina być krwna (tak zwana kompozyta, od componere układać się), r. 1570. na raz pierwszy zadawnienie sporu a od króla i stany narodu od sejmu do sejmu wspominano 7. mu odkładając (4), trapić z nim do końca nie mogły. Kompozyta być nie miała tylko za zezwoleniem Pa-

(1) R. 1403. 1404. u Bryk. II. 357. 363.

(2) Kronika Bielsk. 352-3. Landa krakowsk. z r. 1447. u Bandtk. jus Pol. 242.

(3) R. 1493. Tamże 327.

(4) Mówi Smogulecki w dziełku o Excubiowych (a króla Piastem Piskiewic. III. 795. porówn) na str. 102. 105-6.

zamierana: pieża w ziarnie [illegible] wolno być (dam ją tylko) dawać, gdzie zwyczaj na to pozwalał. Skłoniło się w części duchowieństwo do kompozycyi, zwłaszcza gdy ją [illegible] synody (odmienił się w tem) (odbyty r. 1647. za Bernarda Maciejowskiego) zalecały [illegible] Deputatów do robienia ugod z swej strony [illegible] zmuszała. Koniec zatargom Władysław IV. położył umowę (concordata) z Papieżem Urbanem VIII. r. 1635. zawarłszy, na mocy której wolno było szlachcie gdy snopowej dawać nie chciała pieniężną podług układu z Plebanem przez Biskupa potwierdzonego płacić (1). Odtąd sprawy o dziesięciny do sądów ziemskich a przez apelacyą do Trybunałów odsyłana, przyznawszy Marszałkowi (1775) dwie krzesła przy wyrokowaniu na przypadek równości zdań. Sędziów i sąd ławą zakazano uwzględniać [illegible] oddaje sprawy przed sąd [illegible] szlachta dziesięcinowy (2). W sąsiednim stanie [illegible] ciny w dawnym stanie pozostały [illegible] miejsca snopowej, małdraków i meszne pieniężnej opłaty, według swej woli daga wała szlachta. Zakazał synod Plebanom i Xobolszczom układać się o [illegible] z zdawnie pozostałej mieli (4).

(1) Dawanej dziesięciny w ziarnie mierzono, i od tej miary (maltra a Dziesięcini) zwana jest małdrakiem, r. 1635. Vol. III. 887. Restrykcyi w rozprawie swej o Dziesięcinach (w jego dzieł. III. 71.).

(2) R. 1768. Vol. VII. 729. VIII. 150.

(3) Synod r. 1643. odbyty. Zarawa u Montbacha 291.

§. 286. Za panowania Ludwika na Węgrzech dawano dziesięcinę snopową. Po zebraniu z pola zachował biskup dziesiąte snopy, i albo brał z nich dziesięcinę w naturze, albo pieniądze za nie przyjmował(1). W królestwach Sławonii i Chorwacyi za panowania tegoż króla dziesięcina snopowa i płacona. Szlachcic mający pięć dziesiątek lub więcej jobagionów posiadających nie płacił co do swej osoby żadnej równie jak i jeden z jego jobagionów (non pobior quam mediocris, wyraził się dyplomat): gdy miał tylko pięciu ani sam ani ludzie jego nie dawali. Oprócz snopowej składano dziesięcinę z jagniąt, kóz, trzody i pszczół. Kto siedm sztuk posiadał z każdego rodzaju żyjątek płacił od jagniąt i pszczół po kolanecy, a od kóz także po pół kolaniey. Kto posiadał trzody po pół kolaniey. Kto posiadał szczególnie dawał dwie sztuki, a kto miał dwadzieścia ich miał, ten dziesiątą sztukę z każdego dawał(2).

~~i owsa [illegible] pobierano jego Prałat, cinę [illegible] nie będąc miecz [illegible] pierwsze jej przed pobraniem, przypadek nadużywający zapobrania, i [illegible] przejowszy [illegible]. zniesiono to, i dawać przed pokosem, [illegible] dawana [illegible] dziesięcinę płacić dziesięcinę zgodził [illegible] dziesięcinę~~

[Wszystkiego nie dawał; kto posiedm miał]

(1) R. 1344. u Fejera IX. 1. str. 193. nast.

(2) R. 1353. u Fejera IX. 2. str. 274: o znaczeniu wyrazu bolanca pamiętny urzędnik zastaw w VI. 336. tego dzieła.

~~[R. [illegible] art. [illegible] w Corp. jur. Hung. I. 230. 231.]~~

~~[R. [illegible] art. [illegible] [illegible] 126.]~~

327 287. b.

gdy wszystkie narody czasy węgierska szlachta, bądź dobra mając bądź nie mając ich, zaprzestała płacić dziesięcin, na co duchowieństwo przystało pod warunkiem że zaś szlachta dopilnować będzie ażeby przez lud z winnic, zboża [frugibus], jagniąt, prosiąt, żyta (siligo), jęczmienia, owsa oddawana była, zastrzeżono też że jeżeli dobra płacić nie będzie, to wtedy szlachcic, jego żona i rodzina, [wyłączając zarządców] zniesiona ich prawo: błogosławieństwa za upośledzenie cofnięto, a od płacenia dziesięcin kazano uważać [illegible] tylko prawdziwą nie zaś uroczystą szlachtę (1). Przyjęto też że szlachcic który nie ma należącej zapłaty [illegible] nie płacić, że nie ma należącej jej nie płaci, że na dziesięciny ksiądz odprzedać (przypadek nader częsty w ojczyźnie, dodam), a jeżeli my koniecznie odprzedać wypadnie [illegible] że ją płacić będzie [sam tylko, pan wdowa] wreszcie ustanowiono płacącym ją przez to, że im nie kazano odwozić jej nabywcy (2). do stodoły ani księdza ani dzierżawcy

L ibid. art. 4.

L za to że nie dopilnowuje opłaty

(przeciw?)

(1) R. 1439. art. 28, 1481. art. 1. 2. w Corp. jur. hung. I. zaz. 230. 63

(2) R. 1481. art. 8. i 1548. art. 61. 62. tamże 231. 426-27.

~~w naturze, który sam sobie gdzie być winien (1). Z własnych urzędników miała jej dawać szlachta i przeciwnie najmniej niby-szlachta rozumieć się przez to miała.~~

i kościoła nie bywały prze żądane dziesięciny: ksiądz wolałby był ... lub pieniędzy, lecz żądać ich nie mógł. Spory o dziesięcinę w kraju zabadać się miały, nie mogąc być wyrażane przed ... pięza (1).

W cerkwi prawosławnej i z-unijowanej

§. 287 ~~[illegible]~~ o dziesięcinę [illegible] nie było żądnych ~~[illegible]~~ zadośćuczynić ich ~~[illegible]~~ z pewnych ją przedmiotów (yli: stadnin, targów) wymarzonej wolny (2). Także od który był od niej wolny (2). Od czasu wojen husyckich ~~[illegible]~~ od dziesięcin z ~~[illegible]~~ z dymów czyli z domów mieszkalnych ~~[illegible]~~ uiszczenia podymnem (4). ~~Takowe~~ Wzięli i zwali ... dobrach duchownych ~~[illegible]~~ pozostały one, dobra świeckie po najwyższej części zupełnie się od nich ~~[illegible]~~ uwolniły. Gdy przez moc przedawnienia dochody duchowieństwa ~~[illegible]~~ zmalały, rząd opatrzył go niemi sposobem innym, nie od siebie nie

a dziesięcinę ... patów, gdy dziewczęta je... dymnie się dym ... lataporam (ple-banom) w ... należała, którym

i Czackiego w dzieł III. 39.

i za tem bardziej musieli uchylać się od nich Czesi. Dawali je

i wtedy tylko

Tu też i na Litwie zakładali nie mogąc by ~~[illegible]~~ dziesięcin ~~[illegible]~~ jej w akcie nadawczym. ~~[illegible]~~ wyraźnie (3) zapewnionej. Ostrzeżenie nie jej sądowe było do dalej w Polsce, szczególnie (dopiero według statutu III. 32. redakcji trzeciej) następnie są dy świeckie przez opłaty spór o dziesięcinę rozstrzygały. Kiedy Polacy i Węgrzy uchylali się

~~(1) R. 1548. art. 62. Tamże 424-7.~~

~~(2) Porównaj przyjęte do r. ... art. Tamże ...~~

(3) Rozkaz. od zgliniam, r. 1683. art. 4., r. 1618. art. 45., r. 1647. art. 96. Tamże 647. 600. 699. 818.

(2) Porównaj w ... rozk... lżej. I. 114. Dezalini w stadach, i targ dezalij. Porównaj też ... rejestr p. w. Dezadina.

(4) Rząd Denarii fumales, Decimatez po czesku zwane biskupskie dezátek w Urbarzach. (Pam. arch. II. 115) zadzieś wspominają w ... (Rozbiór ...).

(3) Porówn. akta urzędowe w Krapow. nr. 1-7., przywiedziony w Księdze ... z r. 1514. Czackiego dzieł III. 41.

dawszy. Podejrzane od samej władzy duchownej za sprawowanie śś. sakramentów opłaty wznowiwszy, nigdzie w całej monarchii austryackiej nie podniosło się tak wysoko jak tu, i na stopie tej zachowało je aż po dziś (1). Toż samo było na Szlązku. Wspomniony wyżej synod, który smutny stan dziesięcin przedstawił, [...] Skądinąd wiemy że dawniej i w Morawii toczona się o dziesięciny, i że sąd ziemski rozstrzygał te spory (3). Jak więc unikając złego wpadnięto w gorsze: więcej bowiem przyszło raz do zawięzłej opłaty, niż co chwila o dziesięciny, wznowiono prawa do pobierania ich i prawu temu w zasięgu naznaczyli źródło?. [...] la umawiać się z księdzem o zapłatę za udzielanie śś. sakramentów.

(1) J. Helfert Von dem Kirchenvermögen Prag 1825. Dzieło w dwóch tomach. Prawa. II. 38. 93.

(2) Synod z r. 1653. u Montbacha 281.

(3) R. 1366. 1393. u Steinbacha II. 104. 119. Pr. Mor. XXVI. Pr. Szl. XXII. W przypisach do dyplomatów od Steinbacha wydanych wiele się o dziesięcinach dowiedzieć można.

§. 288. Duchowny również Sędzia sprawiedliwości dawniej na najlepszą sposobność do przekonywania się o tem, czy naród jaki i czy wszystkie lub niektóre tylko społeczności jego przestąpiły lub przestępują w [illegible] Kapłan i Sędzia gdy [illegible] spowiedzi i w czasie prowadzonego śledztwa ludzi i nawet badań o grzechy i przestępstwa, i gdy go do wyznania prawdy przymuszanymi nawet środkami, zobaczywszy drogi, zniewala [illegible] najlepszą sposobność poznać zbrodnię z której [illegible] dalej nie grzeszył, [illegible] święty obowiązek spowiadania zbrodnię zatamować, [illegible]

[illegible] na teraz z uwagi Sędziego, z którym się lepiej w następnym zapoznamy dalej, zwróćmy uwagę na księdza, i powiedzmy o jakie przestępstwa znane sobie ze spowiedzi wzywał przed swój sąd grzesznika, i jak ich karał [illegible] upominani o poprawę i nauczani jak się prowadzić winni, nie pa[illegible] w ruchach dawnych nałogów i brnąc w przestępstwach czyli, według wyrażenia się Kościoła i cerkwi, brodzili w grzechu. Zapoznawanym [illegible] przed siebie Sędzia Duchowny albo nakazać [illegible] pokutę, albo pokarę i odpuszczenie mu grzechu do wyższego odsyłał ich [illegible] Sędziego. Sąd więc Duchowny i jak go teraz przyjmowano, dzielił się na instancye rozliczne, z których każda [illegible] co i jak rozstrzygać, i jak nakazać pa-

bywała o tem
każą ~~[illegible]~~ przez ustawy kościelne uwiadamiana. ~~[illegible]~~. Winowajca mego grzesznikiem po kościelnemu zwany, odbywszy pokutę, miał grzech odpuszczony albo przez ~~[illegible]~~ zwyczajnego Kapłana, albo przez Biskupa, albo Arcybiskupa, albo nawet przez samego Papieża lub Patryarchę, stosownie jak ważnym był ~~[illegible]~~ grzech jest tego rodzaju, iż ~~[illegible]~~ który zwyczajny ~~[illegible]~~, z niego ~~[illegible]~~ roz- nie może.

grzeszyć. Obszerne to i ~~[illegible]~~ trudne zmierzenia ~~[illegible]~~ otwierające przed okiem czytelnika, dam mu poznać zasady jakich się w tym względzie trzymał kościół a jakich ~~[illegible]~~ wyłączyło źródła z których nowe według niej ~~[illegible]~~ odej względy jej sławy zwyczajów płynął; najważniej, niż je ~~[illegible]~~ w drugim tomie przedstawiliśmy, ukazując nam się duchowne ~~[illegible]~~

tego dzieła (§. 199. następ.) ~~[illegible]~~ świetle. Napsrod się bez różnicy o grzechach przed sąd każdego kapłana wywodywanych i przez ~~[illegible]~~ odpuszczanych rozwiązany ~~[illegible]~~ jedno- ~~[illegible]~~ bywała pracy ~~[illegible]~~ się daje oglądać rozmawiał kościół a cerkiew.

~~[illegible]~~ rozmawiał w tym względzie źródła ~~[illegible]~~

§. 289. Ważne w tym względzie kościół węgierski. Są niem tak zwane "artykuły morawskie" z szkopień w Morawskich Nowinach (r. 1055-1044) drukiem ogłaszane, z wanioch duchownej władzy najwięcej zatem do ogłoszenia nadesłane, podał zakupow r. 1585 w urzędowem piśmie do powszechnej wiadomości Juliusz Herberstein dowódzca morawskiego na Węgrach poraźonego zamku ~~[illegible]~~ wać ~~[illegible]~~ gminy były odpowiedzialne za przestęp-

290.

łtwa swych członków, więc Erzpryster (1) ogłasił jej w tem
miemie w jakim ona/ słowniku do Ple-
bana a w jakiej/ członkowie do niego za-
szają, i jakich zwyczajów dotąd
zachowywanych (które w/ czasach
pogańskich) zaniechać powinni,
gdyż inaczej pielęgnowanie ich za grzech
poczytane jej będzie. O pierwszych nie
ma co mówić. Tyczą się one obrzędowości
przez gminy Plebana, ludzień ześla-
jącego pod jego nadzorem Nauczyciela
szkolnego, słownikach albo/ w gminy
i do siebie wzajemny. Być w parafyi murańskiej
Zali sam jak w innych katolickich krajach. Daty
czas się też obowiązku gminy do-
pilnowania tego, azeby, jak w drugim
powiedzieliśmy danie (s. 197), przynaj-
mniej kolejno (/ co/ po dwóch mieszkańców
odległych (wyprawiała do kościo-
ła/ w każde święto a nie jak było
dotąd na krakowiankach/ w dzień na
Krzyżowego (2) świę-
tami i na Rusałka (3).
Najmniejsze zaś słowniki parafian
zapowiedziany (przestrzegać aby/ gdy, że
Pleban
jeżeli jak dotąd pogańskich zwyczajów
nie zaniedbają i w święto Rusałek albo/ dzień zwycięstwa
lub przech-
Po "przestawianego" krola/ zajmować, przebiegiwać
Króli po ulicach i domach
się, nad umierającymi wrzeszczeć i ręce
załamywać, bo wtedy pozyska im Pleban zwyczaj ten
za grzech, i wymierzy karę. Okolnik w
treści podobnej wydał do
Prykaprzyczyla
jednej ze stolic wierchotatarskich wojewoda
miejscowy, zakazując
: azeby się lud wieczorami
po ulicach i placach na zmowy dla-
bełkie nie zbierał, szarandziej sowami
nie trudnił się i niemiłowaliśmy/ leczyć,
azeby w niedzielę nie tańczyły po dechach
niewiasty zamężne i dziewki, azeby w dniu uro-
dzenia bożego i w wigilię Bazylego ś.,
↑ uroczystości

(1) Za Erzpriester dał co Archipresbyter
tu w znaczeniu "Dziekana, wielki.

(2) Patrz w słowniku Jungmana p.w. Krakan,
ludzień w Hanu-
za Dzajech kaland. 43.

(3) Znaczy kitkanowa
Patrz także w rejestrze p.w. Rusałky

(2) Znaczy Bożena-
rodzenie.

nie śpiewywały o kolędzie, dzwonie i Płucie, w gadki się nie bawiły, wiech nie opowiadały, przebrane za Skomorochów nie wodziły klaczy (1). Zkad widać że po oku kończywali ... grające ... głównych, czyli że około Murania i wierchaturzka jednakowo lud, nie wdając o tem ... kierzyło w czasy. w głębokiej Rossyi, że nie tylko

grzeszył, ... Plebanów lecz i świeckiej władzy była obowiązkiem przestrzegać go że powołania lecz nie zgadzili czyli wyższej ... władzy, ... mocą kapłani ... nie karali o to. Sąd bowiem należał do Duchownej, zdarzała gdy ... czynów jak grzech winowajca mógł być w tym przebędzie sam kiel (2), którego karać mógł sam tylko ... wyższych stopni Kapłan.

Obowiązkiem więc ... Plebana ... do ...

... Biskupa że się dowiedzie w jego parafij, parafianin o tem że ... i że oczerniony ... grzechy, trwa... dzi w grzechu jednakże. w Biskupa w dwoch instancyach, w plebańskiej i episkopalnej, wywołał do ...

§. 290 Ponieważ więc Biskupa ... przed nu... ... sądy prawo przepisać ... różne o tem pojęcia miały ludy słowiańskie, uważane różne nad ... tary przepisywały. Pod tym względem ... dyplomatu od księdza Theinera wydane ... nie ważne ile dyplomata ... przewodniczą wydaniem ... gdy ... ziemnego gdy wiemy że Metropolity ani w tym ... z ... więcej ... z Krajowymi ... Biskupowi naszych mało się ... z Rzymem znosiły wprzódzie.

... kiedy sądzi ma ... a kiedy sąd plebański ... instancyi ... zawiodła

jak w tem postępować umieli.

Poniew... bawiący na Węgrach Kardynał Gentilis wzywał ... na Wojewodę siedmiogrodzkiego za to że ... wadze ... wydał za prawodawcy (3) a

(1) R. 1649. Akt. Ist. IV. w. 35.

(2) Z pożytków Zygmunta Augusta osobliwie Powiatowa. Pisma Ossolińsk. II, 102.

(3) Akt. ... w Fejera VIII. 5. str. 64.

maledicus w Cynof. 331 291.

Wojewoda że grzech popełnił
wcale o tem nie wiedział, Król przed Ludźmi
na sejmie ustanowił z Baronami (mię-
dzy którymi i Biskupi znajdować
się musieli), że sąd duchowny ma
rozstrzygać sprawy: o małżeństwa, za-
wsze (była ... [illegible] sądach i kwar-
tach), o pobicie księdza i niewiasty,
gwałt dziewicy żądany, uczciwe obcia-
wanie z cudzą małżonką lub małżon-
kiem, testamenta, zastrzegłszy a zatem ... [illegible]
że gdyby przy [illegible]
przelew, to wtedy sprawa do sądów
świeckich odesłaną być winna. Sędziowie świeccy mieli też wyrokować o
wszelkich
sprawach przez księdza lub księży
[illegible] wyzwanych, którzy dopuściliby się sporu
nie rozstrzygnięte nie miał prawa
rzucać na przeciwnika klątwy (1). Był
to stanowczy krok do ogranicze-
nia klątw, które sprawami [illegible] w Polsce, następnie w Czechach i Morawii i znowu w Polsce po dwakroć
[illegible] określo-
[illegible] W. z Bi-
skupem. W umowie, którą Kazimierz W. z Bi-
skupem krakowskim w 1359. zawarł po-
stanowionem było, że interdykt rzuco-
ny nad miastem tak daleko (jak przed
miasto tego sięgał) rozciągniony będzie nad
Kazimierza miasto, bo chociaż
Krakowem nie dosięgał, pierwszym radnego stanowił, jednak miał osobne swe sądy.
[illegible] jedną z [illegible]
Zgodzona się i na to, że jeżeli jedna z tych miejsc
wyklęty będzie do
nie za-
chodzi. Słowa
klątwa zresztą niepełnej osoba wyklęta wnijdzie do
[illegible] w czasie nabożeństwa, wtedy przerwie
nabożeństwo się aż do czasu wyjda-
[illegible] się jej żadnego obrzęd po czem wolna

(1) Dz. 1344. u Zejsza IX. 1. str. 193.

ma być nabożeństwa dołożyć (1). Ponieważ czeskie duchowieństwo było bardzo skore do klątew, i za lada nieprawe zamieszki wracali się na parafian, [illegible] odmawiał im udzielania świętych sakramentów, więc na mocy umów z zakonem krzyżackim (patrz wyżej § 268) zawartych, postanowiono w Czechach i w Morawii, że jeżeli ksiądz z swych parafian ma kogo uważa, [illegible] przed Hetmanem sądu ziemskim, gdyby zadosyć nie uczynił, ma zadać swoją do Biskupa zanieść, a gdyby zaś i ten sprawiedliwości nie wymierzył, wtedy dopiero może [illegible] z tego prawa wyniknęły różne zesłanki klątwy wraca (2). Dały nowy kierunek sądom duchownym, które się w Polsce najwięcej się miejscowo rozwinęły, u nich ustawa przed upowszechnioną u nas ustawą zakonu trydenckiego. Rozważmy do nich [illegible] ustawie sądom [illegible].

§. 291. W lat kilkadziesiąt z nimi nowej z Biskupem swoim umowie zawarli nową krakowską r. 1447. w Warcie odbytej. Ponieważ nie na więcej umowa ta samej się dyktowała Dyecezyi ... krakowskiej ... utworzyło prawa, które by i sądy duchowne objęły, nie dozwalały stronom w nich się procesującym odwoływać do Rzymu, lecz zakończenie ostateczne takowych zostawiając przez Biskupów i Metropolitę nakazały (4). Z godnością przez życzenie i postanowienia u nas prawa duchowne sejmowe ukrzczono [illegible]

Z przedo w lat kilkanaście później (r. 1459) radził Ostroróg ogólne dla całego państwa polskiego ... stosunki jego z Rzymem określające ... się z czasem życzenie części godnego męża, albowiem

(1) R. 1359. u Bandtk. jus pol. 168.

(2) Księga Tawacz. 123. ustęp.

(3) Porown. j.w. Bandtk. jus pol. 270.

(4) Rady te w Pamiętniku jego z r. 1459 skreślone, najwięcej ... w Rocznikach Tawacz. nauk. porównanie ... nowem ich wydaniu (zamkn. 217. 272. ustęp) poręczyłej.

zej treści:
innych sądach

wszystkie sprawy Kościoła
z natury swej rozeznaniu / ulegające,
Państwa w pier-
wszej instancyi, w drugiej Arcybis-
kup, a w trzeciej albo Prymas jako papieski reprezentant (Legatus natus)
zastępca w państwie polskiem
albo sam Papież (rozstrzygać,
wyroki zaś wydane
sądy świeckie grodzkie i ziemskie wy-
konywaji i powinny. Trwało to aż do roku
1563. 1565. (nad tem
w liczeniu sądowem sejmowem
Skarga powiedział: że w Polsce
każdego by najmniejszego sędziego świe-
ckiego wyroki, a gdy osądzi Bis-
kup i Kapłan najwyższa na ziemi kos-
cioła, której i królewska czasem
podlega, wyrok jej powagi nie ma. Przed tym zakazem wyroko-
wał sąd duchowny w sprawie

(Stanisław zajmował się sprawą sądowniczą uchylając wyroków duchownego sądu. sejmu) w którym zakazał

odszczepieństwa od Kościoła (he-
rezji), o drapieży dóbr kościelnych w ca
dziesięciny wchodziły, na koniec (kto-
Właśnie te szczegóły były między innemi celem rozpoznawał
z Biskupem Krakowian. Trze-
ba owej umowy określona, zdaniem: że jeże-
li naprzód nie przestawa się po upływie
li klątwy nie przestawa się. po upływie
roku o zdjęcie z siebie klątwy, wtedy Sta-
rosta grodzkiwy, owszem do zakazu dóbr jego
że sprzedaży których nagradzi-
ały kościołowi szkody resztę ich dla by-
działu jemu po zdjęciu
kłątego zachowa i

klątwy N. Szarocka nie wykonywająca wyroku miał sam popaść w klątwę (1). Drugi szczegół przez wspomnianą wyżej komparytę. Rozstawało odszczepieństwo, których wszczynali się równie świeccy jak duchowni od czasu (2), kiedy ... a przynajmniej nie mogła być wykonywana w ten jak w dawnie długim (§. 282) opisałem sposób. Bo gdy jeszcze w XV. wieku nikt z wyklętym nie obcował, nie jadł z nim ani pił, nie rozmawiał, pod swój dach go nie przyjmował, u swego nie dał się mu ogrzać ogniska, unikał go w zdrowiu, na rynku, we młynie, żąda na każdem miejscu od niego ... stanowił (3), w wieku XVI. przeciwnie wymieniony był ten który się ... powolnym klątwie okazywał.

były prawie względem duchownej władzy ... uległ. Żadno pojąć że władzy udawała klątwa mocy swojej

(mówiąc słowy prawa)

§. 292. Lecz ... sprawę swą pojmując jasno... przekonany był, że ... w swoim protestanckiej ... gdy ... jednakże w tem samem będąc pod ... jego względem Jagiełło, dał się z tem ... (4) więc za władnie okoliczności ... jest ... że ... jeszcze groźniejszą, a protestantyzm ... uprzejmiej ... że się

(Zygmunt August) czas panujący w ... monarcha / spryja

---

(1) R. 1450. u Bandt. Jus pol. 247. ...

(2) W dyplomatar. ... manowskiego pod r. 1424 stoi: De heresi suspecto ... Boslaus Plebano in Czelandz ... terminus ad ... pugandum se ... figitur a capitulo.

(3) Dosłownie z dyplomatu r. 1427 u Dzyal. II. 439.

(4) List Jagiełły do brata Swidrygajły z r. 1432. u Raczyński. Kodeks Dypl. Litwy str. 370

długo nie ostoi. Długo tylko dostrzedz z za-
ciętej nienawiści jakąś różne tak na siebie jak o-
fogoś prolestanckyzmu odcienia —
lu kościołowi (1) i cerkwi zabiegi. Więc
zebrawszy swe siły kościół podniósł
przez uczoną gwarę trydenckiego zna-
czenie przywilejów swoich, i gdy
duchowne, wpływ na nie kolatorów usu-
nąwszy, wzmocnił, ustanowiwszy kluby, uzoł, i świeckich przez ohydne
kapłanów w gwiazd, karności, prowincyom każdoba, surowego miejscowo tłoczyć. Dzień je palcił. że
gdy duchowne — dom prowincya pal-
— z uczoną synodalnych za po- — ił. widać.
starzetwa Baranowskiego r. 1612. i
Gembickiego r. 1623. odbytych
postanowienia i synod dyecezalny
przemyski 1621. 1636. przyjął, a poznański na ich zasadzie
r. 1642. nowe
rozklasyfikował grzechy. Według synodów pro-
wincyonalnych były jedne, że już tak
wyrażę czytelnikom, nawadawe w dawnych
agendach (zapisane, Biskupowi do roz-
grzeszenia pozostawione, drugie zaś
Arcybiskupowi zachowane. Ponieważ
prawo pospolitej ka-
nonów dyecezyi niez-
nane) od zwyczajnych
grzechów wyraźni-
ta tak, ... gdy umarł
grzesznik i nie mógł
pod żadnym pozo-
rem uzyskać po-
grzebu chrześciań-
skiego, i Ponieważ

(1) Listy Jana Kal-
wina (pierwotny
... dla ca jego
u Krasińskiego
nr. 36.) i pisma
ówczesnych teo-
logów protest.
a nawet ludzi
świeckich (patrz
dalej nr. 39)
poświadczają
to.

Lodzinarzydła

cia się owych czyli zwyczajnych (grzechów) dyecezy dozwoliło Biskupowi obostrzyć i nie pokazać lub zbagodzić jej, według miejscowych pojęć, czyli nazwanych, za nie
szczególnie wyrzec ... że jeżeli rozklasyfikowano dało zwa-
nych "casus reservati" czyli "summa-
rycznie przypadków duchownych i grze-
chów i klątw" synodyku prowincyonalnego z r. 1612. mowiono stany, dozwoliło
się zgadza z archidyecezyą, ztąd wynikło że każdy Biskup mógł według swego pojęcia
lub nie zgadza, klasyfikacyą grzechów w dyecezyi swej o głosie.
myskiej i uczony dyecezyi prze-
tym wzrokiem poznańskiej sąd pod nader ważne.

…niej Arcybiskupowi zachowane grzechy.

§. 293. Biskup rozpoznawał herezyę i apostazyę. Drugą była zwłaszcza zupełnie odstąpienie od wiary, napadnięcia, zakonni posłuszeństwa. Odstępował od wiary kto chrześcijaninem będąc wracał do pogaństwa i t. d., a od zakonu nie tylko ten co większe lub mniejsze otrzymawszy święcenie ślubów nie dotrzymał zakonnych, lecz i ten, co się nieposłusznym okazał władzy. Lecz z grzechu nieposłuszeństwa mógł być w klasztorze, z grzechu zaś przeciw zakonowi ad Biskupa tylko. Trzeci grze-raz grzeszony [illegible]. Czwartym grzechem była mężobójstwo. Piątym bicie lub obraza rodziców. Szóstym rapt albo zgwałcenie dziewicy. Siódmym incest albo grzech cielesny z krewnemi lub z mniszkami poświęconymi. Ósmym cudzołóstwo kilku osobom jawne. Dziewiątym zadania albo grzech przeciw przyrodzeniu (cielesne obcowanie z bydlęciem). Dziesiątym podpalenie domu [illegible] i zboża, i [illegible]. Dziesiątym zrabowanie ze zbiciem [illegible] czyli świętokradztwo bądź kościelnego sto[illegible] bądź funduszu duchownego. Jedenastym wrzkiewstwo, pod które podpadali [illegible] się wróżeniem i guślami i wszelkiemi zabobonami zajmowali, jak i ci którzy brali udział. Dwunastym [grze-

Jak ci którzy

Tego rodzaju

chem zmazywał się każdy co/ kłożewo większą, od Biskupa jego Oficyała lub ledwiego duchownego zastęł uważany. Wcho-dzidy w te rachuby i grzechy arcybiskupie mi prze-ka zwane, że po rozgrzeszenie z nich Biskup (Sufragan) do Arcybiskupa odsełał [lub bomaty do złożył tenże Arcybiskup] grzesznika. Takimi były kto fałszywe dawał świadectwa w sądzie, kto lichwił, kto zwabiony w celu nierządnym, kto najbliższe, dziewczęta lub zawołana kosztem przywodzi-ny jakimi bądź sposobem przywodzi sobie. W grzech tego rzędu pod-padała i niewiasta, która dziewczę u siebie mając czy inaczej twoją ga na noc do parka i z Mężem łatwo uwieść go mogła.

§. 294 Musiały się bardzo rzadko zda-rzać te grzechy, [gdy Biskup arcybiskupem w kościele, na sejmie, w ma-newrej radzie dw ważnemu przeszkadzał, szczególnej i poszanowaniem ... swawani ... miał czas ... się ... i nieni ... Azeby nie mógł się i nadal swobodnie] ... żeby się nie znowu tyczyło [oddawać ich niezapomnianym] i swoich też i duchownie czuwać nad władzą, tymi porzucenie samy dziela tego dowody i najlepszy wskazuje je bez wskazówki i z postępem czasu wszelkie rozwijane w narodzie przestępstwa odbierają prawo do prawa grzechów liczbowych objętych doniosłości, roztrząsnąć do spowiedników zostawiło jak grzechy lub za większe je lub mniejsze a nie większej lub mniejszej liczby godne kary. Uważać na spowiedzi szukać objawiane przystępując po casus reservati lub bynajmniej pod-ciągać.

po wysłuchaniu wszelkich spełnieniu przeciwstawnych towarzyszących okoliczności kładzie karę na grzesznika i jego spólników na osobach ich i majątku i prawach (kolatorskich rozumie się, które przez to utracali) wykonać się mają, co rozstrzygnął wyrok, po wykonanie którego odsyłał do Polski. Biskup zaś do sądowej nie raz uciekał się w tym względzie formy. Nakazywał on stronom stawić się przed Sędzią o to, że grzesznik odbędzie pokutę prywatnie lub publicznie.(1) Przez prywatną rozumiano kiedy z kosturem długości przepisanej i z workiem na plecach pielgrzymować się na miejsce ś. zobowiązywał. Przez publiczną, gdy w czasie wielkich obchodów kościelnych, osobliwie zaś w czasie czterdziesto-dniowego postu stojąc boso i przyodziany workiem, wyznawał przed ludem wychodzącym z nabożeństwa że się czuje być winnym grzechu i zau[illegible] zadaje (2). Jeżeli umowie tej nie u[illegible] za dosyć a co gorsza w grzechu umarł nie uzyskiwał pogrzebu. Tak Papież i Biskup karał za grzechy. Kapłan zwyczajny odpuszczał de[?], które w poczet się onych nie rachując, tem samem kwalifikowały się do pokuty tejże.

(1) Na oba przypadki zawierają ważne dowody wydane ode mnie z XV. wieku pochodzące rękopisy. Porówn. VI. 410. 412. tego Dz.

(2) Ustawa Nankiera? Wrocławskiego Biskupa z r. 1410. u Montbacha 21. Dzakiem ogłoszona.

Zadziwi kościoła

295. Szczegółowo

§. 295. Inne nie wymieniono tu ustawy synodyki nie tylko o grzechach lecz i prawach kolatorskich postanowiły. Trydencka [illegible]

(1) Najstarszemi liczyłem, że z prowincyonalnych Gembickiego z r. 1630. z dyecezalnych [illegible] lwowskiej 1593. przemyskiej z 1641.

I w wieku XIV. karcona była wielka przewaga Prałatów urzędami nawet niebędącemi. W XV. występował także jako pośrednik w sprawach między duchownym a świeckim stanem, i w tymże wieku słuchał zażaleń Plebanów na Biskupa, które [illegible] sprawdzić wyznaczonym [illegible] ze swej pracy kasztelanom zaleciwszy nakazywał [illegible] wieku XVI. a bardziej jeszcze w XVII. (2). Ale w XVII. tak Król jak i Prymas, pierwszy jako Kolator, drugi jako najwyższa instancya w krajowo-duchownych sądach i ograniczeni w swych prawach zostali. Wła- [illegible] dla tego przywłaszczył sobie Nuncyusz apostolski i wyrobił w sprawach przed sądy wywołanych duchowne a nie Prymas wydawał, chciał także

i od króla, jak mówi Długosz,

1 Sandomirienses et Vilecenses

był wieczystym Namiestnikiem władzy papiezkiej w Polsce. Za czem i przywalnych w ich prawach kolatorskich ograniczono wielce. Miał otrzymywał kolatorem będący

(2) Porówn. Długosza którego G. W. Bandtk. histor. prawa 117. przyrodni, [illegible] r. 1454. volumus inter praelatos spirituales ex una et seculares [illegible] pro [illegible] 1459. in facto appellationis Plebanorum [illegible] Castellano vel cum episcopo et [illegible] Plebanis nomine [illegible] coerceant [illegible] Bandtk. jus pol. 266. 307.

[illegible] Suzlawa [illegible] w rękach Papieża całą duchowną władzę, niż zaś się do niej nie dorwaliła świeckim. I kolator [illegible] prawo zajmował duchownych na nakaz [illegible] pierwsze w nim miejsce (synodyk [illegible] 1642). Miało było nawet powinien być pamięć do konsystorza co zbiegło [illegible] dział w księdzu [illegible] konsystorz [illegible] zajemnie na ko utrzymywanej księży (synodyk lwowski z r. 1593). Później do doniesienia że nie bardzo chętnie przyjmował, i nogole w to zmierzał, żeby archidyakonaty (1) [illegible] kontrolująco [illegible] księży [illegible] od kontrolowania ich kolatora

7 sprawdzał: wpisywał [illegible] donos

Kolatorowie

Przeważyła Archidyakonia więc na urzędach kościelnych, a Prymas [illegible] nader [illegible] rzeczy i Biskupi na synodach [illegible] należała [illegible] niem mieli, lecz świeccy [illegible] nad sąd nie wpływali bynajmniej.

księżom, [skreślone] [skreślone] dzieci swe volu
[skreślone]
[skreślone]
[skreślone]nie, dobra od kościoła dzier-
żawiąc wszystkie księci. Gdy ustawa
prowincyonalna z r. 1612. [skreślone]
[skreślone] małżonkom zakazanym kościołowi za-
ła się roku jeszcze nie mające swe
dzieci do ślubu na noc wrabiały i zmieni-
im przez [skreślone] odpuszczenie sprawia-
ły niemowlnie [i nie dozwalała] słuchać rozgrzesze-
nia u Biskupa lecz do Arcybisku-
pa odsyłała je tam, przeciwnie pu-
chodząca z r. 1620. zdawszy za zno-
wu na Biskupa, kazała Arcypaste-
rzowi karać kościoła tego: kto pad-
szy w świątości w sądzie, lichwą się
zajmował, przekory sakramentowe za-
chowywał przy sobie i pierścienie zabie-
rał. Grzesznik mógł się przed zwyczaj-
nym spowiadać Kapłanem, ale po roz-
grzeszenie do Biskupa się lub Arcy-
biskupa udać musiał; i tylko wtedy
gdy daleko od rezydencyi jego mieszkał
mógł u Oficyała w archidyakonacie mie-
szkającego szukać błogosławieństwa. Wszel-
kie inne w pacierzu [skreślone] nie znajdują-
ce się grzechy odpuszczał sam tylko Pa-
pież. [skreślone] uwol-
[skreślone]
[skreślone]
niony od klątwy nie ponosił żadnej
kary. Odszczepieństwo od wiary (apostasia)
[illegible]. Jeśli albo wiem w Polsce, w mocy
postanowienia sejmu (1), ponosił karę
wygnania.

(1) ~~R. 16[illegible]. Vol. IV.~~

(1) R. 1359. u Bandtkie jur. pol. 168.

Mosbach 40. 63.
synody Wężyka 1630

synody. Archidyakoni, zapobiegać mieli ażeby świeccy w ch... zasiadając
dzów grzeszniki z duchownymi sędziami nie przyłączali się
do kontrolowania księży. Wolano więc
nie dopuszczać do tego ażeby się ma-
ni skarżyć na księży, lub ażeby

li duchowieństwu niższemu przypominano co ma nie wolno a
co wolno czynić. Nie wolno było wcho-
dzić w gościnę ze świeckimi poufa-
łości, uczęszczać do nich na uczty itp. Mie-
li duchowni unikać nie przystojnych z mieja-
stami [illegible], nie strzelać się w
szaty świeckie (co bardzo lubili czy-
nić księża), nie procesować się ani
ba o fundusze kościelne i o ile nie, i ażeby procesu nie miały za gra-
nicą rozgłosu, kończyć je
w innym jak w duchownym sądzie,

w kraju (mieli w obowiązku) Ludzi świeckich
wywoływać do Prymasa (1). wyrokom sądu duchownego słuchać
wzbraniających się nie wprzód klątwą
karano aż po wyczerpaniu wszelkich środków pojednawczych. Takim udzielać
sakramentów itd. zakazały synody. Rzecz tę po-
prawa i ra-
zumnie statut litewski III.
32–34. określił. Według jego przepi-

(1) R. 1477. u Bandt. jus pol. 272., r. 1543. 1607. vol. I. 578. nast.: II. 1603.

świecki zaprzęgał
się (Książę ~~...~~ przed Biskupa. Ten po rozpoznaniu sprawy albo ją według duchownego albo świeckiego sądził prawa, z wolnością do apelowania do instancyi wyższej. Jeżeli Biskup sprawiedliwości uczynić nie chciał, król jako najwyższy książę kolator sprawę rozstrzygał ~~...~~

(1) Palack. Dejiny III. 310. 2. Hm.

(2) D. 1462. art. 3. i r. 1492 art. 46. w Corp. jur. hung. I. 216. 267.

§. 296. Starali się też Czesi i Węgrzyni sprawy do sądów duchownych nie w Rzymie lecz w kraju rozstrzygać ostatecznie. I dokazali co chcieli pierwsi już w wszelakim r. 1434 (1), a drudzy dopiero r. 1447. Węgrzyni ~~...~~ kutowali długo i zanim się ~~...~~

Od niepamiętnych ~~...~~ duchownego ~~...~~ z więzów się ~~...~~ wyprowadzili sądu ~~...~~ W roku 1462. bliżej określono wyszczególnione wyżej (§. 293) grzechy, rozstrzygano jak w Polsce. ~~...~~ je/niemal tak samo jak w Ponieważ wawszy ~~...~~ miano też same co za główne ~~...~~ za główne ~~...~~ uważając się króla Ludwika, więc ~~...~~ r. 1492. Dodano, że sprawy ich owego wymienionych również ~~...~~ wszelkie ~~...~~ świeckiej treści nie będące sprawie ~~...~~ ny sądzić ma ~~...~~ zastępca (Archidyakon?) i Oficyał Vradała (2). Sprawy de każdy bez różnicy, czy to świecki czy duchowny człowiek, pierwszy pod uwagą swej prebendy a drugi pod uwagą życia, w kraju tylko przed właściwym sędzią rozpocząć i kończyć był winien, z tym dodatkiem, że jeżeli na wyrok jego nie poprzestanie, wolno mu wtedy odwołać się do Rzymu; za zachowaniem wszakże wydanego na to od zakazu kary.

(przepisu- Ten zaś postanowił, ażeby nikt przed sądem papiezkim nie stawał, komu o to pozew posłany) lejskiego [illegible] z Rzymu nie będzie (1). Zmianka o "wdaciwym" sędziu uczyniona w prawie najpierwsza do sądu duchownego nie lepiej było w sądach rozpoznawać świeckich? Więc r. 1498. (art. 5) zastanawiały sprawy o dziesięciny z duchownym i a w r. 1618. (art. 70) z Węgrów na myśl, iżby odsyłane niektóre sprawy do sądów .... małżeństwa wynikające w roku zaś 1647. (art. 15.) sprawy o formalności testamentu (same) odsyławszy wszelkie inne przenieśli Węgrzy sędzi samego roku (1647. art. 16) nawet o dziesięciny wyłączane sprawy raz na zawsze do sądów świeckich (3)

§. 297. W cerkwi prawosławnej nie mógł się odbyć sąd bez wiedzy jej naczelnika, którym był Metropolita, a kiedy Patryarcha to ro- ..... do on, po danie sie nie sobie a wnież on, popełnionym grzechu nakazywał go .... podwładnym sobie Władykom .... najwyższy pasterz cerkwi czyli .... Rownie świeckich jak i duchownych sądzono. Pierwszym, a z nich sądzic (3). nie tylko Kreślianom lecz i wyższym urzędnikom (stolnikom), poczytywano za grzech czarodziejstwo, grę i pijaństwo (4). zbadziejstwa też i męzobójstwo, zajścia między rodzicami a dziećmi, cudzołóstwo,

jeżeli za lichwą / szedł ... świętokradztwo we Pskowie od Patryarchy r. 1382. padające) hodowali, lub zajmowali się

(1) R. 1471. art. 19., r. 1498. art. 63. w Corp. jur. hung. I. 223. 303.

(2) Porown. Cynor. p. w. causa (nona: in foro spirituali controvertebantur).

(3) R. 1647. art. 16. 1551. Akt. sahr. I. nr. 103. 239. R. 1689. Akt. Zp. V. nr. 186.

(4) R. 1633. Akt. sahr. III. nr. 226, r. 1382. 1649. Akt. Zp. I. nr. 4. IV. nr. 35.

testamentów ~~[illegible]~~ mia-
ry i wagi, ~~duchowieństwo [illegible]~~
~~[illegible]~~ i czczono ~~[illegible]~~ – na co pełno znajdziesz u latopisców dowodu. Karał za to była klątwa, która ~~[illegible]~~ nie tylko samego grzesznika ale i jego dzieci i spólników jako ~~[illegible]~~ pozbawiała ich pogrzebu chrześcijańskiego (1), Duchownym czyli duchownym (niższych nawet święceń) poczytywano za grzech: rankowanie po raz drugi małżeństwa (2), czarodziejstwo (3), dzielnie się z nadzieństwem własności klasztoru zostać była wina (4). Strojenie się w suknie ludzi świeckich kraju zagranicznego (nemecký plat) (5) było również jak i w kościele grzechem. Jeżeli [illegible] po trzeciem upomnieniu nie stosował się do nakazu wypędzony bywał z klasztoru (6). Za wielkie przewinienia skazywano na wieczne więzienie w ciemnicy, więzienie wieczny (7). Odszczepieństwa nie było. Jeden raz tylko w kronikach wspomniano mnicha który uciekł, przystąpiwszy nawet do Mahometa, porzucił wiarę, przyjął (8). Kościół jak król karali również jak świeckich duchowieństwo wyczepne jako świeckich jeżeli drugich nie dostrzegła. Za zgorszenie (bezżeństwo) karał ~~[illegible]~~ duchownego: który sam z kapłanem uczynił który się czarodziejstwem trudnił (9). Zygmunt Stary król pal-

nieważąc zwierzchności, sam przywilej zapewnionej zawartości i zamówieniem w rozważeniu

w rządzie duchownym

(1) R. 1395. 1416. 1668. Akt. Gł. I. nr. 11. 22. IV. nr. 35. 205. Parowie też karami w rej. j. w. anatema.

(2) R. 1490–4. w Akt. Gł. I. nr. 101.

(3) R. 1620. Akt. zakr. III. nr. 176. 177.

1410. I. nr. 369.

(4) R. 1416–21. Akt. Gł. I. nr. 24.

(5) R. 1382. Akt. Gł. I. nr. 5., r. 1474. Akt. zakr. I. nr. 108.

(6) R. 1382. Akt. Gł. I. nr. 5.

(7) R. 1678. Akt. jur. nr. 70.

(8) R. 1261–3. Ławr. rzk. 204.

jak się wyrażono,

(9) Dyplomat r. 1478 który Neale 136. przywodzi. Osobnej kéb r. 1634. 1647. w Akt. zakr. III. nr. 249. IV. nr. 18.

i więzić w monasterze, sądzić pod sąd nie wiadomo czy poddać czy arcybiskupowi naczelnemu;

ski kazał oddać pod rząd duchowny wszelkich ludzi, a syn jego Zygmunt August oświadczył: że ponieważ się między świeckimi i duchownymi stanem w cerkwi prawosławnej nie przyzwoitości i rozpusty (błędy i rozpusty) nakazuje więc zwołać w tym celu sobór (1). i na nim środki zaradzenia złemu obmyślać. Pierwsze podanie ... zwołać sobór, aby za sprawą wyższy nagły ... Kapłanem bywać nie ... się z żoną pierwszą pojąć drugą w małżeństwo (2). Oba uważani za ... być mieli.

(1) R. 1509. 1546. Akt. Zap. II. nr. 51. III. nr. 3.

(2) R. 1544. Akt. Zap. III. nr. 2. r. 1503. Akt. Zap. I. nr. 35.

Jezuici a Kozaccy

Rozdz. VIII. W rozerwanym kościele i cerkwi różnie różnie a najszkodliwiej dla kraju i dla siebie Jezuici wychowali.

† do Trydentu zwołanym

§. 298 Nie mając pogodzić rozdwojonych Cesarz rzymsko-niemiecki z papieżem i z sobą protestantów, nalegał na zwołanie soboru, który się zwołał do skutku przyszedł nie dogodził ani drugiemu ani pierwszemu albowiem ten na kościoła rzymsko-katolickiego zasady † nauki więcej jeszcze rozwinął, i od innych wyznań stanu świeckiego ... jak dotąd było utwierdzić. Ażeby nie utracić tego co zdobył, postawił na straży zakon, którego zadaniem być miało pracować dla dobra rzymsko-katolickiej wiary, a uciskać po wszelkich ... ku temu w swym rozwoju oraz drugich szczegółowych, i zdziałał pierwszy jak zmierzając celowi środkiem samym co ... szczęść, sam ustawił pierwszy jak wszędzie, i nie postępował dalej korzystnie ... dla kościoła i cerkwi mieć ... w swojej ...

Jezuitów zakon, zatwierdzony od siebie r. 1540.

Jezuitów, wtedy konwikt nie używał już przewagi

(1) Piśmiennictwo II. § 24. uwagi.

[illegible] zawali sobie. Gdy jak na [illegible] wstąpiłem do miejsca [illegible] przewagi nie miej- szym sobie [illegible] był [illegible] nie mniej- kiego i drugi, w Polsce w publicznie, też same co [illegible] zdobywać sobie korzyści, więc korzyści te, [illegible] korzyści, więc [illegible] składała konfedera- [illegible] klasztorni

szym na niej swojego wpły- (dla drugiej było)
w, lecz nie korzystnie równowagę że prze- bywszy się rywala jednego wpadała
w moc drugiego, tem niebezpieczniejszem, że nie na same tylko myśli naciskał i gwałtownie, ale usiło- wał opanować i uczucia. Cóż gdy li ją oni pokazując ku [illegible] gwałtem [illegible]
jej ubiegiwać też same korzyści ja- ko jest przewodnictwem, i władzą w Polsce tak gdy ją przyjaźni
i polityczne [Znaczenie, lecz
gnęli, nie dali co przyrzekli, bo pier- wszych miejsca, w senacie wydarzyć dla niej na
wszego nie mieli, a drugiego [illegible]
Pokazało się też że w nauce więcej konglacjami niż znawcami jej i mist- rzami. [illegible]

[Uczyniłem tym byli dla cen- kowi Jezuici.

(panach, [illegible] nie zdobyli.

będąc, ф [illegible] nad pa- ściane już nie mogli dać swojego.

[illegible]

(Ustawy synodalne Gembickiego

ф że leniąc się być dobrymi pedagogami, że raczej ojczy- mami niż ojcami wychowywa- nej od siebie młodzieży być umiejąc i chcąc, - większej ceremonii

† kościelności a prawdziwej pobożności chrześcijańskiej i miłością bliźniego pielęgnować

z r. 1620. dowodzą jawnie że Jezuici potrafili utrzymać w rygorze młodzież szkolną, ale uczyć jej albo nie umieli albo nie chcieli. Dla tego też przez gorliwą pracę rozkrzewiając † zaniedbując, nie przynieśli ani wierze katolickiej ani supełnie żadnej przysługi jakiej się po nich spodziewali. 299.

339

Gorszące, jak się ukazuje, synodalna uchwała z r. 1628. wyraziła, środom z uniwersytetem krakowskim sprawy dowodzili jawnie że nie lubią światła, i że zręczniej przedstawić walczyć są raczej ciemnoty niż oświaty, zwolennikami, bezprawiami aniżeli mężami prawdy, i miłośnikami mądrości.

§. 299. Chociaż najwięcej szkodowali na tych postępkach nie mniejszą atoli szkodę przynieśli ani kraj, sprawy. Wszyscy bowiem uczniów swych frankli(?) aby i miejsc sprawy. ... na machiny, gdy jednej z nimi byli woli i myśli, nie mogli mieć ochrony w czasie burzy. ... przestanowić Jezuitów, wyrzucić ich z nich wszystkich podnieć na siebie ... co się zaniosi. Kiedy spoglądając chcieli być uczciwi religii i ... kraju, zbywało im na potrzebnych do tego ... zaczęli z kosmopolitów wyrzucani zostali. Lecz się gorliwie do nauk, ... A naprzód nie dostawało im zasady chrześcijańskiej, byli pyszni ze swego uznania i dumni z rozumu i mniemanej naukowości. Jak przedstawiali z góry, spoglądali jedni na drugich, gdyż uczestnik z filozofią helweckiego kierunku na wyznawcę ... z przestankiem go nazywając, nazwał a na tego ... stronnik odnowionego kościoła z pogardą ... niż uczniem być, nie mając sporów);

Cały jezuicki zakon, mierząc każdym wzrokiem obrażał w ich osobie całe duchowieństwo niższego rzędu. Spotkał ich też ten sam los co odmiennego kościoła wyznawców, [illegible] bowiem przybrał rządu zarozumiałości i pychę, a gdy się raz pozwolili podnieść, więcej nie darowali.

inne zakony,

śmiechem i wzgardą otoczył protestancki kościół angielską dumą, gdy w Holandii i pruskiem księstwie schronienia. Pan kleryhalny i szwedzki katolickiego kościoła wyrzucił jezuickie rozkazy, skoro się okazało że są niebezpieczni i pragnęli [illegible] Wydali je na szczytach, przez to że z mądrego mieszczenia korzystać nie umieli, i że kierować siedząc w cerkwi chcieli w niej gospodarować,

wypędzona z Polski zostawała

Wiedząc o tem pałacy Jezuici, że konfederacya wypracowała z r. 1773. jest kopią pasterskiej z r. 1772. ugody, i na [illegible] jasne dowody mając że niemieccy ich spólnicy przez nakłonienie ugody tej a rząd poważnienie kościoła z wyznaniem protestanckim sprowadzili na Niemcy wojnę trzydziestoletnią, nie chcieli jednakże wziąć do uwagi, że jeżeli na uwagę, że jeżeli szczwez sejmowaną zwyczaną [illegible] mogąc przez za poparcie postawić na okropną wojnę. W tej sprawie majac pałacy Jezuici wiedzę, (a nawet i z przykładu) jako w rozumieniu swojem ludzie rozumni) wplątali kraj polski w kozackie wojny, przez co przywiedli go do upadku, a z nim siebie zgubili. Jak kozactwo zapozkie przez długie wojny zniszczone szukało pół księżyca ocalenia, tak szukał go jezuicki zakon w cerkwi, po wydaniu nań w Rzymie r. 1773. kasującej go bulli. Lecz i u niej nie długo, bo żyłem do r. 1815. przepadł. Uznając go za pojmując znowu cięgnąć cerkiew ku kościołowi, wypędziła Jezuitów od siebie. Wypędzonych przyjął na swe łono kościół, i odjęte wrócił im prawa, ale na próżno. Świat bowiem katolicki i dyssydencki raz od nich doznawszy zawodu, wracić im swego zaufania nie chciał i nie chce.

że według Apostoła (compelle intrare) po dawnemu

…upadać, albowiem … krótkiego włoskiego … po ukończeniu wojny z … I. … Europy … pokoju … zaniechać …

…(campelle …) …

Dział IV. Gospodarstwo narodowe.

Rozdział I. Pogląd.

§. 300. Ciasne koło gospodarstwa narodowego, którego okiem przypatrzyliśmy się w drugim tego działu tomie, rozszerzając teraz biegu swego, nie pokaże się jeszcze tak daleko, ażeby … szersza sfera innych działań i … mogła była pominąć. Miało na uwadze kraj, lecz na najliczniejszą klasę mieszkańców, na lud, nie zwracało jeszcze uwagi o tyle, ażeby go … dla zwaru i dla podtrzymywania w stanie normalnym przez ni… … maszyny rządowej, mogło być poruszającej się … wydobyć bez podpadnienia w ubóstwo i nędzę. To też wartość tego koła w szybki … bieg puszczana … wznieść kraj do … i coraz szybszy bieg … ich … przez … ohawę, że mogą … w Czechach … i na Węgrzech, gdzie dom habsburski …

Dziś tak … gospodarstwa …

…przed się wcześnie reformować … rozsądnie. Jakoż zaniedbało się już na to …

…lub przez … okazałości …

sam materyalnie i moralnie ciężary wielkie na kraj nakładające (1) i oświadczeniem zbawionym, jakby będąc zbyt wolne od moralnie z przeszłości ... go niby do oczyszczając a w wierze samej narodowości ciągnąc, wyprowadził kraj do nędzy i upadku. Polska i Rossya przez wzajemnie łączone bodźce wyniszczały się na przemian. Anglii

wytworzył te karze dali a patoczności wytwór zasady na lepszy lud walniczy, i nie upadł pod brzemieniem nieszczęść. Wzrost niedoli powszechnej wyrabiał się nawet zaczęty na lepsze dawne instytucye krajowe. Ciężary zamieniały się na czynsze, i tylko niezbędnie dla kraju w potrzebne w naturze zamianowane. Atoli i te na niejaki czas ... przez ... nowo zaprowadzone ulepszenia wycofano z obiegu. Policya ... wiązawszy ... – przyszła ... i chociaż się kolejno i na poprawę ludu dali ... okazała usiłowania tego celu korzystnie [illegible]] c. 301.

Ogroda jednakże ... sam dohad zamieszała.] Ponieważ lud nie mógł dla braku cywilizacyi być inaczej jak przez obawę kary podtrzymywany od złego, ... dalszy zasada ... przez ... rozwój zabezpieczyć pokoj krajowi. Nowsze zupełnie policyi reformy Polska rozpoczęła. Za-

(1) Ferdynand II. mówi w Verneuil. L. Ord. 21. że regalia albo mają nazwisko albo nie mają go wcale.

Ludów węgierskich

czędu^{się} też i skarbowość poczciwi się na lepsze, co we wszystkich krajach cywilizowanych wolnym ale pewnym postępującą krokiem, dąży do pomyślnego wypadku. Do najpomyślniejszego miała dojść Polska, lecz obierane przez nią do dopięcia celu pół środki nie dozwoliły jej spełnić co zamierzyła. Mądrze skarb rzeczypospolitej od królewskiego oddzielili, mądrze oba te skarby przy schyłku XVIII. wieku zjednoczyła, ale nie mądrze w tem postępowała, że

rzeczypospolitej skarbu. Uznawszy ważność dochodów nie stałych, nie mogąc, jak się spodziewała, podnieść krajowe dochody

wyszuka, albowiem upadł jej handel, szczupła dochodów nie stałych wyschła, a przez wynalezienie nowych zasobów i urządzenie skarbowości szczupła. Zapowiedziałem w

nim nie uczyła ludzi fachowych, że nierówno składała na kraj podatki, i że nie przestawała się o taki budżet, jaki mieć mogła państwo. Tak wiec dobrze obmyślany plan powiększenia dochodów skarbowych przez podatki nie został spełniony nigdzie, zwłaszcza gdy się nie przestawano upadnięciu handlu. w krytycznem znaj[dującym się] położeniu. Zapowiedziałem w

300. 6.

rzemiosłach i handlu

drugim dzieła tego tomie (s. 138. 234) że się w czwartym

najmniej dochodami nie stałemi szczegółowo i głowa naszej jak samże wrękdem miała początek rzeczy, o skarbowości handlu od rozpoczęcia historycznych [...] miała dzieje przemysłu połączyć. Ze względu atoli że czwarta część dzieła tym objęła tomem już i tak w szczery nad spodziewanie musiała przybrać rozmiar, zniewolonym się być widzę odłożyć rzecz tę na czas dalszy, i w osobnej da Bóg dopełnić ją rozprawie. Gdy-bym teraz historyę handlu i przemysłu chciał spowiedzieć jak należy, musiałbym ... że jako inne mają swoje rozdziały ujęć ramy, cały ocz- wiście pociągnęła za sobą nierówność wykładu i dzieło jednostajność zalecić się mające naraziłaby na szwanki.

wery z historyą

ale wyznać muszę iż wykonać go nie zdołam, nie dla braku potrzebnych k'temu zasobów, bo i owszem posiadam ich, nawet do zbytku, jak raczej z konieczności ujęcia tego tomu w bardziej rozszerzone ramy. Już i tak nad zamiar rozszerzone rozprawie, rzecz w osobnej więc da Bóg wydrukuje, mając kraśka będącą w mowie wydrukować o dochodach nie stałych się w tym tomie

Zakończę ten dział rozprawą o wojskowości, a pogląd na gospodarstwo narodowe temi zamknę słowy, że ta szczególniej część politycznego prawa znalazła pracowników uczonych. Gdy dzieła

w Rossyi

~~Nowka o ich tożsamości z dą uwagą... czeka że gdy ... badania~~

[illegible] tych mężów wybiornie się wszy-
stkim rozwinięte są prawa, to może
zestawiając je z innemi starożytnych
ludów prawami, [illegible]

[illegible] do-
pełnia je w tem czego samym nie dostaje. Udowodni do
czytelnikowi następnych rozdział, któ-
ry rzecz o ciężarach krajowych obejmie.

Rozkład ich w dziele Dunińska kr. Tad-
czyny (regalia), dzieląc ich wykład,
stosuje na podatki, pobory i królewszczyzny, winien być kometr-
[illegible] nie / atak pal-
stkich dego rodzaju skarbowych podatków stanowiące
i naprzód ogólnie a następnie
szczególnie, a zawsze porównawczo z samemi
przedstawiony. z takiego zestawienia obu rodzaju ciężarów pojmie czytelnik, że mogły
łatwo zlać się pierwsze
z drugiemi, że po zjedno-
czeniu się [illegible]

i po przej-
ściu ich w
czynsze
mogły wszystkie
ciężary na
bardzo ma-
łą liczbę
rzeczy po-
wrócić [illegible]
skich. Pojmie na-
koniec dla
czego Ros-
sya [illegible] jak samo
się ich jak Polska trzy-
mając | [illegible]

| przez wieki nie poz-
była dotąd zupełnie.

Rozdz. II. Ciężary zamienione na czynsze [skreślone] charakter swój pierwotny w ziemskich powinnościach zachowały.

§. 302. Uwolniona jak w drugim tomie (§. 207) powiedzieliśmy od ciężarów szlachta, popadła znowu pod nie przez podkaje od Tatarów i Turków z tej i z tamtej strony Karpat czynione. Odziedziczały je po nich i na swój skarb zabierały miejscowe rządy. Uwolniwszy od władztwa tatarskiego Smoleńsk, nie uwolniła go od opłat dla ordy, i jeszcze w roku 1502. kazała takie opłacać Litwa (1). Toż samo czynił król Bośnii, który ciężar dawany koni dla wojska i podatek dziesięciny zabierał na skarb, w z Sułtanem porozumiawszy się w tym względzie, i konia chciał odpuszczać takowy (2). Car serbski wymagał znanej nam z tomu drugiego stacyi stanicą zwanej (3). Król polski za świadectwem Ostroroga miał stacyą po opactwach [skreślone] w XV. jeszcze wieku. Szlachta mazowiecka aż do połączenia się z koroną polską była do składek na wykupienie monarchy z niewoli, na tak nazywane "gadne", sądzież na stawianie nowych a naprawę starych zamków, na koniec na utrzymanie dróg, mostów, grobel obowiązana (4). Kiedy z postępem czasu zupełnie się stan rycerski od ciężarów [skreślone] oswobodził, co nastąpiło we wieku XVI. wtedy spadły one na gminy po obu stronach Karpat. Ślązkie nad morzem podaczane straże na budkach nocnej pory odbywały, i znany nam z tomu drugiego (§. 266.) opłacały narok. Ruskie ponosiły ciężary

(1) Ordinszczina w Akt. Zap. I. nr. 199. Szarz. Połek m. 590.

(2) W r. 1498. uwolnił od konske, od darske, w Miklos. Mon. 481.

(3) R. 1382. w Mik. Mon. 201. prestawiti stanicu.

(4) Stat. maz. w Vl. 276. 282. Sygn. dzieł.

już jako czynsze już jako pobory. ~~Dziś~~ Nie będziemy się o nich rozwodzić
w tem miejscu, gdyż pier-
wsze dogodniej będzie przy wykładzie
prawa rzeczowego (co w następnym rozdziale usku-
teczni się tamże), a drugie ~~[illegible]~~ przy roz-
biorze skarbowości opowiedzieć. Ogra-
niczymy się więc teraz ~~[illegible]~~ na
tych użytkach, które z takowymi rzą-
dy Stanów w ściślejszym związku zostając winny być ~~[illegible]~~ naprzód poznane.
~~[illegible]~~ Zwracamy więc czytelnika uwa-
gę na to, że i teraz gminy wszyst-
kie wykazywały przy i

343 301.
b.

…kami carskie, i jeżeli który z nich padł przez niedozor, wynagradzały szkodę. Polowanie odbywały na Pańskie niedźwiedzie, wilki, lisy (2). Pilnowały ścadnia grabel ażeby je woda nie przerwała lub nie poszuda stawów (jazów) (3). Stawiały budynki drewniane na potrzebę powszechną (więzienia), zwoziły na budowę zamków kamienie i pale, opłacały ażeby się ziemia nie osypywała, lód z rowu zamkowego wyrębywały, zwoziły gdzie kazano (4). Gminy osadzane na czynszach pod warunkiem oddawania go w pewnych przedmiotach, uiszczały się pieniędzmi, jeżeli przedmiotu nie stało. Takie kowali byly zakolnicze dwory czyli szasni bydy zakolnicze … czyli szasny których mieszkańcy gniazd sokolich pilnowali i sokołami opłacali czynsze (5). Tych i innych im podobnych osad mieszkańcy cokolwiek z [illegible] go przychodu sprzedawali udzielali zład część zarobku zwierzchności swej, ta się zwała "rogowem" (6). Ciężar ten który się w ciągu … powstał w drugiej połowie wieku XVII. Podzielono władzy gminy we wrębędzie [illegible] ciężaru noszenia ciężarów na carskie i niemieckie. Pierwszymi Wojewoda i Prikazczyki a nawet Starostowie, drugiemi Starostowie wyłącznie z Przysięgłymi zawiadowali. Do pierwszych samych wchodziła przesyłka ludzi wspominana [na publiczny urząd, grodów podupadłych naprawa,] budowla domów [dla] mostów, utrzymywanie drog w dobrym stanie, wydobywanie ich, kuwanie kruszców i wydobywanie ich, przywożenie soli i soli, pobudowanie gubnej i ziemskiej izby (7). W pobrze tych liczono danie podwody [ciężar ciągle się zmienia, zawiada jest] [dzieja] Gubernu … Starostwo [illegible] odwozka skazańców do Syberyi na potrzebę samą przez urząd utrzymywanych osób: [w owe czas konwoju niedostatecznie] [skazańców, ciężarów, rzeczy…] Dozwolonem samych … na grodach Wojewoda, werbowały na rzadu, osoby [illegible] dobra, z ręki rzadu dane ustawy, ludzi do posadzkich należących i przywoływanych ludzi, to [się] ciężary rozpisywał na gminy, dozwalając im rozdzielić je szczególnym między sobie. Nakładem tych rejmował się Starosta, trzymając się rozpisu rocha, do czego nie mięszał się Wojewoda, chyba w razie sporu przez gminę ze Starostą zaczonego, któremu na zaniesionej przed niego skargę ja monarcha ukazywał sprawdzić (8).

[szczególniej podczas nocy]

[Chydra]

[G. 304. Jasny]

[a składkach na odbudowanie podupadłych grodów mówi że je składano prawnie; wyrazy: rzeczonych] [przez … ludzie … dla której trzeba …] [rzeczywista część ich] [zrzeszanie samo ….]

(1) R. 1594-1612. Akt. jur. nr. 219. I. r. 1548, r. 1646-50. Akt. zahr. I. nr. 218. IV. nr. 15.

(2) R. 1509. 1587. Akt. zahr. I. nr. 152. 171.

(3) R. 1495. 1505. Akt. zahr. I. nr. 114. 230.

(4) R. 1514. 1536. 1548. Akt. zahr. I. nr. 158. 182. 218.

(5) R. 1574. Akt. jur. nr. 229. r. 1507. 1606. Akt. zahr. I. nr. 147 II. nr. 53.

(6) R. 1514. Akt. zahr. I. nr. 158.

301.
b.

(7) Porown. tego dzieła I. s. 95. 97. II. s. 210. [illegible] razach … a jamskiej … przy tym samie a gubnej będzie zbudowanie.

(8) Najdokładniej wyrażono r. 1684. Akt. zahr. IV. nr. 2[illegible] … VIII. [illegible]

Mając teraz mówić szczegółowo o ciężarach i wielkości ich

§. 304. [illegible] z poza Karpat przed Karpaty [zeszły się z czynszami rolniczemi, opłacanemi, w których] uwiązł[ ] [illegible] ograniczyły się na sepach, szarwarkach i roboczach. Dwa ostatnie będą ostatecznym wyrazem dawnych ciężarów słowiańskich w całości, przetrwały aż do dnia dzisiejszego, że i Dezpot Szydłowiecki, który się serbskim despotem uwolnił r. 1411. klasztor chilendarski czyli jego ziemia oswobodził od należących się mu od nich z tytułu czynszu powinności, który częścią z robot, częścią z danin składały się. Kazał nadal same tylko opłaty na wojnę dawać, a z resztą służby Klasztornego zarządu, i co nakaże wykonywać (1), na świecie. Na Węgrach opłaty miasta czynsze z placów (lud do robót okazywał się niewolny) pańskich zamków i twierdz niewolny od żadnej rozdaży... większe lub mniejsze, stosunkowo gdzie czy to na rynku czy na ulicach (ruga) znaczniejszych stały się domy pobudowane (2); wielkie kłęski od żadnej rozdażnych po zamkach tylko, gdy to według uwagi sejmu sięgają na kraj gniew każdy, więc ulżyć ma z tych ciężarów nakazano. Postanowiono więc (r. 1574), aby tylko dwanaście dni do roku odbywała szarwarku (gratuitus labor) każda wieśniacza chata, i wyszczególniono twierdze dla których go odrabiać miała (3). Składać też mieli poddani tym panom mając ty datek na wykupienie ich z niewoli, na ucrty weselne ludzie na chrzciny (4). Ciężary przez króla Ludwika znacznie w Polsce zmniejszone nie ustały zupełnie: sam je bowiem dalej, ludzie Jagiełło uchylał (5). Zwalniane przez króla nie ulżyły wcale atoli bardzo mało ludowi, albowiem [robił on z nich darowiznę, nie na rzecz ludu, ale właściciela lub dzierżawcy, któremu dochód z ziemi osiedlonej darował. Ten więc pobierał je ludziom osiadłym (Tem większego od nich żądające czynszu, im mniejsze mieli do ponoszenia ciężary. Aleć też darowane sobie ciężary kazał dalej ponosić, a za to mniej wymagał czynszu).] handlujących w dobrach klasztornych i zastrzegł. Przełożeni klasztorów wymówił też sobie, aby się nikt z przywilejów tych dopóki klasztor co mu (Prałat zawierając umowę z osadnikami dobra klasztorne w dzierżawę biorącemi, wymówił sobie i powabne od rolników, tj. od rzemieślników, sól od ...) nie zakupił. Na koniec będzie potrzeba. Wymawiał sobie od nich nawet, kołacz. Napraw[iać] grobli, darował gajowy owies (6) i tp. Władysław [Warneńczyk opuszczając] dochody które z dóbr klasztornych wyciągała wiernie Kazimierz Jagiellończyk (7) darował mu należące sobie ustawiczne sepy bydgoskie powabne i sepne i tp. Nie mniemajmy więc że lepsza była ludu dola w prywatnych posiadłościach, że mniejsze płacił podatki, że nie całe ale połowiczne dawał podymne (8): za to bowiem należały do ratacirny. Oprócz wspomnianej wyżej szarwarki dla zamków.

(1) Porówn. u Miklos. Monum. str. 571. gdzie mówi Despot że: uwalnia od gradienija bak (gradzenia chat) i dworów i od panos (robot) i od pozoba (danin znaczniejszych) i od sokia (patrz §. 269. tego dzieła), od prieklopa, (danina zrazowi, dworowi należąca się), i od živanice (zbieranie rodzaju) i od cz'wrinijestinskomo konnice.

(2) R. 1327. u Fejera VIII. 3. str. 288. i Du-Cange p. w. ruga.

(3) R. 1553. 1574. 1647. w Corp. jur. hung. I. 453. 547. 828.

(4) R. 1548. art. 39. tamże 424.

(5) R. 1381. uwalnia Ludwik kmieci klasztora Szczyrzyckiego od sepu i innych uciążliwości (u Rzyszcz. III. 325. nstpn.) a Jagiełło r. 1430. od wszelkich datków, robót i podwód szlacheckich kmiotków (u Bandtk. jus pol. 228.) zwalnia

r. 1399. 1374.

(6) R. 1436. u Rzysz. II. 862. nstpn.

(7) R. 1441. 1457. tamże 871. 914.

(8) J. W. Bandtk. Prawo pryw. 162.

[illegible handwritten Polish manuscript text with crossed-out passages]

(1) Porown. wypisy z Inwentarzow wieku XVI. od T. Ks. L. w Bibl. warsz. ...

(2) Patrz Inwentarz w poprzednim ... przytoczony.

(3) Inwentarz w Bibl. warsz. ... przytoczony.

przez Litwinów, Skandynawów i Finów
zaniesłhudej ~~[illegible]~~ dana im
przezwany nazwę. mieściła się w niej:
opłata pieniężna (serebszczyzna),
nawóz (kury w daninie przynoszo-
ne), orka i zżęcie z pola, siano
dział[illegible] powiej nazywane, drze-
wo opałowe, napój ~~[illegible]~~
~~[illegible]~~ w browarach uwarza-
ny, budowle, zwózka planow[illegible] z
pola zebranych i gdzie wskazano Bis-
kup[illegible] odważanych i tyle do miejsce albo zwózki
w obrębie dzierżawy leżeć musiało (1). Upo-
sażając pierwsze biskupstwo swe
Litwa [illegible] na [illegible] dary zbo-
żyła (2), i ubrała je w formę
dodacji ziemskiej; zamieszkujący
więc ziemię tę lud Bojarów składał daninę
Biskupowi w przychodach [illegible] cią-
głych z roli, jednakże w przychodach
chodowanych przez siebie zwierzat, a nad to
z barci i [illegible] ~~[illegible]~~
dnia dawał Bojarom ~~[illegible]~~
~~[illegible]~~
~~[illegible]~~
~~[illegible]~~ ciężary te ~~[illegible]~~
~~[illegible]~~ Litwie ~~[illegible]~~
~~[illegible]~~ opuściwszy Jagiełła (3) budowa-
nie zamków i ~~[illegible]~~ tak w
przywileju [illegible] nazwanej "za-
stawę" zawarował (4), czyli ~~[illegible]~~ im
służbę im odbywać wojskową czyli swej
pieniężnej [illegible] od nie przyja-
ciela zasłaniać (zasłaniać) kazał.

Ciężary czyli służba woj-
§. Zab. Ostatni ciężar, czyli służba woj-
skowa wyjąwszy, wszystkie inne opłaty

Łuywaz

[viciniatus

i tak,

(1) R. 1000. u Turgeniewa Histor. Ross. monim. I. 85–6. Objaśnienie dyplomatu tego dał Jaroszewicz w Bibl. Warsz. r. 1852. II. 94. Wspomniany w nim przedstawia znaczy mem zdaniem tak co viciatus zatem (Du-Cange nie ma wyrazu tego). Drze-wnie de vino Gar-dii Brasni jakieś mylnie stoi za: de gardi (za Gradi) Brazni [czyli ga-rad braznii ni-by nasz browar] vinum jakieś, znaczy po pol-sku: w gradzie browarnym (brawa-rze) robić będą wino (wódkę).

(2) Patrz dyplomat z r. 1387. u Kraszewicza nr. 1.

(3) R. 1387 patrz ten przywilej w zbiorze Działyńskich.

(4) Porown. §. 18 Stat. Litewsk. w VI. 308. tego dzieła

na lud litewski, który za użytkowanie z ... naszych opłacać się albo pieniędzmi (serebszczyzna), albo futrami kunowemi (kunami, kunica), albo rogacz... wozami (wodawszczyzna), a gdy ... zaraz ruskich ludów pod Litwą panowaniem zostających ... opłacać się czajem, albo na koniec opłacać się miodem (miodowa dań), [lub nawet zbożem. Oprócz tego robili więźniacy pańszczyznę (tiągłe), z których i dzieki odbywali, podwody dawali. Zwolnienie mieli w pomocy ... z ... "pobarnicy" czyli bartnicy i którzy umiejętności "łazenia" na drzewo przy podbieraniu miodów posiadają, dopilnowywali całości barci. Taż sama "hakirawnicy" i "gonow" ... którzy ... o rozumności się ... bobrów i umiejętnem ich łowieniu mieli pieczę. Już czyli pilnowacze gniazd ... czyli "bobrownicy" którzy łowiąc czyli ... na koniec użytku zamków ... "gończarze" którzy gończy dla ... zabierając sieć bili. Mieszkający albo w "granicach" czyli granicy w ... albo za ich "granicach" ... zwanych ... gdzie ... przy ... kraikach, chutory (futory) przy ... tłumach i t. d. budowali, liczyli się zawsze do wiejskiej gromady [dwory wiejskie) i z nią wespół na składki się (wsa) wchodzili ... na nowo ... zbierali się ... na "gwałty" dla naprawy grobel ... i t. d. z nią razem chadzali. [s. 306. Wyliczone ciężary dworujące ... monarcha w nagrodę za-

[łąków, jezior, rzek w 345 303.

(1) Porown. r. 1302. 1443. u Wadeń. II. 81. 211.

[będąc między sobą zależności)

służonym mężom, ... zwyczaju,

że dla siebie zrzekłszy się z nich korzyści przekazał je na rzecz tych, którym je nadał. Oświadczył przy tem, że czynów do zwolnienia nie uwalnia tymczasowej od poborów publicznych, i że jak wprzód tak i teraz do stawiania nowych zamków a naprawy dawnych lud obowiązuje. Te dochody których się nie zrzekł, kazał ... i podawnemu z nich dawać (1). Trwały aż do czasu w którym, jak w ustawie Dziada tego rozdziale powiemy, gdy nowe dla naprawy twierdz obmyślano środki, ciężary dawne nie potrzebne ustały. Odtąd więc żaden już ciężar na poddanych nie spadał, pod względem według statutu trzeciej redakcyi (III. 29) wyjawszy

oświadczał w ustawach wdzięcznych i ekonomicznych ludzieś w ziemskich przywilejach, w Zbiorze Dzie litewskiego i w statutu litewskim nie naszego Dziada pomieszczonych, że ich zwalnia z ciężarów i co...

(1) Przywilej ziemski z r. 1492. §. 12., ustawa ekonomiczna z r. 1529. §. 13. 14. 35. w Zbiorze Działyńskich 60. 128. 131. Przywilej ziemski z r. 1547. w VI. 301. tego dzieła

przeczynszczych na ... nie ... dających się zamienić

§. 307. Z przyczyn których w poprzednich rozdziałach dzieła tego opowiedzieli, rozwinął się szereg ciężarów dla monarchy, ludzie jego służebników, pomieszczonych. Te ciężary te na koniec każdego króla zaczynać ... rząd ... przez kraj

u Słowian z Finami i Skandynawami blisko sąsiadujących dosyć do wielkich rozmiarów, i z wielkich uciążliwości stając się coraz lżejszym ciężarem być nim w końcu zupełnie zaprzestały.

Poszanowili mędrzejszy krótko osiedleni w kraju jakie im dary miasta i jakie miasteczka cudzoziemcy (hospites), i stada królewskie mają składać co

rok na kolędę, a jakie urzędnikom ich, stelować wraz z dworem do nich tychże zawitają (1). W Rossyi jeździł co rok w pewnym czasie Opat po klasztornych dobrach i zagarowywał się na ich koszt (2). Wszczynanie książęcy obowiązani byli dać mieszkanie, żywność i odzienie (portnae) monarszemu urzędnikowi, opłacać jego pisarzów i służkom (pisarzeje, skarzewoje), a gdy sam się przejeżdżał po włościach wszelkich potrzeb, podwozi na Dalszy przejazd, konie każdemu byli dostarczyć koni bazem utrzymywanych gmin (jam) lub podwody jeżeli ich w miejscu nie było dostarczyć nie mogli (3) żadny inny nie miejscowy urzędnik gdy z poleceniem jechał rzadu musiał sobie kupić żywność, ale podwodę koniecznie dostarczono mu. Zupełnie dzieciątko dworów jeździć musiało. Gdy się brała, lub na wezwanie rządu dostawiała (4). Biorąc tam gdzie wskazano na uwagę podwody, że lidwa w podachni stanie, że zaawszegda w jakiej przyjemności, jeżeli Wojewoda dla swej przyjemności (dla odbywania łowów) przejeżdżał się po kraju będzie, nie ma wtedy żądać ani podwód ani stanu, (winien) własnym wymówić sobie przez swoje stanu kosztem. Najsłabie nawet Król jeżeli w własnej potrzebie urzędowi będzie gońców winien płacić za nich jak się wyrażono „przejazdy” (5), i tylko dla zagranicznych posłów kraj darmo będzie udzielał podwód, nie wyjmując wtedy i tych którzy z prawa są od dostarczania

wszelkich do życia potrzeb, podwozi na Dalszy przejazd

Zupełnie

„nie ma brać ich ani „u poselskich gońców” (przewidzianych do miast pieszych) odrabiających „gdy siałów „u ...

(1) R. 1445. art. 13. w Corp. jur. hung. I. 181.

(2) R. 1391. Akt. zabr. I. nr. 11.

(3) R. 1338. 1361. 1453. Akt. zabr. I. nr. 4. 5. 52. 53.

(4) R. 1506. Akt. zabr. I. nr. 143, r. 1704. Akt. jur. nr. 357.

nia ich zwolnienia (1). Naśladowała za Ko-
roną, szlachta: że na potrzeby pu-
słów zagranicznych mają królewskie
i duchowne dobra dostarczać pod-
wód bezpłatnie, [illegible]
i obmyślić środki ażeby im na nich nigdy
nie zabrakło. W tym celu miały mia-
sta i miasteczka z przednich szlachty
ludzi [illegible] rolnie na wynoszenie
podwód składki, ustanowiwszy Pi-
sarza którzy się zajadą ich do-
starczać i dostarczać takowych każ-
dego, i dostarczać na to ukazać patere-
[illegible] na [illegible] żeby gdzie
nie rządowe Ażeby żaden [illegible] na wdarze [illegible]
najów, każdy [illegible] na [illegible]
[illegible] trzymać po dwie konie
lub gdzieby wdarzych nie było
gospodarzy miał Pisarz podwodny posiadać
[illegible] zbadać najeźdź konie w za-
pasie. Na przejazd królewski [illegible] winien był
się zawczasu za poprzednim uwiado-
mieniem w zaprzęgi zaopatrzyć, to-
mierniki wciąż wszy konie miał mieni
do bliższej stacyi jechać, a dalej nie-
pod karą. W [illegible] o poczzach [illegible]

(1) R. 1547. w VI. 298. 301. 302. do ga dzieła.

(2) Dowody w Juwentarzu da Wolum. Legum [illegible] [illegible] II. 215. O [illegible] [illegible]

Zniał † Bibl. Warsz. z r. 1854. II. 502. [illegible]

[list podwodny].

† za złożeniem [illegible] między podwodnych może [illegible] ich na [illegible] [illegible] [illegible] wymagany (2).

z w Koronie r. 1620. 1647. a na Litwie r. 1649. przysławszy, przez ustanowienie ich

miasta, nadużyczające przy pod[illegible] wyjeździe, od dawania pod wód † uwolniono. Dochód jaki stąd pochodził obracano r. 1764 na wydatki kró- lewskiego skarbu (2).

....

przy tej wyty po-
[illegible] charakter. Ciężar wybór [illegible] na gminach
[illegible] się z postępem czasu [illegible] przeszkody w [illegible] pocztach [illegible] jako za-
[illegible] ludzi [illegible] poczta. Jako [illegible]
[illegible] dogodniej się w następnych roz-
[illegible] czyli w dziele tego osta-
dziełach [illegible] tanie, z uwagą na dzieło
[illegible] które za klasyczne
Dymitra ks. Sobieskiego (1), które za klasyczne
w tym uważam względzie.

[illegible] złożeniu tylko do praw rzeczą
[illegible] możności [illegible] [illegible] prawa [illegible]
[illegible] ciężarami poczty.

Rozdz. III. Policya.

§. 308. Było i teraz zadaniem policyi bezpieczeństwa granic, o którem tem bardziej myśleć musiano, gdy nawiedzana od Tatarów i Turków, ocalając się Europę [illegible] nowych wędrówek ludów [illegible] hazaba. Węgry, Polska, Rossya, były głównie na straży wystawione. Po upadku carstwa serbskiego, które po bitwie na Kosowem polu przypadło [illegible], cisnęli się Turcy do Węgier z całą swą siłą. Wtedy mieszkańcy pogranicza schronili się w góry, wypadając z nich przy zdarzonej sposobności by szarpać [illegible] z nastającym nań

ślaniu mu wyrzynawczej. Mieszkańca tego jak (z §. 244) wiadomo, Hajdukiem, że po gajach, lasach i górach szu-
kały schronienia, nazywając wśród Węgier-
ski, usiłować go zmówić w pograniczną straż
zorganizować, co mu się nie zupełnie
udało. Zaledwie bowiem mała
garstka w tak zwanych miastach haj-
duckich osadowiona, zwrócić mogła z korzyścią rodzaj milicyi pogranicznej. Większa liczba
ludności tej ilość pasterstwem się
i rozbojami trudniąc, błędnie już na Węgrzech,
już w sąsiednich Multanach i na
Wołoszczyźnie prowadziła ży-
cie, stanowiąc szczególniej [illegible]
manów pasterskie pod nazwą Hajdamaków, gdzie

się rzeszli jej rozbójnicze w końcu zeszłego [stulecia] ukrywały wśród (1). Wielkiej więc z Hajduków pociechy nie miały Węgry. Nie miały jej też z tak nazywanych Uskoków. Powstali oni z pogranicznych ludów, które jak mawiano "uskakując" czyli [uciekając] przed niewolą Turków do [illegible] Chorwacyi i zachodniej (kraj ten "chedmania" zwany podówczas, dzisiejszej Hercegowiny, stanowiący) osiedlających się (uciekając częścią w Dalmacyi, a szczególniej w rzeczypospolitej Dubrownickiej (Ragusa) i pokrewnej po miastach. Hajduków węgierskich ukrywając em osiadali częścią się po górach ukrywali (1). Nie mała ich liczba [illegible] uzwarzywszy w drugi rodzaj rzeczypospolitej kozackiej, stała się plagą dla sąsiednich równie pod władztwem Turków jak Wenecyan i Węgrów [illegible] stających krajów. Wreszcie wyginęła, nie doczekawszy się tego ażeby [nareszcie] zorganizowano w rycerskie bractwo chrześcijańskie także udagi jakie z czasem Zaporożcy dłużący Polsce w długie wyświadczali lata (2). Największą korzyść, ale nie naród węgierski teraz wyłącznie nim dom habsburski odniósł, z tak nazywanych "żołnierzy pogranicznych" (nie liber confiniarii) których jest siedmnaście pułków piechoty chorwackiej, słowackiej, banackiej i siedmiogrodzkiej. W liczbę tę wchodzi i pułk morski na Panno-

[margin:] zaddać (chociaż w części) mogli.

(1) Porównaj o Hajdukach sejmowe Węgrów uchwały które Cynosura p. w. Hajdones wskaże.

(2) Porówn. artykuł Karola Sognowskiego "o Uskokach" do Bibl. Warsz. r. 1860. IV. 237. przepodany.

rzu adryatyckiem, służbę na czajkach (Tadkach) pełniących i pochodzi Sputa Huzarów służbę konno na pograniczu od strony państw tureckich a osadzili się w południowej Chorwacyi, Sławonij, wschodnich Węgier i Siedmiogradu odbywających. Z mu tym nader na wojsko do sejmu i władz węgierskich należytem, rządzi niezależnie wojny austryackiem niemieckiem, zobowiązując głównie do pilnowania granic i utrzymywania kordonu zdrowia, niemniej do wykonywania wszelkich cesarsko-austryackiego rządu zleceń (1).

§. 309. Od strony Węgier utrzymywała Polska straż pograniczną w Karpatach; od niej samorzutnie wiejskie i miejskie osady miano krajów „spiskich" jak niemcom (2) dostały. Od strony Tatarów nad Moskwą władnących, również po złamaniu przez nią ich jarzma na odwarstem palu utrzymywała Korona straż pograniczną, [od strony tejże Moskwy i Tatarów krymskich a garnizonowy żołnierz pilnował w zamkach ukrainnych granic.] Ponieważ przestrzeni części wojskowej [illegible] stanowiły więc starannej będzie mowa o niej w oddaleniu tego działu rozdziale. Zadzór nad zamkami na pograniczu państwa będących związani i dla tego ukrainnemi zowiącemi, będąc obowiązany się trzymali Starostowie, przez związani z dochodami na ten cel przeznaczonych opatrywać ich w żołnierzy i potrzeby wojenne (3). Lecz, zbywała tym razem i na co już narzekał Orzechowski, na zamkom na [illegible] sprzężywności i wojennym sprzęt

(1) Schwartner's Statistik III. 296. Vërgazil rozprawa Dnyga str. 50.

(2) Porówn. mój artykuł w Bibl. warsz. r. 1859. III. 699. nast.

(3) R. 1456. u Bandtkie jus pol. 302.

cie. Chcąc Starostów rzeczonych więcej dla kraju zobowiązać dozwalano im prawo do urzędu i dochodów zamkowych przelewać na swych synów i żony: co gdy zamki się w gorszym jeszcze uczuciu stanie, wzięto się więc do zwracania ich zupełnego. Król przeznaczywszy części z dochodów swego skarbu na "obronę" kraju jak się wyraził "potoczną" zakazał ukrainnym starostom, urząd przelewać na synów, jeżeli zdatności swej nie udowodnili do niego, a dochodów przelewać na wdowy pod żadnym pozorem nie dozwolił(1). Oprócz dali [illegible] polskie zamki miały litewskie [illegible] zwany dochód "pokanowszczyzną" zwany, który od sługów opłacany (r. 1545) przez podatek następnie (r. 1597) będąc zaczął "od sochy" na utrzymanie wojska na utrzymanie straży pogranicznej utrzymującej [illegible] że zastąpiony(2). [W moskiewskiem państwie straż w "zasiekach" przy drodze po[illegible] rahlonych siedzący odbywali ludzie. Przewodni czyli "zasieczni" im [illegible] gołowy" zostając pod rozkazami Wojewody ukrainnego. Ponieważ się] [illegible] przez stronę Tatarów dla rabunku przez granice przechodzących się działy krzywdy mieszkańcom pogranicza na ten więc cel osobne państwa wyznaczały sędziów którzy zjeżdżając się na tak nazywane pograniczne sądy(3), sprawy bez zagranicznych odwłok (dilatio) w pierwszej i ostatniej instancji sądzili. Już r. 1548 narzekano na ich w pilnowaniu swego obowiązku wielką [illegible] opieszałość(4).

(1) R. 1563. 1635. 1662. Vol. II. 616. III. 874. IV. 839.

(2) Jak mniema Danitowicz w przypisku 38. do statutu Kazimierza Jagiel.

(3) R. 1451. 1459. u Bandtk. jus pol. 402. 307. r. 1634, 1766. 1768. Vol. V. 440. VII. 471. 725.

(4) Ostrowa Pamiętn. I. 165.

§. 310. Nie równie więcej rozgałęzienie
miała policya wewnętrzna. o co się
[illegible]
ily się niż więcéj i mniej zajmo-
wały. Główną bacznośc zwracały sto-
lice do opatrzenie gdzie monarchem stym
przebywał dworem. Gdy nie nie podobna
wszystko widzieć czem się policya zaj-
mować, opuściem więc tylko na co głó-
wnie zwracała uwagę, i co było jej
szczególnym w różnych krajach za-
jęciem, co nam raźnię dawnych a
dzisiejszych wykaże czasów, i oby-
czajowną więku wykaże stronę. Pol-
ska pod tym względem uwagi jest
godna, zasługując przez to głównie
na baczność, że pierwszą była z
ludów słowiańskich, co przez ustawę
3 maja r. 1791. wszczęła na ⌞nowo
szczególną ⌞ rozwoju prze-
pełnię w rozwoju obra-
czy policyjnej drogę. W ostatnim przed-
nikowi wiadomem przedstawiwszy oby-
czajowości jej dodawiąż i ojenną stro-
nę, zwrócę uwagi ⌞ [illegible]
w życiu prywatnem i publicz-
nem Słowian zna-
nem rzeczy jej
nie będąc, i pod względem policyi bardzo
[illegible]
[illegible]
[illegible]
się teraz nikt albo bardzo mało
troszczy było dawniej celem wszelkich

⌞ na szczegóły które jak kon-
federacye, kaptur i rokosz

ze strony policyi

zabiegów, a o co dzisiejsza dba bardzo, o to wcale nie troszczyła się dawny. Dbając o wzrost ludności utrudniano zawieranie małżeństw, [illegible] a przeszkadzano porodom dzieci nie prawych, które według uwagi Schwartnera (1) w niemieckich osobnie zdarzały się gminach. Nie dbano o to czy się lud karmi, nie też nie zważano na zdrowie, lecz względnie w to czy ma żyć z czego, w jakim stanie jest jego zdrowie, czy go nie niszczy przez zbytek, czy się nie próżnuje i t.d. Różne ludy czyniły różne o to usiłowania. Przestrzegali Węgrzyni, ażeby [illegible] ceny żywności i dawania jej doglądała na targu, a Polacy zobowiązali do tego Marszałka koronnego żeby szczególniej pod czas zjazdów władz baczył na oka. Pilnowanie że strzegąc pilnie aż do godziny zakazali siódmej rano przekupniom; kupować żywności na targu dopiero gdy jej sobie miejscowa nakupiła ludność wolno im było nabywać jej na przekup. (2). Magistraty miast czeskich karały gospodarzy domów którzy u siebie dawali przytułek nierządnym niewiastom, i nie donosili mu o dziewkach które swe traciły. Artykuły polsko-mar-pamiętnego szałków [illegible] nakazywały niewiasty takie rozpustne je oświadczy i najpiękniejszy wyświecać z miasta a Statut litewski kazał namawiającym do nierządu to samo uczynić, nos im, ucho i uszy odpowiednio obcinać (3).

(1) Schwartner III. 498. 505. 510.

(2) R. 1563. w Corp. jur. hung. I. 499. artykuły magistrat. z r. 1678. vol. V. 648., r. 1680–96. w Arch. jur. nr. 353.

(3) Statut miasta czeskiego Chrudyma z r. 1510 w Czas. XXII. 1. piszych 1. str. 199. 149. artykuły magistratowych tylej przywiedzione Ung. Stat. litewsk. XIV. 31.

Polacy ubracali zbytek w ubiorach, Moskwa prześladowała pijaństwo, a oba ludy dawały pilne oko na próżniaków. Postanowione r. 1613. prawo o zbytku (lex sumptuaria nazwano go z rzymska): ażeby, urzędy miejskie wyjąwszy, nie ważył się żaden polski i litewski mieszczanin ... w jedwab i kosztowne futra, i kupcy też ażeby ... nie sprowadzali ... (r. 1655) na "wieczne" ... czasy", wzięto się r. 1776. do szlachty. Zakazano jej stroić się i swe żony ubierać w złoto, srebro, perły, klejnoty, koronki i futra. Zakazano używać sukien zagranicznych, i mebli ... liberyi ... w krajowe tylko sukna ... Dla urzędników radzono nosić mundury, kolory ich według województw rozróżniwszy (1). Na zbytek w przyjmowaniu gości Węgrzyni i polscy mieszczanie wiele praw, które ... w gadułach miejskich ... na pijaków i próżniaków Moskwa ... się szczególniej na ... i Polska. Powiadają kronikarze że w r. 1571. przyjechawszy z Moskwy do Nowogrody Djaki opriczni (znamy ich z §. 251), zakazali jak było ... pijalnię, natomiast kazali ... w wodzie (2). Na Polaków nadchodzących się poza ... pilnie kazano mieć oko, i zakazano przyjmować ich na nocleg. Dziesiętnicy mieli przestrzegać ażeby się ... w ich dziesiętnach nie działo (3). Każdy co miał siły, pod karą ... pracować musiał (4). I Polacy szczególniej przestrzegali

(1) R. 1613. 1620. 1655. Ludzież r. 1776. Vol. III. 183. 619. V. 659. VIII. 893. 980. Lelewela Polska Dzieje I. 239.

(2) Nowogr. lęt. w Pols. sobr. III. 166.

(3) R. 1655 - 76. Akt. jur. nr. 349. I.

(4) R. 1697. Akt. Jjh. V. nr. 271.

łego, mają głównie ludność miejską, cisnącą się do miast, na uwadze. Nieśmiał który uzyskać pozwolenie iść do miasta na służbę lub do rzemiosła, ~~miał~~ jeżeli się ~~do warsztatu lub do służby~~ ~~[illegible]~~ we trzy dni po swojem do niego przybyciu nie miał do warsztatu lub do służby nie wynajął ~~podjął~~, miał być chwytany i do sypania wałów miejskich lub kopania rowów użyty. Toż samo godziło się uczynić z każdym hultajem (próżniakiem bez zatrudnienia) nie zważając na to że się szlachcicem być mienił. Urzędy ~~miejskie~~ miejscowe po miastach a Starostowie (1) po wsiach ~~[illegible]~~ mieli na to baczyć. ~~[illegible]~~

~~Wrocławiu, Wójt Dziadowski (2), w Czechach trudnił się tem Hetman krajski łapiąc łajających się po jarmarkach i święceniach (odpustach) próżniaków, ludzie gminy, które wraz z Hetmanem co tydzień oddawał w okręgach swych czynszy (3).~~

~~Pojedynki tylko za dozwoleniem wojewody ~~[illegible]~~ odbywać się mogły (4). (według praw ruskich) Przy żadnym atoli pożarem zamknięte kto przebywać dworem ~~ani~~ rozprawiać się bronią, ani nawet nosić jej i do stroju używać zwyczajnego korda, nie było wolno. Wszystkie bez żadnego wyjątku zgadzały się na to prawodawstwa słowiańskie. Do zabezpieczenia dobra powszechnego szczególne zwodził między niektóre, co po szczególe rozważając, od konfederacyi rzeczy zacznę.~~

(1) R. 1519. 1611. Vol. I. 390. ~~[illegible]~~ III. 13.

~~(2) Klose w Stenzla schrift. rer. siles. III. 209.~~

~~(3) Wolf z Wrsz. CCXIV. 17.~~

~~(4) R. 1447. z Bandtk. jus pol. 57., r. 1588 Vol. II. 124.~~

§. 311. Niektore szczegóły przepisami de-
mi objęte zostawiły z czasem dla swej
warności rozszerzonej wywołały na jaw
niedogodności osobne, z których szczególniej
zachowanych i z tej przyczyny zarobko-
wanych na życie nie zdolnych otworzy-
ło szpitale, a dla pielęgnowania ży-
cia ludzkiego postarano się o zakła-
dy lekarskie. W celu udzielenia środ-
ków zarobkowania utrzymywano drogi
publiczne w bezpiecznym stanie. Ludzież
sze wymieniony. W pierwszym
stojąc rzędzie więzienia ludzież zostają-
ce z nimi w związku szpitale, z których
znowu ściśle się łączą lekarskie zakłady, na koniec środki swój od
głodu zabezpieczające. Lud
wiejski, albo raczej ludu część
wyrzuceń nie chcąc pracować w roli,
ciągnąć się do miast, gdzie się najmo-
wać na dni i na tygodnie,
czekając na czas żniwa ażeby znowu
z miast przechodzić dla zarobku na wieś,
lub gdyby mu to za pracę nie było
płacono co żądał udawać się za grani-
cę na Szlązk ostat-
nie lub do Prus książęcych, Ponieważ
przez to ponosili uszczerbek więj-
szy komornicy, więc kiedy pozakazano, aże-
by miasta tych tylko do przytułku do sie-
bie których ze wsi ze świadectwem przyjąć.
Byli to po większej części ze-

gdzie lepiej, jak wyżej (§. 256)
mówiliśmy, za robotę płacono.

braci jeszcze pracować zdolni
a na wsi nie potrzebni. Tych
więc wypuszczając od sie-
bie gminy, znakami ich po
Panickiem opatrzywszy, do szu-
kania sobie zarobku lub do że-
brania upoważniały. Kto takowego
nie miał znaku, uważany był za hul-
taja i do robót publicz-
nych obracany. Wszelaki mimo tej obwarowań ludzie
ci wiązali się w tak zwane "kupy
swawolne", a w połączeniu ze zbie-
gami obcych krajów, a osobliwie z Wołochami
i Tatarami i Serbami,
wewnątrz kraju
najeżdżali dwory i domy
na pograniczu korczem (1). Prawdzi-
wie nie ubodzy, a nawet tacy co
się żebrać wstydzili, [illegible] dawali
w szpitalach pomieszczenie. Szpi-
tale te miały swoje własne fun-
dusze z dóbr ziemskich i miej-
skich kadziez z sum zapisanych sobie
składające się, które szczegól-
nie prawa ludzkie mazowieckie i polskie
pod szczególną opiekę
brały. Wspólności ich przestrzegano:
bez jego wiedzy nic z funduszów
tych uronione być nie mogło (2). Z
zakładami połączona apte-
ki, a z nimi znowu tak dziś nazy-
wanej medycyny rzadkiej zwiazano
ściśle. Rozwiódł się o niej co do Polski
uczony Ludwik Gąsiorowski, przepomniawszy
powiedzieć że głównie w Gdańsku,

(1) Obszernie się o tem roz-
wodzą polskie ustawy
prawa te: r. 1496.
u Bandtk. jus pol. 343.
370. 354. 356., r.
1503. 1593.
1609, da-
lej r.
1611. 1638,
na koniec
r. 1670.
w Vol. leg.
II. 1243.
1408. 1664.
III. 26. 967.
V. 573.

zmieniwszy się w tem z

albo więzieniem albo

(2) Dr. Mor. 129.
Inwentarz do
Volum. legum
p. w. szpitale.

dalej kaleccy, chorzy,
a osobliwie starzy
żołnierze

świeccy i duchowień-
stwo

302.

Dotąd małoczęsty aptekarze z zamorza przybywały, z senat dawniejszy wraz z mieszczanami lekarzami ceny dla polskich i litewskich aptek ustanawiał i ogłaszał drukiem (1). Wysoko

w Rossyi dopiero r. 1620. tak zwany aptekarski urząd (prikaz) przedamożnym, poddawszy pod jego nadzór Lekarzy (Dochtur) i Chirurgów (Lekar), i tak zwanych Pomazów którzy się tylko szczególnie zwłaszcza trudnili. Chaniczniem ich była plastrów, urzadów Aushiti. Chazrosyjskich urzędów w sztuce lekarskiej. Spidalani się wybiornie Duchowieństwo zajmowała (3).

§. 303 z hultajami bożyli się drogi publiczne, a z temi poczęła szerzyć w związku. Biada, lub jak mawiali (czesi), gdzie zwabiona droga (silnice) pod opieką zostawała prawa, które nad bezpieczeństwem jadących lub idących po niej czuwając, utrzymywać ją zapewniało i jadącym porządku ludzież pokój po tej drodze. Przez czyją rękę szła zen jej naprawiać, a za to pobierać od przejeżdżających myto. Dawać też baczność na przejeżdżających, których jeżeli mu byli podejrzani, miał prawo przytrzymać i po wybadaniu się do najbliższego odsyłać urzędu. Wtedy pokazywała się co za jeden był ów przybywający, czy próżniak i żebrak (bełtowany, czy prążniak, Landsknecht, próżny włóczęga).

ziada w Polsce lekarska sztuka, o czem się tak z wymienionego wyżej dzieła (Gościńskiego) jak i z wydanego przezemnie Ojczyźnictwa przekonać można. Uniwersytety już krajowe wydawały. Ostatnio lekarskich i fizycznych nauk akademicy, w którejby i wiadomości do aptekarstwa i przemysłów ekonomicznych dużych nabywać było można zamierzono w r. 1750. zakładać. Postanowiono też, ażeby miała i miasta własnym wydziałem szkoły wydział do uniwersytetów nauczycielem dla kształcenia się w lekarskiej sztuce a następnie praktykowania jej w niej (2). W.

(1) Gościńskiego Zbiór wiadom. I. 388. i następ. r. 1570. Vol. II. 838.

(3) R. 1645. w dopełn. k'akt. Hist. m. w. T. 2. Kotoszych. VII. 23.

(2) R. 1764. w Vol. leg. VII. 648. r. 1784. 1705. Rezol. III. 108. IV. 124.

(4) Porówn. rozprawę Szpilewsk. w Wremień. XXIV. 97. 102. 109.

Środkiem trwaj od głodu zabezpieczające ludzież do odzyskania praw które się przez to utracili. Do dopomagające stadał litewski i rosyjskie prawodawstwo. Pierwszy jak wyżej (§. 257. i następ.) widzieliśmy, mieć pomoc tym którzy się w czasie głodu do niewoli zaprzedali, lub niewolnikami będąc (niemających czem ich żywić wypędzeni zostali) wyżywili się sami. Drugie obmyśliwało też środki ażeby w latach nieurodzajnych mógł się lud wyżywić tanio. Wtedy przywalni zwykli byli otworzyć swe spichrze i przedawaniem w nich zbożem nieść pomoc ludowi (4).

Zwrócił na uwagę

gdy od Lgnych panów

Nakazywało (publicznie) ogłaszać, że pan który w czasie głodu dbać o wyżywienie ludzi swych nie będzie, utraci ich, jeżeli ci wyżywią się przemysłem własnym.

człowiek), czy zbieg że szpiclata (powałec) który się po jarmarkach i odpustach (poskiecony) włóczył lub na koniec wywodany z kraju (graniec, łacińskie proscriptus). Urząd raz poznawał jego stan, i jeżeli się pokazało że był szlachcic, nie mógł go sądzić nie przyzwawszy na sąd Hetmana Ziemskiego i Podkomorzego. Jeżeli go złapano na uczynku podróżnych łupił, i gdy ci "gwałtu" wołali, a mieszkający przy drodze lub bliżej ten krzyczący ludzie nie poszli na ratunek, to ich też karano (1). Rossyanie i Polacy handel mając głównie na uwadze przy używaniu praw drogowych, przestrzegali tego ażeby w dobrym były utrzymywane stanie, ludzie ażeby jadący lub idący na nich mieli wszelkie bezpieczeństwo obowiązek ten na Namiestników, Starostów i Burgrabiów włożyli. Dwojakie były rossyjskie i polskie pańskie (jamskije) drogi; jedne gościńcami drugie traktami zwano, a obie odróżniano od dróg zwyczajnych. Pierwsze prawo zauważyło za głównie a nich ażeby ustanowieni przy Namiestnikach Pisarze drogowi (woźni) doglądali gmin miejskich i wiejskich, ażeby one drogi naprawiali i mościli je, za co brały myto od przejeżdżających, wyjąwszy tego od niego (gońców rządowych i t.p.) Car uwolnił (2). Drugie czyli polskie prawo przepisało, że każde miasto powinno mieć swą drogę, co miało znaczyć, że skąd a skąd jadący kupiec i furman lub podróżny, na krajowy albo zagraniczny targ wożąc otrzymawszy jechał lub wiernie lub gnał bydło prowadzący do miasta drogą, a nie inną wybrał się w podróż, i tak nie omijał komory czyli jak mawiano nie przemycał drogi. Był też w tem i skarb interesowany:

Tutaj

(1) Pr. Mor. 112. 114. 118. 120. 136. Szcz. Szl. Lesz. 46. Wolf z Wołż.

(2) Tołstoj ([illegible]) 68. następ. Szpilewski w Wremienn. XXIV. 20. następ.

bliżej gminy

bowiem będą gościńcem jadącego skontrolować kupca, i przekonać się czy cło od towaru opłacił; jeszcze konstytucya z r. 1710. zauważyła(1). Lekkomyślność zarządzających z dróg (że jedynie pod opieką urzędu prawo które od wsi do wsi do miasta, na targ, do młyna i przewozu prowadziły. Wolno już było właścicielowi odmienić, jeżeli inną równie dobrą ukazał traktów i gościńców się mógł zmieniać wcale. Na te ile mógł być (2): gdy w żadnym tyć stanie, sądzić na mosty i czyszczenie ... fundusz przeznaczony ze skarbu(3).

Gdy w Polsce rząd się przeważnie opiekował drogami, to w Rossyi rzecz ta polegała na zmianowanych w drugim tomie (§. 210) jamach, które jeżeli należycie zadosyć, wtedy dopiero w tu Nadwornich. Jamszczykowie więc przy pomocy gmin trudnili się utrzymaniem dróg w porządku.

Pierwszy ślad instytucyi tej zdaje się nam w traktacie handlowym Mścisława Dawidowicza r. 1228. o którym w pierwszym tomie (§. 293) nadmieniliśmy. Powiedziano tam, że gdy się miejscowy Tijun dowie o tem, że cudzoziemscy kupcy przybyli do kraju smoleńskiego z swym towarem, ma wysłać mu ludzi z wozami dla przewiezienia go dalej. ... dla skuteczności nakazywał kupcom dawać ... w traktaty handlowe umów o to, aby w pewnem miejscu urządzona stajnia koni (jam) z przewodnikiem (jamszczyk) była

(1) Vol. VI. 105. Tołdzij 68. księg.

(2) N. 1576. Vol. II. 923. Porównaj o drogach prawa ... do ... p. w. Drogi.

(3) N. 1764. 1760. Vol. VII. 160. 646.

powierzony sobie oddawał i nakazał go
dalej (jamska gońba) (1). Z czego ko-
rzystając rząd wdrożył ten obowią-
zek ⌊ na gminy ażeby jadącym w jego
interesie osobom nie tylko przewód
i podwodę, jak mawiano na zacho-
dzie (2), czyli nie tylko konie dla nich
samych i powózek pod ich
rzeczy, lecz i nocleg da-
wali żywność (drew i karm)
im. Nie chcąc koni swych odry-
wać od pracy składały się polskie
gminy na kupno ich i utrzymywały
na stajce, a rosyjskie puszczały rzecz
tę na ochotnika (w antrepryzę jak
dziś mówimy) którzyby za nią goń[b]y
jak się wyrażano, dworne i wodne
zimową i latem odbywali, najmując
się na samę jednież na lato a dy-
się na samę zudzież na lato a dy-
się na samą ... zwiążąc ją aż do pod-
le podwód, zwiążąc ją aż do pod-
podwody czyli jednakowej przewoz-
ki (3). Za to posiadał swoją rolę
biało, czyli miał wolną od ciągła, ku-
dzież brał podmogę, na którą był
fundusz ⌈

którykolwiek hetman jechał w interesie rządu
dzierżawił tak nazywaną podróżną
kartę (podorożnaja), za okazaniem
której musiał natychmiast zyskać
jamsz z podwodą lub bez podwody, co szło
na rachunek ⌊

⌈ Zwóbbardów ich od kopanych do-
łów (jam) wywo-
dzi Tobczaj 50.

⌊ w XV. już wieku

⌊ jak Tadeusz 91. i
Szpilewski 29.

⌈ z tych jak niżej powiemy raz gdy dużo do rządu jamskich. Nie przybywało goń-
ców, lub miał
car potrzebę
czynienia licz-
nych wysełań
wychodźstwu na
te wielkie su-
my (4).

⌊ skarbu, który z dochodów na ten cel
przychodzących opędzał wydatki. Prywa-
tni opłacali z swej kieszeni jamy. Ponie-
waż

(1) Według Leszkowa Car-
stwo i narod str. 318,
znajdują się już wy-
razy te w dyploma-
tach z r. 1361. 1365.

(2) Porown. tego dzieła
II. §. 207. 210. Rentz
161. przywodzi dy-
plomat z r. 1496.
w którym mowa o
jamie. Podwód znacze-
nie marej rozumie ⌊

(3) D. 1601. 1613. 1655.
w Akt.-jur. nr. 278,
192. 200. I.

(4) D. 1601. w Akt.-sobr.
II. nr. 18. Kotoszych.
VII. 26.

gańka była ziemskim ciężarem kró-
ny zaniosło powszechnego na-
leżało dobra, wszer gmina jam szczy-
łów na osobności urządzając wszelkie i przez to środ-
kujących ich między Chrześcianami a dwor-
nymi ludźmi klassy czyniąc, na co władzy od gmin zapomogę.
za nich ponosić musiała ciężary. Po-
które wielkie utrzymanie do naj-
bliższej stacyi w krajach mało za-
ludnionych mając sama do przebycia mar-
szowo swoich dostawców (1), a dozór nad niemi
Nowody mieli staranie których Wo-
jewodowie doglądając kazywali im
urządzać sam jamy gdzie ich nie
było. Za panowania cara Michała Fedorowicza jamski postanowio-
ny urząd (prikaz), który rezydując
w Moskwie rozpisywał podług czeh
składki na te gminy które od
drog leżąc odległe jam u siebie mieć
nie mogły. Trwało to aż do r. 1665–91.
w którym w dzisiejszem znaczeniu przyjęte
urządzono poczty (2).

§. 314. Jest jeszcze jedna instytucya, która
się pięknie rozwinęła w Rossyi. Wspo-
mniałem w poprzednich domach powody dla których
lud osmański był do podpalań skory, i powiedziałem, że chciał go następnie
odwieść od wykonywania zemsty
przez ogień rząd zastanowić
na podpalaczy czeki i
surowe prawa. Jednakże nigdzie się tem nie
Moskwę wyjeżdżając nigdzie się tem nie
znajęło jak od pożaru chronić i jak gdy
się wydarzy gasić go należy.
Ponieważ się w browarach i piekarniach
najczęściej pojawiały, pożary
nawet w r. 1510. Czesi, ażeby dopiero dziś

(1) Kotoszych. Załte, Andrzej Petreus 317. i r. 1666. Akt. zbior. II. nr. 54.

(2) R. 1624. Akt. zbior. III. nr. 158. r. 1698. Akt. jur. nr. 354. Tadeusz str. 227. ustępu. Szpilewski dawniej 29. ustępu. Lefrhow 326.

przed warem piwowar, a piekarz też przed pieczywem porywozić z założonego sobie ~~podzianego~~ za uważdem składu ~~[illegible]~~ drzewa ~~[illegible]~~ potrzebne paliwo, ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ poprzednio Cekhowym czyli cyrkutowym Dziesiętnikom ⌊że ogień rozpoczął zamysła. Przestrzegano też ażeby nikt do zabudowań gospodarskich nie wchodził ⌊w latarnię, ~~nie~~ ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ i ażeby nikt w niebrowarni nie utrzymywał w nie[...]ście i dla tego większej ilości słomy i siana nie chował u siebie (1).

W Moskwie urządzono ogniowa straż, za dak rwanych jaryżnych ku ~~[illegible]~~ który w ⌊sikawki ręczne kosz. ⌊wodne fugi czyli ~~[illegible]~~ ~~pożarniczy~~ ~~do~~ ~~pożarów~~ pożarów ⌊dzi (2), ~~[illegible]~~ (Osobne ~~do~~ ~~pożarów~~ pospraw…) [dem urzędu lub ognia opatrywani bywali.] które beczki wodą napełnione na miejsce pożaru woziły. [Urząd policyjny czyli dak nazywany "ziemski prikaz" opiekował się tą ogniową strażą (3).

Dziś nazywana ogniową strażą (3).

⌊korzujmiwszy.

⌊że skręcz nie wdaniona.

⌊rohatyny, łopaty i bendysze, i z niemi chodzić ~~[illegible]~~

[Obowiązani byli ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ nieszkańcy ~~[illegible]~~ wdana ~~[illegible]~~ nie wiadomości niedziaw[…] ~~[illegible]~~ ~~do~~ gaszenia ognia. Na ten ~~[illegible]~~ cel ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ po jednemu z każdej zatrudnienie człowiek, dni, ~~do~~ duchowień[…] ~~[illegible]~~ wyjątkowszy [~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ [~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ stali po rogach ulic dzień i noc na czatach pilnując czy się gdzie nie wszczął pożar.

[wybierano i być na każde zawołanie gotowym nakazano im. Ci co do ognia nie chodzili winni byli

(1) Parowin. Czasop. czeskie muz. XXV. dział 1. zeszyt 1. str. 199. …

(2) Słown. akad. p. w. jaryga, objaśniony ma znaczyć niższego policyjnego ~~[illegible]~~ sługę. Wychodzi więc na to co nasz ciura.

(3) Dopełnienia do Sudebnika r. 1620. w Akt. Ist. III. nr. 92. [illegible] IV. XVII. XVIII. Nakaz z r. 1667. do "objazdowych" wydany, w Poln. sobr. zakonow I. 675.

§. 315. Urządzenia policyjne o których dotąd mówiliśmy, będąc w związku z zakonami w zamierzchłej przeszłości, jak się w drugim tomie (§. 217–18) okazało, istniejącemi, przerobiwszy się, przeobrażały się z dawnych w nowe, i trwały lecz tylko te które dziś istnieją. Zamiar one się w pewne urzędy kierowały i poruszania naprzód. Mniemał sejm r. 1453. wszędzie częścią że celem umocnienia Bractwa należy przywrócić [illegible] w tomie drugim (§. 219) opisany których (urzędy) było wiele wahania się, zaś gdy nie wiele pomogło, uradzono, ażeby periodycznie robiły gminy obdzwoniania Bractwo (1). Szlachcicy ustanowiwszy zakazywanego Wójta dziedzicznego odpowiedzialnym go za wszelkie bezprawia przez zebranych popełniane, uczynili (2). Wzajemne pogwałcenia na swój rząd napaści zakazali nawet (za doznaną krzywdę) najeżdżać zbrojno, i ścigać go za granicą kraju lub na najeżdżającego tylko, kiedy wzywać wolno za było, czynić wtedy tylko nim wzywać. Król do zaczynając zdoli upoważnił (3).

dały się tylko wtedy usunąć kiedy jeszcze publicznego nie zażywały uchwalania; inaczej koniem rugować się nie dały, zwłaszcza gdy się mieni postępując między nami, przez do ustawy [je niejako uprawnił. Do rzędu takich przez długi przeciąg czasu używanych zwyczajów należą] rod konfederacye i rokosz, które przybrały upowszechniwszy się w narodzie ścisłej policyjnych (4). Wchodząc w poczet i Dziesiętniki, [Dziesiątnicy czasu używanych w naszym być urzędów] na ziemię charakter który w stolicy czeskiej

...

w narodowej się ścisłości samym tylko Słowianom rzymsko-katolickim wyrażającym wiarę właściwą zamierzyły. Policyjną zaś była konfederacya, jednakże spajany z nią kaptur i rokosz. Ale że ścisłyczne Polakom wyłącznie konfederacya Czechom też i Węgrom była właściwą. O nich w dodatkach się do tego rozpatrzemy dalszych. Tu powiemy o urządzeniach naszych które się również w samej tylko Polsce od XVIII. wieku w jej stolicy obracając (gdy Moskwa dawnych się trzymając ... a Czechów i Węgrów stolica we Wiedniu a więc w niemieckim mieście się nie wie po niemiecku policyą swą urządzaną miała (1)), coraz bardziej nowy stan policyi przedstawiała. Marszałkowie koronny i litewski stan porządny policyi przyjąć usiłowali lepszy. Pierwszy r. 1672. urządziwszy kontrolę mieszkańców, którą za pomocą Dziesiętników t. d. wykonywał, wprowadził ścisłe dotąd w Polsce meldunki osób nowo do stolicy przybyłych i oddalających się z niego. Drudzy r. 1704–8. poddali ga-

[Naprzód sejm r. 1775. komissyę dla brukowania, następnie dla całego kraju r. 1780. tak zwaną komissyą dobrego porządku, która naprzód po niektórych miastach urządzoną być miała. Następnie wyznaczano r. 1787. nagrody za przestępstwa ... (2). Na koniec magistrat miasta Warszawy jednakże ...]

(1) Palacki dzieje. IV. 1. str. 302. Wolf z Wrz. ccxv. 17.

(2) Klose w Stenzla script. rer. siles. III. 209.

(3) R. 1447. u Bandtkie jus pol. 257., r. 1588. Vol. II. 1214.

(4) Patrz o nich w dodatkach osobne artykuły pod liczbą

(2) Patrz Vol. VIII. 173.179. J. W. Bandtk. hist. prawa ... Gazeta Warsz. r. 1789. nr. 300.

na policyjne okręgi podzielony bezpieczeństwa w latach 1776–1787 ~~[illegible]~~

~~[illegible]~~

W Moskwie która postać miejskich nie zmieniła rządów Dzielnicy policyjni po dawnemu zarządzali. Inny stan rzeczy policyjnych był w Polsce. Na sejmie najprzód Komissya szpitalów w Koronie i później litewskiem doglądała r. 1775. ustanowił. Nazajutrz r. 1780. dał rewnaż komissya dobrego porządku dla większych miast ~~[illegible]~~ wyznaczył. Stolica kraju Warszawa ~~[illegible]~~ miała ~~[illegible]~~ pod tym względem staranie ~~[illegible]~~ dla innych miast we wszystkich warszawskich rem. O utworzenie Zarządu ~~[illegible]~~ [illegible] i magistrat koronny miasta r. 1672. ~~[illegible]~~ zaprowadził, nowo przybywających i z niej ubywających osób meldowanie utrzymywać kazał, nadzorując je przez Dzielnicowych, a dla ~~[illegible]~~ podniesienia moralności w ludzie nagrody r. 1787. za postępki cnotliwe wyznaczył (2). Wiele też oba wielcy Marszałkowie, koronny i litewski, dobrych urządzeń porobili w tem mieście.

pilnujące zostali wtedy przez wojskową władzę, za zezwoleniem gdy Uwaga na wzór Wiednia urządzonej ~~[illegible]~~ będące, ~~[illegible]~~ policyjną swą oddać pod opiekę miejskiej zwierzchności, tak za na następstwo policyjną zalic węgierskich (Budy i Pesztu)

Oni to w r. 1784–8. poddali gazety pod cenzurę, nowo przybywającym do kraju lekarzom nie wprzód sztukę swą wykonywać dozwolili pokąd właściwie aż stopień ich doktorski uniwersytety krakowski i wileński potwierdziły ~~[illegible]~~. Jeżeli w stolicy wykonywać ją chcieli, raz się jeszcze w tym celu przed wyznaczoną radą lekarską stawić byli powinni. Co rok aptek przeglądać czy mają potrzebne nowych materyałów zapas, sama rada lekarska przeglądać miała. Wielcy Marszałkowie ~~[illegible]~~ na koniec ~~[illegible]~~ na osoby w skład dawnej (która za panowania Stanisława Augusta nastał), wchodzące uwagę zwrócili (3).

(1) Palach. dejin. IV. 1. str. 381. Erben a Primator 233. i następ.

(2) Patrz Vol. VIII. 173. 179. J. W. Bandtk. hist. prawa 548. Gaz. Warsz. r. 1889 nr. 300.

(3) Porówn. Starożytności Warszawy przez Wejnerta wydawane, tom IV. 435. VI. 95. i następ.

§. 316. Na wszystko o czemeśmy dotąd mówili bacząc, i cokolwiek się nie przeżyło przy dalszem utrzymując nadal życiu, Ustawa rządowa z r. 1791. nowe o policyi prawa przedstawiła, które w swoim czasie nic nie zostawiało do życzenia. Magistratów wielkich [illegible] którzy według tejże ustawy nie mieli w Straży policyi [illegible] ministrami policyi [illegible] wszy [illegible]

Łączność jego ze Strażą i komissyami tak rządowemi jak wojewódzkiemi określiła, uwydatniła im rzeczona ustawa, biorąc [illegible] i Działalności ich rozciągała się tylko na wewnętrzną policyą, wewnętrzną czyli bezpieczeństwa granic, powierzono [illegible]. Podrzędny zarząd ministerstwa mieli Komissarze [illegible] ze wszystkich trzech stanów narodu, szlacheckiego, rycerskiego i miejskiego (na sejmie teraz reprezentowanego) na lat dwa każdy z nich miał wybierani, i ze skarbu opłacani. Pisarza i stosowną urzędników liczbę. Officyaliści stanu zwanych zajmowali miejsca swe stale dopóki sami dymissyi nie wzięli lub nie dano im jej za wyrokiem sądu. Tylko na miasta wolne rozciągała się władza, wsie zaś i dziedziczne ich miasta były pod policyą swych dziedziców. Oddzielne działanie policyi było niczem. Znaczna ministerstwo wewnętrzne prawodawczą, poza którem władzą wykonawczą sejmu. Wszystko o czemeśmy wyżej mówili, i cokolwiek w zakres władzy jakichkolwiek

ziemskich lub miejskich urzędów wchodzące
bezpieczeństwa publicz-
nego i spokojności, dadzą się wy-
padkach ogólnych i szczególnych miała na celu
pod przedała pod
nadzór policji, zwa- wała prawy
wyjawszy, której przekracza-
nia rzecz panowała rady.

Rozdział IV. Skarbowość.

§. 317. Dawna skarbowość jak już w drugim opisaliśmy tomie (§. 221.) w samych tylko Sejmów, których in-
szej rzeczy pod Julianami zwracał szafy,
w pierwotnym porządku stanie: u rzeszy Stanów postępowała w rozwoju, luba nader wolno. Chociaż bowiem instytucja skarbowa od- zwaniowały do dobrze,
gadła przeznaczenie swoje, zwłaszcza że podstawą jest i warunkiem istnie-
nia ludzi znaczenia obywatelstwa,
którego prawo kandydatów na przy-
zwalaniu podatków i odmawianiu ich
zasadza się głównie, a dali w Polsce nawet, gdzie się najwięcej poli-
tyczne skarbowości, rozwinęło życie, nie mogła mimo rzeczonej wolności stanąć wysoko, częścią z powodu złe-
go rozkładu podatków, częścią z przyczyny brału funduszów. Nie
a wzniosła się wiec, na wysokości tak wysokości
na zachodnio-europejskich ludów, na wyższej stała, jak było na za-
chodzie, stałemi tylko nie zaś jak dochodami być musiały.
nie stałemi zasiłał liche stan skarbowości
Jiny powód jej w szczególniej w Czechów sprostowe-
lezał w ustroju jej i
gamy. Rozwijając się u nich
w XVI. jeszcze wieku tymże co u rzeszy
Stanów krokiem, wzięła w XVII. kierunek

2 Szlachta bywała nad-
zwyczajnie tylko opo-
datkowana, lud płacił
zwyczajne podatki. Tam
za majątek z czego nie
nie dawała dla skarbu,
ten majątek mało, bo
przemysł i handel stał w kraju niski,
musiał dawać wiele. To też skarb

inny, z przyczyny tej że Habsburgowie

Rozdział IV. Skarbowość

§. 317. Skarbowość „Dawna" w drugim tomie (§. 317) opisana, przechodząc w [dalszym swoim rozwoju] weszła teraz i u Rusinów po obu stronach Dniepru zamieszkałych na tenże tor co u Serbów, którzy niegdyś pod panowaniem Turków [pierwotną zachowała postać. W sferze jawnych nieliczne...] ... skarbowość ... czesko pod panowaniem Habsburgów, którzy dając jej ... niemiecki ...

... skarb monarszy pobierającego krajowym i wszelkie do drugiego wchodzące wydatki, przeniesione do pierwszego, ... szafowali [fundaluszami narodu dowolnie. Za panowania bowiem ich kraj Czeski nie uprawnia uważać się już na sejmie, lecz bywał od króla opodatkowywany, a nie miał prawa

... rząd pobierane dochody kraju obraca. Na ... płacić a to na co ... prawa ... [zrobiwszy naciski, i szerzyc się, bo w trzech rozdziałach,]

osobliwie prawo ... czasach Ferdynanda II. ... kon-

bowach czyli ... od siebie nazywanych „kon-

stytucyach" rozwiązany, a urzędów;

że gdyby się kto poważył wyrzec, że ... tem co dawniej trybem

że podatku płacić ... będzie, gdyż na to przywilej posia-

da, lub gdyby oświadczającemu urzędnikowi ile

odeń ma „ świat
jakąś uwagę uczynić, albo co gorsza
poważył się baczność na to publicz-
ności zwracać, lub co najgorsza prze-
ciwko rozkazowi Zaborcy uchwałę
lub piśmiennie wystąpił, taki obra-
zę królewskiego majestatu popełni
przez to (1). Inny znowu powód
małego rozwoju skar-
bowości leżał w zasadzie pobierania dochodów kraju,
, na co szczegól-
niej rosyjska szwankowała. Panował
tu w całej sile dawny
w drugim tomie (s. 208 i nast.) wyłuszczo-
ny zwyczaj podatkowania, który cię-
żarami uciskając lud, poborcami też
uciemiężał go wielce. Administracya
skarbowa dotykała gminy bo-
leśnie, czemu zaradzając Piotr
Wielki skarbowość uprościł, a pchnąwszy
handel na drogę nową, powię-
kszył przezeń krajowe dochody znacz-
nie. Rozważając rzecz tę szczegó-
łowo, pomówię o źródłach i celach przy-
chodów z których się potrzeby dworu
i kraju opędzały, a dalej o urzędach
ich skarbowych rozwiodę.

(1) Ferdynanda II. Ver-
new. Lond. 5-8.

paradlne

358 316.

§. 318. W znaczeniu [illegible] jak[illegible] go w tomie drugim (§. 301) określiliśmy! istniało więc paradlne, będąc czynszem i podatkiem, i albo pod swojem narwiskiem jak na Szlązku w Nowogrodzie i w Mazowszu, albo pod innem ale na toż samo wychodzącem miano, jak w Germanii u rozmaitych Słowian, tudzież na Węgrzech i w Czechach, pod dawnem nazwiskiem występowało. Było czynszem na Szlązku w XIV. a podatkiem Posadzkiego i Tysiącznika dawanym w Nowogrodzie (1) [w XV. wieku]. Czynszem też była u Mazurów, gdzie według obu redakcyi statutów opłacała szlachta i kmiotkom królowi. Będąc czynszem i u Czechów, gdzie pod tytułem z drugiego (§. 303.) znanej nam berny składały go na zasadzie umowy [z wdawaniem woli zawieranej] paradlne i wyjścia miejskie i miasta (3).. Przez to że ono dawały zerwała się z podymnem i zrosłem, co miało miejsce w niepamiętnych już czasach w księstwie paderbornskiem w dawnej Westfalii podatkiem a od wieków znieczanem. Nazywało się ta zaś (die Landesschatzung) albo według szacunku dobraci woli opłacało się (4). Tak zwany podatek szosu, Czechom, Łużyczanom i polskim mieszczanom znanemu [pod nazwą] odpowiadający, wychodziła na toż samo co paradlne, o czem już tego dzieła (§. 301) w drugim tomie (5). W dalszem zaś zauważyliśmy węgierskie paradlne (terragium) do

(1) Parawa. r. 1322. 1386. paradlne zwane też obradlne u Walenbacha I. 28. II. 27., tudzież dyplomat nowogr. z r. 1411. Akt. Zap. I. nr. 17. [niepotrzebnie] czytamy wyjaśnienie na to że paradlne podług dawnego zwyczaju (po starinie) jest wymagane.

[z r. 1477. w Akt. Zabr. I. nr. 104. W]

(2) Patrz ze statutu w VI. 277. 287 tego dzieła, tudzież u Bandtk. jus pol. 466. 471.

(3) Ubarysza Stanowski w Pamatky II. 84. 85.

(4) Haxthausen Ueber die Agrarverf. 21. 264.

(5) Parawa. Stawa Jungm. p. w. szos, Smaljera Pręm. I. 319. gdzie jego Szczar pahorca wspominany.

podymnego (Denarii fumarii) zostawa-
ło (1). Zgodzili się wieś i na Węgrzech, tylko że i znaczenie podatku jeden [illegible] nazwy wyraźniły się miastem i pośrednictwem Dziesięciny. Pra-
wo nakazywało pobierać od domu
albo od wdowy po dwa grosze. Za-
miast tego pobierano gdzie niegdzie
od dymu czyli domu który w
przydatku miał [illegible] woli nie
tylko po dwa grosze lecz ile można
było wybrać (2). [illegible]

żołnierstwo nigdy nie ustało,
mimo zakazu prawodawczy, i nie ustało.
Zkąd poszło, że zaczęło zarzucać
poradlne a w jego miejsce kłaść po-
dymne, czyli się zamiast od roli ścią-
gano ten podatek od domów. Od-
da rzędu domów opłacać go mają-
cych policzona na wsiach nie tylko
chałupy więźniów lecz i dworki
zagonowej szlachty, łaźnie, papier-
nie, młyny, karczmy, huty; na koniec i od
miejskich domów; [illegible] zaczęło brać podymne. Trwało to aż do
zaniechawszy (3), r. 1632. w którym
poradlne [illegible] puszczono
w niepamięć, a chwycono się podymnego na zawsze (4). podatek zaniechanego [illegible] Toż za-
[illegible] przyjęła Litwa (5). Lecz nie do-
[illegible] powszechnie. Folwark czyli grunt
ten który szlachcic swoim, że się tak
wyrażę, i obrabiał karbem, nie płacił
ani poradlnego ani podymnego w jego

(1) R. 1331. u Tejera VIII. [illegible] str. 832. Podobnie w przedm. do IX. 7. str. 26.

(2) Odpowiedź do Król. Olbrachta r. 1496. u Bandtk. jur. pol. 350.

(3) R. 1629. Vol. III. 605.

(4) R. 1632. Vol. III. 767.

(5) R. 1649. Vol. IV. 321.

jak wzmiankowaliśmy miejsce podymnego, w nawa-
miach zdarzało się odbywać wojskowe być
obowiązany. Trwał to do r. 1787.
w którym przedawnił sejm, aby
właściciel ziemi świecki bądź szlach-
cic bądź ziemianin $\frac{10}{100}$ a takiż
właściciel duchownego będący stanu
$\frac{20}{100}$ na utrzymanie wojska sta-
cit. uogólnione tym sposobem podymne
Dotąd opłacały go sa-
me tylko chaty wieśniacze, same dwor-
ki zagonowej szlachty, same domy miesz-
czańskie i fabryczne. Odtąd miały go
opłacać i szlacheckie dwory, z tąd też
podymne to „generalnym” nazwano. Dal-
sze tak jego jak i ofiary losy
zakres pisma mego przechodzą (2).

nazwana ofiarą, z przyczyny że
nam dobrowolnie przyzna-
no (1). Taż samo z podymnem wyda-
na r. 1775 konsty-
tucya zrobiła.

319.

§. 320. Poradlne i rofszczne (?) pożyczki z ekonomii: ≠ litewskie, ruskie
Wiadomo z drugiego za-
... (§. 222) że monarchowie zdawna się nie-
li wspólne z narodem na utrzymanie
swego dworu dobra, i niemi nawzajem
obcego rządnika bez dołożenia się nie-
cy rozporządzać nie mogli. Dobra te bardzo w czechach
w czasie wojen burzliwych zmalały. Rozdrapali znaczną ich część panowie,
a królowie dając je na zastaw zmarnowali do reszty.
Sejm więc naka-
zał r. 1453. Dzierżącym je udowodnić swe
ich prawa, których gdyby tko wyka-

z zgodą zaporadlne z-ej
tnego podatku z roli
na swój rachunek i przez
swoich urzędników wybra-
bianej bądź szlachcie nie dawał:

czego chcąc poznać przyczynę
należy sięgnąć wyżej.

(1) Trzetrzewiński z. wstępu.

(2) Porowna r. 1775. vol. VIII. 133. także pismo Trzetrzewińskiego z. 52. i Galińskiego w Bibl. Warsz. z r. 1861. T. 46. wstęp.

żać lub przedawnieniem odłonić się nie
mógł, miał wrócić te dobra litewskiej
komorze. Wiele się ona przez to, a więcej
jeszcze po wstąpieniu na tron domu
habsburskiego przez konfiskaty ma-
jątków zapadłej nagrody (1). Innym powo-
dem upadku dóbr stołowych
w Polsce. Rozdarowywali je monarcho-
wie, a osobliwie Władysław Warneń-
czyk, i pomimo że jemu następcy
jego zapobiegali, tak daleceć je rozdarowa-
li, że po wygaśnieniu Jagiellończyków
po mieczu, nowe dobra te uregulo-
wać i potrzeby litewskie przyłącz-
nie opatrzyć musiano. Opatrzono je wspomniałem, o czem
[illegible] spis dochodów z litewskich z r. 1632. zrabio-
ny, a w dodatkach do tego tomu po-
mieszczony, naucza. Ta, że
się tak wyrazić, owczesna lista kró-
lewskiego dworu zmalawszy następnie
przez nieład kraju, zagłada, po-
wyburzona r. 1775. przez
ofiarę czterech milionów złotych, któ-
rą rzeczpospolita z dochodów
swoich uczyniła królowi. Miał więc monarcha
po pierwszym rozbiorze kraju dochód
z dóbr, z opłaty, z poczt, i z ceł, pobierając z tych
grosz trzeci od wszelakich towarów
kupieckich. podobnie dochodów jakie
rzeczpospolita posiadała wyrównywało (2).
z tych dochodów były
jedne z [illegible] jak widzimy
stałe, drugie niestałe. Podobnie się do-
chody skarbu węgierskiego dzieliły, zwła-
szcza ich atoli nie zupełnie było dziś sa-
mo. Niektóre za dochód monar-
sze są poczytane były w Polsce na potrzeby kra-
jowe.

(1) Palach. Dzieje IV. 799. 300. następ. Ferdyn. II. Verneuerte Landes Ordn. str. 15.

(2) Lengnich II. 10. Lelewela Polska dzieje I. 233. następ.

7

paradne z.

318.

360

§. 319 Innego rodzaju podymne mieli Madziarowie, którego ~~jednakże~~ ~~~~ ~~~~ ~~~~ ~~~~ ~~~~ ~~~~ i Ruś używała. ~~~~ ~~~~ ~~~~ ~~~~ W państwie węgierskiem płaciło się podymne od kominów lub od wrót. Takiego używają Chorwaci, tego Madziarowie używali. Dom duży, czyli według wyrażania się Madziarów, dom mający tak obszerne wrota, że mógł przez nie wejść wóz wygodnie, płacił podatek (dica) od wrót tych że. Po zniszczeniu Węgier od Turków cztery domy że się tak wyrażę kmiecze (colonicales) ⟨ lub szesnaście chat komorniczych (inquilinarii) ⟩ szanowito we względzie podatkowania dom jeden, czyli jedne wrota (1). Pustka nie płaciła podatku. Lecz że dom płacił, czyli, według wyrażania się pustka, według prawa, nie ma wrót (porta), o tem sąd wyrzec musiał, zestawiony komisyja na miejsce dla przekonania się o prawdzie. Wtedy wymazywano z rejestru podatkowego owąż pustkę, i dopiero gdy zamieszkaną została już, znowu ją do opodatkowania zakwalifikowano, naznaczając na sejmie ile która ma zasiłku na publiczne potrzeby (2). Ten sposób podatkowania był ciężki. Jednostawiał ich ciało mieszkańcy, nie będąc wszyscy solidarnie lecz każdy z osobna u Pinów za podatki obowiązani, szacowani bywali pojedynczo. Nie narzucano z góry całej gminie ile ma dać, i nie

⟨ zaprzęgające do swego pługa cześć lub najmniej cztery woły, ⟩

[nie orzących czyli nie posiadających ni pługów ni wołów,

(1) Porówn. przypisek do prawa sejmowego z r. 1609. art. 62.] w Corp. jur. hung. I. 673. Tudzież Djuhanza p. w. dica
] r. 1647. art. 36.

] 1613. art. 9. (2) R. 1550. art. 21.] Tamże 433. 682.

stawiano jej w potrzebie rozkładania
podatku tego ~~mógł~~ na mieszkańców
według ich majątku ~~[illegible]~~, lecz sam (sród każ-
dego opodatkowywał z góry i patrząc
na jego zamożność czyli na wro-
dą (na oprzężaj)) i według nich obciąż-
ając go z góry nałożoną ~~mu~~ składką.
Takiż sposób opodatkowania był w
Łucku na Rusi, gdzie dwory czyli
wrada komiewszczyznę, na Żmudzi po-
komiewszczyzną zawiązaną się, na ogła-
dzy wojska, a komornicze chaty od dy-
mnika po podgroszku płaciły (1). ~~Takiż~~
~~[illegible]~~
~~[illegible]~~
~~[illegible]~~
~~[illegible]~~

[czytamy tu:
Dla czego wy
(mowa jest
do Oszmiańczan)
na komorników
moich kotowie
na plebanii
mieszkających komowszczy-
czyznę od wrot, i gdzie
kolwiek od wrota za
cmentarz do plebanii
ech i po dwa grosze
wybierali?

(1) R. 1552. [Akt. jag. Zap. nr. 30. Jaro-
szewicza obraz I.
164.

§. 321. Normanowie, ludzie żelaznej fizyczności i nadludzkiej odwagi, którzy jak meteor burzący, co niewiadomo zkąd i swoich celów niemających nad wytrwanie niegdyś szukali Szwecyi i w niej się, niby piorun od konduktora przyciągniony, porwali i zaginęli; Normanowie ci byli zapewne pierwsi co od Litwina zarzucali Danin, gdy ten miał na oznaczenie go wyraz swojski, dotąd w ludowej mowie przechowywany wyrazem dziś jeszcze Dunkle, który na dziakło polska przerobiła mowa. Czemby jednak go Litwa przed wieki opłacała, nie jest wiadomo. Za czasów podzielenia się jej z Polską dziakło znaczyło dziś samo co składka, a z postępem czasu dostawą owa, i stała dla skarbu monarszej ludzież szybko szyła oznaczało. Dziś dawniejszą, dawniejszą, z drugiego tomu (§. 237) nam znaną, polski Litwin rozumi przez dziakło (1). Z postępem czasu kiedy się Litwa w pieniądze zaopatrywała, to wtedy, jak komu było dogodniej, albo go miarką czyli w naturze albo w pieniądzach płacił (2). Ruska skarbowość nazwała to

(1) Porown. wyrazy ludowe w Bibl. Warsz. r. 1861. II. 751. Nigdy zaś „poniesionego” jak niemieckiego Czacki (Dz. I. 84) dziakło nie znaczyło.

(2) Porown. II. §. 235. tego dzieła, r. 1506. w Jelach Namiestn. Golubia serebszczyzna mensurę dziakło.

-niem z czynszem który szelągiem pan-
nego od dymów czyli dworów / zabudowań
opłacano (1).

Daniną, a kiedy Polska wpłynęła na
Litwę, posiadających nazwała srebszczyzną albo-
niem się srebrem jak w Polsce pła-
ciła. Drugie
Litwa, dając srebszczyznę
od dymów czyli dworów zabu-
dowań) albo
żyupiców lub odwozów dzia-
kła (1) nazwała też naraz (mezlawa, wda-
ssiwie podatek lub w po-
lu albo w chacie [pracowała dla dworu, lecz jego.
zwyczajem zaś / rustum
składała daniny groszowe i kunicowe
(w futrach) lub przynosiła miarki [1519. w Jek. Namyr., r.
miodu, pracowała sochą zaprzęgając do wozu lub
albo opła-
cała się jeżeli tak chciała. Nad
to za urządzanie nadzwyczajne, za
rybołówstwo lub polowanie (gonienie)
na kary płaciła osobno. Rząd powszechny (rosz-
liczne opłady i rokoczny zwyczaj-
ne i nadzwyczajne (stoki), które na/ wie-
śniacy ciągle, a rzemieślnicy wiejscy
i przemysłowcy, mianowicie zaś
kowale, rybołowcy, oszczerzcy po kotku
(kotejno) wychodzili (2). Gminy
rozpisywały opłady na
wroda (dymy) i zaściańki, dając się i
za prawe chaty, albo niem z
roli przypadających na puszki wszystko wa-
ły (3). W tymże stosunku opłacał

(1) W słowniku Nesselmana czyżo zaś (zaś kapewne co kyża w dyplomacie mazowieckim, r. 1246. u Rzyszcz. I. 52.) również padyme, padame. Pochodzi oczywiście od „damau" albo od „dymau" (po litewsku damas) co Litwini z polskiego wzięli. W ich języku dom nazywa się namas, a wyraz Klesia (w wydaniu szakiej klet, patrz I. 6. 392.) znaczy budynek rzeczy.

(2) R. 1527. w Akt. Zap. II. nr. 149. również szarża Polacki. i ustawa wdrowna u Jarosz. Obraz II. 238. nast.

(3) R. 1582. Akt. jug. Zap. nr. 30., r. 1570. Akt. Zap. IV. nr. 134.

Dzierżawca, jeżeli mu nie opuszczono dziesięciny i serebszczyzny w tabeli prestacyjnej (1). Wyjąwszy daty od tych opłat miasta te, które w ekonomiki wydzierżawionego grodu bez starosty, dudzieci wojskowa które gubić na wsze Polski przewodniczy Litwa. Po... Torch i Trockich. Dowodem tego. Ponieważ długi za czasów sadowych płacił Mongołom daninę (porzucił dziesięcinę), więc twierdzi się dotąd pod ... Litwy ... i ... panowanie wyłamała od niego (2).

§. 322. Wszystko co miało mniej więcej miejsce w dawnem państwie moskiewskiem płacono i tu podymne (3) dudzież pogłowne i składano na dań, obrok i podatki poszlinami, jak w drugim tomie (§. 235) ma... poniedziałem, zwane, Ogółem ... od zabudowań i przemysłu/ za nakazem formalnym uchwały się w tą płacy od dworów (5) żeli, a zabudowy, płacić, co sznuru z ... Zachodnich Li... i podymnemu płacili ... Stowian. Danią będąc podymne z ... litewskiemi podawane z ... obrok z czynszem, a podatki z pałacu wszędzie. Byłby więc podatek jedności ... pierwszy czasem, drugie zaś z tem ... którem bardziej trzecim nie czasem. Wiedział każdy ile dani płacić będzie, gdyż mu jej cyfrę z ... dom zamieszkał wskazano. Tyleż płacić kto do zamieszkał po nim. Z czynszem miarej się rzecz miała: ten albowiem od targów i dochodów z roli ciągnionych zależał. Więc też rzeczony czynsz bywał różnie w cza-

(1) R. 1514. w Akt. Zap. I. nr. 87. II. nr. 149. 1604.

(2) R. 1502. Akt. Zap. I. nr. 199. IV. nr. 160. Starożytna Polska III. 590.

(3) R. 1561. Akt. zachr. I. nr. 215. 258. r. 1663. Akt. jur. nr. 65.

R. 1547. podymnego nie dając, i r.

podjemszczina r. 1620 Akt. jur. nr. 374. na Rusi podymszczizna Pamiątk. kijowsk. III. 187.

(4) R. 1437. Akt. zachr. I. nr. 37. gdzie czytamy: pług za dwie sochy, kuźnia (kowal) za dwie sochy, ładia (łódź) za sochy.

Ewalując sochy na dochód z pługów lub przemysłu i ... ciągniony (4), opłacać pieniędzmi.

(5) Dopełnienia do Sudebn. r. 1645–48. w Akt. Ist. IV. nr. 6. I. II.

sach różnych Do księgi [49]
urzędu ekonomicznego (pisarzyje księgi) wpisywany. Krótko mówiąc ten sam to co przy liczowaniu u nas dóbr rządowych zachodził szacunek: raz szacunek spadał, drugi raz się podnosił; (To też rolnicy na przypadek ten zboża nie mieli w zapasie przemysł i handel, który na większą lub mniejszą skalę rolną im było prowadzić według korzyści, jakie z nich wzrost ciężarów. Korzyści te w/ ukazie Cara Alekseja Michajłowicza (w rozdziale XIX.) będąc wyliczone troskliwie mając na uwadze stan rolnika i pełnioną przezeń wojskową służbę. Większe przedtem korzyści ten ku odrabiając łatwo zagrzać się oraz do robót pańszczyźnianych, szarwarków i t.p. aniżeli ten co płacił. Rząd przeznaczywszy ile która gmina ma podatku zapłacić (składać), poruczał gminie ażeby naznaczoną sumę wybrała. Rozkładała ją więc na włościan bacząc na to ażeby stosownie do ilości posiadanego inwentarza (po żywadam), lub do stopy roli lepszej (po ugadiam), albo do cięższych z kau- (po pomiarze), składkę dla korzyści (po ...) [?] podawali większą lub mniejszą (3). Panie- waż [?] jednak zawsze musieli bogatsi, więc i tu podobnie jak było w Polsce starano się przenieść z gminy do gminy (4), wyrzucając z

(1) R. 1551. Akt. jur. nr. 169. i r. 1639. w Akt. zabr. III. nr. 431.

(2) Szał. niażow. w VI. 283. tego dzieła.

szlachcica gdy obrała (patrz wyżej s. 199) równej była raz większej drugi raz mniejszej objętości (1), i gdy ... w posiadłości nowemu osadnikowi ra- [mierzono tu dawano] (2). W nie- łatwo miejsce i w Polsce, jeżeli przywilej nie zastrzegł od pomiaru.

(3) R. 1556. Akt. zabr. ... nr. 250.

(4) Patrz s. 214. II. tego dzieła i porównaj z r. 1607. 1608. 1639. Akt. zabr. I. nr. 69. 85. III. nr. 293.

[i za pewne ręcz dać składkę należało, a

osiedziałych od ubogich [illegible] a wsie-
pujca w żołądniane przez bogatych wciągani za-
radzając takim przenosinom Przem-
W. zaprowadził "paduszne", co spra-
wiło że nie rola, nie dom, ale czło-
wiek, czyli, według uważenia się pra-
wa, dusza mieszkającego w tym do-
mu człowieka podatek opłacała.

§. 323. Z dobrami ziemskiemi zostają w ści-
słym związku lasy. Na królewskie
tylko siedzieć narodowe zwrócono uwagę,
i wzięto je pod obronę prawa, prywatnemi i ustawy ekonomiczne
zaczęły się troszczyć szczególnie pusciły je
nagle w niepamięć. Rozpoczęte od dru- wyjmowanie zajęło się
gich, księstwa bowiem jeszcze tych sprawa
mieni w Czechach. W Polsce
i na Rusi. Ustawa ekonomiczna klasz-
toru brzewnowskiego (pod Pragą położo-
nego) przepisuje, azeby na dochód leśni-
czego płacili rocznie osadnicy dóbr klasz-
tornych, w stosunku do sprzężaju jakim do wywozu za wywoz drzewa z lasu
używają. Kto jednym koniem obrabiał
swą rolę miał płacić półtora grosza
na rok, a do tego dawać wierteł (półkorca)
owsa i osm kur. Za to mógł wozić
z lasu ile go mógł spo-
trzebować. Wiktoryn książę szląski
na Ziembicach przepisał r. 1480. swoim
kamerniom azeby urzędnicy lasów, bra-
ły na piec samo tylko uschłe w Polsce
drzewa, a zdrowego nie cięły (1).
[illegible] wśród (prywatnych lasów) pod opiekę stano-
wiąc że gdy ktemu kmieciom dozwoli włá-
ściciel zabłądzić bawić w swej puszczy, a ten

(1) Palacky Památky arch. II. 246. Czasop. czesk. XVIII. r. 596. następ.

nie będzie uważanym za to opłacać daniny, może sobie wtedy postąpić z nim według prawa, a pan owego kmiecia nie będzie mu w tem sprzeciwiać się lennie. Już na początku XV. wieku zaczęto zagajać lasy rabiów "zapusty," Biorąc je szalenie /je/ pod szczególnej uwagę, zakazały przez grożąc za do podkładanie ognia niszczyć, pod karą jakoż prawa, na podpalaczów posłanników (1). Właściciel pozwalając [już wtedy bliżej nam] wrębu w swych lasach, wymawiał sobie za to nie znanej miarę gajowego w lesie, jak rozumiem, siekanego owsa (2). Statut podlaski zakazał niepozwalanym wrębu do lasów bojarskich mimo woli zchcie, a sad pozwolenie ciąć drzewa w mniejszych lasach.

§. 324 Polskie ustawy sejmowe od roku 1601. poruszyły wiele o szanowaniu lasów prywatnych wyrzekły, szanowano lubelskich na prośbę posłów nie, aby temu co wrębu darowanego nie mając najeżdża lasy wolno było nie tylko siekierę lecz konie, woły i wóz zabrać. Ustawy też wypraszały dla lasów ziemie województwa podlaskiego, rawskich i mazowieckich, łowczych; toż i inne dla opoczyńskich, czerskich, wyszogrodzkich, gostyńskich, sochaczewskich (nie wymienia). Na koniec przyjęły się ustawy do województw sandomirskie, płockie, wołyńskie, mazowieckie, pruskie i ziemia chełmskie, na innej kolej rozciągnięcie nad sochą (3). Na innej kolej rozciągnięcie nad sochą opieki wszędy lasy r. 1647. 1670. — 1764.

(1) Statut warski s. 26. 27.

(2) R. 1436. u Dryj. Π. 866.

(3) Prawo. Inwent. do Volum. leg. p.w. lasy.

W latach tych postanowiono: azeby przez wyrąbywanie pachow (1) i innych (wyjąwszy kroje) towarów leśnych, lustracyami objęte Γ opłacają Γ i za wrąb towarów wydawał, towarów nie ważono się niszczyć puszcz mazowieckich; azeby po lasach (dąbrowach, borach) i puszczach nikt nie miał przystępu bez pozwolenia komuny na to sejm nie udziel; azeby ci którzy wrąb do puszczy nie podmiotowej (pod Krakowem) uzyskali z niego jak do lat Dwudziestu od daty zakazu (r. 1764. wydanego) i to z pewnym wrąbem uzyskali wrąbanem, biorąc podawany tych far co dalej i wytyki ... zaś drzewo rozbiór. Jam tylko gdzie leśniczy wskaże (2) drzewo rozbiór. To już na porębę technicznie urządzone pozwolono.

§. 325 Sieśnieu takich nie znała jeszcze zupełnie Litwa. Były tu lasy które szły za zupełnie własne i na grunt orny lub łąki wycinać mogli (3). Rządowe były pod konwalnę. Naprzód zwrócono uwagę na puszcze żmudzkie i r. 1527. 1529. postanowiono azeby nikt bez pozwolenia nie ważył się w nich wyrąbywać drzewa na wyrób Γ lub wypalać go na smołę i popiół. Pisarz skarbowy Ogarnił ... leśnych dla Drągów Γ ustanowił (4). Pilnowania puszczy uchwała ekonomiczna r. 1552–56. na lasy litewskie i urządzone z nich na borach rzeki. Postanowiła: że w borach mięszanych, grunta mogące Rewizorowie wytyczyć na ... osady rolnicze.

Γ litewski

Γ na miano wić na warzenie (deski) i klepki

(1) W rosyjskim języku pach/pakl/ patrz słownik akadem. znaczy ucios. Mniemam więc że pach znaczy bal czyli klac na wycios desk lub palow (rosyjskie brewna) przydatny.

(2) Porown. Inwent. do Volum. legum p. w. lasy.

(3) Statut pierwszej redakcyi w VIII. 6. Drugiej redak. VIII. 10. trzeciej IX. 19.

(4) R. 1527. 1529. Akt. Zap. II. nr. 149 i nr. 159.

Osadnik zaś nie miał prawa leśnego ścinania jeżeli się za to nie opłacił osobno. Osobliwie prawem (za opłatą) mógł osadzić barcie. Wszyscy w ogóle poddani litewscy mieli wstęp do lasu dozwolony po drzewa na budowle i opał, tudzież po chróst i po łyka, tak wszelako, że gdzie las wycięli tam zaraz zagajniki winni byli porobić. Wszakże nie wolno im było chodzić do lasu na jagody i zbieranie chmielu [?], gdyż dla tego ażeby młodych latorośli nie wydeptywali. Każdy atoli miał wstęp także do lasu jak i do jezior tudzież do rzek na gruntach ekonomicznych odwiecznych używaniu ich(1). Później ~~szczególnie~~ ustawy ekonomiczne z r. 1557. 1569(2) wzrost i podział lasów przepisały, i nakazały skarbowi królewskiemu wszystkie wsie ~~[illegible]~~ by po akcie ich w dubrawach szkodnych opłacił, na koniec lasy rozgatunkować i na ich dozwolone ~~[illegible]~~ ~~pozwolenie~~ podziękować [?]. W r. 1571. uzyskała także u króla Henryka żmudzka szlachta przywilej, ażeby Leśniczowie tylko do tych puszcz, które są nad Niemnem w granicy małej żmudzkiej i pruskiej aż do Nawojwali i Wiszlucy ciągną, wstępu bronili. Miała więc szlachta zamkniętych lasów być na publiczny dozwolony użytek (3). W reszcie r. 1607. sejm postanowił że w lasach litewskich do ich leżących nie ma szlachta robić towarów(4).

§. 326. Nader mało troszczyły się o lasy ~~[illegible]~~ węgierskie prawa. Na rolach ~~[illegible]~~ ludziom r. 1314. wydzielanych leżał

(1) Ustawa ekonomiczna w Janowie [?]. Obrazie II. 250. 267. 270. i nast.

(2) [illegible] mówi o tem Czacki Dzieł II. 182.

(3) R. 1571. Akt. Zap. III. nr. 59.

(4) R. 1607. Vol. II. 1631.

las którego że się nikt dotknąć nie miał prawa nazywał się pustym (sylva deserta). Las ten na prywatny użytek. Inny las Dał król Ludwik r. 1350., do wykarczowania z wolnością na lat dwadzieścia (1). Głucho było następnie o lasach w węgierskiem prawodawstwie aż do r. 1548. Wtedy rozprawiając o tem sejmie, że ponieważ na swych zamkach tak zwanych Zakonników (ludziom zachodzącym ? Dręczycielów ?) wszystkie lasy wycinają mają Ładysław monarcha ... na dworskie ... Taki, ażeby być wyznaczone tem palącą ... drogi przechodzień. ... rabusiów pustoszących. Pozwolono także r. 1563. że wolno Szlachta otrzymuje drzewa na ciosy z lasów szlacheckich w bliskości ich zamków obronnych. urządzeń budujących się. Pozwolono na ... koniec r. 1715. że należy osobnego wyznaczyć Sędziego którzy tych co swawolnie znoszą i z rozmysłu obdzierają lasy sądził (2). Nic o tem we wszystkiem dyplomatach rzeczywistych nie ma. One zdaniom czynszu za wyszukowanie z „dzikiego” czyli dzikirza wyszukowanie jak rozumiem i od tegoż ... drzewa jak i rzeczy lipowego, bez wymagania opłaty od wołów (danina) na karczowiskach. Lasu zaś trzebienia się mnożących. Pozwalały też czyniąc tak nazwane „zagórzne”, czyli dawać na potrzebę lasy, z zastrzeżeniem ażeby szanowano drzewa bartne, bądź istniejące już, bądź znakami (znaczone) być mają oznaczone. Pierwszy las z posiadanie czynsz za wyszukowanie lub, po wykarczowaniu gdy za wyczynioną rolę, płacił, jeżeli

(1) D. 1314. 1358. u Fejera VIII. 1. str. 535. IX. 2. str. 671.

art. 49. / art. 22

(2) D. 1548. 1563. Corp. jur. hung. I. 425. 501. II. 127.

L. 1715. art. 94.

na znanej nam z Ławy pojorędnego [nie siedział] Igacie (1). Wszystkie z lasów były tu takież same co w Mazowszu i na Litwie. Barsnicy zbierali miody, cieśle ciosali deski [bez rewnu] i za to rządowi się opłacali (2). Siedzące nad rzekami lasy dawały przychód brzegowym (pobrzeżnem) zwany. Była to opłata od flisaków za wolność przybicia statków do brzegu, i użytkowania

§. Polować w cudzym lesie... przez to, lepsze zwierz... drapieżnego ... przy czem jeżeli ... no sarny i jelenie, to i ten ... w §§. 28. 29. polowanie na zwierza pod szczególną opieką prawa. A naprzód zakazał polować na zające od ś. Wojciecha aż do zupełnego sprzątu zboża, z przyczyny że polujący zwarzowali by zasiewy. Powtórzyl zabronił pod karą pieniężną zwierza przez cudze psy gonione lub co gorsza bapać psy goniąc na... Zakupne... oliwe nawet zwierzęta, jakiemi były lisy i wilki nie wolno było na cudzej polować, ale całkiem jedna dych zwierząt przepadałyby właścicielowi. Tem barwy... Tonie żubrów i rysiów, a z ptactwa łabędzi i bekasów. Wszelkie inne ptactwo wolno było strzelać w dzień po ś.

(1) D. 1517. 1543. 1639. w Akt. grodz. I. nr. 163. 199. III. nr. 288., r. 1551. 1677. w Akt. jur. nr. 170. 325.

(2) D. 1576–85. Akt. jur. nr. 359. I. II. w porównaniu z nr. 292. 325. 365. IV. 380.

(3) D. 1410. Akt. grodz. I. nr. 17. Zwano to na zachodzie ripaticum o czem Ducange pomi.

Pale i materiałowe wyrzuty drzewa

z stojącego samego drzewa, rosnącej trawy i t. p. (3)

§. 327. I teraz zamykano lasy dla łowów ulubionych w czasie polaju od rycerskich myśliwych. Ten sam statut warcki który wiec ochraniał lasy od szkód wziął też

mimo woli właściciela

ani ostatnio jelenie, łanie lub dzikie wieprze

z łazów

z zabawy.

nie godziło się pod utratą narzędzia do polowania, w co psy i strzelba wchodziła, ludzież pod pieniężną karą.

Bartłomieju aż do pierwszego marca godziło się też nie każdemu i nie wszędzie. Dla wszystkich bowiem bez wyjątku polujących zamknięto wrzodowe lasy na czy mile około Warszawy, a czyli dla bawiw niesionych zwierza nie zawołało (1). Na lat zaś przeszło sydana także rozkaz w Moskwie, warowany [illegible] dla lasu we wszystkich lasach na dwadzieścia wiorst w około stolicy leżących (2). Polować z psami i strzelbą wolno było samej tylko szlachcie; kmieć miał w Polsce dozwolone tylko łowy samemi tylko sieciami, w Moraviji szlachta, a na Węgrzech wszelkie zgoła miał zakazane polowanie. W Moraviji wolno mu nad to było także placów na łeb ludzieś kopać jamy na lisy i wilki. Nie rozkazano tej różnicy na Szląsku; powiedziano tylko że na cudzem polować nie wolno, ale doganiać zwierza wolno (3).

§. 328. Przepisy ze miejscowo rozwijane utworzyły [illegible] słowiańskie o polowaniu prawo, które w tem się od skandynawskiego i germańskiego różniło, że zamiast, a mianowicie Duńskie, ludziom polować [illegible] na władnem tylko pola, a szlachcicowi i na roli wdzierającej gminy będącej [illegible] na cudzej roli łowić zabraniało zupełnie. Toż same się a rybołówstwie miało rozumieć. Dzikiego zaś ściśle germańskie [illegible] tylko zwierza dozwalało; [illegible] W rzekach [illegible] będące monar[illegible] ryby należały [illegible] ciwnie (4). Otóż

(1) R. 1557. 1775. Vol. II. 608. VIII. 187. nastep. Bandtk. Prawo pryw. 80.

(2) Kotoszych. VI. 6. VII. 7.

(3) Zapiski sieradzkie z r. 1398–1402. w VI. 19. tego dzieła, r. 1504. art. 18 u Corp. jur. hung. I. 318. nastep., Pr. Mor. 126. Szal. Sel. Cieszt.

(4) Dahlmann III. 70. Eichorn §. 362.

słowiańskie ~~prawo~~ litewskie prawo

nawet Do właśni-ści urzędu rządowego ~~dozwalając~~ polować w lasach królewskich na wszelkiego zwierza którego łowy dla siebie wyłącznie nie zachował monarcha. W Moskwie

z gniazd wybierać ptaków (1)

Kiedyż Tu

Ty odbywały zasadzie (patrz wyżej s. 302) lub gdy carscy łowczowie zabili miedzy na niedźwiedzia zasieki (2) miedzy dem tud pomagać.

pierwszej drugiej redakcji zasada i trzeciej redakcji z wardzkiego zasadu wzię-

po za lwes wda-ści cielowa bo

Zasadniczo zwierzęcy, i zatem ty, jak wszystkie były bardzo według Kotoszychina IV. 36. w Rzeczy jaki był taki sam w okresie pierwszym we wszystkich jeszcze Słowian. Nie wolno było nad Dźwiną Bojarom nawet

(1) Rz. 1320–40. Akt. zachr. I. nr. 2. Porówn. w rejestrze kawami wyraz prawa, sądziem w s. 220. II. dego dzieła zakład. Ostatnio ...

(2) Rz. 1547. Akt. zachr. I. nr. 175. i s. łowczim medwiednich otjezdow ne otjezżajut

Litewskie prawo było do niemieckiego niż słowiańskiego podobniejsze.

s. 229. Już

(prawo polowania) tak rozwinęło się

w rozdziale przewłaszczym

także zasada

zaledwie o jeden

dymu a wyżej przytoczonym artykuł mógł zbogacić. [Wszelkie uczynki jakie kto w czym bądź z dzikiego zwierza, z pszczół, Dalej z rybołówstwa, ptak, motylów, ziemi-lich, drzew nawet owocowych w dymże zagadzonych będzie mieć może nawet zwróconemi ma być pod karą pieniężną

[Myśl szaduła jest ta:

< i pracował, żadnej zagadzonych w nim

Zagadzonka wodzi zwierzęta na wyjście na łaźnie, w liczbie których pomieścić konie i klatki, łodzie na wierzchu wyjście swej wodzie (których i na pływające po niej (lub podzie). Mówi

φ (od trzech aż do kopy groszy) nie mogą tego co czyni, kto na cudzem polu je, lub z pośrednictwem wyżej ukazanych łowy, ciągnie wynagrodzenia za to pożytki. Sądził)

też o tem jakiej karze ulegał ma, kto dawszy komu swej kniei pożytkować pieniężnej pozyski. Na koniec wspomina że na cudzem polujący

je że karany skora nie może ... że polując zwierzęta szkodliwe z okoliczności

[kto zaś zaś swemu z cudzego lasu zwierzę, karany, ubił na swem polu karany bywał.

koło wspomnieć należy o zwierzynie ... Sądził mówi że

właściciel brzegu rzecznego na prawo do rybołówstwa w połowie brzegu ... płynącej.

W tej myśli ...

stanu zaburzała niedawna ekonomiczna z r. 1552–6.
wskazuje nam
w królewskich pusz-
czach urządzanym czynić szkody pusz-
czom w wybrańcowie szkody.
dym do pomocy
dawano w strzel-
cowach nagrodę z każdego bobra lub
okoliczności
czerew (1). Przy tej wzmiance
nadmieniam, że Litwę
palczaz (Augustowskie) wy-
jezwory, gdzie były największe, dzie-
na drobne laski zambrowskie lesnic-
two stanowiące, rozdrobnione puszcze,
nigdzie indziej w kwarze nie istnia-
ły już bobrowe gniazda (2). Litwa
właściwa i Żmudź była ich pełna:
najwięcej i do rozmnażania się naj-
wyraźnie w puszczach prywatnych, w
królewskich gineły, głównie przez
to, że szlachta wolny
majątki, czyli był po-
du tych puszcz przystęp, czyli był po-
lującą wszędzie gdzie od dawnych po-
lowała czasów, a przytem
na z. 29. warszawskiego statu-
ta nie uważając niszczyła gniaz-
da bobrowe.

ciągnących się od Białowieży aż do Kowna

Wolnoim było łowić wydry w jeziorach i rzekach, czas zaś (w miesiącach kwietniu, maju i czerwcu) wyjąwszy w gęstwiniejszych miejscach (stawach) [illegible]

(1) Właściwie brzuch do znaczył może ten wyraz futro

(2) Porown. artykuł w Kronice Warsz. r. 1856. nr. 149.

(3) Według wyrażenia się statutu żmudzkiego w r. 306 tego dzieła powieszczonego

§. 330. Prawo o wydobywaniu kruszców takie jak go
z drugiego domu (§. 239) znamy miało teraz
swą moc w samej tylko Polsce. W Czechach i na Węgrzech
ograniczono go
pod panowaniem
Habsburgów
tomu dał na to przy-
wilej monarcha mógł nie opłacając skar-
bowi ołbary (urbury) kopać na swój
[illegible] wszelakiej, srebrną na-
wet lub złotą rudę (1). Na Węgrzech za-
pewnił król duchowieństwu i szlachcie dobra od rządu naby-
te posiadającym, że
z odkrytych dawno kopalni będzie nadal
płacić 1/3 a z nowo odkryć się mo-
gących nic nie będzie dawać byle wy-
szukiwała rudy sama, lub szukać jej
innym dozwalała. Górnicze miasto Krze-
mienici (Kremnich-Banya) wolności cze-
liego miasta Kunegary zwanego wy-
śladu (2). Ograniczył wszelako prawo do nowo odkry-
Ludwik (r. 1351), posiadaczowi i że odkry-
te kopalnie jeżeli zechce może król na swój
skarb zabrać. wynagro-
dziwszy stosownie ⌈lub też za opłatą kopalnię. Zmniejszył atoli- ⌈(jeden złoty od przychodu wynoszącej) posiadacza roli
ołbary ⌈zaniechanie król Zygmunt i Władysław, węgierskiego
barg do [illegible] kazali. ⌊Wywozu z kraju
opłacać już atoli kazali (3). Nie ⌊ten kto sam wyszukiwaniem się
złota, srebra i miedzy zakazano ... rudy zająć nie chciał, musiał
a tem nie wiedziała szlachta i szlachta i duchowieństwo rządu nabytych pozwolić drugiemu szukać jej
na własnych gruntach ko- ⌊swej dzierżawie nad ... , i ... kopalnie
chowieństwa, miała na własnych ⌊żawie rzem ołbara przepadła skar-
palnie [illegible] skarbi i t. p. (4). Rząd ma- bowi (r. 1474).

(1) R. 1506. przywilej książąt opawskich w Czas. XX. 6. str. 728.

(2) R. 1327 – 8. Fejer VIII. 3. str. 198. 295.

(3) Dowody wskaże Cynos. p. w. metallum, minera, urbura. Vierzil w rozpr. drugiej str. 97. nast.

(4) Porown. piękną o tem rozprawę Hier. Łabędzkiego w Bibl. Warsz. r. 1845. II. 485. nast.

jak kruszca podczas którym pozwalał wyprowadzać z kraju (r. 1565) miedź i ołów.
Kiedy przez nieszczęścia krajowe upadły
bogate kopalnie, srebra w Olkuszu sta-
rał się skarb królewski (r. 1764) odważyć je na
nowo. Polecił
urzędowi skarbowemu (r. 1776) ażeby z przedsiębier-
cami w
dził w układy, i niczego coby dobry
byt kopalniom mogło zapewnić nie o-
puszczał (1). W Rossyi
wiedziano o tem
że się używa wewnątrz
ziemi złoto i srebro, lecz wydobyć go
z niej nie było podobno gdy w kra-
ju nie dostawało sposobnych do tego
ludzi, a z obcymi których na ten cel
używano nie darzyło się wcale (2).

§. 331 Kiedy więc nie kopano do krusz-
cu używano [według dawnego z
(§. 231.) znanego zwyczaju do handlowego obrągu drogocennych w równi
z kruszcową monetą idących przedmiotów
płacąc miodem lub futrami a szcze-
gólnie soboloweni. Ciekawie o tem szcze-
góły podaje Kotoszychin. Mówi że u-
rzędników opłacano sobolowemi pęka-
mi (133) da-
jąc zakowe pojedynczo, w
parach lub wiązkach po czterdzieści
sztuk w sobie mieszczą-
cych. Takimże towarem płacono kup-
com perskim i greckim. Para wybo-
rowych sobali była ‡ w cenie dziesię-
ciu a wiązka (w) trzystu [rubli według
w równi z monetą kruszcową wy-

(1) Dowody w Inwent.
do Volum. legum
p. w. miedź, ołów
manufaktury, men-
nice y moneta.

(2) Kotoszych. VIII. 9.
Jotszaj
(3) Kotoszych. VIII. 7
(4) Historya i szacun-
ki rublowej mone-
ty opowiedział Bie-
lajew w Czten. z
r. 1846. III. porów.
t. Ludzież we Wre-
mienniku z r. 1855.
XXIII.

białe i czarno
lisiemi psami zwanymi, kuniemi,
wiewiórczemi (bjel-
ka) roz-
nego koloru, rysiemi,
zajęczemi, wilczemi,
bobrowemi, gronosta-
jowemi (panzera)

‡ na targach ruskie wielkich

po raz pierwszy rubli
[roku 1321 pojawionych
na czasu
. Cena Iwa-
na Groźnego sześć na funt srebra
rachowano (4). Sztyde[?]

rabiane [illegible] fatva na gruby (pokrywano je suknem lub materyą jedwabną) na czapki [illegible] futrami na też wycięła [illegible] buty (1), i w darze je rozdawano.

[illegible] Pacioczne opłaty odbywały się za pośrednictwem futer kunich [illegible] kunicą jak (umierzony) wskazuje nazywanych. osobem czebny[?] wyłącznie w dodatkach [illegible] Wszelako bi- ło i [illegible] w Moskwie, Twerze, Pskowie i Nowogrodzie (2), pieniądze (3) [illegible] różnej postaci monety, przebijając tak zwane jefimki czyli joachimki (4), lub bijąc je ze srebra zamian za towar przywożonych, które do Archangelu przywożono z Holandyi, Wenecyi, Lubeki i Hamburga. Jeden joachimek brano za czte- ry grzywny i czternaście altyn. Rząd miał za [illegible] joachimek przebicia w ręku jeden altyn siedm i dwie dengi. Denga znaczyła pół kopijki, [illegible] ćwierć jej nazywała się poduszka.

W czasie wojny z Polską za Jana Kazimierza [illegible] zaczęto na żołd wojsku bić rublenniki srebrne (bito całe i czwartaki) lub kładziono na jefimkach stępel carski i tak je w kurs puszczano. Z domieszaniem do srebra miedzi bito i półtyniki, z których się wiele pokazało fałszywych. [illegible] Na monecie był obraz [illegible] monarchy konno przedstawionego [illegible] z brzeżkiem, po drugiej stronie napisem "Car i wielki Książę (5)".

§. 332 Gdy w Moskwie ruble czyli kawały srebra do grzywny więcej a później do funta stosowane przedstawiały monetę bieżącą, to na Litwie ruble te na grosze pracki ewaluowane (6) wyjątek tak na złoty monetę. Na [illegible] - Prackie

(1) Kotoszych. IV. 37. VIII. 7. [illegible] ~~Bielajew w Rad. Posiedz. II. 1859. w oddziale Nauki 89 a do grzywny XII. także w Wremienn. r. 1855 [illegible] rozprawie.~~

(2) Petrow s. 309.

(3) N. 1407. Akt. Gubr. nr. 16

(4) Tatary. W mieście Joachimsthal pod Karlsbadem w Czechach bito po raz pierwszy dużą monetę srebrną, którą się Joachimsthaler (razem też Silber, srebro) a przez skrócenie Thaler nazywając tak nazywa dotąd.

(5) Kotoszych. VIII. 7. 9.

(6) Ślad najdawniejszej ewaluacyi monety litewskiej na polską pod r. 1508 Akt. Zap. II. nr. 31.

je ewaluuje naprzód

wszystkich trzech rodzajów złotych. Naprzód ewaluuję je

na czerwone i czerwone złote, na polskie grosze, złoty, szelągi, talary i inne

(1) a jej r. 1469. zdanie Palackie- go dejiny IV. 2. str. 519. przypom.

praskie grosze, będące ważne w czeskiej stopie monetarnej (1), która miały w polskiej wagę mniejszą.

(5) R. 1632. Vol. III. 710.

(2) Ewaluacje te palcz w prawach sejmowych które wskazuje gwarant [illegible] do Volumina legum

(4) Porown. J. Łukaszewicza o mennicy w Łobżenicy [illegible] do Bibl. Warsz. z r. 1860. II. 484.

praskie, (3) R. 1268. u Dzyk. II. 78. Thein. I. nr. 205.

w czeskiej już tylko stopie monetarnej (1) rolę odgrywające, i nie inna teraz jak skazana była w obiegu moneta, do której wartości zagranicznej stosowano, w mennicy olkuskiej i krakowskiej według umówionej za Zygmunta I. we wszystkich krajach polskiego państwa złotych

(6) Palcz w mej u Siarczyńskich obraz wieku II. 207. nstępn.

i jeżeli sama była lichą ewaluowano ją na niej (2) skarb [illegible] jak między (3) pojedynczym jej szelągom różnicę, za panowania Zygmunta III. wielce rozgadzione (4) nadana.

nie czynił już

Dochód z mennicy dla monarchy wydzielnie zbywszy, Zygmunt III. po opatrzeniu przez rzeczpospolitej państwa jego z drugiej mazowieckiej [illegible] go nadszedł rzeczpospolitej na pożytek karany czyli na rachunek skarbu przez do do oddania, co wszakże dopiero po jego zgonie nastąpić miało (5). Nastąpienie to czyniąc rzekł, że się spodziewa iż większy naród szeanieckiej pod swój zarząd, naprawi monetę, która była najzarmeilsza (6), i licha. Atoli

niepokojący dym w wielkiej monecie krajowej gdy ją według ewaluacji wydawać musieli, a nie gamijszy [illegible] przynosili polskie. Polskiej monety

ucławy.

Ewaluację tę, podług stopy z roku 1786 wyraził Tadeusz Czacki na osobnej przy pierwszym wydaniu dzieła swego o litewskich i polskich prawach umieszczonej tabeli. Pokazuje się z niej że w ciągu XV. wieku za podstawę przyjęta, która w r. 1418. czterdzieści osiem dzisiejszych złotych wynosiła, znaczyła r. 1523. dwadzieścia kilka tylko. Moneta florenus w owym wieku zwana wynosiła złotych 18. Grosz w XVI wieku ważył około 20. dzisiejszych. Te szelągi monety wywodziły z ojców grosze

gdy stany, jak mówi Lengnich, przyjęły za panowania Jana Kazimierza za pierwszą zasadę bicia monet zyski, pragnąc aby z mennicy dla skarbu koronnego i litewskiego wpływały jak największe korzyści, i gdy mennice najwięcej ofiarującemu wydzierżawiono były, przeto dobrać monety zostawały, przeto dobrać monety zostawały na woli dzierżawców, z których Boratyni i Tymf, przez bicie monety lichej, tymfami zwanej, przyczynili wielkie krajowi szkody, jak to same rzeczpospolitej stany r. 1667 przyznały (1).

§ 333. Podobne koleje przeszła mennica węgierska. Jak od czasu Jagiełły stany polskie zapalnie się z monarchą nad rzeczą menniczą naradzały (2), tak stany węgierskie nad mennicą królowi zysk przyznając, wybierając wybór ze swego grona ... żeby tylko do sejmu dla swoich ... bisky ... aby pieczęć ... wyborczą ... ażeby on był najwyższym pisarzem skarbowym, a ... pisarzów ... pomocy pisarzów podległych (3). Bito drobną monetę, groszami, denarami, półgroszami (polkami) nazywają dziś przez zwanej (od słowa monety) nazywają dziś górale "zwanymi" (4) szkodliwie karpaccy górale, których grubie i talarami zwanymi drugie przy niech, Sztudyni, i zresztą także monetą nie... nowana. ... [illegible] ... monety ... krajowej ... ten za nie przyjąć monety ... krajowy ... ... nie mogą być ... jakąś ... uznany nie mógł być ... ustawowy ... przez monarchę jeżeli się na ... zwodził ... Wynikł ... na to (r. 1548). Wydzia... rod nie zgadził na to (r. 1548). Wytrana na monecie z jednej strony najpierw sie

nazywając się jak jest przez

... zdawały.

Wespół z nim miał nadzorować mennicę i Podskarbi (Magister Tavernicorum).

Na konfiskatę majątku zagraniczy ... skazywana była ta co nie wprowadzał ... do kraju (r. 1525-6). Głębokie ... wiek wrzeszczały ... za zawieść musiał wnieść do ... ... winien być przed ... nowianym od urzędu wekslarzem na złote ... pieniądze i na monetę (srebra) zamienić (r. 1405).

(1) Porównaj Lengnicha II. 10. §. 14. II. 12.

(2) R. 1422. u Bandtkiego pol. 221.

(3) Ustawa sejmowa z r. 1597 art. 15. nazwała go Pisedarius objaśniając że [...] velut Contrascriba quidam (kontrolera). Wyrażenie ... nie umiał wyłożyć ... macyi Djuhaisz p. w. pisedam. Mniemam że słowo ... pisał i ów wałach ... ustawie sejmowej wyrażony Contrascriba wyraz ... objaśnia doskonale ... Pondor jak w Lynas p. w. pisedarius ... rzeczy ... ...

(4) Zejszner w pieśni Podhalan 46. i Lerchka w Elenchus p. w. półtora.

monarchy z drugiej strony wizerunek Bogarodzicy umieszczano, i pod tym tylko godłem pozwalano bić pieniądze (1).

§. 334. Prowadząc dalej rozpoczęte w drugiej ramie (§. 230) o warzelniach i kopalniach soli badania, zauważamy, że pierwszych idąc z. Czech daleko na wschód ... nie poszukiwano, i że dopiero w ... nowogrodzkiem i moskiewskiem państwie sól zwane solane znajdowały się obfite. ... miejsca" ludzie "rosoły" ... Rozumiano przez pierwsze warzelnię, zwaną też "stanem miejscem" ... a przez drugie ... granicę czyli "stany wody" L których handel poszukiwana. wodą (2) Rus, Dalmacya i chorwacya same, tylko warzonkę miała. Dwa nadmorskie kraje z morskiej jej wody otrzymywały.

W środku Węgier a obfitnie w Siedmiogrodzie Γ Zadziej w małopolskiej Wieliczce kopano sól w wielkiej ilości; w mniejszej wydobywano ją, w Bochni.

(1) Dowody w skarbie Cynoso, p. w. aureus, moneta, Pieczęcie.

(2) Dyplomata XIV–XV. wieku w Akt. jurid. nr. 71. XXVI., r. 1570. także nr. 90.

wyłącznie o soli

371 330.

Ponieważ jaz król na wyłączny swój rachunek sprzedawał, więc aby nie przesadzał w cenie, umawiały się z nim o to na węgierskie i polskie sejmy. W tem tylko zgadzały się co do praw zupnych królowi służących oba państwa: w innym względzie różniły się wielce. Na Węgrach miał król do wszystkich solnych i kruszcowych żup prawo wyłączne:

(1) Łabędzkiego arkusz do Bibl. Warsz. r. 1848. II. 519. podany.

Jedynie za pozwolenia Wdzierżawa za... gdzie...

W Polsce przeciwnie stał ... soli ... kopalni ... w swych dziedzicznych włościach sól obywatele ... Powtóre wolna im była w czasie dni suchych (zkąd sól suchedniów) przyjeżdżać po sól i brać jej w ilości dla folwarków swych potrzebnej po cenie jaka była umówiona na sejmie, a która była dosyć mała że

Za Augusta III. czasów przyszło do nakładu na wydobycie soli ... nej nie ... . Aby szlachta nie brała soli układanej nad ilość ... potrzebną w każdem województwie rejestr folwarków zaprzysiężać go kazano ... ziemiańskiemi do żupy odesłana być ... (1). ... że takiego nie było nad to by ... do ... prawo.

Był w prawdzie na to sposób, lecz cóż kiedy się go nie dotrzymano.

335/

Miał monarcha jeszcze jeden dochód sobie zbużyć wyłącznie mający każdy co według wyrażenia się starodawniejszej mowy myto (lucrum) jakie czyli zysk skarbu i z skarbnej ... ciężnące rzeczy miał w skarbczyku. Podzielił się tym zyskiem z rozciągającym nad nim swą opiekę rządem. Że zysk ten "pochodził" z zarobku, zkąd od jego źródła "pożytym" jak mawiali Polacy albo "pożlina" jak się wyrażali Rusini (1) nazywali go i przedzy ... przyni przedarzywszy wyraz ten nazdaniu korzyści go mianowali skarbu (lucrum camera) ... Rząd dając klasztorom i osobom świeckim dobra oddawał je z pożlinami czyli z wszelkiemi jak się u zachodnich wyrażano. Stąd ... same nie w tym lecz w następnym ... rozważać praw gruntowych rozpraw będę. Przed wszystkiem do rzeczy zrobię uwagę, że myto albo ... z niemiecka mianowanym cłem (1) nazywali Czesi i Polacy ... tylko dochód od towarów, a pożytek ... wszelkie bez różnicy myta przynoszące

w tamie ... będących

(1) Paraw. Zbawili Ludego i akadem. wszystkich. p. w. ... szła, pożlina
(1) Zoll, cłowne, ... miego celov, ... Paraw. ... Camera.

Wszelki przychód skarbowy, który nie był danią, obrokiem, podatkiem mianowali powszechnie.

[Co ponieważ tak było] Dochodami [z tych] Wynika zkąd że chcąc poszliny w całem ich pojąć znaczeniu potrzeba wprzód nabrzyć się z prawem skarbowem [illegible]

[do roli przywiązanem obejmować gruntowanie. Majoratu na uwagę]

(1) Zoll zbliżone z greckiego τέλος, łacińskie telonium.

(2) Porówn. Cynosura p. w. camera

w niektórych nie jeden przekrajach myto rolny, wodny, leśny, brawarny (cyzemi, rumbarowe [bar] znów rossyjskie rewizi, z gałęzi rossyjskiej jamczuga), rybołowstwo, posażi, zmarłe, propinacja, posiadaczom i dziedzicom nabywczom, w innych nie tak ściśle, dar im zaś należny, następnie albo ściśniony albo nakazany, zaś trwał.

Dodać do regal należy przychód z przedmiotów takich które gdy się na nim nie znano być między, bez wszystkich tych, nady dochód czynił. Ten więc, jak dochód z gałęzi rossyjskiej jamczuga, rewizi z ładunku przywożony, ludzie dochód z ładunki w wszystkich krajowego składu wraz z

§. 336. Myto które z niemiecka cłem (1) nazywali Czesi i Polacy obejmowało przeciwnie tak od Węgrów nazywane "kamorne" (2) nie sam tylko dochód od towarów pobierany zaś to w całości w skład dochodu [illegible] czynsze, a więc [illegible] przypadające królewskiemu

rozprawę o poszlinach na dwie części podzielę. Pierwsza obejmie mnie wyłożyć się mająca obejmie poszliny zewnętrzne że się tak wyrażę skarbowe [illegible]

części z postanowień sejmowych przychodzące wynikające. Druga przy mnie z wewnątrz w skarbu [illegible] drugiego rodzaju poszlin być wykaże.

skarbowi (1) ... Z nich te

zasługuje na uwagę tak zwany grosz trzeci (tricesima), który między na[illegible] grosz celny (tributum portus) i na targowy (tributum fori) dzielony będąc, chociaż w rzeczy wszelkie tak lądowe jak wodne, lądowe, zamorskie lub krajowe myta (2). Dawne, zamorskie lub krajowe myta szkodliwa za bydło i dla handlu szkodliwa opłata, trzecią bowiem część wartości wprowadzanego i wywożonego z kraju towaru wynosiła (3). Określone będąc co myto przez następnie taryfę zeszło się razem z polskiem cłem

{przywozowem, wywozowem, czyli opłatowem, czyli opłatą od zagranicznego i krajowego tych skarbu przywożonego handlu (4). Taryfa wskazywała}

ile królowi kupiec, a ile właścicielowi gruntu, mostu i rzeki, przez które towar swój wiózł i opłacał, na wszystkie udzielane właścicielowi przywileje opłacać. Nie wiele na Węgrzech i w Polsce skarb zasilało. Węgierskiej brakiem

Królowie duchowieństwu, szlachcie, niektórym mieszczanom (5). Już Piastowie miastom udzielali go także. Jagiellonowie jeszcze się szczodrzejszymi ... Morza i Prus w dochodach celnych. W Ko... rzekach rami naprzód wybudowali się na rzekach ... szlachcie i na własności darowanych ... wszystkich szlachtą podzielili. Następnie ... dawnem wewnętrzem krajowe między cłem nowem od wywożonych od ...

naprzód dla Pomorza i Prus, następnie dla Korony okazali. Przez co taryfa celna od roku 1596 prawem opłacana, szczególny prawie na zero, cła o zaprawie

Za Ludwika ... regnatibus ...

(1) Fejer w przedm. do IX. 2. str. XXXIX. również do X. 5.

(2) Fejer także IX. 3.

(3) R. mas. art. 17. w Corp. jur. hung. I. 182.

(4) Kornice de tricesima w Juwent. do Wol. legum p. [illegible] cło, myta.

(5) Cynos. p. w. tricesima, telonia, tributum, nautam, dowód [illegible].

szwedzy, uwolniti od ahu szlachty. Na swojej więc potrzebę mogli zagraniczne towary sprowadzać i zagraniczne je na swoje nawet zagraniczny wywożić bez opłaty szlachcic. Nawet za Zygmunta Augusta postanowiono na lądzie i w rzekach tak nazywane "niweczy" i "świeckie" czyli cła bezpośrednie na granicy opłacane, wszakże skarb znacznie, w czem żeby zdzierstw nie było szczegół / odbieranie opłacano jej odtąd w pieniądzach, opłacano jej odtąd w perzej, opłacano jej odtąd w pewnym tak przeciągu. Cła atoli powrócono odpadnięcie do Szwecji portów inflanckich i uwolnienie się granic od nich innych rzeczy na dali...

pełny prawie upadek przywiódł (1).
w Rossyi wielkie szczeliny przestawade

więtu wyzuli się na rzecz duchowieństwa i części świeckich dostojników. Mając się przez szczególny zapamiętałości w łonie następnym fałszli rozwarli i w tego oprzeczając się gadziwo, i których w tem miejscu, że naszemu ponieważ porządku w zapomnieniu wchodzi, w to paszlina od szlachty (nabierana (2).

morochów) Jeszcze w XVI wieku mieli oni poważanie, w XVII atoli w równi z mieszczanami podłożeni, coraz niżej upadając nie przyniosły już szlachcie żadnej korzyści. Wszakże nie dbał a to car / mając z wewnątrz jak w następnym opowiemy zanie, dochody znaczne.

Na hidzie pod biadą grozi zapamiętał Ferdynand II. Czechom, ażeby się nikt nie ważył nowo zakładać targów;

(1) Lengn. IV. 11. §. 12. i nast.

⊥ Historycy skamorochów wydobyto

(2) Bielajew w Wremienniku z. 1854 XX.

(3) R. 1696. Akt. zabr. IV. nr. 98.

jarmarków, nikt nie obwarowywał innych zam-
ków obwarowanych nie zniszczył, nikt
podrzędnego, drogowe-
go, mostowego, furmannego łapał
od poważników za udzielane im
do furmanienia pozwolenie) nie pobierał
upoważnionym do dowolne na naród po ziemie owej
ga nie będą (1). Co ludzie

nakładane podatki zapomnieć się bardzo
skarb czeski lubo potrzebujący daty
Przeciwnie jego w pojęciu nie
w Polsce i na Węgrzech przez
nadzwyczajnie mija, jakoż uchwalone
uchwalone dochody skarbowe
wcześnie ustawą, że monarcha
nie będzie miał z czego opędzać
swojej i kraju potrzeby.

Konieczności więc wymagała, ażeby
kraj do płacenia skarbowi
czego nie dostawało. Rzecz
wrzę-

[monarcha po dawnemu przechodził w pomoc Królowi czyli

Ta inny obrót rzeczy, jak w drugim pawie-
dzieliśmy tomie (s. 221), sejm wespół z
królem zaczął uchwalać ilość podatku. Roz-
winęła (w Polsce i na Węgrzech) nowego rodzaju
skarbowość zupełnie się od czeskiej i rosyj-
skiej wyróżniła. W Rossyi
nie było listy cywilnej, albowiem urzą-
dzona od cara Iwana Groźnego opricz-
nina (patrz o niej wyżej s. 251.) nie
utrzymała się. Toż samo nastąpiło
w Czechach po bitwie pod Białą Gó-

(1) Ferdynanda II. Verneuerte Landesordnung. 13.14.17.

mentem m. uchwalił. Do
królewskiego skarbu wpływały odtąd wszel-
kie a których się dotąd niewie-
ła dochody i z niego szły wydatki
na dwór monarszy. Z nich [illegible]
-na dwór [illegible] radziwiłł, a gdy jeszcze
już [illegible] [illegible]
umarł wtedy dalsze potrzeby jej zaspakajał
naród. Wydatki na wojnę i wojsko,
urzędników, duchowieństwa i wszelkie za-
ła potrzeby publiczne szły z wszech-
społecznej skarbu, [illegible] i ażeby
wpływające do niego dochody nie
były na inne cele obracane pilnowa-
li tego z urzędników królewskich na-
kazanych zwani wyforytowani [illegible]

§. 337. Nie znając nowych źródeł z któ-
rych by zasoby na potrzeby kraju czer-
pać można było zwrócono uwagę na da-
wne i już wyczerpane [illegible] zdroje z nich sumy nie mało.
lowe [illegible] ściągnęli
[illegible] leżała w
[illegible] Gdańsku [illegible] lennicy haracz
ziemi [illegible] lecz ta nie okazała się już
pa [illegible] przez Ludwika króla [illegible]

który mu zapowiedział że ja-
[illegible]

przy nich Dworzan, ale wyjątkowej Dworzan

wyżej (§. 122.) wspomnieni Podskarbiowie.

w stanie drugim (§. 302) przyszedłszy
uczynił do wydawania nowych
przychodów wielce sprzężonego. Nadając sobie atoli we-
dług możności

333.
b.

375

raz złaczonej. Był zaś oddział jeden tylko (skarb jak się wyżej powiedziało) królewskim się nazywający. Do niego wpływały dochody o których się dotąd mówiło, i z dochodów tych wszelkie zysta tak swojego dworu jak i krajowe opędzał wydatki. W razie gdy te nie wystarczały nakładał monarcha nowy na kraj podatki, lub też dotąd opłacany podwyższał, i rząd nadzwyczajne państwa opędzał potrzeby. [Toż samo było w Rossyi. Przeciwnie się miała] w Polsce i na Węgrach. W pierwszym królestwie ustanowiła się za Jagiellonów cywilna lista podział skarbu na królewski i rzeczypospolitej powodowała, z których się pod Zygmuntem III. zupełnie jeden od drugiego oddzielił. Od tego czasu z dochodów swojego skarbu, oznaczonej żył król i jego rodzina, opatrywał nawet dalsze potrzeby, utrzymywał i rząd swoich Dworzan i t. p. Wszelkie inne wydatki a mianowicie na wojnę, wojsko, urzędników, posełstwa i wszelkie zgoła potrzeby krajów czynione szły ze skarbu rzeczypospolitej. Trzeby wpływające do niego dochody nie były na inne obracane cele. pilnowali tego z urzędników królewskich nazwanych wyforytowani wyżej (§. 122) wspomnieni Podskarbiowie. Jak było i na Węgrach. Okoliczność za upadabniwszy

skarbowości) aby wyrosnąła jej znowu przez to państwa że innej nazwy i obowiązkowości urzędnicy (wzmiankowany wyżej w §. 116. Tavernicus mieli przedtem na przykład, administrowali węgierskie i skarb krajowy. To właśnie powoduje mnie ażebym o przychodach obu skarbów razem opowiadał, tam tylko odrębnie o każdym z nich, gdzie się rzeczywiście różnią, rozprawiał.

Kwitowanie ~~[illegible]~~ je ~~[illegible]~~ wymagany
na sejmujących sejmach, że duchowień-
stwo tytułem wspomnianego wyżej (§. 280)
subsidium charitativum, a szlachta ty-
tułem poboru składającej ┌ na wojska i
powodzenie wojny podatki i coraz większe ┌ lubo niechętnie
i coraz chojniej dawała je. Ażeby zaś
gorszej gleby posiadaczy i dziedziców
nie szanie na równi z p. dziedzicami zapatrywano się na
ziemię gleby lepszej, więc ~~[illegible]~~ dziesięciny
~~[illegible]~~ umową o opłaceniu dziesięciny
z Biskupem krakowskim (o czem §. 193.
zawartą) postanowio-
no poznać dokładnie glebę ziemi - w całym kra-
ju, i według żyzności lub płonności
jej, według dochodów jakie czyniła
na niej browary, młyny i papier-
nie lub leżące ~~[illegible]~~ lasy, ~~[illegible]~~
~~[illegible]~~ wykniki i t.d. ~~[illegible]~~ na-
~~[illegible]~~ składanie pobór. Tak r. 1377. powstał
w Polsce, u rzeczy stanów zwanie nie-
znany kodapter, według którego teraz
a nie jak było dotąd według ┌ stanu
opłacano na każdym sejmie na raz
jeden nakładany pobór, który następnie
stosownie do ~~[illegible]~~ zamożności
~~[illegible]~~ między siebie ┌ każda-
~~[illegible]~~ Raz opłacany
pobór szczytu za stopę opłaty na raz drugi,
gdy go sejm nadarzył ~~[illegible]~~ wymagającej od wy-
jawszy nagłej potrzeby ~~[illegible]~~ ofiar. Wtedy ~~[illegible]~~
borem bez względu na zamożność do-

┌ jednakowo przyczyniłem kwila Ludwika opodatkowanego

┌ powiaty i województwa

┌ Ale się naznaczonym być uważał, a innym sposobem nie był w stanie dowieść niemożności opłacenia, przysięgał (abjurata) się więcej jak winien dochodu nie miał i nie ma.

chodow odać musiał tyle co wprzód, ~~ka-~~ ~~miennie~~ czyli podług dawnych, jak się wyrażano, taryf. Ponieważ ale li przez nadzwyczajne jakowe przypadki mógł być cały powiat lub województwo do nędznego przywiedzione stanu, więc w XVII wieku kiedy się wielkie na Polskę zwaliły klęski przyjęto tak zwane "deklaracye", w których opodatkowani przytaczali powody, że tyle tylko i tyle, a nie więcej dać mogą, na co sejm zerwał (1). Z gran- początkiem zaczął w rzeczywistym podatkiem zaciążyć w rzeczonym ... poprzednie wyżej podymne i czopowe. Ludzie, ... postanowiona r. 1562 kwarta. Zygmunt August raz na zawsze na utrzymanie zaciężnego wojska nadawał czwartej części dochodów swoich, pozostałych po odwrzeceniu ... wydatków na zawód dobr ... części ... w czasie wojny zaraz ... na wydawanie w czasie pokoju zaś chowano ... na zamku w mieście Rawie mazowieckim. Jednakże nie dawano ... przeznaczano, ale na ten raz tylko, drugą kwartę, którą nazywano "nową". Odrębnie od niej należy jeszcze innej nowej kwarty Władysława IV. części z dóbr litewskich ściąganej, z innych fun- duszów na arsenał przeznaczonej kwarty. Wszystkie te kwarty r. 1764 usunięte, postanowiona tak zwana "sprawiedliwa" kwarta. Postanowiona na kamieni ażeby nowo wcho- dzący na dzierżawę dóbr litewskich posiadacz dwie kwarty zgóry opłacił, co pociągało nazwanie kwartą. Wydanie wszystkie razem wzięte, exempla czy-

(1) N. 1703. Vol. VI. 92. inne dowody u starze Lengnich

(2) Vol. II. 616. Lengn. IV. II. S. 18.

L niewolony był hardy mieszka- niec swoje da- wać podatki.

Ф W nadzwyczajnych przypadkach król polski z dochodów swych na potrzeby swoje odstępował; co najście na uwadze

Г do pilnowania granic przeznaczonego

Г swych zbie pozostałych ilość pewną dochodu na opłacanie zamków kwarcianych przeznaczył znowu.

Г na żołnierz czwartą część z skarbowych dochodów wynoszącą

li dawna, dupla czyli nowa, trypla czyli nowa i kwadrupla czyli najnowsza a dzierżawa [dóbr rządowych] potrzeciana kwarta. Gdy podymnego jak wyżej mówiliśmy dany nie opłacały szlacheckie postanowiono r. 1775 „podymne generalne" na wszystkie bez różnicy zabudowania (z wyjątkiem szpitalów, plebanij i szkolnych domów) nałożone, a za podatek hiberny, zwany, a którym następny pośnie rozdział, (jeszcze) „pofadymnego" na dobra stołowe i królewskie nałożono. Dodawszy do wszystkich tych podatków tak zwane z łanów wybranieckich (o nich następny pośnie rozdział), płacone „łanowe", wyczerpujemy [przez różne przemiany chodzące aż do r. 1776] poczet gruntowego różnemi czasy do skarbu rzeczypospolitej wchodzącego poboru.

§. Zygmunt I. płacił od wołów ... które na targ zagraniczny pędzono, od skór i t. p. Do cudzoziemskich wywożonych ... Po śmierci Zygmunta Augusta ... „cło nowe" ... a za garbarnie ... nałożono na ... Zwelka po drogach i przewozach opłacane ... Jędruka i ... za Władysława IV. zaprowadzono ... cło nowe ... które trwało ... 1661–1775 ...

[Wszystkie kłusy mieszczanie od króla uwalniały opodatkowało z ceł.]

zaczyna w związku r. 1650. „akcyza" nałożona na żywność, zaś także „czwarty grosz" i „danalywa kupiecka". Przywieziony na granice towar cudzoziemski [poczciwszy kupiec, posiadając jego grosz czwarty] ... celnikom cło płacący do rąk ... „Danalywa" kupcy litewscy od r. 1650. a wraz polscy, zaś także z zagranicznych ci którzy osiadłszy w jakiem mieście prawa miejskiego nie przyjęli (co mianowicie Persowie, Ormianie, Grekowie i Szkoci i t. d.) [płacili za dostarczony oznaczony sumę] we zwyczaju z cłem na koniec [za czasów Zygmunta I.] Zaczęły się „czopowe" które piwowarowie i szynkarze, a drudzy i od piwa przywozowego opłacali. Ci dziesiąty też lub czternasty [zkąd przezwa „szelężne."] szeląg od wszelkich napojów sprzedawanych od r. 1673. dawniej szlachta za miód, wino i piwo i sprowadzane (na swoją potrzebę [za wszelkie] towary nie płaciła ceł) z wyjątkiem gdy sejm cło jeneralne nałożył. Wtedy żaden stan monarchy nie wyjąwszy, od opłaty nie był wolny [wywożonych i przywożonych towarów żadnej od przypinowanych]. Cło za rożne w latach 1661–1775 leje się wreszcie. [Istnieniem źródłem dochodów skarbu rzeczypospolitej] §. 340 podatek osobisty żydowski pokoru opłacany. Tak zwane „pogłówne"

(1) Wody, skóry, węgli, r. 1772. w Rusz. 130.

(2) R. 1496. w Bandtk. jus pol. 293. r. 1504. 1507. 1564. vol. I. 298. 365. II. 646.

(3) R. 1454. 1496. w Bandtkie jur. pol. 288. 344.

(4) R. 1647. vol. IV. 102.

§. 339. Cło mogło być dodatniejszem od ziemi źródłem dochodów, gdyby się z niem skarb umiał był obejść nałożenie. Rozerwaniem od Piastów stawać się podźwignąć król Ludwik ale nie umiał, obciążając [zwiać się do rzeczy] (na węgierskie) opłatą równie wywozowe (1) jak przywozowe towary. Poprawili jego błąd Kazimierz Jagielończyk i Zygmunt I. ale nie trafnie, zupełnie uwolniwszy szlachtę w rzeczy od powołowego (powodowszczyzny) czyli od opłaty za wyprzedaż za granice hodowanych wołów. Toż samo przesłaniowano na kupcach wywożących i

[we wszelkich wywozach na] zdziałanych grance wyprowadzającej towary te szlachecki sprawca (sługa, rożyjski Orikafowyh) przysięgał na kominarze na to że są własne pana jego wyrobione przeczi i wychodowane na gruncie a nie nabyte na przekup (3). Toż sama prawo wyjęta dochodowi skarbu i poddani jego (2). Gdy tak wywożowe zmarnowane cła, wtedy tak zwane „Ewekta" i „Indukta" czyli cło wywozowe i przywozowe po Zygmuncie Auguście uwiązane i „nowem cłem" nazwane, gdy na samych cyklach krajowych i zagranicznych nałożona kupców. Drudzy atoli bywali wtedy od opłacania go wolni, gdy na jarmarkach z towarami przybywali. Nie przynosiło i cło też wszelkich korzyści skarbowi dla „defraudacji" czyli kontrabandy i przekupstw celników, jak Skarga w sejmowem kazaniu sejmowem opowiada. Zaprowadzone za Władysława IV. „cła morskie" od okrętów do portów pruskich a mianowicie do gdańskiego zawijających (4) nie trwała długo, gdyż z cłem Szwecja zażądało dla Szwecji" ustąpione.

kich na wschodzie [illegible] opłacane powszechnie przez ludów w pomniejszej sławiańskich u Czechów i Szymian (1). U Słowian było w znaczeniu za pogańskich i chrześcijańskich, jak w drugim tego dzieła tomie (s. 233. 235) mówiliśmy, czasów. Ta też w Germanii płacone było, sam gdzie słowiańskie ludy mięszkały (2). Na Węgrzech Żydzi i niektóre gminy [illegible] płacili ten podatek. W Polsce r. 1453. nawrót na Żydów, a Tatarów [illegible] dych którzy wojskowa nie służyli (3), a na Tatarów w r. 1456. na mieszczan i Kmieci, r. 1529 na mazowieckich szlachtę, dalej na [illegible] na Cyganów. Podatek na koniec r. 1589 (4) na Cyganów (5). Mieszczanie sami ich składające oszacowawszy z każdej dawali po dwa grosze z każdej grzywny swego majątku. Kmiecie od każdej rodziny płacili po groszu, szlachcic co kmieci nie składał miał, a zbiegiem owad po pół grzywny nadto. Widzi się samiej przyszła płacić od roli niż od głowy, gdy r. 1524. na prośbę szlachty mazowieckiej uboższej Lażeby poradlne zamiast pogłównego dawała (6). Obalić mają za że i szlachta, jednakże płaciła od głowy, zaś że ustanowione r. 1520 po raz pierwszy jeneralne pogłówne [illegible] dziś że podatek pogłówny nie w pogłównem uchylającego nie widziano. Dochód ten przyniósł nie wiadomo. Większy dochód z niektórych tak niewiele dawał jest pogłównego czytać. W r. 1662 nie liczono w to wydatków na skarbowe pobory bażanego przyniósł 2,[illegible] a w r. 1717–1772. blisko dwa razy tyle wynosił (7) ten podatek.

(1) Boeckh Staatshaus. I. 327. stosownie Ruffon. p. w. caput, Forcellini. p. w. capitatio.

(2) Haxthausen Ueber die Agr.

(3) J. Kz. L. w Bibl. warsz. r. 1857. II. 321., r. 1593. w Corp. jur. hung. I. 576.

(4) R. 1509. Vol. II. 1203.

(5) [illegible] Bielski kron. 409

(6) Bozywilej przy stat. mazow. w VI. 201. tego dzieła.

(7) J. Kz. L. w Bibl. warsz. r. 1857. II. 203. Lelew. Dalek. dz. I. 226.

§. 41. Wzmianka o takich dochodach które choć zewnątrz do jednakże nie z postanowień sejmowych przybywały skarbowi, dalej wspomniemy o poborach litewskich, i razem one na tak dziś nazywany budżet, rzecz o dochodach skarbowych zakończymy. Dyplomata od Theinera wydane i opowiadania kroników dają o tem świadectwo, że czasem udzielał Papież polskim królom dochody które z ich pobierał kraju, ażeby mieli o czem prowadzić przeciw Tatarom i Turkom wojnę, walczyć w sprawie katolickiego kościoła. Czasami też jubileusz ogłaszał kazał i wyznaczywszy kościoły które ktoby przez czas określony zwiedził miał dostąpić łaski niebios będąc ukarany z tym w rawnie co dla dostąpienia odpustu Rzym odwiedził. Każda jałmużna w podróży do stolicy apostolskiej i w czasie pobytu w niej przez dalej a dalej czas powinien miał wtedy składać na ofiarę bojującemu królowi (8).

(8) Theinera dzieło w Bibl. warsz. r. 1861 II. 186. [illegible]

§. Do tego rodzaju dochodów pomocne od hołdowników płacone policzane być winno. Hołdowszczyzna w towarze żywym (w koniach i wołach) żadnież w martwym (w rybach na królewską kuchnię i w piesławach pieniędzy) na koniec w pieniądzach daninę płacił według Długosza Elektor brandenburski miał z księstwa pruskiego złotych sześćdziesiąt tysięcy rocznie dostawić. Inflanty przyjmując [illegible] swoją opiekę króla Zygmunta Augusta część kraju swojego mającej za Dźwiną podarowanych na skarb swój w nagrodę mających się Turyi stawać nynowić zakwie (9).

(9) J. W. Bandtk. hist. pr. 382. Niemcewicza Obraz wieku II. 247. [illegible] Kurlandzkie w Vol. VI. 510.

Tyle pięćdziesiąt złotych polskich rocznie

§. 3. Pobory powiększano niekiedy, kazać je naraz płacić we dwoje i trojo, i naraz nowszych zwrotów w XVIII. osobliwie wieku wyprzykiwano. Takim dochodem był

składał pobierany od papieru, kart, kalendarzy, druków hebrajskich, dalej który w drzewianej puszczano, tabaka i dymu, loterya (1) w końcu, po odpadnięciu przez pierwszy podział kraju Wieliczki i Bochni, sól którą każdy na handel mógł sprowadzić dać opłaty. To wszystko tą z macierzystą (Polską) naśladowała z-unijowana z Polską Litwa. Ta od czasu pierwszego r. 1347. uzyskanego od Jagieły przywileju uwalniana od ciężarów z prawa feudalnego, naciskających ją dosyć skąpiona do tej wolności, że drogą na sejmach swych w Wilnie odbywanych zanoszonej przez posłów, zabowiązując się do płacy (jak wszelki się wyrażają) albo z włoki albo w braku dymu (gdy nie było wymierzonego łanu) z konia czyli ze służby wojskowej, jednem słowem, w pod [illegible] [illegible] i jednem słowem, ze składać się zechcieli.

... od sochy płacić przyrzekała. Jak rebeszczyznę od sochy płacić przyrzekała. Jak Lwowianie, Haliczanie i Bełzanie r. 1465. Lwowianie, Haliczanie i Bełzanie zla po dwanaście groszy z łanu czyli na wojnę po dwanaście groszy z łanu i po wole z domu, a r. 1553. przyrzekli Litwini (mówiąc według Bielskiego słowy) „z każdego konia, wielkie ich który na wojnę powinien być stawić, dawać po kopie litewskiej" (3); w roku zaś 1563. z sochy po trzydzieści groszy, a kto jej nie miał po piętnaście groszy od ogrodników zaś przyrzekała. po groszy pięć. Zlani przez unją r. 1569. z Polską w jedno ciało polityczne (też Litwini i Rusini częściej) te same u siebie co Koroniarze częściowo nawet stanowili podatki. W wieku XVIII. uchwalili dla siebie pracenty. ... czyli od kapitałów dochod z miast czerwonych czyli od kapitałów jak się wyżej (s. 244) mówiło magdeburskim, jak się wyżej (s. 244) mówiło, magdeburskim odebrała prawo na końcu z młynów wodnych i wiatraków według kołów obracających je kamieni koła pokazy. Ostatny

(1) Lichtowaj r. 1779. na skarb więcej r. 1787-8. pierwszy raz ciągniona. Później przyniosło małą skarbowi zł. 612845 gr. 9. Skarżeniu I. 355.

(2) Podaj łatwo posły od r. 1544 do 1563. podawane (są w Kronice Działyńskich) [illegible] podano do druku powtórnie w Akt. Zap. III. nr. 33

(3) Bielskiego kron. 736. 597.

trzydziestoroczna, a

Gaz. Warsz. r. 1859. nr. 337.

zaniechana r. 1563

prośby do monarchy

sama sobie wezwał z Rusią ustanowiła

ustanowiła

podatek. wnet

zaś zgodziły do opłaty w miejsce jego postanowili od takiego... Miała dalej Litwa

Dochód z ordynacyi Ostrogskich przynosiła. Cały budżet Litwy przed rokiem 1768. przechował trzy miliony złotych a w Koronie dziesięć wynosił. (1) Po uchwaleniu powiększenia podatków pierwszym do [illegible] milionów podniesiono, przyjęto kraju [illegible] (2), a przed trzecim [illegible] tenże budżet jeszcze o połowę powiększony został (3). Polska więc nie rachując dochodu Litwy miała w drugiej połowie XVIII. wieku budżet taki, czyli dziesięć milionów złotych wynoszący, jaki Rossya o lat sto wcześniej [illegible], na rabli milion czterdzieści tysięcy od Kotoszychina VII. 10. obliczony posiadała. Polski zaś i litewski budżet, na skarb rzeczypospolitej liczył się skarbu, gdyż król miał osobny swój [illegible] czynność (?) [illegible] budżet [illegible] jak czytelnikowi wiadomo, [illegible] niższy wydatkami na rzecz carskiego [illegible] a krajowe potrzeby [illegible] by [illegible] nie czynił różnicy. Toż samo się [illegible] wszystko co [illegible] Wszystko a czemuśmy dotąd mówili, ściąga się [illegible] do Węgier. Pobór tego kraju [illegible] był dwojaki. Jeden, który nazwijmy niedobrowolnym, nie płaciła szlachta, a natomiast nakładała na siebie

zwane pomocne (subsidia) ściągać [illegible] drugie czyli wymagały akcydencyi nadzwyczajne; [illegible] „kontrybucyą" nazywaliśmy [illegible] ny składała niby szlachta, miasta i [illegible] wdrażanie. Uchwalony pobór między siebie kontrybucyą składali [illegible] na wojsko i komitacie [illegible] urzędy, [illegible] od r. 1764. nazywanej wojennej i domowej kasy. [illegible] na to od komitatu obywatel (dicator), [illegible]

Rozgadzono, na Węgrzech jedyny w ówczesnej Europie niemiecki dom handlowy Fugierów (Fukier) [illegible] pobór składał, stając w tym niby głównie do całej handlującej węgierskiej klasy, w jakim [illegible] rach do rosyjskich kupców dom stworzonych zostawać. W większej jednak [illegible] przypadała dawać tyłeż zamorski kupcy zagraniczni i krajowi (6).

(1) J. K. Bandtkiego historya prawa 645. Skrzetuski I. 360. 367.

(2) R. 1775. Vol. VIII. 132–3. 632. Prawo o niej [illegible] w dodatku

(3) Lelewel Polska Dzieje I. 230. wstęp.

(5) R. 1542. w Corp. jur. hung. I. 376.

(6) Dawniej na wszystkie [illegible] powiedział dostawcy [illegible] subsidium, contributio, dicator.

który Pobórcza nazywając się od wieków największego nabrać znaczenia w Polsce i na Węgrach. Pierwszy się jego ślad w Germanii r. 741. drugi w Rossyi w czasach którą rodowym tradun zwaracji [illegible] pojawił. Tam mieszkający około Wrichenja Nowanie placili poboru [illegible] szybem dziesiętnym synami Kavala W. (1) z Ru, według Nestora objeżdzał panujący Norman grody i siedziby wybierając od nich daniny. Też samą rolę odgrywał na rzecz cesarza niewiele, ludzie na korzyść króla niemieckiego, ludzie na korzyść króla niemieckiego jego wyżej wymieniony szosownik (2). W Polsce dopiero się za Jagiełły w tamtem co na Węgrach znaczeniu zjawił Poborca. W Rossyi gdzie wybieranie poborów stało się obowiązkiem gminy, umieszczony między ludowych i carskich urzędników, zaś z czasem [illegible] w Niemczech i w Czechach skóra samie [illegible] komorę cesarską i kiele [illegible] (kaiserliche, landesherrschaftliche Kammer) ⸤ Ponieważ więc Poborca i Kammer główne urzędy skarbowe w czasach dawnych i nowych stanowiły, poznamy więc a obu szczegółowo, rozważając przez to dzieje opisanej uwagi w Polsce w zeszłym wieku rozwijającej w niej po dziś konstytucji rządowej przychodów i skarbu.

§. 345. Razem z sejmikami r. 1404. wystąpił za Jagiełły Poborca (exactor) nadawca w każdem wojewodztwie

⸤ z ogólnym dla obu zjazdem, który w następnym opisanym bowie, postanowiono.

(1) Waitz Vfg. II. 505. w przyp.

(2) Pawam. 4. 239. II. Jego dzieła, i dawnich urzęd. Korlochany 77. gdzie wyraz exactor stawa czasy po urzędu szosownik.

wodzowie i ziemi z pomiędzy majątek ziemski posiadającej szlachty z większa zitelności charakteru znany obywatel naprzód od króla a następnie od sejmików wybierany a od sejmów, poborcy ~~sądu~~ Mógł też być od Podskarbiego wyznaczany, ilekroć sejmik wybrać go zaniechał. Do pomocy ~~brali~~ brali sobie Pobieraczów Szafarzów i Pisarzów. Wszyscy ci na czas pewny wyznaczali urzędnicy przysięgali na wierność, że zebrane pieniądze gdzie wskazanem będzie oddadzą za kwitem, a tych co się nie wypłacą w poborze (w którego opłacie szli w poborze (w którego opłacie całe zaległości) województwa całe zaległości) wskazać raz województwa z nich ściągnienia dla ściągnienia z nich dalszego. W Rossyi w dwojnasób za karę (1). W Rossyi w czasach których ledwo oznaczyć trudno, urzędnicy wyżej (1. 1597) wspomnieni, w ~~razie~~ wspomnieni, w razie za rozkazem monarchy, dochody wyalko, za rozkazem monarchy, dochody wydzierżawiali (2), przypuszczając do licytowania jak chce mieć ważenie (w rozdz. XVIII), naprzód samych dytku wdowian skarbowych, albo jeżeli się ci nie zgłosili, nakazując Gdowom i Urzędnikom brać podatki (poszliny i skarby czyli pałace) w produktach płacić ziemi kanna należących w produktach sowwie, lub, po zamienieniu ich na monetę, płacić pieniędzmi. Urząd ich nie zupełnym towaru szacowano go według cen targowych, w czem jeżeli zmniejszając zapobiegali, bywało po szkarbowi, dopłacać kary zrządzili ubytek skarbowi, dopłacali z swojej kieszeni. Co zbywało po wyrażeniu oddawali Poborcy do monarszej kamery czyli, jak już teraz nazywamy, do kassy odsyłali.

§. 346. Stał na czele cesarskiej komory w Niemczech Wojt, Amtman i t. p., a czeskiej, polskiej

(1) R. 1603. Vol. II. 1593. Lengn. IV. 11. §. 3. 4.

na urząd ten czasowy bywał.

"Dawali na odkup."

(2) R. 1543. Akt. zabr. I. XV. 223.

i t. d. Komornik, klucznik, Starosta, czytelnikowi z Drugiego tomu (§. 36. 43. 47) znani.
Ci nie tylko przychodów doglądając, lecz i rozchody obliczając, i wynikłe między skarbem a kontrybuentami sądząc spory, wytoryków stali się z postępem czasu na nowo podzieliwszy się na wydziały kameralne urzędy, które kolegialnie(1). Naśladowała tu urządzenie szwedzkiego skarbu u Czechów, Węgrów i Polaków rozdzielił skarbem ... nosi ale nie zupełnie. Jak bowiem Szarzywany ... fiskalny ludzież kameralny urząd(2) nie kolegialnie rozdział i sądził, lecz owszem zwierzając przez jednego tylko urzędnika i jego towarzysza sprawowała. Nawet sam gdzie się skarb na królewski i krajowy dzielił zachowywano tu (utrzymaj) zastawszy go w Czechach i węgierskiem królestwie Habsburgowie na niemiecki a więc kolegiálny urząd urzeczywistnili. W Rosji po ustanowieniu przyczyny, i ponowieniu kamerowania do niej wielkiej części dotąd świeckich i duchownych do nowogrodzkiej wrzeczywistnili kolegialnych (3), bywały się także niby na sposób ten w Polsce. Za Augusta II. carska ukrzątkowała kamera, gdyby się wyrzeczona przyczyna była utrzymała. Co ponieważ nie nastąpiło, przeto kamera rosyjska, za Cara Aleksego Michałowicza dochody przez Pobórców jak w przyszłym §. mówić będziemy pod ... kiem Wojewody, Namiestnika i Wojewody zebrane, i po zaspokojeniu wszelkich na prowincji wydatków zbywające, do głównej pieniężnej kassy (prikaz bolszogo prichoda) wpływały. Wpływy i rozchody najwyższa izba obrachunkowa (szczetnoj prikaz) podług ...

szczegółowo urządzona niemiecka(3) przybierała charakter.

(1) Eichhorn §. 297. 307. 430.

(2) W średn. wiekach fiscus seu camera regia, Cynsus. p. w. fiscus, Pillersdorf §. 147.

(3) Obodo r. 1571. Nyrl. 166.

rachunkowych (knigi) obliczając, na dalej zwane „niedoimki" czyli na niedobór, bądź też na braki (deficyt) zwracała uwagę centralnego w Moskwie rządzącego urzędu (centralnoe upravlenie). (1). W Polsce [przekreślone] bożenie z podskarbiami zarządzanymi komorą królewską kontrolować sejmi-

Ponieważ mu wiedzieć należało jak ekonomie monarszego stanu bądź na rachunek króla,

(1) Kotoszych w VI. VII. rozdziale po szczególe opisuje izby skarbowe carszy.

[illegible] wejrzą na potrzebę przeznaczyła [illegible]
ją państwa (1), tym a nie innym sposobem
zbierano pod okiem Podskarbiego a namiestni-
ka i Wojewody dochody rzeczone
za farą Michał. Michał. i do
wdarowego urzędu, [illegible] że [illegible] odpowiednie urządzonych, a z nich
po oddaleniu wszelkich
urzędu tego wydatków na
potrzeby państwa kasy / pri-
kaz całego przekazu)

[illegible] oddawano [illegible]

najwyższego [illegible]
(izba [illegible] skarbu) (szczeduc)
prikaz) [illegible] i drug księga rachunkowych (księg) sprawozdanie [illegible]
na dalej zwane „wiedamki"
także na brak (defekt)
czyli na niedobór zwracała [illegible] uwagę [illegible] centralnego, to
stanowić urzędująca-
go urzędu (centralne
uprawnienie) (2).

[illegible] czasów średniowiecznej Europy, [illegible]
[illegible] jak w drugim danie (§. 204. uwagi)
bądź wydzierża-
wiane, bądź gospodarowane, [illegible]
wiane, bądź na żądanie [illegible]

[illegible] (na Lalkowem [illegible] z docho-
dów [illegible] ekonomij rzeczonych da-
wanej była)

potrzeby rzeczypospolitej kwarta, która gdy-
by nie wystarczała, [illegible] należało skąd-
inąd opatrzyć. [illegible] więc w r. 1562. nakazał sejm
ażeby co pięć lat wyznaczeni przez Se-
[illegible] czynili [illegible] zdanych porę-
wizowanie czynili [illegible] dóbr zdanych pore-
[illegible] wszystkich [illegible] zwanym lustracyą nazy-
gląd (co rzymskim zwane na Litwie poda-
wano) i w co gdy i dalej na Litwie poda-
żone wszelkiego, więc oddział podpadały pod ten
przegląd i ekonomije którę wydzierżawione na rachu-
nek litewskiego jako z dawna ekonomicznych ni-
dać podmiotem zarządzane bywały. Zebrane w czasie lustracyi
inwentarze są bardzo ważnem skarbowej admi-
nistracyi [illegible] z początkiem [illegible] skar-
stem, [illegible] chociaż nie wszystkie [illegible] docho-

(1) Najwyższe zarzą-
dzanie miał ten pa-
różad skarbu r. 1571
urzędy w Trzebińskim
Nowogródzkie kró-
lewskie się tak
wyrażają mianem-
wam. Ossowski. Nap.
lipca. 166.

(2) Kossobudzkiego w tej
i tej rozdziale pa-
szczegół kasy ze
opisuje.

[illegible] na zastaw dawane

[illegible] jednym z tych dla-
ków przydzielone są i
[illegible] procen-
dujący [illegible]

[illegible] nie wydawany

[illegible] ekonomij

dy i rozchody troskliwie obliczano sam Sejm z r. 1775. Sejm, a urządczywszy, że hiberna z której naderpny rozdział powie, już od tego pędzieniu ład nie była kustowana (1). Ponieważ królewskiego stadu dawna wydzierżawiać i zdzida się, więc zeń ⁋

Zupnika albo którego był drugi wybierany przez gwarków. Toż samo miało miejsce w żupach solnych, ilekroć nie szły w administracyi, jeżeli były dzierżawione, wtedy czyli Dzierżawca żupny, wraz z Bachmistrzem który technikę kierował górniczą, sądził z Podżupnikiem ... który sędzią górników, stanowił trojurząd żupny. Jeżeli nie był urzędem albo wręcz wrzecywiście tak jak ani w paczek, ziem, ich krótko mówiąc tak zwani urzędnicy górni (2) urzędnikami nie byli.

krownych urzędów.

hierarchia skarbowa na Podskarbich [...] Podskarbi cała opieka. Superintendenci [...] cel, którzy Celników doglądali (3), częściej

urząd nazwaniem Trybunału skarbowego wykonywali i sądy w zakresie swej władzy. Podkarcia przy pomocy Szafarzy [...] gajacego się z pakarem [...] i woty [

gadzili wy-

znaczani na ten przypadek od króla nadarbiłby [...] stąd wynikło

(Ekonomiści), albo miejscowy Wojewoda, Kasztel-

Fanich i o zbiorach i sługach górniczych zakaz w dodatkach ...

(4) R. 1647. Vol. IV. 127. uzdawa ekonomiczna z r. 1552-6. u Jaroszewicza Obraz II. 230. 231.

⁋ Tego kwarcianie nie było urzędu leśnego; nawet lasy mazowieckie kraju tego markami przeszego pełnionego, jedyna, jak się sejm wyraził, ozdoba, puszczane na łup opłacających kwarcę Dzierżawców. Leśniczego cały je pilnować nie miały. Znowu była na Litwie gdzie Leśniczy w paczek ziemskich urzędów wchodził, gdzie, dopóki się

i nie wchodził do królewskich lasów Dzierżawca, była osobnego dla lasów i Jawów, z Leśniczym, Osoczników i z Strzelców urządzona służba (5). Dla kup Korzeczanych wyznaczał król

przyznawszy w nich obywatelami, częściej z sługami skarbowymi byli. Oba jednakże

Nawet i ten obywatel co się rozpisywaniem po województwach ekonomicznych zajmujący ludzi roszli żupnikiem, nazywać, nie miał stadem ziem tak (5) znaczenia. Tak więc

rzeczy więcej i nie mieli żadnego w rządach kraju znaczenia.

Lza przepad dla siebie zabierał mu, a nawet więzić go. Sprawy

ł miały dobra ekonomiczne

⁋ wojewódzkie litewskie lasy i żupy koronne ani nie [...] Tych [...] ani wyjątek w prawdzie służących urzędów. ⁋

---

(1) R. 1775. Vol. VIII. 137.

(2) R. 1673. Vol. V. 176. F

(3) R. 1766. Vol. VIII. 792.

(4) Najdawniejszą o nim wzmiankę w statutach. w VI. 286. tego działa, znalezionego zbiem. Był on wtedy cel królewskich rewizorem.

lan lub nawet Biskup spór ten załatwił (1). [Podskarbi tak koronny jak litewski miewał spory z konsystencjami o nieodzimki [illegible] Jeżeli ich [illegible] chciano względy [illegible] wyrażają [illegible] król (swą należytości) umarzowane na osoby (3). Inny powód do sporu dawały komory, gdy z mocy prawa stanowiące sam Podskarbi [illegible] dawał skarbu wymagała, a szlachta [illegible] w swoich majętnościach dla [illegible] wszczynały (Celników sprawy, że nieudzając urzędu) nie chciała uiścić (4). [illegible] ustanowienia r. 1613. Trybunału skarbowego, który w Radomiu i Wilnie jako w miejscu koronnych i litewskich krajów sądy na sądkowem [illegible] podobieństwa niektórych Trybunałów odciągnął. Skład jego z najlepszego [illegible] mu poznamy. Te wspomniemy że sądził nie tylko sprawdzał nieodzimki, lecz i rachunki wojskowe i sądził krzywdy przez żołnierzy mieszkańcom, a żołnierzom przez dowódzców wyrządzone [bez apelacji [illegible] rozstrzygał (5). [illegible] w Polsce [illegible]

§. 347. Na koniec wzięła się [illegible] do jednej reformy urzędu skarbowego, który pod nazwą Komissyi skarbowej r. 1764 ustanowiony, ministrowi go skarbu w Departamencie Osobnym zarząd Rady nieustającej zasiadającemu w radzie podanej w r. 1775. Według konstytucji ostatnie on w radzie, a według ustawy rządowej z r. 1791. przedostatnie zajmował miejsce. Przed nim siedział Minister wojny, a po nim Minister spraw zagranicznych, [to jest [illegible] Rada nieustająca najwyższej, Ministrem go Departamentu [illegible] nazywany, posiadała. [illegible] Jakież Komissye i Departamenta

[Ci sami sądzili [illegible] Podskarbiów zalecających w odbiórze porządnego, i zaniedbać go na rzecz odbiór [illegible] do lat pięciu [illegible] zalecających (2).

[gdy się na nich skarżono że

[Powszechnie Podskarbiów dawały powód do

[to jest ten właśnie urzędnik,

(1) R. 1456. 1472. Band. jur. pol. 297. 312., r. 1511. Vol. I. 376.
(2) Skargi posłów r. 1548. [illegible]
(3) R. 1547. w Vl. 303. Lengn. Dz. [Pamiętn. Kalera I. 167.]
(4) Skargi posłów na sejmie r. 1548. w Pam. Ol. I. 162. r. 1647 Vol. IV. 102.
(5) Lengn. IV. 13. §. 15. 16.

miała Litwa, których Podskarbiowie wielcy przewodniczyli. Najpierwszy Dochody [illegible] na [illegible] wpływy [illegible] pod zarząd tejże komissyi, który [illegible] równie jak i czynności Trybunału skarbowego. [L] Gdy Departament naczelny skarbowy, że on co miesiąc raporta od niej o dochodach podawała a co kwartał o dochodach jeneralnych odbierał, i na te raporta ażeby dochód i rozchód badział odbywać się według prawa. Ustawa wydana r. 1791. czterey komissye (wychowania i policyi, wojska, skarbu) wyznaczywszy i oddawszy w miejsce nich dla skarbowej naznaczywszy komissyi jak wszelkie inne oddała pod zarząd straży i króla, których rozkazy [illegible] pa miedzy wykonywać była powinna. Lecz ma[illegible] natychmiast spełnić co jej kazano, jednakże gdy spostrzegła że rozkaz wydany przeciwko prawu miała w obowiązku donieść o tem Marszałkowi sejmu gotowego, który donos ów najbliższemu sejmowi przedstawiał. W komissyi [illegible] ono sądziło o Defraudacye (1), a podobnie wszelkiego rodzaju, kontrakty handlowe między kupcem i szlachcicem, weksle, długi kupieckie, miary i funty, skorzystanie skarbu litewskiego [illegible] sprawy między stronami o wybaczanie [illegible] i wszelkie sprawy które się stronę z powiedzią [L] [illegible] na skarb odnosiły. Sąd [illegible] czem się niegdyś Trybunał skarbowy zajmował i co dziś do skarbowego w radzie sędzin wydziału [illegible] sędziów do handlowego należy Trybunału, wszystkiem się tem dawna [illegible] polska komissya skarbowa według danej sobie przez sejm instrukcyi zajmowała, [illegible] tym końcem kadencye od-

listę cywilną przeznaczone wszelkie do skarbu

[L] Komissya do [illegible] jak niegdyś Podskarbiowie rachowała się przed sejmem.

[L] wymienione przez przekupstwo urzędników naszego pione (Po-

(1) Okorzystanie skarbu [illegible] ustawili Zawiedli[illegible] i Przymuszenia p. w. [illegible] Defraudacye sędziów prywatnych, gdy [illegible] od nich opłacanie sprawiedliwe uważono za Defraudacyą.

(2) Według Starczyńskiego to Obwodzie [illegible] już za Zygmunta III. [illegible] Polskę, składające [illegible] okręgów skarbowych (Małopolska, Wielkopolska, Mazowsze, Litwa i Ruś, [illegible] podzielone być miała. [illegible] dzieliło się pod [illegible] względem na okręgi (cztery [illegible])

[L] a następnie w Departamencie i znowu po udzieleniu go w Komissyi skarbowej [L] i głównej [illegible] na skarbu dając baczność, [illegible]

[L] czyli okręgu skarbowego (2),

383 341.

bywając. Omijam wewnętrzny jej układ, była podobny do austr. urząd skarb. [illegible] że stany Szwecyi [illegible] przedawali w niej (1). Ta też [illegible] naszej skarbowości zdany przed i po pierwszym przedzielonym podziałem kraju ówczesny pi-sarz (szlachcic gorliwym i [illegible] ni jego zaczynałem się) zauważywszy, że ówczesna Polska mając dwanaście milionów zbiorych dochodów (z któ-rych dwa płaciła szlachta a dziesięć lud-ność), zaledwie blisko czterdzieści całej mi-lionów mieć mogła. Jakoż Austrya zabrana nam przez pierwszy po-dział lekko opodatkowawszy Galicyą miała z niej dochodu milio-nów czterdzieści. Za samą sól dwanaście mi-lionów pobierała z Polski, nie licząc tego co jej od przedawano do innych krajów, kiedy przywoziła. Kiedy oddany na wiele miała co wy-[illegible] jej rzeczy pospolitej król pruski z ceł pięć milionów od nas pobie-ranych (2). Już przez Modrzewski wskazywał polskie-mu rządowi [illegible]. Piotr Skarga zakładał (bliżej mi nieznany Lipnicki) zrobił r. 1647. zakładu lombardowego rodzaj i przeznaczywszy lam-... pewną z którejby procentów podatki na ubogich konwertitów, chału-pników i zagrodników ziemi sandomirskiej przy-padłe opłacana (3). Zapomogi a nag-

[illegible] szenalowskiego:

(niemieckie-go, mające-go swój jak wiadomo wy-działy (kame-ralny, liczą-cy, sądzący): zewnątrz zwany różnił się krót-ce. Nie fachowi [illegible] zasiadali w tej komis-syi ludzie, lecz mężowie

w Krakowie lom-bard (3), a wy-znany obywatel nazwiskiem

L s. 348. W kraku zwró-cił ledwo, gdzie kilka powiedzieć mogę o instytucyi, która dziś przez pienię-żne okręty wyrósł kwa-[illegible] [illegible]. Rozu-miem ku ban-ku do zakła-dania których

przedrukowane. Nie tyle jednak też jedenaście mi-sprawa milionów wyno-sił ówczesny budżet kra-jowy. Z kru-szcu: Płata woj-ska i chleb zarobionych r. 1771. dowiadujemy się o kupie podatków. Naprzód wymieniono wszystkie sta-rostwa, dzierżawy, wój-tostwa, sołtystwa, wybraniec-twa płacące kwartę; z [illegible] że największą opła-cała starostwo spiskie (dawało 100273 zł 20 denarów 10); z [illegible] też z pogłównego od Żydów opłacanego, ile w szczególności miasta były Ży-dów r. 1765: Leszno pła-ciła 9486, [illegible] Brody 13754, Lwów 12762. Ogólny wykaz podat-ków wszystkich z województw koronnych i prus-kich był [illegible] pogłówne podat. koron. z r. 1717 wynosił [illegible] 9,940,477 zł 14.

(1) Szczegóły z kon-stytucyi sejmowych r. 1768. 1775. 1776. przedsta-wiających wyjęte, wskaże Juwenal. do Vol. legum p. w. Komissya skarbowa ko-ronna i litew-ska, Rada nieustająca.

(2) Porówn. uwagi Stanisława Sta-szica nad życiem Jana Zamojskie-go r. 1785. wy-dane, a teraz nowo w Bibl. Polsk. Józ. Tu-rowskiego.

(3) O Modrzewskim i Skar-dze Piśmiennictwo przeszłości wydane pn. [illegible]

(3) R. 1647. Vol. IV. 111.

i w Rossyi rolnikom [illegible] więcej szwedy niż kurzych przynosiły. ~~W roczniku [illegible] Dochody krajowe do [illegible]~~ sto milionów [illegible] lecz że jeszcze r. 1700. tylko [illegible] tego [illegible] karanie [illegible] trzecią [illegible] dwie wynosiły

zwykle od wdzierżawców dawane do tego rodzaju pożyczek pokazałyby można (1).

~~chociaż że w szwe- dzkich pod ów czas praktykowany dzie- lane będzie~~

(1) Rolnik biorący w Moskwie zapomo- gę i oddający ją w srebrze, zwał się dla tego serebren- nik, r. 1430. Akta zachr. I. nr. 44.

~~(2) R. 1779. vol. VIII. 32- 632. Skarszewski I. [illegible] ustęp.~~

kwarta podług lustr. z r. 1765. 2710741. gr 15

hyberna reformowana w r. 1716 1063064. gr 26.

pogłówne żydowskie z tejże kon. 858962. zł

łanowe uchwalone r. 1729. zł 179725.

Z ceł, składów wiejskich i t. p. 2500000. Ogół

~~[illegible]~~

więc uchwalonego na sej- mie podatku, a więc i ogół budżetu rzeczypospolitej wy- nosił 10,838,970 groszy 25, a więc nie całych jede- naście milionów.

[illegible]

Rozdz. V. Wojskowość, sądy wojenne i wojskowe prawa.

§. 349. Na obronie kraju zakończę prawo polityczne, które w drugim ramie aż do XIV. wieku rozwinęło się, w tym go do XVIII. stulecia doprowadzę, odpowiadając dalej na wiadome z ramów poprzednich pytania: przy kim było prawo wypowiadania wojny? przy kim kierunek jej? przez zaciężnego i regularnego żołnierza, sądziej wzór ruszenie pospolite prowadzony. Rozwój tego ruszenia i upadek, dzieje zastąpienia go od zaciężnego, stale utrzymywanego żołnierza, który tym go zamyka sobem wszedł w nowy „autoramentu”, okres dawnej wojskowości. Na dalszy co niegdyś, nagradzających i karzących wojaka, polegając ona prawach, tem się od nowa ∠ dla europejskiego żołdactwa ustaw różnych wyróżniła, że surowszy obrońca ⌐ ojczyzny nie obywatelem już lecz zaciężnym, dla odrabiania wojskowej, jak mawiano paisowszczyzny (autoramentu) wynajętym będąc żołnierzem, nie mógł, jak była dawniej, ∠ w sprawie wojskowej karności, do cywilnych [illegible] sądów. Co gdy [illegible] dawne [illegible] ślachcieckiego rycerstwa ⌐ [illegible] obronę kraju europejskie wojskowych i wojennych ustaw kodeks, z powszechnem krajów dobrem [illegible] okazały do zbawienne.

∠ w XV. wieku

⌐ ślachcieckiej

∠ odwoływać się

⌐ wojenne zwyczaje, z duchem czasu niezgodne, w niwecz obróciło, wtedy do samo

[illegible]

342.
6.

§. 350 Napomknęliśmy o tem w tomie drugim (§. 217), że książęta udzielni konkurowali monarchę, by lekkomyślnie wojnę rozpoczynając nie narażał przez to ojczyzny na zgubę. Chciano się od rządu zabezpieczyć... nie było końcem w charakterze królów elekcyjnych prawa... dziś zaczepne bez odpornej wojny. Jednakże zapobiegając złemu, panowało prawo w myśl zakazu w tomie drugim (§. 248) o nieprzekraczaniu granic przez pospolite ruszenie, jeżeli się naród nie zgodzi na to, wydanego...

Ferdynand I. 1° dokładnie sameczny stan miejski i szlachtę (1). 2° przez v. 1547. w Polsce więc to rzecz za obroną ziemi, r. 1454. lub co pewniejsza r. 1496. wtedy bowiem... że ani wojny wypowiadać ani pokoju zawierać bez wiedzy sejmu nie będzie.

Jan Olbracht zobowiązał się do tego. Odtąd przez cały ciąg istnienia dawnej Polski odporne tylko bez uchwały sejmików i sejmu mógł król prowadzić wojny (2). Jagiełło od r. 1408 dziwnie niż normie prawo, nie kierując się zakazem ustalonym od pierwszych, z tem uchodząc w zagranicznych bez dolegliwości, że i wojsk zagranicznych nie mogło sprowadzać bez sejmu i monarchom polskim na swoje wrzących się do kraju (3). Z domu Jagiełło... nawet...

(1) Erbena Primat. 9.

(2) J. W. Bandtk. hist. pr. 390. Lengnich IV. 7. §. 2. nasze...

(3) Wierzbicki rozpr. II. str. 38.

wypowiedzieć wojny i bez jego wiedzy pokoju zawierać nie wolno. Lecz naród się prawo, mając siłę po temu, zniósł w Czechach.

L. Waranek

L. nadożona.

Г jak Kalinowski IX. 1. opowiada.

chcąc zwrot się wziąć … musiał się o tem naradzić poprzednio z … zawierając … zebranem na sabór (sejm) wyższem ducho- wieństwem i Bojarami … sejm na … do zgodzić i … mag … naradzić … [Krótko mówiąc, wte- dy tylko gdy się] zaciągu wojska, … na co w Polsce pier- wszy przeniósł Król Stefan (1). Żołnierz zaciężny będzie stałym do regularnego pa- dalnym wojskiem? [bądź albo wychodził z wojska]

Nie był nim wiele, albowiem najęty … gdy mu czas minął, … [nowy zaciąg … Zaciągali się dal-] albo godził się na … kwa- rtały … albo służył w wojsku z prawa nie ska- jowy służyć w wojsku z prawa … jak … [z rozinych już obowiąz- skich … zachodnio- i wschodnio-europejskich ludów (Tatarów, Turków pochodzący), któ- rzy] … za nią się po całej Euro- pie … ugania … Mikiej … [wszędzie] … służący … przedstawiający ochotniczy wojsko- gięte. Od żołdu czyli umówionej płacy żołd- ni … (ich) żołnierzami (2), naprzód w kwa- terach, … [Kazimierza W. i za … za Jagiełły … nazywać wszędzie we zaciąg.] … jach stawiających od strony … pałaszu nych, następnie w Polsce …

Takiego żołnie- rza Litwa naprzód od r. 1551. a następnie Polska od r. 1562. używała przez następujące i druga na obrony granic od jedna i druga na obrony granic od Moskwy i Tatarów, gdy używali da- lej na tenże cel Kozacy nie wystarczali. Od wspomnianej wyżej kwarty kwarcianym został nazwany ten żołnierz, z którym spo- jone przez nią kozactwo zaporoskie r. 1635,

(1) D. 1576. Vol. II. 894.

(2) Du-Cange p. w. soldata, soldum

~~… 1661–1663 … Vol. … III. … Lengnich IV. 8. 5. 5.~~

niedziej zjednoczona ~~przez~~ ~~Zyg.~~ r. 1637. przez Zyg. Wazę

z obudowana armatami była pozostałością ela-

tego wojska Polaków.

4.

~~...~~ Zastanawia, że piecho-

siła pierwotnych Stanów najpotężniej-

da, w skład regularnego nie weszła ry-

cerstwa. Mylnie jej z początkiem czasu za obcy ży-

wioł poczytawszy dopiero wtedy do siły zbrojnej

narodu policzono, kiedy wojsko swe

r. 1716. zreorganizowano, w skład zacią-

żnej patoryjska ... i ~~...~~

~~...~~

po województwach i się nie rozlokowała. Wtedy podzielona siła

na wojsko koron-

ne i litewskie, miała dwa tak nazy-

wane "autoramenty". ubraniem, uzbrojeniem i urządzeniem, jak

poważny, odróżniały się oba.

~~...~~

~~liczne, a zaś autoramenta cudzoziemskiego~~

~~na samą tylko jazdę używaną z Dragonów~~

~~składającej się, dalej na piechotę, pa-~~

~~dzieleni, chorągwie pierwsza, piechota czyli re-~~

~~gimenta dziedzicy składali. W obu autora-~~

~~mentach byli żołnierze Artylerzystami zwani,~~

~~mając ubranie i urządzenia podział~~

~~swym odpowiednie. Stan obu autoramentów~~

~~za Augusta III. nie licznych dziś dziś~~

~~przedstawi r. 89.~~

~~Za Kazimierza W. a by-~~
~~najpewniej za Władysła-~~
~~wa Jagiełły jak powsze-~~
~~chnie utrzymują~~

~~Rzeczpospolita ... zwycięży-~~
~~wszy ... i że więcej wy-~~
~~mag. ... będzie do~~
~~gości ... z Rossyą~~
~~żołnierzy z ... zawo-~~
~~łacowie~~

~~Według Długo-~~
~~sza I. 1150. Ka-~~
~~zimierz Wielki r.~~
~~1366. cum exer-~~
~~citu et bombar-~~
~~dis ceterisque ap-~~
~~paratibus ca-~~
~~stra Lechko, Wla-~~
~~dimiriam et O-~~
~~lesko fortibus bra-~~
~~chio capit. ...~~
~~... Pol-~~
~~... p. w. Ar-~~
~~tylerya pol-~~
~~ska ...~~
~~dobrze ...~~
~~ny przedsta-~~
~~wia.~~

~~Lengnich~~

~~Wszystkie narzędzia ... ~~

~~W roku 1790 reorgani-~~
~~zując się zupełnie~~

chciał mieć przed ... wojsko ... lecz do tego nie przyszło (1).

§. 392. Nie mniemajmy atoli ażeby przed rozdzieleniem swego wojska na owe autoramenty nie znać piechoty nie miała Polska, owszem miała ją, równie jak ją inni też Słowianie pod różnemi pasami mianami, (częściej z niemiecka Knechtami, Węgrzyni Hajdukami, Polacy Wybrańcami, a Rusini i ... Strzelcami już aż do czasów Piotra W. nazywali. lecz ... w XI. już i XII. wieku (2) oprócz Rossyan, którzy pod zwaniem grożnym (3) ... ustanowili stale zwany zarząd (prikaz) ... nie regularne nie poczytali, [‡] ... regularne nie poczytali ... [^] żaden lud słowiański (może Czechów wyjąwszy) piechoty za stałe i stałe wojsko. W jedynym więc prawie czasie z jej piechotnik ... w Polsce, (4). zwany (uważany) ... jeździec stany Starpat regularnym ... zaczął żołnierz em ... Już od czasów w Rossyi ... Cara Aleksego Michajłowicza ... szczęścia ...

... skończeniem ... wojny nie ... wychodzili ze służby, lecz po miastach stawali garnizonem czekając aż wojny ich znowu ... powołają.

Gdy zaś ani u Knechtów ani u Hajduków miejsca nie miały, albowiem ich, jak się wyżej rzekło, na wojny czas ... zaciągano.

... rossyjskich pułków żołdackich wiele nie pod ... ... Jak każdy obywatel co z powszechnej ... wyjeżdżać właściwości tak i monarcha będzie ... żołnierza na obronę kraju ...

o Wybrańcach polskich, Sołdatach rossyjskich, Jobagach węgierskich powiedzieć można, ale i o tych niewłaściwie. Według

‡ przeto regularnym żołnierzem nazwać ich nie podobna ... by ...

(1) Lengnich IV. 8. §. 4. ... Kitowicza Pamiętników do panowania Augusta III. Zeszyt drugi rozdz. VI. Lelewela Polska Dzieje I. 235.

(2) Ławr. rękp. już pod r. 1093. a Hipacowski pod 1146-8 (w Polnym zbr. rękp. lięt. I. 94. II. 26. 37.) Strzelców wspomina.

(3) Karamz. IX. 262.

(4) W artykule Russkoe wojsko do Piotra Wiel. w Czyt. dla Czen. r. ... 1865. VI. 129. mówi uczynionem że przed Piotrem W. nie było w Rossyi regularnego wojska.

urządzenia króla Stefana, [Ewanu z Dwudziestu] z Dundziwijem [gospodarczych jednego z których na wojnę uzbroić się dopóki wojował, dopóty własnym musiał kosztem. Ojciec jego lub brat zostawał z nim gospodarujący wolni od wszelkich ciężarów i się byli wolni od wszelkich ciężarów którzy w gminie, dziesięciorakich kmieci pozostałych wojaka równie jak i wszelkie ciężary na dom przypadające ponosić musiało. Z czasem umyślnie na to w dobrach królewskich przeznaczano włóki czyli łany i na nich osadzano piechotę wybraną; także nazywano. Łanowcy, piechotę włościan, aby z roli tym sposobem zajętych z pięciu włók jednego wybraniec własnym kosztem wyprawiał na wojnę. Dzierżawca uzbrajał go podług danego przepisu (1). okoliczność da

i Zygmunta III.

[Któże z nich nasladowała Litwa]

[Stała i miasteczka królewskie zamieszkujący

[z tem co krótszych IX. 4. mówi.

(1) R. 1590. 1616. 1647. 1655. Vol. II. 1328. III. 273. IV. 102. 103. 484. Lengn. IV. 7. 8. 7.

(2) R. 1676. 1726. Vol. V. 379. VI. 410.

(3) Ostrowski. §. 89. II. Tego dzieła uzbrojenie i artykuł w dodatkach pod napisem Dyplomatyczne węgierskie umieszczony, [

Opisujmy także siedział od piechotnik na swoim łanie gdy król w ekonomij gospodarował; gdy dzierżawca dostawała w posiadanie dzierżawy, do zbytku rugował go z posiadłości, a ziemię jego do folwarku przyłączył. zapobiegając więc temu postanowiono:

W drugiej połowie XVII. i na początku XVIII. wieku

Rossyi ... kozacy ... Węgierscy dobagowie ... rozkolonizowani będąc pilnowali ...

ale w tem że Wybrańcy i żołdacy

... uszlachceniem ... przez karbugę ... do piechotnego wojska ... Rossyi ... w liczbie ... ważnych drukiów

[Tadzież nowe urządzenie wybrańców, których rozdrabniać czyli dzielić na części nie dozwolono, nakazując oddawać je pa śmierci Łanowego wojaka jego spadkobiercom; za okolicznością, pozwoli, tadzież uzdolności wybrańców

jak w poprzednim tego dzieła oczywiście (§. 302) powiedzieliśmy bowiem, utrzymała przy życiu niniejszej wybraniecką aż do czasu podzielenia; wojska na autoramenty(2): Poza samo nastąpiła z Sołdatami i Dobagami po zreorganizowaniu rossyjskiego i węgierskiego żołnierza na wojsko regularne (3). Przez pierwszych rozumiano rozkolonizowaną piechotę od strony Szwecyi dla pilnowania granic, która też, jeżeli mocności była po temu, wyciągała w pole podczas wojny. Drudzy w tymże celu około zamków strzeżonych osadzani, tem się szczególniej od pierwszych różnili, że mogli się uszlachcać przez karbugę.

[postanowiona wtedy w autoramencie cudzoziemskim regularna piechota uczyniła wybrańców niepotrzebnemi.

§. 353. Z tego cośmy dotąd rzekli widać, że z wszystkich ludów słowiańskich Rossya szczególnie wielką przywiązywała wagę do piechotnego wojska. Nic więc dziwnego że w liczbie pierwotnych druków

387 345.

rosyjskich mieści się książka o sztuce wojskowej z polecenia Cara Aleksego Michałowicza r. 1647. wydana (1).

§. 354. Gdy Szwecków wyjazwszy ... była głównie piechota oddziałem Zaciężnego [lub chwilowo służącego wojaka: wypada więc rzecz tę dalej prowadzić, resztę o zaciężnym o potrzebie wojska. A najpierw Moskwa wziąć na Luznaje (ancorramenty)

uwagę należy, której żołnierz ... na dwa [... podobniej ... Dzielił. Pierwszy ruskim ustawem nazywany, pod rozkazami krajowych zostawał Oficerów, a dzielił się na pułki z tysiąca zwykle żołnierzów złożone które znowu rozdzielały się na 10. 50. 100. według dawnego Słowian zwyczaju (2).

[Inni zaś dziesiętnych sąpewni pełnili służbę. Artylerzyści i Sapery byli

każdy pułk miał razem artylerię zwykle z ośmiu armat (piszczałej) z pewną liczbą ich pomocników złożonej. z tych Artylerzystów (puszkarej) ludzi ... pułki, na podobieństwo ... Wybraniemi osadzani na rolach ... pomocy ... konzyngensu w bezpiecznem miejscu (zatin) dziada ałaszi

zsiawał umieść (zaliszczki) [...

... z 10 i z 100 ... przez miasta i sioła dostarczanych całkie ludzi (gorodowyje kazaki, dacrnije ljudi). [...

[owate ... ich gminy bądź samoistne, bądź na pomięścia [oddane. Powiększych, [ludzież na pań mim to że ... dostarczyć ... posiadacz dusz ... danej prawie siebie gminy konzyn- wieństwa

z liczbą w stosunku do rozległości pomieścia swego dostarczonych do boju Towarzyszów i koni, [których musiał uzbroić i osiedlić według pre-

... na wojnę gdy nakazano udawał się

pieszo (kań ljuden, konno i oręzem. Przybywszy na miejsce [dowiadywał się w którym ma służyć korpusie [Dostarczać i Car ... swój konzyngens, wysyłając na wojnę części

[umówione (na tak zwany punkt zborny) Li pod jakim naznaczonym być dowództwem stawić się ... służyć ... szczędząc.

(1) Szereg opisano się w dziele Pawła Swojewa bibliografa Fed. Andr. ... wydane w Moskwie ... r. 1827-9. w dwóch tomach. Pawłow. II. w. 112.) bibliograficznie przedstawiającym.

(2) Porówn. § 272. II. tego dzieła

własnego pułku. Część druga przy nim zostawała w stolicy. Ustrój cudzoziemski za Cara Fedora po pierwszy raz pojawiony albo się z cudzoziemskich na żołd wziętych składał pułków, albo, jak za Michała Fedorowicza a bardziej jeszcze za jego syna Aleksego bywało, z Dworzan pomiesznych za mało majętnych, i wolnych ludzi oddawanych lub ochotno opodczony będąc oddawany bywał pod rozkazy Oficerów cudzoziemskich, którzy wyćwiczywszy go w robieniu orężem prowadzili następnie do boju. Obu ustrojów znakomitą siłę Car Aleksy Michajłowicz posiadał. Pierwszy sześćdziesiąt drugi dziewięćdziesiąt tysięcy liczył. Oprócz tych posiadał jeszcze Car kozackie i t. p. pułki, które do samych dorachowane dwa kroć sto tysięcy zbrojnego wynosiły rycerstwa (1). wspomnione w Cz. Drugim (§. 241.) którego dalszy rozwój rozważymy. Obok zaciężnego wojska istniało pospolite ruszenie,

§. 355. Obowiązek stawania do boju pod rozwiniętą chorągwią rozwalniony na Węgrzech pod Andrzejem II. dał tego przykład do naśladowania; przez jego bowiem ustawę (2) zostali Baronowie od wojarski niemal zupełnie uwolnieni, obowiązani odtąd będąc wojować wtedy tylko gdy na kraj nieprzyjaciel napadnie, a zewnątrz wtedy gdy sam król stanie na czele wojska, i złoto dla nich obmyśli. na co mieli pobierać zasiłek od skarbu (4). W ciaśniejsze jeszcze ujęło je postanowienia karby uchwały. ustawę tę w składy późniejsze postanowienia przepisując jakie powinnyje w jakich zbrojach wystawiać według swej zamożności powinny (3); sejmowe prawo z r. 1430. Inni wojący (servientes) winni byli wojować gdzie każą, nie inaczej wszakże jak za obmyśleniem im przez sejm żołdu. które aż do roku 1715. czyli do uchwalenia regularnego

(1) Petreus cyt. u Ustryałow w Bibl. dla czytan. r. 1856. VI. 117. i nast.

(2) N. 1222. wydanej Zatoż jej artyk. 7. w Corp. jur. hung. I. 156.

(3) Fejer w przedmowie do VIII. 3.

(4) Tenże w przedm. do X. 8. str. 25. i nast.

wojska, była te-
goż rozszerzenia podstawą główną (1). Według tego
prawa każdy, poczynawszy od króla aż do naj-
niższego szlachcica, miał, w sejmach się zja-
żdżali bądź uwagi, w bałe przynajmniej uzbrojony, służyć
a własnym kosztem przez czas jaki sejm naznaczy,
jeden czerwony zło-
ty zasiłku na konia odebrawszy od króla,
na co, on dochód z ceł przeznaczył. Miał też
stosowną do posiadłości przywieść liczbę
ludzi, konnych najmniej po sto prowadząc
ich, inni po chorągwi i t. p., nie wiadomo z
jakiej ilości wojsk złożonej. Kto chorągwi
stawić nie mógł przyłączał się do królew-
skiej wraz z ludźmi swemi z dymów (parte)
dla usługi okazowej wyprawadzonemi. Wyprawa ta-
ka na wojnę, powszechnem się zdaniem (uniwer-
salia generalia) zwie, dowodów następne
(r. 1546) w tem zmiany, że w cza-
sie wielkiego dla kraju niebezpieczeństwa wszy-
scy mieli być wysłani i osadnicy (coloni), a tem bar-
dziej zaś dziedzice dóbr ziemskich, bez
względu czy byli szlachtą czy pochodzili z
ludu. Również mieli obowiązek
iść na wojnę (2)

§. 356. Wydał się król z
wiecznych wezwań majątku. Nakazując wszyst-
kim stanom dostarczyć uchwalonego przez sejm
na 4-ry roku w
ciałów, broni i wszelkie do wojowania potrze-
b, w przypadkach Hetman, który miał ogólnego
króla ustanowionego Hetmana słuchać rozkazów,
Podkomorzy miał się zająć dostarczeniem dla
tego potrzeb. Składał się miała wojsko

Obronę kraju lepiej urządzili r.
1470 Czesi, postanowiwszy na sejmie,
dodatkową do pospolitego ruszenia cyrkułów
ma ciężą, która według ludności cyrkułów
na które się kraj dzielił, ze wszyst-
kich stanów na jeden raz wybraną być
miała, i ze jezdnych i pieszych złożoną.
Zebraniem
by zaopatrzyć należało ...
jej Hetman na ten raz
wybrany, a zaopatrze-
niem w potrzeby Podkomorzy miał
się zająć.

(1) Patrz główne regestrum Sigismundi Regis u Czacki t. IX. 7. str. 243.

(2) Synops. p. w. bellum, expeditio, Schwandtn. II. 283.

Oprócz na Kozaków i pancerników (pułkowe uzbrojonych) rycerzy podzieleni — [illegible] wojny. Jeżeli który nie mógł lub umarł, dostawczyć musiał na jego miejsce innego ten który go na wojnę wyprawił. W tym celu wiele wymienionych wyżej (s. 310.) hultajów, gdzie kolwiek ich można było dopaść, chwytano, i do wojska oddawano. Nadto na wojnę dawał bez różnicy każdy co jakikolwiek posiadał majątek. Oszacowawszy go pod kontrolą sąsiadów, a naznaczał rząd ile [illegible] man porazanowił (1).

wszyscy byli przewożąc do skończenia

(1) Porówn. ustawy w Palach. Archiv. IV. 441. i następ.

Korzystano z tej ustawy spisując szlachtę pruską r. 1511 i uzupełniono ją, nie przyjedzie i w moc prawa zamieniony, nie przyjedzie i w moc prawa posiadawszy obronę na swój wzór Polska porządek co wzorem szlachta zaniechał do Prus, bie dobrego, zniewoliła przez to że objawiwszy się na swą korzyść jedy od niej czem w sobie pogardziły. Za czem i Litwa spisując pierwszy swój r. 1529. szlachta pospolite ruszenie na sposób urządziła węgierski, i zakowe w [illegible] ciej nawet redakcji statutu tego zachowane przyjęła r. 1567.

Inaczej urządzone pospolite ruszenie r. 1557. w Prusach, wzięli za zasadę szlachtę na obronę 1511 Prusacy

urzeczywistniwszy myśl Ostroga, który w dwóch rozdziałach swoich Pamiętników o [illegible] i o [illegible] padał, a co do [illegible] miejscu urzędom. Myśl jego przywodzę do skutku w ulepszonym sobie

kraju ~~dawać się mających~~ dawać się mających szacunek ziemi (taxatio nobilium), a nowo poszadnowionych tak zwane okazowanie (annua ostensio expeditionis). Wojewoda z Kasztelanem Podkomorzym i Starostą, na roku naznaczonym, szlachtę oceniali majątek każdego obywatela w szczególności i zaświadczali mu, że tak a tak uzbrojony ma występować na wojnę, skoro na nią wezwany będzie. Starostów też oszacowywali, jeżeli ci włośne posiadali dobra, a jeżeli królewskie dzierżyli posiadłości oszacowywali ich mana-cha. Tak oszacowani zbierali się raz do roku w pewnem miejscu i okazywali się co znaczyło, że ~~~~ dygnitarze niemieccy podług szacunku uzbrojeni przed szlachtą a ta przed ~~nimi~~ nich występowała w rynsztunku, okazując czyli udowadniając przez wystąpienie to że istotnie posiadają wszelką gotowość do wojny. Takiejże gotowości ~~do wojny~~ od miast, mieszczek i miasta wymagał Wojewoda, lecz ich na okazowanie nie wzywał (1). Coś podobnego r. 1555. W Szwedo-niemieckiem poszanowano cesarskie, nakazawszy wybór cyrkułowych Pułkowników, ~~którzy~~ zwołujący cyrkułowe sejmiki, o gotowości się do wojny zamieszkujących je szlachty i mieszczan przekładać niedaleko wywali (2). Γ Podobnież co z okazywaniem rozwijała tak zwana ~~~~ rozkazodawcza czyli Dazych Rozkazyczyków i Okładczyków czyli ... szlachty ... przed wyzaciem popisowej szlachty ... przed wybuchnieniem wojny jeżdżąc po kraju księgi lustracyjne Wojewodów przeglądali i treść ich sprawdzali. Każdy ~~Wojewoda~~ którem utrzymywał księgę ludności wojskowej, w której ... stało kto i jak według dochodów powinien. ~~~~ Czy-zna (układ) służyć wojskowo ~~~~ powinien. Czy więc ma gotowość do wojny Rozkazczych sprawdzał, ~~~~ oznaczenie lat wieku ... zasięgał dowiedzy. ~~tak~~ ... ~~którzy~~ rządowi liczącej także Γ młodzież (nawik); ...

(1) Statut pruski §. 22-26. w r. 165. zego środa.

(2) Eichorn §. 529.

(3) R. 1578. art. 13. w Corp. jur. hung. I. 560. Synops. p. w. Lustratio.

Γ Wnet i na Węgrzech coroczne okazowania ~~~~ po komitatach r. długo. Za 1574. zarządzono, lecz nie na długo, ~~~~ zamieniono Γ na zwyczajne przed rozpoczęciem wojny obywateli przegląd, Γ jednakiem dy, na których się przekazywała o tem, czy ważali ~~~~ podług prawa przywodząc z sobą tylu szeregowców ile ~~~~ powinien ~~~~, i czy to jego przeczynienie, ludzie lub takiej na czas wojny sprzężeni, i za wojskowych przedstawił wodzowi (3).

Γ i przez to zdaluny już do kraju

dla opatrzenia jej pamięciom przedstawiał(1).

§. 358. Okazowania [illegible] przyjęła Litwa) ochronę kraju urządzającą zakres w statucie pierwszej redakcji (w rozdz. drugim). Nie szło jej o to, kto na wojnę czy pan, czy sługa idzie, [illegible] o poprzestawaniu na tem, że [illegible] z danej ziemi posiadłości [illegible] gdzie wojenną służbę. Zarząd jej do węgierskiej więcej niż do polskiej podobniejszy [illegible] wymagał, ażeby wszystko w "nawalnej" (nagłej) pospolite wszystkie miejscowości kraju występowali do [illegible] jeżeli tak [illegible] zaczepców, za poprzedniem wszakże dwóch uprzedzeniem się [illegible] zgromadzić miało. Kiedy się [illegible] na tem było, że się za przedstawieniem wojskowej władzy, czyli za "popisem", nie zaś chodziła potrzeba, według orzeczenia [illegible] (rozdz. 2. art. 15) "okazu", [illegible] redakcji zapowiedzianem było, na którem [illegible] z jaką zbroją przyjść jakiej wartości konia i z jaką [illegible] nie miał [illegible] i gdzie [illegible] ziemi co [illegible] chorągwi stanąć należało (2). [illegible] Zygmunt I. gotując się do wojny z Moskwą [illegible] nakazał z całej Korony okazowanie [illegible] a przy tem wyrzekł, że [illegible] każdy [illegible] i Litwa [illegible] narażeni będzie (3), [illegible]

[illegible] i szlacheckie pieszych a szablowie [illegible] ciw występując na wojnę (4) [illegible] popisywały. Tak zapewne uczyniła i Żmudź, wymieniwszy zakres że pod [illegible] litewską ciągnąć do kraju chorągwią do pasu używano, nie będzie (5). Kiedy

przez urząd

ktoś przyjmie [illegible] wstępując do kraju.

jeżeli ich chorąba zachodzi z [illegible] chorążemu, co

następnie [illegible] przyjęła Litwa po wojennym [illegible] zakończeniu okazowanie uznane z powodu gdy jak następuje.

w r. 1545.

przyjąć [illegible] szlachty zawsze wyda. Jakoż miała

królestwa

niegdy ich nie okazowały ale tylko

na wojnie

(1) Ustawodawstwo w Bibl. dla czytel. r. 1856. vi. 121.

(2) Winien był stanąć pod chorągwią swojego powiatu. Porówn. stat. pierwszej redakc. II. 1–4.

(3) R. 1545. Vol. I. 585.

(4) R. 1563. Akt. Zap. III. nr. 33.

(5) Nie pojdzie na "zaciągu" jak w przywileju z r. 1545 w Vl. 308 tego dz., tudzież "na stroży" jak w rozszerzeniu tegoż przywileju przez Henryka Króla r. 1571. (Akt. Zap. III. nr. 59) gdzie nie pójdzie.

nastąpiło

r. 1562. dla wszystkich województw koronnych, [okazywanie uchwalono powszechne, toż wtedy i Litwa przyjmując w statucie trzeciej redakcyi (II. 15) [illegible] cudzy a do tego opisany już wszystkich przed Hetmanem okazać obowiązanym go mieć będzie. Na koniec r. 1607. przyjąwszy ściśle okazowanie jak stoi w koronie, praktykowano to stale, trzymało się go aż do r. 1736, zaniechane wtedy przez czas niejakiś przywróciła r. 1764. konfederacya na każdy wszystkiej bez różnicy szlachcie okazywać się czyli jak się wyraziła czynić co dwa lata „popisy wojskowe” (1). Nie wzięto to atoli pożądanego skutku, i dla tego jeszcze r. 1785. upominano o to naród, aby przywrócić dawne popisy wojskowe, i urzędnik ziemski raz przynajmniej do roku, a Wojewoda co dwa lata, w przytomności wysłanego od Kommissyi wojskowej Delegata, rozkazał urządzić ten obowiązek przeglądać rząd o stanie doświadczenia, że nawet wojennej nie zasypia sprawy (2).

Po podziale Polski a zatem we wszystkich krajach słowiańskich pospolitego ruszenia zastąpionem regularnym wojskiem upadło okazowanie w zborze. Prusy z pospolitem ruszeniem od [Pomorzan landwerą zwyczajem dawnych Franków nazwaną (3) zjednoczyli. Czas okaże czy przez to siły swe wojskowe wzmocnili, lub czy ich raczej nie osłabili.

[ruskie ziemie do nich policzywszy,

[przyjęty rzeczony okaz i z popisem go razem wyrzekła: że łoty

(1) R. 1562. 1565. 1607. 1736. 1764. Vol. II. 624. 699. 1604. VI. 657. VII. 76. 184.

(2) Staszica uwagi nad życiem Jana Zamojskiego 79. wyd. Turowsk.

(3) Pawownaj tego dzieła s. 342. 246. II.

(4) Czach. Dzieł. I. 248.

(5) Palcz. w Dodatkach artykuł

[Dzisiejsi monarchowie [sławoziemnych

Staszic kiedy upominał naród o przywrócenie popisów wojskowych, nie mniemał zapewne, aby się na nich pospolite ruszenie, lecz raczej gwardya narodowa przepisywała, [illegible] tę zbrojną stawiano.

(4.358) [Pospolitego ruszenia [illegible] walkach najkardziej rozwinięte w ojczyźnie punkt oparcia po stracie wodza swego (Żyżki) rozpierzchło się po świecie, i już … z feudalizmu początek biorące nie mogło zwaliem [illegible] życiem w Stawku feudalizmowi niepotrzebnych. [illegible]

stanowiło. Pospolite bowiem ruszenie jak to dobrze zauważył Czacki powstało z feudalizmu, w którego stosunkach dziwnie się kochając, polska i węgierska osobliwie i polska szlachta (chociaż druga mianowicie [niem] [illegible] trzymaną być nie chciała) dała mu taki kierunek że ostygnąć do czasu na początek krajowi (5). I nic dziwnego gdy to samo w zachodnio europejskich niegdyś miejscach [illegible] kwitło jeszcze.

Skarykaturowane w Polsce, na Węgrzech i w Rossyi [illegible] regularnego [illegible] uważane dla kraju i nieprzydatne. Nikt prócz monarchy dowodzić niem nie miał prawa, i raz tylko dozwalano, żeby część jego Król a drugą Hetman wiódł w pole. W czasie bezkrólewia [illegible] dowodził niem. Jeżeli w dawnych piętnastu nie okazał się nieprzyjaciel, nigdy pospolitego ruszenia żadnie Wojewodzie się opowiedziawszy wracać do domu: Po roku 1672. nie zwoływano go, już [w prawdzie r. 1736. uchwalono, że ma być zwołane jeżeli Król uzna tego potrzebę, atoli ten nie uznał jéj już nigdy (4). [illegible] W husyckich

nie można ostać około wojska, chociaż się bardzo podobało w formach feudalnych [illegible] szlachcie. [illegible] To jako

[miał tenże nie zupełnie prawo

[skarykaturowawszy nie wyszła

upadłszy [illegible] wśród [illegible] dawnego [illegible] zostawiło [illegible] Czechom [illegible] dokazywali [illegible] waleczności przez [illegible]

gdzie też pospolite ruszenie poszło w niwecz, nie zostawiwszy po sobie żadnej chwały godniejszej wspomnienia. Z narodów słowiańskich jedne Czechy wyjątek w tym stanowią względzie. Ci w czasach wojen husyckich cudów waleczności przez to ruszenie dokazywali, i wśród ustawicznych sporów z Królem swym a Cesarzem niemieckim łożem pieszemu wojsku dawnej przywrócili sławę. Kiedy nastąpił po stracie wodza swego (Żyżki) i pojednaniu się z monarchą czeskiego narodu, nie miało pospolite ruszenie wojska do dalszego w swoim kraju życia, wtedy się po słowiańskich rozpierzchłszy ziemiach już …

nad Łabą, już nad Dunajem, już nawet nad Dnieprem awanturowały się, służąc pod nazwą rot braterskich, z których jak nazywana „czarna" latem i zimą pod gołem niebem jak przed wiekami swewska Ariowista rzesza obozując (1), największą swego czasu rycerską pokazała króla węgierskiego Macieja sztuką przejmowana. Inne oddziały pod nazwą „rot braterskich" służące, zaawanturowawszy się z nad Dunaju nad Dniestr i Dniepr, znalazły się w swojem żywiole u kończących się przy Dnieprowych wodospadach Kozaków, których w XI. już wieku jeżeli nie wcześniej w pawłucinych łabie zasiekach z drzewa stwarzać odprawiali (2). W żywiole tym nie wiele ich Czechom nie zbywało, na jakim i gdy go przeważał, do służby wojskowej pieszej, jezdnej i żeglarskiej, przy pilnowaniu granic, przyzwyczajonej Kozakom, przeto ciężkie przedstawiać, przeto ciągnące Kozakom, przeto ciężkie przedsięwzięcia, przeto uprawiać, przez stające się między Polską i Moskwą udzielne przywileje, i nie pograniczne pospolite ruszenie pod kozackiemi (obozowemi) Atamanami urządzając się im dorwały. Zkąd Kozaków zaporozkich początek. Niemi na pograniczu od strony Moskwy i Tatarów posługując się Polska, nie zapominała przytem i od zwyczajnych Kozaków, przez drugich rozumiała już milicyą po grodach już garnizony ujazdy zaciężne (Zakozackie, od Stefana Batorego urządzone, i dla pokrywania żołdu zarejestrowane (kozacy rejestrowi) 3.4.i. Mające z nich wielki pożytek, rzeczpospolita, z namowy Augusta II. niby że jej nie są już potrzebne, r. 1699. po kartonickim pokoju znosiła, ze wielkiej swej szkody (7)), nazywana garnizony - batogiście (3), już pułki gwardy Kozaków i służba ma Rosyja. Miała jednych i drugich, jak z Polski, z Litwy i t. d. na Zaporoże, tak z Moskwy na Don „Teperzyn" nie hajowi pachołcy, dali Kozakom donskim początek. Wyrzenarze nie będących i zamężnych byli jedynie: obok koniem zbiegłych Kozaków tych rodzajów pilnowały pogranicza (5). Lecz na wszystkiej Ukrainie stały i jezdne na sposób niemiecki urządzone, i dla tego „dragonami" nazywane pułki, których w czasie potrzeby z drugą konnicą również na niemiecki sposób urządzoną, i „rajtarską" nazywaną, łączono, i do polowej używano służby. Umieli dragoni ci podobnie jak dawni Swewowie walczyć konno i pieszo, i dla tego też mieli dwojakie konnicy i piechoty znamionujące znamiona, rycerskie chorągwie (6). Prócz nich miała Moskwa jeszcze Kozaków ukraińskich, którzy jak pułki andalskie byli na ten czas dragony, sposób rozdzieleni. Osiadali na swym Łonie nieprzerwanie i dawał rolę z uprawy której utrzymywali się z swoją rodziną (7).

(1) Qui inter annos XIV tectum non subissent, Caesar de bello gal. I. 36. O czarnej roie Palacki Dejin. IV. 7. str. 460. porów.

(2) Porównaj Nestora pod r. 1097. i Hipacowski letop. pod r. 1146. (w Poln. sobr. russk. letop. I. 98. II. 27) który o takich zasiekach (zarub) pisze. Inną o nich z innych kronik wzmiankę w Pismenn. II. 311. zobacz. Nie ma podstawy co o nich Palacki Dejin. IV. 7. str. 460. rozprawia.

(3) Hipacowski tamże 84.

(4) Skrzetuski I. 393.

(5) O nich mój artykuł w Polsce II. 95. następ. Bielajewa w Cztien. r. 1846. IV. Ryngelmana tamże III. IV. w początkach 2. Makarewicza tamże r. 1858. IV. (w smiesi) 1. następ. Kotosz. VII. 29.

(6) Porown. Kotoszychina IX. 5. z tem co i my w s. 341. II. tego dzieła powiedzieli.

(7) Kotoszych. IX. 5. 6.

‹ mam do na myśli›

rozmyślić stan fundacyi następnie

§. 39. Żołnierz naraziając swe życie za ojczyznę, miał za to u niej wielkie względy. Starała się naprzód nagrodzić mu wojaczkę, a po skończonej wojnie

według moiwoi wynagradzió go za trudyi poniesione w jej obronie blizny.
Pospolitego ruszenia żołnierz otrzymywał
rolę fundusz[o]wą w Polsce i na
Węgrach królewszczyzną, a w Rossyi
mieszcem nazywana osaduionem
prawa[m] które w naszej
przym, Rossyjski Oficer powiany podlegadał w czasie
pełnienia służby
otrzymywał dodatek pieniężny w stosun-
ku do stopnia, jaki zajmował w woj-
sku. Prócz zołdu żołnierz prócz
żywności, sól, a na odzież
sukno. Na to zbierano pobory wartości ich, nieja-
ko, których pod kontrolą sąsiadów religią
na ś. ewangelią składać oszacowywali. Za-
ciężny brał płacę od Cara, a jeżeli był
cudzoziemcem i paległ w kraju, wdowa po
nim i dzieci jego do-
tową tej płacy jego. Dzieci i że-
na aż do śmierci. Jeżeli się dostał do
niewoli bądź cudzoziemiec bądź krajowiec,
wykupowana go z niej, pobór na to roz-
pisawszy: drugi nie tracąc
poddaństwa. O tem wszystkiem
Katolikom w rozdziale 17. opowiadając, przekonywa,
że Rossya
dobrze wojska swe wynagradza- wygody i
nagro-
da. Do niej Polska wrzuda do serca
dy żołnierza. Czesi i Węgrzyni nie zyle (1). Na dwa gło-
wie szczególy zwrócili uwa-
gę Polacy: ażeby w czasie wojny nie cierpiał
żołnierz głodu, i miał zimowe leże ile się

↳ bez względu na religiję i
pochodzenie, bądź chrze-
ścianinem bądź Tatarem i t. p. był.
Ta rola

↱ a szlachcie szczególnie,
sołdat i Dragon brał

od kupców i szlachty, w stosunku do

↳ konia i oręża,

(1) Cynos. p. w. mi-
lites.

↱ gdy poddanym będąc
uwolnił się z niej wła-
snymi środkami już

było opatrzone dobrze. Według tego cośmy w drugim tomie (s. 244) rzekli, nie miał żołnierz ciągnąć na wojnę, stawać na kwaterze, lecz ukazywać w polu, i przeciwko czemu ponieważ wykraczał, i skarżono się na księży, zatem pozwolił król Aleksander duchowieństwu ręcznie na tych wojskowych kłaść, którzy pod pozorem gościnności wkwaterowali się do księży (1).

Gdy zaś nie podobieństwem było, aby żołnierz, osobliwie zaciężny, do tego żyjący już krajowców nawykły, nie miał stawać pod dachem, Zygmunt I. przepuścił ... pod warunkiem, aby mu dawać mu kwaterę, ... u siebie szlachta nie ... wszelkiego stopnia wojaków, pozostały zaś jedynie ... do wkwaterowania się (2). Ponieważ jej Hetman ... wyrwał się (2).

dobra królewskie i duchowne, i te też prócz ekonomij stołu królewskiego od ciężaru tego raz na zawsze uwolnionych, żołnierza na zimowe leże przyjmować musiały (3). Dla dwóch okoliczności unikano kwaterunku. Pierwsza była ... szkody ponoszone od żołnierzy, że gdzie stało wojsko sam żywności wdosiania za opłatą na sejm cenę dostarczać mu musieli. Gdy prawo to okazało się zbyt uciążliwe, przeto nowiny uprzywilejowano do przedawania w r. 1649. że wojsko ma pobierać pieniądze na żywność, (zimowego chleba), i że pod tytułem "hyberny" ... kupować sobie winno. Wiadomo czytelnikowi że żywność ... po cenie targowej pieniądze tym końcem od duchowieństwa składane subsidium charitativum nazwano. Z czasem hyberną owa nie na samą tylko żywność dla wojska, lecz i na administracyą wojskową obracano. W r. 1775. zniesiono ją a na łonie ... pod podymnego z dóbr nie już królewskich tylko, lecz i szlacheckich przełożono (4). Hiberna była dogodna dla kraju ale nie dla żołnierza:

(1) R. 1505. Vol. I. 318.

(2) R. 1520 tamże 562.

(3) R. 1591. 1624. 1652. 1655. Vol. II. 1372. III. 261. IV. 369. 503.

(4) Lengnich IV. 8. § 16. r. 1775 Vol. VIII. 137.

Siarczyński obraz wieku Zygmunta III. mylnie się twierdzi, że do przyjmowania od żołnierza żebrzącego stacya żołnierska należała.

zalegała ma bowiem nie dochodząc do

równie jak złoto: dla czego już r. 1591. konfederacye wojskowe zawierało, wypowiadając posłuszeństwo Hetmanom, a poddając się obranym sobie Marszałkom, za pośrednictwem którego z Królem się i stanami rzeczypospolitej, jakby równy z równymi, umawiało. Nie wiem kto się od zachodu czy my od zachodu czy zachód od nas nauczył. Wiadomo bowiem że i w trzydziestoletniej wojnie niepłatne Gustawa Adolfa wojsko konfederacyę zawiązało r. 1. r. (1).

§. 360. Rządząca wojskiem starszyzna nosiła też nazwiska. Zwyczaj ten od wszystkich Sławian zachowywany u słowiańskich starszyzna wojska i miejska u Czechach i na Węgrzech zachowywać zasadą najprzód w Polsce; utrzymywała się zas w Moskwie stalecznie. Ustąpili więc z czeskiego wojska wymienieni w drugim (§. 244–5) Dziesiętnicy, Setnicy i t. d. a nastali Beble (Feldwebel) (2), Fendrychy, Oficerowie, a z urzędników do audytoryata i biór wojskowych licząc się Profosy, Kwarcyrmistrz i t. d. W pańskiem wyrzekli Hetmanów (3), pozostali do nich Porucznicy czyli zastępcy Hetmanów i Asawałowie, wojskiem w gimenszarze i a mianowicie w ...i jego pocztach ważną odgrywała rolę strzeleckich najprzód nad pięciuset strzelcami głowami starszymi się padawan w rozdziały Podgłowami nazywali: wybierano z dworzan i synów bojarskich ... z nimi Pod nimi zostawali Setnicy, Pięcio-dziesiętnicy i Dziesiętnicy – a nad wszystkimi stał Strzelecki-głowa, którego z Aga janczarskim porównał nasz Kotkiewski (4). I w rzeczy samej było niejakie między dawniejszemi janczarami a moskiewskiemi strzelcami podobieństwo – które się w przywilejach

przybył nad źródła.

F w zaporozkich Kozaków wojsku Atamanie z dawnych czasów

L węgierskim Jenerałom podobni (5). W wojsku

F dawnej nazwy starszyzna

(1) Lengnich IV. 8. §. 17. Gazeta Warsz. r. 1860. nr. 339. str. 6.

(2) Bebl w artykułach hetmańskich czeskich z r. 1594. (Czas. XXI. 1. str. 204.) z resztą jak niemam co moskiewski Podbył F Patrz wyżej §. 202.

(3) R. 1527. Vol. I. 473.

(4) R. 1673. 1717. Vol. V. 175. VI. 256. r. 1659. art. 13. w corp. jur. hung. II. 12.

(5) w Zborn. Mucha-nowa 157

nadawanych im uzydatniało najwięcej. Osobliwie zaś pułk wojska tego wyborny "zwyciężonym" nazywany, który gwardyą niejako stanowił carską, podobnież skwa do wykazywał dalikwie (1). Jednakże ani naczelnik siły zbrojnej Czechów i Węgrów, ani szczebelni głowa nie miał tej powagi co polski, litewski i zaporozki Hetman. Szczególniej też pierwszy miał takie prawo nad żołnierzem jakie król nad obywatelem rzeczypospolitego rzeczeniu: (czyli Hetman i monarcha

Jeden i drugi mógł karać śmiercią żołnierza, tem wolna była odwo[illegible] do sądu (2). To też, ażeby wojak wiedział za co i jak karany być może, Hetman ogłaszał dla swoich artykuły, które przed zatwierdzeniem sejmu, i jeżeli go otrzymały, uzyskiwały władzy sejmowego prawa powagę.

§ 360. Doszły nas pomniki hetmańskich artykułów z Czech, Węgier, Czeskie Litwy i Polski [illegible]. Czeskie są najdawniejsze. Oprócz wymienionego w tomie drugim (t. 244) kodeksu króla Władysława, doszła nas ustawa z r. 1423. przez sławnego wodza czeskiego Żiżkę wydana (3), drugiej z r. 1594. przez Piotra Woka z Rozenberga, gdy został Hetmanem wojsk od Cesarza a króla czeskiego przeciw Turkom wyprawionych (4). Ustawa ta atoli nie na zawsze lecz tylko na czas wojny obowiązywać miała. Powiedziano w niej: że każdy Krygsman (wojak) cały na naboże[illegible] gdy nań zagrzmi się przeszło, całych zaś gdy nań [illegible] by na stanowisku (warcie) nie dostał, albo by [illegible] i t. p. Łupił, ma być od Profosa w kajdany złapany będzie wtedy dany obuchy. Jeżeli [illegible] zbrojny

(1) Kiedy car wyjeżdżał w stolicy miasta wszędzie, czyli wyjeżdżał konno, towarzyszył mu ten pułk. Kotoszych. VII. 5.

(2) Porówn. a szczególnie rozporządzenia r. 1611. 1621. Vol. III. 136. 410. 416. a o hetmańskiem zaś takie samże r. 1613. III. 164.

(3) Wydrukowano już r. 1790. w Pradze. Porówn. Palach. Dejin. III. r. str. 534. Nie czytałem jej.

(4) Drukiem już ogłoszono w Czas. XXI. 1. str. 202. następ.

może jako zbiegłe

w kraju dany (wyjęty z pod prawa) być przez kogokolwiek zabity bezkarnie. Ustawa ta zakazuje znosić się z nieprzyjacielem, nie kupić z niego żywności, nie pić, zachować się na leżeniu (kwaterze) skromnie, i w ogóle w co innego niż litewskie i polskie węgierskie artykuły hetmańskie zmierzają. Bo też inna potrzeba takiej a tej wywołała.

Sejm czegli uchwaliwszy wraz z królem wojnę, prowadzenie jej dalsze monarsze porzucał. Ten albo sam albo przez wyznaczonego od siebie Hetmana wiódł do boju wojów, miał pod swojem dowództwem rozmaitego kalibru od leśników wyprowadzonego w pole łaknności, zachować którą w porządku nie było łatwo. Już sam o węgierskiem zauważono wojsku, które trudno w porządku utrzymać i skłopocili się dowódzcy, w pochodzie i w okazie (1).

lennego do skarbczyka, i z rozkazem w pole. Wtedy na zwykle wzywał do wyruszał w pole. Wtedy szczelny wódz policyjne tylko, jak się w pochodzie zachować mają, wydawał rozkazy. W Węgrzech przeciwnie, gdzie prócz chorągwi panów i szlachty wyruszał oraz na miejscu urzędnik, i wezwać pojedynczo wszystkich należało, aby wszyscy ruszali, a między sobą do wyprawy na wojnę wyruszali przykładali. Przed każdą wojną w tym celu mające na ważne

W Polsce sejm na wojnę powodywał a o karności Hetmanowi stanowienie darował (2); na Litwie król z radą artykuły stanowił (3), obronę kraju ustanawiał (4), trwała ta aż do czasu pospolitego ruszenia pozdanowienia ogólnej ustawy, która w przeciwnie czasu między zdziwaniem Zygmunta I. a Zygmuntem wydanego, zebrawszy, poprawiona, uważaną została wraz z owymi artykułami hetmańskiemi za rodzaj na sejmie

obowiązujące

a gdy ustalersme zredagowano statut, przestanowienia w nim o okazach przedmiotach objętych zaraz na zawsze ustał.

(1) Modus insurgendi in Cynos p. w. expeditio i t. d.

(2) Potem tak zwane articuli, conclusiones z XV. wieku w Bandtk. Ius pol.

(3) R. 1507. 1508. Akt. Zap. II. nr. 26. 31.

(4) R. 1563. Akt. Zap. III. nr. 33. 34.

wojskowego kodeksu (1).

i Litwa naśladowała; osobno swojem pospolitem ruszeniu, postanowiwszy Hetmanów władzy przy dawnych prawach stałem objętych zachowała (2). Duch tych praw równie jak wojennych artykułów polskich, był od czeskich i węgierskich różny. Głównie szło prawu o to, ażeby z tej broniąc jako obywatel-żołnierz się nie frymarczył niem, i porządku przepisanego ściśle w sobie, na pojedynczy za lada co nie wyzywał. Ducha chwackiego poskramiał wojnie o zbiegostwie, zdradzie, bezbożności nie było w polskim kodeksie wojskowym mowy.

Lecz nie ze wszystkiem

(1) Ob. 1520. modus generalis belli, r. 1609. artykuły wojenne, r. 1621. sposób pospolitego ruszenia, Vol. I. 392. II. 1697. III. 410.
(2) Ob. 1621. 1677. Vol. III. 428. V. 520.

Lżejsi do żołnierstwa.

(3) Eichorn 4. 595.

§. Przeobraziła się zbrojna Czechów habsburskich na sposób niemiecki, Węgrom nie pozwolono się dotknąć. Z wolnej woli przeobraził rosyjską Piotr wielki, przez ustanowienie pułków gwardyi, zniesienie wzięcie strzelców a zaprowadzenie pułków regularnych Obok wojsko Kozacy dońscy i po uzyskaniu za czasów Aleksego Michałowicza na Polsce części Rusi, Kozacy ukraińscy. Ci według zasad starodawnego prawa rycerskiego wojskową służbę pełnili. Naprzeciwnie się siła zbrojna w Polsce przeobraziła. August drugi Elektor saski a król polski po swoim na tron powrocie, z którego przez Karola XII. zepchnięty został, przywiódł namową sejm do tego, że z nim a do traktatu przez Piotra formalnego r. 1716. zawarłszy, że się

w końcu XVII wieku do których nie dostarczały już gminy żołnierza, tem go z nich, zwyczajem w Niemczech istniejącym (3), rekrutowano.

§. 362. W XVII. XVIII. wieku słowiańskie ludy miały wojskowość swą przeistoczoną za powodem panujących im królów niemieckiego rodu, kiedziej przeistoczyły ją same na Europę się zachodnią zapatrzywszy. Pokonawszy Czechów w bitwie pod Białą górą [illegible] zdarzonej Habsburgowie wcielili ich siłę zbrojną do swych pułków, i oddział wojska czeskie na niemieckie prze[illegible] obraziło się zupełnie. Węgierskie pozostało w dawnym składzie aż do r. 1715. w którym oprócz pospolitego ruszenia stałe wojsko sejm ustanowił, werbować lub zaciągiem po wojnie trzydziestoletniej w owym czasie przyjętym (1) nakazawszy rekrutować go z pomiędzy krajowców. W końcu XVII. wieku zaczął w Rossyi Piotr Wielki siłę zbrojną przeobrażać (uchyliwszy) pułki strzeleckie. W miejsce dawnych czasowej [illegible] organizacyi wojska rekrutacyą zaprowadziwszy, mógł tem łatwiej wielką siłę stworzyć, gdy już ojciec jego, jak wyżej mówiliśmy, posiadał wojsko bardzo jak na owe czasy liczne. O losach tych rodzajach milicyi, gdy to zakres dzieła mojego przechodzi, nie będę szczegółowo opowiadać. Weźmy w to miejsce na uwagę Polskę, która do odmiany swej siły zbrojnej przez wstąpienie na jej tron powtórnie Elektora saskiego (Augusta II.) [illegible] w r. 1716. została formalnie [illegible] przez Piotra W. poręczony, zawarłszy ona z [illegible] traktat, siłę swą zbrojną je-

(1) Eichhorn § 595.

dynie na obronę granic[znych] prze-
znaczywszy, w liczbie już nie spełna ośmna-
ście tysięcy wynoszącej zawarła.
Tyle bowiem wojska tego pod synem
Augusta II. czyli za panowania Augusta
III. było jak Kitowicz świadczy (1). W krótce
atoli spostrzegłszy swój błąd, Polska w tem
siłę swą zbrojną
do trzydziestu a w r. 1790 i w r. 1775
do sześćdziesięciu tysięcy powiększoną mieć chcia-
ła: lecz do liczby tej nie doprowadziła jej wtedy, w XVIII. wieku niższej od wieku poprzedniego, w
którym ustanowiwszy w tym względzie [illegible]
za Zygmunta III. w samym żołnierzu wojska
zaciężnym przeszło sto tysięcy
posiadała (2).
była atoli przez to wielki postęp w organi-
zacyi siły zbrojnej narodu arcykatolickiej nie
mogła się i wtedy jeszcze atoli
z dawnych [illegible] narodów, jak w artykule
Dodatkowi do tego to-
mu umieszczonym wyłożyłem. Tu
kończąc rzecz o wojskowości epo[ki]
przejdę na nieszczęsna wojskowe, prze-
rażę na niedyskutowane narodu wzmo-
cnienia siły zbrojnej będzie. liczę poprawę w zmian-
owanej wyżej armaty (artylerii) nowe urządzenie
wojennego porządku i
administracyi wojskowej
z wojskowej szkoły założenie,
poprawę.

(1) Lelewel Polska dzie-
je I. 238. następ. do
Dwudziestu pięciu
tysięcy narachu-
wał go, lecz patrz
artykuł J. W. Bandt-
kiego do Biblioteki
Warsz. r. 1845 w.
III. b. następ. podany.

(2) Siarczyński. Obraz
wieku II. 9.

~~których szczegółach widzieć się sposób urządzenie. Opowiem te porządki i urządzenia~~ ~~z uwagą na różne kraje odmienne i na tem poprzestaniemy dziejów mego domu zabiłczy.~~

§. 362 Skoro tylko proch strzelniczy wynaleziono na zachodzie, wnet zaczęły przez Krzyżaków w czasie ich wojny z Łokietkiem (toczonej 1333–84) używany do środ do walki Bawarii Polaków. Czesi poznali go niewiasty ze Luksemburczyków L z Francuzami złożeniu L Używał armat 1366 Kazimierz W. Zamki dobywając nimi. Ognista broń wielkie przesądy jest ruchem. Ognista broń wielkie przesądy czechów w czasie wojen husyckich świadczą o niej kronikarze, ta (1). Z niemieckiej ziemi, mówi Latopisiec, przyszła na Ruś 1389. strzelba ognista. Już w XVI. wieku wywarzano lanie kulistą zapewne w celu robienia prochu, i Żądaniem na stołu Marcina Bielskiego, lepszą była w Niemczech chociaż w owym czasie było dużo do tego nas Kaszubów. W dobrach biskupa krakowskiego, gdzie kopano żelazo, lano także działa, wyrabiano i armat, robiono broń palną i strzelby (2), w Polsce (2), i u nas, dziś już zatrzymał lecz gdzie dziś jest zdawna zakrytym grodem, także w XVII. wieku lano działa (puszki), z kulami, lane także i... Dziś sprowadzano je z Holandyi, Lubeki i Hamburga. Kilka których armat Bawidził miał do dwu stu, bojarskie miewały ich do półtory tysiąca i więcej. Lanie kul, granatów i dział w dziennicy trzymał z urzędu też zawiadywał ich przyrządem tajnych spraw urząd (3). Nie tylko w polu też i w murach był wielki ognistej strzelby, osobliwie też w XVII. wieku, kiedy wielką uwagę na fortece zwrócono, które z największą pilnością na granicach ego państwa, Polska, Rossya i Węgry opatrywały. Zapasy na te cele chowano w cekauzach (Zeughaus, dziś cekauz), które w tymże wieku zakładano gorliwie (4). Pomiędzy nimi, które na to dostarczała kwarta, gdy na-

(1) Parowa. Długosza I. 1007. 1150. który mówi Cruciferi bombardarum projectione flumina transire prohibebant, a o Kazimierzu Wielk. powiada cum exercitu et bombardis ceterisque apparatibus castrum Lucko ... cepit. O strzałach parowa. Wywód do czasu XIX. z. str. 398. podany.

(2) Karamz. V. 70. r. 1558. Akt. zach. I. nr. 254. Stare Obrazy wieku II. 19.

(3) Kotoszych. VII. 1. 9. 11. IX. 10.

(4) Inwentarz do Woluminów legum p. w. cekauzy, fortece. Cynos. p. w. fortalitia

prawa zamków i opatrzenie ich w należyte porządki nie mogła już być mieszkańcom jako krajowy narzucany ciężar. Prywatny obywatel co mając swój zamek nie utrzymywał go należycie porzucić musiał na zniszczenie go, ażeby go nieprzyjaciel opanowawszy i umocniwszy się w nim nie stał się przez to niebezpieczny dla kraju (1). Wszelako dbając o całość twierdz, które nieruchomemi nazwaćby można obozami, nie troszczono się o ruchome, jako to wojsko / o furgony i inne zaprzęgi. Do przewozu potrzebnego sprzężenia nie wchodnie potrzebnym sprzężenia. To jako ciężar krajowy spadało. W Czechach, na Węgrzech i w Polsce na wójtów, a w Rossji na najmowaną gminy. Wyprawiając one na ten cel z ludzi i zaprzęgami, wymagały ażeby się i sami w potrzebne narzędzia częścią dla obozowej pracy, częścią dla własnej obrony z dawać musieli. zarzucenie (2).

na celu lub starty, o przyrządy do niego morza tatary nie dbano. Dla tej przyczyny flota zbójnicka na równi jak już w tonie długim (s. 343.) przy na jakim jest w Poniewieraniu na morzach ziemi stęknięty okręt. Panowanie na morzach wszystkich i Turcji oblewających ziemi, ...

(1) Tamże p. w. Zamki.

(2) R. 1654–60. Akt. jur. nr. 319. I.

którymi zsyłając na ziemię wielki opasywało się wojsko jakby murem. Zazwyczaj ten dawnym kołom wskazany wizerunek woda czegoś życia. ... sztych wołów dostarczano

r do pułków

§. 364. Po-

lityka rządu jak z jednej strony pa-
trzana być przez oręż pa[illegible] tak
z drugiej [illegible] jest jej przeciw obracać na korzyść kraju co wywalczy oręż. Ciechota i ar-
tylerya czeska, jazda polska i węgie-
rska, zaciężna piechota,

próżno wielkie na nie przy-
jaciela wygrywały bitwy, gdy rząd korzystać z tego nie umiał co wywalczył oręż. Przez zwycięstwa więc

Osłabiał się kraj a nie wzma-
gał.

Wojownicy co przez nie zwycięstwa odnosili
jeniałami się [illegible] mogli sa-
bie sami wystarczyć, mogli przez wła-
sną pracę i naukę zdobyć, czego im
dać nie mogły naukowe zakłady, gdyż
ich nie było w kraju. Natura-
lnie zabożyć je, azeby

Rząd nie postarał się o to. Nakła-
dał na obieranych królów warunek azeby przygotowali
i szkołę rycerską założyli (1).
Dopełnieniem drugiego warunku szczerze się
zajął Władysław IV. (2), lecz do skutku nie
doprowadził. Chciał takową szkołę przy uniwersytecie
Krzysztof Mikołajewski, przy uniwersytecie krakowskim założyć (3), lecz i ten zamysłu
swego nie wykonał. W reszcie tak zwana szko-
ła rycerska korpusem dość kadetów nazywana
stanęła w Warszawie 1768, w której nie

[illegible] Zygmuntem [illegible] ulatywała sypana mu za odmierzone zwycięstwa przez [illegible] i obcych chwała rzęsista [illegible] wielki wygrywane po wieku Zygmunta III. bywały wypadkom nadzwyczajnych zda-rzeń.

Gorszyły szkoły wojennej [illegible] ciągłe [illegible] nie powodzili.

(1) Henrykowi Walezemu i Zygmuntowi III. nało-
żono te warunki, r. 1573. 1587. Vol. II. 860 — 2. 1098. Pisano o szkole odpowiedniej (r. 1607. Vol. II. 1600,

(2) R. 1633. Vol. III. 789.

(3) R. 1676. Vol. V. 837.

(dobrej)

udział. Polska miała ~~wielką~~ do tego sposobność zbawiać nad wielką przestrzenią brzegów bałtyckiego morza (1), ale przytem ogromne do pokonania trudności. Najważniejszą był brak pochopu do żeglugi morskiej, którego zgoła nie miał naród i po oderwaniu się Pomorza nie posiadał sposobności zapoznania się z nią bliżej. To też flota polska ograniczyła się na lepiéj szczęśliwą sobie mięsza przez utrzymywaną rzeką dla handlu. W takiém samem położeniu znajdowała się i Rossya przed Piotrem W., było około Archangelska morza dotykająca; on a krajskie morze, azowskie, bałtyckie i czarne, oparł rosyjskiego państwa granice, pierwszy z monarchów zbawiennych stworzył flotę, i przez nią panowanie na tych morzach Szwedów, Duńczyków i Turków ukrócił.

§. To też pisma o słowiańskiej marynarce ~~wspra~~ ~~wartości~~ kończą się ~~na~~ ~~tylko~~ ~~małej~~ ~~na~~ ~~wach~~, na kilku małej wartości rozprawach w języku włoskim, chorwackim i polskim napisanych (2), a przeciwnie pisma o Twojskowości w języku czeskim i polskim skreślone (3), mają wielką wartość naukową. Pochodzą od znakomitych wodzów, Jana hr. Tarnowskiego, Jana Zamojskiego, Jana Tarnowskiego, ~~prak~~ teoretycznie i praktycznie obeznanych, które znajdują, dalej... co i poprzednie, ... oktorzy zbyt wiele do myślenia. Pominąwszy ~~aż~~ ~~w~~ ~~wielu~~ nie będąc przez wiość że pisma te ~~są~~ objaśnione są we wielu względach dla nas niewrozumiałe, zwracam uwagę czytelnika na to, że będąc one na swój czas wybornie przebrzmiały w następnych wiekach ~~bez~~ zawsze

r różnych oddziałach

111

(1) Naracz. obraz wieku II. 28. i nast.

(2) Porówn. o nich: Bibliografia della Dalmazia e del Montenegro saggio di Giuseppe Valentinelli. Zagabria (Zagrzeb) 1855. str. 250. 259. Szczerbińskiego rozprawa (patrz Wójcickiego histor. lit. polskiej w rejestrze) i Lubińskiego Gołębiowskiego (w Przegl. Warsz.)

(3) Wymienione są w histor. literatury czesk. Jungmana i w drugim tomie Piśmiennictwa przeze mnie wydanego. Pisma Wilczka wydał z rękopisu Palacki w Czas. II. 2. str. 3. i nast.

tylko wojskowych / głównie matematyki, lecz i cywilnych nauk uczono. Samej tylko szlacheckiej młodzieży, w dwóch częściach z Wielko i Małopolski a w jednej z Litwy pochodzącej, był otwarty do tej szkoły przystęp: Kommissya wojskowa utrzymywała ją własnym kosztem (1).

§. 365. Kommissya ta pomnażania jego powoduje nas przypomnieć. Ten urząd wojskowy znanego nam (§. 127.) Hetmana rozwinął się od ..., nad nich miał wreszcie Hetman zawsze ... wojsk ruskich albo zaporozkich przybyć, i stawszy się nadal nie już chwilowo obieranym, lecz dożywociem, i podobnie co dwa miał rządzić wojskiem wspólnie z nimi: owi Hetmani przez króla obieranym, co po zerwaniu umów hadyackich nie przyszło do skutku (2). Rzeczony Hetman wielki był (według wyrażenia się Kitowicza) samowładnym wojska aż do r. 1764. ponieważ że może nadużyć swej władzy, przeto odjęto mu ją, gdy ją wtedy podejrzywano go, przez Regimentarzowi jeneralnym nazwanemu takowym oddano (3). Wnet w tymże roku Kommissya wojskowa stale trwająca w Warszawie zaczęła bywać nieustanniwszy zrobiona ją wojskowa która administracyjną i sądową władzą, pod przewodnictwem Hetmanów, miała w ich nieobecności jednego z Senatorów, odbywać wojskowe rządy i sądy. Między żołnierzem a żołnierzem, między żołnierzem a obywatelem wydarzone sprawy rozstrzygać jej, nie drugo sądowi temu uważać polecono. Kommissya, w roku zaraz 1776. zniesiona, została przelana w jej miejsce na Departament wojskowy przelano jej władzę (4); atoli ustawa rządowa z r. 1791. ustanowiwszy do Kommissyą wojskową, i przed tą stanowisko znowu przywróciła, i przed Kommissyą skarbową w hierarchii urzędniczej naznaczyła jej miejsce. Szybko te po sobie następujące zmiany powodzą że administracya wojskowa polepszając się z postępem czasu doszła

(1) Porown. o niej uczonego Józefa Łukaszewicza dzieło (historya szkół, part II. 81. i nast.)

(2) R. 1659. Vol. IV. 642.

(3) R. 1764. Vol. VII. 8.

(4) R. 1764. 1776. Vol. VII. 50. VIII 850. i nast.

Gdy wtedy podejrzywano go.

ona ta utrzymywana przez to trybunał nadawali sądu przed którym. Kodeks wojskowy potrzebnym (disciplina militaris, używano się)

i dla spraw wojskowych

rzadzie

wielkiego i polnego

w reszcie sam dokąd organizacya wojska dojść nie mogła z przyczyny że sa trzymające się zasadzadego szczątku wyjść za kado zaczarowane które jej dotąd zakreślił szczątek nie poważyła się nigdy. Jak więc

od edukacyi w Wiślicy uważonych począwszy aż do ostatniej konstytucyi r. 1793. w dwóch częściach napisanej trwała mniemanie w narodzie, że się utrzymać wojskowość polska, pospolitego ruszenia i chorągiewnej stale ... gdzie chorągiew ... posiłkowa,

i znaczniejszą jest od regimentu czyli pułku, w którym od wieków służył sam tylko najwięcej dla odrabiania wojskowej jak mawiano zasługi żołnierz. pancerzny (1) konstytucya z r. 1717.

Pominąć więc że konstytucya z r. 1717. Poniekąd więc że polskie wojsko pod autoramentem podciągnęła, to jednakże autorament ten od cudzoziemskiego się krajem urządzeniem w uprzywilejowanym żołnierzem, urządzeniem w reszcie wojskowem, choć gorszem jednakże powabnem na swojskiem wyrazem: przez co nie przypominał polski wojak że się wywodzi z dawnych czasów sięgającej krajowej swojskich czasów, że szczątku dzieje trzyma kiernie, że szczątku przodków zwróć w niepamięć nie myśli, nie chce nie może (2) tam więc w żadnym nie takiego tonu a szczątku i jego nicem prócz rozumu nie zdolnej siłe poświęciał, dość sama przez jego zakończenia przewodzenia twierdzę, że nie sprzyjał jego moc chociaż ustawa ... nastąpiło / musiała zacząć tęgszem ... sprzyjała też ...

altowiem się za narodowego, za szlacheckiego uważa gwardzistę.

rugować

o kawalerji narodowej ... spominając jej. Dalszy rozwój tej myśli następny ... zamienia, ... szczątkiem prawo trzeciego Maja (ustawa z przedawnych, tako dowa z r. 1791) nie że wszystkiem narowało wyżnie. Napomknęliśmy o tem

XIX wieku. który historycznie prawodawstwo opowiedzieć przed się weźmie.

(1) Wyraz autoramentum wyłożona na polskie przez zaciąg (r. 1677. Vol. V. 174), bardzo dobrze, co Du-Cange udowodni.

(2) Patrz w dodatkach. Nie we wszystkich.

Krzymian (1) rozstrzygania zdań większością głosów (2), co też konstytucya z r. 1717 zawarowała; [illegible] ta wielkie dla kraju nieszczęścia.

Dziwny jest jej początek! W zamierzchłej już starożytności istniała ona nad Skaldą i Łabą a więc znana była u ludów których dzieje z historyą pierwotnej Polski, zostają w styczności. Prawo ludów tych na zwyczaju oparte opiewało, że się nikt ani do wsi przesiedlić, ani na karę skazany być nie może, jeżeli choć jeden z włościan osiedlenie przybysza sprzeciwił się, lub oświadczył że oskarżony o zbrodnię spółwłościaninowi nie przewinił wcale. Krótko mówiąc jednomyślności gminy potrzeba było na to, ażeby kto bądź nabył w niej prawo, bądź uległ karze (3). Prawo o osiedleniu jeszcze w XIV wieku u Mazurów

(1) Porównaj A Gellis Noctes Akt XIV 7

(2) Leggyn III 4. § 7

przedtem odstąpić jej nie chcieli, powołując się na odwieczny zwyczaj, według którego nie mogło być prawo ani całej gminy ani pojedynczego jej członka nadwerężane, jeżeli tenże jej a ta jego umniejszyć prawa nie pozwoliła, oświadczywszy wręczywszy że „niepozwala” na to (3) ⟨ Prawo to, jak wyżej (§. 38) i w tomie poprzedzającym wykazali (w §§. 136. 137. 202) mówiliśmy, przeszedłszy różne koleje, przyjęło się w rzeczu za zasadę

⟨ ażeby kto bądź czynił co w gminie, na cały jednomyślnie zgodzili się jej członkowie.

(3) Porów § 400-431 I tego dzieła. Przytoczony w drugim § kapitulan De incendio tak brzmi si unanimiter consenserint pro districtione (wymierzenie kary) illius casa (tak według rękopisów za causa) incendatur tunc

przestawało istnieć, aż wreszcie, niewiadomo kiedy, poszło w zupełną niepamięć (4). Tenże lub też inny drodze społkat. i prawo o imputowaniu zbrodni (5) przeniosło się bowiem do wiecy, i ważną w Lutyków odgrywało rolę. Ci jak zeznał Dytmar jednomyślnością wniosek do sejmu uczyniony przyjmując, i również jednomyślnością o środkach jak ma być wykonany stanowiąc, karali na osobie i majątku tych, którzy gdy rzecz do wykonania przyszła śmieli zaprzeć się danego słowa (6). Jednomyślność ta, jak ze słów opowiadającego ten fakt widać, przeważająco lub twierdząco przez ogół zgromadzenia objawiona większością głosów tak u Związan jako w Czechach tak na Węgrzech a nawet w Polsce zapadała, na co lubo późniejsze dopiero czasy dostarczają dowodów, w Polsce pewną atoli jest rzeczą, że przed zawitaniem do

de ipso placito commune consilio facto secundum eorum ewa (niskie jawka, dosienie, zeznanie od starości jawite? Phillips R. Agesch. 89 ...) wyraz ewa w znaczeniu, które przez Du-Cange p. w. ewa) ... ten oznacza zwyczaj

(4) ... III § ... I § ... tego dz.

(5) ... III § ... tego dz.

(6) Dytmara słowa są: unanii consilio ad placitum sibimet necessaria discutientis in rebus efficiendis omnes concordant. Si quis vero ea conprovincialibus in placito his contradicens festibus ... batur et si forniscaus palam resistit, aut ... incendio et continua de piodatione perdit aut in eorum presentia pro qualitate sua persolvit quantitatem debitam. In fideles ipsi et mutabiles ipsi immutabiles ut magna exigunt ut aliis fidem.

znani czytelnikowi z poprzednich tomów ludzie (Liti) potrafili w samych tylko francuzkich Bretonów bardzo długo bo aż do Ludwika XII (um. 1515.) [illegible] ludzi do tak zwanych małych ludzi (minaflidi) przepadli dla ziemstwa na zawsze. Taki sam los spotkał ziemian saskich. Z nich bowiem ci co choć ziemię posiadali i do miejscowego się herbu (hantgemal) liczyli, ziemianami jednakże nie mogli się nazywać przeto że od Saksonów podbici i od rycerstwa odepchnięci ziemię swą jakoby w lenności od zwycięzców dzierżeli. Ziemianinem więc był nad Łabą sam tylko Niemiec choć się wojaczką a nie rolą zajmował; a Słowianin rolnik nie był nim wcale, nazywa-

utrzymać się przy nabytem od posiadłości ziemskiej znaczeniu, [illegible] [illegible] ani

[illegible] tym ziemianom [illegible] dla siebie a nie dla panującego nad nimi [illegible] Swabа i Saksonia pod nazwą małych ludzi (minaflidi) i [illegible]

(1) Pawiń I.

Smardów (2) upraw[illegible]. Ziemianinem [illegible] znaczeniu do polsk. [illegible] w [illegible] znaczeniu był [illegible] tylko Niemiec zawsze [illegible] od czasu kiedy zwycięzca, [illegible] stanu (jak wyraz [illegible] nazwania rycerstw. stanu) jak [illegible] 1863) był nim każdy z herbowny [illegible] [illegible] jak [illegible] szlachty [illegible] tak [illegible] na [illegible] [illegible] stanowiska temu, że się stany w tem [illegible] w Polsce sposób rozwinąć nie dały. Na toż samo [illegible] w [illegible] Czechach. Kiedy [illegible] jak w [illegible] [illegible] ziemian, [illegible] 1000 do [illegible] [illegible] ale i szlachta nie tylko [illegible] [illegible] [illegible] mianowicie

nie

jest się chałupnikiem (*) tamtego. Na toż samo zanosiło się u Słowian poza Germanią bytujących, ale nigdzie prócz Czechów nie wzięło skutku. —

§. 188. Ktokolwiek w Czechach chciał piędź ziemi na własności posiadać, ziemianinem, czyli od nikogo, prawo wyjąwszy, nie zależnym był ertowickim, bez względu na to czy jako rycerz był sobie panem, lub jako panosza (giermek) zostawał u rycerza lub włodyka w służbie: służba albowiem taka nie odejmowała jak u Niemców wolności, czyli równości politycznej między sługą a panem nie znosiła wcale. Panoszą będąc lub rycerzem ziemianin był przeto jak się Andrzej z Duby wyraził (w przypisaniu dzieła swego królowi Wacławowi IV.) najdzielniejszym obrońcą narodowej sprawy, i dlatego panem, który duchem tchnęli niemieckim, nienawistnym. To

(*) Bauer Wende Grym R. Alt 316. Wörterbuch p. w. Bauer. Smoljera Pieśni II. 216.

a, Lud na dziedzicznie lub prawem emfiteuzy posiadanych osadzony rolach.

[S. 197.] Nie lubiący zajmować się rolą niemiecki szlachcic i rycerz dawał swą ziemię na czynsze z prawem przelewania posiadłości jej na spadkobierców, a nawet sprzedawać się jej rolnikowi pod warunkiem, że się do niej osiadał [illegible] na łany wymierzone

emfiteudyczne z prawem dziedziczne – czynszowym, [illegible] posiadane dobra. (1) Ten co ich używać podawcy się (niby kolonem) ten co nabył dziedzicem wieczystym (zupełnym) nazywał jakiem prawem dziedzictwa nabył takiem się go i pozbywał, bez zapytania nawet o to podawcy; za to że płaciż czynsz nabywca dał [illegible] (wdani, recessionales) z [illegible] wkupne (wrijemne, adventionales) (2). Na podobieństwo pyważnych

Pod jej tamże zachowano zastrzeżone przywileje prawa [illegible] (wstąpienia)

z opłacał się temu od kogo wziął ziemię w posiadanie, a nowy jej

od ziemian posiadanych łanów, które od tak nazywanych dziedzin dziewczeli, potwierdzały się rządowe dziedzictwa, łanami też rządowemi mianowane. Sejm czeski r. 1467. dozwolił posiadaczom ich

komutychcząć, rządu o pozwolenie na do nie powinny (3). Chałup tym sposobem zbliżyły się do szlacheckie bie ziemiańskie a dziedzicne łany, do jednakże nie zbliżyli się do siebie szlachta a

(1) U Wacerada dedina aldium, po r. 1430. właściciela poddanemu swemu na własność posiadłości sprzedaje u Palach. Arch. I. 342.

(2) Urbar. stach. w Pam. Arch. II. 78. następ.

(2) Urbarz klasztoru strachowskiego w Pradze czeskiej, pochodzi z XV. wieku. Pamw. Pamath. archeol. zawsze tu chodzące II. 78. następ.

(3) Palacki Dejiny IV. 2. str. 336.

Porown. Haxthausen über die Agr. 41–47. 334–41.

z że się do niegoczących zajmujących gdzie osiedli się, starować zechce i że gdy się właściciele tak rodzaj będzie od przedawnione nabycia przez kupno własności lub sprzedaży

wszyscy jedną będą stanu

przytłacza

przypadku zetknąć się wolna wodzony człowiek z niewolnikiem nie będąc jednakże opiekun prawa postawiony przez to. Rozwój tego prawa stopniowy rzucając światło na stan ludu wykaże oraz jakie on w cywilizacyi zajmować stanowisko, i jego dzie odległych rozwoju tego wynikiem, i czem był lud słowiański przedstawi nam jasno. Dziś jest to kwestyą żywotną, ściślej rozpoznaniem troskliwie zajmującą się naszej

gdy

Druga postać prawa. Zjazd ludowy (wiec) człowiek, przystał uczestniczyć przez posiadłość ziemi: co

Gdy sięgną uczeni dopiero po zrównaniu naszym nadało, w ciągu

i nie tylko

pozostawszy dawni dziejów prawa gdy tylko od dziejów uczestniczących wyraźniej tego czasu nijak uwydatnionych i podrzędnym przez nich dani między pochodzeniem ludu między poustanowili.

majorat podzielili się z poszczególnymi rodami

Rozwinęła tych porządek znaczących ludu z ładów dalej narzucana, nadto stanowi dalej i w cywilizacyi własnej stanowiska naznaczył tego dzie rozdziału tego treścią.

ziemianie, gdy,

jak wyżej powiedzieliśmy, nie na dziedzictwach się lecz na urodzeniu szczegółnie opierało szlachectwo.] Lubo

[§. 195. Dziedzictwo uszlachcało w Polsce, gdy jednakże [illegible] czyli przez kupno lub darowiznę (nadanie od rządu) nabyte, a nabycie tych praw nader było po r. 1496. i 1578 dla ludu utrudnione, przeto nie łatwo mógł on teraz uszlachcić drogą prawną nie było mu zabronione w prawdzie posiadanie prawem niemieckiem (2) dziedzictwa takie, równie jak sołtystwa i wójtostwa, zależnemi, według danej o tem w poprzednich tomach wiadomości, przeto dziedzictwa rzeczone do szlachectwa dawać nie mogły. drogi

[r. 1396–1408 —] 1511. kze L. w Bibl. [+ r. 1550 — W. 641.] warsz.] r. 1557. II. 816. nullum hominem heredem de dicta villa dimitteret sedeum locaret vel in alia bona capituli daret, r. (2) N.] 1547. Vol. I. 575. Si quis alicui accipere kmethonem possessionatum vel heredem]

Ponieważ w Polsce zakazał sejm r. 1496. ludowi nabywać przez kupno dobra ziemskie, i ponieważ przez to upadało rolnictwo, więc gdy przecież tuhów nie rychło spostrzegł się poradził, pozwolił na to ażeby na

nawet po r. 1496

ponieważ

Dziedzictw: adoli

rola czynszowe podległe prawu

w tym samym przypadku znajdować się, znany nam z drugiego tomu „dziedzic” i alkowem kadź posiadaczem na roli, zasiedziałym, bądź okupnym był, mogąc być jako kmiotowy sołtys

rugowany (1) z

Toż samo czynić z osadnikiem dziedziczno-czynszowem, sołtysem nawet, z posiadłości miał jeno sam posiadłość swą nie ... warunkowo. Jeżeli ... nie ... brzymności nie ... eina było zawrzeć z którego, jeżeli mu być w czem nie posłuszny, mógł w myśl §. 27. zasadn. prawa dzielnicy zaprzestego rugować z miana ...

... sca. Osadnik ... bo zwykle ... pieniężnemi a nie roli ... czynsz opłacający, lub, jeżeli się na robotę zgadzał, ... z niedziel jak wiadomo w wolnictwie, wykupującej się z ... od niej ... dla właściciela wtedy nie pożądany gdy zboże szło w cenie wyzszej; da niej ... pieniądze odrzucając, nagnał go z ...

na podorzcu rożne pozbyć się go sposoby. Jednym z nich był znany z komu zwierzchnego (§. 296) zamiar, do którego wydać czynszowego-dziedzica w ów czas nawet gdy zatwierdzony przy braniu roli na dziedziczenie nakierowany zasad. W skutek dalszych przesiadowań upadły dziedzictwa, a nadawały folwarki bez rolników, okrakiane przez czeladź folwarczną. Same nawet ekonomie rządowe, przez wykupno jak się wyrażano zaskroz gliwana (3). To też sołectwa i wójtowstwa, w dalszym ciągu, powróciły ku nim, jak dawniej (§. 113. 114) powrócił zakładem, uprzedzono, aż do tego, co rzesza roboczego ludu przywiedziane stanu zarazy; albo wykupowane bywały przez rząd i miasta, jednakowo ekonomijów jego powiększały zakres, dragie były na upraszanie rozdawać je kazano. (r. 1667. lulka ...) lub zastłuszonych ludzi

(1) R. 1243. Omnes istas de propriis sortibus educatos a Przyr. III. 44., był bowiem heres ville ale nie był heres alodij Cod. Sil. II. 157. 159. 180. non habuerat hereditario seu emptione jure. Rzesz. Herr. 95.

(2) R. 1511. Vol. I. 374.

(3) Sol. ... 47. 48.

nakaz do folwarku odbywać pańszczyznę; czemu jeżeli się opierał, miał

(1) ... Vol. I. 351.

z ... i dał do siedziba się ... na rej. ... że nim ... przy ... posiadał ...

... polski do ... nawet i ... ; Sołtysy, którego był ... w Polsce i na Szląsku, a gdzie indziej w całem ...

Platera Pamiętn. I. 164 !

186. b.

402

jak z dru-
giego tomu wiadomo (§. 113. 145), pod szlachcica-
a pod ludowym mężem, jest do zauważenia, że ponieważ on w
mocy §. 27. statutu warckiego do uprzedania się zmuszany, i do opuszczenia swej roli zniewolany, być mógł, przeto podupadł wraz z tym ludem który miał dziedzicom, tudzież przez w rolnictwie
jako mieszkańcy mających swe role ludu
swe role w tak nazywanem rolnictwie. Krótko mówiąc dziedzictwa ludowe, jakoż każdy nazwę noszące, a z niemi gospodarstwa i rzemiosła upadały, [wykupywały do swe-
game ekonomije rządowe, drugie na upośledzonego obrębu wcielały, drugie na upoważnienie zasłużonych ludzi (od r. 1669. samej tylko szlachty) obracały, inne miastom w swój obwód wcielać pozwalały (1). To było powodem że ‡
to też sprawiło że na dzierżawach nie mogło zakwitnąć rolnictwo, to na koniec było przyczyną że się każdy o dziedzictwo ubiegał także, którehy mu przez posiadanie szlacheckie w tym ciele nabyć zabezpieczyć mogło. ... ustawiano na

[nabycia i stałe jego posiadanie, ludzie nabyli ... jak ... nym

(1) Dowody na to znajdzie czytelnik w Inwentarzu do Volumina legum, tudzież w rozprawie ks. L. do Bibl. Warsz. r. 1857. II. 337. i r. 1850. I. 253.

(2) Platera Pam. I. 164.

[odtąd nieustannie gdy zaniesioną od posłów r. 1548. prośbę, ażeby sejm usunął to prawo (2), uwzględnić jej nie raczył. Je-
dne

‡ ziemianie nie mogli się porozumieć z sobą samymi,

rolą niemiecki szlachic i rycerz ~~dawał ją~~ (na czynsze z prawem przelewania posiadło-ści na spadkobierców, a nawet sprzedawał ~~~~ ją drugiemu pod warunkiem że się do miejscowych zwyczajów gdzie osiędzie stosować ~~~~ się właścicielowi tak zdawać będzie odprzedać mu znowu nabytą przez kupno własność lub ~~~~ ~~~~

Dawał ją albo wójtostwem albo przyłożeniu z za-granicy ludowi

trzeci a obudwom pod prawem odkupu, wymawiając sobie że jeżeli

↑ po opłaceniu się za to ~~~~ nadawcy temu od którego ją nabyły samu jej dali uważał ją jej czynszownik nowemu nabywcy.

Co naśladując Czesi zaznali bardzo wcześnie alodyalne, tudzież emfiteutyczne na łany wymierzone prawem dziedzicznem czynszowem posiadane dobra. Ten co ich ustępował "podawcą" się (niby kolatorem), ten co nabył "dziedzicem wiecznym" (perpetuus) nazywał. Jakiem prawem dziedzictwa nabył takiem się go i pozbywał, ~~~~ a to podawcy. Wszelako za to że pobyt swój zmieniał (wzdać, recessionales) o-

płacał się musiał podawcy z ~~...~~ ~~posiadanie~~ a nowy ~~...~~ nabywca ~~...~~ dawał ~~...~~ w kupne (przyjemne, adventionates)

(2). Na podobieństwo prywatnych od ziemian posiadanych łanów, które tak nazywani dziedzice dziewicli, potwo rzyły się rządowe dziedzictwa, łanami też rządowemi mianowane. Sejm czeski r. 1467 dozwolił posiadaczom ich ustępować je komuby chcieli, rządu o pozwolenie na to nie prosiwszy (3). Chociaż tym sposobem zbliżyły się do siebie ziemiańskie a dziedziczne łany, to jednakże nie zbliżyli się do siebie czeska szlachta a ziemianie gdy, jak wyżej powiedzieliśmy, nie na dziedzictwach się lecz na urodzeniu i uherbowaniem czeskie opierało szlachectwo

§195. Lubo dziedzictwo uszlachecało w Polsce, gdy jednakże musiało ono być nie zależne, czyli przez kupno lub daninę (nadanie od rządu) nabyte, a nabycie obu tych prawo nader było po r. 1496. i 1578 dla ludu utrudnione, przeto nie łatwo

(2) Urbański str. w Pam. arch. II 78 nast.

(3) Palacki Dějiny IV 2. str. 376.

się mógł on teraz uszlachcić tą drogą. W prawdzie nie było mu nawet por. 1496 wzbronione posiadanie prawem niemieckiem(1) dziedzictwa, lecz dziedzictwo [illegible]ło szało się do znanego, nam z tomu drugiego (s. 99) podobne przez to, że jak z tego (2) tak i z posiadanego prawem niemieckiem godziło się rugować nawet sołtysa jeżeli się okazał być krnąbrny.

~~sta a wzięcone drogi do szlachectwa torować nie mogły. W tym samym przypadku znajdował się, znany nam z drugiego tomu „dziedzic"; albowiem będąc posiadaczem na roli zasiedziałym, będąc okupnym był, mogąc być i teraz ta-~~

Jeżeli mu krnąbrności nie można było zarzucić, to i tak godziło się go spędzić z roli na tej zasadzie, że mu

(1) R. 1396–1408 150 H-ze l. w Bibl. Warsz. r. 1858 IV. 641, r. 1857 II 816 nullum hominem heredem de dicta villa demitteret, sed eum locaret, vel in alia bona capituli daret. 1547 vol I 575 Si quis alicui acciperet kmetonem possessionatum vel haeredem.

(2) R. 1243. Omnes istos de propriis sortibus educentes u Rzyszcz. III 44. Był bowiem heres ville ale nie był heres alodii Cod. Sil. II. 157. 159. 180. Non habuerat [ogrodem] hereditario seu emptitio jure, Stenzl. Heinr. 95.

ją bez wiedzy pana włości sprzedał jej dziedzic. Sejm polski do mieszczan nawet i młynarzów zastosował to prawo (2). Sołtysa wieś (którego tylko w Polsce i na Szląsku (3) a gdzie indziej wcale nie znano,) jak z drugiego tomu wiadomo (§. 113. 145.), pół szlachcica a pół ludowy mąż w moc § 24 statutu warteńskiego do wyprzedania się z własności zmuszany, podupadał wraz z tym ludem który miał swe role w tak nazywanem wolnictwie. Krotko mówiąc dziedzictwa ludowe, jakąż bądź nazwę noszące, a z niemi sołtystwa i wojtostwa upadały. Sejm ulkoroziem zaniesioną od posłów r. 1548 prośbę ażeby warteński grabuz uzurgdy zuslat (4) uwzględnić nie raczył. Jedne zatyczawa wykupywały same ekonomije rządowe do swego jeobrzęgu wcielając na uposażenie zaśłużonych ludzi (od r. 1669 samej tylko

(2) R. 150 Vol I 374

(3) ~~Sol. Cieszyn~~ 47. 48.

(4) Platera Pam I. 169

szlachty) obracały, drugie miastom w swój okrąg wcielać pozwalały. (1). To było powodem że kto dziedzictwa przez kupno nie mógł nabyć, starał się o prywatnych (r. 1759) i na rządowych (r. 1775) ukazały się dobrach. Były te na lepszych warunkach niż pierwotnie dziedzictwa stworzone emfiteuzy, wielki rozmiar. Posiadacz ani ich długiem obciążać, ani dzielić nie mógł między spadkobierców, i większej nad przynoszące 50000 zł. polsk. rocznej intraty.

(1) Dowody na to znajdzie czytelnik w Inwentarzu do Woluminów legum tudzież w rozprawie Ks. L. do Bibl. Warszaw. r. 1857 II. 834 i r. 1858. I. 253.

(3) Patrz Lelewela Polska Dzieje III. 106-108. tudzież rzecz o dziedzictwie i posiadłości w poprzednim tomie rozwiniętą uwagę.

~~da~~ jeden nie mógł (2). ~~[illegible]~~.

§ 196. ~~Gdy~~ Łatwo było na Węgrzech, posiadłości nabyć i przez nią uszlachcić się ~~było~~. ~~łatwo, to [illegible] w Polsce [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] samą drogą. [illegible] w Moskwie jak Kotoszychin II. [illegible] opowiada [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] obrożnym [illegible] [illegible] [illegible]~~: ~~bądź~~ ~~kto~~ bowiem w piechocie lub ciężkiej konnicy (w półku rajtarskim), lub w kancelaryi (prikaz) Podjaczego służąc, posiadłością (pomiestie) lub dziedzictwem (wotczina) udarowany został, ten stawał w rzędzie dworzańskich rodów, i mógł dalszych dosługiwać się stopni. Kupno ~~dziedzictwa~~ nie dawało do tego prawa; wyjąwszy jeżeli monarcha zezwolił na to, ażeby policzona do rzędu Dworzan osoba, sprzedając ludowemu mężowi swe mienie, przelała

(2) W

jak wyżej mówiliśmy,

Nie trudno przychodziło i w Moskwie, ale samemu tylko ~~[illegible]~~ jak Kotoszychin II. 12. opowiada poradzkiemu człowiekowi czyli swobodnego stanu urzędnikowi, przyjść przez ~~[illegible]~~ wdzięczność do szlachectwa. ~~Kto~~

si przywilej taki wyskali, przeto wodułwem się, podobne jemu[?] przywileje, nazywały ~~się~~ prawem. Sołtys i Kniaź osadzając kmieciami włość w posiadanie wziętą, tworzyli przez to gminę, napozór sobie podobną, a w rzeczy samej niepodobną (1), choć obie z jednego początku w zamierzchłej powstały przeszłości. Te rody które, jak dzisiejsze albańskie fisy (2), przybrawszy po rozrodzeniu się wielkie rozmiary, rozejść się po świecie musiały, i które albo Izgojów żyły trybem, albo naroknikostwa, lub inne stowarzyszenia (gęślarskie nawet skomorochostwami zwane) zawiązując, prowadziły za Karpatami i w Germanii błędne życie (3), te, mówię rody, zjednoczyły się z czasem w gmi-

(1) Porówn artykuł Aleks. hr. Stadnickiego w Bibl. Ossol. z r. 1848. I. 129 nastpn. (Toż samo ale z dodaniem dyplomatów założcionych z lat 1541-69, wyszło osobno we Lwowie tegoż czyli 1848 roku), i ważniejszy od niego przez Tadeusza ks. Lubomirskiego do Bibl. Warsz. z r. 1855. IV. 1. podany wsi wołoskich

(2) Patrz o nich Hilferdynga Bosna 197. Fis nie jest wyrazem słowiańskim.

(3) Wyrazy izgoj narok skomoroch w poprzednich tomach tego dzieła co rejestr wskaże objaśniliśmy. W Włoszech się (tołczono, porów Ducange p. w. scamares, scamaratores, scamare) na zachodzie zamienili skomorochy; w Polsce były jeszcze w XVI wieku osady skomorachowskie (T. K-ze. L. w Bibl. Warsz. r. 1855. IV. 20. następn), pomrażanie mające.

nę, która pierwotny swój byt rodo wy zachowała. Jedne z nich, pod władzą rodowego żyjąc Kniazia, weszły w stosunek dziesięcinny, i [illegible] właściciele ziemi roli, którzy ich przyjmowali na osadę, dziesięciną z ziemnych płodów opłacali w miejsce czynszów. Takich niedawnemi jeszcze czasy w krajach niegdyś swewskich zapamiętano, iże na prawie częścią dziedziców częścią czynszowników siedziały. zauważano o nich (1) Drugie wyrobnictwem się zajmujące, i wiążąc się po krajach władztwo Saksonów germańskich uległych (2) wałęsające, zawiązawszy w gminy od Sołtysów rządzone osiadały i w Polsce [illegible]. Te nie dziesięciną ale pieniędzmi lub robocizną opłacały czynsz. Właściciel roli dbały dochód przyjmował chętnie na osadę Sołtysów z jego czyn

i w spomnionej wyżej

w miejsce czynszów

(1) Haxthausen Ueber die Agrar III nstp.

(2) Landsassen, patrz o nich Zwierc. saski I. 2. §. 4. III. 45. §. 6.

im j
naty
[illegible]
[illegible]

chowem się bydła, budowaniem młynów, uprawą roli i t. p. zajmowało. Za pobyt dawało części zysku z pracy swej osiągniętego, budując dla właściciela, lub płacąc mu dziesięciny z bydła albo trzody, a nie uiszczając księciu pieniędzmi. Ponieważ Sołtys uzyskiwał od właściciela wolne dla siebie łany, a Kniaź nie wymagał ich wcale, więc i którzy jeszcze sól swych na sołtystwanie rozdali, chętnie im je rozdawali. Tym sposobem powstawały w Małopolsce przez Wołochów, Albańczyków i Serbów zaludnione tak nazywane wsi wołoskie, które wtedy nawet,

gdy sejm Serbów wespół z Cyganami wywołał z kraju szerzyć się nie przestały (1).

Karpat od Wołochów i Serbów przybywających rozdawali.

Wreszcie ustały wolne skomorochostwa, skoro r. 1624 postanowił sejm że każdy Wołoch i Serb nie osiadły ma wespół z Cyganem (o nim niżej będzie) wywołany być z kraju (1).

(1) R. 1624. vol III. 468.

b. Cudzoziemcy niechrześcianie

§ 228. Niemcy nie uważali Żydów za gości ale za poddanych cesarskiej komory (Kaiserliche Kammerknechte), stawiając ich w równi z rozbitkami, których na brzeg wyrzuciwszy morze, przywłaszczyć sobie, według zasad skandynawskiego prawa, pierwszemu lepszemu dozwalało. W tem jedynie zachodziła różnica, ale samemu tylko monarsze godziło się pod swą władzę zagarniać tych ludzi: co też naśladując Czesi uważali

Karaimy wymien. r. 1053. nr. 16
Palacki Arch. I. 86.

Dla ludu [illegible] z najważniejszych [illegible] Nowaka 315.

niemal zupełnie zrównane, ~~[illegible]~~ od własnych ~~[illegible]~~ władz i sądów, a polityczne ~~[illegible]~~ od sejmu i króla zawisnąć miały.

Rolnicza ludność staje się bytem ~~[illegible]~~ wojaków których się wyrzekli wali. Nie wchodzac w [illegible] jak Sejmy i t. d. zawisnij [illegible] Normanów

Rozdział VIII

Feudalność i lenność słowiańska w dzierżawach się i dziedzictwach, za sprawą ziemstwa, rozpłynęła.

§. 248. W poprzednich tomach tego dzieła wykazałem, że odwiecznie istniały w Europie dwa systemata rządowe: gminny i monarchiczny. Oba w różnych ludów roznego bywały składu i ładu. Najwydatniejsze cechy miała gmina Celtów i Niemców: ludzież Germanów i Słowian. W pierwszej przeważał żywioł miejski a siel-

podrzędną grał rolę: to też gmina-
ta stała się łatwo typem feuda-
lizmu, który gdy w siebie miejsco-
wa kapłańsko=rycerska po dwor-
sku rozwinęła szlachta, mu-
siała go niebawem wydać na
łup nowym Galij panom (byli
nimi jak wiadomo Frankowie).
Kiedy następnie, uchodząc na-
przód przed Rzymianami a
następnie ~~a następnie~~ przed
tymiż Frankami przeniosła się
do Wielkiej Bretanij część téj szlach-
ty, to wtedy uniosłszy z sobą rze-
czony feudalizm pielęgnowała
go w księztwie walijskim (1) aż do
wcielenia tego państwa do koro-
ny angielskiéj (roku 1284.). W gminie
drugiéj czyli niemieckiéj sielskie,
na własności oparty żywioł, ważył
wiele, to też Normanowie, którzy
na nim narodowość swą w Ger-
manij oparli, chcieli snić włas-
ność podstawą ~~jego~~ krajowych rządów, i własność tę
na alodyalną i powszechną po-
dzielili. W trzeciéj czyli słowiań

(1) Das alte Wales 188, 439.

skiej gminie gdy również siel-
ski ale wyłącznie na posia-
dłości oparty żywioł był pod-
stawą towarzyskiej społeczno-
ści, więc należało się spodzie-
wać że wsparty na niej feu-
dalizm będzie najsłabszy, a jeżeli się przez uwłaszczenie szlach-
cica wzmocze, to wtedy nie wyjdzie to ani monarsze ani ludowi na pożytek, i [owszem wielkie kraj przez to poniesie szwanku, które tylko] albo przez ściśle wykonywanie wszystkie stany narodu ściśle obowiązującego prawa i opartej na niem ludowej własności naprawić potrafi. Dotąd też Anglia przeszła i dotąd już, ale nie wiadomo z jakim nadal skutkiem przechodzi. Skoro

~~[illegible]~~

też słowiańska feudalność
w lenność się wnet przemie-
niła i w formę tej przeista-
czał ją lud każdy, który
z Słowianami takie co Niem-
cy miewał stosunki. Skoro
ci w skutek pierwiastku swe-
go skandynawskiego, do wła-
sności pociąg mającego, po-
siadane przez siebie len-
ności na dziedzictwa zmie-
nili wnet i spotkujący nie-
mi Słowianie przeistoczy-
li w dziedzictwa lenności swo-
je i choć dziedzictwa te prawa
feudalnego nie znały, je-

~~[illegible]~~

~~[illegible]~~ Sa-
ksonowie dzisiejszą Anglią

przez Piktów (był to lud irlandzkiego rodu) pierwotnie a następnie przez Celtów nadzielnie rządzoną osiadłe, wnet ziemię jej, dotąd na dwie części, na własność naczelnikowi klanu i ludowi stwórca, podzieloną zachowawszy przy tym podziale, Królowi tamtę, a rodom i gminom tę oddali w posiadanie. Pierwsza uprzywilejowaną (:bocland:), druga pospolitą (:folcland:) nazywała się przeto, że tamta przepisom prawa ulegała ściśle, a ta do wolnego szafunku zostawioną była narodowi. Tamtej używać miał wazal królewski według pisma czyli przywileju (1); tej używała gmina (:lud. folc:) dowolnie, dzieliła je między siebie, zamieniała i t.p.

§ 249. Dla feudalności i lenności było dużo żywiołu w słowiańskich i słowiańszczących się krajach, lecz prócz Litwy, gdzie się ten żywioł najsilniej, jak to w następnym opowiem rozdziale, rozwinął, nie mo-

(1) Albowiem pismo (boc toż samo co serbskie kniga) posiadaczowi feudu na wydzieloną mu dawano ziemię. Porówn. Phill. Ags. § XXXVIII.

gąc on nigdzie nabrać siły, musiał za pośrednictwem ziemstwa nowe przybrać kształty. Potężnie wystąpił u Bułgarów rzeczony feudalizm: i byłby się u nich równie silnie jak u Franków rozwinął, gdyby te same co tam wsparły go były okoliczności; gdyby tej siły którą wewnątrz nabywał, gminy sielskie podkłaniając, nie były psuły zewnętrzne wpływy. Toż samo nastąpiło w Serbij. Ta opanowawszy Bułgaryą, i jéj ustrój feudalny przyswoiwszy sobie, łatwo zgniotła rozwijające się na jéj łonie ~~swe~~ ~~[illegible] państwa~~ ziemstwo; atoli aż sama Serbija dodając zgniecionemu sił nowych, od ludowego ze zdobytéj Ragusy mimowolnie przejętego żywiołu, osłabiła ów feudalizm u siebie. Na nowo ~~go~~ podniósł go Car Duszan, w tym się stosunku do swych ziemian, co Król Franków do swich lenników postawić pragnąc: lecz ziemia-

nie i nie chcąc być dworskimi jak frańscy komesowie urzędnikami, zerwali pod jego następcą wiążące ich z monarchą feudalizmu węzły, i udzielnemi się porobili władzcami. To ich właśnie zgubiło: pod wywołanemi albowiem przez te ruchami rozprzęgało się i rozprzęgło feudalnych panów swych władztwo (1).

(1) Porówn. §. 56. II tego dz.

§ 250. Słowiańskiej lenności gniazdem stały się Czechy i Węgry, z Łużyc ją, sobie, zkąd się już była za dawnéj Germanij w całéj słowiańszczyźnie nadłabańskiéj upowszechniła, tudzież od Szwabów sprowadziwszy. Niemiecki Cesarz, dawał swym urzędnikom w miejsce pensyi dobra koronne w posiadanie, co ich, na jego lenników wykierowało. Toż samo czynili nadłabańskich Słowian Książęta, zowiąc dla tego urzędników swych dolno-niemieckim wyrazem witan, który w anglo-saksońskim języku wielką odgrywał rolę. Z tąd poszedł łużycki wićaz, który, między szlachtą a ludem pośrednicząc, znaczył uprzywilejowanego, a więc

członkiem gminy nie będącego męża (2). Niemiecko-cesarski urzędnik poszedł od łużyckiego wyżej. przeszedł bowiem do stanu szlachty. Zrównał się z nim pan czeski zarówno ziemski jak dworski dygnitarz, a obu bos podzielił węgierski urzędnik koronny (3), który się też wykierował na pana. Panowie czescy dostojeństwa krajowe przyciągając do siebie, oparli je na stosunkach równo rzeczy jak prawo do niej służące oznaczających (leno), i stosunki te nazwali manstwami. Były u nich dwojakie, czeskie i niemieckie, a jedne i drugie tylko się mową, w której wydawano na nią przywileje, różniły. Oba miały za zasadę Saksonów lenne prawo, na język czeski, jak się o tem z historyi literatury czeskiej Jungmana przekonać można, one przełożyli (4). Przeciwnie lenne prawa Węgrów, i wszystkich Słowian

(2) Smolerja pieśn. I. 363.

(3) Porówn. § 57. 58 II tego dz.

(4) Patrz Prawa Wikpilde (Weichbild) sosickeho rzadu, Prawa manska Prawa manuw a mlynarzów Klasztera Trzebickeho, w hist. lit. czesk. Jungmana drugiego wydania II 97. IV. 961. 963.

w dzisiejszem cesarstwie austryackiem osiedziałych, na szwabskiem się raczéj opartym prawie. Miał czeski lub mógł mieć, podobnie jak każdy niemiecki lennik, swojego znowu lennika, na umowionem osadzonego prawie, zkąd też naprawnikiem, a osobliwie też ten którego osadzano na roli, nazywany bywał. Zobowięzywała go naprawa służyć wyłącznie temu co mu ją nadał (1). Publiczna lenność za wiedzą się Króla i panów otrzymywała, i po odbytym o to w sądach zadwornych procesie utracała. Tą drogą też alodyalnym (2) stawała się majątkiem lenność.

§ 251. Kiedy Anglosaksonowie nie śmieli w Bretanij odjąć rodom i gminom ich własność, to tem mniej mogli to uczynić Waregowie w Nowogrodzie, Kijowie, i t. d., gdy nie zawojowali tych krajów, lecz do rządzenia niemi powołani zostali. Władając niemi postępowali sobie z publiczną własnością w ten sposób co Królowie słowiańscy, a więc na udziały ją

(1) Pr. Mor. 122. 116 nstpn.

(2) Zpupný / Jungm. słownik objaśni ten wyraz, który w wypisie z ksiąg sejmów morawskich i opawskich r. 1496 (patrz. Czas. XX. 6. str 104) po raz pierwszy wystąpił.

szyjski Poborca jest uwagi godny. Oba od Niemców poszli.

urząd skarb.

112

Pierwszy

Zatem z sejmikami r. 1404. za Jagiełły nastał, i oddzielnie w każdem województwie i ziemi z pomiędzy majętnych ziemie posiadającej szlachty z nieskazitelności charakteru znanej [illegible] podwładnych sobie Szafarzów i Poborców sami wybierali. Wyznaczeni przysięgali na wierności, że zebrane pieniądze gdzie wskazanem będzie oddadzą za kwitem, a sędziowie w poborze, szczególnej ... kowego w swój naczas za karę (1). Niegdyś Dochody królewskie nawet przez Poborców wybierane najpierw w kraju dawnym Serbów w użyciu będąc, weszło u wszystkich Słowian w zwyczaj jest, ...

zmianka o poborach od króla Francji za owe w Czechach i w kraju Łużyczan dawane rządowi ... Słowian okazuje Wirchurgski (z r. 741.) opracowany (2).

...

| częstki Rozkoch. ma 77. wyraz exactor szczenerz. Por. też s. 239. II.

Γ najpierw od króla a następnie od sejmików wybierani a od sejmów potwierdzani będąc, mogli też być od Podskarbiego wyznaczeni, zawsze sejmik wybrać ich mógł. Do pomocy

L w którego upadaniu nie raz województwa całe załogi, wskazać dla ściągnienia z nich

(1) N. 1603 Vol. II. 1597. Lengu. IV. 11. 5. 3. 4.

(2) Dyplomat Karlomana wspominający decimam tributi quae de partibus orientalium Francorum vel de Sclavis ad fiscum dominicum annualiter persolvere solebant przywodzi Waitz Verfg. II. 505. w przyp. słowy]

(1) Porówn. Synops. p. w. Sieczka, Błaszkowicz s. 147.

nie miał Podskarbi takiego znaczenia jak w Czechach i w Moskwie, gdzie drogą ustawiczną ukrywał się ...

... zana względem tak jak i ogólnie skarbowości, tak skarbowość była zawsze w XVII. jeszcze wielką jak w Niemczech w XIII. jeden jest urzędnik wraz z towarzyszem w Niemczech ... i ... narzucając się sprawującym urzędu ... urzędowanie ... liczby podanych ... do pomocy urzędników: ... urzędnicy ...

... monarszej. Rozważmy ... uwagę ... Podskarbiego ... skarbowego.

... ziany w zarząd w Niemczech na kolegiatny z ... dla ... dochodów powszechnych w Czechach i na Węgrzech ... W ślady ... monarchów ... dzielnicach ... jeszcze ... dawnego ... składania dochodów ... zgarniali pieniądze do swojego wyłącznie skarbu.

oddzielony był ... skarb królewskiego, jednakże ... od ... Podskarbi zawiadywał ... skarbem Rzeczypospolitej ... skarbowości ... miał wiele do czynienia.

... skarb chowany był na zamku krakowskim i skarb Rzeczypospolitej na zamku rawskim. ... zwykle ... z ... podskarbi ... nabożnie.

§. 345 Pierwotnie był na Rusi sam panujący jej Norman Poborcą: objeżdżał bowiem, za przewodnictwem Nestora, kraj, i zbierał od niego podatki. W czasach późniejszych, które łacno wyżej od nas sami oznaczyć trudno, urzędnicy monarchy dochody (1) poznani, albo, za rozkazem wydzierżawiali (dawali na odkup) jak chce mieć tłómaczenie (w rozdz. XVIII.), nagród przypuszczając do licytowania, samych tylko włościan skarbowych, albo, jeżeli się ci nie zgodzili, nakazując Głowom i Przysięgnikom gmin zebrać podatki, myśliwy i zbory i jeżeli je w produktach zbierały gminy płacić mieniu równie w produktach lub też zamieniwszy je płacili monetą, co tonu należało. Przed spieniężeniem towaru szacowano go według cen targowych, i w czem jeżeli skarbowi rzeczeni Przysięgnicy z własnej winy zrządzili ubytek, dopłacali z swej kieszeni. Porządek ten przetrwał wieki, i mimo rażących znanych przez (jakie) administracya skarbowa przeszła, utrzymał się aż do końca, który za kres Działu naznaczyliśmy. Nawet za [illegible] nazwany Działu skarbowości na wspomnianą wyżej [illegible], która najlepsze źródła dochodów krajowych monarsze zapewniła, i na ziemszczyznę, która do-

(1) R. 1549. Akt. gubr. I. nr. 223.

komorą monarszą w Niemczech (nazywani kaiserliche, landesherrschaftliche Kammer) [illegible] wspólnie doglądając i w dochodach swych i rozchodach obliczając, i aby skarb nie szedł na bok, nadzorując, skarb, gdy się przez [illegible] zdał wyczerpany, w krótce szczególnie i głębokiem do wyczerpywania dostatecznym na wydatki zasobów zwracając, (1) sprawdzali królów czeskich i węgierskich, że dawne komory swe od kamerników i skarbników zarządywane, na urzędy kameralne zamieniwszy, szczególnie do urządzeń skarbowych [illegible] pale. Urządzenia te w moskiewskiem też państwie, a na koniec i w Polsce przez wszechmocnie kamery królewskiej kolegialnie urzędującej naśladowane, sprawiły, że się coraz więcej skarbowości wschodnio-europejskich ludów zbliżając do siebie, zlewała z nią następnie w Polsce osobliwie w jedną całość. Choć w Rossyi według tego cośmy wyżej (w §. 336) [illegible] nie było różnicy między skarbem królewskim a krajowym, choć do wszystkie dochody do jednego źródła wpływały i z niego się na potrzeby kraju rozchodziły, choć był ten sam [illegible] w Rossyi, inny był jednakże sposób ich zbierania [illegible] dochodów. Potem się [illegible] o polskim urzędzie skarbowym rozwiąże nawet od węgierskiej skarbowości [illegible], zaś od roku 1717 wszystkie dochody [illegible] i jednym pod [illegible]

(1) Eichorn §. 297. 307. 430.

Zaważyli wedle pojęcym po nich na tron Habsburgom

r od Augusta II.

(w Czechach i

Rozdz. V. Wojskowość sądzież wojenne i wojskowe prawa

§. 349. Na obronie kraju zakonicze prawo polityczne, które w drugiem tomie aż do XIV. wieku rozwinęliśmy, i w tym go do końca XVIII. stulecia doprowadzę, rozwijając dalej [w ostatnim działu tego rozdziale wiadome z tomów poprzednich] pytania, przy kim było prawo wypowiadania wojny, i prawo prowadzenia jej przez zaciężnego [i regularnego] żołnierza. Sądzież rycerskie pospolite.

Rozwój tego i upadek rycerstwa i sądzież zastąpienie go przez zaciężnego stale utrzymywanego żołnierza, który wszędzie w nowej autoramentu tym sposobem ... wojskowości zamyka. Na ostatek co więcej, oprócz dawnej wojskowości nagradzających i karzących wojska ... nowo dla europejskiego żołnierza polegając ona prawach [z tem się od ... ochrona ojczyzny już nie jest] ... ustawodawczych praw ... że teraźniejszy obywatelem ... lecz zaciężnym dla odrabiania wojskowej jak maniery rzemiosła, tem nie mogą już wynajętym żołnierzy (autoramentu) ...

... jak było dawniej [do rycerskich obowiązków] bywać się sądów ... lecz ... [wojskowości] ... katem [z powszechnem krajów dobrem] ... [w sprawie wojskowej karności] [europejsko] [edukacyjnego rycerstwa] ... i wojenne prawa ... musiał słuchać ... [gdy w reszcie dawne ... zupełnie jej przyzwoitość ... ochrony kraju]

wracając z żoną do domu (6). Czy i ta kunica nazywała się za opłatą powiedzieć nie umiem (7): jest jednakże pewną rzeczą gdy wiadomo, że i na Węgrzech płacona gurami (8), że jeszcze Turkom składano opłatę za wywód (9), i że w Polsce po usunięciu opłaty tej, szlachta uwolniona od niej została szlachta a lud bynajmniej.

O przyczynie nazwy kunicy pro- ściej są różne zdania. Mniemają Narusze- wicz i Czacki że tak mianowane w Skan- dynawii jus cunagii też samo niby co jus virginale znaczyć mające, kunicą w Polsce nazywała się (10). Według mniemania zaś te- go prawo dziewicze oznaczały u nas w dawnem ... w Szkocyi znaczeniu. Ale gdzież co mówiąc w Szkocyi na to dowód?

... łazienie. Pomimo to jednakże były w życiu polskiego wojaka czyli tak zwanego Towarzysza ślady spleśniałego od starości zwyczaju, który z pomiędzy słowiańskich wojów od wschodu zwyczajów dawnych upowszechnić się doty- mających ostatnim

dopełn. 449.

niem też ze swych dzieł ze znawszy bez ogródki, że praca jego jest niby ramą ~~pra~~ wrywa każdego, ktokolwiekby miał o rzeczy lepsze wiadomości, ażeby z tej ramy wyrzucił co uzna być mylnem, a wsunął w nią co mu się prawdziwszem zdawać będzie (1) Usiłowałem jeżeli uczynię według możności zadosyć temu żądaniu i usiłować będę, prostując mylne ~~zdania~~ zerna autora ale o samej tylko Polsce, Rusi i Litwie ogłaszane (co o Niemczech rzekł, to mnie na teraz obchodzić nie może). Nawzajem będę mniemania moje popierać jego zdaniami, ilekroć się okaże świadomszem odemnie rzeczy, ilekroć spostrzegę że wiadomość swą wyczerpnął ze źródła dla mnie niedostępnego. Właśnie z takiego

(1) Stadion ueber itd. Patrz III. 40. w przypisku drugim

składu źródeł (2) wyczerpnąć on szczegóły takie, które na histo-ryą rolniczej Słowian ludności ~~w mojem opowiadaniu~~ wielkie światło rzucając ~~o~~ w pełni się ~~...~~ przedstawiają ~~...~~.

§. 3... Gminę z jednej wsi lub kilku wiosek złożoną (marca) zamieszkujący germańscy włościanie schodzili się na wiece (Erbtage). Uważani będąc od wieku XVII za poręczycieli rządowi we względzie opłacania podatków i czynszów (1), musieli dawne do przybysza (forensis) stosujące się prawo mieć sobie przyznane. Na mocy prawa tego wolno im było nie dopuścić cudzego człowieka do osiedlania się w gminie, lub dopuściwszy go żądać, od niego aby dał wkupne (2) Dawszy go wyskiwał prawo z sąsiadowania wynika-

(2) ~~...~~ Źródłem są akta kameralne w mieście Szlandaleu w rękopisie przechowywane. Patrz Haxthausena Gutach II. 564

(1) ~~Tegoż Gutacht~~ I. 8. 14. ~~147~~.

(2) ~~Tegoż~~ Gutacht I. 72. 76. ~~II~~ 474. 497

jące (1) i na mocy prawa użyt- wyłącznej i powszechnej własności gminy, musiał się stosować do miejscowych wyżej o używalności pastwisk i t.d. tudzież o pustkowieniu ustanowionych przepisów (2). Uczestnik ten był albo dziedzicem, albo czynszownikiem albo poddanym: O każdym z nich osobne były postanowienia.

1° Dziedzice. O jednodworcach Dziedzicach mówiący Tacyt

się na posiadłość lecz na własność dzierżał Niemiec swą wolą. Za czasów Tacyta bywał albo jednodworcem albo wsi mieszkańcem. W drugim znajdującym się przypadku otrzymywał, ilekroć gmina dzieliła się swą wolą, udział większy, na którym czynszownika osadzał. Tem lepiej miał prawo osadzać go na stałe-

(2) Tamże II 567 nast.

~~nej posiadane własności wy-~~
~~występowały w jednym~~ i

~~w~~ prawach germańsko-ludo-
wych (leges barbarorum). Wspo-
mina o nich ustawa salicka
twierdząc, że dwory (curtes) ~~i~~
posiadały (role, łąki i) lasy własne (4). Jedno-
dworcy ci w IX wieku jeszcze nie
koniecznie właścicielami ale i
posiadaczami ról cudzych by-
wali, siedząc na rolach (man-
si dominicales) czynsz opłaca-
jących. Obok ich włók bywały
włoki ludzi (Luzi, Liti) podda-
nych, dziedzicznie przez nich
posiadane (5), ale nie własne
lecz czynszowe. Byli to, jak
mniemam, dawnych Swewów
potomkowie, ujarzmieni i na
swych rolach, które im na
lenność dano (6), pozostawie-
ni. Różnili się oni w tem
od czynszowników zwyczaj-
nych (coloni), że nie za kon-
traktem jak ci siedzieli, lecz

(4) Lex salica XXVII. 18. XXXIV. 4 Haxthaus Ueb. die Agr. 94 mylnie mówi że przed X wiekiem domy właściciele nie nazywali się curtis

(5) Haxthaus Ueber die Agr. 112.

(6) Tanzie Gutachten II. 569 nstpn

dziedzili ziemię wieczyście, posiadając wystawione na niej budynki na własność, a samą ziemię mając w posiadaniu z prawem przekazania jej synowi, ale dalszemu krewnemu bynajmniej (1). Jeszcze w r. 1834 we wsi Görsdorf w okręgu frankfurckim (nad Odrą), istniało jedenastu takich, jak ich nazywano, małych ludzi, których Lachami (Lassiten) mianowano (2). Adam bremeński (I rozdział 4) opowiada, że Frankowie i Saksonowie, zwyciężywszy Turyngów, rozdali ich role nowym osadnikom na czynsze. Z budowy ich osad wniosł Jakobi że zwyciężeni i nowo sprowadzeni ludzie Słowianami byli (3)

2. Czynszownicy po jednostajnych dworcach i dziedzicach nastąpili. Jeśli dalsze za ~~[illegible]~~

(1) Zwierc. sask. I 34 § 2. II. 22. § 4. 5. I. 14. § 1.

(2) Hasthaus. Gutacht II 134. Przypominają oni owych minofledi o których w tomie I tego dzieła (§ 538 nstpn) rozprawiałem.

(3) Forschungen Ueb das Agr. 12.

Tacyta czasów. [istnieli] Na udziale swym
sadowiąc Niemiec rolnika (colo-
nus), który się mu za to przycho-
dami ziemi it.d. odpłacał, dał
początek czynszowym osadom,
które się na wzór jednodwor-
cowych gospodarstw (dziedzicz-
nych lub czasowych), tam prze-
dewszystkiem gdzie panowali
Frankowie i Saksonowie, roz-
winęły. Właściciel wybudo-
wawszy osadę i do niej pewną
przestrzeń ziemi która się man-
sus, ~~hutia~~ huba (hufa), jugum, u
Franków, Saksonów i Anglo-
saksonów (4) zwała, dawał ją
osadnikowi albo na wieczy-
sto, albo na czasowe ~~(zakon-~~
~~traktem)~~ posiadanie, pod warun-
kiem ażeby się za jej używalność
według umowy wypłacał. O-
bok jednego sadowiony drugi
trzeci itd. osadnik początkował
wieś układu dworskiego; lub
też, po wspólnem się w tym wzglę-
dzie lub z właścicielem roli

(4) Du-Lange pod temi wyrazami wskaże dowody.

dopełn 552a.

1118

jak współ z osadnikami porozumienie, ~~to~~ onyż wsiowego układu sioło. Czynszownicy ci od opłat (megeria. mejeria) wraz z czynszowem gospodarstwem swojem osobne noszą nazwisko (Mejer, Mejerstätte), albo ~~xx~~ udziały swe [jak im ~~je~~ właściciel wskazał, ~~rozłożył~~ albo jak je między siebie rozłożyli sami. ~~posiadali~~ Pod tym względem są dla nas ważni germańscy Westfalowie z charakteru do Niemców, tudzież Ostfalowie i Engry (Polanie i Łęczanie) z umyślnego usposobienia do Słowian podobni (1). Tamci jednodworcowości wsiowe urządzone niżeli gospodarstwa. Tamtych gruntowe ciężary skandynawski, tych słowiański miały charakter (2) i t. d.

[jak posiadali

(1) Haxthaus. Ueb. die Agr. 10 Porown tego dzieła I §. 175.

(2) Widać to z Haxthausena (tamże 27–47) o czem on wszelako

3. Poddani. Dzisiejsi uczeni niemieccy i francuzcy twierdzą (3), że pierwotne kraje północnej Francyi i Niemiec zamieszkująca, i w poddaństwo od napływowych Skandynawów obrócona ludność, rolniczą była po największej części. Można ciemne w historyi cywilizacyi, obu tych krajów strony rozjaśnić, i wytłomaczyć sobie to zjawisko, dla czego ~~[illegible]~~ ludności tej ~~[illegible]~~ zwycza je prawne (wspólności majątkową) już szanowano, ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ pomnożąc własność prywatną, przez karczowanie ziemi ~~[illegible]~~ i osuszanie jej z bagien ~~[illegible]~~. Tą drogą poszli też Czechowie i Polacy, zapraszając na wolą czynszowników, i na niej nie

nie mówi, gdyż słowiańskości nie zna. Porówn. co o skandynawskim Faestebönder Kolderüp Rosenvinge Grundris i td. § 63. a o Traelle Munch 179 nstpn. z tem co Walter o walijskich Celtach (das alte Wales 181–197) rozprawia.

(3) Waitz Ueb. die altdeutsche Hufe. 39. 42. 51 nstpn Michelet Origenes du droit II. 106. nstpn

Co majac na uwadze

już też uchylano je, zachęcając ich aby się raczej o wydobycie własności ubiegała i przez nią uwalniała się z poddaństwa. Także czyniąc to nie tylko ludzi, owych też i kraju dobro miało na względzie: gdyż cywilizował kraj za pośrednictwem pracy wydobytej, ~~[illegible]~~ poddanych.

dopełń 553.

wolne osadzając sługi (jeńców wojennych). Przyrzekali pierwszym własność na wykarczowanym lesie, a obiecywali drugim wolność, jeżeli w nowo założonem siole pomieszkawszy przez czas niejaki, przyczynią się do pomnożenia w niem ludności. Tym sposobem i przez poddaństwo też zetknięta z Germanią słowiańszczyzna przedkarpacka, los przez to poddanego i w ogóle całej rolniczej na czynszach osadzanej ludności polepszała i pogorszała. Pierwsze częściej zdarzało się u nas niż u Niemców, i to z przyczyn naturalnych. Wszelako wtedy właśnie na odwrót kiedy się u Niemców stan rolnika polepszał, u nas się pogorszał, co z politycznych wypadków miało swą przyczynę, i w stanie oświaty obu narodów.

Przez folwarczność pogorszył się stan niemieckiego kmiecia. Właściciele żądali zamiast

czynszów robocizn nie tylko ręcznych lecz i zaciężnych, czego dawniej nie bywało.(4) Powiększano tabelę prestacyjną i do robocizn dodawano szos (5). Bardziej jeszcze pogorszono stan ludu przez to, że mu kazano zobowiązywać się do osobowłasności (Eigenbehörigkeit), która wolnego stanu człowieka popychała w chłopstwo, uciążliwiając i jego rodzinkę, obowiązaną przez do przymusowej służby we dworze właściciela, za wynagrodzeniem wszakże, rozumie się (1). Powstawały ztąd poddańcze gminy, (polskie pstre sta) które miały swe rządy i sądy u Ostfalów w 1808 roku jeszcze. Najgorzéj się stało ludowi przez to, że właściciele zaniechiwali osadzać go na udziałach,

(4) Hasthaus. Ueber die Agr. 131-135

(5) Tamże 138-143.

(1) Tamże 22-27.

że kierując go na dzisiej-
szych proletaryów irlandz-
kich, wyrobnictwem się nie
trudnić karali. Siła środ-
kowéj i nowéj marchii, ~~[illegible]~~ w krańcach
~~[illegible]~~ dzisiejszego królestwa
pruskiego leżącej, pełne
były takich wyrobników, a
im się daléj szło na wschód
tem ich więcéj tamże było
(2). ~~W Polsce i Czechach nie
płacił lud wiejski szosów,
wyrobnictwem się trudnić
nie potrzebował, bo obszar
ziemi dozwalał mu łatwo
osiadać na czynszach; ale
gnębiło go tu przez prawa~~ i nie
~~tam~~ przez zwyczaj, jak wyżej
~~[illegible] tego opowie-
działem, zaprowadzone
poddaństwo.~~

(2) Tamże 131. Ludzie w Gutach II. 495. 565. 573 nstpn.

Jedna odwrotność w życiu dawnej wojskowości polskiej.

Swewizm uwydatnia się w polskiej woj-
skowości jeszcze w wieku XVIII.

Rzecz o wojskowości jak nam ją tak zwa-
ne wielkie statuta (1) i ustawy sejmowe,
i pisarze polscy aż do r. 1790. w Pię-
miennictwie, zwłaszcza XVIII. wieku, a z nich
głównie Kitowicz, przedstawili udowadnia,
że przodkowie nasi mimo doznawanych
stąd szwanków upornie się zastarzałych
zwyczajów bez względu czy one z naro-
dowości naszej wynikły lub przez na-
śladownictwo były od obcych przejęte
trzymali upornie. Szlachcicy do podział [tworzy pod]
ustawy na pancernych i lekkich, [illegible]
[illegible] chorągwie / ani a nie [illegible] w pułkach, gdyż te
[illegible] jak w owie pierwszym niemieckości były nabytkiem, wojowali.
[illegible] Jedni i drudzy byli szlachtą, a gdy
(§.) powiedzieliśmy [illegible]
[illegible] w XVIII. wieku do lekkiej
jazdy i niższych dopuszczano mężów, do
ich wnet dla odróżnienia od szlachty pa-
dzielono na pułki. Towarzyszem zwał się
szlachecki jeździec, który z luzakiem według
Swewów jak Cezar (de bello gal. I.) mó-
wi zwyczajem wojował. Był do rzeczy-
wiście oficerem i szat[?] na równi ze chorą-
żym w hierarchii wojskowej [illegible] v. [illegible] aż do r. 1788. 1790. stopnia. Ze względu że w
jednym z nim rzędzie ludowy mąż stawiany być
nie mógł [illegible]

Był dawny Skartabel,

[illegible] [illegible]
[illegible]
[illegible] przybrawszy w czasie
sejmu czteroletniego na-
zwę kawaleryi narodowej, zachował wyż-
szość nad nim aż do [illegible] upadku
kraju. (Konstyt. r. 1793. w drugiej części). To-
warzysz więc pod tym uważany względem
równał się pancernemu. Różnił się od niego
jeździec lekki, Kozak: Tatarzyn, [illegible],

~~Te jazda Pedyhorcami od miejscowości, też nie od gór, jak Czachi, skąpnie od Starzyńskiego zgania-ny, nazywana (1) przypominając wczesne przebywanie wśród świtów z Tatarami, stała się rzecz~~ swą nazwą

Gwardya według Lengnicha, milicya według Skrzetuskiego: a oba Inwentarze po-ważni.

Szczegóły o wojsku polskiem w książce i Starzyńskiego dzieło (Polityka pod względ. obyczaju I.-II., Obraz wieku II) a rosyjskiem Szaraszyn (rejestr p.w. wojenne ustawy) kotolszych IX i przywiedziony wg. ?? II-iego Dz. Ustawów, a czeskiem Palacki (Dejin. IV.) pełnie.

---

(1) Małopolski z r. 1347. §. 16 – 20, wielkopolski wszystkiej daty §. 16, wiślicki czwarty §. 19. 20.

Stopniowi jeźdźców poczynając, stawał przy niższym ...

Prędzej łęczono konia niż wodę, prędzej rany niż niewolę.

U21

raz przez to że w pułku a nie w chorągwi służąc nie potrzebował [szlachcicem być koniecznie, drugi raz że niższym nawet jak ów nie uważał się oficerem, chociaż znaleźć nim mógł, otrzymując na to nominacyę od Rotmistrza. Tego między Hetman, następnie od r. 1776 król mianował. Oprócz znajomości rzeczy wojennej osiadłym być musiał jeżeli miał być w kawaleryi zamianowany narodowej (r. 1790.). Mianowanemu wolno było stopień swój sprzedać po pięćdziesięcioletniej atoli służbie w wojsku i otrzymaniu na to zezwolenia od króla (1784). W litewskiem wojsku uderzający szczególniej Pczyhorcy, w czasie sejmu czteroletniego do kawaleryi narodowej policzeni. Największe ich od niej, ... jak nie... ... Czacki (1) Pospolite ruszenie] ... uchwalano, że ma być zwołane skoro król uzna tego potrzebę (2). Nie uznał jej. Dopiero ... r. 1776 ... uniwersałem ... przez litewskim uniwersałe zbie... rała się ... i tych co uwolnienie od wojskowości z prawa mieli cała szlachta. Zebrana okazanie przed wojewodą odbywszy ciągnęła pod jego wodzą do Hetmana (3). Z rządu feudalnego jak uważa Czacki pospolite ruszenie wynikło (4) atoli przyjęło go i sam gdzie feudalności nie znano.

[osiadłym czyli

(1) Czacki I. 236. Pczyhorce w porównaniu z ... ... Pułk ... Polska ... [illegible]

(2) R. 1776. Vol. VI. 657.

(3) R. 1620. 1676. Lengn. IV. 8. § 19. 20.

(4) Czacki I. 248

[Śmiercią nie stawających, następnie konfiskatą wszystkich od rządu dobr karano

] sam król a nie inny wodz prowadził, wojując nim wewnątrz a nie zewnątrz kraju, co w XVIII wieku zakazano. W czasie atoli bezkrólewia Hetman wiódł pospolite ruszenie, ... prowadził części jego a król drugiej gdy sejm zezwolił na to. Jeżeli w przeciągu dni pięciu nie [

L napotkano nieprzyjaciela pospolite ruszenie po opowiedzeniu się własnemu wojewodzie wracało do domu. Po r. 1672 nie skrobywano go już. W

sobą porozumieli, albowiem sobkowość do której nawykli kazała się obudwom mieć na baczności. Miało to wpływ i na prawo rzeczowe. Czuwając nad tem oba ażeby się jeden nad drugiego nie wzniósł, nie inaczej pozwalali okalający ich rolę las itp. trzebić, jak za wspólnem się porozumieniem. Stosunek ten zmieniał się nieco, gdy do obu osadników przybył trzeci; wtedy bowiem oba wspólnie się przeciwko nowemu przybyszowi na ostrożności mając, sojusz z sobą zawierali. Wtedy przyjmował słabszy rozkazy od mocniejszego, obowiązując się słuchać go w potrzebie.

§ 24. Dwojakie te gminy (istniały) obok siebie w Germanii już w czasach najdawniejszych. Juliusz Cezar o rolniczych, Tacyt o rolniczych i wojackich (1) wspomina. Pierwsze, Swewom właściwe,

(1) Porówn. w dodatk. drugi artykuł

ściwe [illegible]

przez starszyznę w rolniczej gminie rządzące wydzielana corocznie będąc rodzinom, w ich dzierżeniu przez jeden rok zostawała, i korzyść przynosiła im wyłącznie. Co poza udziałami wszystkich rodzin gminę stanowiących leżało, to do powszechnego użytku, jak pastwiska, lasy, woda itp wszystkich służąc, było oraz granicą, nie tylko jeden powiat od drugiego, ale też (jeżeli się na to z inn. słowiańskich dowod, w czem nie wątpię, godzi (1)) swewskie od nieswewskiego odgraniczające

[-na posiadłości drugie właściwe Niemcom na wyłącznej polegały własności ziemia

(1) Porówn. tego dzieła I. § 545-7.